

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**KAZAN TATAR BİLMECELERİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARZU AĞCA

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN

GAZİANTEP
MAYIS 2015

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Kazan Tatar Bilimcileri Üzerine Bir Değerlendirme

ARZU AĞCA

Tez Savunma Tarihi: 29.05.2015

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İlhami BAŞKAKTAR
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Halil İbrahim YAKAR
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:
(Unvanı, Adı ve SOYADI)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN

Doç. Dr. Behiye KÖKSEL

Yrd. Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ

İmzası

ÖZET

KAZAN TATAR BİLMECELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AĞCA, Arzu

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN

Mayıs 2015, 626 Sayfa

“Kazan Tatar Bilmeceleri Üzerine Bir Değerlendirme” adlı bu çalışmada İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar Türklerinin sözlü gelenekten derlenerek yazıya geçirilen bilmeceleri şekil, yapı, içerik, işlev, yaratım ve aktarım bağlamı bakımından incelenmiştir. Çalışmada metin merkezli inceleme metodu kullanılmıştır. Kazan Tatar Türklerine ait 4072 bilmece metni içeren eserin tüm başlık ve alt başlıklarından seçilen 2042 bilmece metninin Latin harflerine transkripsiyonu yapılmış ve bilmeceler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu çalışmanın amacı yapılan incelemelerde sözlü geleneğin ürünü bilmecelerin kültürel ortaklıklara olan hizmetini göstermek ve Türk dünyası sözlü kültür ürünleri üzerine yapılacak kapsamlı çalışmalara katkıda bulunmaktır. Bu çalışma ile tarihin en eski dönemlerinden bu yana Türk hâkimiyeti ve kültürünün izlerini görebildiğimiz İdil-Ural bölgesinde söylenen bilmeceler ile Türkiye’de söylenen bilmecelerin yaratımından başlayarak şekil, yapı, içerik, işlev ve aktarım geleneği bakımından ortak bir kaynaktan beslendiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler:Kazan Tatar Türkleri, sözlü kültür, bilmece, bilmece geleneği.

ABSTRACT
EVALUATION ON KAZAN TATAR RIDDLES

AĞCA, Arzu

Post Graduate Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Thesis Counsellor: Assist. of Prof. Dr. Mustafa GÜLTEKİN

May 2015, 626 Pages

In this study called “Evaluation on Kazan Tatar Riddles”, the riddles belonging to Tatar Turks, living in Idyl-Ural Region and written out by compiling verbal tradition are analyzed in terms of shape, structure, content, function, creation and transmission. Text-based research method is used in the study. 2042 riddle texts chosen from the titles and subtitles of the work which includes 4072 riddle texts belonging to Kazan Tatar Turks are transcribed into Latin Alphabet and they are translated into Turkey Turkish. The purpose of this study is to show how the riddles, the products of verbal tradition have serviced cultural society and to contribute the future extensive studies about verbal cultural products of the Turkish world. By the help of this research, it is seen that the riddles told in Idyl-Ural Region, where we have been able to see the marks of the Turkish dominance and culture since the ancient time, have the same source as the riddles told in Turkey in terms of shape, structure, content, function, creation and transmission tradition.

Key words:Kazan Tatar Turks, verbal culture, riddle, riddle tradition.

ÖN SÖZ

Dünya coğrafyasında Türk dili ve kültürü oldukça geniş bir alanda varlığını sürdürmektedir. Kuşaktan kuşağa sirayet eden, Türk benliğinin devamlılığını borçlu olduğumuz sözlü kültür ürünleri bütün Türk sahasında kültürel bir miras olarak yaşatılmaktadır. Şartlar ne olursa olsun Türk insanının gittiği ve bulunduğu her yerde bu zengin mirasın izlerine rastlamaktayız. Çünkü millî eserleri, kayıtları ve arşivleri yok etmekten daha zor bir şey vardır: “Millî hafızayı silmek ve sıfırlamak!..” Tataristan’ın İdil-Ural bölgesindeki Tatar Türkleri de millî benliklerini koruma ve yaşatma noktasında büyük baskılara ve özden uzaklaştırma çabalarına direnmiş bir Türk topluluğudur. Tüm bu sebeplerden ötürü halkın sözlü ürünleri Tatar Türkleri açısından vazgeçilmez bir değere sahiptir.

Türk dünyasında oldukça geniş yer bulmuş olan destan, efsane, masal, menkıbe ve türküler gibi bilmece de insanlık tarihi kadar eski olan bir hazineden, sözlü gelenekten mayalanarak günümüze ulaşmış ve çeşitli Türk boyları arasında geleneksel bir bağlantı kurmuştur. Rusya Federasyonu’na bağlı özerk bir cumhuriyet olarak varlığını sürdüren Tatar Türkleri de sözlü edebiyatın önemli bir türü olan bilmece söyleme geleneğini yaşatmayı başarmıştır.

Bilmece; Türk insanının ince tefekkürünü, hazırcevaplığını, hayata ve insanlara bakışını, zihinsel yetilerini, dikkatini, zamanla olan yarışını, muhakeme gücünü, zevkini, eğlence tarzını ve gizemini son derece zarif bir şekilde ifade eden edebî ve çok işlevli bir üründür. Türk insanın ilgilendiği pek çok etkinliğin birden fazla işlevi bulunmaktadır. Örneğin güreş, cirit, okçuluk ve binicilik gibi pek çok faaliyet yüzyıllarca spor, oyun, eğlence, doğal yaşama uyum, hayatta kalma mücadelesi, eğitim ve savaş antrenmanı gibi çok fonksiyonlu olarak kullanılmıştır. Bilmecelerin de eğlendirme, hoşça vakit geçirtme işlevlerinin yanında bir zekâ pratiği olma ve millî bilincin, ortak duygu ve düşüncelerin, sosyal ve kültürel kodların dil ile sanatsal olarak aktarılmasına hizmet etme gibi işlevlerinin de varlığı aşikârdır. Bir şeyin gizlemek suretiyle anlatılması dilin farklı biçimde

kullanımını da gerektirmektedir. İşte bu edebiyat incelemelerini ve kültürün diğer yansımalarını görebilmek adına bilmeceler zengin bir kaynaktır.

Bu çalışmamızda ortak bir hafızanın, bakış açısının ve millî kültürün bir tezahürü olarak Türk sahasının tamamında küçükten büyüğe herkesin ezbere söylediği bilmecelerin Kazan Tatarlarındaki yansımalarını inceleyeceğiz. Türk insanın kimliğini, pek çok halk bilgisi ürününe olduğu gibi bilmecelere de yansıttığını ve Türk kültürünün değişen şartlar altında dahi varlığını koruduğunu gösterme arzusu ve ihtiyacından ötürü yüksek lisans tez konusu olarak bu incelemeyi yapmaya, Kazan Tatar bilmeceleri üzerinde çalışmaya, karar verdik.

“*Kazan Tatar Bilmeceleri Üzerine Bir Değerlendirme*”adlı çalışmamız “Dört Bölüm”, “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Metinler” kısımlarından oluşmaktadır.

“*I. Bölüm ve Giriş*”kısımında, öncelikle çalışmanın tanımı, amacı ve önemi üzerinde durulmuş ardından Tataristan Cumhuriyeti, Tatar adı, Tatar tarihi ve Tatar folkloru hakkında bilgi verilmiştir. Bilmece teriminin tanımı ve teşekkülü konu edilmiş; bilmecenin atasözü, tekerleme, fıkra, masal, muamma, lûgaz gibi diğer türlerle münasebeti, türlerin benzer ve farklı yanları araştırmacıların görüşleri doğrultusunda analiz edilerek inceleme konumuz olan Kazan Tatar bilmece metinlerinden örnekler verilmiştir.

“*Kaynak Özetleri*” adındaki II. Bölüm bilmeceler üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalara ayrılmış; konuyla ilgili kitap, makale ve tezler kısaca tanıtılmış ayrıca Kazan Tatar bilmeceleri üzerine yapılan çalışmalardan söz edilmiştir.

“*Materyal ve Yöntem*”adlıIII. Bölümde,faydalanılan metinler ve kullanılan yöntem ile ilgili bilgi verilmiştir. Metin merkezli çalışma metoduna uygun olarak Kazan Tatarlarına ait“Tatar Halk İcatı Tabışmaklar” adlı çalışmada yer alan 4072 bilmecedan,belirleyici olduğuna inanarak seçtiğimiz 2042 bilmece metninin Kiril harflerinden Latin harflerine transkripsiyonu yapılmış ve metinler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Çalışmanın IV. Bölümü olan “*Bulgular ve Tartışma*”araştırmacıların yaptığı bilmece tasniflerini; bilmece türünün şekil, içerik, yaratım-aktarım bağlamı ve işlev özellikleri ile bilmeceye dair genel bilgileri içermektedir. Bu bölümde inceleme konumuz olan Kazan Tatar bilmeceleri; paylaşılan bilgilerin ve konuya ilişkin çalışmaları olan araştırmacıların görüşleri ışığında şekil, içerik, yaratım, aktarım ve işlev özellikleri dikkate alınarak incelenmiştir.

“*Metinler*” kısmı çalışma konumuz olan Kazan Tatar bilmece metinlerine ayrılmıştır. Metinler iki blok hâlinde yazılmış; birinci blokta Latin harflerine transkribe edilen Tatar Türkçesi metinlerine, ikinci blokta ise metinlerin Türkiye Türkçesine aktarılmış şekillerine yer verilmiştir. Metinler, eserdeki orijinal numaralarının yanında tarafımızdan da ayrıca numaralandırılmıştır. Arkaik kelimelerle yansıma ve özel isim olduğunu düşündüğümüz bazı kelimelerse Türkiye Türkçesine aktarılamamıştır. Türkiye Türkçesine aktaramadığımız kelimelerin ilgili sütundaki yerleri noktalarla ifade edilmiştir.

“*Sonuç*” kısmında, çalışmamızın başından sonuna yaptığımız tespitler bilmecelerin şekil, içerik, yaratım, aktarım ve işlev özellikleri bakımından genel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

“*Kaynaklar*” kısmında, faydalandığımız kaynaklar, yazarların soyadlarına göre sıralanarak verilmiştir.

Yaradan’ın nasip ettiği akademik çalışma sürecinin bu basamağında, tez konusunun seçiminden başlayarak Tatarca kaynaklara ulaşmamda, Türkiye Türkçesine aktarılan bilmece metinlerinin kontrol edilip gerekli kısımlarının düzeltilmesinde ve çalışmanın her aşamasında yol gösteren, yardımlarını esirgemeyen danışmanım ve değerli Hocam Yard. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN’e, öğrencisi olma fırsatını yakalayarak akademisyen kimliğinden feyz aldığım Hocam Doç. Dr. Ruhi ERSOY’a ve desteklerini daima en derinden hissettiğim sevgili aileme teşekkürlerimi sunarım.

Arzu AĞCA

Mayıs-2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	vi
SEMBOLLER VE KISALTMALAR	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
I.1. ÇALIŞMANIN TANIMI, AMACI VE ÖNEMİ	1
I.2. TATARİSTAN VE KAZAN TATARLARI	2
I.2.1. Tataristan Cumhuriyeti Hakkında	2
I.2.2. Tatar Adı	3
I.2.3. Tatar Tarihi	5
I.2.4. Tatar Folkloru Üzerine Genel Bir Değerlendirme	7
I.3. BİLMECE TÜRÜ VE BİLMECE İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	16
I.3.1. Bilmecenin Tanımı ve Teşekkülü	16
I.3.2. Bilmecenin Diğer Türlerle Münasebeti	26
I.3.2.1. Bilmece Atasözü İlişkisi	27
I.3.2.2. Bilmece Tekerleme İlişkisi	28
I.3.2.3. Bilmece-Fıkra İlişkisi	30
I.3.2.4. Bilmece-Masal İlişkisi	31
I.3.2.5. Bilmece Muamma İlişkisi	32
I.3.2.6. Bilmece Lûgaz İlişkisi	35
İKİNCİ BÖLÜM	39
KAYNAK ÖZETLERİ	39
II.1. BİLMECELER ÜZERİNE TÜRKİYE’DE YAPILAN ÇALIŞMALAR	39
II.1.1. Kitaplar	39
II.1.2. Makaleler	43
II.1.3. Tezler	46
II.2. KAZAN TATAR BİLMECELERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR ...	49
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	53
MATERYAL VE YÖNTEM	53
III.1. Materyal ve Yöntem	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	55
BULGULAR VE TARTIŞMA	55
IV.1. BİLMECE TASNİFLERİ	55
IV.2. BİLMECE TÜRÜ VE KAZAN TATAR BİLMECELERİ	63
IV.2.1. Kazan Tatar Bilmecelerinin Şekil ve Yapı Özellikleri	63
IV.2.1.1. Manzum Bilmeceler	78
IV.2.1.1.A. Ölçülerine göre Bilmeceler	80
IV.2.1.1.A.1. Ölçülü Bilmeceler	80
IV.2.1.1.A.2. Ölçsüz Bilmeceler	82
IV.2.1.1.B. Dizelerine göre Bilmeceler	83
IV.2.1.1.B.1. Bir Dizeli Bilmeceler	84
IV.2.1.1.B.2. İki Dizeli Bilmeceler	85
IV.2.1.1.B.3. Üç Dizeli Bilmeceler	87
IV.2.1.1.B.4. Dört Dizeli Bilmeceler	88
IV.2.1.1.B.5. Beş Dizeli Bilmeceler	90
IV.2.1.1.B.6. Beşten Fazla Dizeli Bilmeceler	91
IV.2.1.2. Mensur Bilmeceler	92
IV.2.1.2.1. Cümle Biçimindeki Bilmeceler	93
IV.2.1.2.2. Hikâye Biçimindeki Bilmeceler	94
IV.2.1.3. Kazan Tatar Bilmecelerinde Kalıplaşmış İfadeler	96
IV.2.2. Kazan Tatar Bilmecelerinin İçerik-konu Özellikleri	99
IV.2.2.1. Gök Cisimleri ile İlgili Bilmeceler	104
IV.2.2.2. Yer ve Yeryüzü Şekilleri; Faydalı Çukurlar, Sular ile İlgili Bilmeceler ..	111
IV.2.2.3. Yılın Bölümleri: Yıl, Ay, Hafta, Bir Gece Bir Günler ile İlgili Bilmeceler	117
IV.2.2.4. Tabiat Hadiseleri ile İlgili Bilmeceler	120
IV.2.2.5. Ağaç-Çalılar, Meyveler ve Orman İşleri ile İlgili Bilmeceler	125
IV.2.2.6. Ot-Bitkiler, Biçim İşleri ile İlgili Bilmeceler	130
IV.2.2.7. Çiftçilik ile İlgili Bilmeceler	133
IV.2.2.8. Sebzeler ile İlgili Bilmeceler	138
IV.2.2.9. Böcekler ile İlgili Bilmeceler	141
IV.2.2.10. Balıklar, Yer-Su Hayvanları ve Sürüngenler ile İlgili Bilmeceler	145
IV.2.2.11. Kuşlar ile İlgili Bilmeceler	148
IV.2.2.12. Hayvanlar ile İlgili Bilmeceler	153
IV.2.2.13. İnsanlar ile İlgili Bilmeceler	162
IV.2.2.14. Kardeşlik-Aile Bağları ile İlgili Bilmeceler	169
IV.2.2.15. Köy, Bina ile İlgili Bilmeceler	171
IV.2.2.16. Ev ve Onun Bölümleri ile İlgili Bilmeceler	173
IV.2.2.17. Evi Isıtma ve Işıklandırma Vasıtaları ile İlgili Bilmeceler	177
IV.2.2.18. Ev Cihazları ile İlgili Bilmeceler	180
IV.2.2.19. Çanak Çömlek ile İlgili Bilmeceler	185
IV.2.2.20. Azık-Yiyecek, Aş-Su Hazırlama, Yeme-İçme ile İlgili Bilmeceler	191
IV.2.2.21. El İşleri (Dövme, Eğirme, Dokuma, Dikme-İşleme) ile İlgili Bilmeceler	194
IV.2.2.22. Giyim Kuşam, Bezenme-Düzünme Eşyaları ile İlgili Bilmeceler	197
IV.2.2.23. Dünya Gözetmek, Zenginlik-Fakirlik, Para, Plan-Hesap ile İlgili Bilmeceler	201
IV.2.2.24. Yol-Sefer, Ulaşım Vasıtaları ile İlgili Bilmeceler	205
IV.2.2.25. Edebiyat, Okuma-Yazma, Mektup-Haberleşme ile İlgili Bilmeceler ...	209

IV.2.2.26. Müzik Aletleri, Radyo, Televizyon Alıcısı ile İlgili Bilmeceler	214
IV.2.2.27. Savaş Silahları ile İlgili Bilmeceler	217
IV.2.2.28. Din, Mit, Ruhaniler ile İlgili Bilmeceler	219
IV.2.2.29. Çeşitli Temaları İçeren Bilmeceler	224
IV.2.2.30. Ses-Harf, Söz-Hece, Metagramlar ve Hece Bilmeceleri	225
IV.2.2.31. Soru Bilmeceler	227
IV.2.2.32. Aritmetik Bilmeceler	228
IV.2.2.33. Cevapları Belli Olmayan Bilmeceler	230
IV.2.3. Kazan Tatar Bilmecelerinin Yaratım ve Aktarım Özellikleri	231
IV.2.4. Kazan Tatar Bilmecelerinin İşlev Özellikleri	241
SONUÇ	261
KAYNAKLAR	266
METİNLER	273
ÖZGEÇMİŞ	626
VİTAE	626

KISALTMALAR

Adı geçen eser:a.g.e.
Adı geçen makale:a.g.m.
Adı geçen madde: a.g.md.
Adı geçen tez:a.g.t.
Atatürk Kültür Merkezi:AKM
Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı:AKMB
Bakınız:bkz.
Cilt:c.
Çeviren:ev.
Sayfa/sayfalar:s./ss.
Sayı:S.
Türk Dil Kurumu:TDK
Türk Tarih Kurumu:TTK
ve benzeri:vb.
ve diğerleri:vd.
Yayınları: Yay.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. ÇALIŞMANIN TANIMI, AMACI VE ÖNEMİ

“Sözlü edebiyat, topluluğun ortak ruhudur. Halk edebiyatı tarihsel ve toplumsal ortaklıklardan beslenen diliyle, içeriğiyle, zorlama etkenlerin olmadığı, en önemlisi de, Türk halkının ulusal özünü taşıyan edebiyattır.”¹

Sözlü halk edebiyatının en eski türlerinden biri olarak bilmeceler, ortaya çıktığı zamandan bu yana halkın bütün kesimleri ve fertleri tarafından çeşitli amaçlar için söylenegelmiştir. Sözlü olması, halkın yaşam felsefesini ifade etmesi dolayısıyla işlerlik kazanmış, çok eski zamanlarda doğmuş olmasına rağmen nesilden nesile aktarılacak zamanımıza kadar ulaşmıştır. Sözden köprü kurarak geçmişten bugüne ulaşan bu kültür hazineleri, bize öz değerlerimizi hatırlatan ve yaşatan birer vasıta olma vasfını korumuştur. Kim tarafından söylendiği bilinmeyen birden çok işleve sahip bu tür, halkın ortak malıdır ve bu sebeple de millî bir karakter taşımaktadır.

Bilmeceler çok eski zamanlarda bir şeyin gizlenmesi ihtiyacından ötürü ortaya çıkmıştır. Ancak her kültür ürünü gibi değişen koşullara uyum sağlamış ve zaman içinde kendini güncelleyerek halkın hayatında, çok geniş bir alanda, varlık göstermeye devam etmiştir.

“Bilmeceler; insanoğlunun, insan-tabiat ve insan-evren ilişkisi içinde geliştirdiği gizli bir iletişim dili ve formudur. İnsanın tabiatı ve evreni keşfetme, etrafını yeniden anlamlandırma çabaları geliştikçe; bilmecelerin “gizli bir iletişim dili ve formu” olma işlevi, zaman içerisinde değişmiş ve yerini günümüzde olduğu gibi oyun ve eğlenme işlevine bırakmıştır.”²

Zamanla ilk işlevinden uzaklaşmış olsa da kültürel kodları genetik bir miras olarak kuşaktan kuşağa aktarmayı başarmıştır. Uzak coğrafyalara ve daha pek çok engele rağmen aynı kültürün insanları, kendilerini aynı vasıtalarla ifade etmeye devam etmiştir.

¹ Erman Artun. (2004). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.1.

² İbrahim Özkan. (2008). *Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s.387.

Toplum ruhunu ve kimliğini yansıtması bakımından sözlü kültürün önemli bir temsilcisi olarak bilmeceler, diğer sözlü türler gibi değişen zamana, yaşanan coğrafyaların başkılığına, etkileşimde bulunulan unsurların farklılığına ve teknolojik gelişmelerin artışına rağmen aynı köklerden gelmenin, ortak bir geleneği takip ve temsil etmenin kanıtı olmuştur. Bununla ilgili farkındalık oluşturmak, toplumun kültürel değerlerine olan bağlılığını ve toplumdaki bireylerin benlik gelişimindeki ait olma duygusunu arttıracaktır.

Bu çalışmanın öncelikli amacı da farklı bir coğrafyada yaşayan ve farklı kültürlerle iç içe olan Kazan Tatar Türklerine ait bilmecelerin şekil, içerik, işlev, yaratım ve aktarım özellikleri bakımından incelenmesidir. Asıl gayemiz ise Türk dünyası sözlü kültür hazineleri üzerine yapılacak çalışmalara Türkiye Türkçesine aktararak incelenen bu bilmeceler vasıtasıyla katkıda bulunmaktır.

1.2. TATARİSTAN VE KAZAN TATARLARI

1.2.1. Tataristan Cumhuriyeti Hakkında

Tataristan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir Türk cumhuriyetidir. Başkenti Kazan'dır. Resmî dili Tatarca ve Rusçadır. Tataristan'da eğitim dili ilk ve ortaöğretimde Tatarca olabildiği hâlde, yükseköğretimde Rusçadır. Ülkenin yüzölçümü 68.000 km²'dir. Düşünülen İdil-Ural Millî Devleti'nin yüzölçümü 220.000 km² iken Tatarların büyük bir kısmı, kurulan cumhuriyetin sınırları dışında bırakılarak küçük bir Tataristan oluşturulmuştur.³

Toplam 3.768.000 olan nüfusun %48,5'ini Tatarlar, % 43,3'ünü Ruslar, %0,5'ini Başkurtlar, %0,5'ini Marilar, %0,8'ini Mordvalar, %3,7'sini Çuvaşlar ve %2,0'mı ise diğer milletler oluşturmaktadır. Doğu Avrupa'nın iki büyük nehri olan İdil (Volga) ve Kama etrafında yer alan ülkenin batısında Çuvaşistan Cumhuriyeti, kuzeybatısında Mari Cumhuriyeti, kuzeyinde Kirov Bölgesi, kuzeydoğusunda Udmurt Cumhuriyeti, doğusunda Başkurdistan Cumhuriyeti, güneydoğusunda Orenburg Bölgesi, güneyinde Samara ve Ulyanov Bölgeleri bulunmaktadır.⁴

Tataristan Cumhuriyeti; 27 Mayıs 1920'de aldığı Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını, 30 Ağustos 1990'da Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirmiş ve bağımsızlığını ilan etmiştir. 21 Mart 1992'de

³Nadir Devlet. (2002). Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri. *Türkler*. c.20, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.16-21.

⁴Mustafa Gültekin. (2010). *Tataristan Masalları Üzerinde Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s.1.

gerçekleştirilen referandumdan çıkan sonuçlara göre halkın çoğu bağımsızlık istemektedir. Ancak Rusya Federasyonu bu hakkı vermemiştir. Bunun üzerine 31 Mart 1992’de Tataristan, Çeçenistan ile birlikte Rusya Federasyonu’nun yeni antlaşmasını imzalamayarak duruma tepki göstermiştir. ⁵Rusya 1 Nisan 1992’de 20 etnik cumhuriyetten Tataristan ile Çeçenistan dışındaki 18’inin federasyon içinde kalmasını sağlayan antlaşmayı yapmayı başarmıştır.⁶

Referandum sonuçlarına dayanarak Tataristan, kendi anayasasını hazırlamış ve anayasa 6 Kasım 1992’de Tataristan Parlamentosu’nda kabul edilmiştir. Anayasanın giriş sayfasında “Bu anayasa, Tataristan Cumhuriyeti’nin devlet statüsü hakkındaki halk oylaması sonucuna göre kabul ve ilan edilmiştir.” ifadesi yer alır. Anayasanın 1. maddesi ile Tataristan’ın egemen ve bağımsız bir devlet olduğu ve 4. maddesiyle ise Tatar ve Rus dillerinin resmî dil olarak ilan edildiği görülmektedir. 15 Şubat 1994 tarihinde “Yetkileri Paylaşma Antlaşması”nın imzalanmasıyla ise ipler yeniden Rusya’nın eline verilmiş olur. Tataristan’ın bağımsızlık uğruna verdiği bu cesur direniş sonrasında, 1992’den bu yana, Tataristan Cumhuriyeti olarak anılan ülke Rusya Federasyonu’na bağlı olarak millî varlığını koruma mücadelesini sürdürmektedir.⁷

Kara ikliminin etkili olduğu ülkede arazinin %16’sını ormanlar oluşturur. Irmak boylarındaki ovalarda geniş çayırlar mevcuttur. Bulunduğu coğrafyadan dolayı ülkede tarım, hayvancılık ve balıkçılık yapılabilmektedir.⁸Ülkenin doğal kaynakları arasında petrol ve doğal gaz önemli bir paya sahiptir. Bu payın önemli bir kısmı ise Rusya’ya bırakılmaktadır. Bunun yanında ülkenin kimya ve petrokimya sanayisi de oldukça gelişmiştir. Kimya endüstrileri Kazan ve Tüben (Aşağı) Kama şehirlerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca BDT’nin en önemli bilgisayar ve optik alet fabrikaları da Kazan’da bulunmaktadır. Ülkede araba, kamyon ve uçak üretimi yapılmaktadır.⁹

1.2.2. Tatar Adı

Tatar adı, Türkçe kaynaklar içerisinde ilk kez Orhon Yazıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Kül Tigin Yazıtı’nın güney ve doğu yüzlerinde *Otuz Tatar* olarak iki,

⁵Nadir Devlet. (2002). Tataristan Cumhuriyeti. *Türkler*. c.20, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.52-53.

⁶Rifat Uçarol. (2008). *Siyasi Tarih (1789-2001)*. Der Yayınları, İstanbul, s.1053.

⁷Roza Kurban. (2012). 21 Mart 1992 Tarihinde Tataristan’da Yapılan Referandum ve Sonrası. <http://www.turkocagi.org.tr>.(21.03.2012)

⁸*Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. (1992). Tataristan Özerk Cumhuriyeti. c.22, Milliyet Yay., İstanbul, s.11299.

⁹Yahya Akyüz vd. (2004). *Türk Tarihi ve Kültürü*. 1. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara, ss.195-196.

Bilge Kağan Yazıtı'nınise doğu yüzünde *Otuz Tatar* ve *Tokuz Tatar* olarak üç kez Tatar adı kullanılmıştır.¹⁰ Bu ad Çin kaynaklarında ilk kez 842'de *Ta-Taşeklinde* geçmektedir. Kül TiginYazıtı'nın 732, Bilge Kağan Yazıtı'nın ise 735 yıllarında dikildiği bilgisinden hareketle bu etnonimin tarihte ilk kez Türkler tarafından kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.¹¹

KaşgarlıMahmud'un büyük eseri *DivanüLûgat-it Türk'te* Tatarlar, Türk boyları arasında zikredilmiş ve bu boyların Türkçeyi iyi konuştukları belirtilmiştir.¹²

MirfatihZekiyev'in Tatar etnoniminin¹³ kullanımı ile ilgili bildirdiklerinden hareketle şu sonuçlara ulaşmaktayız:

Moğol-Tatarları adıözellikle Çingiziler tarafından, tahkir maksatlı olarak tüm yenik halklardan toplanan Çingizi orduları için kullanılmıştır.¹⁴

Batı Avrupalılar, Tatar adını Çingizi Moğol devletlerinin tüm sakinleri için "Cehennem zebanileri" anlamındaki "Tartar" biçimine dönüştürerek kullanmışlardır.¹⁵

Rus tarihçileri Altın Orda Devleti bünyesindeki milletler için -gayr-ı Rus doğulu halklar dâhil Özbek, Kazak, Bulgar-Tatar, Kırım Tatarı, Başkurt, Nogay, Karakalpak ve Fin-Ugorların ataları- "Orda Tatarları" ifadesini kullanmışlardır.¹⁶

Yine Rus tarihçiler Türk asıllı Müslümanları da Tatar etnonimi ile ifade etmişlerdir. Sonraları bu söz "Türk-Tatarlar" ya da "Müslüman-Tatarlar" şeklinde değişmiştir.¹⁷

Önce Ruslar ve XX. yüzyıldan itibaren bizzat kendileri Kırım Hanlığının Türk topluluğu için Kırım Tatarları ve Kuzey Karadeniz Türkleri için Dobruca Tatarları ifadesini kullanmışlardır.¹⁸

Moğol öncesi İdil-Bulgar Devleti'nin ve Bulgar hegemonyası altındaki bölgelerde yaşayan, Türk dilini kullanan topluluğun torunları için Ruslar ve XIX. yüzyıl sonlarından itibaren kendileri "Bulgar-Tatar" adını kullanmışlardır.¹⁹

¹⁰ Talat Tekin. (2003). *Orhon Yazıtları*. Yıldız Dil ve Edebiyat 1 Yay., 3. Baskı, İstanbul, ss.34,38,42,62,74.

¹¹ Cevdet Gökalp. (1973). *Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz'in Zahuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan'da Kabileler*. Sevinç Matbaası, Ankara, s.85.

¹² Besim Atalay. (1939). *DivanüLûgat-it Türk Tercümesi I*. TDK, Ankara, s.30.

¹³ "Tatar Etnonimi" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mirfatih Z. Zekiyev. (2007). *Türklerin ve Tatarların Kökeni*. Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, ss.213-236.

¹⁴ Zekiyev, a.g.e., s.220.

¹⁵ Zekiyev, a.g.e., s.220.

¹⁶ Zekiyev, a.g.e., s.221.

¹⁷ Zekiyev, a.g.e., s.221.

¹⁸ Zekiyev, a.g.e., s.221.

Günümüzde Tatar sözcüğü İdil boyu merkez olmak üzere Kırım, Astrahan, Samara, Saratav, Moskova, Penza, Orenburg, Ufa ve Batı Sibiryâ bölgelerinde yaşayan Türk toplulukları ile Kazan Tatarları için kullanılan bir addir.²⁰

Tatar adı Haz-ar, Bolg-ar, Su-ar, Au-ar, Sab-ir, Sarı-ir, Kang-ar, Akats-ir etnonimlerinde olduğu gibi Türkçe etnonim yapma kurallarına uygun olarak oluşturulmuş bir kelimedir.²¹ Etimolojik açıdan Tatar adı ile ilgili muhtelif görüşler olmakla birlikte “Yabancı kişi” anlamına gelen “Tat-eri > Tat er” analizi yaygın olarak kabul görür.²²

1.2.3. Tatar Tarihi

Hun Devleti'nin dağılmasının ardından Hunlar, Bulgarlar başta olmak üzere Türk soylu kavimlerle bir araya gelerek Kuzey Kafkasya ve Karadeniz'de Bulgar ismiyle bir devlet kurmuşlardır. Fakat bu devlet 643 yılında Hazarların baskısıyla dağılmıştır. Bunun üzerine batıya giden bir kısım Bulgar, Balkanlarda Tuna Bulgar Devleti; kuzeye giden Bulgarlar ise İdil boylarında İdil Bulgar Devleti adıyla varlıklarını sürdürmüşlerdir.²³ İşte ilk Müslüman Türk topluluklarından olan İdil-Kama Bulgarları ile XIII. yüzyılda Orta Asya'dan gelen Kıpçak (Kuman) Türkleri, Kazan Türklerinin atalarıdır.

Ticaret vesilesiyle İslam dini ve kültürü ülkede yayılmıştır. VII. yüzyılda başlayan Arap ve Türk boylarının etkisiyle İdil Bulgarları 922'de İslamiyet'i kabul etti. Bulgar Hanı Almış, Müslümanlığı aslından öğrenmeyi istediğini Bağdat Abbasî halifesine iletmış ve halife din adamları ile mimarlardan oluşan heyeti Bulgar şehrine göndermiştir. Arap yazarı İbnFadlan'ın naklettiğine göre; İdil Bulgarları 10. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk teşkilat ve unvanlarını korumuş ve Doğu Avrupa'da Türk-İslam sentezinin temsilcileri olmuşlardır.²⁴ İbnFadlan'la birlikte pek çok Arap tarihçi ve coğrafyacı İdil Bulgarlarını güçlü, oturak, ticaretle ilgilenen ve medeniyeti yüksek bir millet olarak ifade etmişlerdir. Yine X. yüzyıldan itibaren İdil Bulgarları hakkında bilgi veren Şark ve Rus kaynakları da İdil Bulgarlarının zeki, tarım, ticaret

¹⁹Zekiyev, a.g.e., s.221.

²⁰Mustafa Öner. (2009). *Kazan - Tatar Türkçesi Sözlüğü*. TDK, Ankara, s.268.

²¹Rıza Zelyut. (2007). *Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği*. Fark Yayınları, Ankara, s.407.

²²Mustafa Öner. (2007). Tatar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. (Ed.) Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yay., Ankara, s.682.

²³Meşkûre Yılmaz. (2010). *Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle Türklerin Dünyası ve Türkiye'nin Dış Türkler Politikası*. Kripto Kitaplar, Ankara, s.347.

²⁴İbrahim Kafesoğlu. (1997). *Türk Millî Kültürü*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.208.

ve sanata hevesli, yağmacılıktan uzak, savaşı sırf ticaret menfaatlerine uygun şekilde idare eden bir millet olduğunu belirtir.²⁵

Hunlardan sonra sırasıyla bölgede varlık gösteren Göktürk, Hazar, Bulgar ve Kıpçak gibi Türk boylarının ardından esasen Türk, ismen Moğol olan Altın Orda Devleti idaresi başlar. Altın Orda Devleti 1357’de Han Canıbek’in ölümünün ardından savaşlar, taht kavgaları, salgın hastalık ve kıtlık gibi sebeplerden ötürü zayıflamış ve dağılma sürecine girmiştir. Bu dağılma süreci ile birlikte hanlıklar kurulur. Kırım, Kazan, Kasım, Astrahan ve Sibir adında küçük Türk devletleri oluşturulur.²⁶

Adını devletin en büyük şehri ve başkenti olan Kazan’dan alan Kazan Hanlığı, iki kez Altınordu hükümdarlığı yapmış Uluğ Muhammed Han tarafından 1437’de Orta İdil sahasında kurulmuştur. Rusların İdil boyunca Hazar Denizi’ne ilerlemelerine ve Ural sahasında yayılmalarına engel teşkil eden Kazan Hanlığının 1552 yılında Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle İdil-Ural bölgesindeki Türk egemenliği de son bulmuştur. Kazan Hanlığının düşmesiyle Ruslar geniş bir alana yayılabilemiştir. Hatta Osmanlı Devleti ile komşu olabilmeleri de Kazan Hanlığını almalarının bir sonucudur.²⁷

Kazan Hanlığının ele geçirilmesinin ardından Ruslar, Kazan Tatar Türklerini Ruslaştırmaya çalışmıştır. İlk önce cami, medrese gibi dini ve millî eserleri yok edilmiş ve Türkler cebren yahut menfaat karşılığı Hıristiyanlaştırılmış, öldürülmüş ve baskı altında tutulmuşlardır. Öyle ki çocuklar daha ana dili gelişimini tamamlayamadan Rusça ile tanışmak durumunda kalmıştır. Kazan Tatar Türklerinin Rus kimliğine alışmaları için soyadlarının sonuna -ev, -ov, -ski gibi Rusça ilaveler getirmişlerdir. Ancak bu ve benzer faaliyetlerle Hıristiyanlaştırılan Tatar Türklerinden bir kısmı 1905’ten sonra İslamiyet’e geri dönmüştür. Bunda Kazan Türk-İslam kültürünün ve millî yayınların rolü büyüktür.²⁸ Gaspıralı İsmail Bey’in yayınladığı Tercümangazetesi ve Usûl-i Cedid akımının tüm Türk sahasında yayılma çabaları da sözü edilen amaca hizmet etmiştir.²⁹

Rusya Müslümanlarının büyük bölümünü oluşturan Tatarları Sosyalist, Panislamist, Pantürkist ideolojiye iten bu çalkantılı sürecin sonrasında gelen Sovyet

²⁵ Ahmet Caferoğlu. (2001). *Türk Dili Tarihi I-II*. 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, s.85.

²⁶ Kemalettin Kuzucu vd. (2009). *Türk Tarihi ve Kültürü*. Lisans Yayınevi, İstanbul, s.228.

²⁷ Nadir Devlet. (1999). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*. TTK, Ankara, ss.3-4.

²⁸ Nevzat Özkan. (2000). *Türk Dilinin Yurtları*. Akçağ Yayınları, Ankara, ss.205-208.

²⁹ Devlet,a.g.e., ss.10-21.

Devrimi kaşısında hazırlıksızlardı. Gerçekleşmesinde bir katkıları olmamıştı, bu bir çeşit Rus veya Slav faaliyetiydi. Ancak direniş karşısında çırpınışlar sömürgeci anlayışa yenik düşüyordu.³⁰Siyaseti terk etmeyen Kazan Türkleri 1917’de Çarlık Rusyası’nın devrilmesiyle çeşitli kongreler yaparak 22 Temmuz 1917’de “İç Rusya ve Sibiryâ Müslüman Türk Tatarlarının Millî Medeni Muhtâriyeti”ni ilan etmişler fakat 12 Nisan 1918’de benzer millî oluşumlarla aynı sonu paylaşmış, ortadan kaldırılmışlardır.³¹

Uzun süren mücadelelerin sonrasında 1920 yılında günümüz sınırları içinde SSCB’ye bağılı bir Tataristan Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. Bunun sonrasındaki bağımsızlık denemeleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ruslaştırma çabaları devam etmiştir. Bu sebeple ki Yusuf Akçura, Zeki Velidi Togan, Musa CarullahBigi gibi kimi aydınlar vatanlarından ayrılmak durumunda kalmışlardır.³²

Bugün Rusya Federasyonu’na bağılı Tataristan Özerk Cumhuriyeti’nin asıl unsuru, Kazan Türklerinin torunlarıdır ve tam bir bağımsızlığa sahip olma yolundaki mücadelelerini sürdürmektedirler.

1.2.4. Tatar Folkloru Üzerine Genel Bir Değerlendirme

“Folklor” terimi Tatar edebiyatı için çok sonraları kullanılmıştır.G. Tukay’ın 1910’da halk türkülerine dair eseri için “*Halık Edebiyatı*”, G. Rehim’in 1914’te yayımlanan makalesi için ise “*Halık Edebiyatımızga Bér Karaş*” olarak verdikleri isimlerden de anlaşılacağı gibi 20. yüzyıl başlarında “folklor” terimi yerine daha çok “Halk Edebiyatı” terimi kullanılmaktaydı.“Folklor” terimi G. Rehim ve M. Vasil’ev tarafından 1926’da kullanılmış, 1930’lu yıllarda ise“h alık icatı” terimi gündeme gelmiştir. 50. yıllardan sonra kullanılmaya başlanan “Tatar h alık icatı” terimi ise hâlen yaygın olarak kullanılmaktadır. “Folklor” terimine sonraki zamanlarda makale metinlerinde ve kitap isimlerinde rastlanmış olsa da günümüzde çok sık kullanıldığı söylenemez, daha çok “Tatar H alık İcatı” terimi kullanılmaktadır.³³

Fatih Urmançi “*Tatar Halık İcatı*” isimli çalışmasında “halk icadını” şöyle tanımlar: “*Bizde Tatarlarda ise halk icadı diye, esasında, dilden icat edilen nesrî ve şiirî eserleri, halk müziği ve oyunları adlandırılır.*”³⁴

³⁰ Jean-Paul Roux. (1997). *Türklerin Tarihi*. Galip Ü. (Çev), Ad Yayıncılık, İstanbul, s.242.

³¹ *İslâm Ansiklopedisi*(1964 - 1988). Kazan. c.6, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, ss.518-519.

³² Yılmaz, a.g.e., s.350.

³³ Fatih Urmançi. (2005). *Tatar Halık İcatı*. Megarif Neşriyatı, Kazan, ss.7-8.

³⁴ Urmançi, a.g.e., s.7.

Tatar folklorunun araştırılmaya başlanması ile ilgili karşımıza çıkan ilk Türkçe kaynak¹⁰⁶⁹'da Balasagunlu Yusuf'un hazırladığı "*Kutadgu Bilig*" isimli eserdir. Ardından Türk-Tatar folklorunun efsane, atasözü, deyim, halk oyunu, halk destanı gibi pek çok ürününü bir arada bulabildiğimiz, Kaşgarlı Mahmud'un 1072-1074 yıllarında vücuda getirdiği büyük sözlüğü ile karşılaşırız: "*Divanü Lûgat-it-Türk*". Tatar bilim adamlarından N. İsenbet ve H. Meġmütov gibi pek çok araştırmacı millî folklor tarihi ile ilgili çalışmalarında öncelikle bu kaynaklara başvurmuşlardır.³⁵

Bulgar-Tatar folklor eserlerinin taş veya kâğıda kaydedilmesi VI-VIII. yüzyıllarda başlar ve VIII-XII. yüzyıllar arasındaise Bulgar-Tatar folkloruna ait son derece güzel şiir örneklerine rastlanır. XIII-XVI. yüzyıllarda Bulgar-Tatar ve Tatar halk icadı ile ilgili kaynaklar artış gösterir. Bu yüzyıllarda folklor ile ilgili Türk kaynaklar çoğunlukta olmakla birlikte Bulgar-Tatar, Arap ve Rus kaynaklara da rastlanmaktadır; sonradan bunlara Fars ve İran kaynakları da eklenmiştir. Cüveynî "*Târih-i Cihangüşâ*" isimli 3 ciltlik Farsça eseri ile hem şahit olduğu bir tarihi anlatmış hem de Altın Orda devrindeki bahadırlar ile ilgili rivayetlere yer vermiştir. Benzer rivayetlere İran tarihçisi ve devlet adamı Reşideddin'in "*Salname*" çalışmasında da rastlanır. Nüveyrî'nin 30 ciltlik ansiklopedisi ile İbn-i Haldun'un "*Misaller Kitabı...*" isimli çalışmaları Altın Orda devri ile ilgili bilgiler veren önemli kaynaklardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında V. V. Radlov tarafından yazılabilmiş "*Ak Kübék*" destanının oldukça eski varyantlarından da bu yüzyıllar için söz etmek mümkündür. Bulgar-Tatar folklorunu araştırmada millî aydınların da önemi büyüktür. XIII. asır başına ait "*Kıssa-i Yusuf*" eserinin sahibi Kul Ali Tatar halk icadını iyi derecede bilmektedir. Bu eserde Kul Ali'nin bu eserinin yalnız olaya yani kıssaya değil, aslında fikre ve Tatar halkının mitlerine, İdil boyuna yayılan İslam mitolojisine ve Bulgar-Tatar folklorunun niteliklerine dayandığı bilinmektedir.³⁶

Altın Orda zamanında (1242-1502) Tatar halk icadına ilgi öyle artar ki devlet için Tatar İli, Tatar Devleti gibi kimliğe vurgu yapan ifadeler kullanılmaya başlanır. Moğollara ait olduğu düşünülen XIII. yüzyıl kaynaklarından "*Moğol Tatarlarının Tam Tasviri*"; eski Tatarların tarihine, etnik kökenlerine, gelenek ve göreneklerine

³⁵Urmançı, a.g.e., s.17.

³⁶Urmançı, a.g.e., ss.17-18.

kısaca folkloruna ilişkin pek çok bilgiyi barındırmaktadır. Moğolların 1240 yılı eseri “*İlahi Destan*”da ise eski Tatarlara ait tarihi ve etnografik izlere rastlanmıştır.³⁷

Dünya tarihinde giderek önem kazanan Altın Orda ile Avrupa hükümdarları sıcak ilişkiler içine girmeye çalışırlar. Bu amaçlarına ulaşmaları içinse halkın gelenek ve göreneklerini, bilhassa da dilini iyi bilmeleri gerektiğini fark ederler. İşte bu amacın bir neticesi olarak 1330’da Kıpçak-Latin Sözlüğü olan “*Codeks Cumanicus*” hazırlanır. Bu eserde Kıpçak-Bulgar-Tatar halkının sözlü ürünü olan bilmecelelerinden örnekler bulunmaktadır. Moğol İmparatorluğu ve Altın Orda ile ilgili bilgilere ulaşmayı hedefleyen Avrupalı hükümdarlar sözü edilen çalışmanın öncesinde ise bölgeye gezginler gönderir. 1245-1247 yıllarında Plano Karpini, 1253-1255’te Gilom Rubruk, 1271-1295 yıllarında ise Marko Polo buralara çeşitli geziler düzenlemiş ve bu geziler sonucu oluşturdukları kitaplarında Tatar halkının hayatı hakkında önemli bilgiler vermişlerdir.³⁸

XVI. yüzyılda Tatar halkı, tarihindeki en derin acıyı ve kaybı yaşar: 1552’de Bulgar-Tatar halkının son devleti olan Kazan Hanlığı ve başkent Kazan şehri İvan Groznyi tarafından alınır. Bu zor zamanlarda halkın icadı olan destan, beyit gibi ürünler ön plana alınır. Bunlara trajik zamanın gönüldeki yansımaları diyebiliriz.1564-1565 yıllarında yazılan “*Kazan Tarihi*” isimli Rus kaynağı, Tatar halk icadını araştırmak adına bilgiler verse de yanlı yazılmış olduğundan diğer eserlere de bakmak doğru olacaktır. Eser sahibinin, yardımını gördüğü İvan Groznyi’i göklere çıkardığı bu eserinde, Tatarlar için aynı özeni göstermediği muhakkaktır.³⁹

İşte Tatarların 1552’den bu yana millî hürriyetlerine kavuşmak üzere verdiği mücadele henüz nihayet bulmamıştır. XVI. yüzyılın son yarısında Tatar folkloruna itibar gösterildiğini söylemek zordur; ancak XVII ve XVIII. yüzyıllarda Tatarca birçok tarihi eser vücuda getirilir. Elbette bu eserlerde Tatar halkının folkloruna dair izler de bulunmaktadır. Bunlar Bulgar Devleti, onun yaşam tarzı, halkın ve devletin İslamiyet’i kabul süreci, Aksak Timur’la ilgili olayları anlatan eserler, çeşitli destanlar ve İdegey Morza hakkındaki efsaneler şeklindedir.⁴⁰

S. U. Rémézov (1642-1720) çalışmasında Seber Tatarları ve onların folkloruna geniş yer ayırmıştır. Yine XVIII. yüzyılda Tatar folkloruna dair hizmeti

³⁷ Urmançı, a.g.e., ss.18-19.

³⁸Urmançı, a.g.e., s.19.

³⁹Urmançı, a.g.e., ss.19-20.

⁴⁰Urmançı, a.g.e., ss.20-21.

olan bazı araştırmacılar şoyledir: P. İ. Rıçkov, G. F. Miller, İ. İ. Lepehin, P. S. Pallas, İ. G. Georgi. XVIII. yüzyıl sonuna kadar Tatar folkloruna ait bir derleme veya monografilerin varlığı bilinmemektedir.⁴¹

“Tatar folklorunu derleme çalışmaları, 19. yüzyılda başlamıştır. Bu çalışmaların büyük bir kısmı, dil incelemelerine malzeme teşkil edecek metinlerin toplanması amacına yöneliktir. Dönemin şartları göz önüne alındığında gerekli teknolojik aletler bulunmamasına rağmen, oldukça önemli malzemenin derlenmiş olduğu görölmektedir.”⁴²

XIX. yüzyılın ilk yarısında Kazan Üniversitesi Profesörü Karl Funks’un Kazan Tatarlarının etnografyası, gelenek görenekleri, inanma ve töreleri ile ilgili özel çalışmaları olmuştur. Bu asrın ortalarında ise “*Rus-Fransız Savaşı Beyiti*” gibi Rusça bazı eserler Tatar halk icadının farklı örneklerinin basıldığını göstermektedir.⁴³

Tatar folklorculuğunun müstakil bir bilim olması noktasında XIX. yüzyılın ikinci yarısında akla Kayum Nasıyri ismi gelmektedir. Folklor ürünleri ve onun farklı türleri ile Kazan Tatarlarının mitolojisi ile ilgili çok nitelikli çalışmalara sahip olan K. Nasıyri, yalnız kendi çağında değil günümüzde de haklı bir şöhrete sahiptir.⁴⁴ K. Nasıyri’nin 1880’da basılan “*Kırık Bakça*” adlı kitabının kırkıncı bölümünde atasözü, kısa türküler, çeşitli beyitler ve 3 bilmece metni yer almaktadır. 1884’te ise K. Nasıyri’nin “*Fevakihél Hölesa*” adlı çalışması karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada da bilmece, türkü, beyit, atasözü ve deyim gibi halka ait ürünler derlenmiş ve basılmıştır. K. Nasıyri 13. cildinde bilmece, atasözü, deyim ve beyitlere yer verdiği “*Heberler*” adlı çalışmanın 16. cildinde Kazan Tatar masalları konu edilmiş ve masallar diğer halkların masalları ile karşılaştırılmıştır. Bu çalışmayı K. Nasıyri P. A. Polyakov ile birlikte hazırlamıştır. Ayrıca 1871’de basılan “*Halık Arasında Tecrife Buyınça Kön ve Hava Üzgerünéñ Galametleré Beyanında*” adlı çalışmasının içerik bakımından ortağı olan “*Halık Téléndege Süzler*” adlı eseri 1876’da basılmış; havaya bakarak yeryüzündeki olayların, yiyeceklerin nasıl olabileceğine dair halk deneyimleri aktarılmıştır. 1881 yılında “*Kazan Şeheré Hakında Rivayetler*”, 1883’te “*Alıp Ademner*” isimli çalışmaları basılmıştır. Halkın sözlü hazinesine ait eserlere K. Nasıyri’nin gramer, tarih ve etnografi kitaplarında ve sözlüklerinde de rastlamak mümkündür. “*Lehcei Tatari*”, “*Enmüzec*”, “*Hisaphk*” bu sözlerimize örnek teşkil

⁴¹Urmançi, a.g.e., s.21.

⁴² Mustafa Gültekin. (2006). Tatar Folklorunun Derlenmesinde Bir Öncü İsim: Gabor Balint ve Tatar Folkloru Derlemeleri. *Uluslararası İdil-Ural Araştırmaları Sempozyumu*, Yayınlanmamış Bildiri, Kütahya, s.1.

⁴³Urmançi, a.g.e., s.22.

⁴⁴Urmançi, a.g.e., s.22.

eden eserlerdendir. K. Nasıyri'nin "*Kazan Tatarlarınıñ Tormuşında İslam Diné Yogıntısınnan Tış Barlıkka Kilgen İşanular hem Goréf-Gadetler*" eserinde de halkın âdet ve inanışlarına dair örnekler bulunmaktadır.⁴⁵

Yine XIX. yüzyılın son yarısında Tatar Folkloru eserlerinden oluşan derlemeler basılır. V.V. Radlof'un Sibir Tatarlarına dair kitabında 19 köyden derlenen birkaç deste masal, büyük ve önemli destanlar, beyitler yer almaktadır. Sibir Tatarları icadı ile ilgili XX. asrın 40, 60 ve 70. yıllarında derlemeler yapılmış olsa da o çalışmalar şiirî ürünler bakımından Radlof'unkinden daha geniş değildir.⁴⁶

XIX. yüzyıl Tatar folklor ilmini araştırma açısından son derece önemlidir. Bu yüzyılda G. N. Potanin Sibir Tatarlarına ait "*Ak Kübék*", "*Yir Töşlök*" gibi destanlar üzerinde durur.⁴⁷ Macar araştırmacı Gabor Balint 1870'li yıllarda Kazan'a, Kreşin Tatarlarının dilini öğrenmek üzere gelir ve elde ettiği ürünlerden sözlükler ve kitap oluşturur. Balint, kitabında ilk olarak "*Boringılar Eytken Süzler*" adıyla 144 atasözünü elifba düzenine göre, Tatar dilinde ve Latin harflerine transkribe edilmiş olarak verir. Ardından "*Yomaklar*" adıyla 46 bilmece metni ve üçüncü bölümde ise 64 Tatar halk türküsü çalışmadaki yerlerini alır. Balint'in bu önemli kitabında 4 beyit ve 34 masal metni de bulunmaktadır. Masallar hacim, konu ve türleri bakımından olmasa da Tatar dilini yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir.⁴⁸ G. Balint ilk derlemelerini masallar (ekiyetler) üzerine yapmıştır. Bu derlemeler Tatar folklorunun araştırılmasında büyük önem arz etmektedir. Gabor Balint'in derlemeleri Tatar kültüründe yaşanan değişmelerin erken dönemden itibaren incelenebilmesine de olanak sağlamıştır.⁴⁹ G. Balint, kitabında halk inanışlarına da yer vermiştir. "*Ev İyesi*", "*Saray İyesi*", "*Su İyesi*", "*Orman İyesi*", "*Albastı*", "*Ubir*" çalışmada yerini alan halk inanışlarından bazılarıdır. G. Balint, bu çalışması ile Tatar sözlü kültürünün çeşitli türlerini geleceğe taşımak üzere araştırıp kitaplaştırarak Tatar folklorundaki en büyük derlemelerden birine de imzasını atmış olur.⁵⁰

Fin âlim Heykki Paasonen ise XIX.yüzyılın sonlarında Mişerlerin dilini öğrenir ve ortaya derlemeler çıkarır. Kazan Üniversitesi Profesörü N. F. Katanov K. Nasıyri'nin çalışmalarından yararlanarak Tatarların tarihî beyitlerini "*Tatar Halkının*

⁴⁵Huciehmet Mehmütov. (2005). *Kayum Nasıyri Saylanma Eserler*. c.3, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, ss.4-6.

⁴⁶Urmançı, a.g.e., s.22.

⁴⁷ Urmançı, a.g.e., s.22.

⁴⁸Hemit Yarmi. (1967). *Tatar Halkınıñ Poetik İcatı*. Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, ss.20-21.

⁴⁹ Gültekin, a.g.m.,s.1.

⁵⁰ Yarmi, a.g.e., s.22.

Tarihî Cırları” adı ile bastırır. Müzik bilgini S. G. Rıbakov Ural Müslümanlarının türkü ve müzikleri ile ilgili derlemelerini bastırır.⁵¹

Tatar halk icadının araştırılması, derlenmesi ve bastırılması noktasında XIX. yüzyılda önemli aşamalar kaydedilmiştir. XX. asır başları ise daha çok Kreşin Tatarlarının şiirî ve müzikal ürünlerini araştırmak üzerine çalışmalar yapılmıştır. XIX. asır sonu ile XX. asır başı Rusya tarihi açısından korkunç olaylarla dolu olarak nitelendirilir. Elbette bu olaylardan halk ve onun ürünleri de etkilenir. Artan halk icadı ürünlerinin toplanması, kitap ve derlemeler dışında gazete ve dergilerde yer alması da bu yüzyıl içinde olur. XX. asır başlarında bu halk ürünlerinin bizzat halktan derlenerek kitap, gazete ve dergilerde bastırılması; yazılı edebiyattan ve onu ilmî açıdan araştırıp incelemekten çok defa önde gitmiştir. Nitekim Gazeteci İ. Remiyev’in naklettiğine göre 1907-1913 yıllarında 87 folklor derlemesi hazırlanmış, dolayısıyla her yıl 11 kitap basılmıştır. H. Bedigiy’in atasözü ve beyitlerden oluşan birinci derlemesi de sözünü ettiğimiz çalışmalardandır. Yine bu asırda halk icadının teorik açıdan araştırılıp incelenmesinde H. Bedigiy, F. Tuykin, G. Rehim gibi bilim insanlarının ve G. Tukay, G. İbrahimov, F. Emirhan gibi şair ve yazarların önemli katkıları olmuş; hacimli makaleler bastırarak sürece destek sağlamışlardır.⁵²

Önceki asrın sonlarında halk destanlarına bir ilgi söz konusuydu. XX. asrın başında da tarihi olayları konu edinen türlere yöneliş oldu. Çünkü halk yaşanan sıkıntılı zamanların asıl anlamını yine kendi ürünlerinde, destanlarında, aramakta haklıydı. Eski ve yeni zamanın tarihini iyi öğrenmek gerekiyordu. Bu sebeple Kazan, Ufa, İrımbur gibi şehirlerde matbaacılar Tatar, Karakalpak ve Kazak halklarının destan ve türkülerini bastırıp çıkarma işine giriştiler. İnkılap öncesi yıllarda Tatar folklorculuğu tarihinde göze çarpan bir nokta bulunmaktadır: XIX. asrın 70. yıllarında E. Urazayev-Kormaşi halk destanları esasında “*Büz Yégét*” ve “*Tahir-Zöhre*” kıssalarını yazmış olsa da F. Burnaş’ın “*Korkıt*” şiiri 1916’da, “*Tahir-Zöhre*” trajedisi 1916-1917 yıllarında oluşturulur.⁵³

Rus İhtilali İnkılabı’ndan sonraki dönemde G. İbrahimov’un “*Edebiyat Kanunları*” (1918) ile G. Rehim ve G. Gaziz’in “*Tatar Edebiyatı Tarihi*” (1923) ve

⁵¹ Urmançı, a.g.e., ss.22-23.

⁵² Urmançı, a.g.e., s.23.

⁵³ Urmançı, a.g.e., ss.23-24.

bunlar dışındaki bazı çalışmalar Tatar halkının sözlü kültürüne dair icadını ve eski folklor meselelerini incelemede büyük yarar sağlamıştır.⁵⁴

XX. asrın 20. yıllarında Tatar folklorculuğu adına önemli başarılar gözlenmiştir. Bunlardan ilki 1921-1933'te Tatar Maarif Teşkilatı karşısında Akademik Merkez kurulmasıdır. G. İbrahimov 1927 yılına kadar burada danışmanlık görevini üstlenmiştir. Halk icadı ürünlerinin toplanması, düzenlenmesi, bastırılması ve çıkarılması faaliyetlerini Merkez karşısında bulunan "Halk Edebiyatını Değerlendirme Komisyonu" yürütüyordu. Bu komisyon zamanında halk icadı adına önemli çalışmalar yapılmıştır.⁵⁵

30. yıllarda folklorun farklı türlerine ilgi artar ve Tatar folkloruna özgü beyitlerle ilgili makaleler hazırlanır. 1935'te G. Tolımbay'ın "*Beyétler (İnkılaba kadarkiler)*" adlı çalışması bunlardandır. 1939'da Kazan şehrinde Tatar Dil, Edebiyat ve Tarih Fennî İnceleme Enstitüsü açılır. Ardından enstitüde H. Yarmi danışmanlığında şimdiki adıyla Halk İcadı Bölümü kurulur. 1940'ta ise H. Yarmi, Sibir Tatarları köyünden, V. V. Radlof'un izlerinden, devam etmek için Folklor Diyalektoloji Araştırma Gezisi düzenler. Bu bağlamda Novosibirsk, Omsk ve Tömen'de yapılan geziler sonucu epeyce malzeme derlenmiştir.⁵⁶

G. Beşirov, N. İsenbet, G. Tolımbay ve A. Şamov bu yüzyılın halk icadı eserlerini toplama ve bastırma faaliyetlerinde öne çıkan isimleridir. N. İsenbet halk eserlerinin derlenmesi ile ilgili 1910'da G. Tukay'ın Şerék Kulübünde okunan konuşmasından etkilenir ve ömrünün son demlerine dek bu yolda devam eder.⁵⁷

XX. yüzyılın 30'lu yıllarında daha çok halk ürünlerinin derlenmesi ve bastırılması ile ilgilenilmiştir. 40 ve 50. yılların başından bugünlere kadar düzenlenen folklor araştırma gezileri kapsamında enstitünün Halk İcadı Bölümü uzmanları, Kazan ve Başkurt Üniversiteleri, Kazan Pedagoji Enstitüsü hocaları ve öğrencileri Tataristan'ın ilçelerine, komşu cumhuriyet ve ülkelere, Doğu Sibir'deki Tatar köylerinin hepsine gider ve Tatar halk icadı olan masal, türkü, beyit, atasözü, deyim, bilmece, fıkra gibi çok sayıda malzeme toplarlar. İşte bu zengin hazine 50 ve 60. yıllarda Tatar halk icadının farklı türlerine ait hacimli kitaplar şeklini almaya başlar: "*Tatar Halık İcatı*" (1951, 1954), "*Tatar Halık Ekiyetleré*" (1946, 1958), "*Beyétler*" (1960), "*Tatar Halık Cırları. Lirik Cırlar. Yola Cırları*" (1965). Bu

⁵⁴Yarmi, a.g.e., ss.62-65.

⁵⁵Urmançı, a.g.e., s.24.

⁵⁶Urmançı, a.g.e., ss.24-25.

⁵⁷Urmançı, a.g.e., s.25.

araştırma gezileri zamanında toplanan malzemeTatar halk icadıdüşüncesini temelinden değiştirdi: Tatar halk icatında yola folkloru, Tarihî cırlar, Halk eposu meseleleri yeniden gündeme geldi ve teorik bakımdan ancak günümüzde çözüme kavuşturuldu.⁵⁸

Sovyet zamanında Tatar halk icadının derlenmesi ve incelenmesi noktasında sınırlılıklar söz konusudur. Buna gerekçe Bolşevistik ideolojidir. Din ve ona bağlı inanışlarla ilgili şiirî eserler yasaklandı. Millî âdetlere dayalı inanışlardan oluşan folklor ürünleri derlenmedi, millî mitler folklorcuların ilgisini çekemez oldu. İslam unsurlarına dayalı münacatlar söylenmez, matbuatta basılmaz ve bilimsel açıdan incelenmez oldu.⁵⁹

Sözü edilen ideoloji Tatar halk eposunun derlenmesi ve incelenmesinde de zararlara sebep olmuştur. XX. asır başında konuyla ilgili olarak bir konuşmasında G. Rehim “*Bizim halk icadında Orta Asya halklarındaki gibi büyük şiirî destanlar yok ve hiçbir zaman da olmamış.*” der. Tatar halk destanlarının derlenmesi ve incelenmesi hususunda sadece N. İsenbet bir dizi çalışma yapmış ve 1940’ta “Sovyet Edebiyatı” dergisinde “*İdegey Destanı*”nın geniş bir derlemesini bastırmıştır. Ardından “*İdegey*” trajedisini icat eder. Ancak korkunç ideolojinin sonucu olarak 9 Ağustos 1944’te bir karar kabul edilir: Tatar halkının tarihi ve özellikle de Altın Orda zamanında yaşanan olayları konu edinen epik eserler ve “*İdegey Destanı*”nın araştırılması yasaklanmıştır. Sovyet zamanında hem folklorculuk hem de folklorcular halk ürünlerini derlemede, bastırmada, incelemelerde büyük engeller ve sınırlamalarla karşılaşmışlardır.⁶⁰

“*İdegey Destanı*” ile ilgili 1944’te çıkarılan yasaktan bahsetmiştik. Bu yasak 60. yıllarda da devam eder ve folklorcular Tatar eposu ile ilgili çalışmalarını başka destanlardan yararlanarak uzaktan sürdürürler. A.A. Velitova da sözünü ettiğimiz yoldan gider ve 1960’ta Moskova’da “*Alpamış Destanı*”nın Tatarca versiyonu ile ilgili makalesini bastırır. 1964’te H. Yarmi Ufa’da gerçekleşen konferansta “*Kuzı-Kürpeç bélen Bayansılı Destanı*”nın Sibir Tatarları versiyonu hakkında bir rapor oluşturur. F. Urmançı ise 70’li yılların başında Tatar Türklerinin eposunun farklı örnekleri ve teorik meseleleri ile ilgili olarak kitaplarda ve dergilerde 20’nin üstünde makale çıkarır. Bunlara ilaveten 1980-1994 yılları arasında iki bilimsel monografi

⁵⁸Urmançı, a.g.e., ss.25-26.

⁵⁹Urmançı, a.g.e., s.26.

⁶⁰Urmançı, a.g.e., ss.26-27.

bastırmıştır. N. İsenbet “*Tatar Halk Mekalleré*” (1959, 1963, 1967) isimli üç ciltlik çalışmasından dolayı “*G. Tukay*” ismindeki devlet ödülüne layık görülür.⁶¹

70’li yılların sonu ile 80’li yıllarda halk icadının sorunlarına dair eserlerin bazıları şöyledir: “*Tatar Folklorun Janrları*” (1978), “*Folklor Janrların Sistéma İtép Tikşérü Tecribesé*” (1979), “*Boringı Folklor Meseleleré*” (1984), “*Tatar Halk Poetik İcatının Hezergé Torışı*” (1988).⁶²

70 ve 80. yıllarında Tatar folkloru açısından çok önemli olan bir çalışma da 12 ciltlik “*Tatar Halk İcatı*” serisidir. Bu eserde Tatar folklorunun ana türlerinden masallar 3 cilt, cırlar 3 cilt, aforistik icat türleri 2 cilt, beyitler, destanlar, rivayet-efsaneler ve fıkra içinse birer cilt ayrılmıştır. 12 ciltlik bu toplumsal, edebi eserin hazırlanmasında emeği olan İ. Nadirov, H. Yarmi (vefatının ardından), H. Meĥ mütoov, L. Camaletdinov, ve F. Eĥ metova Tataristan’ın G. Tukay isimli ödülüne layık görülmüşlerdir. Hatırlatmak gerekir ki daha önce sözünü ettiğimiz ideolojik engeller ve Bolşevistik dikta 70 ve 80. yıllarda da faaliyet göstermiştir. Tataristan Fenler Akademisinin G. İbrahimov isimli Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün Halk İcadı Bölümü folklor ürünleri ile ilgili derleme hizmetlerini sürdürmektedir. Çalışmanın 13. cildi 1993’te “*Tatar Halk İcatı. Balalar Folkloru.*” ismiyle kitaplaştırılmıştır.⁶³

Rönesans zamanı, münacatlar için şüpheli olmaya devam etti; çünkü Eski inanışlar, âdetler ve İslam dini ile bağlantısı bulunuyordu. Ancak günümüzde millî dil, gelenek ve görenekler, İslam dini halkı yeniden selamlamaktadır. Böylece münacatlar da gün yüzüne çıkmış, gazete ve dergilerde basılmış, radyo ve televizyonlardan takip edilmişlerdir. Ancak bu tür bilimsel açıdan yeteri kadar araştırılmamış ve incelenmemiştir. Önceleri tarihçilerin araştırmalarında kaynak olarak kullandıkları efsaneler, bir ara dışta tutulsa da şimdilerde onları halk ürünü olmaları bakımından incelemek üzere önemli adımlar atılmaya başlanmıştır.⁶⁴

Önemli destan “*İdegey*” sonunda halka dönmüştür. Bunun için 40’lı yıllara kadar önemli adımlar atılmıştır. Destan tatarca ve Rusça olarak kitaplaştırılmış, destan gazete ve dergilerde yer almıştır. Destanın kahramanı İdegey ile ilgili makaleler bastırılmıştır. “*İdegey*” isimli trajedi Yu. Safiullin tarafından yazılmış ve

⁶¹Urmançı, a.g.e., ss.27-28.

⁶²Urmançı, a.g.e., s.28.

⁶³Urmançı, a.g.e., ss.28-29.

⁶⁴Urmançı, a.g.e., ss.29-30.

sahnelenmiştir. Destadaki “*İdel-Yort*” cırı halk arasında oldukça popüler olmuştur.⁶⁵

Folklorun kaderinde son derece önemli bir göreve sahip bir başka tür ise mit ve mitolojidir. XX. yüzyıl başındaki inkılaplara kadar millî mitoloji ile ilgili çalışmalar yapılmış, onlara dair ilmî ve popüler makaleler hazırlanmıştır. Mitoloji malzemelerinin derlenmesi ve bastırılması hususunda da karşımıza N. İsenbet çıkmaktadır. Fakat konuyla ilgili ciddi bir çalışma bulunmamaktadır. 80’li yıllarda mitolojiye folklor kitapları arasında yer ayrılmaya başlanır. Örneğin “*Öy İyesé*”, “*Abzar İyesé*”, “*Şürelé*” gibi eselerde 34 mitolojik hikâye yer almaktadır.⁶⁶

Sonraki yıllarda da folklorcular çalışmalarına devam ettiler. 1992’de Halk İcadı Bölümü âlimleri tarafından “*Folklor hem Tatar Halkınıñ Etnik Tarihi*” isimli yeni bir çalışma hazırlandı. Bu fikirde birçok monografi ve makale bastırıldı. Tüm bu çalışmalar gelecek adına folklor problemlerinin çözüme kavuşacağı ve Tatar folklorunun yolunun açılacağı ümidini doğurmaktadır.⁶⁷ Günümüz folklorcu ve âlimleri sayesinde önümüze çıkabilecek ciddi sıkıntı ve problemlerin de birer birer aşılacağı inancını taşıyoruz.⁶⁸

I.3. BİLMECE TÜRÜ VE BİLMECE İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Çalışmamızın bu kısmında halkın sözlü kültürünün en eski ürünlerinden biri olan bilmece türünün teşekkülü hakkında çeşitli kaynaklardan faydalanarak bilgi verilecek, Türk dünyasında “*bilmece*” karşılığında kullanılan terimlere ve bu terimlerin ortaya çıkış hikâyelerine değinilecek ve araştırmacıların yaptığı bilmece tanımları ile türe has özellikler değerlendirilecektir. Ardından halkın öz kültürünü yansıttığı pek çok türden biri olan bilmecelerin diğer halk ürünleriyle, sözlü türlerle, olan ilişkisi ve etkileşimi Kazan Tatar bilmece metinlerinden örnekler verilerek alt başlıklar hâlinde incelenecektir.

I.3.1. Bilmecenin Tanımı ve Teşekkülü

Sözlü halk edebiyatının en eski ürünlerinden biri olan bilmece, ilk işlevinden büyük oranda uzaklaşmış olsa da halkların yaşamındaki yerini muhafaza eden kültürel bir kod vazifesi görmeye devam etmektedir. Halkın olaylara ve nesnelere

⁶⁵Urmançı, a.g.e., s.30.

⁶⁶Urmançı, a.g.e., ss.30-31.

⁶⁷Urmançı, a.g.e., s.31.

⁶⁸Yarmi, a.g.e., s.82.

bakışını, inançlarını, yaşam tarzını ve gündelik hayatını yansıtmaları bakımından son derece önemli olan bilmeceler; ortak bir hafızanın mahsulleri olarak çeşitli sebeplerden ötürü farklı coğrafyalarda yaşayan ama aynı geçmişin mirasçıları diye nitelendirdiğimiz halkları da birleştirici bir etkiye sahip olagelmıştır. Çalışmamızın bu başlığında kültürel değeri tartışılmaz olan bilmecelerin etimolojisi, teşekkülü ve araştırmacıların bilmece tanımları üzerinde durulacaktır.

Andreas Tietze, *bilmecesözcüğünü* analiz ederken onu, divan edebiyatı türlerinden biri olan “*muamma*” diye ifade eder ve aldığı ek münasebetiyle de bilmecenin oyun işlevinden söz eder: “*Bilmece (muamma) <bil-+ filin -me mastarı ile -ce ekinden ibaret, oyun isimlerinde çok kullanılan ek terkibi, aldatmaca.*”⁶⁹

Bilmeceye dair terimlerin “*tap-*” fiilinden türediği genel kanaattir. “*Tap-*” sözcüğü “*bil-, bul-*” anlamında bir fiil köküdür ve Türk sahasında oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Bilmece teriminin Türk dünyasındaki karşılıkları şöyledir:

“Altaylar: tabıskak, tabışkak, tabkak, taptıruv, taptırgış, tabıska, tabısak, tapkış, tavısak, tavusak, tavuskak, tapkır, takpır;
Azerbaycan: bilmaca, tapmaca
Başkurt: tabışmak, yomak
Doğu Türkistan: tabzuğ
Hakas (Abakan): tapçannımah (tapçanumak, sespaknımak)
Karaçaylar: yumak
Karakalpaklar: jumbak
Karaylar: tapmaca
Kazakistan: jumbak
Kıbrıs: mesel
Kırgızistan: tabışmak
Nogaylar: tapmacak
Özbekistan: cumbak, çöpçak, matal, tabışmak, tapar, tapmaca
Tataristan: başvatkiç, sir, tabışmak
Tuva: tıvızık
Türkmenistan: matal, tapmaca
Uygurlar: tepışmak
Yakutlar: taabırın”⁷⁰

Türkiye’de de “*Tap-*” fiilinden türetilen terimlere sıkça rastlanmaktadır. Anadolu’da bilmece karşılığında kullanılan terimler şunlardır:

“*atlıhekât, atlı mesel, bilmeli matal, bulmaca, dele, fıcık, gazelleme, hikâye, masal, matal, mesel, metel, söz, tanımaca, tanıtmaca, tapbaca, tapmaca, tappaca*”⁷¹

Araştırmacılar bilmecelerin kaynağının Doğu olduğu konusunda hemfikirdir. Bilmecelerin ilk yazılı örneklerine kutsal kitaplarda rastlanmaktadır. Brahmanizm’in

⁶⁹ AndreasTietze. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. c.1, Simurg Yayıncılık, İstanbul, s.345.

⁷⁰ Esmâ Şimşek. (2003). *Bilmeceler. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, c.III, AKMB Yay., Ankara, s.222.

⁷¹ Doğan Kaya. (2004). *Anonim Halk Şiiri*. Akçağ Yayınları, Ankara, s.470.

temel yapıtı olan Vedaların dördüncü kitabı Rig-Veda'da Sanskritçe bilmecelerin bulunması, Eski Ahit'te ise Saba Melikesi Belkıs ve Hz. Süleyman arasında gerçekleşen bilmece yarışmasının zuhuru ile eserdeki diğer bilmeceler bu durumu örneklendirmektedir. Keza mitoloji kahramanı Sphinks (Sfenks)'in, Kral Oidipus (Gedipus)'a sorduğu ve cevabı insan ömrünün merhaleleri olan bilmece (*Doğduğunda dört, sonra iki, daha sonra da üç ayaklı canlı hangisidir?*) de oldukça ünlüdür.⁷²

X. yüzyıla ait "*Altun Yaruk*" adlı Türkçe eserde "*tapış*" sözü "*birbirini bulma*" manasında kullanılmış⁷³ olsa da örneklerine yer verilmemekle birlikte bilmecelerle ilgili Türk sahasında yapılan çalışmalar içinde karşımıza ilk olarak Kaşgarlı Mahmut'un "*Divanü Lûgat-it-Türk*" isimli büyük eseri çıkmaktadır. Eserde "*tap-*" (*bul-*) fiilinden türemiş sözcükler bulunmaktadır ve bilmecelerin sınama işleviyle kullanıldığı bilgisine ulaşılmaktadır:

"*tabzuğ: Halkın birbirini sınamaya çektikleri bilmece.*"⁷⁴

"*tapzuguk tapuzdum: bilmece sordum*"⁷⁵

"*tabuzgu: bilmece*"⁷⁶

"*tabuzgu neng: bilmece*"⁷⁷

"*tabuzguk: Bilmece*"⁷⁸

"*tabuzguk tabızdı: Bilmece sordu, söyledi*"⁷⁹

Bilmecelerin Türk Edebiyatı'ndaki ilk örneği ise Kuman Türklerine ait, Kıpçak Türkçesi ile 1303'de yazılan "*Codeks Cumanicus*"tur. Eserde 46 bilmece metni mevcuttur. Abdülkadir İnan, *Codeks Cumanicus*'ta geçen "*tamızık*" kelimesinin (*Tap tap tamızık/ Tamadırgantamızık/ Kölegesı bar/ Köyedırgantamızık*) "*bilmece*" anlamında kullanıldığı görüşündedir. A. İnan, "*tamızık*" sözcüğünün Uranha lehçesindeki "*tıbızık*" ile *DivanüLûgat-it-Türk*'teki "*tabzuk*" kelimelerinin değişik şekilde söylenmiş biçimi olduğunu ifade eder.⁸⁰

⁷² Doğan Kaya. (2001) *Bilmece. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. c.1, AKMB Yay., Ankara, s.434.

⁷³ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*. (1977). Tomni Tözüvçé, Kérés Mekale Yazuvçı, İskermeler Hézérlevçé Hucieĥ met Meĥ mütov. SSSR Fenner Akadémiyasénéñ Kazan Filialı, Galımcın İbrahimov İseméndegé Tél, Edebiyat hem Tarih İnstitutı, Kazan, s.6.

⁷⁴ Besim Atalay. (1992). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. c.I, TTK Basımevi, Ankara, s.462.

⁷⁵ Atalay, a.g.e., s.462.

⁷⁶ Atalay, a.g.e., s.489.

⁷⁷ Atalay, a.g.e., s.489.

⁷⁸ Atalay, a.g.e., s.502.

⁷⁹ Besim Atalay. (1992). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. c.II, TTK Basımevi, Ankara, s.164.

⁸⁰ Abdülkadir İnan. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. c.I, TTK Basımevi, 3. Baskı, Ankara, s.354.

Türk sahasında “tap-” fiilinden türeyen ve bilmece karşılığında kullanılan terimlerin yaygınlığı, konuyla ilgili hazırlanan ilk kaynaklarda -yukarıda bahsedildiği üzere- ve halkın günlük hayatındaki ifadelerinde belirgin olarak görülmektedir. Kazan Tatarlarında da bu düşünceden ötürü “*tabışmak*” terimi kullanılmaktadır. Ancak “*yomak*” veya “*comak*” terimine de sık rastlanmaktadır. Tabışmak terimi kullanılmadan evvel “*Comak söylerim, bul*” gibi kalıplaşmış sözlerle bilmeceye başlamak bir gelenek hâline gelmişti. Bazı lehçelerde ise “*yomak*” terimi yerine “*yomgalak*” sözünün kullanıldığı görülmüştür. G. Sattarov’a göre, eski Türklerde “*Yomgalak*” kişi ismi olarak da kullanılmıştır. Bugünkü Saba ilçesine bağlı Yomgalak köyünün isminin de buradan geldiği düşünülmektedir. “*Yomgalak*” ismi, Mecusi inancında “*yumma, yumaklama*”; yani ucunu kaybetme, gizleme anlamlarına gelmektedir. Çünkü eski insanlar bazı varlıkların gerçek isimlerini kullanmaktan imtina ederlerdi. Gerçek ismi söylendiğinde ona bir zarar vehastalık geleceğine inanırlardı.⁸¹

“*Yomak*” teriminin işlevine ve bilmecelerin doğuşuna da açıklık getirecek bir açıklamayı da N. İsenbet yapmaktadır. N. İsenbet bilmece anlamında kullanılan “*yomak*” teriminin kökünden, “*yum-*”tan, yola çıkmış; aynı kökten türetilen “*yumuşa-*”, “*yumuşat-*” ve “*yumuş*” sözcükleri üzerinde durmuştur. “*Yumuş*” sözcüğü, “*emir, iş*” anlamlarına gelmektedir. “*Yumuş buyurma*” ise “*Emredip çalıştırma ve iş buyurma*” demektir. N. İsenbet; burada büyücü şamanların doğaya etki etme, onların sahiplerine boyun eğdirme, onları kızdırmama, yumuşatma ve onlara yumuş buyurma yani onlardan bir şeyler dileme gibi maksatlarla sözün tılsım gücünden faydalandıklarını, büyücülük ve sihir yaptıklarını ifade eder. N. İsenbet’e göre bu anlamdaki “*yum-*” fiilinden de “*yomak*” yani “*bilmece*” terimi ortaya çıkmıştır.⁸²

“*Yomak*” teriminin etimolojisini, yaratım ve aktarım bağlamını Başkurtların bilmece sormaya başlamadan önce söyledikleri sözler de somut olarak ifade etmektedir:

“Yomıp birgen yomaknı aç-a-yoma kém çişer? Töröp birgen yomgaknı aç-a-yoma kém süter?” (Yumuluveren yomağı aç-a-yoma kim çözer? Sarmalayıveren yomağı aç-a-yoma kim söker?).⁸³

⁸¹Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. ss.6-7.

⁸²Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.9.

⁸³Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.7.

Aşağıdaki “*Yomak*” adlı manzum eserde ise bilmecelerin kuruluş, içerik ve işlev özellikleri hakkında daha geniş bir fikre sahip olunmaktadır:

“Yomak eytken süz cıyar, Yon yomgaktay yomarlap; Süz eçéne uy yomar, Yomak eytem yomarlap...”	Yomak söyleyen söz dizer, Yün yumak gibi yuvarlayıp; Söz içine akıl gizler, Yomak söylerim yuvarlayıp...” ⁸⁴

Yukarıda ifade ettiğimiz gerekçelerden ötürü araştırmacılar, “*yomak*” teriminin “*yom-* (*gizle-*)” fiilinden yapıldığı konusunda hemfikirdir. Bunu ifade eden sözlere de sıkça rastlanır: “*Tabışmağa cevap bulma*”, “*Tabışmak çözme*”, “*Tabışmak açma*” gibi. Kazan Tatarlarında da ilk zamanlarda “*yomak*” terimi sıkça kullanılmış olsa da günümüzde “*tabışmak*” terimi daha fazla tercih edilmektedir.⁸⁵

Türkiye’de hazırlanan sözlük, ansiklopedi ve kitaplarda araştırmacılarımızın yaptığı bilmece tanımlarını ve bilmeceyle ilgili görüşlerini değerlendirmek yerinde olacaktır. Yapılan tanım ve tarifler bilmeceye dair dört kriter dikkate alınarak değerlendirilecektir.

“Bir halk bilgisi türü tanımlanırken, bu türün içinde yer alan metinlerin kullanılması yanında, bu metinlerin yaratıldığı bağlam ve bağlamı oluşturan unsurlar da kullanılmalıdır. Bağlam ve bağlam içinde oluşan bir metinleri ve metinlerin oluşturduğu bir grubu tanımlamaya yönelik olarak yapılacak bir tür tanımında;

1. Metnin Yaratım ve Aktarım Bağlamı Özellikleri,
2. Metnin Şekil ve Yapı Özellikleri,
3. Metnin İçerik, Konu Özellikleri,
4. Metnin İşlev Özellikleri

esas alınmalıdır.

Bu dört temel özellik üzerinden hareketle herhangi bir halk bilgisi türü tanımlanabileceği gibi, mevcut bir tanım da cümle cümle ele alınıp, bu özelliklerden hangilerine vurgulama yapıldığı belirlenmek suretiyle değerlendirilebilir.”⁸⁶

Sözlüklerde yer alan bilmece tanımları şöyledir:

Türk Dil Kurumunun 2005 yılında yayımladığı Türkçe Sözlük’te yapılan bilmece tanımında türün günümüz işlevine değinilmiş ve bilmece, divan edebiyatı türü olan muamma karşılığında kullanılmıştır:

“*Bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyun, muamma.*”⁸⁷

L. Sami Akalın “*Edebiyat Terimleri Sözlüğü*” adlı çalışmasının bilmece maddesinde, bilmecenin tüm toplumlarda görüldüğüne, çok eski zamanlarda doğduğuna ve işlevine işaret etmiştir:

⁸⁴Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.7.

⁸⁵Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.7.

⁸⁶Metin Ekici. (2011). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. 4. Baskı, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, ss.133-134.

⁸⁷Türkçe Sözlük. (2005). TDK, Ankara, s.272.

“Bütün uluslarda örnekleri görülen çok eski bir halk edebiyatı türü. Her toplumda hoşça vakit geçirmek amacının doğurduğu yaygın bir zekâ ve söz oyunu.”⁸⁸

Akalın, bu tanımlamasında bilmecelerin kaynağının çok eskiye dayandığını, bütün toplumlarda görülen bir halk edebiyatı türü olduğunu vurgulamakta ve bilmecelerin söz oyunlarına dayalı zekâ oyunu olduğu, temel işlevinin de eğlendirmek ve hoşça geçirmek olduğu tespitini yapmıştır. Bilmeceler, belirli bir gelenek çerçevesinde sorulan ve cevapları aranan bir tür olduğundan eğlenme işlevinden daha fazla işlevi olduğunu da göz önüne almak gerekir.

“*Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*”nde Doğan Kaya tarafından yapılan bilmece tanımı şöyledir:

“Geleneğin uzantısı içerisinde, somut ve soyut bütün kavramları uzak-yakın ilişkilerle sorulan, zihinde birtakım fikirler çağrıştıran, bilginin ve zihni melekelerin gelişmesinde rol oynayan, eğlenceye dayalı anonim halk şiiri türü.”⁸⁹

Doğan Kaya, tanımında bilmecelerin sözlü geleneğin bir uzantısı olduğu vurgusunu yaparak onun millî kültür dairesindeki görevine dikkat çekmiş; bilmecenin hem bir zekâ pratiği hem de eğlence aracı olduğunu ifade etmiştir. Tanımlamada halk şiiri türü olarak açıklanan bilmecenin halkın ortak malı olduğu da vurgulanmıştır.

Turan Karataş “*Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*” adlı çalışmasında, bilmeceyi tanımlarken türün içerik, yapı ve kuruluş özelliklerinden yararlanmış; sözlü halk edebiyatı ürünlerinin nesilden nesile aktarılmasını, yarınlara ulaştırılmasını kolaylaştıran bir özelliğinden, kalıplaşmış olmalarından, söz etmiştir:

“Hayatımızı kuşatan, dolduran hemen her şeyi (nesneler, araç-gereç, tabiat olayları, canlılar vd.), birtakım benzetmelerden, çağrışımlardan yararlanıp üstü kapalı bir biçimde anlatarak soran kalıplaşmış söz grupları.”⁹⁰

Doğan Kaya “*Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*” adlı çalışmasında, bilmecenin geleneksel bir tür olduğuna işaret etmiş ve içerik, kuruluş özellikleri ve işlevlerinden söz etmiştir:

“Gelenekten süregelen ve hemen her konudaki birtakım somut-soyut kavramların uzak-yakın ilişkiler yoluyla zihinde çağrışımını sağlayan, bir nevi oyuna dayalı zihni melekelerin gelişmesinde önemli rol oynayan ve daha ziyade manzum yapıda söz kalıplarıdır.”⁹¹

⁸⁸ Lûtfullah Sami Akalın. (1970). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Varlık Yayınevi, İstanbul, s.31.

⁸⁹ Doğan Kaya, a.g.md., s.434.

⁹⁰ Turan Karataş. (2004). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Akçağ Yayınları, Ankara, s.74.

⁹¹ Doğan Kaya. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Akçağ Yay., Ankara, s.160.

Erman Artun, “*Ansiklopedik Halkbilimi / Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar*” çalışmasında bilmeceyi tarif ederken bilmeceye konu olan varlıkların somut ya da soyut olabildiğini, bilmecelerin insanların dikkatini çekecek biçimde hazırlandıklarını ve halk ürünü olduklarını ifade etmiştir:

“Bilmece, soyut-somut varlık ve kavramları uzak yakın ilişki ve çağrışımlarla insanın düşünce ve dikkatine sunarak bunları açıklamayı veya bulmayı amaçlayan kalıplaşmış sözlerden oluşan anonim halk edebiyatı türüdür.”⁹²

Ansiklopedilerde geçen bilmece türü ile ilgili tanımlamalar ise şöyledir:

Tadeusz Kowalski, “*İslâm Ansiklopedisi*”nde bilmeceyi tanımlarken muamma ve lügaz ile karşılaştırır:

“Osmanlı Türkleri arasında ekseriya halk muammalarına verilen isimdir... Hakiki halk bilmeceleri lügâz veya muamma gibi yapma bilmecelerden ekseriya, hemen nazara çarpan basit şekilleri, cinas ve mana ikilikleri, akıl ve mantığa aykırı görünüşleri ile ayırt edilirler.”⁹³

Pertev Naili Boratav “*Türk Ansiklopedisi*”nin bilmece maddesinde yaptığı tanımlamada türün içerik ve şekil özelliklerine dair bilgi verir:

“Nesneleri, tabiat unsur ve olaylarını, insan uzuvlarını, aletleri, nakil vasıtalarını, hayvanları, nebatları, uzak münasebetler ve tedailerle tarif eden hazır söz kalıpları.”⁹⁴

Sabri Koz’un “*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*”nde yer alan bilmece tanımında, benzer bilmece tanımlamalarından bilmecelerin işlevine dair ifadeleri ile ayrılır:

“Halk edebiyatı türlerinden. Somut ve soyut birçok kavramlarla ilgili üstü kapalı bir soruyu, uzak yakın ilişki ve çağrışımlarla düşünce ve dikkatimize aksettirerek karşılığını bulmayı hedef tutan, belli bir geleneğin gereği olarak oyun, yarışma, üretim faaliyetlerinde zamanı değerlendirme, bilgi gösterisi gibi fonksiyonları üstlenen, pek çoğu kalıplaşmış şiirli sözlerdir.”⁹⁵

“*Ana Britannica*”da yer alan bilmece tanımında, diğer bilmece tanımlarından farklı olarak, bilmecelerin birçok milletin folklorunda yer aldığına değinilmiş, dikkat gerektiren bir oyun olduğundan söz edilmiştir:

“Bilerek karışık hâle getirilmiş ya da çift anlamlı olarak sorulmuş, dikkatli ve çoğu zaman da zekice bir yanıt gerektiren soru; eskiden beri pek çok uygarlıkta folklorun bir parçası olan tahmin oyunu.”⁹⁶

⁹² Erman Artun. (2014). *Ansiklopedik Halkbilimi / Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar*. Karahan Kitabevi, Adana, s.99.

⁹³ Tadeusz Kowalski. (1961). Bilmece. *İslâm Ansiklopedisi*, c.16, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, s.615.

⁹⁴ Pertev Naili Boratav. (1968). Bilmece. *Türk Ansiklopedisi*, c.VI, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, s.394.

⁹⁵ Sabri Koz. (1977). Bilmece. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.1, Dergâh Yay., İstanbul, s.432.

⁹⁶ *Ana Britannica*. (1987). Bilmece. c.4, Ana Yayıncılık, İstanbul, s.167.

Esma Şimşek “*Türk Dünyası Ortak Edebiyatı - Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*” adlı eserde, bilmecenin bir gelenek dairesinde doğduğuna ve aktarıldığına işaret ederek türün içerik, yapı ve işlev özelliklerini de dikkate alan bir tanımlama yapmıştır:

“Belirli kurallar ve gelenekler dâhilinde, bir şeyin çeşitli özellikleri anlatılarak ne olduğunun bilinmesi istenen; tabiat, insan, din, mücerred kavramlar vb. insan hayatıyla ilgili hemen hemen her çeşit konuyu içine alan ve çoğunlukla manzum hâlde bulunan, insanların belirli konularda zekâ, dikkat ve maharetini ölçen anonim bir türdür.”⁹⁷

Araştırmacıların bilmece üzerine hazırladıkları veya içinde bilmecenin konu edildiği kitaplarda yer alan bilmece tanımları ise şöyledir:

Pertev Naili Boratav, ilk baskısı 1969’da yapılan “*100 soruda Türk Halk Edebiyatı*” isimli kitabında, bilmece türünü tanımlamaktan çok türün özelliklerine dair açıklama yapmış, bilmecenin halk edebiyatı türlerinden olduğunu vurgulamıştır:

“Bilmece ilk bakışta bir “oyun” türü sanılır; nitekim bilmeceli oyun çeşitleri vardır. Ama bilmeceyi bu oyunlardan ayırt eden nitelik “soru” bölümünün olduğu gibi söylenmesi gereken bir söz kalıbı, karşılığının da tartışılmadan önceden kabul edilmiş belli bir şey oluşudur... Bilmecelerde sorular hem biçim, hem de deyişleriyle özenilerek meydana gelmiş, özleştirilmiş söz yaratmalarıdır; şiire özgü çağrışımlı anlatımlar onların oldukları gibi bozulmadan saklanmasını gerektirir; herhangi bir sanat yaratması için duyulan bir türlü saygı onları rastgele yozlaştırmaktan korur. İşte bilmece bu nitelikleriyle bir halk edebiyatı türü değeri taşır.”⁹⁸

Bilmece tanımları arasında Türk araştırmacılar tarafından en fazla benimsenen ve kullanılan tanım Şükrü Elçin’e aittir. Ş. Elçin’in bu tanımında türün şekil ve içerik özelliklerinden bahsetmiş ayrıca bilmecelerin akılda tutulmalarını ve büyük bir değişikliğe uğramadan aktarılmasını sağlayan bir özelliklerine, kalıplaşmış olmalarına değinmiştir:

“Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hâdiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl zekâ veya güzellik nevinden mücerret kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir.”⁹⁹

Ali Öztürk, bilmecelerin yapısal özelliklerini dikkate aldığı tanımında bilmecenin ilgi çekicilik vasfını vurgulamış ve zihinsel faaliyet olduğuna değinerek türün bir işlevinden söz etmiştir:

“Bilmece, bir nesneyi kendinden kaynaklanan özelliklere dayalı bir şekil içinde gizleyerek yorumlamaya çalışan bir mantık ürünüdür. Bu mantık bir muhatabın ilgisine yöneliktir.”¹⁰⁰

⁹⁷ Esma Şimşek. (2003). *Bilmeceler. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, c.III, AKMB Yay., Ankara, s.224.

⁹⁸ Pertev Naili Boratav. (1982). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Gerçek Yayınevi, İstanbul, s.109.

⁹⁹ Şükrü Elçin. (1983). *Türk Bilmeceleri (Seçmeler)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, s.VII.

¹⁰⁰ Ali Öztürk. (1986). *Türk Anonim Edebiyatı*. Bayrak Yayıncılık-Matbaacılık, İstanbul, s.292.

Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz bilmece tanımlarında, bilmecenin bilinmeyen zamanlardan günümüze ulaşan çok eski anonim bir tür olduğuna işaret etmişler ve türün manzum şekillerinin çoğunlukta olduğunu belirtmişlerdir. Yine bu tanımda, bilmeceye konu olan varlığın en belirgin özellikleri ile tasvir edildiği bilgisine de ulaşıyoruz:

“Mücerred, müşahhas hemen her mevzu’u, karakteristik bir veya birkaç yönüyle içine alan daha çok manzûm ve sual mâhiyetinde, söyleyeni mechul, tarihimizin karanlık devirlerinden günümüze kadar süregelen halk mahsülleridir.”¹⁰¹

Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz’ün çalışmalarında Elazığ’dan derlenmiş bir bilmecede bilmecenin bilmeceyi tarif ettiği görülmektedir. Bu tanımda pek çok varlık üzerine bilmece sorulabileceği ve kuruluşları bakımından da söz konusu özelliğe sahip bulunanlar veya bulunmayanların bu durumlarının bilmece metninin oluşumunu etkileyebileceği sonucuna ulaşıyoruz:

“Dağlardan, taşlardan;
Canlıdan, cansızdan;
Yiyilir, içilirden;
Yiyilmezden, içilmezden;
Ben söyliyeyim, sen bil!”¹⁰²

Doğan Kaya, “*Anonim Halk Şiiri*” adlı kitabında yer verdiği bilmece tanımında bilmecelerin yapı, üslup, işlev ve muhtevalarını dikkate almış; genellikle manzum şekilde olduğundan söz etmiştir:

“Gelenekten süregelen ve hemen her konudaki birtakım somut-soyut kavramların uzak-yakın ilişkiler yoluyla zihinde çağrışımını sağlayan, bir nevi oyuna dayalı zihni melekelerin gelişmesinde önemli rol oynayan ve daha ziyade manzum yapıda söz kalıplarıdır.”¹⁰³

Fevzi Karademir’in yaptığı bilmece tanımında, bilmecenin içerik ve yapı özellikleri vurgulanmış, bilmecelerin halkın ortak ürünü olduklarından ve eğlendirme işlevinden söz edilmiştir:

“Halk bilmeceleri, somut veya soyut varlıkların, olayların, tarihi şahıs ve hadiselerin vb., eğretilmelerden, olağan dışılıklardan, zıtlıklardan, ses taklitlerinden, fantastik kurgulardan, vb. yararlanılarak kulağa hoş gelen eğlenceli sorular haline getirildiği anonim, edebi ürünlerdir.”¹⁰⁴

İnceleme konumuz olan Tatar Türklerinde halk bilgisi ürünleri üzerine yapılan çeşitli araştırmalarda bilmecelerin tanımlandığı ve özelliklerinin bu tanımlarda belirlendiği görülmektedir. Tatarca kaynaklarda yapılan bilmece

¹⁰¹ Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz. (1995). *Türk Bilmeceler Hazinesi*. Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.7.

¹⁰² Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., s.7.

¹⁰³ Kaya, a.g.e., s.471.

¹⁰⁴ Fevzi Karademir. (2010). *Türk Halk Bilmeceleri Yapı-Dil-Üslup Özellikleri*. 1.Baskı, Şahinbey Belediyesi Yayınları, Gaziantep, s.7.

tariflerinin ortak özelliği, bilmecenin atasözleri başta olmak üzere diğer bazı aforistik türlerle birlikte ifade edilmesidir. İnsanlığın en eski sözlü ürünleri olan söz konusu türler kaçınılmaz doğal bir süreç içinde birbirlerini etkilemişlerdir. Çalışmamızın “*Bilmecenin Diğer Türlerle Münasebeti*” başlığı altında bilmece ve atasözünün birbiri ile olan ilişkisi incelendiği için burada sadece tarif ve tanımlamaları değerlendirmeyi uygun görüyoruz.

Hamit Yarmi “*Tatar Halkının Poetik İcatı*” adlı çalışmasında, bilmecenin sözlü kültürün bir ürünü olduğunu belirtir ve çok eski zamanlarda doğduğuna işaret eder. Bilmecelerin asırlar aşarak günümüze ulaştığından söz ederken kültürel devamlılığa hizmet ettiği ve kendini güncelleyebilen bir tür olduğuna da vurgu yapılmaktadır:

“Tatar halk ses icadının epey özellikli ve ilgi çekici türlerinden biri - bilmeceler. Onlar da çok evvelki zamanlarda doğmuşlar ve çok asırlar aşarak bizim günlere kadar gelip ulaşmışlar.”¹⁰⁵

Mehmütov, “*Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*” adlı eserde bilmeceyi tarif ederken türü, atasözü ve deyim gibi diğer sözlü türlerin arasında zikretmiş; bilmecelerin yapı ve kuruluş özellikleri bakımından da metaforik, soru ve aritmetik bilmeceler olarak sınıflandırıldığından söz etmiştir:

“Bilmeceler, atasözleri, deyimler, dilekler, telakkilerle birlikte, halkın aforistik icadı terkibine girerler. İsminden anlaşıldığı gibi, onlar dinleyiciler önüne aslı kinaye söyleyip aşarak bildirilen belli olmayan eşya veya görünüşü arayıp bulma şartı koyarlar. Kinaye söylemek için hangi yollar ve çareler kullanıldığına bakarak folklor feninde bilmeceler **metaforik, soru, aritmetik** diye isimlendirilen üç ana türe ayrılırlar.”¹⁰⁶

“*Folklor Janrların Analizlav*” adlı çalışmada, bilmecelerin en eski zamanlardan bu yana kullanılageldiği vurgulanırken onun atasözü ile benzerliğine de değinilmiş, kendine has iç ve dış niteliklere sahip olduğu belirtilmiştir. Atasözleri ile şekil özellikleri bakımından ortaklıklara sahip olsa da bilmecelerin içerikleri nazar-ı itibara alındığında apayrı bir tür olduğu da hemen fark edilecektir:

“Her halktaki gibi, Tatarlarda da aforistik folklorun özellikli bir türü olan bilmeceler çok eskiden beri geniş dağılmış. Kuruluşları ve ölçüleri ile dış bakımdan atasözlerine pek benzeyen, atasözü gibi çok sayılı bilmeceler konuları ile oldukça zengin özel sıfatlara sahip, kendi tarihi ve “iç dünyası” var.”¹⁰⁷

“*Tatar Halk Poetik İcatının Hezergé Torışı*” adlı eserin “*Günümüz Çağındaki Aforistik Türler*” başlığında bilmece ile atasözleri birlikte zikredilir,

¹⁰⁵ Hemit Yarmi. (1967). *Tatar Halkının Poetik İcatı*. Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, s.168.

¹⁰⁶ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*. s.5.

¹⁰⁷ Z. Mecutov. (1986). *Tabışmaklar. Folklor Janrların Analizlav*. Kazan Üniversitesi Neşriyatı, Kazan, s.70.

onların sözlü ürünler olduğundan ve çok eski zamanlardan beri var olduklarından yani insanlığın en kadim ürünleri olduğundan söz edilir. Elbette bu tanım türlerin bibiri ile olan ilişkilerine ve halkın ortak ürünü olduklarına da vurgu yapmaktadır: *“Bilmeceler ve atasözleri halk ses icadının çok evvelki türleri olup dururlar.”*¹⁰⁸

Fatih Urmançı *“Tatar Halık İcatı”* kitabında bilmeceleri diğer sözlü türlerle karşılaştırmak suretiyle tarif eder. Bilmeceleri şekil özellikleri bakımından atasözlerine benzetir. Çünkü her iki tür de şekil bakımından birbirine benzemektedir. Ardından bilmecelerin atasözü, deyim, alkış, kargış gibi diğer aforistik türlerden asıl farkının soru ve cevap kısımlarından oluşmaları olduğunu izah eder :

“Dış görünüşleri ve bazı şiirî özellikleri bakımından bilmeceler atasözlerine çok yakın dururlar: Atasözleri gibi bilmecelerin de hacimleri büyük değildir (Mısralar bir, iki, üçten, sıkça dörtten çok olmaz, seyrek olarak daha fazla olabilir).”¹⁰⁹

*“... bilmeceler mecburen iki müstakil bölümden oluşur. Cevapsız bilmece olmaz ve olamaz.”*¹¹⁰

Tüm bu tanımlamalardan yola çıkarak sözlü kültürün bir yansıması ve geleneğin geleceğe uzanan zincirinin önemli bir halkası olan bilmeceleri; çok çeşitli konularla ilgili olarak sorulup söylenebilen, kavramların birbiri ile olan ilgilerinden ve kültürümüz bünyesindeki sanatlardan (tezat, abartma, benzetme, eğretileme vb.) faydalanarak muhatabın muhakeme gücünü kullanmasını ve zihinsel faaliyetlerini harekete geçirmesini sağlayan, çoğu kez manzum olmakla birlikte mensur yapılarına da rastlanan, bir tür anonim eğlence aracı, oyun diye tanımlayabiliriz.

1.3.2. Bilmecenin Diğer Türlerle Münasebeti

“Halk edebiyatı türleri arasında geçişler, türlerin birbirinden etkilenmesi söz konusu olabilir. Geçiş ve etkilenmelerin temelinde yatan nedenlerden biri, bütün türlerin sözlü ortamda doğması ve yaygınlaşmasıdır. Bir başka neden de bu türleri icra eden, tüketen çevrenin türler hakkında bilgiye sahip olmamasıdır. Pek çok derlemecinin de derlemeler sırasında tanık olduğu gibi, kaynak kişiler, masal adı altında efsane anlatabilmektedir...”¹¹¹

Bilmeceler soru ve cevap kısmından oluşur. Cevabı zaman içinde kaybolan bilmeceler kimi özelliklerinden ötürü atasözü, masal, fıkra, tekerleme gibi farklı bir

¹⁰⁸H. Ş. Meş mütov. (1988). *Hezergé Çorda Aforistik Janrlar. Tatar Halık Poetik İcatının Hezergé Torışi*. SSSR Fenner Akademiyası, Kazan Filialı, Kazan, s.48.

¹⁰⁹Urmançı, a.g.e., s.146.

¹¹⁰Urmançı, a.g.e., s.146.

¹¹¹ İbrahim Özkan. (2008). *Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s.537.

türe dönüşebilir. ¹¹²Sözlü ortam ürünü olan bilmecelerle diğer halk edebiyatı türleri arasındaki yakınlıklar Kazan Tatar bilmecelerinde de dikkatimizi çekmiştir. Bu sebeplerden ötürü bilmeceler ve diğer türler arasındaki ilişkiyi incelemek üzere çalışmamıza dâhil etmeyi uygun gördük.

1.3.2.1. Bilmecce-Atasözü İlişkisi

1657:

“*Utız téşten çıkkan - utız ademge ceyéle.*” (*Mekal*)¹¹³

(*Otuz dişten çıkan - otuz adama dağılır.*) (*Atasözü*)

Bilmeceler ve atasözleri halkın sözlü kültürünün en eski türlerindedir. O dönem toplumunun belli pratik ihtiyaçları, bu türlerin doğuşunu hızlandırmış ve zaman ilerledikçe söz konusu türler, toplum hayatında estetik ve sanatsal görevler üstlenmiştir. Dolayısıyla zaman içinde türlerin kullanım dairesi genişlemiş ve yaşama şekli değişime uğramış, çeşitlenmiştir. Tüm bu sebeplerden ötürü türleri ve aralarındaki ilişkiyi anlamak için onların geçmişteki hâllerini nazar-ı itibara almak gerekir. Daha evvel de söylediğimiz gibi onlar, halkın bazı ortak gereksinimleri sonucu ortaya çıkmıştır. ¹¹⁴

H. Mehmütov, bilmecelerin soru ve cevap kısmından oluştuğunu söyler ve cevap kısmını kaybeden bir bilmecenin varlığını sürdürmeyeceğini; atasözü, türkü gibi farklı bir türe dönüşerek sözlü kültürdeki yerini muhafaza edeceğini belirtir. Örneğin “*Tışı yaltıry, écé kaltıry.*” (*Dışı parlar, içi titrer.*) bilmecesinin cevabı *semaverdir*. Cevabının silinmesi durumunda suyun kaynağında titrediğini, varlığın içeride ve dışarıda yaşadığı değişimi anlatan, umumileşmiş fikir belirten bu sözün bir atasözü olarak kullanılması kaçınılmazdır. ¹¹⁵

Bilmeceler, içerik ve şekil özellikleri bakımından atasözlerine ve deyimlere çok yakın bir türdür. Örneğin “*Üze cimes, kéşége birmes.*” (*Kendi yemez, kişiye vermez*) sözünü hem atasözü hem de bilmecce olarak kullanmak olağan bir durumdur. ¹¹⁶ Çünkü atasözü ve deyimler de tıpkı bilmeceler gibi varlık, durum ve olayları metafor ve karşılaştırmalar yardımıyla tasvir eder. Ancak atasözlerinde bu

¹¹²Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar*. (1977). Tomni Tözüvçé, Kérés Mekale Yazuvçı, İskermeler Hézérlevçé Hucieĥ met Meĥ mütov. SSSR Fenner Akadémiyasénéñ Kazan Filialı, Galimcan İbrahimov İseméndegé Tél, Edebiyat hem Tarih İnstitutı, Kazan, s.6.

¹¹³Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar*. s.200.

¹¹⁴H. Ş. Meĥ mütov. (1988). Hézérgé Çorda Aforistik Janrlar. *Tatar Halık Poetik İcatınıñ Hézérgé Torışı*. SSSR Fenner Akadémiyasé, Kazan Filialı, Kazan, s.48.

¹¹⁵Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar*. s.6.

¹¹⁶Hemit Yarmi. (1967). *Tatar Halkınıñ Poetik İcatı*. Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, s.181.

metaforların içeriği açıkça söylenirken bilmecelerde böyle bir durum söz konusu olamaz.¹¹⁷

Fatih Urmançı de bilmecelerin dış görünüşleri ve şiirsel nitelikleri bakımından atasözlerine benzer olduğunu belirtir.¹¹⁸ Yani kuruluşları ve ölçüleri itibarıyla bilmeceler atasözlerine çok yakındır ancak bilmeceler kendine has bir tarihe ve içeriğe sahiptir. Bu özelliği ile de atasözlerinden ayırt edilir. Örneğin “*Seletséz senek sındırır, köçséz körek sındırır.*” (*Salahiyetsiz dirgen kırdırır, güçsüz kürek kırdırır.*) atasözü ile “*Kekéré de bökéré, bôtén kırnı bétérdé.*” (*Eğri büğrü bütün kırı bitirdi*) bilmecesi arasında kuruluş yani şekil bakımından bir yakınlık görülse de muhtevadaki farklılık kendini belli eder. Atasözünde fikir açıkça ifade edilir ve asıl maksadın söyleyicinin yeteneksizliğini eleştirmek olduğu görülür. Bilmecede ise öğüt verme maksadı bulunmaz. Bilmecede varlığın ismini gizler, varlığı sadece tasvir eder ve onun bulunmasını talep eder.¹¹⁹

Görüldüğü gibi Tatarca kaynakların pek çoğunda bilmeceler tarif edilirken dahi onların atasözü ile olan benzerliği ve farklılığı söz konusu edilmiş ve bilmeceler tanımlanırken atasözlerinin hususiyetleri dikkate alınmıştır. Bu durum sözlü gelenekteki yeri oldukça eski zamanlara dayanan türlerin geçmişteki ve bugüne taşıdıkları ortaklıklarından kaynaklanmaktadır.

1.3.2.2. Bilmeceler-Tekerleme İlişkisi

Tekerleme, bağımsız bir tür olarak kullanılsa da diğer pek çok tür içinde de varlık göstermektedir:

“Tekerleme: Masal, hikâye, halk tiyatrosu, bilmeceler gibi türlerin içinde, âşık edebiyatında, çocuk oyunlarında ve bazı törenlerde ya da bağımsız olarak görülen halk edebiyatı türü.”¹²⁰

“Köken itibarıyla eski Şaman dualarına özellikle, İslam öncesi dinî törenlerde sözlere kadar uzanan tekerlemeler, bilmecelere bu noktada az çok benzerlikler göstermektedir.”¹²¹

“Bazı bilmecelerimiz söyleniş şekli, ses ahenkleri ve uzunluğu ile tekerlemeleri andırmaktadır.”¹²² Bu benzerlik halk arasında bazı metinlerin hem

¹¹⁷ Yarmi, a.g.e., s.182.

¹¹⁸ Fatih Urmançı. (2005). *Tatar Halk İcatı*. Megarif Neşriyatı, Kazan, s.146.

¹¹⁹ Z. Mecutov. (1986). *Tabışmaklar. Folklor Janrların Analizlav*. Kazan Üniversitesi Neşriyatı, Kazan, s.70.

¹²⁰ Nurettin Albayrak. (2010). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*. Kapı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, s.519.

¹²¹ Dilek Türkyılmaz. (2007). *Tük Dünyasında Bilmeceler*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.126.

bilmece hem de tekerleme olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Kazan Tatarlarına ait aşağıdaki bilmece metni tekerleme olarak da kullanılmaktadır:

“Öyde - Öyleyman,	Evde -Öyleyman,
Türde - Türeymän,	Başköşede-Türeymän,
İlde - İleyman,	İlde -İleyman,
Kırda - Kırayman,	Kırda - Kırayman,
Suda - Söleyman,	Suda - Süleyman,
Cirde - Cıreyman,	Yerde - Sıreyman,
Külde - Küleyman,	Gölde -Küleyman,
Yulda - Yulayman.”	Yolda - Yulayman.

(Séberké, tüşek, ilek, kuray,sölek, yılan, kamış, yorman)
(Süpürge, Döşek, Elek, Kaval, Sülük, Yılan, Kamış, Sincap)¹²³

Bilmecelerden bir kısmı özellikleri itibarıyla tekerlemeleri andırırken bilmece sorma geleneği dairesinde de tekerlemelerden yararlanır. Aynı bağlamda kullanılan bu türler elbette zaman içinde birbirinden etkilenmiş ve kimi benzerlikler söze yansımıştır. Bilmecenin cevabını bilemeyenleri hicveden sözler içeren bir tekerleme şöyledir:

“... Oradan yıkıl,
 Buradan yıkıl,
 Gel bizim eve tıkl,
 Anan baban adı ne?
 Ahmet!
 Ahmedi Muhammed
 Anan baban rahmet,
 Niye demedin ki...?
 Gel İstanbul’um gel!
 Camilerinle saraylarınla,
 Beyaz gelinlerinle gel!
değil mi?”¹²⁴

Kazan Tatarlarında bilmece sormaya başlamadan önce söylenen bir tekerleme ise şöyledir:

— Méne felenné satam. Kém ala?	— İşte falanı satarım. Kim alır?
— Min.	— Ben.
— Kay töşén?	— Hangi düşü?
— Başın.	— Başını.
— Ni eşlerge?	— Ne işlemeye?
— Şar itép tegeretérge!	— Top yapıp tekerletmeye!
— Tagın kém ala?	— Daha kim alır?
— Min.	— Ben.

¹²² Hatice İçel. (2005). *Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerinde Bir Araştırma I. Cilt*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s.19.

¹²³ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*. s.6.

¹²⁴ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., s.9.

- *Kay töşén?* — *Hangi düşü?*
 — *Borının.* — *Burnunu.*
 — *Ni eşlerge?* — *Ne yapmaya?*
 — *Sıbzıgı itép sızgırtırğa!* — *Yapıp ses çıkartmaya!*¹²⁵

1.3.2.3. Bilmece-Fıkra İlişkisi

“Bilmecelerin bazıları âdeta kısaltılmış fıkra özelliği gösterirken, bazı fıkralar da bilmecelerin genişletilmiş, hikâyeleştirilmiş şekli gibidir.”¹²⁶

Bilmecelerin mensur şekilleri bulunmakla birlikte genelinin manzum olduğu ve mensur olanlarının da kimi ses benzerliklerinden ötürü şiirsel nitelikler ihtiva ettiği düşünüldüğünde fıkralarla arasında büyük bir yakınlık bulunmadığı söylenebilir. Çünkü bilmecelerin aksine fıkraların büyük çoğunluğu mensurdur. Fakat her iki türün de mizahi nitelikler taşıdığı ayrıca soru ve cevap kısmından oluşmasına rağmen bazı bilmecelerin düşündürme vasfı yanında güldürme ve eğlendirme işlevinin de bulunduğu hesaba alındığında türler arasındaki en temel yakınlık görülmüş olacaktır.¹²⁷

Kazan Tatar bilmecelerinde de mizah gücü baskın olan ve bu yönüyle de fıkraları anımsatan bilmeceler en fazla soru bilmeceleri arasında yer almaktadır. Öyle ki soru ve cevap kısmı bulunan bu bilmeceler, karşılıklı konuşma bölümü bulunan fıkraları anımsatmaktadır:

1948:

- *Sıyr cidé yeşé tulgan kön nişli?* — *İnek yedi yaşı dolduğu gün ne yapar?*
 — ***Sigézge kite.*** — ***Sekize gider.***

1952:

- *Almaniñ yartısı nersege oñ şagan?* — *Elmanın yarısı neye benzemiş?*
 — ***İkénçé yartısına.*** — ***İkinci yartısına.***

1953:

- *Nindi soravga bérvakıtta da “eyé” dip cavap birép bulmıy?*
 — ***“Yoklıysıñmı?” digen soravga.***

(Yoklamasa - “yuk” dip cavap bire, yoklasa - cavap birmi.)

¹²⁵Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.12.

¹²⁶Esmâ Şimşek. (2003). Bilmeceler. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, c.III, AKMB Yay., Ankara, s.242.

¹²⁷İçel, a.g.t., s.14.

— *Hangi soruya hiçbir vakitte “evet” diye cevap vermek olmaz?*

— *“Uyuyor musun?” diyen soruya.*

(Uyumasa - “yok” diye cevap verir, uyusa - cevap vermez.)

I.3.2.4. Bilmecce-Masal İlişkisi

Anonim Halk Edebiyatı ürünlerinden olan masallar; insan ruhunda uyandırdıkları duygular, ata mirası olmaları, tüm halka yayılıp aktarılımları, içerikleri ve çeşitli hususiyetleri bakımından Türk insanının hayatında ve Kazan Tatar bilmecelerinde yerini almıştır. Masal, Kazan Tatar bilmecelerinde şöyle tasvir edilmiştir:

1659:

İşéttém bér çın yalğan,

Ata-babadan kalğan,

Şundıy kızık ul yalğan -

Töbén bélmisén aldan,

Min söylesem, sin ışan,

İşanmasañ, üzêñ kargan.

(Ekiyet)

İşittim bir gerçek yalan,

Baba-dededen kalan,

Onun gibi ilginç o yalan -

Esasını bilmesen önceden,

Ben söylersem, sen inan,

İnanmasan, kendin beddua et.

(Masal)

1660:

Monı miña söyledé Aldar,

Eger siña oçrasa,

Ul siné de aldar;

Bolar barsı da yalğan,

Yalğan bulsa da,

Ak kegaz'ge yazılğan.

(Ekiyet)

Bunu bana söyledi yalancı,

Eğer sana rastlarsa,

O seni de aldatır,

Bunların hepsi de yalan,

Yalan olsa da,

Ak kâğıda yazılmış.

(Masal)

“Esas itibariyle bakıldığı zaman bilmecce ile masal arasında pek bir ilgi yok gibidir. Çünkü masal genellikle nesir, bilmecce ise nazım veya nesirdir. Masal metinlerimiz içerisinde doğrudan bir bilmecce metni yoktur. Ancak pek çok bilmecemsi ifade yer almaktadır.”¹²⁸

Bilmeceler kuruluşları itibarıyla nazım ya da nesir şeklinde olabilir. Ancak bilmecenin soru ve cevap kısımlarının şiirle karşılıklı iki kişi tarafından söylenmesi oldukça yaygındır. Böyle olmasına rağmen bilmecce-masallara, bilmecce-fıkralara da

¹²⁸İçel, a.g.t., s.7.

rastlanır. Mesela “*Ay kite, yıl kite, ine buyı cir kite.*” (*Ay gider, yıl gider, iğne boyu yer gider.*) cevabı “*dikiş*” olan bu bilmece aslında bir masal elementidir.¹²⁹ Bu durum kimi bilmecelerde, masallarda kullanılan formel ifadelere yer verildiğinin de kanıtıdır.¹³⁰

“Bunlar, ekseriya muhatabı hedef alan, bilmeceyi bilemeyi ahmaklık, eşeklik vs. ile tavsif eder veya o gece bilinmezse âdeta ölümle tehdit edilir mahiyettedir. “Ya bunu bilirsin ya bu gece ölürsün!” ifadesi, masallardaki şehzade veya kahramanların bir devle veya âşık olduğu kızın babasına (padişah vs.) ile karşılaşınca sorulacak sorular cevaplanmazsa muhatabın öldürüleceği tehdidini hatırlatmaktadır.”¹³¹

Sözlü edebiyatın önemli bir türü olan masal metinlerinde bilmecelere de rastlanır. Bilmeceyi çözen masal kahramanı:

- a. Ölümden kurtulur.
- b. Sevdiğine kavuşur.
- c. Büyük mevkiler elde eder (padişahlık, beylik, vb.).
- ç. Padişahın kızıyla evlenme hakkını kazanır.
- d. Zenginlik elde eder.”¹³²

Kazan Tatar bilmecelerinde masal kahramanlarının unvan ve isimlerinden de faydalanılmıştır:

<i>Ene kile Alıp,</i>	<i>İşte gelir Alp,</i>
<i>İké kolagın salıp;</i>	<i>İki kulağını salıp;</i>
<i>Timér anıñ köregé,</i>	<i>Demir onun küreği,</i>
<i>Diñgéz anıñ yöregé.</i>	<i>Deniz onun yüreği.</i>
(Ayu)¹³³	(Ayı)
1360:	
<i>Zur uk başın yardım,</i>	<i>Büyük ok başını yardım,</i>
<i>Soltan kızın aldım.</i>	<i>Sultan kızı aldım.</i>
(Söyekten cilék çıgaru)	(Kemikten İlik Çıkarma)

1.3.2.5. Bilmece-Muamma İlişkisi

Bugün edebiyatımızın anonim türü olarak ifade ettiğimiz bilmece, bireysel ürün olarak doğsa da zaman içinde diğer sözlü türler gibi ilk söyleyicisi unutulmuş; halka mâl olmuş; asırlar boyu dillerde dolaşarak halkın ortak eserleri arasına girmiştir.

¹²⁹Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar.* ss.5-6.

¹³⁰ Şimşek, a.g.md., s.242.

¹³¹ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., s.15.

¹³² Şimşek, a.g.md., s.240.

¹³³Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar.* s.102.

Anonim halk edebiyatı ürünü olmayan fakat hem halk edebiyatında hem de klasik edebiyatta kullanılan ferdî eserlerden muamma ve lûgaz ile de bilmece türü arasındadikkatleri çeken bir yakınlık mevcuttur. “*Bazı halk bilmeceleri ya bu türlerden doğmuş ya da bazı bilmeceler bu türlere kaynaklık etmişlerdir.*”¹³⁴

Türk Divan Edebiyatında varlık gösteren muamma ve lûgaz bilmece karşılığında kullanılmıştır. Kazan Tatar bilmeceleri arasında da bu özelliklere sahip olanlar göze çarpmaktadır. “*Kayum Nasıyri Saylanma Eserler*” adlı çalışmada da comak ve tabışmak olarak nitelendirilmeyen, kafiyeli olarak söylenen çok sayıda muamma ve lûgaz olduğu belirtilmiştir.¹³⁵

Bilmece ve muamma arasındaki yakınlığı incelerken, araştırmacılarımızın muamma tanım ve tariflerinden yararlandık:

Çelebioğlu ve Öksüz’ün muamma tanımları şöyledir:

“*Gizli, örtülü, anlaşılmaz veya anlaşılması güç yahut işaret ve remiz yoluyla söylenmiş söz veya şey manalarına gelir.*”¹³⁶

Cem Dilçin, muamma tanımında onun insan ismine dair olduğunu ifade etmiştir: “*Belli kurallara uyarak, bir insan adı çıkacak biçimde düzenlenmiş bilmecedir. Çözümü de bu kurallara göre yapılır.*”¹³⁷

Ferit Devellioğlu da muammaların insan ismine işaret eden bilmece olduğunu bildiren araştırmacılarımızdandır : “*Muammâ Usûlüne göre tertîbolunmuş bulunan ve çok defa insan ismine delâlet eden bilmece, yanılmaca.*”¹³⁸

İskender Pala ise muammaların bir lûgaz çeşidi olduğunu söylemiş ve aslında Allah’ın 99 isminden biri için düzenlendiğini fakat sonraları insan adları için de muamma yazılmaya başlandığını belirtmiştir. Bu sebeple İskender Pala’nın tanımında insan ismi sınırlandırması bulunmamaktadır: “*Edebiyatta bir ad sorulacak şekilde düzenlenmiş manzum bilmece.*”¹³⁹

Muammalar, Divan Edebiyatında isimleri buldurmak üzere oluşturulurken Âşık Edebiyatında isim dışında pek çok şeyi konu edinmiştir. Bundan dolayı âşıkların astığı muammalardan bir kısmı halk arasında bilmece olarak sorulmuştur.¹⁴⁰

¹³⁴ İçel, a.g.t., s.7.

¹³⁵ Huciehmet Mehmütov. (2005). *Kayum Nasıyri Saylanma Eserler*. c.3, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, s.15.

¹³⁶ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., s.33.

¹³⁷ Cem Dilçin. (1999). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. 5. Baskı, TDK, Ankara, s.489.

¹³⁸ Devellioğlu, a.g.e., s.658.

¹³⁹ İskender Pala. (1999). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. 5. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.288.

¹⁴⁰ Hatice İçel. (2010). *Türk Bilmecelerinin Şiirsel Yapısı*. 1. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, s.33.

Şükrü Elçin, muammanın saz şairleri arasında da yaygın olarak kullanıldığına ve âşık kahvelerindeki yerine vurgu yapar:

“... Çoğu zaman kalem şurâsından birinin düzenlediği muammâ, kahvenin en münasip bir yerine konmuş süslü bir levhaya “hatt-ı celf” ile yazılır ve etrafı süslenirdi; muammâ çözülmeye kadar dururdu. Buna “muammâ asmak” denirdi. Muammâyı düzenleyen, işe fesat karışmaması için hal şeklini bir zarfa veya keseye koyup mühürler ve kahveciye teslim ederdi. Kahveci faslın sonuna kadar o zarfı ve keseyi muhafaza etmek mecburiyetinde idi.”¹⁴¹

Elçin, bir de muamma tepsisinden söz etmiş; bu tepsiye para, şal veya çuha türünden hediyeler koyulduğunu belirtmiş ve devam etmiştir:

“Âşıklardan biri, sorulan muammâyı çözünce zarf veya kese içinde önceden çözülmüş şekli ile karşılaştırırladı. Doğruluğu anlaşılınca muammâ indirilmiş olurdu. Buna “muammâ indirmek” denirdi. Sonunda biriken saçı birlikte paylaşılırdı. Muammâyı çözen şair saz çalmayı bilmezse, fasla saz çalmayı bilen biri oturtulur ve cevap ona okutulurdu.”¹⁴²

Kazan Tatar bilmecelerine dair çalışmamızda muamma türüne yakınlığı ile dikkatimizi çeken metinlerden bir kısmı şunlardır:

1639:

Ene bara üzé,

Kürénmidér ézé,

Ĥodayniñ kodreté,

Ademnêñ devleté.

(Köyme)

566:

Urmannan çıgar,

Tüşé çuvar,

Altın sırtlı,

Ciz koyırlı.

(Sayıskan)

1734:

Ul nedérm: başı ayırı, tögé bar,

Başı üzre ak timérm den bürké bar,

Eger Alladan ferman bulsa,

Can alırga irké bar.

(Uk)

İşte gider kendi,

Görünmezdir izi,

Hüda'nın kudreti,

İnsanın devleti.

(Kayık)

Ormandan çıkar,

Döşü çapar,

Altın sırtlı,

Metal kuyruklu.

(Saksağan)

O nedir ki: başı ayırı, tüyü var,

Başı üzre ak demirden börkü var,

Eğer Allah'tan emir olsa,

Can almaya gücü var.

(Ok)

¹⁴¹ Şükrü Elçin. (1983). *Türk Bilmeceleri (Seçmeler)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, s.XV.

¹⁴² Elçin, a.g.e., s.XV.

55:

Ul nidérkém - üze sansız küp bulır,

Ul nidérké - yuntmyınça uk bulır,

Ul nidérkém - kul timesten yuk bulır.

(Yoldız, Yeşén, acagan)

O nedir ki - kendisi sayısız çok olur,

O nedir ki - yontmadan ok olur

O nedir ki - el değmeden yok olur.

(Yıldız, Yıldırım, Şimşek)

I.3.2.6. Bilmece-Lûgaz İlişkisi

Bilmece ile ilişkisi konu edilecek bir başka tür de lûgazdır. Türün bilmece ile olan yakınlığı araştırmacılarımızın tariflerinde açıkça değerlendirilmiştir:

Şükrü Elçin, bilmecenin Arapça karşılığının lûgaz olduğunu belirtir ve muammadan farkını vurgulamak için de isim dışında bir şeyi gizlediğini ifade eder: *“Lûgaz, Arapça bilmece demektir. Bir çeşit muammâdır. Bir ismi değil, bir şeyi gizlemek üzere düzenlenen hünerdir.”*¹⁴³

Cem Dilçin, lûgaz tanımında bilmece terimine yer vermiş ve bu suretle aralarındaki ilişkiyi de ortaya koymuştur: *“Herhangi bir nesnenin ya da varlığın özellikleri anlatılarak yazılan bilmece.”*¹⁴⁴

İskender Pala, lûgazın bilmecedan anonim olmaması ile ayrıldığını belirtmiş ve bu sayede bozulmadan yahut değişikliğe uğramadan kalabildiğini dile getirmiştir. Pala, saray çevresinde de itibar gören lûgazı şöyle tanımlar:

*“Lûgaz, konu edinilen şeyin özelliklerini söyleyerek ne olduğunun bilinmesini istemek amacıyla düzenlenen şiiirdir.”*¹⁴⁵

Lûgazlar da bilmeceler gibi her konuyu içerebilir ve şekil bakımından manzum yahut mensur olabilir. Ancak lûgazlar, bilmecelerden kişisel ve yazılı olmaları itibarıyla ayrılır.¹⁴⁶

Çelebioğlu ve Öksüz lûgazların muammalardan farkını ortaya koyacak bir tanımlama yapmışlardır: *“Klasik edebiyatta mevzu’u; insan isminden başka her şey olabilen bilmecelere lûgaz denir.”*¹⁴⁷

Çelebioğlu ve Öksüz, lûgazların daha ziyade aruzla yazıldığını ifade etmişlerdir: *“Lûgazler, aruz vezni ile aruzun bilhassa da “Fâilâtün fâilâtün fâilün”*

¹⁴³Elçin, a.g.e., s.XV.

¹⁴⁴Dilçin, a.g.e., s.490.

¹⁴⁵Pala, a.g.e., ss.257-258.

¹⁴⁶İçel, a.g.e., s.34.

¹⁴⁷Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., s.17.

*kalıbıyla yazılmıştır.*¹⁴⁸Bu açıklamanın aksine Ferit Devellioğlu, lûgazların halk arasında da kullanıldığına ve hece vezni ile de yazılabildiklerine işaret etmiştir: “*Lûgaz manzum bilmece, eski dîvanların çoğunda bulunan ve halk dilinde hece vezni ile yazılmış olan bilmece.*”¹⁴⁹Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere hece ölçüsü ile yazılan örneklerine rastlansa da lûgazlar, çoğunlukla aruzla yazılmıştır ki bu özelliği ile de bilmece türünden ayrılır.

Lûgazların çoğu “*Nedir ol kim*” veya “*Ol nedir kim*” gibi sözlerle başlar. Bu sözden söylenecek olanın bilmece değil lûgaz olduğu anlaşılır. Lûgazlar mensur da olabilmektedir.¹⁵⁰ İncelediğimiz Kazan Tatar bilmeceleri arasında da mensur lûgazlara rastlanır. Ancak manzum olanlar sayıca daha dikkat çekicidir.

Çelebioğlu ve Öksüz dinî, fikhî ve didaktik içerikte olanlarına da rastlanan lûgazların konularını ve bilmecelerle olan münasebetini şöyle ifade etmişlerdir:

“Lûgazların mevzu’u daha çok çevreyle ilgili eşyalara ve müşahhas nesnelere dairdir. Ayna, balık, su, saat, cenaze, çadır, güneş, ay, kalem, kâğıt, mum, makas, kılıç, gemi vs. gibi... Bu bakımdan bilmecelerle hemen hemen aynıdır veya karşılıklı alışveriş halindedirler. Yani bazı lûgaz ların anonimleşmesine karşılık, halk bilmecelerinin de lûgaz şairlerine mevzu ve karakteristik hususiyetlerin tesbitinde kaynaklık ettiğine şüphe yoktur.”¹⁵¹

İncelememizde göze çarpan, lûgaz türünden manzum ve mensur metinlerden bazıları şöyledir:

1838:

<i>Ul nidérkém: ikédér insanda,</i>	<i>O nedir ki: ikidir insanda,</i>
<i>Öçten artık bulmadı ħayvanda,</i>	<i>Üçten fazla olmadı hayvanda,</i>
<i>Sinde bar, minde bar, galemde yuk,</i>	<i>Sende var, bende var, âlemde yok,</i>
<i>Cömlede bardır disem, ademde yuk;</i>	<i>Cümlede vardır desem, insanda yok;</i>
<i>Kémsede bulmas, veli her şeyde bar,</i>	<i>Kimsede olmaz lakin her şeyde var,</i>
<i>Bulır anıñ bélen galem de vekar;</i>	<i>Olur onunla âlem vakar;</i>
<i>Unbiş bulmuş anıñ menzilleré,</i>	<i>On beş olmuş onun menzilleri,</i>
<i>Bérene kadir tügél barmak béré;</i>	<i>Birine kadir değil varmak biri;</i>
<i>Bér-iké-öçten ziyade bulmadı,</i>	<i>Bir-iki-üçten ziyade olmadı,</i>
<i>Dürtné bér kémse kürmedé;</i>	<i>Dördünü bir kimse görmedi;</i>
<i>Şama bargan öçné kürdé,</i>	<i>Şam’a giden üçünü gördü,</i>

¹⁴⁸ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., s.17.

¹⁴⁹ Ferit Devellioğlu. (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 19. Baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, s.554.

¹⁵⁰ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., s.18.

¹⁵¹ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., s.20.

Mısırğa bargan hiçbériné kürmedé.

(Garep Heréfleréndegé noktalar)

Mısır'a giden hiçbirini görmedi.

(Arap Harflerindeki Noktalar)

1985:

Bér kéşé bér cirge barırğa seferge çıktı. Üzé bélen bér bürésé, bér kecesé, yene bér kebéstesé bar idé. Bara torgaç, bér idél arkılı kiçerge kirek buldı. Kiçü öçén bér kéçkéne köyme géne bar, elégé nerselernéñ barısın bér yulı töyep çigar el yuk, bérem-bérem çigarmak kirek. Eger evvel biréné ikénçé yaka çigarıp kuysa, kece bélen kebéste bu yakta kala da, kece kebésteneaşy. Eger kebéstene élgeré çigarıp kuysa, büré bélen kece béрге kalıp, kecené büré aşy. Eger kecené élgeré çigarıp kuysa, ikénçésén çigarganda, kece katına ye büréné, ya kebésteneçigarırğa kirek bula. Kebéstné çigarsa - kece kebéstene aşy; büréné çigarsa - büré kecené aşy.

Miném bélesém kile: ul kéşéidélne niçék itép kiçer?

Tégé yakka başta kecené çigara. Bu yarda büré bélen kebéste kala. Annarı büréné alıp çiga da, kecené kiré üzé bélen.

Bir kişi bir yere varmaya sefere çıktı. Kendisi ile bir kurdu, bir keçisi, yine bir lahanası var idi. Giderken bir İdil üstünden geçmesi gerek oldu. Geçmek için sadece bir küçük kayık var, yukarıda zikredilen şeylerin hepsini bir yol ufak edip çıkaracak hâl yok, birer birer çıkarmak gerek, Eğer önce birini ikinci yakaya çıkarıp koysa, keçi ile lahana bu yakada kalır ve keçi lahanayı yer. Eğer lahanayı önce çıkarıp koysa kurt ile keçi birlikte kalır, keçiyi kurt yer. Eğer keçiyi denildiği gibi çıkarıp koysa, ikincisini çıkarınca, keçi huzuruna ya kurdu ya lahanayı çıkarmak gerek olur. Lahanayı çıkarsa - keçi lahanayı yer; kurdu çıkarsa - kurt keçiyi yer.

Ben bilmek isterim: o kişi İdil'i nasıl edip geçer?

Öteki tarafa önce keçiyi çıkarır. Bu yakada kurt ile lahana kalır. Sonra kurdu alıp çıkar ve keçiyi geri kendi ile.

1983:

İké kéşé, kırdan sarıkların kuvıp kaytıp kilgende, bér su yanında oçraştılar. Bolarnın bérsé kart, bérsé yeş idé. Kartı yeşénéñ sarıklarınakarap tordı da eytté: “İşétemséñ, çiber yégét, eger sin miña bérsarıgıñnı birseñ, miném sarıklarım sinéké çaklı iké bula”, - didé. Yégét, başın kaşıp, azrak uylaptordı da eytté: “Yuk, babay, bolay gadélsézlék bulır. Sin üzéñ miñabér sarıgıñnı bir, ul çağında ikébéznéñ de tigéz bulıp, arabızda kömçélék kalmas”, - didé.

Miném bélesém kile: bolarnıñ niçeşer sarıǵı bar idé?

Kartnıñ cidé, yéǵétnéñ biş sarıǵı bar.

İki kişi, kırdan koyunlarını kovalayarak dönüp gelirken, bir su yanında karşılaştılar. Bunların biri ihtiyar, biri genç idi. İhtiyarı gencin koyunlarına bakıp durdu ve söyledi: “Güzel, yakışıklı yiğit, eğer sen bana bir koyununu versen, benim koyunlarım seninkinin iki katı kadar olur”, dedi. Delikanlı, başını kaşıyıp, biraz düşünüp durdu ve söyledi: “Yok, dede, böyle adaletsizlik olur. Sen kendin bana bir koyununu ver, o zaman ikimizin de eşit olup, aramızda kıskançlık kalmaz”, dedi.

Ben bilmek isterim: Bunların kaçar koyunu var idi?

İhtiyarın yedi, delikanlının beş koyunu var.

İKİNCİ BÖLÜM KAYNAK ÖZETLERİ

II.1. BİLMECELER ÜZERİNE TÜRKİYE’DE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Bilmece türünün hususiyetleri ile ilgili müstakil çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bilmecelele ilgili yapılan çalışmaların pek çoğu bilmece metnlerinin derlenip bastırılmasından ibarettir. Bilmece üzerine yapılan çalışmalar arasında müstakil bilmece kitapları, içinde bilmece ile ilgili bölüm bulunan kitaplar, makaleler ve tezler bulunmaktadır. Bilmecelele ilgili bilimsel çalışmalar değerdendirelim:

II.1.1. Kitaplar

Önce müstakil bilmece kitapları ve bünyesinde bilmeceye yer veren kitapları değerdendirelim:

İçeriğinde bilmecelele dair bilgi veren ilk eser Kaşgarlı Mahmut’un “Divanü Lûgat-it-Türk” isimli eseridir. XI. yüzyıla ait eserde “*tap-*” fiilinden türeyen *tabız-*, *tapuz-*, *tabuz-*, *tabuzgu nenğ*, *tabuzguk*, *tapzuğ*, *tapzuguk* kelimeleri açıklanmıştır. Bilmece ile ilgili bu sözcüklerin kökü olan “*tap-*” fiilinden türeyen “*tabışmak*” sözcüğü Türkler arasında kullanılmaya devam etmektedir. Sözlükte bilmece metinleri yer almasa da “*tabzuguk*” kelimesi ile bilmecelelerin o dönemki işlevi hakkında bilgi edinilmiş olur. Zira kelimenin sözlükteki anlamı “*halkın birbirini sınamaya çektikleri bilmece*”dir.¹⁵²

Kıpçak Türklerinin Kumanca sözlüğü olan XIV. yüzyıl eseri “Codex Cumanicus”ta 46 bilmece bulunmaktadır. Eserdeki ilk bilmecelede kullanılan “*Tap tap tamızık*” kalıplaşmış sözü Türk sahasında benzer şekillerde günümüzde de varlık göstermektedir.

¹⁵²Atalay, a.g.e., ss.559,560,575,576.

*“Tap tap tamızık
Tamadırgan tamızık
Kölegesı bar
Köyedırgan tamızık”¹⁵³*

Bilmeceler hakkındaki bilinen en eski eser “Letâ’if-i Elgâz” adlı eserdir. Eserde yer alan bazı lügazlardan anlaşıldığı kadarıyla Letâ’if-i Elgâz, Abdî isimli bir kişiye aittir. Mesnevi şeklindeki lügazler aruz ölçüsünün daha çok fâ’ ilâtün/fâ’ ilâtün/fâilün kalıbıyla oluşturulmuştur.¹⁵⁴

Letâ’if-i Elgâz’dan sonra içinde 102 muamma bulunan “Mu’ammânâme” isimli eser karşımıza çıkar. Eserin kime ait olduğu bilinmemektedir.¹⁵⁵

Naki Tezel’in 1941’de yayımlanan “*Bilmeceler ve Maniler*” adlı kitabında 315’i İstanbul’dan derlenen bilmece metinleri yer almaktadır.¹⁵⁶

Lûtfullah Sami Akalın’ın yöresinde derlediği 807 bilmecedan oluşan “*Erzurum Bilmeceleri*”¹⁵⁷ isimli eserinde yazar, Türk folklorunun bilmecelere dair çalışmalarına, bilmecelerin biçim ve içerik özellikleri ile tasniflerine yer vermiştir.

Naki Tezel’in “*Türk Halk Bilmeceleri*” çalışmasında 1941 yılına ait eserinden alınmış 729 bilmece bulunmaktadır.¹⁵⁸

Pertev Naili Boratav, ilk baskısı 1969 yılında yapılan “*100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*”¹⁵⁹ adlı çalışmasının altıncı bölümünü bilmecelere ayırmıştır. Ünlü folklorcu bu bölümde bilmecelerin halk edebiyatı niteliği taşıdığını belirtmiş; bilmeceleri biçim, içerik özellikleri bakımından tasnif etmiş; işlev ve yaratım özelliklerini değerlendirmiştir.

Bilmecelerle ilgili önemli, müstakil bir eser de Şükrü Elçin’in ilk baskısı 1970’te yapılan “*Türk Bilmeceleri*”¹⁶⁰ adlı kitabıdır. Bu eser önceki çalışmalarından seçme bilmecelerden oluşmaktadır. Şükrü Elçin’in Türk Bilmeceleri kitabında yaptığı tanım ve tasnif pek çok araştırmacı tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bilmeceler üzerine yapılan müstakil ve dikkat çekici çalışmalardan biri Âmil Çelebioğlu ve Yusuf zıya Öksüz’ün “*Türk Bilmeceler Hazinesi*”¹⁶¹ adlı kitabıdır.

¹⁵³ İnan, a.g.e., c.I, s.354.

¹⁵⁴ Türkyılmaz, a.g.t., s.34.

¹⁵⁵ Türkyılmaz, a.g.t.,s.34.

¹⁵⁶ Türkyılmaz, a.g.t., s.36.

¹⁵⁷ Lûtfullah Sami Akalın. (1954). *Erzurum Bilmeceleri*. San Basımevi, İstanbul.

¹⁵⁸ Türkyılmaz, a.g.t.,s.36.

¹⁵⁹ Boratav, a.g.e., ss.109-117.

¹⁶⁰ Şükrü Elçin. (1983). *Türk Bilmeceleri (Seçmeler)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

¹⁶¹ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e.

Kitabın ilk baskısı 1979 yılında yapılmıştır. Eserde bilmeceler; bilmece, lûgaz ve muammâ şeklinde analiz edilmiştir. Bilmece ile ilgili hususiyetleri de açıklandığı bu eserin bilmece cevaplarına göre oluşturulmuş indeksi bulunmaktadır.

Şükrü Elçin'in "*Halk Edebiyatına Giriş*"¹⁶² eserinde konularına göre analiz edilen bilmece metinleri yer almaktadır.

Ali Öztürk, ilk baskısı 1985'te yapılan "*Türk Anonim Edebiyatı*"¹⁶³ kitabının bir bölümünü bilmecelere ayırmıştır. Ali Öztürk bu bölümde bilmecenin çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan tasnifine yer vermiş, bilmecenin özellikleri ve kaynakları ile ilgili bilgi vermiş, bilmecenin toplumdaki işlevinden söz etmiştir.

İlhan Başgöz'ün "*Türk Bilmeceleri*"¹⁶⁴ isimli müstakil çalışması 1993'te yayımlanır. İki cildi bulunan eser oldukça kapsamlıdır. İlhan Başgöz bu eserini daha sonra Andreas Tietze ortaklığında yayımlamıştır.

Suat Batur "*Açıklamalı-Örneklî Türk Halk Edebiyatı*"¹⁶⁵ isimindeki kitabının ikinci bölümü olan "Anonim Türk Halk Şiiri" alt başlığında bilmecelere de yer vermiştir. S. Batur bilmece tanımının ardından bilmecenin tarihsel gelişiminden söz etmiştir. Eserde bilmeceler biçim ve içerikleri bakımından sınıflandırılmış, bilmecenin sorulması ve çözülmesine dair bilgiler verilmiştir. Bölüm bilmece örnekleri verilerek sonlandırılmıştır.

Mehmet Yardımcı'nın "*Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*"¹⁶⁶ adlı 2002 yılına ait kitabında bilmeceler şekil itibarıyla manzum ve mensur olarak sınıflandırılmıştır. Bilmecelere dair yapılan çalışmalar ve bilmece çözerken dikkat edilmesi gereken hususlar eserin sonunda yer almaktadır

Hamdi Güleç "*Türk Halk Edebiyatı*"¹⁶⁷ adlı eserinin birinci bölümünde "Halk Edebiyatının Bölümleri, Anonim Halk Edebiyatı ve Türleri" başlığında bilmecelere de yer vermiştir. Güleç kitabında bilmece tanımı, bilmecenin halk geleneğindeki yeri, biçim özellikleri, sınıflandırılması, üslup özellikleri ve ilk söyleyicileri ile ilgili bilgi vermektedir.

¹⁶² Şükrü Elçin. (2000). *Halk Edebiyatına Giriş*. Akçağ Yay., Ankara, ss. 607-622.

¹⁶³ Ali Öztürk, a.g.e.

¹⁶⁴ İlhan Başgöz. (1993). *Türk Bilmeceleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları, c.I-II, Ankara.

¹⁶⁵ Suat Batur. (1998). *Açıklamalı-Örneklî Türk Halk Edebiyatı*. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, ss.141-160.

¹⁶⁶ Mehmet Yardımcı. (2002). *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*. Ürün Yayınları, Ankara.

¹⁶⁷ Hamdi Güleç. (2002). *Türk Halk Edebiyatı*. Çizgi Kitabevi, Konya, ss.34-45.

“Bilmeceler” bölümü Esmâ Şimşek tarafından hazırlanan “*Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi - Cilt III*”¹⁶⁸ isimli eser de değinilmesi gerekli bir başka çalışmadır. Bölüm, bilmece teriminin Türk sahasındaki karşılıkları ile başlar ve çeşitli çalışmalarda yapılmış bilmece tanımları ile devam eder. Bilmecelerin doğuşu ve bilmeceye dair çalışmalardan bahseden yazar, çeşitli kitaplardaki bilmece tasniflerine dair değerlendirme yapmıştır. Kendisi de bilmeceleri yapıları, konuları, söyleniş özellikleri ve bilmece yerine söylenen şiirler bakımından sınıflandırmıştır.

Doğan Kaya “*Anonim Halk Şiiri*”¹⁶⁹ adlı eserinde bilmece kavramı, geleneği üzerine bilgiler vermiş, bilmece üzerine yapılan çalışmalardan söz ederek daha önce yapılmış bilmece tasniflerine yer vermiştir. Kendisi ise bilmeceleri yapılarına ve konularına göre tasnif etmiştir.

Hamdi Hasan’ın “*Makedonya Türklerince Söylenen Bilmeceler ve Tekerlemeler*”¹⁷⁰ adlı eserinde bilmece türü ve Makedonya bilmecelerinin özelliklerine ilişkin bilgiler verilmiş, Makedonya Türklerinin bilmeceleri konularına göre analiz edilmiştir.

“*Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*”¹⁷¹ adlı 2007’de yayımlanan eserin “Bilmece” maddesinde Doğan Kaya, bilmecenin tanımını yapmış, bilmecelerin kaynağı ve bilmece teriminin Türk boylarındaki karşılıkları ile ilgili bilgiler verdikten sonra bilmeceleri şekil ve içerikleri bakımından sınıflandırmıştır.

Erman Artun’un “*Seyirlik Köy Oyunları ve Anonim Halk Edebiyatı Araştırmaları*”¹⁷² isimli eserinde yer alan “Tekirdağ’da Bilmece Sorma Geleneği” makalesinde bilmece sorma geleneğini açıklanmış ve Tekirdağ’da sorulan bilmeceler içeriklerine göre sınıflandırılarak verilmiştir.

¹⁶⁸ Esmâ Şimşek. (2003). *Bilmeceler. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, c.III, AKMB Yay., Ankara, ss.222-250.

¹⁶⁹ Doğan Kaya. (2004). *Anonim Halk Şiiri*. Akçağ Yayınları, Ankara.

¹⁷⁰ Hamdi Hasan. (2005). *Makedonya Türklerince Söylenen Bilmeceler ve Tekerlemeler*. AKMB Yay., Ankara.

¹⁷¹ Doğan Kaya. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Akçağ Yayınları, Ankara.

¹⁷² Erman Artun. (2008). *Seyirlik Köy Oyunları ve Anonim Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss.261-284.

II.1.2. Makaleler

Bilmecelerle ilgili akademik çalışmalardan birisi de makalelerdir. Aşağıda belirttiğimiz makalelerin pek çoğu Millî Folklor dergisinde yayımlanmıştır.

Mahir Şaul, 1974 yılında Folklor Doğru’da yayımlanan “*Dünyada Bilmece Araştırmaları*” isimindeki çalışmasında bilmecelerin üslup, yapı, fonksiyon ve aktarım özellikleri ile ilgili dünyada yapılan araştırmaları değerlendirmiş ve halk edebiyatının diğer türlerine kıyasla bilmeceler üzerinde az sayıda çalışma olduğunu belirtmiştir.¹⁷³

M. Âli Yabgu “*Kayseri / Talas'ta Söylenen Bilmeceler*”adlı 1992 yılına ait makalesinde Kayseri’den derlenen bilmecelerin şekil ve içerik özelliklerine dair bilgiler vermiş ve bilmece metinlerini sunmuştur.¹⁷⁴

Suzan Tokatlı, 1994 yılında Millî Folklor dergisinde yayımlanan “*Tapmaca*” adlı makalesinde bilmece teriminin Kerkük’teki karşılığının “tapmaca” olduğunu belirtmiş, bilmecelerin manzum ve mensur olarak şekillendiğinden söz etmiş fakat kendisi değişik tapmaca şekilleri üzerinde durmuş, bilmece örneklerini bu farklılıkları ve işlevleri bakımından incelemiştir.¹⁷⁵

Ülkü Çelik’in 1994’te Millî Folklor dergisinde yayımlanan “*Altay Bilmecelerinden Örnekler*”adlı çalışmasında yer verdiği bilmeceler, Kuzey Altaycadan seçilmiştir.¹⁷⁶

Altan Alperen, 1996 yılında Millî Folklor dergisinde yayımladığı “*Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru: Bilmeceler*” adlı makalesinde bilmece tanımlarına yer veren yazar bilmece çeşitlerini belirtmiş, bilmeceleri çeşitli özellikleri bakımından tasnif etmiş, günümüzde bilmece işlevine sahip farklı etkinlikler olduğundan söz etmiştir.¹⁷⁷

Mehmet Naci Önal, 1997 yılında yayımladığı “*Dobruca Türklerinin Bilmeceleri*” adlı makalesinde Dobruca’da yaşayan Türklerden derlediği bilmecelere

¹⁷³Mahir Şaul. (1974). Dünyada Bilmece Araştırmaları. *Folklor Doğru*, S.37, Bilmece Sayısı, İstanbul. (<http://turkoloji.cu.edu.tr>)

¹⁷⁴M. Âli Yabgu. (1992). Kayseri / Talas'ta Söylenen Bilmeceler. *Millî Folklor*, c.2, Yıl 4, S.15, ss.38-40.

¹⁷⁵Suzan Tokatlı. (1994). Tapmaca. *Millî Folklor*, c.3, Yıl 6, S.24, ss.42-44.

¹⁷⁶Ülkü Çelik. (1994). Altay Bilmecelerinden Örnekler. *Millî Folklor*, c.3, Yıl 6, S.21, ss.81-84.

¹⁷⁷Altan Alperen. (1996). Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru: Bilmeceler. *Millî Folklor*, c.4, Yıl 8, S.31/32, ss.117-125.

yer vermiş, kendinden önce bu konu ile ilgilenmiş araştırmacıların derlediği bilmecelerden de yola çıkarak bilmeceleri tasnif etmiştir.¹⁷⁸

Erman Artun, “Adana’da Bilmeceler Sorma Geleneği” adlı makalesinde, bilmecelerin halk kültürünü belli bir gelenek dairesinde kuşaktan kuşağa aktardığını belirtmiş ve Adana bilmecelerinden örnekler vermiştir.¹⁷⁹

Erman Artun, “Tekirdağ’da Bilmeceler Sorma Geleneği” adlı makalesinde, bilmecelerin Tekirdağ yöresindeki icra ortamlarından söz etmiş ve Tekirdağ bilmecelerini konuları bakımından sınıflandırmıştır.¹⁸⁰

İsmail Görkem’in “Sözlü Kültür Geleneği Açısından Elazığ Bilmeceleri” adlı makalesi 1999 yılında Millî Folklor’da yayımlanmıştır. Çalışmada Elazığ bilmeceleri çeşitli özellikleri bakımından incelenmiş ve Elazığ bilmeceleri üzerine yapılan çalışmalardan söz edilmiştir.¹⁸¹

Abdullah Demirci, 2001 yılında Millî Folklor’da yayımlanan “Türkiye ve Azerbaycan Sahasında Bilmeceler Türü” adlı makalesinde Azeri ve Türk sahasındaki bilmeceler türlerini mukayese ederek aralarındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmiştir.¹⁸²

Nergis Biray, “Türkiye’ye Yerleşen Afganistan Kazaklarından Derlenmiş Tekerleme, Bilmeceler ve Atasözleri” adlı makalesini 2002 yılında Millî Folklor’da yayımlamıştır. Çalışmada Afganistan Kazaklarından derlenmiş olan tekerleme, bilmeceler ve atasözleri hem orijinal dilinde hem de Türkiye Türkçesine aktararak verilmiştir. Türlerin Kazak Türkçesindeki adları ve özelliklerinden söz edilmiştir.¹⁸³

Murat Cankara 2002’de Millî Folklor’da yayımladığı “Metafor Yaratma Eylemi Olarak Bilmeceler” adlı çalışmada bilmeceler ile bilmecelerin inşasında kullanılan metaforların ilişkisi üzerinde durmuştur.¹⁸⁴

¹⁷⁸Mehmet Naci Önal. (1997). Dobruca Türklerinin Bilmeceleri. *Folklor/Edebiyat*, S.10, ss.33-107.(<http://turkoloji.cu.edu.tr>)

¹⁷⁹ Erman Artun. (1997). Adana’da Bilmeceler Sorma Geleneği. *Balıkesir Üniversitesi 1. Halk Bilimi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara, ss.159- 170.

¹⁸⁰ Erman Artun. (1998). Tekirdağ’da Bilmeceler Sorma Geleneği. *Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları 1*, Tekirdağ ss.117- 139.

¹⁸¹ İsmail Görkem. (1999). Sözlü Kültür Geleneği Açısından Elazığ Bilmeceleri. *Millî Folklor*, c.6, Yıl 11, S.43, ss.13-18.

¹⁸² Abdullah Demirci. (2001). Türkiye ve Azerbaycan Sahasında Bilmeceler Türü. *Millî Folklor*, c.7, Yıl 13, S.50, ss.78-85.

¹⁸³ Nergis Biray. (2002). Türkiye’ye Yerleşen Afganistan Kazaklarından Derlenmiş Tekerleme, Bilmeceler ve Atasözleri. *Millî Folklor*, c.7, Yıl 14, S.53, ss.71-77.

¹⁸⁴ Murat Cankara. (2002). Metafor Yaratma Eylemi Olarak Bilmeceler. *Millî Folklor*, c. 7, Yıl 14, S.55, ss.70-75.

Fevzi Ersoy, 2003'te *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanan “*Çuvaş Bilmeceleri*” adlı on sayfalık çalışmasında, Çuvaşça kaynaklardan derlediği Çuvaşça bilmeceleri Türkiye Türkçesine aktarmış ve konularına göre analiz etmiştir.¹⁸⁵

Fevzi Karademir'in bilmece üzerine hazırladığı dört makalesinden söz edeceğiz. Bunlardan ilki “*Halk Bilmecelerinde Renklerin Kullanım Sıklığı ve İşlevselliği*” adlı makalesini 2007 yılında *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*'nde yayımlanmıştır. Araştırmacı bu çalışmasında halk bilmecelerinde bilhassa ak, kara, kırmızı gibi renklerin sıkça kullanıldığını tespit etmiş ve bu renklerin bilmecelerdeki işlevleri hakkında bilgi vermiştir.¹⁸⁶

Fevzi Karademir yine 2007 yılında yayımlanan “*Kalıp Kullanımları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri*” adlı makalesinde ise bilmecelerdeki giriş ve bitiş kalıpları ile bilmeceyi içine alan kalıpların işlevinden söz etmiştir.¹⁸⁷

Fevzi Karademir “*Halk Bilmecelerindeki İmgesel Anlatım Üzerine*” adlı makalesinde bilmecelerdeki imgelerin nitelik ve nicelik bakımından “*güzel, kaba ve iğreti*” olarak incelemiştir. Bu çalışma 2008 yılında Millî Folklor'da yayımlanmıştır.¹⁸⁸

Fevzi Karademir “*Halk Bilmecelerinin Oluşum ve Biçimlenmesindeki Etkenler Üzerine*” adlı makalesini 2008 yılında Akademik Bakış'ta yayımlamıştır. Karademir çalışmasında bilmecelerin oluşumunda insanın gizeme olan ilgisi ile hayat, çevre şartlarının etkili olduğunu söylemiş; yapı, dil ve üslup bakımından bilmecelerin şekillenmesindeki unsurların sorucu ve gösterim ortamı ile sözellik olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁹

Hatice İçel'in “*Batı Türklerinin Bilmecelerinde Şekil Değişikliği ve Varyantlaşma*” adlı makalesi 2007'de Millî Folklor'da yayımlanmıştır. Bilmecelerin nazım veya nesir formunda olabildiğinden söz eden araştırmacı, Batı Türklerinin bilmece metinlerindeki şekil değişikliklerinin belirlemiş ve bu değişiklikte varyantlaşmanın da etkili olduğu ifade etmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Fevzi Ersoy. (2003). *Çuvaş Bilmeceleri. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.13, ss.367- 379.

¹⁸⁶ Fevzi Karademir. (2007). *Halk Bilmecelerinde Renklerin Kullanım Sıklığı ve İşlevselliği. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c.6, S.21, ss.192-211.(www.e-sosder.com ISSN: 1304-0278)

¹⁸⁷ Fevzi Karademir. (2007). *Kalıp Kullanımları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c.VII, S.2, İzmir, ss.103-132.

¹⁸⁸ Fevzi Karademir. (2008). *Halk Bilmecelerindeki İmgesel Anlatım Üzerine. Millî Folklor*, c.10, Yıl 20, S.78, ss.75-87.

¹⁸⁹ Fevzi Karademir. (2008). *Halk Bilmecelerinin Oluşum ve Biçimlenmesindeki Etkenler Üzerine. Akademik Bakış*, S.14, ss.1-18. (http://www.akademikbakis.org)

¹⁹⁰ Hatice İçel. (2007). *Batı Türklerinin Bilmecelerinde Şekil Değişikliği ve Varyantlaşma. Millî Folklor*, c.10, Yıl 19, S.76, ss.157-163.

Dilek Türkyılmaz, 2009 yılında yayımladığı “*Ortak Sır Kalıplarımız: Türk Dünyası Bilmeceleri Üzerine*” adlı makalesinde bilmecetürüne dair bazı araştırmacıların tanımlarına, bilmece teriminin Türk dünyasındaki karşılıklarına yer vermiş; bilmecelerin kökeni ve mitolojiyle olan ilgisi üzerinde durmuştur.¹⁹¹

II.1.3. Tezler

Bilmece üzerine hazırlanan doktora tezleri az sayıda olmakla birlikte oldukça kapsamlı çalışmalardır. Bilmeceler üzerine yapılan yüksek lisans tezlerinde ise bilmeceler genellikle biçim, içerik, işlev, yaratım ve aktarım özellikleri bakımından incelenmiş, bilmecelerin bilhassa eğitim alanındaki rolüne temas edilmiştir. Bilmece ile ilgili doktora ve yüksek lisans tezleri şunlardır:

Hatice İçel, “*Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerinde Bir Araştırma*”¹⁹² adlı doktora tezini 2005 yılında Selçuk Üniversitesinde hazırlamıştır. Hatice İçel bu kapsamlı çalışmasında Türk ve yabancı kaynaklarda yer alan bilmece tariflerine, bilmecenin özelliklerine, bilmecenin diğer türlerle ilişkisine, Türk bilmeceleri üzerine yapılan çalışmalara, çalışmalarda geçen bilmece tasniflerine, bilmecelerin şekil ve muhteva özelliklerine, mitolojik motiflerine, eğitim fonksiyonuna yer vermiştir. Çalışmanın altıncı bölümü Hazar Denizi’nin batısındaki Türk sahasında derlenen, dörtlüklerden kurulu bilmece metinlerine ayrılmıştır.

Bilmeceler üzerine hazırlanan bir başka doktora tezi, Dilek Türkyılmaz’ın “*Türk Dünyasında Bilmece*”¹⁹³ adlı kapsamlı çalışmasıdır. Bu çalışma 2007 yılında Hacettepe Üniversitesinde hazırlanmıştır. Toplam dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Türk ve Batılı araştırmacıların bilmece tanım ve tasnifleri eleştirel bakış açısıyla değerlendirilmiştir. İkinci bölümde bilmecenin tür ve şekil meselesi, bilmecenin diğer türlerle olan ilişkisi, bilmecenin yapı ve biçim özellikleri üzerinde durulmuştur. Türk sahasında ve hatta Batı’da bilmece üzerine yapılmış pek çok çalışmanın karşılaştırmalı olarak değerlendirmesi çalışmanın kıymetini arttırmıştır. Üçüncü bölümde bilmecelerin doğuşu, ilk bilmeceler, bilmecenin işlev özellikleri ve mitoloji ile bağları irdelenmiş son bölümde ise yaklaşık 700 Türk bilmecesi detaylı bir biçimde tasnif edilmiştir.

¹⁹¹ Dilek Türkyılmaz. (2009). Ortak Sır Kalıplarımız: Türk Dünyası Bilmeceleri Üzerine. *Millî Folklor*, c.10, Yıl 21, S.81, ss.40-53.

¹⁹² Hatice İçel. (2005). *Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerinde Bir Araştırma I. Cilt*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

¹⁹³ Türkyılmaz, a.g.t.

Fevzi Karademir'in "*Türk Halk Bilmecelerinin Yapı, Dil ve Üslup Özellikleri*"¹⁹⁴ adlı doktora tezi ise 2007'de Dicle Üniversitesinde hazırlamıştır. Bu çalışmanın giriş bölümünde bilmece teriminden söz edilmiş, bilmecenin tanımı yapılmış, Türk halk bilmecelerinin oluşumunda ve şekillenmesinde etkili olan nedenler üzerinde durulmuş ve Türk bilmecelerinin tasnif sorunlarına yer verilmiştir. Ardından Türk halk bilmeceleri yapısal, dil, üslup özellikleri bakımından son derece detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

İbrahim Özkan "*Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma*"¹⁹⁵ adlı doktora tezinin üçüncü bölümü olan "Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatında Serbest Türler" başlığında bilmecelere de yer vermiştir. Bilmece teriminin tanımı ve tasnifinin yapıldığı çalışmada, bilmece ile ilgili çalışmalara yer verilmiş; bilmeceler yaratıcıları, yapıları, konuları ve aktarım bağlamı gibi özellikleri bakımından incelenmiştir.

Nilüfer Mıdık, "*Türk ve Alman Bilmecelerindeki İmaçlar*"¹⁹⁶ adlı yüksek lisans tezini 1989'da Anadolu Üniversitesinde hazırlamıştır.

Orhan Ekineker, "*Türklerde Hayvan Kültüve Bilmecelere Yansıması*"¹⁹⁷ adlı yüksek lisans tezini 1996'da Dicle Üniversitesinde hazırlamıştır.

Gülhan Bada, bilmece konulu "*Türkmen Matalları (Bilmeceleri) (Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi İncelenmesi, Metin ve Çeviri)*"¹⁹⁸ yüksek lisans tezini 1999'da Çukurova Üniversitesinde hazırlamıştır.

Naciye Parlan, "*KKTC'de Derlenen Bilmeceler Üzerine Bir İnceleme*"¹⁹⁹ adlı yüksek lisans tezini 2004'te Ege Üniversitesinde hazırlamıştır. Tezin giriş bölümünde Kıbrıs ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra bilmecelerin tanımına ve şekil özelliklerine yer verilmiş; Kıbrıs Türk bilmeceleri yapı, konu ve söyleniş özellikleri bakımından incelenmiş ve son bölümde Kıbrıs Türklerinin bilmeceleri ile diğer Türk boylarının bilmeceleri mukayese edilmiştir.

¹⁹⁴ Fevzi Karademir. (2007). *Türk Halk Bilmecelerinin Yapı, Dil ve Üslup Özellikleri*. Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

¹⁹⁵ İbrahim Özkan. (2008). *Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

¹⁹⁶ Nilüfer Mıdık. (1989). *Türk ve Alman Bilmecelerindeki İmaçlar*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

¹⁹⁷ Orhan Ekineker. (1996). *Türklerde Hayvan Kültü ve Bilmecelere Yansıması*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

¹⁹⁸ Gülhan Bada. (1999). *Türkmen Matalları (Bilmeceleri) (Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi İncelenmesi, Metin ve Çeviri)*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

¹⁹⁹ Naciye Parlan. (2004). *KKTC'de Derlenen Bilmeceler Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Mehtap Keleş'in "Orta Öğretim Türk Dili ve Edebiyatı Derslerinde Bilmecelerin Öğretim Aracı Olarak Kullanılma Biçim ve Düzeyleri"²⁰⁰ adlı yüksek lisans tezi 2007'de Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde hazırlanmıştır. Bu çalışmada, bilmecelerin edebiyat öğretimindeki yeri değerlendirilmiştir.

Gökçe Çiçek Kayhan, "Hakkâri/Yüksekova 75.Yıl Yatılı İlköğretim Bölge Okulu İlköğretim 7.Sınıf Düzeyinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Deyim, Atasözü ve Bilmecelerinin Belirlenmesi ve Bunların Öğretilmesi"²⁰¹ adlı yüksek lisans tezini Selçuk Üniversitesi'nde 2009 yılında hazırlamıştır. Kayhan, çalışmasının birinci bölümünde bilmece tanımı, tasnifi ve bilmece sorma geleneği üzerinde durmuş; bazı bilmece metinlerine yer vermiş ve bilmecelerin çocuk eğitimindeki fonksiyonlarını değerlendirmiştir.

Murtadh H. Azaat'ın "Kerkük Türkleri Bilmecelerinde Yapı ve Konu"²⁰² adlı yüksek lisans tezinde Kerkük bilmecelerini içerik ve yapısal özellikleri bakımından incelemiştir. On beş başlıkta değerlendirdiği bilmece konularının her başlığını kendi içinde tasnif etmiştir. İkinci bölümünde Kerkük Türklerinin bilmecelerinin yapılarını beş başlıkta incelemiş, sonraki bölümlerde ise Kerkük Türklerinin bilmecelerinin varyantlarına ve formel ifadelerine yer vermiştir.

Emel Tokmak "Uygur Bilmeceleri Üzerine Bir Değerlendirme"²⁰³ isimli yüksek lisans tezini 2010 yılında Nevşehir Üniversitesinde hazırlamıştır. Dört bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde Uygur Türkleri ile ilgili genel bilgiler verilmiş; Uygur bilmeceleri şekil, içerik, işlev, yaratım ve aktarım özellikleri bakımından incelenmiştir. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde bilmece metinlerine yer verilmiştir.

Mehmet Oruç, 2011'de Kilis 7 Aralık Üniversitesinde hazırladığı "Bilmecelerin Kelime Öğrenimine Etkisi (Hatay İli Dörtöyol İlçesi Yeniyurt

²⁰⁰ Mehtap Keleş. (2007). *Orta Öğretim Türk Dili ve Edebiyatı Derslerinde Bilmecelerin Öğretim Aracı Olarak Kullanılma Biçim ve Düzeyleri*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

²⁰¹ Gökçe Çiçek Kayhan. (2009). *Hakkâri/Yüksekova 75.Yıl Yatılı İlköğretim Bölge Okulu İlköğretim 7.Sınıf Düzeyinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Deyim, Atasözü ve Bilmecelerinin Belirlenmesi ve Bunların Öğretilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

²⁰² Murtadh H. Azaat. (2009). *Kerkük Türkleri Bilmecelerinde Yapı ve Konu*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

²⁰³ Tokmak, a.g.t.

İlköğretim Okulu Örneği)”²⁰⁴ adlı yüksek lisans tezinde, ilköğretimin ikinci kademesinde okuyan 7. sınıf öğrencilerinin kelime hazinelerinin gelişiminde bilmecelelerin katkısını araştırmıştır.

II.2. KAZAN TATAR BİLMECELERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Tatar bilmecelelerinin yazılı kaynaklardaki ilk izlerine 1303 yılında, Kıpçak Türklerine ait “Kodeks Kumanicus” adlı eserde rastlamaktayız. Kodeks Kumanikus, eski Tatar dili ve edebiyatını öğrenmek adına da büyük bir önem arz eder. V. Radlov, Kuman dilinin İdil boyu Tatarları ve özellikle de Mişerlerin konuşmalarına çok yakın olduğunu ifade etmiştir. H. Mehmütov bilmecelelerin içerik bakımından ticaret ve misyonerlik faaliyetlerine hizmet ettiğini belirtmektedir. Tatar araştırmacıları N. İsenbet ve H. Mehmütov, bu eserdeki 46 bilmeceyi günümüz Tatar bilmeceleleri ile karşılaştırmak suretiyle aralarında benzerlikler olduğuna kanaat getirmişlerdir.²⁰⁵ Araştırmacıların bu görüşünü destekleyen birkaç bilmece örneği şöyledir:

Mecmuada yer alan ve eski mitolojik görüşü yansıtan aşağıdaki bilmeceenin birinci kısmı “*rüzgâr*”ı anlatırken ikinci kısmının cevabı bilinmemektedir:

<i>Biltérdegé biş kuvluk</i>	<i>Biliterdeki beş kısırak</i>
<i>Bişé bélen kolınlamış;</i>	<i>Beşi ile doğurmuş;</i>
<i>Saraydağı sarı aygır</i>	<i>Saraydaki sarı aygır</i>
<i>Salavlatıp kéşneméş.</i> ²⁰⁶	<i>Haber verip kişnemiş.</i>

Bilmecenin aşağıda verdiğimiz günümüz varyantında ise cevaplar “*gök gürültüsü, yıldırım ve yağmur*” şeklindedir:

176:

<i>Sakmardığı sarı aygırım</i>	<i>Sakmar'daki sarı aygırım</i>
<i>Sıgındırıp kéşnidér;</i>	<i>Sığındırıp kişner;</i>
<i>Biltérdegé biş biyem</i>	<i>Zincirdeki beş kısrağım</i>
<i>Bişésé de kolınlı;</i>	<i>Beşi de tay doğurur;</i>
<i>Kolınnarı sarala,</i>	<i>Tayları sarılır,</i>
<i>Yak-yagına tarala,</i>	<i>Yan yana dağılır,</i>

²⁰⁴ Mehmet Oruç. (2011). *Bilmecelelerin Kelime Öğrenimine Etkisi (Hatay İli Dört Yol İlçesi Yeni Yurt İlköğretim Okulu Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.

²⁰⁵ Urmançı, a.g.e., s.254.

²⁰⁶ Urmançı, a.g.e., s.255.

Anı kürgen kéşénéñ

Zihénneré tarala.

(Kük kükrev, yeşén, yañgur)

Onu gören kişinin

Zihinleri dağılır.

(Gök gürültüsü, yıldırım, yağmur)

Kodeks Kumanikus'ta bulunan bir başka bilmece ve bilmecenin bugünkü varyantının cevapları farklı olsa da bilmeceler kuruluşları bakımından büyük benzerlikler ihtiva etmektedir:

– *Akça kayda kışlamış?*

– *Kanlı yérde kışlamış.*

– *Kanı niçék yokmamış?*

– *Kap urtada kışlamış.*

– *Akça, nerede kışlamış?*

– *Kanlı yerde kışlamış.*

– *Hani nasıl bulaşmamış?*

– *Kap ortasında kışlamış.*

(Karın Yavı)²⁰⁷

725:

– *Kanı, kayda kışladıñ?*

– *Agıydélde kışladım.*

– *Kanı niçék timedé?*

– *Urtasında kışladım.*

– *Hani, nerede kışladın?*

– *Ak İdil'de kışladım,*

– *Hani nasıl değmedi?*

– *Ortasında kışladım.*

(Cilék)

(İlik)

Kuman Mecmuası'ndan sonra XIX. yüzyıla kadar Tatar bilmecelerinin yazılı kaynaklarda kaydedildiğine ilişkin bilgi yoktur. Ancak XIX. yüzyılın ortasında M. İvanov'a ait "*Tatarskaya Hréstomatiya*" adlı ders kitabında birkaç bilmece verilmiştir. Yine XIX. yüzyılda Rus ve dış ülkelerdeki bilim adamları Tatar halk ürünlerinin derlenmesi ve öğrenilmesi hususuna ilgi duymuşlardır. Bu sırada Macar âlimi Gabor Balint'in Kazan dolaylarına gelerek derlediği folklor eserlerini "*Kazani-Tatar Neylytanulmanyok*" adıyla kitaplaştırdığı yapıtında bilmecelere de rastlanmaktadır. Araştırmacı çalışmasında bilmeceler için "yomak" terimini kullanmıştır.²⁰⁸

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Tatarlar arasında bilmeceleri derleyip bastıranaîlimler olur. M. Salihov'un "*Tabışmaklar hem Hertörlé Halık Arasında Eytéle Torgan Mekaller*" ile K. Nasıyri'nin "*Kırık Bakça*" kitaplarında bilmeceler de bulunmaktadır. K. Nasıyri'nin Tatar Folkloru'nun derlenmesinde ve öğrenilmesinde önemli bir yeri vardır. 1884'te "FevekihélCölesa" kitabında anlatmalarla birlikte

²⁰⁷Urmançı, a.g.e., s.255.

²⁰⁸Z. Mecutov. (1986). Tatar Halık Tabışmakların Öyrenü Tarihi. *Folklor Janrların Analizlav*. Kazan Üniversitesi Neşriyatı, Kazan, s.87.

bilmeceler de bastırmıştır. Yine 1896'da "Kazan Tatarlarının Halk Edebiyatı Örnekleri" adındaki çalışmasında Tatar bilmecelerinin Rusçalarına yer vermiştir.²⁰⁹

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Tatar bilmeceleri ile ilgili çalışmalar artmıştır. Taip Yahin "Sabi ve Sabiyalar Öçen Mergub Hikeyeler" (1900), G. Arslanov'un "Bik Kızıklı Tabışmaklar" (1910-1913), H. Bedigiy'in "Halk Edebiyatı. Tabışmaklar, Takmaklar, Takmazalar" (1913) kitapları sözü edilen çalışmalardır.²¹⁰

1920'li yıllarda Tataristan Maarif Teşkilatı karşısındaki İlmî Merkez tarafından Tatar folklorunu derleme ve öğrenme amacıyla bir komisyon kurulur ve folklor eserleri metodik açıdan derlenir. İlmî Merkez tarafından toplanan bu bilmeceler 1926 yılında H. Bedigiy'in "Halk Edebiyatı. Mekaller, Tabışmaklar." adlı eserinde yer alır ve Tatar bilmeceleri ilk kez tematik açıdan tasnif edilmiş olur.²¹¹

XX. yüzyılın otuzuncu ve ellinci yıllarında Tatar yazar ve halk bilimcileri "Halk İcatı" serisi şeklinde birkaç kitap çıkardılar. Bu kitaplarda bilmeceler de bulunmaktadır.²¹² "Halk İcatı"nın 5. serisinde folklorla dair bilgiler verilmiş; beyitler, masallar, türküler ve atasözlerinden sonra ise çeşitli temaları içeren 91 bilmece metnine yer verilmiş; bilmeceler herhangi bir şekilde tasnif edilmemiştir.²¹³ "Halk İcatı"nın 6. serisinde ise beyit, masal ve atasözlerinin ardından derlenen 115 bilmece metni 5. seride olduğu gibi sınıflandırma yapılmaksızın verilmiştir.²¹⁴

Tatar bilmecelerinin derlenmesi ve ilmî açıdan öğrenilmesi yolunda sonuç veren çalışmalar yapan yazar ve âlimlere baktığımızda karşımıza Nakiy İsenbet çıkmaktadır. 1941 yılına ait "Tabışmaklar" isimli kitabında 1468 bilmece mevcuttur. Ayrıca kitabın bilmecelerle ilgili bilimsel bir girişi bulunmaktadır. N. İsenbet 1970 yılında çeşitli kaynaklardan derlediği 4170 bilmecedan oluşan "Tatar Halk Tabışmakları" adlı eserini hazırlar. Bu eserde Tatar bilmecelerinin tematik ve poetik bakımdan ne denli zengin bir hazine olduğu da anlaşılmaktadır.²¹⁵

²⁰⁹ Mecutov, a.g.m., s.88.

²¹⁰ Mecutov, a.g.m., s.88.

²¹¹ Mecutov, a.g.m., s.88.

²¹² Mecutov, a.g.m., s.88.

²¹³ Halk İcadı. (1938). Tözüvçeler H. Yarmi, A. Ehmet. Tatgosizdat Ukitu Pedagogik Edebiyat Sektörü, Kazan, ss.161-165.

²¹⁴ Halk İcatı. (1940). Tözüvçeler H. Yarmi, A. Ehmet. Tatgosizdat Ukitu Pedagogik Edebiyat Sektörü, Kazan, ss.262-267.

²¹⁵ Mecutov, a.g.m., s.88.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MATERYAL VE YÖNTEM

“Kazan Tatar Bilmeceleri Üzerine Bir Değerlendirme” adlı bu çalışmaya konu olan bilmeceler, İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar Türklerinin kültürel değerlerini yaşatmak amacıyla halkın sözlü kültüründen derlenerek yazıya geçirilmiş bilmece metinleri arasından seçilmiştir.

“Halk bilgisi ürünlerinin çoğu sözlü olarak yaratılmış, yaratılmakta ve kullanılmaktadır. Halk bilgisi ürünlerinin türlerine ve bu türler içinde yaratılan eserlere genel olarak baktığımızda, büyük bir kısmında sözlü olmanın adeta aslı bir unsur gibi durduğu görülür. Ancak, bunların pek çoğu daha önceki devirlerde ve ağırlıklı olarak 20. yüzyıldan itibaren yazıya geçirilmiş ve geçirmektedir.”²¹⁹

Kazan Tatar Türklerinin halk bilgisi ürünlerini derleme ve kayıt altına almaya yönelik kolektif bir çalışma olan “Tatar Halk İcatı” serisinin 1977 yılında bilmeceler üzerine hazırlanan “*Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*”²²⁰ adlı cildinden seçilen bilmeceler, metin merkezli bir çalışma gerçekleştirilerek incelenmiştir. Eserin 33 konu başlığının her alt başlığından ve 4072 bilmece metni arasından seçilen toplam 2042 bilmece üzerinde metin merkezli inceleme metoduna uygun olarak şekil, içerik, yaratım, aktarım ve işlev özellikleri bakımından inceleme yapılmıştır.

Çalışmamızın ilk basamağını Kazan Tatar Türklerinin kullandığı Kiril alfabesinin ve Tatar Türkçesinin gramer özelliklerinin öğrenilmesi oluşturmuştur. Bu süreçte Mustafa Öner’in “*Türk Lehçeleri Grameri*”²²¹ adlı çalışmasından faydalanılmıştır. Çalışmanın ikinci basamağında Kazan Tatar bilmeceleri Kiril harflerinden Latin harflerine transkribe edilmiş, ardından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu aşamada “*Tatarça-Törékçe Süzlék*” (*Tatarca-Türkçe Sözlük*)’ten ve

²¹⁹ Ekici, a.g.e.,s.11.

²²⁰ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*. (1977). Tomnı Tözüvçé, Kérés Mekale Yazuvçı, İskermeler Hézérlevçé Hucieĥ met Meĥ mütov. SSSR Fenner Akademiyasénéñ Kazan Filialı Galimean İbrahimov İseméndegé Tél, Edebiyat hem Tarih İnstitutı, Kazan.

²²¹ Öner, M. (2007). Tatar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ercilasun, A. B. (Ed.), Akçağ Yayınları, Ankara, 1. Baskı, ss.681-748.

Mustafa Öner'in²²²“*Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*”ünden²²³Tatarca kelimelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları bulunmuştur. Üçüncü basamakta Türkiye’de bilmece üzerine hazırlanan kitap, makale ve tezler incelenmiştir. Makaleler Millî Folklor Dergisi başta olmak üzere Turkish Studies ve Türkiyat Araştırmaları Dergisinden; tezler ise YÖK Ulusal Tez Merkezi arşivinden taranmıştır. Çalışmamızın son basamağını ise Türkiye Türkçesine aktarılan bilmecelerin şekil, içerik, yaratım-aktarım ve işlev özellikleri bakımından incelenmesi oluşturmuştur. Türe ait bilgilerin ışığında incelenen metinlere dair ulaşılan sonuçlar çalışmanın “*Sonuç*” kısmında da genel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

²²² Ganiyev, F., Ahmet’yanov, R. ve Açıkgöz, H. (1997). *Tatarça-Törékçe Süzlék*. İnsan Neşriyatı, Kazan-Möskeü.

²²³ Öner, M. (2009). *Kazan - Tatar Türkçesi Sözlüğü*. TDK, Ankara.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

IV.1. BİLMECE TASNİFLERİ

“... eldeki halk bilgisi ürünlerini; yaratım ve aktarım bağlamları ve bu bağlamlarda ortaya çıkan özellikler, şekil ve yapılarına bağlı özellikler, içeriklerine bağlı özellikler ve işlevlerine bağlı özelliklere göre sınıflandırmak mümkün olacaktır.”²²⁴

Derlenen bilmecelerin bilimsel açıdan değerlendirilmesine kolaylık sağlaması bakımından araştırmacılar bilmeceleri biçim, içerik, yaratım ve söyleyicileri gibi çeşitli yönlerden tasnif etmişlerdir.

Türkiye’de bilmeceleri tasnif etme yolunda ilk adımı atan araştırmacı Naki Tezel’dir. Tezel,1941’de “*Bilmeceler ve Maniler*” isimli çalışmasında bilmeceleri şu şekilde tasnif etmiştir:

- “1.İnsana Ait Bilmeceler
- 2.Eşyaya Dair Bilmeceler
- 3.İçtimaî Hayata Ait Bilmeceler
- 4.Gıdaya Dair Bilmeceler
- 5.Ölüme, Ahret ve Maneviyata Ait Bilmeceler
- 6.Hayvanata Ait Bilmeceler
- 7.Tabiata Ait Bilmeceler
- 8.Diğer Muhtelif Bilmeceler”²²⁵

Naki Tezel’in “*Türk Halk Bilmeceleri*” çalışmasında ise bilmeceler tasnif edilişleri bakımından araştırmacının önceki çalışması ile benzerlik göstermektedir:

- “1.İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler
- 2.Ölüm ve Din ile İlgili Bilmeceler
- 3.Eşya ile İlgili Bilmeceler
- 4.Meyve ve Yemişlerle İlgili Bilmeceler
- 5.Sebzelerle İlgili Bilmeceler
- 6.Diğer Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler
- 7.Hayvanlarla İlgili Bilmeceler
- 8.Çiçekler ve Diğer Bitkilerle İlgili Bilmeceler
- 9.Tabiatla İlgili Bilmeceler
- 10.Çeşitli Bilmeceler”²²⁶

²²⁴ Ekici, a.g.e., s.135.

²²⁵ Dilek Türkyılmaz. (2007). *Türk Dünyasında Bilmeceler*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss.75-76.

²²⁶ Naki Tezel. (2004). *Türk Halk Bilmeceleri*. 2. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, ss.3-95.

Lûtfullah Sami Akalın, “*Erzurum Bilmeceleri*” isimli çalışmasında Erzurum’a ait bilmeceleri ilk harflerine göre alfabetik düzende sıralamış, şekil ve mana özellikleri bakımından da oldukça detaylı bir şekilde sınıflandırmıştır:

“1.Şekil

- I.Nazım Şekli
- II.Vezin
- III.Kafiye
- IV.Aliterasyon
- V.Bilmece Tipleri
- VI.Bilmecelerin Önemli Gramatikal Özellikleri

2.Mana

- I.İslami Motifler ve Din Unsuru
- II.Özel İsimler
- III.Memleketler
- IV.Milletler
- V.Diller
- VI.Meslekler
- VII.Modern Motifler
- VIII.Olağanüstü Motifler
- IX.Mahallî Unsurlar
- X.Köylü Unsurlar
- XI.Osmanlı İmparatorluğu Kalıntıları
- XII.Bilmecelerde Eski Yazı
- XIII.Hurafe
- XIV.Renkler
- XV.Sayılar
- XVI.Meyveler
- XVII.Sebzeler
- XVIII.Yemekler ve Tatlılar
- XIX.İçkiler
- XX.Giyecekler
- XXI.Hayvanlar
- XXII.Çiçekler
- XXIII.Ağaçlar
- XXIV.Hastalıklar
- XXV.Sazlar
- XXVI.Madenler
- XXVII.Silahlar
- XXVIII.Kumaşlar
- XXIX.Kadın Süsleri
- XXX.İnsan Organları
- XXXI.Astronomi
- XXXII.Psikolojik Motifler
- XXXIII.Kıymet Hükümleri
- XXXIV.Belirli Benzetmeler
- XXXV.Bilmecelerde Bilmeyene Cezalar
- XXXVI.Terkipler²²⁷

Pertev Naili Boratav “*100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*” eserinde bilmecelerin düz sözle veya şiir biçiminde oluşturulabileceğini belirtmiş; şiir

²²⁷ Lûtfullah Sami Akalın. (1954). *Erzurum Bilmeceleri*. San Basımevi, İstanbul, ss.4-18.

biçiminde olanların ölçü ve uyak düzenleri hakkında bilgi vermiş; ardından bilmeceleri söyleniş özellikleri bakımından sınıflandırmıştır:

- “1. Başlangıçları kalıplaşmış olanlar
 - a. metel metel; mesel mesel; bilmece bildirmece; tap tapmaca gibi türün adı anılarak başlayanlar
 - b. Benim bir oğlum var, benim bir kızım var sözleriyle başlayanlar (Oğul, kız bulunması gereken nesneye işaret eder.)
 - c. Bir acayip nesne gördüm, diye başlayanlar
 - d. Ol nedir ki? sorusu ile başlayanlar
2. Soruları ses taklidi ile sınırlanan bilmeceler
3. Kelime oyunlarına dayanan bilmeceler
 - a. Bir kelimeyi hecelere bölerek şaşırtıcı bir soru çıkarmakla elde edilenler
 - b. Kelim oyunu, bir kelimenin iki anlamlı olmasına dayanır; soruyu çözümlenecek olanı bu durum şaşırtır.
 - c. İki anlamlılık kelimelerden değil de tanımlamanın kendisinden gelir; çözüm tanımlamanın ilk akla getirdiği (çoğu zaman söylenmesi ayıp) şeyden tamamıyla başka bir nesne, işlem ya da olaydır.
 - d. Soru, kasıtlı vurgu ya da duraklama yanlışları yapılarak olmayacak şeyleri olmuş gibi söyleme biçiminde konulmuştur: Han kapısından sığmaz, fındık kabuğuna sığar.
4. Aynı bir nesneyi olumlu ve olumsuz -çelişkili- önermeler ile tanımlayarak çözümü güçleştiren bilmeceler”²²⁸ şeklinde sınıflandırır.

P. Naili Boratav aynı eserde bilmeceleri içerikleri bakımından da analiz etmiştir:

- “1. Alfabenin belli harflerinin ya da işaretlerinin bulunmasını isteyen bilmecelerin çoğunluğu Arap harflerine değgindir.
2. Bir bilmece de birkaç nesneye değgin soru bulunan tipler...
3. İnsan vücudunun çeşitli yerleri, çözümün bulunmasını güçleştirmek için karikatürümsü bir anlatımla tanımlanır.
4. Soyut bir kavramı tanımlayan bilmeceler...”²²⁹

Şükrü Elçin “*Türk Bilmeceleri*”²³⁰, “*Türk Dünyası El Kitabı*”²³¹ ve “*Halk Edebiyatına Giriş*”²³² kitaplarında bilmeceleri genel hatlarıyla şöyle sınıflandırır:

- “1. Halk Edebiyatı Mahsulü²³³
 - a. Manzum Bilmeceler
 - b. Mensur Bilmeceler
2. Ferdî Mahsuller
 - a. Muamma
 - b. Lûgaz”

Şükrü Elçin “*Türk Bilmeceleri*” adlı eserinde bilmeceleri konuları bakımından da tasnif etmiştir:

²²⁸ Boratav, a.g.e., ss.110-111.

²²⁹ Boratav, a.g.e., ss.112-113.

²³⁰ Şükrü Elçin. (1983). *Türk Bilmeceleri (Seçmeler)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, ss.VIII-XVI.

²³¹ Şükrü Elçin. (1992). *Bilmece. Türk Dünyası El Kitabı*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, ss.358-368.

²³² Şükrü Elçin. (2000). *Halk Edebiyatına Giriş*. Akçağ Yay., Ankara, ss.607-622.

²³³ “*Halk Edebiyatı Mahsulü*” ifadesi, Şükrü Elçin’in “*Türk Bilmeceleri (Seçmeler)*” çalışması dışında sözü edilen diğer eserlerinde “*Anonim Mahsuller*” olarak geçer.

- 1.Tabiat ve Tabiat Hadiseleri ile İlgili Bilmeceler
- 2.Bitkiler ve Onların Mahsulleri ile İlgili Bilmeceler
- 3.Hayvan ve Onların Mahsulleri ile ilgili Bilmeceler
- 4.İnsanlar ve Onun Uzuvarları ile İlgili Bilmeceler
- 5.Eşya ile İlgili Bilmeceler
- 6.Manevi-Dini Unsurlarla ve Diğer Kavramlarla İlgili Bilmeceler²³⁴

İlhan Başgöz, “*Türk Bilmeceleri I-II*” çalışmasında bilmeceleri karşılıkları yani cevapları ve konularına göre analiz eder ve beş ana bölüme ayırır:

“I.TEK KARŞILIĞI OLAN BİLMECELER

II.KARŞILIKLARI BİRDEN ÇOK OLAN BİLMECELER

A.Doğa

- a.Hava ve astronomi
- b.Zaman
- c.Doğa engebeleri
- d.Bitkiler, meyveler
- e.Hayvanlar
- f.İnsan vücudu

B.İnsan manzaraları

- a.Hayat
- b.Ev hayatı (Ev yapımı, ısıtma, giyim kuşam, yemek pişirme, ev aletleri, çocuk bakımı, günlük hayat)
- c.Tarım ve hayvan besleme
- d.Gezi ve ulaşım
- e.Toplum hayatı
- f.Din ve din tarihi
- g.Yazı

C.Hayattan görünüşler

D.Sembolik dil

E.Alışılmamış durumlar

F.Birbiri ile ilgisi olmayan kavramlar

III.BİLGİ ÖLÇEN BİLMECELER

A.Soy sop bilmeceleri

B.Hukuk bilmeceleri

C.Hesap bilmeceleri

D.Din bilgisi bilmeceleri

IV.SÖZCÜĞÜN PARÇALARI ÜZERİNE KURULAN BİLMECELER

A.Noktalar (Arap alfabesi ile noktalar, Latin alfabesi ile noktalar)

B.Harfler

C.Dudakların birbirine değmesi

D.Yanıltıcı sorular

E.Sözcüğün ayrı anlamları üzerine kurulan bilmeceler

V.ŞAKA, ALAY BİLMECELERİ

A.Hayalleme, düş ve yalan tekerlemeleri

B.Kurnaz sorular

C.Karşılığı sorunun içinde olan bilmeceler²³⁵

Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz “*Türk Bilmeceler Hazinesi*” nde bilmeceleri içerik bakımından aşağıdaki gibi sınıflandırmışlardır:

- 1.Dinî, Kudsi ve Bazı Manevi Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler
- 2.Gökyüzü, Yeryüzü ve Madenlerle İlgili Bilmeceler
 - a.Gökyüzü ve Zamanla İlgili Bilmeceler

²³⁴Şükrü Elçin. (1983). *Türk Bilmeceleri (Seçmeler)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, ss.13-117.

²³⁵ İlhan Başgöz. (1993). *Türk Bilmeceleri I*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss.VII-VIII.

- b.Yeryüzü ve Tabiat Hadiseleriyle İlgili Bilmeceler
- c.Madenlerle İlgili Bilmeceler
- 3.Bitkilerle İlgili Bilmeceler
 - a.Ağaçlar
 - b.Meyveler
 - c.Sebzeler
 - d.Hububat
 - e.Çiçekler ve Otlar
- 4.Hayvanlarla İlgili Bilmeceler
 - a.Kuşlar
 - b.Böcek ve Haşereler
 - c.Çeşitli Hayvanlar
- 5.İnsanla İlgili Bilmeceler
 - a.Beden Yapısı
 - b.İnsan Hayatı, Bazı Maddi ve Manevi Hususiyetler, İztırab ve Hisler
 - c.Evlilik ve Neticeleriyle İlgili Hususiyetler
 - ç.Bazı Vazife, Meslek ve İtiyâdlar
 - d.İsim, Yazmak ve Okumakla İlgili Hususiyetler
- 6.Giyim-Kuşam ve Süsle İlgili Bilmeceler
- 7.Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler
 - a.Bazı Yiyecekler ve Malzemeleri
 - b.Tatlılar
 - c.İçecekler
- 8.Yakacak ve Aydınlanmayla İlgili Bilmeceler
- 9.İnşai Hususiyet ve Malzemelerle İlgili Bilmeceler
- 10.Ev İçi Eşyasıyla İlgili Bilmeceler
 - a.Mefruşat vs. İlgili Malzemeler
 - b.Mutfakla İlgili Malzemeler
- 11.Alet ve Edevatla İlgili Bilmeceler
 - a.Hayvan ve Ziraatle İlgili Alet ve Malzemeler
 - b.Yiyecek ve Ölçüyle İlgili Alet ve Malzemeler
 - c.Dokuma ve Dikişle İlgili Alet ve Malzemeler
 - ç.Sesle İlgili Hususiyetler ve Musikî Aletleri
 - d.Oyun ve Oyuncaklar
 - e.Elektrikle İlgili Aletler
 - f.Silahlar
 - g.Nakil Vasıtaları
- 12.Çeşitli Bilmeceler
 - a.Cevabı Özel İsim Olanlar
 - b.Yanıltmaçlar
 - c.Bir Harfle İlgili Olanlar”²³⁶

Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz aynı eserde bilmeceleri tipleri bakımından da şöyle sınıflandırmışlardır:

- “1.Cevap Bakımından
 - a.Mevzu’u ve Cevabı Tek Olan Bilmeceler
 - b.İki Cevaplı Olan Bilmeceler
 - c.Her Mısra’ı Ayrı Bir Bilmecede Olan ve İkiden Fazla Cevaplı Bilmeceler
- 2.Muhavereli Bilmeceler
- 3.Cevabı Manzum Olan Bilmeceler
- 4.Kelime Oyunu Karakteri Gösteren Bilmeceler
- 5.Taklidî Bilmeceler”²³⁷

²³⁶ Âmil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz. (1995). *Türk Bilmeceler Hazinesi*. Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss.337-339.

²³⁷ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e.,ss.10-13.

Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz eserinde bilmecelerde kullanılan ifadeler bakımından şöyle sınıflandırmışlardır:

1. Muhabata, “Ne, nedir, kimdir, nedir ol?” gibi soru soran bilmeceler
2. Hiçbir soru unsuru bulunmayan tahkiyevi ve haber cümlelerini hâiz bilmeceler
3. Birinci şahıs ağzından söylenen ve mülkiyet veya bir hususiyeti bildiren bilmeceler
4. Bilmecenin cevabı olan şeyin, teşhis ü intakla bizzat konuşması
5. Birden fazla cevaplı bilmecelerde iki cevabın konuşması²³⁸

Doğan Kaya “*Anonim Halk Şiiri*” kitabında bilmeceleri ana hatlarıyla yapılarına ve konularına göre değerlendirmiştir:

“Yapılarına göre bilmeceler:

I. Mensur Bilmeceler

II. Manzum Bilmeceler

A. Ölçülü Bilmeceler

1. Beyitlerden Kurulu Bilmeceler

- a. Üç Heceli Bilmeceler
- b. Dört Heceli Bilmeceler
- c. Beş Heceli Bilmeceler
- d. Altı Heceli Bilmeceler
- e. Yedi Heceli Bilmeceler
- f. Sekiz Heceli Bilmeceler

2. Üçlüklerden Kurulu Bilmeceler

- a. Üç Heceli Bilmeceler
- b. Dört Heceli Bilmeceler
- c. Beş Heceli Bilmeceler
- d. Altı Heceli Bilmeceler
- e. Yedi Heceli Bilmeceler
- f. Sekiz Heceli Bilmeceler
- g. On Bir Heceli Bilmeceler

3. Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceler

- a. Üç Heceli Bilmeceler
- b. Dört Heceli Bilmeceler
- c. Beş Heceli Bilmeceler
- d. Altı Heceli Bilmeceler
- e. Yedi Heceli Bilmeceler
- f. Sekiz Heceli Bilmeceler
- g. On Bir Heceli Bilmeceler
- h. On Beş Heceli Bilmeceler

4. Mısra Sayıları Dörtlükten Fazla Olan Bilmeceler

- a. Beş Mısralı Bilmeceler
- b. Altı Mısralı Bilmeceler
- c. Yedi Mısralı Bilmeceler
- d. Sekiz Mısralı Bilmeceler
- e. On Üç Mısralı Bilmeceler
- f. On Yedi Mısralı Bilmeceler
- g. Yirmi Üç Mısralı Bilmeceler
- h. Yirmi Beş Mısralı Bilmeceler

B. Ölçsüz Bilmeceler

1. Heceleri 3-5 Arasında Değişen Bilmeceler
2. Heceleri 5-8 Arasında Değişen Bilmeceler
3. Heceleri 7 veya Daha Fazla Heceli Olan Bilmeceler

Konularına göre bilmeceler:

A. İnsanlar ve Onun Uzuvarıyla İlgili Bilmeceler

B. Hayvanlar ve Onun Uzuvarıyla İlgili Bilmeceler

²³⁸Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e.,s.13.

- C.Bitkiler ve Onun Uzuvlarıyla İlgili Bilmeceler
- D.Eşyalarla İlgili Bilmeceler
- E.Tabiat ve Tabiat Hadiseleriyle İlgili Bilmeceler
- F.Dinî Manevî ve Metafizik Konularla İlgili Bilmeceler
- G.Giyim-Kuşamla İlgili Bilmeceler
- H.Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler
- İ.Muhtelif Bilmeceler
 - 1.Dudakların Hareketine Dayalı Bilmeceler
 - 2.Noktalarla ilgili Bilmeceler
 - 3.Harflerle İlgili Bilmeceler
 - 4.Karşılığı, Metnin Kendisi Olan Bilmeceler
 - 5.Yanıltmaçlar²³⁹

Dilek Türkyılmaz, şekil özellikleri bakımından yaptığı sınıflandırmada mensur ve manzum bilmecelerden söz etmiş ve manzum bilmeceleri de ölçülü ve ölçsüz bilmeceler olarak iki grupta incelemiştir:

- “1. Mensur Bilmeceler
 - 1.1. Olumlu-Yüklemli Bilmeceler
 - 1.2. Olumsuz-Yüklemli Bilmeceler
 - 1.3. Olumlu Soru Cümlesinden Oluşan Bilmeceler
 - 1.4. Olumsuz Soru Cümlesinden Oluşan Bilmeceler
 - 1.5. Yüklemsiz Bilmeceler
- 2. Ölçülü Manzum Bilmeceler
 - 2.1. Beyitlerden Kurulmuş Bilmeceler
 - 2.2. Üçlüklerden Kurulmuş Bilmeceler
 - 2.3. Dörtlüklerden Kurulmuş Bilmeceler
 - 2.4. Mısra Sayısı Daha Fazla Olan Bilmeceler
- 3. Ölçsüz Bilmeceler²⁴⁰

Dilek Türkyılmaz’ın kafiye düzenleri bakımından yaptığı bilmece tasnifi ise şöyledir:

- “1. Kafiye Düzeni aaba Şeklinde Olan Bilmeceler
- 2. Kafiye Düzeni aabb Şeklinde Olan Bilmeceler
- 3. Kafiye Düzeni abab Şeklinde Olan Bilmeceler
- 4. Kafiye Düzeni aaaa Şeklinde Olan Bilmeceler
- 5. Kafiye Düzeni abcb Şeklinde Olan Bilmeceler
- 6. Kafiye Düzeni aabc Şeklinde Olan Bilmeceler
- 7. Kafiye Düzeni abcc Şeklinde Olan Bilmeceler
- 8. Kafiye Düzeni aaab Şeklinde Olan Bilmeceler²⁴¹

Araştırmacı bilmeceleri içerik özelliklerine göre de tasnif etmiştir:

- “1. Gökyüzü ile İlgili Bilmeceler
- 2. Yeryüzü ve Tabiat :Hadiseleri ile İlgili Bilmeceler
- 3. Zaman ile İlgili Bilmeceler
- 4. Hayvanlarla İlgili Bilmeceler
- 5. Kuşlar ve Kanatlı Hayvanlarla İlgili Bilmeceler
- 6. Böcekler ve Haşerelerle İlgili Bilmeceler
- 7. At ile İlgili Bilmeceler
- 8. Sebzeler ile İlgili Bilmeceler

²³⁹ Doğan Kaya. (2004). *Anonim Halk Şiiri*. 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, ss.481-482.

²⁴⁰ Türkyılmaz, a.g.t., ss.157-169.

²⁴¹ Türkyılmaz, a.g.t., ss.172-174.

9. Meyvelerle İlgili Bilmeceler
10. Çeşitli Bitki ve Hububat ile İlgili Bilmeceler
11. Ağaç ve Çiçeklerle İlgili Bilmeceler
12. İnsan Vücudu ile İlgili Bilmeceler
13. İnsan Fizyolojisi ile İlgili Bilmeceler
14. Evlilik ve Neticeleriyle İlgili Bilmeceler
15. Giyim-Kuşam ve Süslenme ile İlgili Bilmeceler
16. Dokuma ve Dikiş ile İlgili Alet ve Malzemelere Dair Bilmeceler
17. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler
18. Mutfak Eşyaları ile İlgili Bilmeceler
19. Ev İçinde Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler
20. Eve Ait Unsurlar ile İlgili Bilmeceler
21. Çeşitli Aletlerle İlgili Bilmeceler
22. Ateş ve Isınma ile İlgili Bilmeceler
23. Aydınlanma ile İlgili Bilmeceler
24. Yazı-Kitap-Mektup ile İlgili Bilmeceler
25. Soyut Kavramlarla İlgili Bilmeceler
26. Ses ve Işık ile İlgili Bilmeceler
27. Nakil Vasıtalarıyla İlgili Bilmeceler
28. Silah ve Kesici Aletlerle İlgili Bilmeceler
29. Din ve Ölüm ile İlgili Bilmeceler
30. Müzik Aletleri ile İlgili Bilmeceler
31. Para ve Altınla İlgili Bilmeceler
32. Cevabı Birden Çok Olan Bilmeceler
33. Çeşitli Bilmeceler”²⁴²

Tezimize konu olan “*Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*” isimli çalışmada Kazan Tatar bilmeceleri içerikleri bakımından oldukça detaylı bir şekilde tasnif edilmiştir:

- “1.Gök Cisimleri
- 2.Yer ve Onun Rölyefi: Faydalı Kazılmalar, Sular
- 3.Yıl Fasılları: Yıl, Ay, Hafta, Bir Gece Bir Günler
- 4.Tabiat Görünüşleri
- 5.Ağaç-Çalılar, Meyveler, Orman İşi
- 6.Ot-Bitkiler, Biçim İşi
- 7.Ekincilik
- 8.Sebzeler
- 9.Böcekler
- 10.Balıklar, Yer-Su Hayvanları, Sürüngenler
- 11.Kuşlar
- 12.Hayvanlar
- 13.İnsan
- 14.Kardeşlik-Aile Bağları
- 15.Köy, Bina
- 16.Ev ve Onun Parçaları
- 17.Evi Isıtma ve Işıklandırma Eşyaları
- 18.Ev Cihazları
- 19.Çanak Çömlek
- 20.Yiyecek, Aş-Su Hazırlama, Yeme-İçme
- 21.El İşi: Dövme, Eğirme, Dokuma, Dikme-İşleme
- 22.Giyim Kuşam, Bezenme-Düzünme Eşyaları
- 23.Dünya Gözetmek, Zenginlik-Fakirlik, Para, Plan-Hesap
- 24.Yol-Sefer, Ulaştırma Çareleri
- 25.Edebiyat, Okuma-Yazma, Mektup, Haberleşme
- 26.Müzik Aletleri, Radyo, Televizyon Alıcısı
- 27.Savaş Silahları
- 28.Din, Mit, Ruhaniler
- 29.Çeşitli Temaları İçeren Bilmeceler

²⁴²Türkyılmaz, a.g.t., ss.231-725.

- 30.Ses-Harf, Söz-Hece, Metagramlar ve Hece Bilmeceleri
 31.Soru Bilmeceler
 32.Aritmetik Bilmeceler
 33.Cevapları Belli Olmayan Bilmeceler”²⁴³

Biz de çalışmamızda kullandığımız bilmeceleri,yukarıda sıraladığımız “*Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*” adlı eserde yapılan sınıflandırmaya uygun olarak her başlığı temsil edecek şekilde örnekleme çalıştık ve metinler kısmında bilmece metinlerini bu sınıflandırmaya uygun olarak sıraladık.

IV.2. BİLMECE TÜRÜ VE KAZAN TATAR BİLMECELERİ

Çalışmamızın bu başlığında bilmece türünün şekil ve yapı, içerik, yaratım ve aaktarım bağlamı ile işlev özellikleri hakkında bilgiler verilecek ve araştırmacıların konuya ilişkin tanım, tarif, tasnif ve örnekleri ışığında Kazan Tatar bilmeceleri metin merkezli çalışma metodu kapsamında değerlendirilecektir. Çalışmamızın diğer bölümlerinde olduğu gibi bu bölümünde de incelediğimiz Kazan Tatar bilmeceleri, metinler bölümünde bilmeceleri sıralarken tarafımızdan verilen numaralarıyla birlikte örnek metin olarak verilmiştir.

IV.2.1. Kazan Tatar Bilmecelerinin Şekil ve Yapı Özellikleri

“Doğayla iç içe yaşayan Türk insanının yarattığı bilmeceler bir yandan onun doğadaki nesnelere olan sıkı ilişkisine, maddi ve manevi kültürüne ışık tutmakta, bir yandan da çok özgün buluşlarını, nükte, gözlemeleme, ve anlatım gücünü ortaya koymaktadır.”²⁴⁴

Doğan Aksan’ın sözünü ettiği anlatım gücü bilmecelerde çeşitli şekillerde ifade bulmaktadır. Bilmeceler kuruluşları bakımından iki bölümden, şiirî surettenveya çetrefilli sorudan, hesaptan ve onun cevabından oluşur. Bu yapıyı oluşturabilmek içinse çoğu zaman çeşitli sanatlardan faydalanılır. Bunlar arasında dikkat çekenlerimetafor, karşılaştırma ve metonimidir.

Bilmecelerin soru ve cevap olmak üzere iki bölümden oluşsa da bu soru ve cevaplar dildeki benzerlerinden farklı bir özellik gösterir. Yani bilmecenin kuruluşunda her zaman sıradan bir soru cümlesi ile karşılaşılmaz. Örneğin “*Biklé kélet éçénde kom.*” (Sürgülü kiler içinde kum) bilmecesini incelediğimizde bu ifadenin soru biçiminde olmadığını görürüz. Fakat bunun aslında bir soru anlamı

²⁴³*Tatar Halık İcatı Tabışmaklar.* (1977). Tomnı Tözüvçé, Kérés Mekale Yazuvçı, İskermeler Hezerlevçé Hucieĥ metMeĥ mütov. SSSR Fenner Akademiyaséneñ Kazan Filialı Galimcan İbrahimov İseméndegé Tél, Edebiyat hem Tarih İnstitutı, Kazan, ss.34-236.

²⁴⁴ Doğan Aksan. *Türkçenin Gücü.* 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, s.175.

taşıdığını, bilmece çözme geleneği ve bilmece türünün şekil özelliklerinden çıkarırız. Böyle yapıdaki bir bilmeceye “*Ul nerse?*”(O nedir?) “*Ul kém?*” (O kim) türünde yoldaşlık edecek ifadeler getirilebilir. İkinci olarak da cevap yani “*mek*” (haşhaş) üzerinden aşağıdaki gibi mantıksal karşılaştırmalar yapılabilir²⁴⁵:

Kélet (Kiler) ← Mek Başı (Haşhaş Başı)

*Kom (Kum) → Mek (Haşhaş)*²⁴⁶

H. Mehmütov Tatar bilmecelerini yapılarına ve bilmeceler oluşturulurken kullanılan yöntemlere, bilmecelerin tasvir ediliş biçimlerine bakarak “*Metaforik Bilmeceler*”, “*Soru Bilmeceleri*” ve “*Aritmetik Bilmeceler*” olarak üçe ayırmıştır.²⁴⁷

Metaforik bilmecelerde karşılaştırma, metonimi, ses taklidi gibi vasıtalarla eşya ya da görünüş tasvir edilir. Aşağıdaki bilmecede aranılacak yani bulunması gereken şey belirsizdir. Ancak nesnenin rengi sarıdır, şekli kazığa benzemekte ve varlığı yeraltında bulunmaktadır. Saydığımız bütün bu sıfatlar “*havuç*” cevabı için yeterli olmaktadır.²⁴⁸ Bir başka bilmecede gökyüzü bir yastığa, Ay ise yarım kaşığa benzetilerek betimlenmiştir:

434:

Cir astında altın kazık.

Yer altında altın kazık.

(*Kişér*)

(*Havuç*)

3:

Yastık östénde yartı kaşık.

Yastık üstünde yarım kaşık.

(*Kük hem ay*)

(*Gök ve Ay*)

Bazen bilmecede gökyüzü bir ev olarak tasvir edilirken güneş, ay ve rüzgâr hem şekil hem de hareketi itibarıyla evin içindeki bilyeye benzetilir:

11:

Bér tügerek öy éçénde

Bir yuvarlak ev içinde

Öç tügerek şar yöze.

Üç yuvarlak bilye yüzer.

(*Kük, koyaş, ay, cir*)

(*Gök, Güneş, Ay, Rüzgâr*)

Grek Filozofu Aristotel bilmeceyi “*Güzel yapılmış metafor*” diye adlandırmıştır. Kazan Tatar bilmecelerinde de özellikle metaforlar, sıkça kullanılmıştır. Metafor yapmak yani bir varlığı bir başka varlığın özellikleri ile tasvir

²⁴⁵Z. Mecutov. (1986). Tabışmakların Tözélésé. *Folklor Janrların Analizlav*. Kazan Universiteti Neşriyatı, Kazan, ss.73-74.

²⁴⁶ Mecutov, a.g.m.,s.74.

²⁴⁷ *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. s.5.

²⁴⁸ *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. s.5.

etmek, bu varlıklar arasında birtakım ortak sıfat ve işaretlerin bulunmasını gerektirir. Bu ortaklık, varlıkların ya şekilleri ya ölçüleri ya işlevleri ya da renk, tat, ses gibi özellikleri bakımından olabilir. Bu anlamda karşımıza şaşırtıcı şiirsel tasvirler çıkar. Bilmecelerdeki metaforlarabirkaç örnek verelim:²⁴⁹

Horozu tasvir eden bilmecede horozun ibiği *tarğa*, kuyruğu ise *orağa* benzetilmiştir. Bu benzerlik varlıkların şekil bakımından ortaklıkları olduğunu göstermektedir:

601:

Başı tarak,

Koyrığı urak,

Anı bəlmegen durak.

(Eteç)

Başı tarak,

Kuyruğu orak.

Onu bilmeyen ahmak.

(Horoz)

Dişlerin sorulduğu bilmecede ise sayı ve renk ortaklığından faydalanılmıştır:

822:

Kişte östénde ak tavık.

(Urt hem téşler)

Raf üstünde ak tavuk.

(Avurt ve dişler)

824:

Üzé utız, urını kızıl,

Hiçkém annan buş bulmas.

(Téşler)

Kendi otuz, yeri kızıl,

Hiç kimse ondan boş olmaz.

(Dişler)

Bilmecelerde nesnelere işlevleri bakımından da birbirlerine benzetilebilir. Nitekim aşağıdaki bilmecede çuval kiler, bağı ise kilit ile ilişkilendirilmiştir:

Peci kélet, munçala yozak.

(Kapçık bavi)²⁵⁰

Kendir kiler, kese kilit.

(Çuval Bağı)

Kişileştirme yapılan aşağıdaki bilmecede *eldivenler* kilere benzetilmiş ve sayıları belirtilmiştir:

851:

Biş malay kére çolanga,

Herbésé bér çolanga.

(Barmaklar hem pérçatka)

Beş oğlan girer kilere,

Her birisi bir kilere.

(Parmaklar ve Eldiven)

Bir başka bilmecede ise *insan gövdesinin bölümleri*, sobanın bölümlerine ve yine şekil itibarıyla başı topa, saçları ise fundalığa benzetilmiştir. Bununla da

²⁴⁹Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.18.

²⁵⁰Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.168..

kalinmamış saça musallat olan bitler de ormanda, fundalıkta yaşayan hayvanlara benzetilmiştir:

737:

İké bagana,

İké bagana östénde miçke,

Miçke östénde böké,

Böké östénde yomrı tup,

Tup östénde kuvaklık,

Kuvaklık éçénde ħ ayvanlık.

(Kéşé gevdesé)

İki direk,

İki direk üstünde soba,

Soba üstünde kapak,

Kapak üstünde yuvarlak top,

Top üstünde çalılık,

Çalılık içinde hayvanlık.

(İnsan Gövdesi)

Bilmecede çingırağın yankılı sesi at kişnemesine benzetilmiştir:

1609:

Ciz sarayniñ éçénde

Ciznem atı kéşnidér.

(Kıñğırav)

Metal sarayın içinde

Eniştemin atı kişniyordur.

(Çingırak)

Kazan Tatar bilmecelerinde halk metafor yaparken ilgi kuracağı varlıkları, kendi yaşam tarzına ve varlığın estetik duruşuna göre seçer. Yani millî özellikler bilmecedeki tasvirlerle yansır. Şimdi *yumurtayı* konu edinen çeşitli halklara ait bilmecelerin tasvirlerini karşılaştırarak söylediklerimizi kanıtlamış olalım:

Mordvalarda: *Bir sobada iki türlü hamur mayası.*

Çuvaşlarda: *Ak fiçıda iki türlü bira.*

Tatarlarda: *Bir teknede iki türlü bal.*²⁵¹

Gördüğünüz üzere *yumurtayı* tasvir ederken Tatarlar *maya* veya *birayı* değil *balı* kullanmışlardır. Çünkü bal, Tatarları ifade eden millî bir üründür. 922'de Bulgar'da bulunan Arap Elçisi İbn-i Fadlan, Tatarların arıcılık yaptıklarına dair malumatlar vermiştir.²⁵²

Kazan Tatar Türklerinin sadece bir varlığı tasvir eden yani tek cevaplı bilmeceleri olduğu gibi birden çok varlığı gizleyen ve tasvir eden bilmecelerine de sıkça rastlanır:

Tek cevaplı bilmecelere örnek verelim:

175:

Öy töbesénde çatlı kamçı.

Ev tepesinde çatallı kamçı.

²⁵¹Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. ss.18-19.

²⁵²Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.19.

(Yeşén)

153:

*Cile kile, cile kile,
Kayınlıkka cite kile.
Kayın suvın eçe kile.*

(Bolt)

98:

*Çit-çité - tallık,
Urtası - sazlık,
Kérseñ - batarsıñ,
Çıgalmıy yatarsıñ.*

(Kül)

Birden fazla cevabı olan bilmecelere örnek verelim:

12:

*Zeñger diñgézde akkoşlar yöze.***(Kük hem bolt)**

Birden fazla cevabı bulunan bazı bilmecelerin her dizesi başka bir varlığı tasvir ediyor olabilir:

781:

*İkev karap tora,
İkev tuñlap tora,
Bérev sayrap tora.*

(Küzler, kolaklar, tél)

124:

*Min bér kart: ullarım uniké, ullarımniñ utızar kızları- yartısı kara, yartısı aklar.***(Yıl, aylar, aydağı tevlékler, tön, kön)***Ben bir ihtiyarım: oğullarım on iki, oğullarımın otuzar kızları - yarısı kara, yarısı aklar.***(Yıl, Aylar, Aydaki Bir Gün Bir Geceler, Gece, Gün)**

Birden fazla varlığı tasvir eden yani birden çok cevabı bulunan bilmecelerde bu cevaplar birbiri ile aynı bağlamı paylaşabilir, ilişkili olabilir. Fakat bunun tersi de mümkündür. Yani cevapların birbiri ile hiçbir ilgisi bulunmayabilir.

(Yıldırım)

*Yele gelir, yele gelir,
Karanlığa yetip gelir,
Kayın suyunu içip gelir.*

(Bulut)

*Kenarları - söğütlük,
Ortası - sazlık,
Girsen - batarsın,
Çıkamaz yatarsın.*

(Göl)*Gök mavi denizde kuğular yüzer.***(Gök ve Bulut)**

*İkisi birden bakıp durur,
İkisi birdendinleyip durur,
Biri ötüp durur.*

(Gözler, Kulaklar, Dil)

Aynı bağlamı paylaşan ve birbiri ile ilişkili olan cevapların aynı bilmecece tasvir edildiğine dair örnekler:

1055:

Gevdesé öyde, muyını tıšta.

(Miç ve morca)

Gövdesi evde, boynu dıšta.

(Soba ve baca)

1613:

Bérsé: “Ceyné yaratam”,- di,

İkénçésé: “Kışnı yaratam”,- di,

Öçénçéséne ikésé de bér.

(Arba, çana, at)

Birisi: “Yazı severim”,- der,

İkincisi: “Kışı severim”,- der,

Üçüncüsüne ikisi de bir.

(Araba, Kızak, At)

1298:

Tip-tip, tip, tavık,

Altın tavga mén, tavık,

Çébileréñ cıy tavık.

(Samavır, çeynék, çınayaklar)

Tip-tip, tip, tavuk,

Altın dağa çık, tavuk,

Civcivlerini yığ tavuk.

(Semaver, Çaydanlık, Porselenler)

978:

Agaç öy,

Agaç öy éçénde taş öy,

Taş öy éçénde timér öy,

Timér öy éçénde kül,

Kül éçénde ürdekler yözép yöri.

(Öy, miç, taba, may, koymak)

Ağaç ev,

Ağaç ev içinde taş ev,

Taş ev içinde demir ev,

Demir ev içinde göl,

Göl içinde ördekler yüzüp gider.

(Ev, Soba, Tava, Yağ, Gözleme)

Cevapları birbiri ile ilişkili olmayan bilmecelere örnek verelim:

1529:

Attım taş,

Tottum koş;

Atkanım taş tügél,

Totkanım koş tügél,

Taş digeném kübék buldı,

Koş digeném ülék buldı.

(Sabın, balık)

Attım taş,

Tuttum kuş;

Attığım taş değil,

Tuttuğum kuş değil,

Taş dediğim köpük oldu,

Kuş dediğim ceset oldu.

(Sabun, Balık)

622:

Tavda Talayman kürdém,

Suda Söleyman kürdém,

Dağda Dalayman gördüm.

Suda Süleyman gördüm,

*İt sakallı ir kürdém,
Koyaşka pėşken aş kürdém,
Kübék koksan taş kürdém.*

(Ayu, balık, eteç, baklajan, sabın)

*Et sakallı er gördüm,
Güneşte pişen aş gördüm,
Köpük kusan taş gördüm.*

(Ayı, Balık, Horoz, Patlıcan, Sabun)

Kazan Tatarlarının bazı bilmecelelerinde cevaplar, tasvirleri ile sadece şiirî yapı ve ses ahengi itibarıyla bir ilgi kurar:

68:

Tap tabışmak:

Ayakka yabışmak.

(Balçık)

Bul bilmece:

Ayağa yapışmaca.

(Balçık)

Bilmecedeki tasvirlerin orijinal, yeni ve beklenmedik olması umulur. Bu açıdan bakıldığında bu tür eserlerde herkesçe iyi bilinen ananevi unsurlardan faydalanmak için olanaklar sınırlı kalır. Yine de Kazan Tatarlarının kimi bilmecelelerinde bu geleneksel unsurlarla tasvirler yapılır. Tatar folklorunda “Ay” parlaklık ve yalnızlık sembolüdür.²⁵³ Bu anlayış aşağıdaki bilmeceye de yansımıştır:

348:

Cir astında ay öri.

(Tören)

Yer altında ay yürür.

(Saban demiri)

Kazan Tatar bilmecelelerinde varlıkları tasvir etmenin bir yolu da karşılaştırma yapmaktır. Nesnelere birbirleriyle benzer ve farklı yönleri itibarıyla, daha çok benzer yönleri bakımından, karşılaştırılır. Karşılaştırma birden fazla nesnenin niteliği vesilesiyle yapıldığı için gizlenen varlığın birden fazla yönü ile ilgili fikir sahibi olunur: *şekil, renk, tat* gibi. Nitekim aşağıdaki bilmececinin cevabı olarak *şeklen yuvarlak ve tatlı olan kabak hatıra gelir; fakat onun rengi kırmızı değildir. Üzezi düşündüğümüzde şekli ve rengi isabet eder; fakat bu kez de üçüncü şart olan tat uyumlu olmaz. Öyleyse cevap kirazdır. O hem yuvarlak hem kırmızı ve hem de tatlıdır*²⁵⁴.

Üze şarday,

Tösé kaday,

*Temé balday.*²⁵⁵

(Çiye)

Kendi top gibi,

Rengi kan gibi,

Tadı bal gibi.

(Kiraz)

²⁵³Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.19.

²⁵⁴Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. ss.20-21.

²⁵⁵Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.20.

Kazan Tatar bilmecelerinde sıkça karşılaşılan metafor ve karşılaştırma, varlıkları benzerlikleri bakımından tasvir eder. Metonimi ise iki varlığın birbirine iç bağlantısını dikkate alır. Kazan Tatar bilmecelerinde metoniminin en sık rastlanan türü varlığın ismini onu yapmak için kullanılan materyal ismi ile değiştirmektir. Aşağıdaki bilmecede baltanın demirden, sapının ise kayın ağacından elde edildiği söylenmektedir²⁵⁶:

288:

Tiŝék timérge kayın üsken.

Delik demire kayın bitmiş.

(Balta hem anıñ sabı)

(Balta ve Onun Sapı)

Kazan Tatar bilmecelerinde metoniminin ikinci bir türü olan sinedoksa da rastlarız. Burada varlıkların özellikleri nicel olarak yani ölçü ve sayıya dayalı olarak ifade edilir. Sayılar mümkün olduğu kadar büyük ve abartılı seçilir²⁵⁷:

1309:

Bér avızlı, méñ küzlé.

Bir ağızlı, bin gözlü.

(İlek)

(Elek)

431:

Kat-kat tunlı,

Kat kat mantolu,

Karış buylı.

Karış boylu.

(Kebéste)

(Lahana)

Kazan Tatar bilmecelerindeki bazı sözler ise insan isimlerine benzetilerek ifade edilir. Yani nesne isimleri, insan isimleri ile değiştirilir. Bu isimler, bilmecenin cevabı olan isimle mükemmel bir ses ahengi oluşturur.²⁵⁸ N. İsenbet Süleyman Peygamber ile ilgili çeşitli anlatılarda, onun tahtının su üstünde olduğu ifadesini hatırlatır. Elbette aşağıdaki bilmece metninde, bu duruma atıfta bulunmaktan çok sözcükler arasındaki ahenk birliğine vurgu yapılmaktadır.²⁵⁹

Suda - Söleyman,

Suda - Süleyman,

(Sölék)²⁶⁰

(Sülük)

Bazı Rus isimleri de bilmeceleri şiirî forma sokmak ve onda kafiyeler vasıtasıyla ses ahengi oluşturmak maksadıyla kullanılır²⁶¹:

²⁵⁶Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.20.

²⁵⁷Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.20.

²⁵⁸Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.20.

²⁵⁹Urmançı, a.g.e., ss.192-193.

²⁶⁰Urmançı, a.g.e., ss.192-193.

²⁶¹Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.20.

401:

*Kéçkéne géne Pétra**Bilén buvıp utıra.***(Solu költese)***Küçükçe Petra**Belini bağlayıp oturur.***(Yulaf Demeti)**

Bazen de bilmecelerde sırf kafiye uyması için gerçek hayatta kullanılmayan uydurma isimlerden faydalanılır:

*Türde - Türeymän.²⁶²***(Tüşek)***Başköşede - Türeymän.***(Döşek)**

317:

*Kırda - Kırayman.***(Kuray)***Kırda -Kırayman.***(Kaval)**

Kazan Tatar bilmecelerinde mit, efsane, masal ve dinle ilgili isimlerden de faydalanılır:

179:

*Hu-hu iter,**Pıyala çardak dérélder,**Gazrail muyının suzar,**Feréşte kanatın ceyer.***(Kük kükrev, yeşén)***Hu hu eder,**Cam çardak zangırdar,**Azrail boynunu sunar,**Melek kanadını açar.***(Gök Gürültüsü, Yıldırım)***Ene kile Alıp,**İké kolagın salıp;**Timér anıñ köregé,**Diñgéz anıñ yöregé.***(Ayu)²⁶³***İşte gelir Alp,**İki kulağını salıp;**Demir onun küreği,**Deniz onun yüreği.***(Ayı)**

1360:

*Zur uk başın yardım,**Soltan kızın aldım.***(Söyekten cilék çıgaru)***Büyük ok başını yardım,**Sultan kızı aldım.***(Kemikten İlik Çıkarma)**

Bilmecelerde varlıklar tasvir edilirken ses izlenimlerinden de faydalanılır. Özellikle tabiat görünüşleri, hayvanlar ve makineler bu yolla tasvir edilir.²⁶⁴

²⁶²Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.21.

²⁶³Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.102.

557:

*Arı da çut, biré de çut,
İhi le, mihi le,
Ul - ikan, ye, söyle?*

(Sandugaç)

*Öte de cik, beri de cik,
Vay canına, hele bak,
O ne ise, ya, söyle?*

(Bülbül)

Bu bilmecede “çut-çut”, “ihi-mihi” gibi ses izlenimleri bülbül sesine benzetilmiştir.

1399:

*Bér étém bar öç ayaklı,
Üzé aç, üzé korsaksız,
Koyrıgın tartsañ, nak-nak öre.*

(Talkı)

*Bir itim bar üç ayaklı,
Kendisi aç, kendisi karınsız,
Kuyruğunu çeksen, nak-nak ürür.*

(Kendir Lifleme Aleti)

Kazan Tatar bilmecelerinin bir kısmı diyaloglardan oluşur:

94:

*Bérsé eyte: “Kaçayık, kaçayık”;
İkénçésé eyte: “Torayık, torayık”;
Öçénçésé eyte: “Yöriyik, yöriyik”.*

(Yılga, taş, kamış)

*Birisi der: “Kaçalım, kaçalım”;
İkincisi der: “Duralım, duralım”;
Üçüncüsü der: “Yürüyelim, yürüyelim”.*

(Akarsu, Taş, Kamış)

95:

*Bérsé eyte: “Kitik”, -di,
İkénçésé : “Yatıp kalıyk”, - di,
Öçénçésé: “Kıymıl-kıymıl itik”, - di.*

(Yılga, taş, kamış)

*Birisi söyler: “Gidelim”, - der,
İkincisi: “Yatıp kalalım”, - der,
Üçüncüsü: “Kıml kıml edelim”, - der.*

(Akarsu, Taş, Kamış)

Az sayıda olmakla birlikte bilmecede gizlenen bazı varlıklar, birinci şahıs çekimi ile kendisini tarif eder. Bu bilmecelerde teşhis ve intak sanatından faydalanılır:

1668:

*Béryuli éçem,
Tamçıláp birem.*

(Avtoruçka)

*Birden içerim,
Damla damla veririm.*

(Tükenmez Kalem)

1726:

Tügerek min, sırlı min,

Yuvaklak ben, çizgili ben,

²⁶⁴Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.21.

Uynıymın da cırlıymın.

(Patéfon telinkesé)

1780:

Kildém-kittém, kildém-kittém,

Bér tiyén akça birmi kittém,

Çehennem!

(Çañ kağı)

Oynarım ve şarkı söylerim.

(Gramofon Çanağı)

Geldim-gittim, geldim-gittim,

Bir kuruş para verme gittim,

Cehennem!

(Çan Çalma)

Kazan Tatarlarının toponimik bilmeceleleri de oldukça fazladır. Bu bilmecelelerde *köy, şehir, dağ, göl, deniz* isimleri kullanılır. Bu durum söz konusu bilmecelelerin o yerde yaşayan Tatarlar arasında doğduğuna delil sayılır:²⁶⁵

178:

Borıslan tav başınnan cigülé at-arba teğeri koşumlu. (Kük kükrev)

Borıslan Dağı başıندانat-araba tekerlenir. (Gök Gürültüsü)

1802:

Timér-koriç bulatnı

Kamır itken bar miken?

Ozın, ozın, ozın yul,

Oçına çıkkın bar miken?

Arka avılınıñ utınnan

At utlatkan bar miken?

Tibéngésén tirletép

Tönle yurtkan bar miken?

Kunan kuynıñ koyrıgın

Yalgız cigen bar miken?

İdél bélen Cayéknıñ

Bilén bugan bar miken?

(Timérçé, seüdeger, kervançı, yulavçı, sunarçı, balıkçı)

(Demirci, Tüccar, Kervancı, Yolcu, Avcı, Balıkçı)

Kazan Tatar bilmecelelerinin bir kısmı ses, harf ve sözcüklerle ilgilidir. Bu bilmeceleler, insanı iki boyutlu düşünmeye sevk eder: Birinci boyut söz konusu varlığın nitelikleri, ikincisi ise onu oluşturan ses veya hecelerdir:

²⁶⁵Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.33.

1860:

“Y” bélen başlasañ - eybérlerné saklıy.

“T” bélen başlasañ - cenlék avlarga yarıy.

“Yozak”, “Tozak”

“T” ile başlasan - vahşi hayvan avlamaya yarar.

“Y” ile başlasan - eşyaları korur.

“Kilit”, “Tuzak”

1862:

Bötén tatar öyende bar,

Üzé dönyada bér géne.

“Kazan”

(şehher hem savıt)

Bütün Tatar evinde var,

Kendi dünyada sadece bir.

“Kazan”

(Şehir ve Çanak)

1856:

Urman bélen tav arasında nerse bar?

“Bélen” beylégé

Orman ile dağ arasında ne var?

“İle” Edatı

Kazan Tatar bilmecelerinde hiçbir varlık açıkça, doğrudan doğruya söylenmez; belli özellikleri bakımından tasvir edilir. Bilmecelerin yaradılışındaki bu özellik, açıkça söylenmeme, şaşırtıcılık, akla sığmazlık gibi hususiyetlere sahip olması ile de ilgilidir. Bu paradoksun birinci sebebitalvirin dinleyicinin “*dikkatini çekmesi*”, yani bilmece metninin “*ilgi uyandırması*” şartı; ikinci sebebi ise zihni harekete geçirmek ve işletmek gerekliliğidir. Bilmeceler bu şekilde olmasa idi kişide bilmece sormaya ve onu çözmeye dair birheves kalmaz, dolayısıyla bilmecenin eğitim ve eğlence fonksiyonu önemsizleşirdi. Aşağıdaki bilmecelerin cevabını görmezden evvel “*Tam tersi olması gerekir.*” diye hayrete düşmektedir insan.²⁶⁶Kazan Tatarlarının şaşırtıcı nitelikteki bilmecelerine örnek verelim:

1592:

Attan biyék,

Étten tebenek.

(İyer)

Attan yüksek,

İtten kısa.

(Eyer)

484:

Piçke salsañ cébi,

Suga salsañ koryy.

Sobaya koysan ıslanır,

Suya koysan kurur.

²⁶⁶Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.18.

(Balavız)

65:

Alsañ - kübeye, kuşsañ - ezeye.

(Çokır kazı)

(Bal mumu)

Alsan - çoğalır, yanına koysan - azalır.

(Çukur Kazma)

Baynıñ yuka, yarlınıñ kalın. (Külmek)²⁶⁷

Zengin inçe, fakirin kalın. (Gömlek)

Soru bilmecelerinin asıl hikmeti, sorunun anlamını çetrefilli ve hileli yapılmış makyajından sıyrabilmekte gizlidir. “*Şalkannı kayçan çeçeler?*” (*Şalgamı ne zaman saçarlar?*) bilmecesine agroteknik kaidelerinden çıkararak cevap verilmesi istenmez. Asıl fark edilmesi gereken unsur, sorunun şekil bakımından doğru kurulmadığını anlamaktır. Nitekim şalgam değil, “*şalgamın tohumu*” saçılmaktadır.²⁶⁸

Soru bilmeceleri, adından anlaşıldığı gibi sorudan oluşan bilmecelerdir; ancak burada yapılan hileye, şaşırtmacaya düşmemek esastır. Örneğin aşağıdaki bilmecede, şaşırtmaca “kara” sözcüğü üzerindedir. Buraya takılan zihin oldukça basit olan cevabı bulmakta zorlanmaktadır:

1969:

— *Kara diñgezge töşken taş nişli?*

— *Kara denize düşen taş ne yapar?*

— ***Yüvéşlene.***

— ***Islanır.***

Başka bir bilmecede ise ağırlıklarından önce nesnelerin niteliği hatıra gelmektedir:

1956:

— *Bér kilogramm yon avırmı, bér kilogramm timérmé?*

— ***İkésé de bér.***

— *Bir kilogram yün mü ağır, bir kilogram demir mi?*

— ***İkisi de bir.***

Aritmetik bilmecelerin cevabı sayılarla ilgilidir ve yapılacak hesaplama neticesinde bulunur. Bilindiği üzere hesap yapmak zor olmasa gerek. Fakat cevabı arayanı delirtmek ve izden saptırmak amacıyla başvuru hileler düşündürücü olmaktadır: “*Dürt meçé utıra. Her meçége karşı öçer meçé utıra. Barısı niçe meçé?*”

²⁶⁷Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.17.

²⁶⁸Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.5.

(Dört kedi oturur. Her kediye karşı üçer kedi oturur. Hepsi kaç kedidir?)bilmeceesine cevabın; dördü dörtle çarparak on altı olarak söylenmesi bizi neticeye ulaştırmaz. Doğru cevap: Hepsi dört kedidir; çünkü onlar evin dört köşesinde oturur.²⁶⁹

Aritmetik bilmeceler sayı problemlerini anımsatmaktadır. Bir çeşit matematiksel işlem gerektirir. Ancak bunun sıradan bir problemden farkı, içeriğindeki düşündürücü kısımlarıdır. Örnekler:

2022:

— *Bérevden*: “*Sin niçe yeşte?*” - *dip soragannar*. *Ul*: “*Eger de miném yeşémnéñ yartısına biş sanı kuşılса, monnan unöç yıl élék miña niçe yeş bulganın tabarsız*”, - *digen*.

— ***Utz altı yeşte.***

— *Birisine*: “*Sen kaç yaşındasın?*” *diye sormuşlar*. *O*: “*Eğer benim yaşımın yarısına beş sayısı koyulса, bundan on üç yıl önce benim kaç yaşında olduğumu bulursunuz*” *demiş*.

— ***Otuz altı yaşında.***

1991:

Bér ukuçı zoologiyе bakçasınabarıp kaytkan. İpteşleré añardan: “*Bakçada nerseler kürdéñ?*” - *dip soragannar*. *Bu ukuçı*:

— *Popugaylar, antilopalar, mögézborinnar kürdém.E küpmé ikenén iseplep belégéz. Minbarısı unaltı baş, unsigéz mögéz hem illé iké ayak kürdém*, - *dip cavap kaytargan*.

Ul niçe popugay, niçe antilopa hem niçe mögézborın kürgen?

— ***Altı popugay, sigéz antilopa, iké mögézborın kürgen.***

Bir öğrenci zooloji bahçesine gidip dönmüş. Arkadaşları ondan: “*Bahçede neler gördün?*” *diye sormuşlar*. *Bu öğrenci*:

— *Papağanlar, antiloplar, gergedanlar gördüm. E ne kadar olduğunu hesaplamayı bilirsiniz. Ben hepsi on altı baş, on sekiz boynuz ve elli iki ayak gördüm*, *diye cevap çevirmiş*.

O kaç papağan, kaç antilopve kaç gergedan görmüş?

— ***Altı papağan, sekiz antilop, iki gergedan görmüş.***

²⁶⁹Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.5.

1999:

Abzardaki kazlar hem kuyular sanı - altmış öç baş iken. Şularniñ barısına iké yöz un ayak. Abzarda niçe kuy, niçe kaz bulgan?

— ***Kırık iké kuy, yégérmé bér kaz bulgan.***

Pazardaki kazların ve koyunların sayısı - altmış üç baş imiş. Bunların hepsi iki yüz on ayak. Pazarda kaç koyun, kaç kaz olmuş?

— ***Kırk iki koyun, yirmi bir kaz olmuş.***

Mehmet Yardımcı, bilmecelerin çözümünüyle ilgilihususlar üzerinde dururken onların kuruluşuna ilişkin özet bilgiler de verir:

- “1. Sözcüğün iki anlamı düşünülerek sorulmuş olabilir.
2. Bazı bilmeceler sözcük oyunlarına dayanılarak kurulur.
3. Bazı bilmeceler ses taklidine dayanır.
4. Bazı bilmeceler noktalama işaretleri ya da alfabenin belli harflerinin kimi sözcüklerde bulunmayışı kurnazlığından hareketle kurulabilir.
5. Bazı bilmeceler, insan organlarının, çözümü güçleştirmek için karikatürize edilerek sorulması üzerine kurulabilir.
6. Bazı bilmeceler zıtlıklar üzerine kurulabilir.”²⁷⁰

Bilmeceler iki kısımdan; yani manzum suretten, çetrefilli soru veya hesaptan ve onun cevabından mürekkeptir. “*Düz sözle de, şiir biçimlerinin gerektirdiği ölçü ve uyak ögelerinden yararlanarak da söylenmiş bilmeceler vardır.*”²⁷¹ Buna göre bilmeceler şekil bakımından manzum ya da mensur olabilir. Yani onları şiir ya da nesir formunda görebiliriz.

“Mensur bilmeceler, düz cümle hâlinde, konuştuğumuz şekilde olan ve çoğu zaman “**seci**” karakteri gösteren mahsullerdir. Bu mahsulleri bazı durumlarda manzum bilmecelerden ayırmak mümkün olmaz. Tekerlemeleri andıran ve az da olsa atalar sözü ile duygu ve fikir alışverişinde bulunan eserleri de bu grupta toplayabiliriz. Mensur bilmecelerin vezin ve kafiye unsurlarından mahrum bulunuşu hafızalarda yaşamasını zorlaştırdığından manzum olanlara nispetle sayıları azdır.”²⁷²“Manzum bilmecelerin çok oluşu, herhâlde ezberlenme kolaylığı ile izah edilebileceği gibi millî bir zevke de bağlanabilir.”²⁷³

Biz de Türkiye’de ve Kazan sahasında yapılan ve çalışmamızın önceki bölümlerinde verdiğimiz tarif ve tasnifleri dikkate alarak Kazan Tatar bilmecelerini şekil özellikleri bakımından manzum ve mensur bilmeceler şeklinde iki ana grupta değerlendirmeyi uygun görüyoruz:

²⁷⁰ Yardımcı, a.g.e.,s. 90.

²⁷¹ Boratav, a.g.e., s.110.

²⁷² Şükrü Elçin. (2000). *Halk Edebiyatına Giriş*. Akçağ Yayınları, Ankara, ss.608-609.

²⁷³ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e.,s.10.

IV.2.1.1. Manzum Bilmeceler

IV.2.1.1.A. Ölçülerine Göre Bilmeceler

IV.2.1.1.A.1. Ölçülü Bilmeceler

IV.2.1.1.A.2. Ölçüsüz Bilmeceler

IV.2.1.1.B. Dizelerine Göre Bilmeceler

IV.2.1.1.B.1. Bir Dizeli Bilmeceler

IV.2.1.1.B.2. İki Dizeli Bilmeceler

IV.2.1.1.B.3. Üç Dizeli Bilmeceler

IV.2.1.1.B.4. Dört Dizeli Bilmeceler

IV.2.1.1.B.5. Beş Dizeli Bilmeceler

IV.2.1.1.B.6. Dize Sayısı Beşten Çok Olan Bilmeceler

IV.2.1.2. Mensur Bilmeceler

IV.2.1.2.1. Cümle Biçimindeki Bilmeceler

IV.2.1.2.2. Hikâye Biçimindeki Bilmeceler

IV.2.1.1. Manzum Bilmeceler

Kuruluşu bakımından bilmecenin manzum yahut mensur olabildiğini; ancak manzum bilmecelerin çoğunlukta olduğunu belirtmiştik. Oldukça eski zamanlarda Türklerin poetik ürünlerinde atışmalı, kendi arasında soru ve cevap verişmesi şeklinde kurulan bir tür olan bilmeceler yoğun ilgi görmekteydi. Bilmeceleri sormanın ve bilmeceye cevap vermenin önemli bir koşulu vardı: şiirî söylem.²⁷⁴

Şiir formundaki halk bilgisi ürünlerinin dile olan bağımlılıkları onların geleceğe birtakım dilsel kodlarla birlikte aktarılmasına hizmet etmektedir. Bu özellikleri sayesinde halk bilgisi ürünü, ait olduğu dilin şekil-yapı ve anlam bakımından içerdiği hususiyetleri bünyesinde taşır. Metin Ekici, halk bilgisi ürünlerinin genel özelliklerini ifade ettiği çalışmasında bu özelliklerden birinin de dile bağımlılık olduğunu şöyle ifade eder:

“... Bütün edebî yaratmalarda olduğu gibi, sözlü ve yazılı halk bilgisi yaratmalarında da dile bağımlılık çok önemli bir özellik olarak ortaya çıkar. Genelde bütün sözlü ve yazılı halk bilgisi ürünleri yaratıldıkları dile bağımlı olmakla birlikte, özellikle bazı yaratmalar, örneğin halk şiiri kapsamı içinde yer alan yaratmalar, fıkralar bilmeceler, atasözleri ve tekerlemelerin hemen hepsi dilin özel kullanım yöntemlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Hemen bütün sözlü ve yazılı halk bilgisi yaratmalarında sözel dokunun vazgeçilmez bir özellik olduğu görülür. Bu anlamda, bir dilin bütün işlerliğinin sözlü ve yazılı halk bilgisi yaratmalarında kendini hissettirdiğini söyleyebiliriz.”²⁷⁵

²⁷⁴Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar*. s.5.

²⁷⁵Ekici, a.g.e., s.13.

G. İbrahimov da atasözü ve bilmecelerin kafiyeli, ahenkli bir şekilde kurulmalarının onları hafızaya alma ve söylemeyi kolaylaştırdığını; bu formda olmayanların ise kolayca unutulduğunu ifade etmiştir. Bu düşüncesini ise bilmeceleri masallarla karşılaştırarak açıklamıştır: Masallarınasırilarca yaşayıp dilden dile dolaşmasını sağlayan nasıl ki birbirini takip eden, sağlam bağlantılarla kurulu olayları ise atasözü ve bilmeceleri de hafızada tutan ve unutulmadan geleceğe aktaran daonların şiirî şeklidir. Ancak bu manzum söylemin en dikkat çeken tarafı insanda uyandırdığı duygu tesiridir.²⁷⁶

*“Manzum bilmeceler, vezin, kafiye ve nazım hususiyeti gösteren eserlerdir. Bunlarda kullanılan vezin, Türk dilinin bünyesinden çıkan ananevî hece veznidir.”*²⁷⁷Tatar bilmecelerinde de aruz vezni ile oluşturulan bilmeceler oldukça eski zamanlara aittir ve sayıca azdır, daha ziyade hece vezni kullanılmıştır.

“Duraklı, duraksız; az veya çok heceli muntazam veya gayri muntazam mısralarla örülen bilmecelerde kafiyeler, Türk halk nazmında görülen “aliterasyon, redif, yarım, tam, cinaslı ve zengin” gibi kafiyelerdir.”²⁷⁸ “... Kafiye itibariyle zengin (mukayyed) kafiye hâkimdir denebilir.”²⁷⁹

“Bilmecenin kelime sayısı arttıkça nesirli de olsa, şiir dilinin ölçü,baş ve uyak, vb. öğeleri metinde yer almaya başlar. Tüm nazımlı bilmeceler çoğu kez 7 ve 8 heceli dizelerden meydana gelir; uyak şemaları iki dizelilerde a a, üçlülerde a a a ya da a a b, dörtlülerde mani biçimine uygun olarak a a b a, daha çokdizelilerde ikişer ikişer uyaklı aa bb cc... biçiminde olur. Uyak düzeninde bu kurallara uymayan bilmecelere de rastlanır.”²⁸⁰

Dilek Türkyılmaz ise yarım kafiyenin daha çok karşılaşılan kafiye türü olduğunu belirtir.²⁸¹Kafiyesiz bilmecelere de rastlanabilir.

Kazan Tatar bilmecelerinin pek çoğu şiirî nitelikler taşımaktadır. İncelediğimiz bilmecelerin de büyük çoğunluğu manzum karaktere sahiptir. Bu yalnız Kazan Tatar Türkleri için değil pek çok Türk topluluğunun bilmeceleri için geçerlidir.Kazan Tatar Türklerinin sözlü kültüründe ölçülü bilmeceler bulunmakla birlikte ölçüsüz bilmecelere daha sık rastlanmaktadır. Dizeler, heceleri bakımından durak sistemine göre oluşturulmuştur.

²⁷⁶Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar*. s.22.

²⁷⁷ Şükrü Elçin. (2000). *Halk Edebiyatına Giriş*. Akçağ Yayınları, Ankara, ss.608-609.

²⁷⁸ Elçin, a.g.e.,608-609.

²⁷⁹Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e.,s.10.

²⁸⁰ Boratav, a.g.e., s.110.

²⁸¹ Türkyılmaz, a.g.t.,s.169.

IV.2.1.1.A. Ölçülerine Göre Bilmeceler

Kazan Tatar Türklerinin bilmecelerin çoğunda ölçü dikkate alınmazken ölçülü bilmecelerde Türk nazmında en sık görülen 7'li hece ölçüsünün kullanıldığını görmekteyiz.²⁸²

IV.2.1.1.A.1. Ölçülü Bilmeceler

Bir dizeli bilmecelerin, daha ziyade, çok heceli ölçümleri olduğunu ve bunların çeşitli ritmik varyantlarda karşımıza çıktığını görmekteyiz²⁸³:

9'lu hece ölçüsü "3+3+3", "5+4", "4+5" duraklarıyla rastlanabilen bir hece ölçüsüdür:

"Bötén yalanda / bér tay ézé." (5+4)²⁸⁴

10'lu hece ölçüsü "4+2+4", "6+4" şeklinde karşımıza çıkar:

"Canı bulmasa da / gomér ite." (6+4)²⁸⁵

11'li hece ölçüsü "4+4+3" olarak görülür:

"Közge kérsém, / ak tavıgım / aksakly."²⁸⁶

12'li hece ölçüsügenellikle "4+4+4" durağında karşımıza çıkar:

"Öy artunda / éne bélen / koyu kazıy."²⁸⁷

Bazı âlimler,iki dizeli bilmecelerde kullanılan 4-4'lü hece ölçüsününsekiz heceli ölçüden ayrılıp çıktığı düşünülmektedir. Buna gerekçe olarak iki dizeden bir mısra oluşturulabileceği söylenir. Fakat bu durum her zaman mümkün olmayabilir. Tatar bilmecelerinde dört heceli ölçüm müstakilolarak varlığını sürdürür ve iki boğuma bölünür:

"Ozak, / ozak, (2+2)

Yulga / tozak." (2+2)²⁸⁸

"3+2" ve "2+3" şeklinde durakları bulunan 5-5'li hece ölçüsü,Türk şiirinin ölçülerindedir. Tatar bilmecelerinde bu ölçünün "4+1" şemalı da mevcuttur:

"Kéçkéne gene / yort, (4+1)

Éçé tulı/kort." (4+1)²⁸⁹

²⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. ss.23-27.

²⁸³ *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. s.24.

²⁸⁴ *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. s.24.

²⁸⁵ *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. s.24.

²⁸⁶ *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. s.24.

²⁸⁷ *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. s.24.

²⁸⁸ *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. s.24.

²⁸⁹ *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. s.24.

İki dizeli bilmecelerde kullanılan 6-6'lı hece ölçüsüne üç ritmik türde rastlanabilir: “3+3”, “4+2”, “2+4”. Örneğin:

“Aç diseñ / açıla, (3+3)
Yap diseñ / yabıla.” (3+3)²⁹⁰

Beyitlerde kullanılan 7-7'li hece ölçüsü Türk şiirinin en eski ve en sık kullanılan ölçüsüdür. “Kuman Mecmuası”ndaki otuz üç şiirî bilmecedan yirmi üçünün bu ölçümde kurulduğu bilinmektedir. Yedi heceli şiir dizesi iki boğumda incelenir. Yani dördüncü veya üçüncü heceden sonra, söz arası vasıtasıyla, dize iki ölçümlü boğuma ayrılır: 4+3 veya 3+4. Bu genellikle Türklerin nazmında bu şekildedir; ancak Tatar Türklerinin bilmecelerinde bu ölçüye “2+5” veya “5+2” şeklinde daha sık rastlamaktayız:

“Tiptém / tirekke méndém, (2+5)
Oçtım / ocmağka méndém.” (2+5)

“Çitten karasam / aklı, (5+2)
Tatıp karasam / tatlı.” (5+2)²⁹¹

Beyit şeklindeki bilmecelerde kullanılan 8-8'li hece ölçüsünün çok eski zamanlarda kullanıldığı düşünülmektedir. Bu ölçünün örneklerine XIV. yüzyıl başında yazılan bilmecelerde rastlanmaktadır.

“Boz östénde / bolan uynıy, (4+4)
Koyrıgında / yılan uynıy.” (4+4)²⁹²

8-7-8-7 ve 7-7-8-7'li hece ölçüleri, Tatar halk nazmı içerisinde bilhassa kısa türkülerde kullanılsa da bu ölçüler nadir olarak bilmecelerde de rastlanır:

“Padişanıñ/kürkeleré (4+4)
Galdır galdır /itedér, (4+3)
Muynındağı /mercenneré (4+4)
Yaltır yaltır /itedér.” (4+3)
“Öy artında / ak tana, (4+3)
Kitem diyép / maktana; (4+3)
Kitelmim de, / nitelmim de, (4+4)
Bedri, munça / yaksana.” (4+3)²⁹³

²⁹⁰Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.24.

²⁹¹Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.23.

²⁹²Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.23.

IV.2.1.1.A.2. Ölçsüz Bilmeceler

Bilmecelerin genellikle hece vezni ile oluşturulduğunu belirtmiştik. Ancak “*Bu vezin, bilmecelerde ve onların mısralarında tam, kat’î bir intizam göstermez; türlü sebeplerle vezin aksaklıkları görülür.*”²⁹⁴

“*Asırlar boyunca ağızdan ağza naklolunurken çeşitli kelime, hece düşme veya ilaveleri olmakla hece sayılarında her zaman bir uygunluk bulunmamaktadır.*”²⁹⁵

Aforistik eserlerde hecelerdeki simetrinin korunmadığı durumlar olabilir ve bu hâl yani bilmece bendindeki asimetri iki şekilde görünür:²⁹⁶

1. Dizelerin herhangi biri veya hepsi farklı hece sayısına sahip olabilir:

“*Uk,* (1 hece)
Uk östénde çuk, (5 hece)
Çuk östénde kibét (6 hece)
Kibét éçénde uniké méñ yégét.” (11 hece)²⁹⁷

2. Bilmece bendinin birinci kısmı birinci ölçümde, ikinci kısmı ise ikinci ölçümde olabilir:

“*Sébre sébre / sébralmadım,* (8 hece)
Yuna yuna / yunalmadım,” (8 hece)²⁹⁸

“*Vaktı/ citer,* (4 hece)
Üzé / kiter.” (4 hece)²⁹⁹

Hece sayıları denk olmayan unsurları, ritmik bakımdan denkleme üzere *durak* devreye girer ve H. Gosman’ın sözleri ile ifade edecek olursak: “*Durak doldurup geçer.*” Ancak durak, her istenildiğinde ve sebepsiz yere yapılmaz. Bilmecelerin bir dizesi anlam bakımından ikinci dize ile uygun olmadığında duruma uygun tonlama yapmak gerekir. Bunu sezdirmek maksadıyla arada durmak ve nefes almak yerinde bir davranış olur³⁰⁰:

92:

Atı bara, -

Atı gider, -

²⁹³Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar.* ss.23-24.

²⁹⁴Şükrü Elçin. (2000). *Halk Edebiyatına Giriş.* Akçağ Yayınları, Ankara, ss.608-609.

²⁹⁵Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e.,s.10.

²⁹⁶Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar.* s.25.

²⁹⁷Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar.* s.25.

²⁹⁸Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar.* s.25.

²⁹⁹Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar.* s.25.

³⁰⁰Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar.* s.25.

Tertesé kala.

Tertesi³⁰¹ kalır.

IV.2.1.1.B. Dizelerine Göre Bilmeceler

Şiir formundaki eserlerde rastlanan bent türlerini tayin ederken onların ilk olarak dize sayısına sonra da kafiye şemasına dikkat edilir.

“Bilmecelerde şekil, Türk halk nazımından ölçüye (birim) temel teşkil eden bir mısralık bütünden hareketle genişleyerek 2, 3, 4, 5, 6 veya daha çok mısraları içine alan bir kalıptır.”³⁰²“Bir, iki, üç, dört ve daha fazla mısradan meydana gelen örnekler az olmamakla beraber, iki ve dört mısraların daha çok olduğunu tahmin ediyoruz.”³⁰³“Çok yaygın mani veya daha büyük şekillerin zaman içinde ve muhit değiştirdikçe birtakım mısralarının hafızalardan -hususiyile çocuklarda- silinip azaldığı da bir gerçektir.”³⁰⁴

Kazan Tatar bilmeceleri arasında bir, iki, üç, dört dizeli bilmeceler çoğunlukta olmakla birlikte beş ve beşten fazla dizesi bulunan bilmecelere de rastlanır. Tatar halk bilmecelerindekafiyeler,şiirdeki ahengi sağlamada önemli bir yer tutar. Genellikle *zengin* ve *tunç kafiye* görülmektedir. Tatar bilmecelerinde kafiyeler, dizenin neresinde bulunduğu bakılarak üç gruba ayrılmaktadır:

Mısra başı kafiyeleeri:

Éş diseñ arı,

Köş diseñ biré.

İç kafiyeleer:

Üzé bara, ézé yuk.

Mısra sonu kafiyeleeri:

Ak aşyavlıktaptık,

*Cir östéne yaptık.*³⁰⁵

Bilmeceye şiirî açıdan sanatsal nitelik kazandırma ve onu ahenkli hâle getirmede, kafiyeleerle birlikte aliterasyon ve asonansların da payı vardır. Aynı seslerin yinelenme dairesinin bir dize içinde sınırlanması veya bendin tamamına yayılması söz konusu olabilir³⁰⁶:

“Çi-çi iter, çitenge kunar,
Du-du iter, dugaga kunar.”³⁰⁷

“Öy artında kortlı kiyéz
Kort kort diyép utıra.”³⁰⁸

³⁰¹Terte: Araba ya da kızıağın ortasında hayvanları koşmak için kullanılan uzun ağaç.

³⁰²Elçin, a.g.e.,ss.608-609.

³⁰³Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., s.10.

³⁰⁴Elçin, a.g.e., ss.608-609.

³⁰⁵Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.26.

³⁰⁶Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.26.

³⁰⁷Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.26.

³⁰⁸Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.26.

H. Mehmütov'a göre Tatarların bir ve iki dizeden oluşan bilmeceleri kafiye bakımından pek incelenmez. İnceleme daha çok üç dizeli olanlardan başlar.³⁰⁹

IV.2.1.1.B.1. Bir Dizeli Bilmeceler

Kazan Tatar bilmecelerinin pek çoğu şiir nitelikleri taşımaktadır. İncelediğimiz bilmeceler arasında tek dizeli olanlara da sıkça rastlanmaktadır ki bu durum onların şiir karakteritaşmasına engel olmamaktadır. Örnekler üzerinde değerlendirelim:

Bér közgeğe un özgé.

(Tereze)³¹⁰

Bér ügézde öç mögéz.

(Senek)³¹¹

15:

Öy başında sarı may.

(Koyaş)

Bir aynada on parça.

(Pencere)

Bir öküzde üç boynuz.

(Dirgen)

Ev başında erimiş tereyağı.

(Güneş)

Yukarıdaki bilmeceler “4+3” durak ve 7’li hece ölçüsü ile yapılmış; “közge-özge”, “ügéz-mögéz”, “Öy-may” kelimeleriyle dizinin kendi içinde kafiyelenmesi sağlanmıştır.³¹²

44:

Méñ şırpıga bér teñke.

(Ay hem yıldızlar)

142:

Kırda kırık kişte.

(Toman)

3:

Yastık östénde yartı kaşık.

(Kük hem ay)

267:

Tışı kabık, écé mamık.

(Gölcimés)

Bin kibrite bir para.

(Ay ve Yıldızlar)

Kırda kırık raf.

(Duman)

Yastık üstünde yarım kaşık.

(Gök ve Ay)

Dışı kabuk, içi pamuk.

(Kuşburnu)

³⁰⁹Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.26.

³¹⁰Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.22.

³¹¹Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.22.

³¹²Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.22.

IV.2.1.1.B.2. İki Dizeli Bilmeceler

Kazan Tatar bilmecelerinin beyit şeklinde kurulanları, “a-a” kafiye şemasına sahiptir. Kafiyeleler çoğunlukla mısra sonlarında bulunmakla birlikte, mısra başı kafiyelelere de nadir olarak rastlanır. Kafiye çeşidi bakımından da *zengin* ve *tunçkafiyeleler* dikkat çekmektedir. İki dizeli bilmeceler arasında kafiyesiz olanları da mevcuttur.

35:

Ber atası, ber anası
Niçe yöz meñ balası.
(Koyaş, ay, yıldızlar)

Bir atası, bir anası
Kaç yüz bin çocuğu.
(Güneş, Ay, Yıldızlar)

57:

Üze yıldızlar tuganı,
Tik cir tudırgan anı.
(Cirnëñ yasamla iyerçéné)

Kendisi yıldızlar kardeşi,
Tek yer doğurmuş onu.
(Yerin Suni Uydusu)

68:

Tap tabışmak:
Ayakka yabışmak.
(Balçık)

Bul bilmece:
Ayağa yapışmaca.
(Balçık)

79:

Öç ozın,
Öçésé de bik ozın.
(Su, yul, tötéñ)

Üç uzun,
Üçü de pek uzun.
(Su, yol, duman)

82:

Yartı yıl at bélen yöriler,
Yartı yılıözeler.
(Su Östé)

Yarıyıl at ile yürürler,
Yarıyıl yüzerler.
(Su Üstü)

239:

Atası- alama bürékten,
Balası- altın takıyadan
(İmen hem anıñ çiklevégé)

Babası - eski börkten,
Yavrusu - altın takke.
(Meşe ve Onun Palamudu)

296:

Kara ayu öyénde
Kara azık ezérli.
(Dégét kaynatu)

Kara ayı evinde
Kara azık hazırlar.
(Katran Kaynatma)

316:

Ayaktay kolagi bar,
Tayaktaygevdese bar.

(Ayu köpşesé)

99:

Tustak tulı su,
Suniñ östé bu.

(Kül)

137:

Ayaksız-kulsız kapka açá,
Aça da artına kaçá.

(Cil-davıl)

146:

Cirde çakta kükke aşkına,
Kükke méngeç cirge aşkına.

(Su parı hem yañgır)

204:

Öy artında ak tana
Mögézém bar dip maktana.

(Kernizge katkan boz)

218:

Ayagı bélen kolagınıñ sanı yuk,
Hiçbér cirénde kanı yuk.

(Ağaçnıñ tamırı, botagı, yafragı)

314:

Ayu kolak, altın baş,
Tamırı zeñ metten aş.

(Andız)

342:

Ozak-ozak,
Yulga tozak.

(Basu-ızan)

4:

Zur palas,

Çanak gibi kulağı var,
Değnek gibi gövdesi var.

(Ayı Borusu)

Küçükçe tabak dolu su,
Suyun üstü buhar.

(Göl)

Ayaksız-elsiz kapı açar,
Açar da ardına kaçar.

(Yel-Fırtına)

Yerde olduğu zaman göğe acele eder,
Göğe çıkınca yere acele eder.

(Su buharı ve yağmur)

Ev ardında ak dana
Boynuzum var diye övünür.

(Kornişte Donan Buz)

Ayagı ile kulağının sayısı yok,
Hiçbir yerinde kanı yok.

(Ağacın kökleri, budağı, yaprağı)

Ayı kulak, altın baş,
Kökü zahmetten aş.

(Andız)

Uzakuzak,
Yola tuzak.

(Tarla-sürülmüş bir sıra toprak)

Büyük palas

Töbende yamrı kalaç.

(Kük hem ay)

36:

Méñ- méñ çeçegé,

İke yalpak yafragı.

(Koyaş, ay, yıldızlar)

Dibinde yarım simit.

(Gök ve Ay)

Bin- bin çiçeğe,

İki yayvan yaprağı.

(Güneş, Ay, Yıldızlar)

IV.2.1.1.B.3. Üç Dizeli Bilmeceler

Kazan Tatarlarının üç dizeli bilmecelerinde kafiye şeması şöyledir: “a-a-a”, “a-a-b”, “a-b-b” ve “a-b-a”. Bilmecelerin pek çoğu zengin kafiyeeye sahiptir.

455:

Ĥan,

Ĥan éçénde kan,

Kan éçénde méñ can.

(Karbız)

Han,

Han içinde kan,

Kan içinde bin can.

(Karpuz)

601:

Başı tarak,

Koyrığı urak,

Anı bélmegen durak.

(Eteç)

Başı tarak,

Kuyruğu orak,

Onu bilmeyen ahmak.

(Horoz)

1:

Al tégérmen taşı

Göl tégérmen taşı

Anı bélgen yöz yégérmi yeşli

(Kük Yözé)

Al değirmen taşı

Gül değirmen taşı

Onu bilen yüz yirmi yaşlı

(Gökyüzü)

616:

Taş pulat,

Kömés pulat,

Éçénde sarı balavız.

(Yomırka)

Taş palas,

Gümüş palas,

İçinde sarı bal mumu.

(Yumurta)

10:

Kiregeséz kük tirmenén

Tönlégénde iké ak taş,

Kiyézénde méñ- méñ vak taş.

İskeletsiz mavi çadırın

Geceliğindeiki ak taş,

Keçesinde bin bin ufak taş

(*Kük, koyaş, ay, yıldızlar*)

628:

Eytim bér yomak:

Ceyén sorı, kışın ak,

Töyme koyruk, şeş kolak.

(**Kuyan**)

102:

Yıl da kile dürt batır,

Dürtésé de yat töslé,

Dürtésé de bik matur.

(**Yılñ dürt fasılı**)

964:

Dürt kanat, altı ayak,

Anı bélmegen késénéñ

Arkasına tal tayak.

(**Cil téğermené**)

116:

Hu alla hu,

Hu alla hu,

Yılına iké balası.

(**Yıl, beyremner**)

30:

İke tugan:

Bérsé ak bulgan,

Bérsé kara bulgan.

(*Kön hem tön*)

(*Gök, Güneş, Ay, Yıldızlar*)

Söyleyim bir bilmece:

Yazın gri, kışın ak,

Düğme kuyruk, şış kulak.

(**Tavşan**)

Yıl da gelir dört batur,

Dördü de yabancı gibi,

Dördü de pek güzel.

(**Yılın Dört Fası**)

Dört kanat, altı ayak,

Onu bilmeyen kişinin

Arkasına söğüt sopası.

(**Yel Değirmeni**)

Hu Allah hu,

Hu Allah hu,

Yılına iki yavrusu.

(**Yıl, Bayramlar**)

İki kardeş:

Biri ak olmuş,

Biri kara olmuş.

(*Gün ve Gece*)

IV.2.1.1.B.4.Dört Dizeli Bilmece

İncelediğimiz bilmece arasında sayıca en fazla olanlardan biri dört dizeli bilmecelemdir. Kazan Tatarlarının dört dizeli bilmecelelerinde “a-a-b-b”en sık rastlanan kafiye şemasıdır:

98:

Çit-çité - tallık,

Urtası - sazlık,

Kenarları- söğütlük,

Ortası - sazlık,

*Kérseñ - batarsıñ,
Çıgalmıy yatarsıñ.*

(Kül)

461:

Uk,

Uk östénde çuk;

Siksen iké kibét,

Altmış iké yégét.

(Mek)

Girsen - batarsın,

Çıkamaz yatarsın.

(Göl)

Ok,

Ok üstünde püskül;

Seksen iki dükkân,

Altmış iki yiğit.

(Haşhaş)

Dört dizeli bilmeceler arasında her dizenin birbiriyle kafiyeli olduğu bilmecelere de rastlanır:

519:

Kıtır-kıtır kaşınam,

Karmaşınam, totınam,

Yeşél taşka salınam,

Yanbaşına orınam.

(Borça)

Kıtır kıtır kaşınırım

El yordamıyla tutunurum,

Yeşil taşa salınırım,

Yan tarafına dokunurum.

(Pire)

Kazan Tatarlarının dört dizeli bilmeceleri arasında mani tarzı olan “a-a-b-a” kafiyeye şemasına sahip bilmeceler de vardır:

1267:

Tabışmak eytem, taba tös,

Tabalmasañ utka tös,

Kaynañ birgen ak yavlıkı

Sarı mayga mana tös.

(May kanatı)

Bilmece söylerim, bulup düş,

Bulamazsan ateşe düş,

Kaynanan vermiş ak yağlığı³¹³

Sarı yağa banıp düş.

(Yağ Kanadı)

Kazan Tatar bilmecelerinin bir kısmı da “a-b-a-b” biçiminde kafiyelenmiştir:

708:

Tiren-tiren çokırğa

Tirek niçék üsmegen?

Ozın muyın kuçkarga

Mögéz niçék üsmegen?

(Döye)

Derin derin çukura

Kavak nasıl bitmemiş?

Uzun boyun koça

Boynuz nasıl bitmemiş?

(Deve)

³¹³Yağlık: Baş örtüsü.

Çok rastlanmamakla birlikte kafiye şeması “a-b-b-b” şeklinde olan bilmeceler de görülmektedir:

1509:

*Yörüm min yalanayak,
Yörsem de iték bélen.
Yörüm min baş bélen,
Yörsem de ayak bélen.
(Ükçe kadagı)*

*Yürürüm ben yalınayak,
Yürüsem de çizme ile.
Yürürüm ben baş ile,
Yürüsem de ayak ile.
(Ökçe Çivisi)*

IV.2.1.1.B.5.Beş Dizeli Bilmeceler

Beş dizeli bilmeceler “a-a-a-a-a”, “a-a-a-b-b”, “a-a-b-b-b” düzeninde olmakta birlikte “a-a-b-b-b” biçimine daha çok rastlanır. Kafiyeler mısra başı veya sonunda bulunabilir:

492:

*Bela-bela-bela kile,
İké ciñén sala kile,
Karlıganga töşe kile,
Karlıgan suvın éçe kile,
Kamış töbén kise kile.
(Köye kortı)*

*Bela-bela-bela gelir,
İki kolunu salar gelir,
Frenk üzümüne düşer gelir,
Frenk üzümü suyunu içer gelir,
Kamış dibini keser gelir.
(Güve)*

380:

*Ozın-ozın ağaçlar,
Ağaç sayın botaklar,
Botak sayın oyalalar,
Oya sayın balalar,
Alar nerse bulalar?
(Borçak)*

*Uzun-uzun ağaçlar,
Her ağaç budaklar,
Her budak yuvalar,
Her yuva yavrular,
Onlar ne olurlar?
(Burçak)*

120:

*Öç yöz altmış biş sıtırçık,
Kırık sigez tekerlék,
Uniké torna, öç akkoş,
Anı bélseñ, sin - tutıy koş,
Bélmeseñ - baygış.
(Tevlékler, atnalar, aylar, beyremner)*

*Üç yüz altmış sığırçık,
Kırk sekiz tavuşçuk,
On iki turna, üç kuğu,
Onu bilsen, sen - papağan kuş,
Bilmesen - baykuş.*

(Bir Gün Bir Geceler, Haftalar, Aylar, Bayramlar)

370:

*Tebenek tirek,**Altmış botak,**Botak sayın ulak,**Ulak sayın kolak,**Kolak sayın yöz yégérmé yomırka.***(Tarı)***Kısa kavak,**Altmış budak,**Her budak oluk,**Her oluk kulak,**Her kulak yüz yirmi yumurta.***(Darı)****IV.2.1.1.B.6. Beşten Fazla Dizeli Bilmeceler**

Bu bilmecelere genellikle destanlarda yahut atışmalı bilmecelerde rastlamaktayız. Dize sayısının artışına bağlı olarak belli bir kafiyeye şeması söylemek güçleşmektedir.

379:

*Narat, narat, narat botak,**Narat sayın altı botak,**Botak sayın oya,**Oya sayın kükey,**Kükey sayın bebey-bebey,**Bebey sayın memey-memey.***(Borçak)***Çam, çam, çam budak,**Her çam altı budak,**Her budak yuva,**Her yuva yumurta,**Her yumurta bebek-bebek,**Her bebek meme-meme.***(Burçak)**

417:

*Arı da lap-lap,**Biré de lap-lap,**Söñgé saplap,**Kiyéz kaplap,**Uka taptap,**Baştan başka**Çıktık çak-çak.***(Çabagaçlap aşlık sugu)***Geri de lap lap,**Beri de lap lap,**Süngü sap takıp,**Keçe kaplayıp,**Sırma çiğneyip,**Baştan başa**Çıktık ucu ucuna.***(Eklemeli Sopa ile Ekin dövme)**

1802:

*Timér-koriç bulatnı**Kamır itken bar miken?**Ozın, ozın, ozın yul,**Demir-çelik çeliği**Hamur eden var mıymış?**Uzun, uzun, uzun yol,*

<i>Oçına çıkan bar miken?</i>	<i>Ucuna çıkan var mıymış?</i>
<i>Arka avılınıñ utınnan</i>	<i>Arka köyün otundan</i>
<i>At utlatkan bar miken?</i>	<i>At otlatan var mıymış?</i>
<i>Tibéngésén tirletép</i>	<i>Atın eyeri altına konan keçeyi terletip</i>
<i>Tönle yurtkan bar miken?</i>	<i>Gece vakti rahvan yürüyen var mıymış?</i>
<i>Kunan kuynıñ koyrığın</i>	<i>İki yaşında koyunun kuyruğunu</i>
<i>Yalgız cigen bar miken?</i>	<i>Yalnız yiyen var mıymış?</i>
<i>İdél bélen Cayéknıñ</i>	<i>İdil ile Cayık'ın</i>
<i>Bilén bugan bar miken?</i>	<i>Belini bağlayan var mıymış?</i>
(Timérçé, seüdeger, kervançı, yulavçı, sunarçı, balıkçı)	
(Demirci, Tüccar, Kervancı, Yolcu, Avcı, Balıkçı)	

IV.2.1.2. Mensur Bilmeceler

Hatice İçel; mensur bilmeceleri yüklemli ve yüklemli bilmeceler olarak iki grupta değerlendirmiş, yüklemli bilmeceleri de basit cümleden oluşan ve birleşik cümleden oluşan bilmeceler olarak analiz etmiştir. Araştırmacı, bilmeceleri anlam bakımından daolumlu cümleden ve olumsuz cümleden oluşan bilmeceler olarak incelemiştir.³¹⁴Anlam bakımından bilmeceler, olumlu-soru ve olumsuz-soru bilmeceleri olarak da sınıflandırılır.³¹⁵

“Ağaç başında, çapaklı bacı.”³¹⁶(**Yüklemli Bilmeceler**)

“Sıyr sarıknı yotkan.”³¹⁷(**Basit Cümleden Oluşan Bilmeceler**)

“Canlı kaçır cansız kovalar.”³¹⁸(**Birleşik Cümleden Oluşan Bilmeceler**)

“Anası oğlunun karnında yatar!”³¹⁹(**Olumlu Yüklemli Bilmeceler**)

“Âlem yedi Âdem yemedi.”³²⁰(**Olumsuz Yüklemli Bilmeceler**)

“Dönyada nesre tamırsız üse?”³²¹(**Olumlu-Soru Bilmecesi**)

“Hangi sudur soğumaz?”³²²(**Olumsuz-Soru Bilmecesi**)

³¹⁴ İçel, a.g.t., ss.91-92.

³¹⁵ Türkyılmaz, a.g.t., ss.157-158.

³¹⁶ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e.,s.97.

³¹⁷ Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar*. s.186.

³¹⁸ Şükrü Elçin. (1983). *Türk Bilmeceleri (Seçmeler)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, s.30.

³¹⁹ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e.,s.155.

³²⁰ Akalın, a.g.e., s.30.

³²¹ Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar*. s.41.

³²² Erman Artun. (2008). *Seyirlik Köy Oyunları ve Anonim Halk Edebiyatı Araştırmaları*.Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.268.

Mensur bilmeceleri şekil özellikleri itibarıyla cümle ve hikâye biçimindeki bilmeceler olarak tasnif etmeyi uygun gördük:

IV.2.1.2.1. Cümle Biçimindeki Bilmeceler

Bu sınıfa giren bilmeceler, tek dizeden oluşmaktadır. Bir cümleden oluşan bilmecelerin bir kısmı secili bir karaktere sahiptir, bu bilmeceleri H. Meḥ mütov'un da görüşlerinden hareketle- bir dizeden oluşan bilmeceler olarak manzum bilmeceler grubunda incelemiştik. Şiir karakteri ağır basmayan cümleler basit yahut birleşik cümle yapısında bulunabilmektedir; anlam bakımından ise olumlu, olumsuz ve soru cümlelerine rastlanmaktadır. Yüklemleri bakımından incelendiğinde bazı bilmecelerin yüklemsiz olduğu, bazılarının ise isim yahut fiil cümlesi olduğu gözlenmiştir. Cümle biçimindeki bilmecelerde “*var-yok*”, “*sabah-akşam*”, “*kız-yiğit*”, “*gece-gündüz*” gibi kelimelerle, kelime tekrarlarıyla yahut kalıplaşmış ifadelerle ses ahengi oluşturulmakta; bilmecelerin akılda kalması kolaylaştırılmaktadır.

12:

Zeñger diñgêzde akkoşlar yöze.

(Kük hem bolıt)

Gök mavi denizde kuğular yüzer.

(Gök ve Bulut)

17:

Tereze aşa altın tayak kére.

(Koyaş nuri)

Pencere yükselir altın değnek girer.

(Güneş Işığı)

22:

İRte kilér, kiç kiter.

(Koyaş çıgu hem koyaş bayu)

Sabah gelir, akşam gider.

(Güneş Çıkması ve Güneş Batması)

65:

Alsañ - kübeye, kuşsañ ezeye.

(Çokır kazu)

Alsan -çoğalır, yanına koysan - azalır.

(Çukur kazma)

80:

Dünyada öç nerseneñ oçı yuk.

(Su, yul, tötén)

Dünyada üç şeyin ucu yok.

(Su, Yol, Duman)

143:

Utı yuk, töténé bar.

(Toman)

Ateşi yok, dumanı var.

(Duman)

154:

*Tübesé bar, öyi yuk.***(Bolit)***Tepesi var, evi yok.***(Bulut)**

59:

*Simézdén siméz - ni siméz?***(Cır)***Semizden semiz - ne semiz?***(Yer)**

72:

*Dönyada nerse tamırsız üse?***(Taş)***Dünyada ne köksüz biter?***(Taş)**

127:

*Uniké yıldızga bér ay.***(Yıl, uniké ay)***On iki yıldızga bir ay.***(Yıl, On İki Ay)**

34:

*Köndéz - kız, tönde - yégét.***(Koyaş hem ay)***Gündüz - kız, gecede - yiğit.***(Güneş ve Ay)**

43:

*Aru boday éçénde altın yozak.***(Ay hem yıldızlar)***Saf buğday içinde kilit.***(Ay ve Yıldızlar)**

IV.2.1.2.2. Hikâye Biçimindeki Bilmeceleler

Kazan Tatar Türklerinin mensur bilmecelelerinden olan hikâye biçimindeki bilmecelelerde kişi, yer, zaman, olay gibi hikâye unsurlarının tamamıyla karşılaşmak olasıdır. Bu biçimdeki bilmecelelerin büyük çoğunluğu aritmetik bilmecelelerdir ki hikâyenin sonunda mantıklı bir düşünceye ve dört işleme ihtiyacınız olacaktır. Bu hikâyelerin manzum şekilde olanlarına rastlanmakla birlikte çoğunun mensur olduğu görülmüştür.

Aritmetik bilmeceleler, sayı problemlerini anımsatmaktadır. Bir çeşit matematiksel işlem gerektirir. Ancak bunun sıradan bir problemden farkı, içeriğindeki düşündürücü kısımlarıdır.

1995:

— *Bér kéşé, tramvayga utırğaç, cidé tiyénlék bilét öçén konduktorgabér sumlık kegaz'akça birgen de, biş törlé akça kaytarıp algan.Ul niçeşer tiyénlék akçalarakaytarıp algan?*

— ***İllé, yégérmé, unbiş, biş hem öç tiyénlék akçalar kaytarıp algan.***

— *Bir kişi, tramvaya binince,yedi kuruşluk bilet için kondüktöre bir sumluk kâğıt para vermiş vebeş türlü para üstü almış.O kaçar kuruşluk para üstü almış?*

— ***Elli, yirmi, on beş, beş ve üçkuruşluk paralar verip almış***

2005:

— *Eger töngé segat unikéde yañgır yavsa, citmés iké segatten soñ kôn koyaşlı bulırmı?*

— ***Citmés iké segatten soñ yañadan töngé uniké bula. Ayaz bulsa da, koyaş bulmayaçak.***

— *Eğer gece saat on ikide yağmur yağsa, yetmiş iki saatten sonra gün güneşli olur mu?*

— ***Yetmiş iki saatten sonra yeniden gece on iki olur. Bulutsuz olsa da güneş olmayacak.***

2006:

— *Bér malay vélosipédta şherge bara iken. Aña karşı maşına oçragan. Anda altı ĥatın utıra iken. Bér ĥatınıñ kercinénde iké tavık, e ikénçésénéñ bér par kiyéz itégé bar iken. Varlığı niçe can iyeseşherge bara?*

— ***şherge malay üzé géne bara.Maşınadagılar şherden kayta.***

— *Bir oğlan bisikletle şhre gider imiş. Ona karşı makine rast gelmiş. Onda altı kadın oturur imiş. Bir kadının sepetinde iki tavuk, e ikincisinin bir çift keçe çizmesi var imiş. Toplam kaç can sahibişhre gider.*

— ***şhre sadece oğlanın kendisi gider. Makinedekiler şhirden döner.***

1996:

İkmek töyep kalaga baruçı öç kréstyan yulda bér yortıka çey éçerge tuktagannar. Alar ĥucaĥatıngabereñgé péşérerge kuşıp, yoklarga yatkannar. ĥucaĥatın péřken bereñgélerné tabak bélen östelgekuygan da, üzé yort arasına éřler kararga çığıp kitken. Ul çığıp kitkeç,yulavçılarnıñ bérsé torıp bereñgélernésanagan da, üzéne tiyéřlé öleşné Annansoñ ikénçésé torgan.Ul ipteşénéñ aşaganın bélmegen, kalgan bereñgélerné tagın öçke bülép, bér öleşén aşagan da, şulay uk yokıga yatkan. Annan soñ öçénésé torıp,ipteřleré aşap yatkannı bélmıçe, kalga bereñgélerné tagın öçke bülgen hem üzénetigen bereñgélerné aşap yatkan.

Bérazdan öçésé de uyanıp karasalar, tabakta sigéz bereñgé kalgan

bulgan. Hıcah atın yulavçılara niçe bereñgê pêsêrgen?

— *Yégérmé cidé bereñgê pêsêrgen.*

Ekmek yükleyip kaleye varacak öçköylü yolda bir eve çay içmeyedurmuşlar. Onlar ev sahibi kadına patates pişirmesini emredip, uyumaya yatmışlar. Ev sahibi kadın pişen patatesleri tabak ile masaya koymuş ve kendi ev arasına işlerebakmaya çıkıp gitmiş. O çıkıp gidince yolcuların biri durup patateslerisaymış ve kendine düşen payıyiyip, yeniden uykuya yatmış. Ondan sonra ikincisi durmuş. O arkadaşının yediğini bilmemiş, kalan patatesleri yine üçe bölüp, bir payını yemiş ve onun gibi uykuyatmış. Ondan sonra üçüncüsü duruparkadaşlarının yiyip yattığını bilmediğinden, kalan patatesleriyine üçe bölmüş ve kendinedüşen patatesleri yiyip yatmış.

Birazdan üçü de uyanıp baksalar, tabakta sekiz patates kalmış. Ev sahibi kadın yolculara kaçpatates pişirmiş?

— *Yirmi yedi patates pişirmiş.*

IV.2.1.3. Kazan Tatar Bilmecelerinde Kalıplaşmış İfadeler

Sözlü kültür ortamında üretilen bir bilmece metninin gerek üretiminde gerekse de hafızaya alınarak geleceğe aktarılmasında, metnin bünyesindeki ses benzerliklerine dayalı ahenk ve ezginin yanında kullanılan kalıplaşmış ifadeler de büyük önem taşır. “Sözel hafızanın güçlenmesi ve hatırlamanın kolaylaşması için belli durumlarda ve olaylarda aynı kalıp ifadeler tekrar edilmek zorundadır.”³²³

“Bilmecelerin çoğunda, aynı kalıp sözlerin yer aldığı görülür. Bunun sebebi, bilmeceyi soran kişinin farklı objelere ait bilmecelerdeki sözleri birbirine karıştırmış olmasına yahut benzer nesnelere için benzer sözlere başvurulmasına bağlanabilir.”³²⁴

Pertev Naili Boratav bilmecelerdeki kalıplaşmış ifadeleri dört grupta analiz eder:

1. “Metel metel; mesel mesel; bilmece bildirmece; tap tapmaca” gibi türün adı anılarak başlayanlar,
2. “Benim bir oğlum var, benim bir kızım var” sözleriyle başlayanlar,
3. “Bir acayip nesne gördüm” diye başlayanlar,
4. “Ol nedir kim?” sorusu ile başlayanlar.”³²⁵

³²³ Ruhi Ersoy. (2009). *Sözlü Tarih Folklor İlişkisi*. Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, s.46.

³²⁴ Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, s.169.

³²⁵ Boratav, a.g.e., s.110.

Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz, bilmecelerde yer alan kalıplaşmış ifadeleri şöyle örneklendirir:

“Benim bir (oğlum, kızım, kuşum...) var; dam üstünde ...; dağdan gelir...; uzaktan (karşıdan) baktım...; dal üstünde (ucunda) ... yer altında... aşağıdan gelir...; altı... üstü...; içi... dışı...; yol üstünde...; bilmece bildirmece...”³²⁶

Bilmecede asıl unsur soru bölümüdür ve bu bölüm çeşitli kalıp ifadelerle başlar. Türk bilmeceleri belli anlatım kalıpları dairesinde oluşturulmuştur. Bilmeceler kalıplaşmış ifadelerle başladığı gibi kalıplaşmış ifadelerle de biter³²⁷:

“Bunlar, ekseriya muhatabı hedef alan, bilmeceyi bilemeyi ahlaklık, eşeklik vs. ile tavsif eder veya o gece bilinmezse âdeta ölümle tehdit edilir mahiyettedir. “Ya bunu bilirsin ya bu gece ölürsün!” ifadesi, masallardaki şehzade veya kahramanların bir devle veya âşık olduğu kızın babasına (padişah vs.) ile karşılaşınca sorulacak sorular cevaplanmazsa muhatabın öldürüleceği tehdidini hatırlatmaktadır.”³²⁸

Kazan Tatar bilmecelerinin de pek çoğu kalıp ifadeler yardımıyla sorulur. Bilmece sorma geleneğinde kullanılan belli başlı kalıp ifadeler şunlardır:

... .. ni ...?(... .. ne ...?)

... .. nisé iken? (... .. nesi imiş?)

Nerse? (Ne ise?)

Nidér ul? (Nedir o?)

Kémdér bu? (Kimdir bu?)

Nindi ...? (Hangi ...?)

Üzén bél! (Kendin bil!)

Tap tabışmak. (Bul bilmece.)

Ul nidérkém? (O nedir ki?)

Ul nerse, ye, söyle? (O ne ise, ya, söyle?)

Bu nerse, ye, kém béle? (Bu ne ise, ya, kim bilir?)

Şul ni bulır, ye, elé? (Bu ne olur, ya, hele?)

Ul bulmasa kém bula? (O olmasa kim olur?)

Ye, bu nerse, kém eytér? (Ya, bu şeyi, kim söyler?)

Bu ni gacep, mullalar? (Bu ne acaba, mollalar?)

Ul ni bulır, mullalar? (O ne olur, mollalar?)

Min kém? - eyt süzénne! (Ben kimim? - Söyle sözünü!)

³²⁶Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., s.15.

³²⁷Türkyılmaz, a.g.t., s.180.

³²⁸Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., s.15.

Ni ikenén min eytmimén. (Ne olduğunu ben söylemem.)

Kazan Tatar Türklerinin bilmecelerinde yer alan bazı kalıplaşmış ifadeler, bilmeceye doğru cevap vereni övgüye, veremeyeni ise yergiye boğar. Cevap veremeyenler hor ve cahil kabul edilirken cevap verenlerin tecrübeli ve âlim oldukları belirtilir:

Anı bélmegen tilé. (Onu bilmeyen deli.)

Anı bélmegen durak. (Onu bilmeyen ahmak.)

Anı bélmegen kéşénéñ / Tamak astı tişék. (Onu bilmeyen kişinin / Gerdanı delik.)

Anı bélmegennéñ sırtına - kayış kamçı. (Onu bilmeyenin sırtına - kayış kamçı.)

Anı tapmasañ, érép-çérép ak. (Onu bulmazsan, eriyip çürüyüp ak.)

Tabalmasañ, taptap kara. (Bulamazsan, çiğneyip bak.)

Béléklé bulsañ, anı tap. (Âlim isen, onu bul.)

Anı bélmeseñ cir tırna. (Onu bilmesen yer tırmala.)

Anı bélseñ, sin - tutıy koş, / Bélmeseñ - baygış.

(Onu bilsen, sen - papağan kuş, / Bilmesen - baykuş.)

Anı tapkan tutıy koş. (Onu bulan papağan kuş.)

Anı bélgen yöz yaşlé. (Onu bilen yüz yaşlı.)

Kazan Tatarlarının her seferinde değişebilen sözcükler bağlamında kullanılan belli başlı kalıplaşmış ifadeleri ise şöyledir:

Özé... (Kendi...)

Öy ... (Ev ...)

Bér ...bar ... (Bir ... var...)

... yuk, ... bar. (... yok, ... var.)

Ayağı yuk ... (Ayağı yok ...)

Ayaksız-kulsız ... (Ayaksız-elsiz ...)

Ul bulsa ...bula. (O olsa ...olur.)

Köndéz - ..., tönde -... (Gündüz -., gece -...)

... kile, ... kite. (... gelir, ... gider.)

... kildé, ... kitté. (... geldi, ... gitti.)

... da yuk, ... da yuk.(... da yok, ... da yok.)

... tügél, ... tügél (... değil, ... değil)

... biyék, ... kéçkéne. (... büyük, ... küçük.)

... éçénde ... (... içinde ...)

Tışı ..., éçé ... (Dışı ..., içi ...)

Bérevse ... di. (Birisi ... der.)

İke ... / Bérsé ... / Bérsé ... (İki ... / Biri ... / Biri ...)

Bérsé ... / İkençésé ... / Öçençésé ... (Birincisi ... / İkincisi ... / Üçüncüsü ...)

Atası ... / Anası ... / Kızı ... / Ulu ... (Babası ... / Anası ... / Kızı ... / Oğlu ...)

IV.2.2. Bilmecelerin İçerik-Konu Özellikleri

Bilmecenin içeriğinden kasıt; bilmece ile buldurulmaya çalışılan nesne, olay yahut kavramdır. Bilmecelerin içeriği hakkında Pertev Naili Boratav şu açıklamayı yapar:

“Bilmeceler insan, hayvan, bitki, cansız maddeler, tabiat olayları ve öğeleri gibi somut nesnelere tutun da akıl, uyku, rüya, vb. gibi soyut kavramlara kadar çok çeşitli konuları kapsar. (Soyut konular göze çarpacak kadar azınlıktadır.) Ayrıca, örneğin bir nesnenin değişik hâlleri, insanın çeşitli uzuvları, alfabenin ayrı harfleri, vb. gibi ayrıntıların bilinmesini isteyerek çözümleri güçleştirmeyi ararlar. Kimi kez de bir tek bilmece içinde birkaç soru vardır; çözümü bulma durumunda olan kişi bir tek karşılık düşünürse şaşıracaktır.”³²⁹

Bilmecelerde yansıma bulan nesne ve görünüşler halkın geçmişteki yaşam tarzını, materyal kültürünü, tarihini, dünyaya bakışını ve inançlarını öğrenmek adına önemli katkılar sağlamıştır. Özkul Çobanoğlu insanların bugünkü sosyal seviyeye ulaşmalarında etkili olan bilmecelerde esatir unsurlarının, mitlerin/mitolojinin, animistik ve totemistik inanç dönemine ait izlerin nesilden nesile kültürel bir kod olarak sirayet ettiğini görmenin mümkün olduğunu belirtmektedir.³³⁰

Önceki devirlerde insanlar, sözünü ettiğimiz inançların bir gereği olarak tabiatı gözlem altına almış ve bu inanmalar çerçevesinde bir yaşam tarzı oluşturmuşlardır. Tabiattaki her varlığın bir sahibi olduğunu düşünen insan, gizli bir dil kullanarak bu sahipleri kendisi için zararsız hâle getireceğine veya yaptığı faaliyetlerden verim alacağına kanaat etmiştir. Bu sebeple kimi varlıkların isimlerini kullanmayı yasaklamış ve onlara takma isimler bulmuştur. Yasaklı yani tabu sözleri kullananlara ise çok katı cezalar verilmiştir.³³¹

Sovyet Etnografisi ve Folklorcusu D. K. Zelenin tabu sözlerin ortaya çıkışının avcılık ve balıkçılık faaliyetleriyle ilgili olduğunu düşünür. İncelediğimiz Kazan Tatar bilmeceleri arasında balıkçılık ve avcılık faaliyetini konu edinen bilmecelerin varlığını Zelenin'in bu görüşü ile açıklamak, sanıyoruz, yerinde olacaktır. Eski

³²⁹ Boratav, a.g.e., s.112.

³³⁰ Özkul Çobanoğlu. (2002). Türk Mitolojisi. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. c.1, AKM Yayınları, Ankara, s.7.

³³¹ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*. ss.7-9.

insanlar, vahşi hayvanların insantelaffuzunu korkunç bir şekilde anlamlandırdıklarına ve insanlar konuştuğunda kaçıp gittiklerine hükmetmişlerdir. Bundan dolayıdır ki avcılar kardaki izleri takip ederek av yakalamaya çıktıklarında geyiklerin isimlerini kullanmamışlar, hayvanların anlayamayacağı takma isimler yoluyla iletişim kurmuşlardır. Ünlü Rus gezgini S. P. Kraşennikov da 18. asırda Kamçatka'da sözü edilen gizli dilin yaygın olarak kullanıldığını ifade etmiştir.³³²

Tabu sözlerden dolayı ortaya çıkan gizli dil, her zaman faaliyetlerden kazançlı çıkmak ve verimli avlar gerçekleştirmek için kullanılmamıştır. Tabiattaki varlıkların sırlarını çözemeyen insan, bu varlıkların ardında tılsımlı şeylerin olduğuna; yani kırların, ormanların, akarsuların öz iyelerinin bulunduğuna inanmıştır. Varlığına inandığı bu güçlü ve korkunç tabiat iyelerinin topraklarından geyik avlayan, balık tutan, meyveler toplayan insan onların gazabına uğramaktan korkmuş ve yurt sahiplerini öfkelenmemek amacıyla da aynı gizli dili kullanmıştır. İşte bilmecelerin konuları da çoğunlukla bu paralelde dağılım göstermiştir. Örneğin *çıban* yerine *kurubudak* takma ismi kullanılmıştır: “*Çıban desen, çıkar; kurubudak desen kurur.*”³³³ İslami inanç dolayısıyla *domuz* sözcüğü yerine kullanılan *adı batasıca, adı kötü, dağdaki, sözüm ona* gibi adlandırmalar da gizli dilin Anadolu'daki günümüz yansımaları olarak değerlendirilebilir.³³⁴

“Bilmecelerin mitoloji ile olan bağlarını (1) sembolik/gizli dil ifadelerinin bilmece hâlini alması, (2) mitik hikâyelerin bilmecelere konu olması ve (3) mitolojik döneme hâkim animist ve totemist anlayışın bilmece metinlerine yansması şeklinde üç noktada toplamak mümkündür.”³³⁵

Bilmecelerde söz konusu mitolojik bakışın korunduğunu söylemek olasıdır; fakat günümüze ulaşan bilmecelerin büyük çoğunluğu halkın tabiat âlemini materyalistik ruhta algılaması ile ilgilidir. Materyalizmin temelinde ise halkın temel uğraşları ve hayat tecrübesi yatmaktadır.³³⁶ Bu düşünceden hareketle bilmecenin gerçek hayat içinde insana dair her çeşit uğraşı, etkinliği konu edinen bir tür olduğunu söylemek gerekecek.

“Bilmeceleri incelediğimizde ele aldığı konuların (maddi-manevi) o toplumun günlük hayatından kesitler yansıttığını, aynı zamanda dini vecibelerden, teknolojiye kadar algılayış biçimini görmekteyiz.”³³⁷

³³² Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar*. ss.7-9.

³³³ Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar*. ss.7-9.

³³⁴ Esmâ Şimşek. (2003). *Bilmeceler. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, c.III, AKMB Yay., Ankara, s. 225.

³³⁵ Türkyılmaz, a.g.m., s.45.

³³⁶ Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar*. ss.13-18.

³³⁷ Demirci, a.g.m., ss.78-85.

İncelemiş olduğumuz Kazan Tatar bilmecelerinde eski insanların gündelik yaşamlarını; göçebe hayatın izlerini; avcılık, hayvancılık, balıkçılık, çiftçilik gibi geçim kaynaklarını ve bu sebeple kullandıkları araçları; eski zaman kabilelerinin savaşlarını ve ok, yay, süngü gibi savaş silahlarını; gündelik hayatın ve yaşam koşullarının bir gereği olarak kullanılan çakmak, mum, şamdan, çanak çömlek türünden eşyaları; millî yiyecek ve içeceklerini; giyim kuşamını; inançlarını; tabiat hadiselerini; gök cisimlerini kısaca insana ve toplumsal kültüre ait daha pek çok şeyi görmek mümkündür.

Kazan Tatar bilmecelerinde insan; yaşadığı, etkilendiği, içinde bulunduğu yahut dışarıdan algıladığı, somut ya da soyut her şeyi, dününü, bugününü ve geleceğini dil ile tasvir etme yoluna gitmiştir. Halk ne ile meşgul olmuş, estetik zevkine ne hitap etmiş ve gündelik hayatta en fazla neleri kullanmış, neleri düşünmüş, neleri kurgulamış, neye inanmış ve ne şekilde yaşamışsa onu bilmecelerine de yansıtmıştır. Kendini, öz benliğini, ait olduğu toplumu, millî kültürünü ve kültürel kodlarını -belki de çoğu zaman farkında olmadan- işlemiş, pratik etmiş ve aktarmıştır. Bu sebeptendir ki Kazan Tatar bilmecelerinde halkın geçim kaynakları ile ilgili bilmeceler dikkati çeker. Çiftçilik faaliyetleri temalı bilmeceler de bunların başında gelir.

“Bugün bile halk arasında yaşayan bilmeceler, bugünden çok, insanın geçmişteki toplumsal hayatını yansıtmaktadır. Onun muhayyilesini daha çok insan, insanlar arasındaki ilişkiler, her günkü yaşamda kullandığı araçlar ve âletler meşgul ettiği için bilmecelere bu alanlardan çok zengin bir malzeme geçmiştir.”³³⁸

İncelediğimiz Tatar bilmecelerinin büyük çoğunluğunun köy insanının meşguliyeti, göçebe hayat, geçim derdi ve vasıtası ile ilgili olduğunu belirtmiştik. İnsanların ot ve yemişler toplama, vahşi hayvan avlama, balık tutma, daha sonra da hayvancılık yapma gibi geçim vasıtaları, bilmecelere belirgin şekilde yansımıştır. “Kuman Mecmuası”ndaki bilmecelerde ise hayvan bakımının tesiri net olarak görülmektedir. Halkın yerleşik hayata geçmesi ile beraber bahçecilik ve tarımla ilgili bilmecelerde de bir artış görülmüştür. Ziraatçının arazi sürmesi, tırmık kullanması, araziye tohum saçması, ekinlerin filizlenmesi, onları hasat etme, ekini işleme gibi faaliyetler; karpuz, lahana, soğan, salatalık gibi bahçe mahsülleri bilmecelerde sıkça rastlanan konular hâline gelmiştir.³³⁹ Çiftçilik; Orta İdil boyunda bulunan Bulgar Tatarlarının asıl geçim kaynağıdır. Dolayısıyla bilmecelerde zirai faaliyetlere,

³³⁸ Hasan, a.g.e., s.3.

³³⁹ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*. ss.13-18.

bunlarla ilgili aletlere geniş yer verilmiştir. Yulaf, arpa, karabuğday, tohum, pamuk, burçak, saban sürmek ve makine ile ilgili bilmeceler dikkati çekmektedir. Çiftçilik temasında göze çarpan önemli bir nesne de “değirmen”dir. El değirmeni, yel değirmeni ve su değirmeni Tatar bilmecelerinde sık karşılaşılan bir unsurdur.³⁴⁰

Tatarlarda okumaya ve yazmaya büyük önem verildiği için bu konuyla ilgili bilmecelere de sıkça rastlanır. Tatar halkı kendi hayatında büyük yer teşkil eden okuma ve yazma edimini, bakınız yine Tatarlar için çok önemli bir başka işle, bir çiftçinin uğraşı ile benzerlik kurarak nasıl tasvir etmiş:

*“Ak yer, kara darı,
Kim saçsa, o biçer.”³⁴¹*

Tatarların yaşamında kuşçuluk eskiden beri önem arz etmiştir. Kaz, ördek, yumurta ile ilgili bilmeceler sözlü gelenekte yerini almıştır. İbn-i Fadlan’ın kitabında ise Tatarların eski zamanlarda da arıcılık faaliyetleri ile meşgul olduğu bildirilmiştir. İncelediğimiz bilmece metinlerinde bu bağlamda arı, bal ve kovanla ilgili bilmecelere de sıkça rastlanmaktadır.³⁴²

Tarım ve hayvancılık gibi işler dışında, bazı zanaatlarla da ilgilenen Tatarlar; iplik, yün, deri hazırlamış; ağaç işlemiş; dokumacılık yapmış; yünden giyim kuşam örmüş ve giymiş; kendi pabucunu üretmiştir. İşte bilmecelere çeşitli hizmet türleri ve bu hizmetler için gerekli olan vasıtalar da yansımıştır.³⁴³

Tatarlarda bunun dışında, işe olan düşkünlüğün haricinde, bilmece bulmak zordur. Diyelim ki bilmece, insanın bir etkinliği ile ilgili değil de yabancı hayvan vebitkilerle ilgili olsun. Böyle olduğunda bile bilmece konu olarak sözü edilen varlıkların sadece sıfatlarını tasvir etmez, aynı zamanda insana olan faydaları ve zararları ile ilgili çıkarımlarda bulunabilmemize de olanak sağlar.³⁴⁴

Elbette bilmecelerde halkın günlük çalışma etkinliklerindeki olaylara da rastlanır. Bunlar gök cisimleri, yılın ayları, tabiattaki değişimler olabilir. Ancak insan bunları tasvir ederken de metaforları, benzetmeleri kendi hayatında yer etmiş gündelik eşyalardan, ekonomik faaliyetlerden seçmiştir: Güneş, değirmen taşı; Ay, simit; yıl ve günler ise kaz ve kazın yavruları olarak bilmecelerde yerini

³⁴⁰ Urmançı. a.g.e., ss.158-161.

³⁴¹ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar.* ss.13-18.

³⁴² Urmançı. a.g.e., ss.158-161.

³⁴³ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar.* ss.13-18.

³⁴⁴ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar.* ss.13-18.

almıştır.³⁴⁵Tabiat varlıkları olan güneş, ay ve yıldızlar yerdeki varlıklarla karşılaştırılmalı olarak konu edilir. Böylece gökyüzündeki bu varlıklar insana yaklaştırılmış olur. Bu konudaki bazı bilmecelerin çok eski çağlardan geldiği düşünülmektedir. Çünkü söz konusu devirlerde insanlar güneş ve ay gibi gökyüzü cisimlerini kutsal saymakta ve onlara tapınmaktaydı.³⁴⁶Yine Ateş, insanoğlunun en eski yoldaşdır; bu sebeple bilmecelerde ateşin hem güzelliğinden hem de korkunçluğundan söz edilir. Ateşe tezat olan buz ve kar da bilmecelerin bir diğer konusudur.³⁴⁷

Bilmecelerin konularının, tarihî kaynak olarak değerlendirilmesi de mümkündür. İncelediğimiz bilmecelerde halkın sosyal tarihi, sınıf ideolojisi de açıkça görülmektedir. Sosyal denksizliği, ezici sınıf temsilcilerini göstermeye yönelik bilmeceler sayıca fazla değildir. Bu tür bilmecelerde genellikle ruhanilerin giyim kuşam ve dış görünüşlerinin tasvir edildiği görülmektedir: “*Arkadan at; önden keçi*”(papaz).³⁴⁸ “Nesne ve varlıkların çeşitli sosyal tabaka temsilcilerine ve toplumsal ilişkilere benzetilmesi suretiyle hazırlanan bilmeceler; sosyal adaletsizliği gözler önüne sermek, ezici sınıflara duyulan nefreti ifade etmek ve onların bu hâllerine gülmek için birer vasıta olur. “*Zenginin ince, fakirin kalın*” bilmecesinde ironiden faydalanarak sosyal denksizliğe vurgu yapılmıştır. Bilmecenin cevabı gömlek olmalıdır; çünkü zengin ipekten, fakir ise kendirden imal edilen gömleği giymektedir.³⁴⁹

Çalışma konumuz olan Tatar Halk İcatı-Tabışmaklar isimli çalışmada yer alan bilmecelerin konularına dair dikkatimizi çeken noktaları genel olarak ifade etmeye çalıştık. Eserde tematik açıdan gök cisimleri, yer-su, tabiat görünüşleri, bitkiler, hayvanlar, kişi ve onun ten yapısı, yer yurt, giyim kuşam, çanak çömlek, aş-su, kültür ve yaşamşekline dair metinlerin ağırlıklı olarak kullanıldığını gördük. Bu durum bilmece konularının soyut veya somut oluşu hakkında da bir sonuca ulaşmamızı sağladı. Metinlerde yerdeki, gökteki, somut, soyut, canlı ve cansız varlıklar tasvir edilmiştir. Bilmece atışmalarında cevabı arayan kişinin sorduğu

³⁴⁵Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. ss.13-18.

³⁴⁶ Yarmi, a.g.e., ss.177-179.

³⁴⁷ Yarmi, a.g.e., ss.177-179.

³⁴⁸ Yarmi, a.g.e., s.177.

³⁴⁹Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. ss.13-18.

“*Yerde mi, gökte mi?*”, “*Canlı mı, cansız mı?*” gibi sorular sözü edilen tasvirlerin içeriğine ilişkin ipucu niteliğindedir.³⁵⁰

Bu tematik gruplar sadece Tatar bilmecelerinde değil; Rus, Tacik, Başkurt, Özbek, Çuvaş, Ermeni vb. halkların folklorunda da mevcuttur. Fakat tematik gruplar ortak olsa da bu temalarda tasvir edilen nesnelere halkların yaşayış biçimine, bulunduğu coğrafyaya göre değişebilmektedir. Mesela Özbek folklorunda pamuk, mısır, pirinç, üzüm, kayısı, ayva, incir, fıstık gibi bitkileri veya yemişleri konu edinen bilmeceler çoğunluktadır; ancak Tatarlarda bunlarla ilgili bilmeceler göze pek çarpmaz. Aynı şekilde İdil, Ural, Kama boyu bilmecelerinde sık bulunan ağaçlar, bitkiler ve sebzeler de Özbek bilmecelerine yansımaz.³⁵¹ Sözü ettiğimiz bu farklı yaşam tarzları; kültüre ait elementleri, malzemeleri de farklılaştırmakta ve oluşan bilmecelerde de bu özgünlük ifade bulmaktadır. Doğaldır ki her halk kendini, kendine has olanla ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi bilmeceler folklorik anlamda zengin bir içeriğe sahiptir.

“Sözlü halk edebiyatı ürünlerinden olan bilmecelerde, diğer halk edebiyatı ürünlerinde de olduğu gibi halkın yaşam tarzını, geçim kaynaklarını, giyim kuşamını, inançlarını; dünyayı, tabiatı, gökyüzünü algılayışını, bilgi ve kültür seviyesindeki olgunluğu, mizah anlayışını, zekâsını ve hayal gücünü görmek mümkündür.”³⁵²

Sözün kısası halkı ilgilendiren ve ona ait olan her şey bilmecelere konu olabilmektedir. İnsan sözlü kültür kapsamında kendini ve ait olduğu evreni tümüyle somut-soyut, canlı-cansız, yerde-gökte demeden algılamaya çalışmış; dâhil bulunduğu dünyayı çözümlenme ve bu dünyadayaşama noktasında karşılaştığı her şeyi konu olarak diline dolayısıyla sözlü kültürüne yansıtmıştır. Çünkü bu, insan olmanın, yaşamının ve düşünmenin bir tezahürüdür.

İncelediğimiz Tatar Halk İcatı Tabışmaklar eserinde H. Mehmutov, bilmeceleri temaları bakımından 33 bölümde tasnif etmiştir. Biz de Kazan Tatar bilmecelerini içerikleri bakımından, H. Mehmutov’un tasnifi çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

IV.2.2.1. Gök Cisimleri ile İlgili Bilmeceler

Fuzuli Bayat; astral kültürün (semadaki cisimler hakkında anlatılanların) Türklerde yaygın olmasını atlı göçebe kültüre bağlamaktadır:

³⁵⁰ Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. ss.13-18.

³⁵¹ Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. ss.13-18.

³⁵² Tokmak, a.g.t.,s. 31.

1. “Hayvancı bir milletin astrolojik bilgileri, en azından gündüzleri ve geceleri hayvan sürülerini otlaktan ağıla, yazlıktan kışlığa götürebilmelerine, yardımcı olacak kadar bilmeleri gerekirdi.
2. Gökbilimi ile ilgili sözlü edebiyatta, kaya üstü ve duvar resimlerinde ve piktogramlarında yeterince bilginin mevcut olması, bir zamanlar Ay merkezli inanç sisteminin Türkler tarafından kabul görmüş olması ile ilgilidir.”³⁵³

İlkel insanın göğe bakması, onun içinde dinsel hisler oluşturur. *Gök*; aşkınlık, sonsuzluk, güç ve kutsallık ifade eder. Gök, en yüksektedir ve en yüksek olmak tanınasal bir niteliktir. İnsanın ulaşamadığı yıldızlı gök, tanrıların mekânıdır ve ancak ayrıcalıklı kişiler yahut ölümün ardından ruhlar oraya ulaşabilir. İşte tanrının aşkınlığı; göğün sınırsızlığı ve sıradan kimselerin ona ulaşamamaları ile ilişkilendirilir. Mircea Eliade, göğün varlık tarzının tartışılmaz bir hiyerofani olduğunu belirtir:

“Yıldızların arasında veya atmosferin üst bölgelerinde gerçekleşen her şey - gök cisimlerinin ritmik dönüşleri, hareket eden bulutlar, fırtınalar, yıldırımlar, meteorlar, gökkuşakları- aynı hiyerofaninin parçalarıdır.”³⁵⁴

Gök, Türkler için en eski devirlerden itibaren hayatın merkezinde olagelmıştır. Kültigin Yazıtında geçen şu cümle bunu açıklamaktadır:

“(D 1) Üze kök tengri asra yağız yer kılıntukda, ekin ara kişi oğlı kılınmış.”³⁵⁵

“Kök, yani gök, göğün rengi olan mavilik idi. Aslında Türkler göğe Kök-Tengri, yani mavi gök derlerdi. Bugünkü Türkçemizde kullandığımız “gök” sözü, göğün renginden başka bir şey değildi. Gök renk, kutsal göğün olduğu kadar, Tanrının da bir sembolü idi. Bir şeyi gök rengine büründürmek veya gök sözü ile beraber söylemek, o şeyi kutsal saymak veya aralarında Tanrı ile ilgili bir bağ kurmak isteğinden ileri gelmeli idi.”³⁵⁶

Bahaeddin Ögel “*Gök*” ile “*Tanrı*” kavramlarının birbirinden ayrı tutulmadığını ve bu kavramların arasında belirgin bir fark gözetilmediğini bildirir:

“Çin’de de, gök, yani (T’ien) denince, Tanrı da içinde idi. Özellikle eski Türk düşüncesinde ikisi arasında kesin bir ayrılık göstermek çok güçtür. Ancak Uygur yazılarında “Tengri” Budist Tanrıların yerine geçmişti. Bir 11. Yüzyıl kaynağı ise şöyle diyordu: “Kâfirler göğe, Tengri derlerdi. Yine bu adamlar, büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi, gözlerine büyük görünen şeylere de, hep Tengri adını verirlerdi. Bu yüzden, bu gibi şeylere tapınır, secde ederlerdi. Yine bu kimseler, bilgin kişilere de, Tengri denirlerdi.”³⁵⁷

³⁵³ Fuzuli Bayat. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi*. c.I, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.266.

³⁵⁴ Mircea Eliade. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. Lale A. (Çev), Kocabı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, ss.61-63.

³⁵⁵ Tekin, a.g.e., s.38.

³⁵⁶ Bahaeddin Ögel. (2010). *Türk Mitolojisi*. c.I, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, s.42.

³⁵⁷ Bahaeddin Ögel. (2010). *Türk Mitolojisi*. c.II, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara, s.147.

Böyleyken Müslüman olan Kaşgarlı Mahmud da “*Tengri*” sözcüğünü kullanmıştır. Yani bu inanış kelimelere yansımış ve Anadolu’ya ulaşmıştır.³⁵⁸

Tanrıyı ifade etmek için kullanılan *gök* sözcüğü, daha sonra Müslüman Türklerde “*Allah*” anlamında kullanılacaktır. Önceleri Tanrı’yı işaret eden bu sözcük, zamanla “*Gök: mavi*” anlamına da dönüşecektir.³⁵⁹

145:

Kük tana koyırğı bélen su eçe.

Mavi dana kuyruğu ile su içer.

(Sudan par küteréli)

(Sudan buhar yükselmesi)

Türklerin hayatında böylesi bir öneme sahip olan gökyüzü zamanla farklı anlamlar da kazanarak sözlü edebiyatta yerini almıştır. *Gök ve gök cisimleri*, elbette, Kazan Tatar bilmecelerine de ilham olmuştur. Bu cisimler bilmecelerde münferit olarak tasvir edildiği gibi, birkaç gök cisminin bir bilmecede yer aldığını da görebilmekteyiz.

Kazan Tatarlarında *gök cisimleri, yılın bölümleri ve tabiat hadiselerini* tasvir eden pek çok bilmece mevcuttur. Halk bu bilmecelerde kullanılan metaforları, benzetmeleri kendisinin estetik duygusuna hitap edecek biçimde ve çoğunda kendi el emeği ile elde ettiği ürünlerden, ekonomik faaliyetlerinden ve gündelik eşyaları arasından seçer. Nitekim *değirmen* Kazan Tatar bilmecelerinde belirgin olarak kullanılır. Aşağıdaki bilmecelerde *gökyüzü*, değirmen taşı ve çadır; *Ay*, simit; *yıldızlar*, buğday ve Tatarların meşhur yemeği peremeç olarak tasvir edilmiştir.³⁶⁰

1:

Al tégérmen taşı

Al değirmen taşı

Göl tégérmen taşı

Gül değirmen taşı

Anı bélgen yöz yégérmi yeşlé.

Onu bilen yüz yirmi yaşlı.

(Kük Yözé)

(Gökyüzü)

39:

Nerse karyı küzlékséz?

Ne ise bakar gözlüksüz?

Nerse aşy avızsız?

Ne ise yer ağızsız?

(Koyaş, tégérmen)

(Güneş, Değirmen)

4:

Zur palas,

Büyük pala,

³⁵⁸ Ögel, a.g.e., s.147.

³⁵⁹ Jean Paul Roux. (2000). *Gök-tanrı (Tengri). Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Gönül Y. (Çev), c.I, Dost Kitabevi, Ankara, s.342.

³⁶⁰ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*. ss.13-18.

Töbende yamrı kalaç.

(Kük hem ay)

5:

Bozga boday sibélgen.

(Kük hem yıldızlar)

6:

Kül tulı altın balık.

(Kük hem yıldızlar)

8:

Miç tulı peremeç,

Urtasında bér kalaç.

(Kük, yıldızlar, ay)

9:

Bér çatır bar,-

Baganasız, bavsız;

Éçénde iké şem,-

Filtéséz, maysız.

(Kük, koyaş, ay)

Dibinde yarım simit.

(Gök ve Ay)

Buza buğday serpilmiş.

(Gök ve Yıldızlar)

Göl dolu altın balık.

(Gök ve Yıldızlar)

Soba dolu peremeç³⁶¹,

Ortasında bir simit.

(Gök, Yıldızlar, Ay)

Bir çadır var.-

Direksiz, bağısız;

İçinde iki mum,

Fitilsiz, yağsız.

(Gök, Güneş, Ay)

Eski zamanlarda, insanların tabiattaki her şeyin bir iyesi olduğuna inandıklarından söz etmiştik. Bu iyeleri kızdırmamak, onların gazabına uğramamak; balıkçılık, avcılık, çiftçilik gibi faaliyetlerinden verimli neticeler almak isteyen insan gizli dil kullanma yoluna gider yahut da bu tabiat varlıklarını memnun etmek üzere onlara övgüler düzer. İşte bu amaçla, yıl fasıllarının değişmesi sebebiyle, gerçekleştirilen bayram âdetlerinde *Güneş, Ay, yıldızlar, yer, su, yel, yağmur* gibi varlıkları övmek üzere de bilmeceler söylenirmiş. Böylece insanlar, muhtemelen, gök cisimlerini veya tabiat güçlerini “*merhamete getirmeyi*”, önlerindeki yılın ürünüde onların bereketli tesirini temin etmeyi ummuşlar.³⁶²

14:

Ul bulsa kön bula,

Ul bulmasa kém bula?

(Koyaş)

O olsa gün olur,

O olmasa kim olur?

(Güneş)

³⁶¹ Tatar yemeği.

³⁶² Tatar *Halk İcatı Tabışmaklar*. s.10.

37:

*Kükte de yögérék,
Cirde de yögérék,
Bérsén de uzalmassiñ yögérép.*

(Koyaş, ay, cil, su)

*Gökte de çabuk,
Yerde de çabuk,
Birisini de geçemezsin koşup.*

(Güneş, Ay, Rüzgâr, Su)

38:

*İke bulgan öç bulmas,
Unike unöç bulmas.*

(Koyaş, ay hem yıldagı uniké ay)

*İki olan üç olmaz,
On iki on üç olmaz.*

(Güneş, Ay ve Yıldaki On İki ay)

Gecenin gündüze dönüp Ay'ın yerini Güneş'e bırakması, Kazan Tatar bilmecelerinde konu edilen bir başka hadisedir. Güneş; yüzünü göstermeye hazırlanırken horoz öter, ezan okunur ve insanlar güne başlamak üzere uyanır. Aşağıdaki bilmecede horoz kişileştirilmiş ve insanın uykudan uyanışı ölünün dirilmesi olarak ifade edilmiştir. Türklerde ve birçok eski halklarda Ay'ın doğup batması, tıpkı güneşte olduğu gibi, ölüp dirilme olarak algılanmaktadır. Buradan hareketle, Türklerde en eski zamanlardan bu yana var olan ve İslamiyete geçişimizi kolaylaştıran unsurlardan biri diye sayabileceğimiz ölümden sonraki hayat inancına telmih yapıldığını söylemek, zannımızca yanlış olmayacaktır ki bir kapının açılıp başka bir kapının kapanması da bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Horozun ötüşü ise surun üflenmesini akla getirmektedir. Aynı bağlam Kazan Tatar Türklerinin *horoz* ve *uykuyu* konu alan bilmecelerinde de mevcuttur:

23:

*Altın kapka açıla,
Kömés kapka yabıla,
Merdi babay kıçkırır,
Ülgen kэшéler téréle.*

(Koyaş çıgu, ay batu, eteç kıçkırır, ökэшéler yokıdan toru)

(Güneş'in Çıkması, Ay'ın Batması, Horozun Ötmesi, İnsanların Uyanması)

Bilmecelerde *Güneş*, kimi zaman bir aynadır; kimi zaman ise doğadan doğaya aktarma yolu ile *horoz*, çukurda bağırıp duran bir kurbağa oluverir:

24:

*Tavda takta yarıla,
Bazda baka kıçkırır,*

*Dağda tahta yarılır
Çukurda kurbağa bağırır,*

Sazda yılan sızgıra.

Sazda yılan ıslık çalar.

(Tañ atu, eteç kışkıru, azan eytü)

(Tan Atması, Horozun Ötmesi, Ezanın Okunması)

25:

Kük çibıldık éçénde

Mavi cibinlik içinde

Tügerék közgém yugaldı.

Yuvarlak aynam kayboldu.

(Koyaş bayu)

(Güneşin Batması)

Tatar folklorunda parlaklık, güzellik ve yalnızlığı simgeleyen Ay,³⁶³ eski Türklerin hem sosyo-kültürel hem de dinî-mitolojik hayatında önemli bir yer tutmuştur. Ay'ın gizemli dünyasını fark eden Türkler, bu ezoterik bilgilerini sözlü kültürüne yansıtmıştır.³⁶⁴

40:

Ak alaşa-kabak aşá.

Ak alaşa-kapı aşar.

(Ay)

(Ay)

41:

Tönle kalka, köndéz yata.

Gece kalkar, gündüz yatar.

(Ay)

(Ay)

Çin kaynaklarından ve etnografik verilerden yola çıkılarak Türklerin, bugün bilinengezenleri ve yıldız kümelerini o zamanlardan fark ettikleri; söylenmektedir. Gerçekten de gezegen ve yıldızların konar-göçer psikolojisine olan etkileri, onların hem sözlü kültüründe hem de görsel nesnelere bağlamında yansıma bulmuştur. Bu yansımaları Kazan Tatar bilmecelerinde de görmekteyiz. Kaynaklara göre Türkler tarafından bilinen gezegenler ve yıldız takımları şöyledir.³⁶⁵

“Kün, Ay, Ongay/Karakuş (Jüpiter, İslamî Edebiyatta Müşteri), Oot Yıltuz/Kürüd (Mars, İslamî Edebiyatta Merih), Suv Yıltuz/Arzu (Merkür, İslamî Edebiyatta Utarid), Sarıg Orungulug/Sekentir (Satürn, İslamî Edebiyatta Zühal), Erliğ/Erlık/Çolpan (Venüs, İslamî Edebiyatta Zühre), Altın Kazık/Temir Kazık (Kutup Yıldızı), Sin (Antaras), Ülker (Süreyya), Yitiken (Büyük Ayı), Samanyolu.”³⁶⁶

50:

Altı kız her tön sayın

Altı kız her gece her

Köyentelep su kitére,

Terazileyip su getirir,

Unbér éré, béрге cıyılıp,

On bir erit, birlikte toplanıp

Çitten küzlep tön kiçére.

Kenardan gözleyip gece geçirir.

³⁶³Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.19.

³⁶⁴ Bayat, a.g.e., ss.268-270.

³⁶⁵ Bayat, a.g.e., s.266.

³⁶⁶ Bayat, a.g.e., ss.266-267.

(Ölker hem köyente yıldızlar)**(Ülker ve Terazi Yıldızları)**

Yukarıdaki bilmecede yıldızların kişileştirildiği görülmektedir. Türk insanı animist anlayışını sözlü kültür ürünlerine sıkça yansıtmıştır. Gök cisimlerini yerdeki canlı varlıklar gibi düşünmüş ve öyle tasvir etmiştir.

Kazan Tatar bilmeceleriningüneş, ay ve yıldızlarla ilgili olanlarının pek çoğunun, bu tabiat varlıklarına tapıldığı eski zamanlara ait olması ihtimalinin yüksek olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Halk, bu varlıkları mümkün merteye yere ve kendisine yakın olarak görmek istemiş ve diline de görmek istediği şekilde yansıtmıştır.³⁶⁷

51:

Öy başında saplı çüméc.

Ev başında saplı çömçe.

(Cidégen Yıldız)**(Büyük Ayı Yıldızı)**

Türk mitolojisinde at kültürünün önemli bir yeri vardır. Fuzuli Bayat; yıldızların mitolojide birer at şeklinde betimlenmesini, göçebe bir kavim olan Türklerin etno-psikolojik hayat görüşlerinin bir sonucu olarak değerlendirir.³⁶⁸

52:

Kazıkka beylengen ike atım dulıy,

Kazığa bağlanmış iki atım kuduruyor,

Dulasa da bér tireden kite almıy.

Kudursa da bir civardan gidemez.

(Timér kazık, akbüzat, kükbüzat yıldızları)**(Demir Kazık, Akbozat, Gökbozat Yıldızları)**

Yukarıdaki bilmecede sözü edilen “*Temir Kazık*”, Evren’in direği olarak tasavvur edilir ki Tanrılar bu yıldızla atlarını bağlarlar. Bu yüzden eski Türkler bu yıldız hep durağan, sabit bir direk gibi düşünmüş ve diğer yıldızların bu yıldızla bağlı olduğuna inanmışlardır. Türkler, bu yıldızı yeraltından çıkararak göğe kadar uzanan demir yahut altın bir ağaç olarak betimlemiştir.³⁶⁹

“Bu Tatarların “Demir Kazık”ı idi. Köylülerin bazıları da bu direğe, “Er” veya “Baba” diyorlardı. Bu yolla, şehir direği, onların atası oluyordu. Uygur ve Yakut Türklerinde de gök ile yeri birleştiren bu ağaç, hayat veriyordu.”³⁷⁰

Bu nedenle “*Temir Kazık*” önemli bir yıldızdır; çünkü Gök Tanrı’ya giden yoldur.

Fırtına ve onu tetikleyen gök gürlemesi ile şimşek, Türk halklarını derinden etkilemiştir. Öyle ki Kaşgarlı Mahmud; yıldırım, gök gürlemesi ve fırtına gibi tabiat

³⁶⁷ Yarmi, a.g.e., s.178.

³⁶⁸ Bayat, a.g.e., s.267.

³⁶⁹ Bayat, a.g.e., ss.290-291.

³⁷⁰ Ögel, a.g.e., c.II, s.177.

hadiselerinin Gök Tanrı tarafından verilmiş cezalar olduğunu söyler. Zira tabular eski insanların hayatında önemli bir rol oynar. Mesela akarsuda elbise yıkanmasını yasaklayan bir tabu mevcuttur ve insanların bu tabuyu ihlal etmeleri Tanrı tarafından cezalandırılmalarını gerektirir. Volga Bulgarlarında ise bir evin üstüne yıldırım düştüğünde oraya yaklaşılmaz ve o ev terk edilirdi.³⁷¹

55:

Ul nidérkém - üze sansız küp bulır,

O nedir ki - kendisi sayısız çok olur,

Ul nidérké - yuntmıyınça uk bulır,

O nedir ki - yontmadan ok olur

Ul nidérkém - kul timesten yuk bulır.

O nedir ki - el değmeden yok olur.

(Yıldız, Yeşén, acagan)

(Yıldız, Yıldırım, Şimşek)

Mitolojiye dayanan bir bilgi de Anadolu’da “Ay”ın erkek, “Güneş”in ise dişi olarak kişileştirilmesidir.³⁷² Aşağıdaki bilmece bu düşünceyi hatırlatmaktadır:

34:

Köndéz - kız, tönde - yégét.

Gündüz - kız, gecede - yiğit.

(Koyaş hem ay)

(Güneş ve Ay)

35:

Ber atası, ber anası

Bir atası, bir anası

Niçe yöz méñ balası.

Kaç yüz bin çocuğu.

(Koyaş, ay, yıldızlar)

(Güneş, Ay, Yıldızlar)

İncelediğimiz Kazan Tatar bilmeceleleri arasında ananevi döneme ait çok sayıda bilmece olsa da Sovyet Dönemi’nde doğan bilmeceleler de göze çarpar. Bu bilmeceleler; halkın hayatına fen, bilim-teknik alanındaki gelişmelerin yansadığını göstermektedir.³⁷³

56:

Koyrıklı yıldız,

Kuyruklu yıldız,

Kürénedér köndéz.

Görünür gündüz.

(Cirnéñ yasamla iyerçéné)

(Yerin Suni Uydusu)

57:

Üze yıldızlar tuganı,

Kendi yıldızların kardeşi,

Tik cir tudırgan anı.

Ancak yer doğurmuş onu.

(Cirnéñ yasamla iyerçéné)

(Yerin Suni Uydusu)

³⁷¹Jean Paul Roux. (2000).Türkler ve Moğollarda Kişileşen Yıldırım.*Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Gönül Y. (Çev), c.II, Dost Kitabevi, Ankara, s.1106.

³⁷²Özhan Öztürk. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. Phoenix Yayınevi, Ankara, s.150.

³⁷³Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.13.

IV.2.2.2. Yer ve Yeryüzü Şekilleri; Faydalı Çukurlar, Sular ile İlgili Bilmeceler

Eski Türkler tabiatta bazı gizli güçlerin var olduğunu düşünüyorlardı. Bu inanişâ göre dağ,tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, ateş, ağaç, orman, mağara, volkanik göl, deniz, demir gibi varlıklar aynı zamanda birer ruh-tanrı idiler.³⁷⁴ İşte bu inançlarından ötürü Türkler, yer ve suları “*Türk milletinin koruyucusu*” olarak düşünüp onlara kişilik ve ilahî güç atfetmiştir.³⁷⁵ Bilge Kağan Yazıtında,eski ifadesiyle yer-sub kutsiyetini ifade eden bazı cümleler ise şöyledir:

“(D10) Türk Tanrısı (ve) kutsal yer (ve) su (ruhları) şöyle yapmışlarşüphesiz: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İltiş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatun’u göğün tepesinde tutup (daha) yukarı kaldırdılar şüphesiz.”³⁷⁶

“(D35) ... (Bu hareketi) yukarıdaki Tanrı, (aşağıdaki) kutsal Yer (ve) Su (ruhları ile) amcam hakanın ruhu tasvip etmedi hiç şüphesiz...”³⁷⁷

Yer-su kültürü, Göktürk Kitabelerinden edinilen bilgilere göre, VIII. asırda Türk İmparatorluğunda devletin resmî kültürlerinden biri olmuştur. Altaylıların inanişınca yer-su ruhları; insanların yaşadığı yerlerde yaşar, hayvanları yaratır ve orada yaşayan insanların ürünlerini bereketlendirirdi. Yeniseyliler dağ ve sulara söyledikleri ilahilerde “*merhametli hakan*” anlamındaki “*kayrakan*” sözünü kullanırlardı.³⁷⁸ Dede Korkut Kitabı’nda yer alan “*Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması Destanı*”nda Salur Kazan ırmağa bazı sözler söyler.³⁷⁹ Bu sözler Şamanistlerin yer-su ruhlarına söyledikleri ilahileri hatıra getirir.Görüldüğü üzere yer ve suların kutsallığına inanan insan; *yer-suları* öven bilmeceler söyleyerek de onları sakinleştirmeyi ve ürünlerinden verim almayı umut etmişlerdir:³⁸⁰

59:

Simézden siméz - ni siméz?

Semizden semiz - ne semiz?

(CİR)

(YER)

Türklerin önemli kültürlerinden biri olan *su*, Kazan Tatar Türkleri için de vazgeçilmez bir hayat kaynağıdır. Nitekim her şey suya dayanır. Tarlalar

³⁷⁴ Kafesoğlu, a.g.e.,s.302.

³⁷⁵ Ögel, a.g.e., c.II, s.256.

³⁷⁶ Talât Tekin. (2010). *Orhon Yazıtları*. TDK, 4. Baskı, Ankara, s.53.

³⁷⁷ Tekin, a.g.e., s.63.

³⁷⁸ İnan, a.g.e., c.I, ss.491-495.

³⁷⁹ “Salur Kazan’ın sözleri” için bkz. Muharrem Ergin. (2009). *Dede Korkut Kitabı-I*. TDK, Ankara, s.101.

³⁸⁰ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*. s.10.

sulanmadığında bir süre idare edebilir. Ancak insanların ve hayvanların her gün su içmeleri, yaşamsal fonksiyonlarının devamı için zaruridir.³⁸¹

77:

İsé yuk, tösé yuk,

Kokusu yok, rengi yok,

Annan başka tormış yuk.

Ondan başka hayat yok.

(Su)

(Su)

Ülke ekonomisinin gelişmesinde ve Tataristan'ın Rusya Federasyonunun en zengin ülkelerinden biri olmasında tarıma elverişli toprakların büyük katkısı olmuştur. Tarım faaliyetlerinin önemli bir ekonomik gelir sağladığı Tataristan³⁸² için yer, hem eski Türklerdeki gibi kutsal bir vatan hem de bereketli bir geçim kaynağıdır:

58:

Yata torgan yastığım,

Yatıp duran yastığım,

Şunda tarım, yasmığım.

Şurada darım, mercimeğim.

(Cır)

(Yer)

Bilmecelerdeki kişinin dünyaya bakışını açıklamak son derece önemlidir. Çünkü eski devirlerde yaşayan insanlar doğayı animistik görüş dairesinde gözlemlemişler ve bu inanış çerçevesinde hayatlarına yön vermişler. Bilmecelerde bu mitolojik izlerin korunduğu görülmüştür.³⁸³ Tabiatın gizemini, sırlarını belki de varlık sebebini düşünen ve anlamaya çalışan insan bunu diline de yansıtmıştır.

Ateş de Türklerin önemli kültlerinden biridir. Ateşin esrimesi, zor sönmesi, coşkuluğu, hızlı yayılması, hayvan ve ruhları uzakta tutma işlevleri Şamanizm ile bağlantılarını izah eder niteliktedir. Eski Türklerde ateşin temizleyici gücü olduğuna inanılmaktaydı ve Cengiz Han zamanında ateşle ilgili yasalar hazırlanmıştı. Ocağa su dökmek, ateşe maden ile değmek veya bıçak değdirmek bu yasaklardandı. Ateşin sönmesi; ocağın sönmesi, uğursuzluk ve felaket demektir. Günümüzde de önemli törenlerde ateş yakıldığı düşünüldüğünde, ateşe duyulan saygının farklı şekillerde ve inanışlarda olsa bile güncelliğini muhafaza ettiği söylenebilir.³⁸⁴ Ateş insanın çok

³⁸¹ Ögel, a.g.e., c.II, s.315.

³⁸² İbrahim Güner. (2011). Tataristan. *İslâm Ansiklopedisi*.c.40,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.163.

³⁸³ *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. s.16.

³⁸⁴ Jean Paul Roux. (2000). Ateş. Türklerde ve Moğollarda Ateş Kültü. *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Gönül Y. (Çev), c.I, Dost Kitabevi, Ankara, s.84.

eski bir yoldaşdır.³⁸⁵ Aşağıdaki bilmecede ateş, ne kadar yese de bir türlü doymayan bir köylü olarak tasvir edilmiştir. Ateşin bu hâlini, az önce sıraladığımız hızlı yayılma ve coşkunluk özelliği ile açıklayabiliriz:

96:

*Bu dünyada bar dürt agay:
Bérsé haman yögere, bér de armıy,
İkénçésé gél aşıy, bér de tuymıy,
Öçénçéségél eçe, bér de kanmıy,
Dürténçésé gél köyli,
Tavışı bér de kilmi.*

(Yulga, ut, cir, cil)

*Bu dünyada var dört köylü:
Biri devamlı koşar, hiç yorulmaz,
İkincisi her vakit yer, hiç doymaz,
Üçüncüsü her vakit içer, hiç kanmaz,
Dördüncüsü her vakit şarkı mırıldanır,
Sesi de hiç gelmez.*

(Akarsu, ateş, yer, yel)

Bu bilmecenin, rüzgârın olmadığı, üç dizelik varyantı ise şöyledir:

61:

*Éçe de éçe - bér de kanmıy,
Yögere de yögere - bér de armıy,
Aşıy da aşıy - bér de tuymıy.*

(Cir, su, ut)

*İçer de içer - hiç kanmaz,
Koşar da koşar - hiç yorulmaz,
Yer de yer - hiç doymaz.*

(Yer, su, ateş)

97:

*Bérsé kite,
Bérsé utırıp tora,
Bérsé yata.*

(Yulga, ağaç, cir)

*Birisi gider,
Birisi oturur durur,
Birisi yatar.*

(Akarsu, ağaç, yer)

Akarsuyu konu edinen bilmecelerde, Tatar halkının çok eski zamanlarda gerçekleştirdiği göçlere dair izlere rastlanır. Bilmecelerde, göçebe hayat ile akarsu arasında bir bağlantı kurulmuştur. Bulgar Devleti zamanında yazın türlü sebeplerden ötürü göçler yapılırdı. Atlı arabaya yüklenenler, uzun bir yola vurulurdu. Yol dağlardan geçer, akarsuyu takip ederdi. Tarihe dair çeşitli kaynaklarda, İbn-i Fadlan'ın kitabında ve Kutadgu Bilig'de de, bu bilgilere rastlanmaktadır.³⁸⁶ İşte aşağıdaki bilmeceler bu göç âdetini; yol, araba ve akarsu arasındaki bağlantıyı pek güzel ifade etmektedir:

89:

Atı yuk, tertésé yuk,

Atı yok, tertesi yok,

³⁸⁵ Yarmi, a.g.e., s.178.

³⁸⁶ Urmançı, a.g.e., s.190.

Kön-tön bara, yulı kala.

(Yulga)

90:

*Ay kitté de yul kitté,
Kiçe-köndéz yul kitté;
Ni yulı özélmedé,
Ni üzé özélmedé.*

(Yulga)

91:

*Başı - tavda,
Ayagı - diñgézde.*

(Yulga)

98:

*Çit-çité - tallık,
Urtası - sazlık,
Kérseñ - batarsıñ,
Çıgalmıy yatarsıñ.*

(Kül)

99:

*Tustak tulı su,
Suniñ östé bu.*

(Kül)

Gece gündüz gider, yolu kalır.

(Akarsu)

*Ay gitti de yul gitti,
Gece-gündüz yol gitti;
Ne yolu sona erdi,
Ne kendisi sona erdi.*

(Akarsu)

*Başı - dağda,
Ayağı - denizde.*

(Akarsu)

*Kenarları - söğütlük,
Ortası - sazlık,
Girsen - batarsın,
Çıkamaz yatarsın.*

(Göl)

*Küçüçük tabak dolu su,
Suyun üstü buhar.*

(Göl)

Deniz suyunun buharlaşarak yağmura dönüşmesi ve tekrar damla damla denize karışması hadisesi kişileştirme yapılarak anlatılmış. Uçsuz bucaksız deniz, ana; yağmur damlaları ise yavru olarak tasvir edilmiştir:

100:

*Kiñ géne bér ana,
Balaların tarata;
Tarata da kiré ala,
Bötén cirné çılata.*

(Diñgéz hem yañgır)

71:

Saz töbénde sarı éncé.

(Kom)

*Genişçe bir ana,
Yavrularını dağıtır;
Dağıtır da geri alır,
Bütün yeri nemlendirir.*

(Deniz ve Yağmur)

Saz dibinde sarı inci.

(Kum)

67:

Öy artında darım bar,
Kütere alsañ, barın da al.

(Tufrak)

Ev ardında barutumvar,
Kaldırabilirsən, hepsini de al.

(Toprak)

Kalıplaşmış ifade ile başlayan ve zengin kafiyeyle sahip olan bu bilmece, *balçıgım* niteliğini çok iyi izah etmektedir:

68:

Tap tabışmak:
Ayakka yabışmak.

(Balçık)

Bul bilmece:
Ayağa yapışmaca.

(Balçık)

Tataristan'ın yeraltı kaynakları arasında petrol ve doğalgazın önemli bir payı vardır.³⁸⁷ Bu bölümde *petrolle* ilgili söylenen tek bilmece şöyledir:

75:

Koyım töbé - kara may.

(Néft')

Kuyumun dibi - kara yağ.

(Petrol)

Yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin olan ülkede doğalgaz ve petrolün yanında taş kömüründen de söz etmek gerekecek.³⁸⁸

72:

Dönyada nerse tamırsız üse?

(Taş)

Dünyada ne köksüz biter?

(Taş)

73:

Kodikka töştem, taş çıgardım,-
Taş digeném ut boldı.

(Taşkümér)

Kuyuya düştüm, taş çıkardım,-
Taş dediğim ateş oldu.

(Taşkömürü)

78:

Nerse yögere ayaksız?

Nerse oça kanatsız?

Nerse üse tamırsız?

(Su, cil, taş)

Ne ise koşar ayaksız?

Ne ise uçar kanatsız?

Ne ise biter köksüz?

(Su, yel, taş)

Yer şekilleri bu bilmeceyle dile gelir:

70:

Bérevse: "Yatıyk", - di,

Birisi: "Yatalım", - der,

³⁸⁷Nadir Devlet. (2002). Tataristan Cumhuriyeti. *Türkler*, c.20, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s.20.

³⁸⁸Devlet, a.g.m., s.20.

Bérevse: "Toryk", - di.

Birisi: "Duralım", - der.

(Tümgekler)

(Tümsekler)

Abdülkadir İnana'a göre dağ kültü cihanşümül bir kültür:

*"Gök-Türkler Budun İnli, Iduk Ötüken, Iduk Baş, Tamag Iduk adlı dağları takdis ederek hepsine "ıdık yer su" demişlerdi."*³⁸⁹

Göğün Türkler tarafından kutsal sayıldığı ve *Tanrı* karşılığı kullanıldığından söz etmiştik. Dağlar da muazzam görünüşleri ve doruklarının gökyüzüne olan yakınlığı münasebetiyle insanlarca ruh-tanrı olarak görülmüş ve kutsal sayılmıştı. Abdülkadir İnan dağ kültü ile beraber pek çok yer-su kültürünün cahil hocalar tarafından İslamlaştırılmaya çalışıldığını bildirir.³⁹⁰

*"Dokuzuncu asırdan beri İslamiyet'in nüfuzu altına girmiş eski Bulgar sahasında yaşayan Kazanlı Türklerin Hocalar tavı denen dağı takdis ederek, kurbanlar kestikleri tespit edilmiştir."*³⁹¹

Dağların başını eğme motifi sıkça karşılaşılan bir motif olup Kaşgarlı Mahmud'un 11. asırda derlediği atasözlerinde de mevcuttur: *"(Yayın) kurulmuş (kurmuş) kirişi düğümlemez; kementle de (ukrug), dağ eğilmez!"*³⁹² Aşağıdaki bilmede ise dağın kaldırılamazlığı söylenerek onun ulu ve muazzam oluşu vurgulanmıştır ki bu bir övgü sayılır. Yollar ise uzundur, tıpkı bir diğer bilmedeki duman ve dağdan doğarak uzayıp giden akarsu gibi.

66:

Olı kazannı küterép bulmıy,

Koca kazanı kaldırmak olmaz,

Ozın bavnu ciép bulmıy.

Uzun bağı yığmak olmaz.

(Tav hem yul)

(Dağ ve yol)

Aşağıdaki bilmede *su*, *yol* ve *duman*ın ortak bir özelliği vurgulanmıştır:

79:

Öç ozın,

Üç uzun,

Öçésé de bik ozın.

Üçü de pek uzun.

(Su, yul, tötén)

(Su, yol, duman)

IV.2.2.3. Yıl Bölümleri: Yıl, Ay, Hafta, Bir Gece Bir Günler ile İlgili Bilmedeler

Zaman hızla akıp giderken durdurulamayan, geri alınamayan, tik tak türküsü eşliğinde koşar adım ilerleyen bir kavramdır:

³⁸⁹ Abdülkadir İnan. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. c.II, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, s.253.

³⁹⁰ İnan, a.g.e., c.II, ss.255-256.

³⁹¹ İnan, a.g.e., c.II, s.255.

³⁹² Ögel, a.g.e., c.II, s.426.

101:

*Tını da yuk, canı da yuk,
Tınıp torgan çağı da yuk;
Cırlıy bara, yögere bara,-
Uñga-sulga borılışı yuk.*

(Vakit)

*Nefesi de yok, canı da yok,
Dinip duran çağı da yok;
Türkü söyler gider, koşar gider,-
Sağa sola dönemeci yok.*

(Vakit)

Tatar Türkleri, yaşadıkları iklim dolayısıyla mevsim geçişlerinde çeşitli törenler düzenler, bayram kutlamaları yaparlardı. Mevsim geçişlerinde uygulanan bu gelenek-görenek ve bayramlar, insanların ekonomik hayatı ve halkın temel ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Tatarların yaşadığı yerlerde içtimai tören ve bayramların genelini ilkbahar ve yaz döneminde yapıldığı tespit edilmiştir ki bu da tarım etkinlikleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu gelenekler takvimin gösterdiği önceden belirlenmiş bir güne göre değil, yılın nasıl geldiğine bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Tatar Türklerinin tahayyülünde *mevsimlerin* ve *mevsimgeçişlerinin* nasıl olduğu, bilmecelere net olarak yansımıştır.³⁹³

103:

*Bér kartnıñ uniké ulı bar:
Öçésé sarı köpé kiye,
Öçésé yeşél külmek kiye,
Öçésé sarı çikmen kiye,
Öçésé ak tun kiye.*

(Yılın dört fasılı)

*Bir ihtiyarın on iki oğlu var:
Üçü sarı kaftan giyer,
Üçü yeşil gömlek giyer,
Üçü sarı cepken giyer,
Üçü ak kürkgiyer.*

(Yılın Dört Mevsimi)

104:

*Du-du ite dürt büré,
Dürtésé de kük büré,
Dürtésé de yon tété,
Téşleré söyekke üte.*

(Kış ayları)

*Gürültü yapar dört bürü,
Dördü de gökbörü,
Dördü de yün dider,
Dişleri kemiğe geçer.*

(Kış ayları)

105:

*Babay kilgen sagınıp,
Ak çikmenén yabınıp.*

(Kış kilü)

*Dede gelmiş özleyip,
Ak cepkenine bürünüp.*

(Kış gelmesi)

³⁹³ Çulpan Zariyova Çetin. (2006). Tatar Türklerinin Mevsimlerle İlgili Gelenekleri. <http://turkoloji.cu.edu.tr>. (21.12.2006)

108:

*Ak yurganımnı alıp kuydım,
Yeşél yurganımnı ceyip kuydum.*

(Kış ütép, yaz kilüye)

*Ak yorganımı alıp koydum.
Yeşil yorganımı yayıp koydum.*

(Kışın Geçip, Yazın Gelmesi)

109:

*Cil-cil cile kilér,
İké ciñén sélke kiler,
Kayınsarga kére kilér,
Kayın suvın eçe kilér;
Kömés başlı, altın kaşlı,
Tuksan yeşlé.*

(Yaz ayları)

*Yel-yel yele gelir,
İki kolunu silker gelir,
Kayın korusuna girer gelir,
Kayın suyunu içer gelir;
Gümüş başlı, altın kaşlı,
Doksan yaşlı.*

(Yaz ayları)

111:

*Yeşél cilen ceyip kuydı,
Bar kaygını alıp kuydı.*

(Cey)

*Yeşil cübbe yayıp koydu,
Var kaygını alıp koydu.*

(Yaz)

Kazan Tatar Türkleri arasında *yıl, ay, hafta* ve *gün* gibi zaman dilimlerine dair pek çok bilmece bulunmaktadır. Bubilmeceleden, Tatar Türklerinin zamanın önemine vakıf olduğu sonucuna ulaşmaktayız.

114:

*Bér kürke, uniké akkoş,
Kırık sigéz ana kaz,
Öç yöz altmış biş bala kaz.*

(Yıl, aylar, atnalar, tevlékler)

*Bir hindi, on iki kuğu,
Kırk sekiz ana kaz,
Üç yüz altmış beş yavru kaz.*

(Yıl, aylar, haftalar, bir gün bir geceler)

“Kazan Tatar Türkleri İslamiyet’i en iyi şekilde koruyan ve ilahiyat eğitiminin en yüksek olduğu Türk topluluklarındanır.”³⁹⁴ Müslüman olan Tatar Türkleri, Ramazan ve Kurban Bayramlarında dinî ve geleneksel etkinliklerde bulunur ve misafirlerine bayrama özel ikramlar yaparlar.

117:

*Şeñgereynéñ indırında
Bér koşı bar - alaly.*

*Şeñgery’in harmanında
Bir kuşu var - alalı.*

³⁹⁴ Mehmet Er. (2010). *Tataristanlı Yazar ve Şair Nekiy İsenbet*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.9.

*Kükey salmıy, oya basmıy,
Yılına iké balalıy.*

(Yıl, bayramlar)

*Yumurta salmaz, kuluçka yatmaz,
Yılına iki yavrulu.*

(Yıl, beyremner)

Kazan Tatarlar bilmecelerinde halkın ekonomik geçim kaynaklarının, gündelik eşyalarının, sanatsal anlayışının hemen fark edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim aşağıdaki bilmecelerde *yıl*, *ay*, *hafta* ve *günlerkaz* ve onun yavruları; *kavak(tirek)* -Tatar Türklerinde kavak kutsal bir ağaçtır³⁹⁵ onun budağı, sapı ve yaprakları şeklinde tasvir edilmiştir:

119:

*Öç yöz altmış bala kaz,
Kırık sigez ana kaz,
Uniké akkoş, bér torna,
Anı bélmeseñ cir turna.*

(Tevlékler, atnalar, aylar, yıl)

*Üç yüz altmış yavru kaz,
Kırk sekiz ana kaz,
On iki kuğu, bir turna,
Onu bilmesen yer tırmala.*

(Bir gün bir geceler, haftalar, aylar, yıl)

125:

*Bér tirek,
Uniké botak,
Her botakta dürt sabak,
Her sabakta cidé yafrak.*

(Yıl, aylar, aydaki atnalar, atnadaki tevlékler)

(Yıl, Aylar, Aydaki Haftalar, Haftadaki Bir Gün Bir Geceler)

118:

Dönyada bér ağaç bar; öç yöz altmış altı yafragı bar, bér yağı ak, bér yağı kara.

(Yıl,tevlékler, kön, tön)

Dünyada bir ağaç var: Üç yüz altmış altı yaprağı var, bir yanı ak, bir yanı kara.

(Yıl, bir gün bir geceler, gün, gece)

Aşağıdaki bilmecede ise tasvir edilen varlığın niceliğinden faydalanıldığı görülmektedir:

132:

Bér tavık astında altmış yomırka.

(Segat hem minutlar)

Bir tavuk altında altmış yumurta.

(Saat ve dakikalar)

³⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ögel, a.g.e., c.II, ss.474-477.

IV.2.2.4. Tabiat Hadiseleri ile İlgili Bilmeceler

Teması *tabiat ve tabiat hadiseleri* olan bilmeceler, Tatar Türklerinin tabiata bakışını yansıtmaktadır. İslam öncesi dönemde Animizm, Totemizm gibi Şamanist unsurlar halkın sözlü kültürüne etki etmiştir. Neticede insanlar duygu ve düşüncelerini dil ile ifade eder, bu ifadenin sanatlı bir türü olan bilmecelere de elbette halkın geçmiş zamanlara ait ananevî hisleri tesir etmiştir.

135:

Tenséz tora,

Télséz söyleşe,

Hiçkém anı kürmi,

Herkém anı işéte.

(Yañğırav, kaytavaz)

Tensiz durur,

Dilsiz konuşur,

Hiç kimse onu görmez,

Herkes onu işitir.

(Yankı, Eko)

Bilmecede tasvir edilen varlık veya görünüşün şekil, renk, ses, tat gibi dıştaki işaretleri yanında; onun insana hizmeti, faydası yani işlevsel özellikleri de dikkate alınır.³⁹⁶

133:

İpi tügél, su tügél,

Avır tügél, az tügél,

Ansız yeşev mömkin tügél.

(Hava)

Ekmek değil, su değil,

Ağır değil, az değil,

Onsuz yaşamak mümkün değil.

(Hava)

Verimli tarım topraklarının bulunduğu ve çiftçilik faaliyetlerinin yürütüldüğü Tataristan'da *yağmur*, aynı zamanda berekettir. Tatar mitlerinden aktarılan bir bilgiye göre, insanların yaşamı “*Yağmur Tanrısı*”nın elindedir. Yağmur yağarsa ekinler bol olur, insan ve hayvanlar da tok olur. Ancak yağmursuz yıllarda kıtlık olur ve hayatta kalmak zorlaşır. Bu sebeple insanlar “*Yağmur Tanrısı*”nın şefkatinden mahrum kalmamak için ona tekerleme, türkü söyleyerek övgüler yağdırır; dua ederlermiş. “*Yañğır Botqası*”denilen bir lapa pişirilir ve hep beraber yenirmiş. “*Yañğır Botqası*” geleneği daha sonraları İslamî bir şekil almış ve en eski inanç izleriyle birlikte sadaka verme, dua etme ve namaz kılma gibi dinî uygulamalar eşliğinde güncelleştirilmiştir.³⁹⁷

156:

³⁹⁶Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.15.

³⁹⁷Çetin, a.g.m., ss.9-10.

Sıyırımniñ ciléné tulgan, söté yuk.

(Yañğırsız bolt)

157:

Tübe arkalı kazlar ütté,

Bötén cirné sazlar itté.

(Bolt, yañğır)

146:

Cirde çakta kükke aşkına,

Kükke méngeç cirge aşkına.

(Su parı hem yañğır)

İneğimin memesi dolmuş, sütü yok.

(Yağmursuz bulut)

Tepe üstünden kazlar geçti,

Bütün yeri sazlar yaptı.

(Bulut, yağmur)

Yerde olduğu zaman göğə acele eder,

Göğə çıkınca yere acele eder.

(Su buharı ve yağmur)

Kazan Tatar bilmecelerinin bir diğer özelliği de bir bilmece ile birden fazla varlığın buldurulmaya çalışılmasıdır. Bilmecede varlıkların işlev bakımından birbirlerini nasıl etkiledikleri zihinlerde canlandırılır. Yani varlıkların doğadaki bağlamı bir senaryo gibi anlatılır. Bilmecede bir tabiat olayının varlığı diğerlerinin de varlık sebebi olarak yansıtılmıştır:

165:

Bérsé çeçe,

Bérsé eçe,

Bérsé üse.

(Yañğır, cir, ülen)

Birisi saçar,

Birisi içer,

Birisi yeşerir.

(Yağmur, yer, ot)

“Kazan Türklerinin hurafelerine göre Albastı şerir bir ruhtur. Meskûn olmayan evlerde ve sahralarda bulunur. Muhtelif suretlerde görünür; yolcuların yolunu şaşırır, uykuda basar.”³⁹⁸

Şaman ve İslamTürklerinin hayatında önemli bir rol oynayan albastı inancı, ateş kültü ile de bağlantılıdır.³⁹⁹ Nitekim aşağıdaki bilmecede albastı gökyüzünü basıp güneşi yutmuştur:

159:

Albastı kükné bastı,

Koyaşnı yotti,

Cir postı,

Avızın açmıy albastını uptı.

(Bolt, yañğır,cir)

Albastı göğü bastı,

Güneşi yuttu,

Yer pustı,

Ağzını açmaz albastıyı ağzına aldı.

(Bulut, yağmur, yer)

³⁹⁸ İnan, a.g.e., c.I, s.260.

³⁹⁹ İnan, a.g.e., c.I, ss.259-266.

Bizde ebemkuşağı ya da ebekuşağı olarak da adlandırılan gökkuşağı, Tatarlarda “*Karı Ninenin Ok Yayı*” benzeri ifadelerle mitolojik isimler almıştır. Gökkuşağı öyle önemlidir ki Oğuzlar, gökkuşağı görüldüğünde büyük bir bayram sevinci yaşarlardı.⁴⁰⁰

“Kuzeydeki Tatar Türkleri ebekuşağına, “Salavat küpiri” derlerdi. İslamiyeti’in ve İslamî düşüncelerin çok benzeştiği bu bölgede, “Selâmet köprüsü” de güzel bir yorumdur. “Ebekuşağını, Dünyadan Ahirete giden bir köprü gibi” düşünmüşlerdi. Bu inanç, Avrupa’da da vardır.”⁴⁰¹

187:

Yılga arkılı küpér saldım.

Akarsu üstünden köprü saldım.

(Salabat küpére)

(Gökkuşağı)

Gökkuşağını anlatan bilmecelede yer alan “*altı türlü nur*”, “*altı tane yay*” olarak da ifade edilir. Bu yaylar Şaman davulları üzerinde de resmediliyordu. Dünyanın direği olan Demirkazık’ın yanlarında karşılıklı olarak altı adet yay bulunuyor, yer ve gök bir çizgiyle birbirinden ayrılıyordu. Bu çizginin üzerinde ise Ay, Güneş ve yıldızlar yer alıyordu.⁴⁰²

Sır-sır sıırı bar,

Çizgi-çizgi, çizgisi var

Altı törlé nuri bar,

Altı türlü nuri var,

Cidé kat kükke yulu bar.

Yedi kat göğe yolu var.

(Salabat küpére)⁴⁰³

(Gökkuşağı)

Fırtına ve ona eşlik eden *yıldırım* ile *gök gürültüsü*, eski Türk ve Moğol halklarını derinden etkilemiştir. Gök gürültüsü çok erken dönemlerde kişileştirilmiştir. Mesela Uygurlar gök gürlediğinde göğe karşı ok atıyorlardı. Bu hâl Oğuzlar, Yakutlar ve Moğollar için de geçerliydi. Daha yakın zamanlarda ise yıldırımın düştüğü yerde kurban kesilir ve yıldırıma at sunma törenleri yapılırdı. Bu şekilde onu sakinleştirip, merhamete getirdiklerini düşünürlerdi ki Kaşgarlıının bildirdiğine göre eski Türkler, yıldırımın Gök-tanrının verdiği bir ceza olduğuna da inanırlardı.⁴⁰⁴

211:

Du-du-du ite,

Du-du-du (gürültü) eder,

Hayvannarnı yögerte,

Hayvanları koşturur,

⁴⁰⁰ Celal Beydili. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Eren E. (Çev.), Yurt Kitap-Yayın, 1. Baskı, Ankara, ss.217-218.

⁴⁰¹ Ögel, a.g.e., c.II, s.228.

⁴⁰² Ögel, a.g.e., c.II, ss.227-230.

⁴⁰³ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*. s.53.

⁴⁰⁴ Jean Paul Roux. (2000). *Türkler ve Moğollarda Kişileşen Yıldırım. Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Gönül Y. (Çev), c.II, Dost Kitabevi, Ankara, s.1106.

Ademnerné tilmérte.

(Buran, öyérme)

210:

Uramda ayu ulıy.

(Buran, öyérme)

Adamları şefkat bekleyerek baktırır.

(Boran, fırtına)

Sokakta ayı ulur.

(Boran, fırtına)

Bilmecelerde yansıma sözler veya ses izlenimleri de önemli bir yer tutar. Hayvanlar, makineler veya tabiat hadiseleri tasvir edilirken sesefektlerinden de faydalanılır. Yukarıdaki bilmecede fırtınanın çıkardığı ses “*du-du-du etmek*” şeklinde ifade edilmiştir. Bir diğer bilmecede ise fırtınanın sesi “*ayı uluması*” olarak tasvir edilmiştir.

Kazan Tatar bilmeceleri arasında toponimik bilmecelere sıkça rastlamaktayız. Bu tip bilmecelerde şehir, köy, dağ, deniz, ırmak, göl isimleri bilmecenin içinde geçirilmektedir. Bunlara *İdel Nehri, Borıslan Dağı, Kazan yanındaki Borındık köyü, Çilebe ülkesindeki Çibergöl şehrini* örnek verebiliriz. Bu durum, o bilmecenin sözü edilen yerde yaşayan Tatarlar arasında doğduğunu göstermektedir⁴⁰⁵:

178:

Borıslan tav başınnan cigülé at-arba tegeri.

(Kük kükrev)

Borıslan Dağı başından koşumlu at arabası tekerlenir.

(Gök gürültüsü)

173:

Ural tavidan kılıç orsam,

İdelde çabatım uynıy.

(Yeşén)

Ural Dağı'ndan kılıç vursam,

İdil'de çabağım oynar.

(Yıldırım)

177:

Sakmarda sarı alaşam bar,

Pitérde biş biyam bar;

Bérsé torıp kéşnese,

Bişésé de kolınlar.

(Kük kükrev, yeşén, yañgır)

Sakmar'da sarı alaşam var,

Piter'de beş kısrağım var;

Birisi durup kişnese,

Beşi de doğurur.

(Gök gürültüsü, yıldırım, yağmur)

⁴⁰⁵Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.33.

Bilmecelerde bir varlık tasvir edilirken onun başka varlıklarla karşılaştırıldığını görmekteyiz. *Kar* benzer ve farklı yönleri nazar-ı itibara alınarak; rengi ve hafifliği münasebetiyle pamuk, ışıltısından ötürü de yıldızlarla karşılaştırılmıştır. Ayrıca “*Sudan doğar ve su doğurur.*” ifadesiyle de bilmecenin tasvir edilen tabiat olayının -kar- biyografisine ilişkin bilgi edinmiş oluyoruz:

205:

*Elék üzé sudan tudı,**Hezér üzé su tudıra;**Ak mamık kébék,**Yaltırıy almaz kébék.***(Kar)***Önce kendi sudan doğar,**Şimdi kendi su doğurur;**Ak pamuk gibi,**Parlayamaz gibi.***(Kar)**

“Tatar Türkleri daha çok tarıma dayalı bir toplumdur. Tatar köyleri de nehre yakın olduklarından dolayı, bu nehirlerde bahar gelmesiyle buzların kırılıp akması özel bir bayram rengini almış. Buzun kırılıp eridiğini gören ilk kişi köye doğru koşup köylülere müjde verir. Nehir köyden iki-üç kilometre uzaklıkta olmasına rağmen, köyün gençleri bayramlık kıyafetlerini giyip süslenip nehir kenarına veya köprü önüne toplanıp buzların kırılıp akmasını izlerler, oyunlar oynarlar, türküler söylerlermiş. Bu bayrama nehir uzakta olmadığı durumlarda büyükler de katılmış.”⁴⁰⁶

Yukarıda sözü edilen bayrama Tatar Türkleri “*Boz Ozatu Béyrémé / Buz Uğurlama Bayramı*” der.⁴⁰⁷

199:

*Közén tuva, yazın üle.***(Boz)***Güzün doğar, yazın ölür.***(Buz)**

200:

*Su östéne yattı,**Üzé su bulıp aktı.***(Boz)***Su üstüne yattı,**Kendi su olup aktı.***(Buz)**

195:

*Kaltır-koltur küç bara,**Kara yurga buş bara.***(Boz kitü)***Kaldır küldür göç gider,**Kara yorga (at) boş gider.***(Buzdan Parça Kopması)**

196:

*Akkoşım oçıp kitté,**Kuğum uçup gitti,*⁴⁰⁶Çetin, a.g.m., s.3.⁴⁰⁷Çetin, a.g.m., s.3.

Kara tölké yatıp kaldı.

Kara tilki yatıp kaldı.

(Boz kitü, yilga açılı)

(Buzun Parçalanması, Akarsuyun Açılması)

IV.2.2.5. Ağaç-Çalılar, Meyveler ve Orman İşi ile İlgili Bilmeceler

“Etnografya ve folklor araştırmalarından elde edilen bilgilere göre, on asırdan beri Müslüman olan Türklerin halk tabakası içinde dağ ve ağaç kültürünün geleneklerine ve derin izlerine rastlanmaktadır.”⁴⁰⁸

Türklerin en eski zamanlardan beri mukaddes saydığı ağaç, İslamiyet ile beraber farklı şekil ve ifade tarzında değerini muhafaza etmeye devam etmiştir. Peygamber efendimiz bir hadis-i şerifinde fidan dikmenin fazileti ile ilgili olarak şöyle buyurur: “*Birinizin elinde bir fidan bulunduğu hâlde kıyamet kopar da, henüz kopmadan o fidanı dikebilirse hemen diksin!*”⁴⁰⁹.

214:

Töbé bér, başı méñ.

Dibi bir, başı bin.

(Ağaç)

(Ağaç)

215:

*Yazın yeşél, közén sarı, kışın ak,
Üzé kansız, ozak yeşi, - uylap tap.*

*İlkbaharda yeşil, güzün sarı, kışın ak,
Kendi kansız, uzak yaşar, - düşün bul.*

(Ağaç)

(Ağaç)

Bilmecelerde *ağaçlar* genellikle kökü, dalları ve yaprakları ile tasvir edilir. Nicelik bildiren bilmecede ağacın kendisi insan; kökü, dal ve yaprakları ise insanın uzuvları olarak nitelendirilmiştir:

217:

Ayağı altmış,

Ayağı altmış,

Kulı citmés,

Eli yetmiş,

Üzé bér,

Kendi bir,

Bité méñ.

Yüzü bin.

(Ağaçniñ tamırı, botağı, yafrığı)

(Ağacın kökleri, budağı, yaprağı)

213:

Méñ sanat, méñ soldat,

Bin senatör, bin asker,

Her soldatta méñ kanat.

Her askerde bin kement.

⁴⁰⁸İnan, a.g.e., c.II, s.255.

⁴⁰⁹Ahmed Davudoğlu. (1980). *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. c.7, Sönmez Neşriyat, İstanbul, s.700.

(Urman)

Orman ve çayırlarla kaplı olan Tataristan topraklarında tarım, balıkçılık ve hayvancılık ile ilgilenen Kazan Türklerinin başlıca gelir kaynaklarından biri de *ormancılıktır*.⁴¹⁰

Atadan kalan en güzel miraslardan biri olan *orman* ile kürk manto arasında yapılan karşılaştırmada ormanın insana hizmeti konu edilmiştir. Nitekim insanoğlu ormancı kimliğiyle ısınmak için ağaç keser ve sıcaklığına konar:

212:

*Ataydan kalgan iské tun,
Yabın da cılısında kun.*

(Orman)

*Atadan kalan eski kürk manto,
Kapan da sıcaklığına kon.*

(Urman)

İnsanların kendilerine hisse çıkaracakları aşağıdaki bilmecede *ağaç*, kendi bedeninden üretilen bir nesnenin ihanetine uğramaktadır:

289:

Kém üz tuganın üzé kise?

Kim kendi doğduğu canı keser?

(Balta sabı)

Bıçkı, aşağıdaki bilmecede kendi ağzından kendi fiziksel özelliklerini tasvir etmiş ve sahip olduğu bu niteliklerle de ağacı kestiğini ima etmiştir:

291:

*Ayagım yuk, kulım bar,
Avızım yuk, téşém bar,
Ağaç bélen eşém bar.*

*Ayağım yok, kolum var,
Ağzım yok, dişim var,
Ağaç ile işim var.*

(Pıçkı, ağaç kisü, takta yaru)

Halk arasındaki bir gözlem ve söylentiye göre *ağaçlar*, dalları veya gövdesi kesilirken ağlar. Elbette bu, bir gözyaşı değildir; fakat gözyaşı biçiminde, akışkan olmayan bir sıvıdır. Ağaç canlı ve mukaddes olduğundan onun üzerindeki bu sıvıları halk, gözyaşı olarak addeder. Aşağıdaki bilmece, hatırmıza bu halk inancını getirmektedir:

292:

*İkev kizene, bérev yılıy,
Tükken yeşé tamçı tügél,
Kizengené kamçı tügél.*

*İkisi vurmaya hazırlanır, biri ağlar,
Döktüğü gözyaşı damla değil,
Vurmaya hazırlanan kamçı değil.*

⁴¹⁰Gültekin, a.g.t., s.2.

(Pıçkı, ağaç kisü, takta yaru)

(Bıçkı, ağaç kesme, tahta yarma)

“Türkler için en eski devirlerden beri benimsenen ve kutsal sayılan ağaç, kayın ağacıdır. Kazan Tartlarının hem mevsimlerle ilgili hem aile içi geleneklerinde kayın ağacı özel yer tutmakta ve insanlara ilk gunlerinden son gunlerine kadar eslik eden, kutsal ve büyüleyici özelliğe sahip olan bir ağaç olarak algılanmaktadır.”⁴¹¹

Kazan Tatarlarının mani ve türkülerinde sıkça yer alan *kayın* bilmecelere de konu olmuştur:

230:

Öy karşında ak çikmenlé soldat.

Ev karşısında ak cepkenli asker.

(Kayın)

(Kayın)

231:

Ak çikmeném arkavlı,

Ak cepkenim argaçlı,

Astı kızgıltı astarlı.

Altı kırmızımtırak astarlı.

(Kayın)

(Kayın)

232:

Nindi ağaç cilséz şavly?

Hangi ağaç yelsiz uğuldar?

(Usak)

(Titrek kavak ağacı)

“... Bütün Türk dünyasında olduğu gibi, Anadolu coğrafyasında, budak kelimesi yaygın olarak ve aynı anlamda kullanılmaktadır. Mitolojik bir sembol olan budak, gerçek anlamının dışında, oğul, soy, nesil anlamlarını da taşır...”⁴¹²

“Türklerde yeni nesiller, köklü ve kaba ağacın, dalları ve yaprakları gibi görülmüşlerdir.”⁴¹³

233:

Anası tulgana,

Anası dolanır,

Balaları kul-çaba.

Yavruları el çırpar.

(Usak)

(Titrek kavak ağacı)

236:

Urmanda - kara teke,

Ormanda - kara teke,

Basuda- kaşka teke,

Tarlada - kaşka teke,

Öyde - ak teke.

Evde - ak teke.

(Yüke töşerü)

(Ihlamur Düşürme)

⁴¹¹Çulpan Zariyova Çetin. (2009). Tatar Folklor ve Halk Edebiyatında Kayın. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(3):583.

⁴¹²Pervin Ergun. (2009). Altay Destanlarında Tayga, Kutlu ve Kutsuz Ağaçlarla İlgili Terimler Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.27, s.78.

⁴¹³ Ögel, a.g.e., c.II, s.469.

Tarıma elverişli olan ülkenin eğimli arazilerinde meyve ağaçları ve ormanlar yer almaktadır. Ülkede meyve ve sebze yetiştiriciliği gelişmiş düzeydedir.⁴¹⁴ Karasal iklim şartlarında yetişmeye uygun olan *elma*, *erik*, *kiraz*, *üzüm* ve *kayısı* gibi ürünler bilmecelerde konu edilmiştir. Bilmecelerde meyveler şekilleri, renkleri, tatları ve sulu olmaları itibarıyla tasvir edilmiştir. Sulu olmaları ve renklerinin kırmızı olması sebebiyle de *kiraz*, *kartopu*, *elma* gibi meyveler pek çok bilmecede *kanile* karşılaştırılmıştır:

277:

Üzê şarday,

Suvı kanday.

(Çiye)

Kendi top gibi,

Suyu kan gibi.

(Kiraz)

265:

Kara urman urtasında

Kızıl eteç utıra;

Kagına da sugına,

Kanatınnan kan tama.

(Balan)

Kara orman ortasında

Kızıl horoz oturur;

Silkinir de vurulur,

Kanadından kan damlar.

(Kartopu Bitkisi)

281:

Utıra ağaç başında kız, soltan kébék,

Tügerék şalkan kébék,

Kızıl kan kébék,

Tatlı bal kébék.

(Alma)

Oturur ağaç başında kız, sultan gibi,

Yuvarlak şalgam gibi,

Kırmızı kan gibi,

Tatlı bal gibi.

(Elma)

280:

Kön töşkende - péşem, di,

Cil tigende - töşem, di.

(Alma)

Gün düşünce - pişerim, der,

Yel değince - düşerim, der.

(Elma)

Kayısı bilmecemizde dıştan içe doğru, katman katman analiz edilmiştir. Bilmecede çekirdeğin yenebileceği ifade edilmektedir ki bilmecenin çözümü için bu önemli bir ipucudur; çünkü pek çok meyvenin çekirdeği acı olduğu için yenmez.

254:

⁴¹⁴Devlet, a.g.m., s.21.

<i>Aş,</i>	<i>Aş,</i>
<i>Aş éçénde taş,</i>	<i>Aş içinde taş,</i>
<i>Taş éçénde tagın aş.</i>	<i>Taş içinde yine aş.</i>
(Örök)	(Kayısı)

Üzüm çubuğunun iğne, *üzümün* ise deliksiz kehribar olarak nitelendirildiği bilmecede üzüm hasadından da söz edilmiştir:

256:

<i>Cépséz ene,</i>	<i>İpsiz iğne,</i>
<i>Tişékséz gerebe.</i>	<i>Deliksiz kehribar.</i>
<i>Adem özer,</i>	<i>İnsan koparır,</i>
<i>Çıbığı tüzer.</i>	<i>Çubuğu dayanır.</i>
(Yözém)	(Üzüm)

IV.2.2.6. Ot-Bitkiler, Biçim İşi ile İlgili Bilmeceler

Her halk sözlü kültürünü biraz da kendi coğrafyası çerçevesinde inşa etmiştir. Mesela İdil, Ural, Kama boyundaki *ağaçlar, sebzeler* ve *bitkiler*Kazan Tatar bilmecelerinde mevcutken Özbek bilmecelerinde bu bitkilerin pek çoğuna rastlanmaz. Nitekim Özbek folklorunda sıkça karşılaştığımız *fıstık, kayısı, incir* gibi ürünler de Tatar folklorunda sayıca azdır. Kısacası bulunulan coğrafya ve sahip olunan iklim, bitki örtüsünü etkilediği gibi halkın sözlü ürünlerini de etkilemiştir.⁴¹⁵

“Orak işi başlamadan, temmuz ortaları Tatarlarda **Peçän Öste** (Ot Biçme İşleri) zamanı olarak bilinir. Tatarların yaşadıkları iklimden dolayı geniş otlakları olduğu için hayvanlar yazın otlatılır, sürüye çıkar. Kışın ise ahırda bırakılırlar. Kış için hazırlık olarak yazın geniş otlaklara çıkıp ot biçilir.”⁴¹⁶

Eski uygulamalara göre önce erkekler birkaç gün otu tırpan ile biçerler. Sonraki günlerde ise kadınlar ve kızlar otu kabartıp çevirmek ve ardından toplamak üzere kıra yahut orman çevrelerine çıkarlar. Ot biçme ve toplama işi sonlandığında gençler beraberce eğlenir, türküler söyleyerek at arabasıyla köyelerine dönerlermiş. Günümüzde ot biçme geleneği eskisi gibi olmasa da her ailenin kendince yaptığı etkinliklerle sürdürülmektedir.⁴¹⁷

Karasal iklimin etkili olduğu ülkedebitki örtüsü steptir. Geniş çayırlara sahip bir coğrafyada yaşayan Kazan Tatarları için ot biçme kültürel bir etkinliğe dönüşmüş

⁴¹⁵Tatar *Halık İcatı Tabışmaklar*. ss.14-15.

⁴¹⁶Çulpan Zariyova Çetin. (2006). Tatar Türklerinin Mevsimlerle İlgili Gelenekleri. <http://turkoloji.cu.edu.tr>. (21.12.2006), s.12.

⁴¹⁷Çetin, a.g.m., s.12.

ve bunun doğal bir sonucu olarak da sözlü kültürde yerini almıştır. Dolayısıyla *ot*, *otbiçmeeylemi*, *otbiçmedekullanılanaraçgereçler*, *küçük* ve *büyükotyığınları* Tatar bilmecelerine konu olmuştur:

312:

*İyéldém, ürédém,
Ebi çéçén min ürdém.*

(Kılğan)

*Eğildim, el uzattım,
Nine⁴¹⁸ saçını ben ördüm.*

(Bozkır Otu)

İnanma ve geleneklerde “kutsal bir güç” olarak düşünülen ekinin gücü kavramı, bazen mitolojik kişileştirme yapılarak tasvir edilir. Yukarıdaki bilmeceye görüldüğü üzere “Ebi” sözcüğü kullanılmıştır. “Koca Karı”, “Buğday Anası”, “Sakal” yahut “Kambur Dede” gibi adlandırmaların yapıldığı da gözlenmiştir.⁴¹⁹

393:

Bökré babay kırnı bétére.

(Urak, igén uru)

Kambur dede tıraş olur.

(Orak, Ekin Biçme)

332:

Ayagı yörmi, tayagı yöri.

(Çalgı, péçen çabu)

Ayağı yürümez, değneği yürür.

(Tırpan, Ot Biçme)

334:

Yalt-yolite,

Yastık taşlap kite.

(Çalgı, péçen çabu)

Pırıl pırıl parlar,

Yastık atıp gider.

(Tırpan, Ot Biçme)

340:

Avızı yuk, télé yuk,

Üzénéñ öç téşé bar,

Kéşé bélen eşé bar.

(Senek)

Ağzı yok, dili yok,

Kendisinin üç dişi var,

Kişi ile işi var.

(Dirgen)

339:

İnesénen elék balası tuvar.

(Çümele bélen kibén)

Anasından önce yavrusu doğar.

(Tınaz ile Dokurcun)

341:

Bér tıçkanda öç koyruk.

(Senek)

Bir sıçanda üç kuyruk.

(Dirgen)

⁴¹⁸Yaşlı kadın, nine.

⁴¹⁹ Eliade, a.g.e., ss.329-330.

Tataristan topraklarının %16'sını ormanlar teşkil eder.⁴²⁰ *Kayın* gibi çeşitli ağaçların diplerinde görülen mantarlar da Tatar bilmecelerinde fiziksel özellikleri ve yetişme sahaları bakımından tasvir edilmiştir:

329:

Urman éçénnen

Başına çalma çornagan mulla çıgıp kile.

(Gömbe)

Orman içinden

Başına sarık saran molla çıkıp gelir.

(Mantar)

330:

Gevdesé bar - canı yuk,

Üzé eşlepe kigen - başı yuk.

(Gömbe)

Gövdesi var - canı yok,

Kendi şapka takmış - başı yok.

(Mantar)

Gül, çiçek, andız, şerbetçiotu, kaval, dulavratotu, ısırgangibi bitkiler de Kazan Tatar bilmecelerine konu olmuştur:

298:

Yeşél-yeşél periler

Terezeden karıylar.

(Göller)

Yeşil yeşil periler

Pencereden bakarlar.

(Güller)

299:

Bér tayakta - kırık çıpta.

(Fikus gölé)

Bir değnekte - kırk hasır.

(Fikus gülü)

301:

Patşa tügélmén - tacım bar,

Kéşélerge birér nazım bar.

(Çeçke)

Padişah değılim - tacım var,

Kişilere verecek nazım var.

(Çiçek)

314:

Ayu kolak, altın baş,

Tamırı zeħmetten aş.

(Andız)

Ayı kulak, altın baş,

Kökü zahmetten aş.

(Andız)

302:

⁴²⁰ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. a.g.md.,s.11299.*

Ut tügél, üzé yandıra.

(Kıçtkan)

310:

Yul buyında bér malay

Tigenné de karmaly,

Timegenné de karmaly.

(Tigenek-kırmavık)

325:

Bér ağaçnıñ başında

Bér asıl koş utıra;

Bügén tagı da kilmese,

Kitem di-di utıra.

(Kolmak)

Ateş değıl, kendi yandırır.

(Isırgan)

Yol boyunda bir oğlan

Değeni de eller,

Değmeyi de eller.

(Dulavrat Otu - Yapışkan Ot)

Bir ağacın başında

Bir asil kuş oturur;

Bugün daha da gelmese,

Giderim der-der oturur.

(Şerbetçi otu)

Kazan Tatar bilmecelerinde bir varlık tasvir edilirken onunla birlikte birkaç varlığın karşılaştırılmasına sıkça tanıklık ediyoruz:

315:

Ayağı alıptay,

Gevdesé tayaktay,

Korsacı köbektey,

Başı tabaktay.

(Ayu köpşesé)

Ayağı alp gibi,

Gövdesi değnek gibi,

Karnı tüfek gibi,

Başı tabak gibi.

(Ayı Borusu)

IV.2.2.7. Çiftçilik ile İlgili Bilmeceler

Çiftçilik, Orta İdil boyunda yaşayan Bulgar Tatarlarının asıl meşguliyetidir ve bu meşguliyet bilmecelere de büyük oranda yansımıştır.⁴²¹ “Saban, kara saban, trırmık, traktör, biçerdöver, ekin dövme makinesi, orak” gibi tarım araç gereçleri; “buğday, arpa, çavdar, pamuk, mısır, yulaf, burçak, günebakan” gibi tarım ürünleri; “saban sürmek, gübreleme yapmak, tohum saçmak, ekin ekmek” gibi tarımsal faaliyetler Kazan Tatar bilmecelerinde yoğun olarak karşılaştığımız alt temalardır.

Çiftçilik ile uğraşan toplumlarda ekim zamanı, oldukça önemlidir. Çiftçi atların hazırlığını yapar, tohumları gözden geçirir ve ekim zamanının gelmesini

⁴²¹ Urmançı. a.g.e., s.159.

büyük bir heyecanla bekler. Elbette kendisi ile aynı işi yapan komşuları da bu heyecanın ortağı olur.⁴²²

“Kayum Nasırî bize Tatar ekincilerinin erken kıştan hasat toplanıncaya kadar hasat ile ilgili büyük bir hazırlık içinde yaşadıklarından haber vermektedir. Bu yüzden de doğa olaylarını inceleyerek yılın nasıl geçeceğini düşünüp, ekinci birkaç yıllık tecrübesini ele alıp yorumlar yaparmış.”⁴²³

“Bahar mevsiminde yapılan saban işleri etrafında insanları yakınlaştıran, çalışmaya karşı sevgi ve istek uyandıran çeşitli bayramlar ve törenler oluşmuştur. Bu gelenek ve törenler sırasında ekinlerin verimliliği, doğadan yardım isteme söz konusu olmuştur.”⁴²⁴

Kazan Tatarlarının Şamanizm ile bağlantılı olduğu bilinen bu bayramı *Sabantuy Bayramı*’dır.⁴²⁵

“Tatar Türkleri, Sabantuy (“saban” - saban, “tuy” - düğün) Bayramı’nı, kar yerden kalktığı günlerden itibaren bahar ekini ekilinceye kadar kutlamışlardır. Bu bayramın ilk özelliği, onu yapmak için takvime bağlı olan özel bir günün olmamasıdır. Bu bayramın yapılacağı gün, yılın nasıl gelmesine, karların erime ve toprağın ekin işlerine hazır olma durumuna bağlı olarak seçilmiş ve hâlâ aynen seçilmektedir.”⁴²⁶

Eskiden *Sabantuy Bayramı* olacak günü, köyün ihtiyarları belirler ve herkesin katılabilmesi için de genellikle pazar gününü seçerlerdi. Her köy bu bayramı farklı günlere denk getirirdi; çünkü komşu köylerin şenliğine de iştirak etmek isterlerdi. Bu bayram için özel bir davete hiç kimse ihtiyaç duymazdı. Bu bayram Kazan Tatarlarına özgüdür; ancak zamanla muhtelif çevrelere yayılmıştır. Hatta Anadolu’daki Tatar Türkleri de bu geleneği sürdürmektedir.⁴²⁷

345:

Sihêrçé karçık, çenêçké ayakçık;

Bötén dönyanı tuydırsa da, üzé aç.

(Suka)

Büyücü yaşlı kadın, diken ayakçık;

Bütün dünyayı doyursa da, kendi aç.

(Kara saban)

346:

Sarık kötüge bara,

Mögézleré öyge бага.

(Suka)

Koyun sürüye yetişir,

Boynuzları eve bakar.

(Kara saban)

347:

Cir astında - yıltırık.

Yer altında - pırıltı.

⁴²²Çetin, a.g.m., s.4.

⁴²³Çetin, a.g.m., s.4.

⁴²⁴Çetin, a.g.m., s.4.

⁴²⁵Çetin, a.g.m., s.4.

⁴²⁶Çetin, a.g.m., s.4.

⁴²⁷Çetin, a.g.m., ss.4-10.

(Tören)

350:

*Ay astınnan kaytkan,
Altın kuray tartkan;
Kön astınnan kaytkan,
Kömés kuray tartkan.*

(Saban söri)**(Saban demiri)**

*Ay altından dönen,
Altın kargı çekmiş;
Gün altından dönen,
Gümüş kargı çekmiş.*

(Saban sürmek)

Yerleşik düzene geçen halk ekincilik ve bahçecilik ile ilgilenir. Tatar halkında ekin ekme sürecini anlatan bilmecelerin çokluğu bu durumun kanıtıdır. Ziraatçının *arazi sürmesi, tırmıklaması, tohum saçması, ekinlerin filizlenmesi, onları ambara almak, ekini işlemek* gibi pek çok tarımsal faaliyet bilmecelerde tasvir edilmiştir:

342:

*Ozak-ozak,
Yulga tozak.*

(Basu-ızan)

*Uzak-uzak,
Yola tuzak.*

(Tarla-Sürülmüş Bir Sıra Toprak)

354:

*Kap-kara cir urtasında
Kırık ayaklı sıyr yöri.*

(Tırmalav)

*Kapkara yer ortasında
Kırk ayaklı inek yürür.*

(Tırmıklama)

344:

*Kış köné öyéle,
Cey köné ceyéle.*

(Tirés-aşlama)

*Kış günü üst üste yığılır,
Yaz günü dağılır.*

(Gübre)

357:

Miş başında kortlı kiyéz.

(Orlık şıtturu)

Soba başında kurtlu keçe.

(Tohum çatlatma)

Hatırı sayılır bir Müslüman nüfusu bulunan Tataristan'da İslamî inanç ve düşünceler bilmecelere yansımıştır. Aşağıdaki bilmecede bitkinin çekirdeğinden, tohumundan, tekrar yeşermesi kişileştirme yapılarak izah edilmektedir:

358:

*Anasın ütér de cirge küm,-
Hak tegale yarıy kılsa,
Yene téréler balası.*

(Çeçü, orlknıñ tişélüvé)

*Anasını aşır da yere göm,-
Hak Teâlâ izin verse,
Yine dirilir yavrusu.*

(Ekin Ekme, Tohumun Fıskırması)

360:

*Yaz köne ceygen ceymemné
Közge cıyıp aldılar;
Bér kéletke saldılar,
Karañgına yaptılar.*

(Çeçü, uru, ambardagı aşlık)

(Ekin ekme, ekin biçme, ambardaki ekin)

Gelişen teknoloji ile birlikte atların yerini alan *traktör*, bilmecelelerde at ile karşılaştırılmıştır. Tarımda kullanılan teknolojik araçlar tasvir edilirken ses izlenimlerinden faydalanılmış, araçların işlevlerinden söz edilmiştir:

355:

*At tügél kéşnemi,
Yöz attan kim eşlemi;
Üzé yörü tır da tır,
Ye, bu nerse, kém eytér?*

(Traktor)

395:

*Üzé ura, üzé suga,
Üzé kapçıkka sala;
Şavlap-görlep eşlegende,
Kır maturlanıp kala.*

(Kombayn)

420:

*Eylene ul zırıldap,
Zırıldap ta pırıldap,
Aşy salam, tökére boday,
Taviş bire tırıldap.*

(Aşlık sugu maşinası)

*İlkbahar vaktinde yaydığım çarşafımı
Güze toplayıp aldılar;
Bir kilere koydular,
Karanlığa kapattılar.*

*At değil kişnemez,
Yüz attan hangisi işlemez;
Kendi yürür tır da tır,
Ya, bu şeyi, kim söyler?*

(Traktör)

*Kendi biçer, kendi döver,
Kendi çuvala koyar
Uğuldayıp gürüldeyip işlerken,
Kır güzelleşip kalır.*

(Biçerdöver)

*Döner o zırıldayıp,
Zırıldayıp ve pırıldayıp,
Yer saman, tükürür buğday,
Ses verir tırlayıp⁴²⁸.*

(Ekin Dövme Makinesi)

Karasal iklimin egemen olduğu Tataristan topraklarında *çavdar*, *buğday*, *mısır*, *burçak*, *keten* ve *şeker pancarı* üretimi yapılan başlıca tarım ürünleridir.

⁴²⁹Halk, topraklarında ne yetiştirebiliyorsa onu ekmiş; onu hasat etmiş ve aş yapıp

⁴²⁸ Motorsiklet sesi.

⁴²⁹ Devlet, a.g.m., s.21.

sofrasına koymuştur. Dolayısıyla Kazan Tatar halkı, işlediği ve gündelik hayatında kullandığı bu ürünleri sözlü hazinesine kaydetmeyi de ihmal etmemiştir:

361:

*İyélem de bögélem,
Karıymın da ürélem;
Bügén tanda kilmeseñ,
Çéçélem de tügélem.*

(Arpa)

362:

*Ozın-ozın yégétler,
Başlarında bürekler.*

(Kukuruz)

363:

*Uk,
Başı altın çuk.*

(Boday)

367:

*Cey ceyley,
Kış kışlar,
Yeşél kakma tun tışlar;
Hetfe kébék küpérér,
Başın iyép utırır.*

(Arış ucımı)

370:

*Tebenek tirek,
Altmış botak,
Botak sayın ulak,
Ulak sayın kolak,
Kolak sayın yöz yégérmé yomırka.*

(Tarı)

374:

*Ak yavlıklı ciñgem,
Ciz myııklı ciznem.*

(Karaboday, arış)

Eğilirim de bükülürüm.

Bakarım da örülürüm,

Bugün tan vaktinde gelmezsen,

Saçılırim da dökülürüm.

(Arpa)

Uzun uzun yiğitler,

Başlarında börkler.

(Mısır)

Ok,

Başı altın püskül.

(Buğday)

Yaz yazlar,

Kış kışlar,

Yeşil ipek dokuma kürk manto örter;

Kadife gibi kabarır,

Başını eğip oturur.

(Çavdar ekini)

Kısa kavak,

Altmış budak,

Her budak oluk,

Her oluk kulak,

Her kulak yüz yirmi yumurta.

(Darı)

Ak yağlıklı yengem,

Metal bıyıklı eniştem.

(Karabuğday, Çavdar)

381:

Botak,
Botakta - kıtak,
Kıtakta - oya,
Oyada - kükey.

(Borçak)

389:

Küterép bula ,
Irgıtıp bulmıy.

(Mamık)

390:

Sarı kaşlı Gölbahar,
Ay tulganda ay bagar,
Kön tulganda kön bagar.

(Könbagış)

387:

Yul buyında narat,
Narat sayın oya,
Oya sayın yomırka.

(Kindér)

384:

Ozın buylı,
Zeñger küzlé.

(Citén)*Budak,*

Budakta - gıtıgıdak,
Gıtıgıdakta - yuva,
Yuvada - yumurta.

(Burçak)*Kaldırmak olur,**Fırlatmak olmaz.***(Pamuk)***Sarı kaşlı Gölbahar,**Ay dolunca ay bakar,**Gün dolunca gün bakar.***(Günebakan)***Yol boyunda çam,**Her çam yuva,**Her yuva yumurta.***(Kendir)***Uzun boylu,**Mavi gözlü.***(Keten)**

Halk, bilmecelerinde ketenin nerede yetiştiğine ve fiziksel özelliklerine dair ipuçları verdiği gibi onun toplanması ve hazırlanmasında görev alan kişileri, çiftçileri de yâd etmekten geri durmaz:

386:

Urmanan çıkar,
Koyrıgı çıbar,
Meĥmüt tartır,
Mihri yol kır.

(Citén)*Ormandan çıkar,**Kuyruğu çapar,**Mahmut çeker,**Mihri yolar.***(Keten)**

IV.2.2.8. Sebzeler ile İlgili Bilmeceler

Tataristan toprakları tarıma elverişlidir ve Tatar insanı bahçecilikle de yakından ilgilenir. Bu yüzden sebze ve meyve yetiştiriciliği yaygındır.⁴³⁰ Kazan Tatar bilmeceleri arasında insana her gün gerek olan *patates*, *lahana*, *pancar* gibi sebzeler dikkat çekici bir biçimde konu edilmiştir.⁴³¹

Kazan Tatar bilmecelerinde sebzeler tasvir edilirken onların bilhassa fizikî özellikleri dikkate alınmış olsa da toprağın altında veya üstünde olmaları yahut yüksek bir yere dolanmaları gibi yetiştikleri yerve insanlar için önemi de bilmecelere yansıtılmıştır.

426:

Çeçegé ağaçında,

Alması tamırında.

(Tüteldegé bereñgé)

Çiçeği ağacında,

Elması kökünde.

(Tarhtaki patates)

431:

Kat-kat tunlu,

Karış buylu.

(Kebéste)

Kat kat mantolu,

Karış boylu.

(Lahana)

433:

Ak kazım kırık kat kanatlı bulsa da oçalmıy.

(Kebéste)

Ak kazım kırk kat kanatlı olsa da uçamaz.

(Lahana)

444:

Tügerék - ay tügél,

Sarı - may tügél,

Koyrıǵı bar - tıçkan tügél.

(Şalkan)

Yuvarlak - ay deǵil,

Sarı - yağ deǵil,

Kuyruǵu var - sıçan deǵil.

(Şalgam)

447:

Tügerék kéne kızıl yort,

Éçé tulı kort.

(Pomidor)

Yuvarlakça kızıl yurt.

İçi dolu kurt.

(Domates)

⁴³⁰Devlet, a.g.m., s.21.

⁴³¹Yarmi, a.g.e., s.179.

448:

*Bér kismekte méñ yégét.***(Kıyar)***Bir teknede bin yiğit.***(Hıyar)**

451:

*Kaynatamniñ başmagın**Zemet aşa taşladım.***(Kabak)***Kaynatamın paşmağını**Tahta duvar aşıp bıraktım.***(Kabak)**

Bilmecelerde belirsiz olan ve bulunması istenen sebzenin sureti, karşılaştırma ve benzetme yardımıyla son derece sanatlı bir üslupla tarif edilmektedir. Cevabı *havuç* olan bilmecede aranan şey yerin altındadır, rengi sarıdır ve şekil itibarıyla da kazığa benzemektedir⁴³²:

434:

*Cir astında altın kazık.***(Kişér)***Yer altında altın kazık.***(Havuç)**

Yine yerin altında bulunan başka bir sebze de *pancardır*. Pancar da rengi ve şekli itibarıyla horozla ilişkilendirilmiştir:

442:

*Cir astında kızıl eteç.***(Çögéndér)***Yeraltında kırmızı horoz.***(Pancar)**

Soğanın göz yaşartma özelliği, bakınız aşağıdaki bilmecede nasıl hikâyeleştirilmiştir:

438:

*Başta başın kiserler,**Koyrıgnnan asarlar;**Başın kiskeç, kızganıp,**Cılap küñél basarlar.***(Sugan)***Önce başını keserler,**Kuyruğundan asarlar;**Başını kesince, acıyıp,**Ağlaşıp gönül rahatlatırlar.***(Soğan)**

Kazan Tatar bilmecelerinde karpuz ve kavun, sebzeler temasına alınmıştır. Bilmecelerde *karpuz* ve *kavun*; dıştan içe doğru, kabuklarından çekirdeklerine kadar, yapı, renk, tat gibi özellikleri bakımından tarif edildiği gibi onların insanlar üzerindeki etkilerinden de söz edilmiştir; çünkü kavun ve karpuz Türk insanının vazgeçilmez yiyecekleri arasındadır ve iştah uyandırır.

⁴³²Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.5.

453:

*Éçé kızıl, tışı yeşél,
Akça bélen alalar;
Anı kürgen balalar
İmsınışıp kalalar.
(Karbız)*

*İçi kırmızı, dışı yeşil,
Akçe ile alırlar;
Onu gören çocuklar
İştahlanıp kalırlar.
(Karpuz)*

455:

*Han,
Han éçénde kan,
Kan éçénde méñ can.
(Karbız)*

*Han,
Han içinde kan,
Kan içinde bin can.
(Karpuz)*

456:

*Tenén kisseñ, kan taşır,
Balaları yılaşır.
(Karbız kisü)*

*Tenini kessen, kan taşar,
Yavruları ağlaşır.
(Karpuz kesmek)*

459:

*Tavık suydım - ak kanlı.
(Kavın)*

*Tavuk kestim - ak kanlı.
(Kavun)*

IV.2.2.9. Böcekler ile İlgili Bilmeceler

Kazan Tatar bilmecelerinde işlenen bir başka konu da böceklerle ilgilidir. *Arı, kelebek, ipekböceği, çekirge, güve, karınca, sinek, otçırşığı, sertkanatlıböcekler, atböceği, hamamböceği, örümcek, tahtakurusu, kırkayak, bit ve pire* bu temada yer alan böceklerdir.

İbn-i Fadlan'ın kitabında belirttiğine göre Tatar halkı çok eski zamanlarda da arıcılık faaliyetleriyle meşgul imiş. Nitekim incelediğimiz eserde yer alan bilmecelerin elli sekizi arılarla ilgilidir⁴³³ki arıya dair bilmeceler;*yabani arı, arıkovanı, bal, bal mumu, peteklibal, arının bal taşımaları ve biriktirmesi* gibi alt başlıklarla bu temanın hem içerik hem de sayıca en dikkat çeken bilmeceleri olmuştur.

⁴³³ Urmançı. a.g.e., s.160.

Kazan Tatar bilmecelerinde arılara “*Bal kortı /Bal kurdu*” denmektedir. Arılar fiziksel özellikleri, ses izlenimleri ve ömürleriyle bilmecelerde yerini alırken ürünleri olan bal da rengi ve değerinden ötürü altına benzetilmiştir:

463:

*Biş küzé bar,
Altı ayağı,
İké kanatı,-
Ul ni bayagı?*

(Bal kortı)

*Beş gözü var,
Altı ayağı,
İki kanadı,-
O ne deminki?*

(Arı)

464:

*Çır-çır ite, çitenge kuna,
Elleva tuva, altın kosa,
Anı kéşé aşıy.*

(Bal kortı)

*Çır çır eder, çite konar
Elleva doğar, altın kusar,
Onu insan yer.*

(Arı)

465:

*Ayaz könné köle,
Cil könné üle.*

(Bal kortı)

*Ayaz günü güler,
Rüzgâr günü ölü.*

(Arı)

474:

*Cir östénde bér büken,
Kém tözetken, kém sütken.*

(Umarta)

*Yer üstünde bir kütük,
Kim düzeltmiş, kim sökmüş.*

(Arı kovanı)

Türk kahvaltı kültüründe *bal* vetereyağıklasik bir ikilidir:

481:

*Çeyde - çeydeş,
Mayga ipteş,
Aña yuk tiñdeş.*

(Bal)

*Çayda - çaydaş
Yağa yoldaş,
Ona yok denkteş.*

(Bal)

482:

*İneyimnéñ ilegé,
İlegénde çilegé,
Çilegénde sarı cilegé.*

(Kerezlé bal)

*Annemin eleği,
Eleğinde kovası,
Kovasında sarı çileği.*

(Petekli bal)

483:

Bodayınnan salamu kıybat.

(Balavız)

Aşağıdaki bilmece *çekirge*, fizikî özellikleri bakımından detaylı olarak tasvir edilmiştir. Çekirgenin her uzvu bir başka hayvanı anımsatmaktadır ki sözü edilen hayvanlar halkın hayatında önemli bir yere sahiptir:

488:

At başlı,

Bolan mögézlé,

Büré gevdelé,

Büken sını,

Koş kanatlı,

Kırmıska ayaklı.

(Çikértke)

Buğdayından samanı pahalı.

(Bal mumu)

At başlı,

Geyik boynuzlu,

Kurt gövdeli,

Kütük boylu,

Kuş kanatlı,

Karınca ayaklı.

(Çekirge)

Kazan Tatar bilmecelelerinde *kelebek*, çeşit çeşit renkleriyle bir güzellik timsalidir:

490:

Al da göl,

Üzé oça, anı bél!

(Kübelek)

Hepsi güzel,

Kendisi uçar, onu bil!

(Kelebek)

Tarihteki kıymeti günümüze kıyasla çok daha fazla olan, uğruna ticaret yolları açılan ve savaşlar yapılan ipek; dutla beslenen ve bir çeşit kelebek türü olan *ipek böceğinin* ördüğü kozalardan elde edilir ve ipekli kumaşların hammaddesidir. Giyim kuşamda zevk sahibi bayanların tercihi olan ipeğin ilk ve son hâlini kronolojik olarak ifade eden bilmeceimizde, ipeğin biyografisine ilişkin bildiklerimizi de hatırlamış oluyoruz:

491:

Kéçkéne géne bér kort,

Aşaganı - tut,

Ademné kiyéndére,

Kızlarını söyéndére.

(Yéfek kortı)

Küçücük bir kurt,

Yiyeceği - dut,

İnsanı giyindirir,

Kızları sevindirir.

(İpek böceği)

492:

Bela-bela-bela kile,

İké ciñén sala kile,

Bela-bela-bela gelir,

İki kolunu salar gelir,

*Karlıganga töşe kile,
Karlıgan suvın éçe kile,
Kamış töbén kise kile.*

(Köye kortı)

*Frenk üzümüne düşer gelir,
Frenk üzümü suyunu içer gelir,
Kamış dibini keser gelir.*

(Güve)

La Fontaine'nin "Ağustos Böceği ile Karınca" fablinden de hatırlayacağımız gibi *karınca* son derece çalışkan bir canlıdır. Onca yolu usanmadan gider ve kendi ağırlığının çok üzerinde olan yükleri bile taşır:

500:

*Biyék tavga méneler,
Yögén yöklep kileler.*

(Kırmıska)

*Yüksek dağa çıkarlar,
Yükünü yükleyip gelirler.*

(Karınca)

Aşağıdaki bilmecede fiziksel özelliği ayrıntılı olarak verilen *karıncanın* at ile olan benzerliğine vurgu yapılmıştır. Bizde *karıncanın* biraz büyüğüne atlıkarınca denmektedir. Rengi ve şekli tasvir edilen *karıncanın*, doğadaki duruşuna da değinilmiştir:

499:

*Billé-billé bilen at,
Bilé néçke kören at,
Tavga ménse - taymas at,
Suga töşse - batmas at,
Bu ni bulır, ézlep tap!*

(Kırmıska)

*Belli belli yassı tipli at,
Beli ince kahverengi at,
Dağa çıksa - kaymaz at,
Suya düşse - batmaz at,
Bu ne olur, araştırıp bul!*

(Karınca)

Çalışkan olduğunu söylediğimiz *karıncalarda* mükemmel bir ekip ruhu vardır. Birlikte ve son derece hızlı hareket edebilme özelliğine sahip bu varlıklar, muhteşem bir görev bilinci ile çalışır. İşte onların beraberce ve hızla yürüttükleri bu faaliyet, tabiatı gözlemleyen Kazan Tatar halkı tarafından kaynayan kara kazan olarak başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir:

502:

Kırda kara kazanım kaynıy.

(Kırmıska oyası)

Kırda kara kazanım kaynar.

(Karınca yuvası)

Sivrisinek şekli -sivri olması- dolayısıyla fille, vızıltısı itibarıyla da rüzgâr sesi ile karşılaştırılmıştır:

511:

Borını ozın - fil tügél,

Üzé şavly - cil tügél.

(Çérki yaki ozınborın)

518:

Bér Ğayvan kırık egzadan tora.

(Kırgayak)

Burnu uzun - fil değıl,

Kendi uğuldar - yel değıl.

(Sivrisinek veya uzunburun)

Bir hayvan kırık azadan oluşur.

(Kırkayak)

İnsan bazen hiç sevmediğı ve kendisine azap veren şeyleri de arayıp bulmak ister:

523:

Ademné söye,

Emma lekin azaply;

Adem anı söymi,

Emma lekin ézli.

(Bét)

İnsanı sever,

Ama lakin azap verir;

İnsan onu sevmez,

Ama lakin arar.

(Bit)

513:

Astı takta, östé takta,

Kızıl yégét karap yata.

(Kandala)

Altı tahta, üstü tahta,

Kızıl yiğit bakıp yatar.

(Tahtakurusu)

IV.2.2.10. Balıklar, Yer-Su Ğayvanları ve Sürüngenler ile İlgili Bilmeceler

İdil ve Kama Nehirleri çevresinde kurulan Tataristan Cumhuriyeti'nin önemli geçim kaynaklarından biri de balıkçılık faaliyetleridir.⁴³⁴Daha önce de söylediğimiz gibi halkın gündelik hayatı ve geçim vasıtaları, Kazan Tatar bilmecelerinin en önemli ilham kaynakları olmuştur. Bu sebeple *balık* ve *balıkçılık* da *yer-su hayvanları* ve *sürüngenler*le birlikte ayrı bir tema olarak sınıflandırılmıştır.

Bilmecelerde balığın fiziksel özelliklerinin yanında balık tutma ve bunun için gerekli araç gereçleriyle balığın lezzeti de tasvir edilmiştir.

526:

Kömés tenlé,

İté temlé.

(Balık)

Gümüş tenli,

Eti lezzetli.

(Balık)

524:

⁴³⁴Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. a.g.md.,s.11299.

*Kanadı bar - oçmıyladır,
Kükke karamıdır,
Ayakları yuk - yöridér,
Cirde tormıdır,
Kéşélerné bélmidér.*

(Balık)

529:

*Yamavı yuk - tişék-tişék,
Çıgıp bulmıy - yuk işék.*

(Culum)

*Kanadı var - uçamazdır,
Gökyüzüne bakmazdır,
Ayakları yok - yürümezdir,
Yerde durmazdır,
Kişileri bilmezdir.*

(Balık)

*Yaması yok - delik delik,
Çıkmak olmaz - yok eşik.*

(Balık tutma ağı)

Kazan Tatarlarının yer-su hayvanlarına ait bilmecelerinde *kurbağa* ve *kaplumbağa* da konu edilmektedir. Bu bilmecelerde kurbağanın hangi mevsimlerde görüldüğü ve ömrü ile ilgili tasvirler bulunmaktadır. Kaplumbağa ise ev motifi ile karşımıza çıkmaktadır:

535:

*Cey buyı akıl sata,
Kışın boz bulıp kata.*

(Baka)

536:

*Ayagın-başın yeşere
Taş külmegé éçéne.*

(Taşbaka)

537:

*İ taş kapka, taş kapka,
Aslı-öslé kuş kapka.
Anı bérkém açalmıy,
Hucası da çıgalımıy,
Muyının suzıp karasa da,
Kapkasınnan uzalmıy.*

(Taşbaka)

*Yaz boyu akıl satar,
Kışın buz olup donar*

(Kurbağa)

*Ayağını-başını gizler
Taş gömleği içine.*

(Kaplumbağa)

*Ey taş kapı, taş kapı,
Altı üstlü çift kapı
Onu hiç kimse açamaz,
Sahibi de çıkamaz,
Boynunu uzatıp baksa da,
Kapısından geçemez.*

(Kaplumbağa)

“Sülük gibi” ifadesi, Tatar halkının estetik bakışında çok eskiden beri övgü işareti olarak mevcuttur ve endamlı olmayı, zarafeti ifade etmektedir. Tatar Türkçesinin en eski yadigârı Orhon-Yenisey Yazıtlarında (8. Yüzyıl) “Sülük kız”ın “günahsız, temiz, soylu kız” anlamında kullanıldığı bildirilmektedir. Kültigin

Yazıtında (732) ise kızlar ile ilgili olarak “*sülük*” vasıflandırması sürekli kullanılmıştır. Aşağıdaki bilmecede sülüğün “*kız*” diye metaforlaştırılmasında bu geleneğin tesiri olduğu düşünülmektedir:⁴³⁵

538:

Pıyala çardak éçénde

Kara kızlar éşénde.

(Sölék)

Cam çardak içinde

Kara kızlar işinde.

(Sülük)

542:

Kém üz oyası östénde yöri?

(Ekem-tökem)

Kim kendi yuvası üstünde gider?

(Sümüklü Böcek)

Tırtıl, bilmecede “Ganber Ana” olarak kişileştirilmiştir. Ganber Ana 12. asırda Orta Asya’da yaşamış Hakim Ata’nın hanımıdır. Ganber Ana’nın haca gidişi ile ilgili anlatılar bulunduğundan da söz edilir.⁴³⁶ Halkın tahayyülünde tırtılın hızı, hareketi dikkate alınarak bilmecede böyle bir tasvir yapılmış olsa gerek. Gerçekten de karışla bir şeyi ölçerken yaptığımız hareket, tırtılın gidişine çok benzemektedir. Bu da Kazan Tatarlarının doğayı gözlemlemedeki dikkatinin ve bunu muazzam bir şekilde söze döktüğünün kanıtıdır.

541:

Ganber ana,

Üz buyı bélen cir ülçep, ħacca bara.

(Karışlavık)

Ganber ana,

Kendi boyu ile yer ölçüp, hacca varır.

(Tırtıl)

Kazan Tatarlarının sürüngenlere dair bilmecelerinde *yılan* tasviriyle sıkça karşılaşmaktayız. Yılanın fiziksel özelliklerinin son derece detaylı ve başarılı bir şekilde gözlemlendiği bu tasvirlerde yılanın yaşayış şekline, yaşadığı yereve insanla olan münasebetine de ışık tutulmaktadır:

544:

Urmannan çıgar,

Tüşé bélen şuvar,

Kéşéné küirse - kuvar,

Efelem törlé,

Kömés sırlı,

Töyme başlı,

Ormandan çıkar,

Döşü ile sürüklenir,

İnsanı görse - kovar,

Alışılmamış türde,

Gümüş çizgili,

Düğme başlı,

⁴³⁵Tatar ħalık İcatı Tabışmaklar. s.19.

⁴³⁶Urmançı, a.g.e., s.193.

Toz küzlé.

(Yılan)

Tuz gözli.

(Yılan)

Yılan, Kazan Tatar bilmecelerininpek çoğunda “kamçı”, “kayış” veya “kara değnek” olarak zikredilmektedir. Eski insanlar, doğadaki faaliyetlerini gizli dille yürütmekteydiler ve bazı sözcükler onlar için tabuydu. Çünkü onlara göre, sözcüklerin tılsım gücü vardı. İnsanlar bu sebepten kimi sözcüklerin yerine sadece takma adlar kullanmakla kalmamış, aforizmlerle bu sözleri kullanmanın gereğini de açıklamışlardır: “Yılan desen - ağlatır, kamçı desen - sadece yatar.”, “Yılan desen - yılışp gelir, kurt desen - korur.”. Animistik anlayışın uygulamaları olarak nitelendirilen bu dilin, bilmecelerin doğuşuna kaynaklık ettiği düşünülmektedir.⁴³⁷

546:

Yul östénde maylı kayış.

(Yılan)

Yol üstünde yağlı kayış.

(Yılan)

548:

Cir astında - ciren atım,

Boz astında - büz atım.

(Yılan hem balık)

Yer altında - kestane renkli atım,

Buz altında - mat beyaz atım.

(Yılan ve Balık)

549:

Ciz kamçısın totıp bulmıy,

Ciz atına utırıp bulmıy.

(Yılan hem büré)

Metal kamçısını tutmak olmaz,

Metal atına oturmak olmaz.

(Yılan ve Kurt)

IV.2.2.11. Kuşlar ile İlgili Bilmeceler

Kazan Tatar Türklerinin kuşlarla ilgili bilmecelerinde alt başlıkların çeşitliliği dikkati çeker. Geniş bir yelpazede değerlendirilen kuş temasında *sığırcık, bülbül, kırlangıç, güvercin, serçe, karga, saksagan, martı, turgay, guguk kuşu, ağaçkakan, kartal, turna, kuğu, keklik, hindi, kaz, ördek, horoz, tavuk ve civciv* gibi pek çok tür ile ilgili bilmeceler yer almaktadır. Bilmecelerde mükemmel bir sanat anlayışıyla tasvir edilen kuşların yalnız fiziksel özellikleri değil; yuvaları, yaşadıkları yer, yavruları, insana faydaları, uçarken veya yerdeyken nasıl durdukları, beslenmeleri de sözlü kültürde yerini almıştır:

550:

⁴³⁷Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.8.

*Yugarı méne çilbırsız,
Tüben töşe baskıçsız,
Öyler sala baltasız.*

(Koş)

554:

Agaç başında beylé bukça.

(Koş oyası)

556:

Koymada öy, öyde cırçı.

(Sıyrıcık oyası hem sıyrıcık)

562:

Çuvar kiyémlé uram malayıborçak cıya, kırdá kúna. (Çıpçık)

Ala bulaelbiseli sokak çocuğuburçak yığar, kırdá konar. (Serçe)

584:

Biyék kayın tübesénde aĥ-uĥ iteler.

(Körtlék)

Yukarı çıkar zincirsiz,

Aşağı iner merdivensiz,

Evler salar baltasız.

(Kuş)

Ağaç başında bağı bohça.

(Kuş Yuvası)

Tahta duvarda ev, evde şarkıcı.

(Sığırçık Yuvası ve Sığırçık)

Yüksek kayın tepesinde ah uh ederler.

(Keklik)

Bilmecelerde *saksağan*, yaşadığı yer ve fiziksel özellikleriyle betimlendiği gibi sevdiği besin maddesi olan yumurtayı içişi, uçuğu ve konduğu zaman duruşunda meydana gelen değişiklikler bakımından da bilmecelere konu edilmiş; orak ve ok ile karşılaştırılmıştır:

566:

Urmannan çıkar,

Tüşé çuvar,

Altın sırtlı,

Ciz koyırlı.

(Sayıskan)

569:

Ak kéletné vatıp kére,

Sarı maynı çömére.

(Sayıskanıñ yomırka éçüyi)

568:

Kazannan kara,

Kardan ak;

Uraktan kekré,

Ormandan çıkar,

Döşü çapar,

Altın sırtlı,

Metal kuyruklu.

(Saksağan)

Ak kileri kırıp girer,

Sarı yağı sömürür.

(Saksağanın Yumurta İçmesi)

Kazandan kara,

Kardan ak;

Oraktan eğri,

Uktan töz.

(Sayıskanıñ kungan, oçkan vakıtı)

Zarafetiyle olduğu kadar sesiyle de hayranlık uyandıran *turgay, kırlangıç, güvercin, papağan, bülbül* gibi kuşlar bilmecelere ilgi çeken fizikî özellikleriyle ve şarkıya benzetilen ötüşleriyle konu olmuştur:

559:

Tüşé - ap-ak,

Koyrığı - kayçıday.

(Karlgaç)

560:

Yalt-yolt yöréşlé,

Yanı bula kılıçlı,

Biderkey muyınlı,

Ayağı çiték-kevéşlé⁴³⁸.

(Kügerçén)

571:

Bér koşım bar: tınmıy,

Agaçka oya kormıy;

Öyé - cirde,

Cırı - kükte.

(Turgay)

576:

Sin eyteséñ, ul kabatly.

(Tutty koş)

Aşağıdaki bilmecede “*ihi*” ve “*mihi*” yansıma sözcükleri, bülbül sesine benzetilerek efekt yapılmıştır:

557:

Arı da çut, biré de çut,

İhi le, mihi le,

Ul nerse, ye, söyle?

(Sandugaç)

Oktan düz.

(Saksağanın Konduğu, Uçtuğu Zaman)

Döşü - apak,

Kuyruğu - makas gibi.

(Kırlangıç)

Çakmak çakmak yürüyüşlü,

Yanı olur kılıçlı,

Bezekli boyunlu,

Ayağı çizme-çarıklı.

(Güvercin)

Bir kuşum var: dinmez,

Ağaca yuva yapmaz;

Evi - yerde,

Şarkısı - gökte.

(Turgay)

Senk konuşursun, o tekrarlar.

(Papağan)

Öte de cik, beri de cik,

Vay canına, hele bak,

O ne ise, ya, söyle?

(Bülbül)

⁴³⁸ Kevés: Kolay giyilen ayakkabı.

Kartal, birçok tasarımda gücün ve yüceliğin sembolüdür, gökyüzünde süzül­düğü için göksel gücü temsil eder ve bu vasfı ile de insanları korkutmaktadır. Şamanistlerin gözünde Gök­tanrı'yı simgeler ve ilk Şaman'ın babasıdır.⁴³⁹ Cesaretin timsali, yırtıcı bir kuş olan kartal; rengi ve asaleti ile bilmecede kara bir at olarak betimlenir:

578:

*Kara atım cile kile,
Yul uñayı tibe kile.*

(Börkét)

*Kara atım koşar gelir,
Yol boyunca teper gelir.*

(Kartal)

Yerin yaratılışı ile ilgili bir efsanede Yaratıcı, karayı bulur ve müjde verme görevini kargaya yükler. Kış ayları bitip de havalar ısındığında memlekete dönen kargalar da, tıpkı efsanede karanın bulunduğunu müjdelediği gibi, baharın geldiğini insanlara haber verir. Baharı müjdeleyen bu kuşlar, çiftçinin ekinine zarar veren böcekleri yiyerek ona yardımcı olur. Bu sebeple Sabantuy Bayramı⁴⁴⁰,nda köylüler *botka*⁴⁴¹yı direk başlarına koyarak kargalara ikram ederler. Yani *Qarğa Botqası* baharın gelişi, havanın ısınması ve karakargaların memlekete dönüşü ile ilgili geleneksel bir uygulamadır.⁴⁴² Kazan Tatar bilmecelerinde *kargalar*, renkleri ve mevsim geçişleri sebebiyle gerçekleştirdikleri göçler bakımından tasvir edilmiştir:

564:

İlek kümér il küçép bara.

(Çevke Kötüyé)

Elek kömür memleket göçüp gider.

(Alaca Karga Sürüsü)

Hindi, fiziksel özellikleri, duruşu ve kendisine atfedilen kişilik yakıştırmaları ile Kazan Tatar bilmecelerinde çokça yer almıştır. Onun kabarması ekmeğın kabarması ile ilişkilendirilirken görünüşüne önem verdiği düşünülerek de hindi üstüne başına dikkat eden bir damada benzetilmiştir:

587:

Kabara, kabara, kabara kük,

Kabarıp citken kamır kük;

Yasana, yasana, yasana kük,

Yasanıp kilgen kiyev kük.

Kabarır, kabarır, kabarır gibi,

Kabarıp yeten hamur gibi;

Süslenir püslenir süslü gibi.

Süslenip gelen güvey gibi.

⁴³⁹ Esat Korkmaz. (2010). *Ansiklopedik Simgeler Sözlüğü*. Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, s.703.

⁴⁴⁰ Çift Sürme Bayramı.

⁴⁴¹ İlkbaharda geldiğinde çocuklar evleri dolaşarak bulgur, süt, yağ ve yumurta toplarlar ve toplanan bu ürünlerden bir lapa hazırlanır. Bu lapaya botka denmektedir.

⁴⁴² Çetin, a.g.m., s.5.

(Kürke)**(Hindi)**

“Tatar Türkleri, eskiden de bugün de severek kaz beslemektedirler. Kaz, çok yararlı, faydalı kuş sayılır. Beyaz tüyleri, neşeli sesi, yavrulama özelliği ile kaz, Tatarların gönlüne hoş gelmiş. Kaz, ev sahibine zahmet etmeden kendisi nehre gidiyor ve acıktığı zaman evine dönüp yemini yiyor. Yolunu, evini hiç şaşırılmaz. Kazın tüyünden yastık, yorgan yaparlar (kızların çeyizinde mutlaka kaz tüyünden yapılı çift yastık bulunur). Kazın kanadını hamurdan yemek yapma sırasında fırça olarak kullanırlar. Yağı ise kışın soğuktan etkilenen yüz ve kulağı ovarak tedavi etmede kullanılır. Etinden de çeşitli, lezzetli yemekler yapılır. Düğün olacağı sene ailede mutlaka tuzlanmış, qaqlanmış (tuzlanıp kurutulmuş) çift kaz hazırlanır. Çift kaz güzel tabakta düğün sofrasına çıkarılır ve Tatar düğünlerinin vazgeçilmez yemeği sayılır.”⁴⁴³

İşte Tatarların hayatında böylesi önemli olan *kaz*; bilmecelerde rengi, yavrusu, bilgeliği, etinden insanların faydalanması ve hem yüzebilen hem de uçabilen hayvan olması bakımından tasvir edilmiştir. Ancak Tatarların adına bayram yaptıkları geleneksel kaz yolma etkinliğinin bu bölümdeki bilmecelerde işlenmediği görülmektedir:

591:

*Suda yöze,**Kükte oça,**Cirde yöri,**İt bélen sılyty.***(Kaz)**

595:

*Su östénde sarı kübék.***(Kaz bebkesé)**

589:

*Cir astına kazan astım,-**Kabardı da méndé;**Olısına sabak birdém,-**Tiñladı da béldé;**Kéçéséne sabak birdém,-**Tiñladı da köldé.***(Kürke, kaz, ürdek)***Suda yüzer,**Gökte uçar,**Yerde yürür,**Eti ile ikram eder.***(Kaz)***Su üstünde sarı köpük.***(Kaz Yavrusu)***Yeraltına kazan astım,-**Kabardı da çıktı;**Yaşlısına ders verdim,-**Dinledi de bildi;**Küçüğüne ders verdim,-**Dinledi de güldü.***(Hindi, Kaz, Ördek)**

Kazan Tatar bilmecelerinde kümes hayvanlarından *horoz*, *tavuk* ve bunların ürünleri olan *yumurta* kuş temasında yer almaktadır. Bilmecelerde ibiği tarağa,

⁴⁴³ Çetin, a.g.m., s.13.

kuyruğu orağa, ayağı ise dirgene benzetilen horoz; ötüşü itibariyle de sabahın habercisidir. Asla şaşmadan tan vaktini işaret eder. Fiziksel özellikleri itibarıyla uzuvları genelde aynı varlıklarabenzetilen horoz, uyandırma fonksiyonuyla da Kazan Tatar bilmecelerinde sıkça geçer:

602:

*Uktalı da çuktalı,
Muyını yeşél nuktalı,
Tübesénde taragı,
Koyrığında uragı,
Tepiyénde seneğe,
Şul ni bulır, ye, elé?*

(Eteç)

*Oktalı da çoktalı,
Boynu yeşil yularlı,
Tepesinde tarağı,
Kuyruğunda orağı,
Ayağında dirgeni,
Bu ne olur, ya, hele?*

(Horoz)

604:

*Bazda baka kıçkıra,
Tavda takta yarıla.*

(Eteç, tañ atu)

*Çukurda kurbağa bağıırır,
Dağda tahta yarılır.*

(Horoz, Tan Atma)

“Kuşlar, yapıları ve davranışlarıyla Türk bilmecelerinde de yer almaktadır.”⁴⁴⁴Tavuğun görev bilinci yüksek, sorumluluk sahibi bir din adamı olarak kişileştirildiği aşağıdaki bilmecede onun anaçlığına vurgu yapılmış ve işin ulviyeti gözler önüne serilmiştir:

611:

*Ak tav östénde ak mulla utıra,
Üléklernéñ téréliüyén köte.*

(Tavıknıñ oyada utıruı)

*Ak dağ üstünde ak molla oturur,
Ölülerinin dirilmesini bekler.*

(Tavuğun Tuvada Oturması)

615:

Bér kismekte iké törlé bal.

(Yomırka)

Bir tekne de iki türlü bal.

(Yumurta)

619:

*Bér kabıknıñ éçénde
İké elven suvı bar;
Suga salsañ, su bula,
Utka salsañ, boz bula.*

*Bir kabuğun içinde
İki türlü suyu var;
Suya koysan, su olur,
Ateşe koysan, buz olur.*

⁴⁴⁴L. Sami Akalın. (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*. Ersa Matbaası, Ankara, s.59.

(Yomırka péşérép aşav)

(Yumurta Pişirip Yemek)

IV.2.2.12. Hayvanlar ile İlgili Bilmeceler

Kazan Tatar bilmecelerinin hayvanlarla ilgili bölümünde halkın hayvancılık, mandıracılık, avcılık, balıkçılık ve tarım faaliyetlerinde işine en çok yarayan, gündelik hayatına en fazla girebilmiş *hayvanlar*, bu *hayvanların uzuvları* ve *ürünleri* konu edilmiştir. Elbette tüm bunların yanında eski inanç izleri ile mitolojik yansımalar ve gizli dile bağlı olarak kullanılan takma adlar, *hayvan* konulu bilmecelerde dikkatleri çeken diğer önemli folklor unsurlarıdır. Çünkü bilmecelerde hayvanların fiziksel özellikleri ile birlikte, onların insana faydası, zararı, insan hayatındaki değeri veya insanın o hayvana bakışı, onunla ilgili düşünceleri ve eski inanç izleri ustaca işlenmiştir.

Kazan Tatar bilmecelerinde *ayı* yürüyüşü, sevdiği besinler ve yaşam alanı bakımından işlenmiştir. *Batur* diye kişleştirilen ayı ile eski destan kahramanı bahadırların fiziksel görünüşü ve güçleri bakımından bir ilişki kurulmuştur.

621:

Kile bér batır atlap,

Gelir bir batur adımlayıp,

Ayağı basa lap-lap;

Ayağı basar lap-lap;

Urmanda yöri,

Ormanda yürür,

Umartadan bal köri.

Arı kovanından bal kürer.

(Ayu)

(Ayı)

Ayı doğadaki yaşam alanıyla bilmecede tasvir edilirken yine yaşam alanı ve dikkat çekici dış görünüşleriyle başka varlıklar da ona eşlik etmiştir. Çünkü Kazan Tatar Türklerinin bilmecelerinde, bir bilmece ile birden fazla varlık tasvir edilebilir. Bu varlıklar bir bağlam oluşturabileceği gibi bazen biribiri ile alakasız da olabilirler:

622:

Tavda Talayman kürdém,

Dağda Talayman gördüm.

Suda Söleyman kürdém,

Suda Süleyman gördüm,

İt sakallı ir kürdém,

Et sakallı er gördüm,

Koyaşka péşken aş kürdém,

Güneşte pişen aş gördüm,

Kübék koksan taş kürdém.

Köpük kusan taş gördüm.

(Ayu, balık, eteç, baklajan, sabın)

(Ayı, Balık, Horoz, Patlıcan, Sabun)

Ayı ve *yılan* bilmecede ortak bir özellikleri ile tasvir edilir. İnsan, kendisi için korkunç olan hayvanlara yaklaşamaz. Fiziksel özellikleri farklı olsa da evcil

olmadıkları için insanların korktuğu ve uzak durduğu bu hayvanlar, takma isimlerle bilmede varlık göstermiştir:

623:

Cizni atın ménép bulmıy,

Ciz kamçısın totıp bulmıy.

(Ayu hem yılan)

Enişte atına binmek olmaz,

Metal kamçısını tutmak olmaz.

(Ayı ve Yılan)

Oğuz Türkleri dışındaki tüm Türkler, kurda çok eski zamanlardan beri “böri” veya “börü” derler ki bu adlandırma Kazan Tatar Türklerinde yaşatılmaktadır. Kelime anlamı ise *üstünlük, büyüklük ve yiğitlik*dir.⁴⁴⁵

“Büyük devletler kurmuş olan Türklerde kurt, artık bir sembol hâline gelmişti. Onlarda din ve totemizm izleri, çoktan kaybolmuştu. Kurt Göktürklerde, tuğlar ile bayrakların tepesinde yer alma yolu ile bir devlet sembolü olmuştu. Ortaasya, Altaylar ile Sibiryâ’da yayılan Türk halk edebiyatında ise kurt, hâlâ kalın bir mitoloji tülüne bürünmüş görünmektedir.”⁴⁴⁶

Orta Asya, Altaylar ve Sibiryâ çevrelerinde kurt donuna girmiş bir yiğit savaşıdır. Kurt genellikle erkek olarak tasvir edilmiştir. Bu ayrıntılarda Türk totemizminin izleri bulunmaktadır.⁴⁴⁷

Türk mitolojisinde çok derin izleri olan *kurt*, başta destanlar olmak üzere pek çok sözlü türde en fazla rastlanan hayvanlardandır. Kazan Tatar bilmedelerinde de kurda kişilik kazandırılmıştır. Yani mitolojik yansımalar söz konusudur. Bilmedelerde fiziksel özellikleri bakımından betimlenen *kurt*, cesur bir kahraman yani alptir, handır.

Ene bara Alıp,

Kolakların salıp;

Kiñdér kükregé,

Timérdér yöregé.

(Büré)⁴⁴⁸

624:

Ene bara ħan,

Avızı-borını kan.

(Büré)

625:

İşte gider Alp,

Kulaklarını salıp;

Geniştir göğsü,

Demirdir yüreği.

(Kurt)

İşte gider han,

Ağzı burnu kan.

(Kurt)

⁴⁴⁵ Ögel, a.g.e., c.II, ss.117-118.

⁴⁴⁶ Ögel, a.g.e., c.II, s.115.

⁴⁴⁷ Ögel, a.g.e., c.II, s.115.

⁴⁴⁸ Tatar *Ĥalık İcatı Tabışmaklar*. s.102.

*Sorıdır tösé,
Ütkéndér téşé,
Urmanda yöri,
Bozavlar ézli.*

(Büré)

*Gridir rengi,
Keskindir dişi,
Ormanda yürür,
Buzağılar arar.*

(Kurt)

Kurnazlığı ile ünlü olan *tilki*, pek çok masal ve hikâyede olduğu gibi Kazan Tatar Türklerinin bilmecelerinde de bu yönüyle anılmaktadır:

626:

*Urmanın çıgar,
Korsak astı çuvar;
Koyrığı sırlı,
Heylesé küp törlé.*

(Tölké)

*Ormandan çıkar,
Karın altı çapar;
Kuyruğu çizgili,
Hilesi çok türlü.*

(Tilki)

Tatarlarda eski zamanlarda *kuyan* yani *tavşan* adını, koyunların yanında zikretmek kesinlikle yasaktı. Tavşan yerine *uzun kulak*, *ak teke*, *kır tekesi* gibi isimler kullanılırdı ve bu yasak delindiğinde kuzuların öleceğine inanılırdı.⁴⁴⁹ Gizli dilin işlevinin bilmecelerin doğuşuna kaynaklık ettiğine daha evvelki bölümlerimizde yer vermiştik. *Tavşan*, Kazan Tatar bilmecelerinde rengi ve gövdesinde dikkat çeken özellikleri bakımından tasvir edilirken “*şiş kulak*” ya da “*uzun kulak*” şeklinde onu çağrıştıran takma isimler kullanılmıştır. İnsanlar hayvanın asıl ismini kullanmayarak ve bu isimleri tabu sayarak korunacaklarına, uğursuzlukların kendilerine musallat olmayacağına, bereketli bir av süreci geçireceklerine inanmışlardır. Zamanla bu fonksiyonu kalmamış olsa da eski inanç izlerinin sözel yansımalarını bilmecelerde net olarak görebilmekteyiz:

628:

*Eytim bér yomak:
Ceyén sorı, kışın ak,
Töyme koyruk, şés kolak.*

(Kuyan)

*Söleyim bir bilmece:
Yazın gri, kışın ak,
Düğme kuyruk, şiş kulak.*

(Tavşan)

Tavşan bazı bilmecelerde onu *avlama*, *kesme*, *pişirme* ve *sunma* bağlamında kendisine eşlik eden nesnelere birlikte tasvir edilmiştir:

632:

⁴⁴⁹Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.8.

*Urmannan ıgar,
Koyrığı uvar,
Mehdi totar,
Kebi suyar,
Olı atın p ş r r,
K c  atın ciyer.*

(Kuyan, miltık, pıçak, kazan, tabak)

*Ormandan ıkar,
Kuyruğu apar,
Mehdi tutar,
Kebi keser,
Yaşlı hatun pişirir,
K c k hatun yer.*

(Tavşan, T fek, Bıçak, Kazan, Tabak)

Bilmecelerde tasvir edilen hayvanların doğadaki mek nları, bilmeceyi ozecek kişiyeye  nemli ipuçları verir. Nitekim aşağıdaki bilmece için yeraltında ve suda yaşayan hayvanlar d ş n ld ğinde cevap kolayca bulunacaktır:

639:

*Cir astında ciznem atı k şni,
Su astında babam atı k şni.*

(Yomran, baka)

*Yeraltında eniştem atı kişner,
Su altında dedem atı kişner.*

(Tarla Sincabı, Kurbağa)

Dış g r n ş  ile betimlenen *kirpi*, annesinin nazarında yumuşacaktır. Anne şefkatinin dile getirildiği bu bilmece, T rk insanının yavrusuna bakışını ifade etmesi bakımından oldukça anlamlıdır:

641:

* st ne şav  nel  k lmek kiye,
şulay da anı enis  “yomşağım” dip s ye.*

(K rp )

* st ne baştan başa iğneli g mlek giyer,
 yle de onu annesi “yomşağım” diye sever.*

(Kirpi)

Fiziksel  zellikleri ile tasvir edilen *fare*, bilmecenin bağlamında d şmanı *keci* ile birlikte konu edilir.  nk  bu ayrıntı, onun diğer  zelliklerine kıyasla, daha kolay bilinmesini sağlayacaktır:

646:

*Koyrığı ozın,
 z  kısa,
Meeden kurka.*

(Tıçkan, k s )

*Kuyruğu uzun,
Kendisi kısa,
Kediden korkar.*

(Sıçan, Fare)

T rk insanının en eski dostu olan *at*, b t n evcil hayvanlardan daha değerlidir. Yaşarken T rk’ n yanından bir an ayrılmayan bu canlı,  l m sonrasında

da onu yalnız bırakmaz ve Türk eri, ölümden sonra hayat olduğuna inandığı için de, atı ile gömülürdü. İnsanımızın günlük hayatına bu derece etki eden *at* yalnız savaş, ulaşım, spor gibi faaliyetlerde yer almamış; halkın diline de damgasını vurmuş; destan, efsane, atasözü, halk hikâyeleri ve bilmeceleler gibi pek çok türe de konu olmuştur. Söz buraya gelmişken Köroğlu ile özdeşleşen *Kır At*'ı, Hızır Reis'in *Boz At*'ını, Peygamberimiz efendimizin Mirac'a çıkarken bineği olan *Burak*'ı ve Dede Korkut Kitabı'ndaki pek çok hikâyede yer alan ve sahipleri ile anılan sadık atları yâd etmeden geçmek olmaz.

Cihan hâkimiyetinde savaşçı Türklerin zafer yoldaşı olan *at*, zamanla bu fonksiyonunu yitirse de Türk'ün hayatından hiçbir vakit çıkmamıştır. Eskilerde iyi bir savaş ve ulaşım aracı da olan *at* yakın zamanlar için düşünüldüğünde bilhassa köy insanının hayatında son derece kıymetli olagelmıştır. Öyle ki Türklerin en önemli ve geleneksel uğraşlarından olan demircilikle ilgilenen kişilerden bile daha değerlidir. Bu durum bilmecelelere de yansımıştır. Ancak Kazan Tatar bilmecelelerinde *at* mitolojik ve göksel bir hayvan olarak değil, köy insanının tarımsal etkinliklerinde ve bilhassa ulaşımında kullandığı vasıtası ve en önemli yardımcısı rolünde yer alır. *At* ve *atın* *uzuvları* ile birlikte *at nalı*, *at arabası* ve *at kızağı* ile ilgili bilmeceleler sözlü kültürde dikkatleri çekecek kadar çoktur. Bu bilmecelelerde daha çok fizikî betimlemeler içerse de bir bağlam içinde ata eşlik eden unsurlar da bilmecelede söz konusu edilir:

655:

Timérçé de tügél,
Balta ostası da tügél,
Üzé avılda bérénçé eşçé.

(*At*)

Demirci de değıl,
Balta ustası da değıl,
Kendisi köyde birinci işçi.

(*At*)

658:

Döbér-döbér - dürtev,
Séleüsén agay – ikev,
Yuvan agay - yap-yalgız.

(*At ayakları, kolakları, koyrığı*)

Gümbür gümbür - dört tane,
Seleüsen köylü - iki tane
Yuvan köylü - yapayalnız.

(*At Ayakları, Kulakları, Kuyruğu*)

663:

Katıdan katı ni katı?
Açıdan açı ni açı?
Tatlıdan tatlı ni tatlı?

(*At toynağı, ölüm, evlenmek*)

Katıdan katı ne katı?
Acıdan acı ne acı?
Tatlıdan tatlı ne tatlı?

(*At Toynağı, Ölüm, Evlenmek*)

664:

*Bér ay astında altı yoldız.**Bir ay altında altı yıldız.***(Daga hem kadakları)****(Nal ve Çivileri)**

Eski Türklere *at* iki önemli beşeri olanak sağlamıştır: Birincisi *at* üstünde kişi kendini başkalarından üstün görür ki bu durum Türklerin devlet standartlarında yaşamasını sağlamış; ikincisi ise zamandan tasarruf ederek arzu edilen yere hızla ulaşmaya hizmet eder, bu da geniş bir coğrafyaya hükmetme isteğini kamçulamıştır.⁴⁵⁰ İşte bilmecelere *atın* hızı da konu olmuştur:

666:

*Dürt ayaklı yöğere,**Dört ayaklı koşar,**Sigéz ayaklı kuva, cite almıy.**Sekiz ayaklı kovalar, ulaşamaz.***(At hem çana)****(At ve Kızak)**

Kazan Tatarlarının *ata* bakışını ve *atın* halkın hayatındaki önemini anlamak için *at*, *inek* ve *köpeği* konu edinen şu bilmeceyi görmek, sanırsanız, yeterli olacaktır:

668:

*Béznéñ öç dustıbiz bar:**Bizim üç dostumuz var:**Bérsé aşata,**Birisi geçindirir,**İkénçésé éçérte,**İkincisi içirtir,**Öçénçésé yort saklıy.**Üçüncüsü yurt korur.***(At, sıyr, ét)****(At, İnek, Köpek)**

Anadolu insanına yakınlığı ve yararı ile bilinen *eşek*, eski Türkler için bir “Çiftçi hayvanı” idi. Masallarda ise kutlu bir hayvan olan *ata* kıyasla *eşek* motifi, her zaman sönük kalmıştır.⁴⁵¹ Kazan Tatarlarında ise *eşek* konulu bilmecelere fazla rastlanmaz. Bu bölümde yer alan bilmecede *eşek*; Türkler için kutsal olan *kurt*, *at* ve pek çok bilmecede tasvir edilen *tavşan* ile fiziksel özellikleri bakımından karşılaştırılmıştır:

669:

*Büré tügél - kören,**Kurt değil - kahverengi,**Kuyan tügél - ozın kolaklı,**Tavşan değil - uzun kulaklı,**At tügél - toyaklı.**At değil - toynaklı.***(İşek)****(Eşek)**

Aşağıdaki bilmecede *katırın* soy ağacı ile ilgili bilgilere ulaşıyoruz:

⁴⁵⁰ Kafesoğlu, a.g.e., s.347.

⁴⁵¹ Ögel, a.g.e., c.II, s.541.

670:

*Attır atası,**İşektér anası,**Üzénéñ ni anası bar, ni balası.***(Kaçır)***Attır babası,**Eşektir anası,**Kendisinin ne anası var, ne yavrusu.***(Katır)**

Tataristan'da hayvancılıkla birlikte mandracılık da önemli bir geçim kaynağıdır.⁴⁵² Bu nedenle Kazan Tatarlarında *inek, keçi, koyun, kuzu* gibi pek çok özelliğinden faydalanılan hayvanlar ve bunların *uzuvları* ile *süt* ve *yağ* gibi ürünlere dair bilmecelere sıkça rastlanmaktadır. Bunlar içinde *inek* konulu bilmeceler, diğer hayvanlara ait bilmecelere göre dikkat çekici biçimde fazladır.

671:

*Ülen aşıy, may taşıy.***(Sıyır)***Ot yer, yağ taşır.***(İnek)**

675:

*Dürt térevéç,**Bér bolgaviç,**Kekré kubız,**Yaktı yoldız.***(Sıyrnıñ ayakları, koyruğı, mögézleré, küzleré)****(İneğin Ayakları, Kuyruğu, Boynuzları, Gözleri)**

685:

*Östel astında dürt şeşe.***(Sıyır imçekleré)***Masa altında dört şişe.***(İnek Memeleri)**

690:

*Dürt tatar,**Dürtésé de bér çilek töbéne atar.***(Sıyır savu)***Dört er,**Dördü de bir kova dibine atar***(İnek Sağma)**

692:

*Su tügél - sıyık,**Kar tügél - ak.***(Söt)***Su değıl - sıvı,**Kar değıl - ak.***(Süt)**

⁴⁵² Güner, a.g.m.,s.163.

İnek, keçi ve koyun ile ilgili bilmecelerde hayvanların fiziksel özellikleri ve uzuvları kadar insana olan faydaları da dile getirilmektedir. Hayvanın etinden, sütünden, derisinden, boynuzundan yararlanıldığı yahut ticaret maksadıyla kullanıldığı belirtilerek onların halkın hayatında iyi bir geçim kaynağı olduğu vurgulanmıştır. Süt sağma, koyun yünü kırma, deri hazırlama gibi işler de bilmecelere yansımıştır:

698:

*Söté agıp torgan bolak,
Éçé tulı ılak,
Íté tamagiña bap,
Tirésé ayagiña kap,
Mögézé pıçagiña sap,
Éçegésén arşinga tart,
Éskripkeçege sat.*

(Kece)

701:

*Aşata, tuyındıra,
Cılta, kiyéndere,
Kéşéné söyéndere.*

(Sarık)

703:

Urmanı kırkalar, yomiçkası töşmi.

(Sarık yonın alu)

Sütü akıp duran çay,

İçi dolu oğlak,

Eti damağına uygun,

Derisi ayağına kap,

Boynuzu bıçağına sap,

Bağırsağına arşına çek,

Eskiciye .sat.

(Keçi)

Yedirir, doydurur,

Isıtır, giyindirir,

Kişiyi sevindirir.

(Koyun)

Ormanı kırkarlar, yongası düşmez.

(Koyun Yünü Alma)

Görünüşleri ve insana olan münasebetleriyle *kedi* ve *köpekler* bilmecelere konu olmuştur. Kazan Tatar bilmecelerinde *köpek*, sadık bir dost olarak tasvir edilmiştir; çünkü evi ve ev halkını kötülerden korumaktadır. “*Kedi, yerleşik kültürün ve şehir hayatının bir ev hayvanıdır.*”⁴⁵³ Eve farelerin girmesine izin vermez, faydalıdır. Ancak birbirleriyle çetin bir davaları vardır. Bu da bilmecelere yansımıştır:

719:

Bérsé öyné saklıy,

Bérsé tuşnı saklıy,

Birisi evi korur,

Birisi dışarıyı korur,

⁴⁵³ Ögel, a.g.e., c.II, s.543.

Üzleré bér-bérséne kan doşmanı.

(Meçé hem ét)

Deve görünüşünün insan zihninde uyandırdığı şaşkınlık bilmeceye konu olmuştur:

708:

Tiren-tiren çokırğa

Tirek niçék üsmegen?

Ozın muyın kuçkarga

Mögéz niçék üsmegen?

(Döye)

Kendileri birbirlerine kan düşmanı.

(Kedive Köpek)

Derin derin çukura

Kavak nasıl bitmemiş?

Uzun boyun koça

Boynuz nasıl bitmemiş?

(Deve)

Deve, eski zamanlarda Türk halkının göç sırasında kullandığı bir ulaşım vasıtasıdır.⁴⁵⁴ O dönemin yaşam tarzını ve ulaşım vasıtalarını anlatması bakımından aşağıdaki bilmece dikkat çekicidir:

707:

İyeré de, dugası da üzénde.

(Döye)

Eyeri de, koşum yayı da kendinde.

(Deve)

Sayınca fazla olmamakla beraber *domuz* ve onun *uzuvları* ile ilgili bilmeceleler Kazan Tatar bilmeceleleri arasında bulunmaktadır. Aşağıdaki bilmece de domuzun insan tahayyülündeki dayanaksızlığı onun iniltisi ile vurgulanırken bazı bilmecelelerde de domuzun memesi; at, keçi ve inek memesi ile sayıları bakımından karşılaştırılır. Bu karşılaştırmada halk, onlara has sıfatlara yer vermeyi de ihmal etmez:

709:

Bér nersesé de avırtmıy, e üzé haman inğıraşa. (Duñgız)

Hiçbir şeyi de ağrımaz, lakin kendisi devamlı inilder. (Domuz)

688:

Döbér-döbérneké dürt,

İlemennéké iké,

Silemennéké uniké.

(Sıyr, biye, duñgız imçekleré)

Gümbür-gümbürdeğinki dört,

Hizmetseverinki iki,

Silemeninki on iki.

(İnek, Kısarak, Domuz Memeleri)

IV.2.2.13. İnsanlar ile İlgili Bilmeceleler

⁴⁵⁴Urmançı, a.g.e., s.190.

Kazan Tatar bilmecelerinin bu temasında *insan ömrünün evreleri; doğum ve ölüm* olmak üzere geçiş dönemleri; *insan organları; düşünme, baht, kaygı, kötülük, gönül* gibi soyut kavramlar ile ilgili alt başlıklar analiz edilecektir.

Kazan Tatar Türklerinin insanlarla ilgili bilmecelerinde *insan ömrü*, anne karnından başlayarak ölüme kadarevre evre konu edilmiştir:

726:

*Kırık barmak, kırık tırnak,
İké canga bér sulış.*

(Ana hem karındaki bala)

*Kırk parmak, kırk tırnak,
İki cana bir soluk*

(Ana ve Karındaki Yavru)

728:

*Kunak kildé, çıgıp aldığız:
Ayagı bar - yörmi,
Kütermiçe öyge kérmi.*

(Bebi)

*Konuk geldi, çıkıp aldınız:
Ayağı var - yürümez,
Kaldırmayınca eve girmez.*

(Bebek)

Bebek, beşik ve meme bilmecelerde bir bağlam oluşturacak şekilde tasvir edilmiştir. Bebek gelir, beşiğine yatar ve annesi onu emzirir:

729:

*Biyék tavdan ilçé kilgen, di,
İlçelerénéñ sanı yuk,
İlçé méngen atniñ canı yuk;
İlçége iké kuy birgenner, di,
Kuylarınıñ ité bar, tirésé bar,
Söyegé yuk.*

(Bebi, bişék, imçek)

*Yüksek dağdan elçi gelmiş, denir,
Elçilerinin sayısı yok,
Elçinin bindiği atın canı yok;
Elçiye iki koyun vermişler, denir,
Koyunlarının eti var, derisi var,
Kemiği yok.*

(Bebek, Beşik, Meme)

Beşikteki bebeği konu alan bilmecelerde beşiğin sallanırken bebeğin ise ağlarken çıkardığı ses izlenimlerinden faydalanılmıştır. Aşağıdaki bilmecede bebek bülbüle, onun ağlaması ise insana huzur veren bülbül ötüşüne benzetilmiştir:

735:

*Yugarı méner hü-hü,
Tüben töşer hü-hü,
Urtasında bilbil koş
Sayrıydır la hü-hü.*

(Bişektegé bala)

*Yukarı çıkar hü-hü,
Aşağı iner hü-hü,
Ortasında bülbül kuş
Ötüyordür ya hü-hü.*

(Beşikteki Yavru)

Mitoloji kahramanı Sphinks (Sfenks)'in, Kral Oidipus (Gedipus)'a sorduğu ve cevabı insan ömrünün merhaleleri olan ünlü bilmece Yunan mitolojisine aittir. Ancak tüm Türk sahasında bilinmekte ve söylenmektedir. Hikâyeye göre yüksek bir dağın tepesinde bulunan kuş bir bilmece sorar:

“Ol nedir ki, seher dörd
Gün orta iki
Akşam ise üç ayaklı olur.”

Kuş, söz konusu bilmeceyi çözemeyenleri öldürür. Nihayet bir gün, bilginin biri bilmecenin yanıtını bulur ve şöyle der:

“O insandır. Bebekliğinde ellerini de yere dayayarak emeklediği için dört ayaklıdır. Gençliğinde yürür, iki ayaklı olur. Yaşlanınca, eline asa alarak yürüdüğü için üç ayaklıdır.”⁴⁵⁵

Türk sahasında çeşitli varyantları bulunan bu bilmece, çalışmamızın konusu Kazan Tatar Türklerinin bilmeceleri arasında da yer almaktadır. İnsan ömrünün bebeklik, gençlik ve ihtiyarlık dönemleri bir günde yer alan sabah, öğle ve akşam vakitlerine benzetilerek ömrün kısalığına ve gelip geçiciliğine vurgu yapılmıştır. Nitekim sabah vaktinde henüz doğmuş olan taze gün, akşam vaktinde sona yaklaşacaktır. *Ayak* sözcüğü ile ise insanın bebeklik, gençlik ve yaşlılık dönemlerindeki fizikî durumuna, ihtiyaç duyduklarına ve belki acizetine dikkat çekilmiştir. Bilmece somut kavramlarla ifade edilmiş olsa da insanı soyut düşünmeye ve ömrün kıymetini sorgulamaya sevk ederek felsefî bir boyut kazanmıştır:

892:

İrten dürt ayak,

Töşte iké ayak,

Kiç öç ayak,

Östénde bula mayak.

(Kéşe goméré)

Sabahleyin dört ayak,

Öğleyin iki ayak,

Akşam üç ayak,

Üstünde olur işaret.

(İnsan Ömrü)

İnsan ömrüyle ilgili bir başka Kazan Tatar bilmecesinde ömrün fasılları insan fark edemeden geçip gider:

893:

İsémde yuk, sizmim, bélmim - bu nesre? (Tuv, üsü, ülém)

İsimde yok, sezmem, bilmem - bu ne ise? (Doğma, Büyüme, Ölüm)

Kazan Tatar folklorunda dikkatleri çeken bir husus da *güneşin doğuşu* ya da *horozun ötüşü* ve *uyanmayı* konu eden bilmecelerdir. Bilmecelerde *uyku* ölüm olarak

⁴⁵⁵ Esma Şimşek, a.g.md.,s. 226.

tasvir edilir. Halk arasında yaygın olan “*Uyku yarı ölümdür.*” sözü de uykunun insanı bilmediği âlemlere götürmesi ile ilgili olsa gerek. Horozun ötmesi yahut güneşin doğması ile ölümler dirilir. Bu durum akla İslam öncesinde var olan ve İslamiyetle de pekişen ahiret ve öldükten sonra dirilme inancını getirmektedir. Güneşin doğuşu öyle muhteşem bir hadisedir ki kıyamette üflenecek sur misali bir işaret vererek ölüm yani uyku hâlindekileri uyandırır:

888:

Ülgen kéşeler téréle kile,

Altın taktalar yarıla kile.

(Uyanu, koyaş çıgu)

Ölü kişiler dirilir gelir,

Altın tahtalar yarılar gelir.

(Uyanma, Güneş Çıkması)

899:

Açıdan açı - ni açı?

Tatlıdan tatlı - ni tatlı?

Katıdan katı - ni katı?

(Ülém, yokı, at toyagı)

Acıdan acı - ne acı?

Tatlıdan tatlı - ne tatlı?

Sertten sert - ne sert?

(Ölüm, Uyku, At Toynağı)

885:

Bazarda satılmıy,

Bizmenge salınmıy,

Mamıktan yomşak,

Baldan tatlı.

(Yokı)

Pazarda satılmaz,

Kantara koyulmaz,

Pamuktan yumuşak,

Baldan tatlı.

(Uyku)

İnsanla ilgili bilmecelemler temasında, elbette, dünya hayatının kaçınılmaz sonu olan *ölüm* de konu edilmiştir.

“Cenaze merasimleri, her kültürün ayrılmaz bir parçasıdır. İnsan hayatında yer alanönemli geçişlerden biri olan ölüm etrafında birçok tören, inanç, gelenek ve görenek oluşmuştur. Tatar Türklerinde cenaze törenleri artık bin yıldan fazla olan bir zaman diliminde İslam dinineuygun bir şekilde uygulanmaktadır.”⁴⁵⁶

Bilmecelerde işlenen *ölüm, kefen, tabut, kabir* ve *kabristanlık* alt başlıkları dünyanın fâniliğine, ölümün uzaklara yapılan bir yolculuk olduğuna, kefenin kolu ve cebinin bulunmadığına, insanın ölüm karşısında ne denli aciz olduğuna işaret eder niteliktedir:

900:

Yakası bar, ciñé yuk.

Yakası var, kolu yok.

⁴⁵⁶Çulpan Zariyova Çetin. (2008). Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1):155.

(Kefén)

901:

*Yasıylar, satarlar,
Kirekmegen kéşé ala,
Kirek kéşé almıy.*

(Tabut)

904:

*Başsız atka méngen,
Ciñséz külmek kigen,
Aşığa-aşığa yırak seferge kitép bara.*

(Meyét kümü)

Eski Türkler sözün tılsım gücü olduğuna inanırlardı. Kazan Tatar bilmecelerinde *kabristanın* “*dumansız köy*”, *kabrin* ise “*kapalı sandık*” olarak ifade edilmesi de bu amaca hizmet etmektedir. Çünkü eski Türkler için bu isimleri dile almamak, bir anlamda arzu edilmeyen ve kaçınılan bir durumdan korunmak demektir:

905:

Cir astında - yabık sandık.

(Kabér)

907:

Avılı bar, töténé yuk.

(Zirat)

Kazan Tatar Türklerinin insanlarla ilgili bilmecelerinde insanın *göz, kulak, burun, ağız, dil, dudak* gibi duyu organları; *baş, el, kol, bacak, ayak, parmak, tırnak, saç, kaş, kirpik* gibi haricî organları ve *yürek, akciğer, mide, beyin* gibi dâhilî organları da konu edilmiştir. İnsanın dışarıdan gözlenebilen uzuvlarının tasvir edildiği bilmeceler sayıca en fazla olanlardır.

Aşağıdaki bilmecede *insan gövdesi* tasvir edilirken onu oluşturan bacak, baş, saç gibi bölümlerden de faydalanılmıştır:

737:

*İké bagana,
İké bagana östénde miçke,
Miçke östénde böké,
Böké östénde yomrı tup,
Tup östénde kuvaklık,*

(Kefen)

*Yaparlar, satarlar,
Gerekmeyen kişi alır,
Gereken kişi almaz.*

(Tabut)

*Başsız ata binen,
Yensiz gömlek giyen,
Acele-acele uzak sefere gidip varır.*

(Ölü Gömmek)

Yeraltında kapalı sandık.

(Kabir)

Köyü var, dumanı yok.

(Kabristan)

*İki direk,
İki direk üstünde soba,
Soba üstünde kapak,
Kapak üstünde yuvarlak top,
Top üstünde çalılık,*

Kuvaklık écénde h ayvanlık.

(Kéşé gevdese)

741:

Bér bükende cidé tişék.

(Baş)

766:

Olı urman da kécé urman,-

Bérsén kırallar,

Bérsén saklap toralar.

(Çeç, kaş)

778:

İké kürşé bér-bérsén küre almıy.

(İké küz)

781:

İkev karap tora,

İkev tuñlap tora,

Bérev sayrap tora.

(Küzler, kolaklar, tél)

787:

Ul nidérkém, tama-tama kül bulır?

Ul nidérkém, aga-aga sil bulır?

Ul nidérkém, tavga-taşka yul bulır?

(Küz, yeş, küñgél)

788:

Min itékné kigençé,

Agayım Ayda bula.

(Küz karaşı yaki uy)

820:

Kabık alaçık,

Kabık alaçıkta söyék alaçık,

Söyék alaçıkta ciren alaçık.

(Avız, téşler, tél)

789:

Çalılık içinde hayvanlık.

(İnsan Gövdesi)

Bir kütükte yedi delik.

(Baş)

Büyük orman ve küçük orman,-

Birisini kazırlar,

Birisini koruyup dururlar.

(Saç, Kaş)

İki komşu birbirini göremez.

(İki Göz)

İkisi birden bakıp durur,

İkisi birdendinleyip durur,

Biri ötüp durur.

(Gözler, Kulaklar, Dil)

O nedir ki, damlar damlar göl olur?

O nedir ki, akar-akar sel olur?

O nedir ki, dağa taşta yol olur?

(Göz, Gözyaşı, Gönül)

Ben çizmeyi giyince,

Ağabeyim Ay'da olur.

(Bakış veya düşünce)

Kabuk çadır,

Kabuk çadırda kemik çadır,

Kemik çadırda kestane rengi çadır.

(Ağız, Dişler, Dil)

Tügerék külém taşıy.

(Küz yeşé)

836:

Öy éçénde biş bala,

Bişésénde biş tana.

(Kul, barmaklar, tırnaklar)

865:

Eylenesé altı kat,

Akılıñ bulsa, anı tap;

Kına kébék kızıl kat,

Kılıklı bulsañ, anı tap;

Bélev kébék böp-bötén,

Béléklé bulsañ, anı tap.

(Üpke, bavır)

866:

Bér çokır bar - tulmas,

Bérkönné de buş tormas;

Buş torsa, tınmas,

Ansız kéşé tormas.

(Aşkazanı)

Yuvarlak gölüm taşar.

(Gözyaşı)

Ev içinde beş yavru,

Beşinde beş dana.

(El, Parmaklar, Tırnaklar)

Etrafi altı kat,

Akıllı isen, onu bul;

Kına gibi kızıl kat,

Mizaçlı isen, onu bul;

Bileği gibi büsbütün,

Âlim isen, onu bul.

(Akciğer, Bağır)

Bir çanak var - dolmaz,

Bir gün bile boş durmaz;

Boş dursa, dinmez,

Onsuz kişi durmaz.

(Mide)

Aşağıdaki bilmece sağlığın kıymetini anlatması açısından önemlidir:

896:

Dönyada iñ kirek,

İñ kirekten ni kirek?

(Savlık)

897:

Buşka kile, akçaga kite.

(Çir)

Dünyada en gerek,

En gerekten ne gerek?

(Sağlık)

Boşa gelir, akçeye gider.

(Hastalık)

Kazan Tatarlarının insanlar ile ilgili bilmeceleleri arasında *akıl, fikir, gönül, baht, kaygı* ve *kötülük* gibi soyut kavramlar da konu edilmektedir. Aşağıdaki bilmece *yürek* soyut anlamda kullanılmıştır:

863:

Cereħ eté yuk - avırta,

Töténé yuk - yana.

Yarası yok - ağrır,

Dumanı yok - yanar.

(Yörek)

871:

*Söyek saray eçénde
İsley agay utıra;
Ay da dimi, kön de dimi,
İsep birép utıra.*

(Mi, akıl)

877:

*Üzé bara - urında tora,
Üzé bötén dönyanı eylene.*

(Uy-fikér, küñél)

882:

*Ülçevlerde ülçenmi,
Bazarlarda tabılmıy,
Üzéñnéké bulmasa,
Kéşéden satıp alınmıy.*

(Beñét)

883:

*Toz tügél - açı,
Kılıç tügél - ütkér,
Ut tügél - yandıra.*

(Kaygı)

884:

Éremi de, çérémi de.

(Usallık)**(Yürek)**

*Kemik saray içinde
İsley köylü oturur;
Ay da demez, gün de demez,
Hesap verip oturur.*

(Beyin, Akıl)

*Kendi gider - yerinde durur,
Kendi bütün dünyayı döner.*

(Düşünce-Fikir, Gönül)

*Ölçülerde ölçülmez,
Pazarlarda bulunmaz,
Kendininki olmasa,
Kişiden satıp alınmaz.*

(Baht)

*Tuz değil - acı,
Kılıç değil - keskin,
Ateş değil - yandırır.*

(Kaygı)

Erimez de, çürümez de.

(Kötülük)**IV.2.2.14. Kardeşlik ve Aile Bağları ile İlgili Bilmeceler**

“Ailenin işlevi üyeleriyle birlikte topluluğu yaşatmaktır.”⁴⁵⁷ Kültürel kodların yeni kuşaklara aktarımında ve millet olarak varlık göstermede ailelerin önemli bir katkısı vardır.

Eski Tatar aileleri ataerkil bir yapıya sahipken günümüzde kadın ve erkek eşit haklara sahiptir. Geleneksel Tatar aileleri geniş aile biçiminde yaşamış olsa da 18.

⁴⁵⁷B. Malinowski. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. Saadet Ö. (Çev.), Kabalcı yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, s.33.

yüzyıl itibariyle aileyi oluşturan birey sayısında bir azalma görülmüştür. Ancak günümüz Tatarları toplum hayatında yardımlaşmayı, dayanışmayı her zaman muhafaza etmekte; ailenin tüm fertleri zorluklara beraber göğüs gerip sevinçleri beraber yaşamaktadır.⁴⁵⁸Kardeşlik ve aile bağlarının kuvvetli olduğu Kazan Tatarlarında *ana, baba, erkek evlat, kız evlat, kardeş, dede, nine* gibi aile bireylerini konu alan bilmecelerin olması onların bu konudaki hassasiyetini göstermektedir:

909:

Üzé miném etinêñ ulı,

Kendisi, benim babamın oğlu,

Üzé miña tujan tügél.

Kendisi bana kardeş değil.

(Kéşe üze)

(Kişinin kendisi)

Nazım veya nesir formundaki bu bilmeceler, genellikle soru bilmeceleri olarak karşımıza çıkmaktadır:

910:

Eniyéñnêñ séñlésénêñ ciznesé kém bula?(Ata)

Annenin kız kardeşinin eniştesi kim olur?(Baba)

913:

Ey, yégét, bu niçék bula? Miném öç ikmegém bar. Bérsé bélen alganburıçımnu tülüm, ikénçésén ecetke birem,öçénçésén üzém aşıym.Ey, yiğit, bu nasıl olur? (Ata-anasına, balasına, üzéne)

Benim üç ekmeğim var. Birisi ile aldığım borcumu öderim, ikincisini ödünç veririm, üçüncüsünü kendim yerim. (Baba-Anasına, Yavrusuna, Kendisine)

915:

Bulgan, di, bér kart bélen karçık;alarınñ bér kızı, bér malayları bulgan; şulmalaylarınñ kart bélen karçıkları, e şul kartbélen karçıkınıñ bér kız, bér malayları bulgan. Bu niçék? (Ata, ana, kız, ul)

Bir ihtiyar ile yaşlı kadın varmış;onların bir kızı, bir oğulları olmuş; bu oğulların ihtiyar ile yaşlı kadınları,e bu htiyar ile yaşlı kadının bir kız, bir oğulları olmuş. Bu nasıl? (Baba, Ana, Kız, Oğul)

Tataristan'da ailenin yaşlılarına ve büyüklerine özel hürmet gösterilir. Büyükler, çocukların eğitiminde önemli rol oynar.⁴⁵⁹Nesillerin bir arada yaşamaları

⁴⁵⁸ Rasul Garipov. (2012). *Tataristan'da Sosyal ve Dini Hayat (Kazan Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss.47-49.

⁴⁵⁹ Garipov, a.g.t., ss.47-49.

ve birlikte zaman geçirmeleri kültürü de diri kılmaktadır. Nitekim aşağıdaki bilmecelerde üç nesil birlikte tasvir edilmiştir:

919:

İké eti, iké bala,-

İki baba, iki çocuk,-

Üzleré öçev géne.

Kendileri üçü de birlikte.

(Babay, ata, ul)

(Dede, Baba, Oğul)

921:

Bér öyde toralar iké ana, iké kız, ebi onıgı bélen. Barısı niçe kéşé bula?

(Ebi, ana, kız)

Bir evde dururlar iki ana, iki kız, ebe torunu ile. Hepsi kaç kişi olur?

(Nine, Ana, Kız)

Tatarlar için önemli olan bir husus da evliliğdir. Bu vesileyle insanlar arasında güçlü akrabalık bağları oluşur.

928:

Balamnuñ balası -

Yavrumun yavrusu -

İrémnéñ bértugan énésé.

Erimin bir ana babadan erkek kardeşi.

Bu niçék?

Bu nasıl?

(Ana, anıñ ügi kızı hem kayınatası, alardan tugan bala)

(Ana, Onun Üvey Kızı ve Kayınatası, Onlardan Doğan Çocuk)

929:

İşék töbénde altın tayak.

Eşik dibinde altın değnek.

(Kiyev)

(Güvey)

IV.2.2.15. Köy, Bina ile İlgili Bilmeceler

Kazan Tatar bilmecelerinin bu temasında köy bağlamında gözünüze çarpacak en belirgin ve köy insanının hayatında en mühim yere sahip nesne ve eylemler tasvir edilmiştir. Bunlar *çit, duvar kazıkları, kuyu, kar kuyusu, kova, hamam sobası, ev sobası, hamam süpürgesi, ev süpürgesi, değirmen, yel değirmeni, su değirmeni, çark, merdivengibi* nesnelere ve *hamamda yıkanmak, kuyudan kova ile su çekmek, değirmende buğday çekip un yapmak, unla aş yapmak* gibi günlük ve zaruri eylemlerdir.

930:

— *Kıyık-mıyık, ni éşliséñ?*

— *Eğri-büğrü, ne yapıyorsun?*

— *Yeşél efendé, siné saklıym.*

— *Yeşil efendi, seni koruyorum.*

(Avıl tireli totulgan çiten hem igén kırı)

(Köy Çevresinde Kullanılan Çit ve Ekin Kırı)

934:

İké yégétke bér şarf.

(Kırte kazıkları)

İki yiğide bir atkı.

(Duvar Kazıkları)

936:

Tiren külde balık yuk.

(Koyı)

Derin gölde balık yok.

(Kuyu)

940:

Sıyırım payıt astında,

Koyrığı payıt başında.

(Koyı çilegé)

İneğim ahır altında,

Kuyruğu ahır başında.

(Kuyu Kovası)

945:

Babay bürké kırık yamav,

Ebi bürké yöz yamav.

(Munça miçé hem öy miçé)

Dede başlığı kırk yama.

Nine başlığı yüz yama.

(Hamam Sobası ve Ev Sobası)

954:

Lapas astında at tabanı.

(Ulak)

Ahır altında at tabanı.

(Oluk)

Değirmen, Tatar köylüsünün yaşamının tam merkezindedir. Tarım faaliyetlerinin ve buğday yetiştiriciliğinin önemli bir geçim kaynağı olduğu ülkede⁴⁶⁰ *değirmen*in sözlü kültürde sıkça karşılaşılan bir konu olması bizi elbette şaşırtmamaktadır.

958:

Üzém cil, su bélen toram,

Bötén ħ alıknı tuk kılam.

(Tégérmen)

Kendim yel, su ile dururum,

Bütün halkı tok kılarım.

(Değirmen)

964:

Utıra ebi yılgada,

Ayakların asıp yılgaga.

(SuTégérmené)

Oturur ebe akarsuda,

Ayaklarını asıp akarsuya.

(Su Değirmeni)

⁴⁶⁰Devlet, a.g.m., s.21.

962:

*Armas, talmas,
Ayagın sudan almas.*

(Çarık)

*Hiç yorulmaz,
Ayağını sudan almaz.*

(Çark)

967:

*Dürt aga tav ménéşe,
Bérsé méne, bérsé töşe,
Ardım-taldım, diyéşe.*

(Tégérmen kanatları)

*Dört ağa dağ çıkarlar,
Birisi çıkar, birisi iner,
Yorulдум, derler.*

(Değirmen Kanatları)

Un, Kazan Tatarları için önemli bir besin kaynağıdır. Yemek temasında da göreceğimiz üzere *beléş*, *koymak*, *tokmaç* gibi unla yapılan yemekler, Tatarlar arasında meşhurdur. Nitekim aşağıdaki bilmecede de soframıza yemek olarak gelmesi de dâhil olmak üzere unun serüvenine ortak oluyoruz:

969:

*Ügéz ükére tora,
Yonın tökére tora.*

(Tégérmen tartu, on)

*Öküz böğürür durur,
Yününü tükürür durur.*

(Değirmende Buğday Çekmek, Un)

971:

*Zır-zır, zırmatik ketik,
Min pastin-pastin ketik,
Un utızga bire,
Utız Yifimge bire,
Yifim prosit ite.*

(Tégérmen tartu, péşerü, aşav)**(Değirmende Buğday Çekmek, Pişirmek, Yemek)**

*Fır-fır fırmatik makara,
Ben, makara,
On otuza verir,
Otuz Yefim 'e verir,
Yefim teşekkür eder.*

IV.2.2.16. Ev ve Onun Bölümleri ile İlgili Bilmeceler

Kazan Tatar bilmecelerinde yer alan diğer bir konu da *ev*, *ev yapımı* ve evin *pencere*, *kapı*, *eşik*, *seki*, *raf* gibi parçalarıdır.

“Evin temelini atılacağı yer, Tatar Türklerinde bugün de özenle seçilmektedir. Eskiden ve bugünde çöplük, ahır, kuyu, nehir kenarı olan yerler ev yapmak için tercih edilmemektedir. Bunun sebebi, bu tip yerlerde “bulunan” iyelerin gizlenip, yeni evin sahibinin eve girmesine izin vermeyeceklerine, sahipsiz kalan evin de çabucak

eskiyeceğine ve bu eve kapıdan afet, hastalık ve ölümün hiçbir engelle karşılaşmadan geçebileceğine inanma ile anlatılabilir.”⁴⁶¹

984:

*Öy artında karavat,
Suzulup yatkan Salavat.*

(Öy nigézé)

*Ev ardında kerevet,
Uzanıp yatmış Salavat.*

(Ev Temeli)

“Tatar Türklerinde, kışın ısınma amacı ile evin yarısını kaplayan, tuğladan örülen büyük ocakyapılır. Bu ocak akşam yakıldıktan sonra, ev sabaha kadar soğumaz. Ocağa odun atılacak ve ocaktakazan kaynayacak yerler ayrı olur. Ayrıca, ocağın ortasına fırın da yaparlar ki, hamur işi yemekleri, ekmeği orada pişirirler.”⁴⁶²

Söz konusu ocakların yerini kuzineler almış olsa da hamur işi yiyeceklerin onlarda da pişirilmesi söz konusudur. Aşağıdaki bilmede *ev* ve evde yer alan, kültürün bir parçası olan *kuzine*, *tava* ve Tatarların millî yiyeceklerinden *yağ*, *koymak*, *beleş* aynı bağlamı paylaşmakta; böylece bir Kazan Tatarı'nın ev hâli, günlük yaşamı gözümüzde canlanmaktadır:

977:

*Ağaç pulat,
Taş pulat,
Timér pulat,
Kamır pulat,
Tamır pulat.*

(Öy, miç, taba, belés)

*Ağaç palas,
Taş palas,
Demir palas,
Hamur palas,
Kök palas.*

(Ev, Soba, Tava, Ekmek Dolması)

978:

*Ağaç öy,
Ağaç öy éçénde taş öy,
Taş öy éçénde timér öy,
Timér öy éçénde kül,
Kül éçénde ürdekler yözép yöri.*

(Öy, miç, taba, may, koymak)

*Ağaç ev,
Ağaç ev içinde taş ev,
Taş ev içinde demir ev,
Demir ev içinde göl,
Göl içinde ördekler yüzüp gider.*

(Ev, Soba, Tava, Yağ, Gözleme)

Bilmecelerde dikkati çeken bir nokta da *ev* için “*ağaç palas*”, “*ağaç saray*” yahut “*ağaç ev*” sıfatlarının kullanılması olmuştur. Çünkü Tatarlar, ev yapımında ağaç gövedelerinden faydalanırlardı:

⁴⁶¹Çulpan Zaripova Çetin. (2006). Tatar Türklerinin Mevsimlerle İlgili Gelenekleri. <http://turkoloji.cu.edu.tr>. (21.12.2006), s.16.

⁴⁶²Çetin, a.g.m., s.17.

“Evi köknar, meşe gibi dayanıklı ağaç gövdelerinden yaparlar. Kayın ağacından ise ev asla yapılmaz, aksi takdirde o evden kaygı gitmeyeceğine inanılır.”⁴⁶³

Evdeki insan, bakınız, halkın tahayyülüne ve sözüne nasıl yansımış:

976:

*Ağaç saray,
Ağaç saray éçénde söyek saray,
Söyek saray éçénde ciren at
Hervakit kıymıldap tora.*

(Öy, baş söyleg, tél)

*Ağaç saray,
Ağaç saray içinde kemik saray,
Kemik saray içinde kestane rengi at
Her vakit kıymıldayıp durur.*

(Ev, Kafa Kemiği, Dil)

Tatarlarda ev yapımı sırasında komşu ve akrabaların birbirine yardım etmesi ilişkileri sağlamlaştıran geleneksel bir durumdur. Ev ile ilgili bilmecelerde evin hammaddesi, onu oluşturan nesnelere sayıları, biçimleri ve yerleri oldukça güzel betimlenmiştir:

987:

*Yomrıdır tıştan,
Éçké yağı yışkan,
Ostalar şulay kuşkan.*

(Sténa bürenesé)

*Yuvarlaktır dıştan,
İç tarafı rendelenmiş,
Ustalar öyle yerleştirmiş.*

(Duvar Tomruğu)

994:

*Tıştan sanadım - sigéz,
Öyde sanadım - dürt.*

(Öy poçmakları)

*Dışarıda saydım - sekiz,
Evde saydım - dört.*

(Evin Köşeleri)

997:

*Öy başında drança,
Drança sayın bér akça.*

(Tübe taktaları)

*Ev başında ağaç kiremit,
Her ağaç kiremite bir akçe.*

(Tepe Tahtaları)

1000:

Atası östénde balaları.

(Örlék hem iden taktaları)

Babası üstünde çocukları.

(Kiriş ve Döşeme Tahtaları)

Evin içinde bulunan, evdekilerin dışarıyla bir ölçüde bağlantısını sağlayan veya keseneşik, pencere, perde, kapı, kilit gibi unsurlar da bilmecelerde yer almaktadır. Bu unsurlar bilmecelerde şekil itibarıyla tasvir edilmekle birlikte ev

⁴⁶³ Çetin, a.g.m., s.16.

halkını dışarıdan gelebilecek tehlikelere ya da tabiat olaylarına karşı emniyet altına alma işlevi ile de varlık göstermektedir:

1015:

Kittém dip kite, kiré kile.

(İşék)

Gittim deyip gider, geri gelir.

[Eşik (Kapı)]

Tatar halkının Bulgar Devleti zamanında yaşayan ataları, büyük şehirler kurarak yerleşik hayata geçmiştir. Bu tarihi durumun Tatar folklorundaki göstergeleri, bilmece türü vesilesiyle günümüze yansımış görünüyor. Aşağıdaki bilmecelerde dikkatleri çeken “köpek-kilit” metaforu, o zamanların maddi eserleri ve yaşayış tarzı hakkında son derece önemli bir detay vermektedir. Çünkü yapılan kimi arkeolojik çalışmalar Bulgar Devleti zamanında köpek figürü şeklinde bronz kilitlerin varlığını ifade etmektedir. Aşağıdaki bilmecelerde de o dönemin maddi eserlerinin izlerini bulmaktayız⁴⁶⁴:

1034:

Kéçkéne géne ét,-

Örmi de, cibermi de.

(Yozak)

Küçücük köpek,-

Ürümez de, göndermez de.

(Kilit)

1035:

Bu dönyada bér ét bar,-

Öy karydır, örmidér,

Ayagı yuk, yörmidér,

Tamagın tıksaň, söylidér,

Adem télén bélmidér,

Şul étten soravsız

Öyge adem kérmidér.

(Yozak)

Bu dünyada bir it var,-

Ev bakıyordur, ürmezdir,

Ayağı yok, yürümezdir,

Boğazını tıksan, söylerdir,

İnsan dilini bilmezdir,

Bu itten izinsiz

Eve insan girmezdir.

(Kilit)

Kapı, bilmecelerde kendini oluşturan parçalarıyla tasvir edilmiştir. Kapının, menteşeden dolayı açılıp kapanırken çıkardığı ses, bilmecede *türkü* olarak nitelendirilmiştir:

1021:

İkevé ayagüre,

İkevé yatıp tora,

İkisi ayaküstü,

İkisi yatıp durur,

⁴⁶⁴Urmançı, a.g.e, s.191.

Bişençésé yöri,

Altınçısı yörte,

Cidénçésé cır eyte.

Beşincisi yürür,

Altıncısı yürütür.

Yedincisi türkü söyler.

(İşék yañakları, işék östé hem busaga, işék, kügen)

(Kapı Sökeleri, Kapı Üstü ve Eşik, Kapı, Mentеше)

Kapıyı kullanma yönergesi işlevindeki bilmecede yansıma sözcüklerden faydalanılmıştır:

1022:

Élék - tart!

Annan - şart!

(İşék açıp yabu)

Önce - çek!

Sonra - pat!

(Kapı Açıp Kapama)

1038:

Cey bulsa, yabilmy,

Kış bulsa, açılmıy.

(Tereze)

Yaz olsa, kapanmaz,

Kış olsa, açılmaz.

(Pencere)

1046:

Öy tireli ak tavık.

(Tereze perdesé)

Ev etrafında ak tavuk.

(Pencere Perdesi)

1011:

İşék,

İşék östénde bişék.

(Sendére)

Eşik,

Eşik üstünde beşik.

(Tahta Yataklık)

1012:

Buy-buy külmek kigen,

Ayağı cirge tigen.

(Seké)

Boy boy gömlek giyen,

Ayağı yere degen.

(Seki)

1014:

İké soldat méñ soldatnı kütere.

(Kışte)

İki asker bin askeri kaldırır.

(Raf)

IV.2.2.17. Evi Isıtma ve Işıklandırma Vasıtaları ile İlgili Bilmeceler

Kazan Tatar Türklerinin *evi ısıtmak* ve *ışıklandırmak* üzere kullandıkları araçların konu edildiği bilmecelerde teknolojinin günümüze doğru yaptığı yolculuğuna tanıklık ediyoruz. Gelişen teknolojidен sosyal hayat da etkilenmekte ve

bunun doğal bir sonucu olarak elektronik araç-gereçler halkın günlük hayatında olduğu gibi sözünde de kendine yer bulmaktadır. Bu sebeple *kuzine, baca, ateş, duman, kibrit kutusu, mum ve kömür maşası* gibi ısınmak üzere kullanılan geleneksel araçlar ile *elektrik lambası, abajurlu lamba, masa lambası* gibi ısınma vasıtalarına kıyasla daha teknolojik sayılan ışıklandırma araçları bu temada yer almaktadır. Yakın dönem teknoloji ürünlerinin konu edildiği bu bilmecelerin doğuşu da, kanaatimizce, günümüzden çok uzak değildir.

Kuzine, Kazan Tatar bilmecelerinde sıkça rastlanan bir ısınma aracıdır. *Kuzinenin kurulması, bacaları, kuzineyiyakma, çıra, kibrit, ateş, bacadançıkanduman* bilmecelerde renk, şekil ve işlev özellikleri bakımından tasvir edilmiştir. Sobayı çıkarma eylemi ses izlenimlerinden faydalanarak ifade edilmiştir:

1050:

*Üzé ak külmek kigen,
İzüyé açık,
Tüşé kara.*

(Miç)

*Kendi ak gömlek giymiş,
Gömlek ağzı açık,
Döşü kara.*

[Soba(Kuzine)]

1051:

Öy poçmagında ozın ħ atın utıra.

(Miç)

Ev köşesinde uzun hatun oturur.

[Soba(Kuzine)]

1054:

*Arı lap-lap,
Biré lap-lap,
Söñgê saplap,
Kiten kaplap.*

(Miç çıgaru)

*Oraya lap lap,
Buraya lap lap,
Süngü sap takıp,
Keten kaplayıp.*

(Soba Çıkarma)

Soba, baca ve duman, ateş, kömür bağlam oluşturacak şekilde birlikte tasvir edilmiştir:

1058:

*Ĥatını kalın - gél bér töşte,
İré ozın - başı tışta,
Kızı köyez - gél yöri.*

(Miç, morca, tötén)

*Karısı kalın - her vakit bir köşede,
Kocası uzun - başı dışarıda,
Kızı güvez - her vakit yürür.*

(Soba, Baca, Duman)

1062:

Ercem tulı çın aĥak,-

Küfem dolu hakiki akik,

Kulım tıgıp alalmıym.

(Miçtege utlı kümér)

1066:

Anası - yuvan,

Kızı - kızıl,

Ulı kıyu - kükte oça.

(Miç, ut, tötén)

Elimi sokup alamam.

(Sobadaki Ateşli Kömür)

Anası - şişman,

Kızı - kızıl,

Oğlu cesur - gökte uçar.

(Soba, Ateş, Duman)

Kazan Tatar bilmecelerinde *kuzine* sadece bir ısınma aracı değildir. Çok işlevli olarak kullanılan kuzine ocak anlamıyla yemek, bilhassa da *koymak* pişirilen bir ev aracıdır. Kuzine her evde bulunur:

1072:

Élék balçık tavı,

Annarı timér tavı,

Annarı boray ciré,

Annarı sıyır koyrığı.

(Miç, taba, koymak)

Önce balçık tavı,

Sonra demir tavı,

Sonra buğday yeri,

Sonra inek kuyruğu.

(Soba, Tava, Gözleme)

1075:

Astı kalay, östé kalay,

Urtasında yögerék malay.

(Timér miç hem ut)

Altı kalay, üstü kalay,

Ortasında hızlı oğlan.

(Demir Soba ve Ateş)

1096:

Kéçkéne géne öy éçénde

Kızıl eşlepe kigen

Citmés biş yégét utra.

(Kaplı şırpı)

Küçücüük ev içinde

Kızıl şapka giymiş

Yetmiş beş yiğit oturur.

(Kibrit Kutusu)

1100:

Kürérge kürkem,

Totarga kurkam.

(Ut)

Görmeye görkem,

Tutmaya korkarım.

(Ateş)

1104:

Öy tübesénde kızıl eteç kışkıra.

(Yangın)

Ev tepesinde kızıl horoz bağırır.

(Yangın)

1102:

Bér cansız

Bir cansız

Bér cansızniñ canın ala.

(Ut, utın, yanu)

1135:

Kéçé dimegéz bézné,

Çémétép alırbız sézné.

(Kümér kısıqıç)

Bir cansızın canını alır.

(Ateş, Odun, Yanmak)

Küçük demeyin bizi,

Çimdikleyp alırsız sizi.

(Kömür Maşası)

1138:

Öy éçénde ni kürénmi?

(Cıllık)

Ev içinde ne görünmez?

(Sıcaklık)

Aşağıdaki bilmece, "Mum dibine ışık vermez." atasözünü doğrular niteliktedir.

1141:

Üzé köye,

Üzgelerné yaktırta.

(Çıra yaki şem)

Kendi güve,

Başkalarını yaktırtır.

(Çıra veya mum)

1156:

Atası ,

Atası östénde malayé,

Malayénde eşlepe.

(Abajurlı lampa)

Babası,

Babası üstünde oğlu,

Oğlunda şapka.

(Abajurlu Lamba)

1157:

Atası ulına, ulı mullasına asılingan.

(Asılmalı lampa)

Babası oğluna, oğlu mollasına asılınmış.

(Asmalı Lamba)

Aşağıdaki bilmeceyle gaz yağı ile çalışan eski zaman ışıklandırma cihazlarına atıfta bulunmaktadır:

1162:

Béznéñ öyde ut yana,

Anıñ mayé yılgada.

(Éléktr lampası)

Bizim evde ateş yanar,

Onun yağı ırmakta.

(Elektrik lambası)

1164:

Östeyémde bér gömbe,

Yaktırtıp tora tönle.

(Östel lampası)

Masamda bir mantar,

Parlayıp durur gece vaktinde.

(Masa Lambası)

IV.2.2.18. Ev Cihazları ile İlgili Bilmeceler

Kazan Tatar bilmecelerine konu olan *ev araçları* her insanın evinde bulunan ve günlük hayatında işine yarayan *dolap, etajer, iskemle, sandalye, yastık, yorgan, döşek, minder, saat* gibi ürünlerdir.

1168:

Arkılı da torkılı

Béznéñ babay boldırı.

(Şkaf)

Çaprazlama

Bizim dedenin merdivenli eşiği.

(Dolap)

1169:

Yort tügél - üzé étajlı,

Kéşé yeşemi - kéşénéñ tormıştı yeşi.

(Étajérka)

Ev değil - kendisi katlı,

Kişi yaşamaz - kişinin hayatı yaşar.

(Etajer)

1170:

Dürt ayağı baskan,

Bér ayağı yatkan.

(Éskemiye)

Dört ayağı basmış,

Bir ayağı yatmış.

(İskemle)

1171:

Dürt tatar ħ atını bér şel börkengen.

(Östel)

Dört erin karısı bir şal örtünmüş.

(Masa)

1176:

Ayağı bar, kuli yuk,

Arkası bar, töşé yuk.

(Urındık)

Ayağı var, eli yok,

Sırtı var, döşü yok.

(Sandalye)

1184:

Dürt ayaklı - mal tügél,

Mamıgı bar - koş tügél.

(Karavat, tüşek)

Dört ayaklı - mal değil,

Pamuğu var - kuş değil.

(Kerevet, Döşek)

“Elden yapılan havlular, masa örtüleri, perdeler eskiden her evin gözbebeği olmuştur. Köyde eskiden bu işleri yapmasını bilmeyen bir kızı dahi bulmak zor olurmuş.”⁴⁶⁵

Kendi elleriyle dövdükleri kendirden başörtüleri, seccadeler, yastıklar ve yastık kılıfları hazırlayan gelinlik kızlar, emekle ürettikleri bu ürünleri çeyiz

⁴⁶⁵ Çetin, a.g.m., s.15.

sandığına düzerler. Bu sebeple, bilmece de tasvir edildiği üzere, *sandık* ağaçtan yapılmış olsa da içinde saray bulunur:

1174:

*Yolkındım, talkındım,
Suzıldım, tartıldım,
Çiremde ceyledém,
Sandıkta kışladım,
Östelge ceyéldém.*

(Östel ceymesé)

*Yolundum, lifim çıkarıldı,
Uzandım, çekildim,
Çimende yayladım,
Sandıkta kışladım,
Masaya yayıldım.*

(Masa Örtüsü)

1185:

*Dürt kolaklı,
İké korsaklı,
İdenge töşmes,
Türden kitmes.*

(Ménder-yastık)

*Dört kulaklı,
İki karınlı,
Döşemeye düşmez,
Başköşeden gitmez.*

(Minder-Yastık)

1192:

*Köndéz - ħ örmette,
Kiç - ħ ézmette.*

(Yurgan)

*Gündüz - hürmette,
Akşam - hizmette.*

(Yorgan)

1177:

Éçé saray, tışı kalay üzé ağaç.

(Sandık)

İçi saray, dışı teneke kendi ağaç.

(Sandık)

1193:

*Ak öyém bar - işékséz,
Çébén kérmese de, kéşé kére.*

(Çıbıldık)

*Ak evim var - kapısız,
Sinek girmese de, kişi girer.*

(Cibinlik)

Eski Bulgar ve Kazan Hanlıklarında “*tarhan*” yahut “*tarkan*” unvanına sahip toprak beyleri bulunmaktaydı. Tarhanlar hanlara hizmet eder ve onların paylarına verimli ve iyi topraklar, sulak araziler düşerdi. Tarhanlar, hanlar nazarında her zaman imtiyaz görürlerdi. Döşek ve hamam böceğini tasvir eden aşağıdaki bilmece de “*tarhan*” ve “*tarakan*” sözcükleri elbette ses benzerliklerinden ötürü bir arada kullanılmıştır. Ancak bilmece de “*tarakan*”(hamam böceği) soba başında bulunmaktadır. Yani sığağın, aşın ve suyun olduğu bir bağlamda mekân tutmuştur.

Bu durum kendilerine sürekli en güzel topraklar düşen ve zenginlik içinde yaşayan toprak beylerini, tarhanları, akla getirmektedir.⁴⁶⁶

1188:

Tür başında - törékmen,

Evin başköşesinde - Türkmen,

Miç başında - sarı tarhan.

Soba başında - sarı tarhan⁴⁶⁷.

(Tüşek, tarakan)

(Döşek, hamam böceği)

Kazan Tatarların iyi ve kötü günlerinde, asker uğurlama, çeyiz hazırlama, ev yapma ve bayram gibi özel zamanlarında *havlu* mutlaka bulunur: “*Tatar halkının tek bir bayramı, tek bir geleneği bile havlusuz geçmez.*”⁴⁶⁸

1195:

Üzé ozın gına,

Kendi uzunca,

Başı kızıl gına.

Başı kızılca.

(Sölgé)

(Havlu)

Bilmecede tasvir edilen *aynanın* içinde Kazan Tatarlar Türklerinin geleneksel kıyafetleriyle kızlar, erkekler bulunmaktadır:

1197:

Kéçkéne géne tügerek kül,

Küçücük yuvarlak göl,

Tirek anñ éçénde,

Kavak onun içinde,

Çatma kigen, kakma kigen

Çatma⁴⁶⁹ giyen, süslü ipek kumaş giyen

Kızlar anñ éçénde,

Kızlar onun içinde,

Biléne kılıç beylegen

Beline kılıç bağlayan

Yégétler anñ éçénde.

Yiğitler onun içinde.

(Közgé)

(Ayna)

Kazan Tatarlarında *saat* ile ilgili bilmeceler dikkat çekecek kadar çoktur. Zaman insanoğlu için kıymetlidir. Bilmecelerde *guguklu saat*, *ağırlıklı saat*, *akrep* ve *yelkovan* genellikle şekilleri bakımından tasvir edilmiştir:

1200:

Başı bér, küzé uniké.

Başı bir, gözü on iki.

(Segat)

(Saat)

1204:

Çélt-çélt ite,

Çip çip eder,

⁴⁶⁶Urmançı, a.g.e., ss.285-286.

⁴⁶⁷Tarhan: Devlet konseyi üyesi.

⁴⁶⁸Çetin, a.g.m., s.15.

⁴⁶⁹Çatma: Çatma dokuma.

Çitlégéne kérép kite.

(Kükélé segat)

1206:

Yök salsañ yöri,

Yökné alsañ tukty.

(Gérlé segat)

Kafesine girip gider.

(Guguklu Saat)

Yük koysan gider,

Yükünü alsan durur.

(Ağırlıklı Saat)

1212:

Kibét,

Kibét éçénde iké yégét.

(Segat hem anıñ iké télé)

Dükkân,

Dükkân içinde iki yiğit.

(Saat ve Onun İki Dili)

Bir bilmeceyle birden fazla varlığın tasvir edilmesi Kazan Tatar bilmecelerinin belirgin özelliğindedir. Aşağıdaki bilmecede de *süpürge, döşek, elek, kaval, sülük, yılan, kamış, sincap* yaşam yahut kullanım alanları bakımından işlenmiştir. Kullanılan isimler mükemmel kafiye düşürmüş olsa da bunların birçoğu gerçekte mevcut değildir:

1221:

Öyde - Öyleyman,

Türde - Türeyman,

İlde - İleyman,

Kırda - Kırayman,

Suda - Söleyman,

Cirde - Cireyman,

Külde - Küleyman,

Yulda - Yulayman.

Evde -Evleyman,

Başköşede-Başköşeman,

İlde -İleyman,

Kırda - Kırayman,

Suda - Süleyman,

Yerde - Yereyman,

Gölde -Göleyman,

Yolda - Yolayman.

(Sébérké, tüşek, ilek, kuray,sölék, yılan, kamış, yorman)

(Süpürge, Döşek, Elek, Kaval, Sülük, Yılan, Kamış, Sincap)

Kazan'ın Ruslar tarafından alınmasını Tatar insanı, korkunç facia olarak nitelendirmektedir. Bu korkunç günlerin izleri bilmece gibi çeşitli türlere de yansımıştır. Aşağıdaki bilmecelerde geçen "*ketek, dıraski, eçtéri, péçtéri*" gibi sözcükler Rusçaya benzetilerek söylenmiş, tuhaf sözcüklerdir. Kazan, Ruslar tarafından alındığında halkın elindeki değirmenlere de el konulmuş ve değirmenler Rus derebeylere verilmiştir. Değirmene buğday çektirmeye giden Tatarlar da istemeseler bile Rusça seslenmek durumunda kalmışlardır. Bu durum, günlük

yaşama ve gün içinde kullanılan maddi unsurlara olduğu gibi kültürün en önemli yansımaları olan sözlü edebiyata da sirayet etmiştir.⁴⁷⁰

1272:

*Dır-dır dırıy ketek,
Dıraski ketek,
Eçtéri-péçtéri ketek.*

(Kayrak)

*Hızlı hızlı dönen makara,
Dönüp duran makara,
Kederli tozlu makara.*

(Bileği taşı)

971:

*Zır-zır, zırmatik ketik,
Min pastin-pastin ketik,
Un utızga bire,
Utız Yefimge bire,
Yefim prosit ite.*

(Tégérmen tartu, péşérü, aşav)

[Değirmen(de buğday) çekmek, pişirmek, yemek]

*Fır fır, fırmatik makara,
Ben makara,
On otuza verir,
Otuz Yefim'e verir,
Yefim teşekkür eder.*

IV.2.2.19. Çanak Çömlek ile İlgili Bilmeceler

Kazan Tatar Türklerinin gündelik hayatlarında yer olan her eşya, kültürel bir değer olarak Kazan Tatar bilmecelerinde işlenmiştir.

İbrikle abdest almak Müslüman Tatarların günlük hayatında yer alan kültürel bir uygulamadır. Bilmecelerde *ibrik*; elden ele dolaşan, sürekli işe yaradığı için de yalnız kalmayan canlı bir varlık olarak tasvir edilmiştir:

1246:

Ayaksız bulsa da yörép tora.

(Komgan)

Ayaksız olsa da yürüiyüp durur.

(İbrik)

1245:

*Borını bortas,
Karını kartas,
Atka ménmes,
Ceyeu yörmes,
Tik tormas.*

(Komgan)

*Burnu bortas,
Karnı kartas,
Ata binmez,
Yayan gitmez,
Yalnız durmaz.*

(İbrik)

⁴⁷⁰ Urmançı, a.g.e., s.287.

Kova, kova ile su taşıma, boş ve dolu kova Kazan Tatar bilmecelerinde konu edilmiştir:

1230:

*Öyden çıkkanda cip-ciñél bulalar,
Öyge kérgende möldérep tulalar;
Parlaşıp-cırlaşıp baralar,
Yılaşıp-iñıraşıp kaytalar.
(Susuz hem sult çilekler)*

*Evden çıkarken haphafif olurlar,
Eve girereken ağızlarına kadar dolarlar;
Çift olarak-şarkı söyleyip giderler,
Ağlayıp-inleyip dönerler.
(Susuz ve Sulu Kovalar)*

1243:

*Cey arıgaya, kış simére.
(Yalgaş, tagarak)*

*Yazın zayıflar, kışın semirir.
(Yalak, Dağar)*

Yeraltı zenginlikleri bakımından dikkat çeken Tataristan'da ⁴⁷¹günlük hayatın bir parçası olan *kömürün konulduğu çanak* bilmecelere de konu olmuştur:

1249:

*Öç ayak,
İké kolak,
Altıncısı korsak,
(Kümér savıtı)*

*Üç ayak,
İki kulak,
Altıncısı karın.
(Kömür Çanağı)*

Tüm ulusların mutfağında görebileceğimiz *mutfak araç gereçleri* Kazan Tatar bilmecelerine de yansımıştır:

1250:

*Öy éçénde tügerek kül.
(Telinke)*

*Ev içinde yuvarlak göl.
(Tabak)*

1262:

*Söleyman suda yatar,
Koyrığı kırdá yatar;
Alıp attım havaya,
Töşép kitté deryaga;
Derya suvın korıttı,
Balıkların çérétté;
Anıñ kanın kém yuvar?
Gaşye-Fatıyma yuvar.*

*Süleyman suda yatar,
Kuyruğu kırdá yatar;
Alıp attım havaya,
Düşüp gitti deryaya;
Derya suyunu kuruttu,
Balıklarını çürüttü;
Onun kanını kim yıkar?
Ayşe-Fatma yıkar.*

⁴⁷¹Devlet, a.g.m., s.21.

(Çüméç)

1263:

*Aşaganda bik kirek,
Aşamaganda nik kirek?*

(Kaşık)

1269:

*Mögéz saplı,
Timér kaşlı,
Kün kaplı,
Anı bélgen méñ yeşlé.*

(Pıçak)

Aşğıdaki bilmecede çömleğin doğuşunu, hayat hikâyesini onun ağzından dinleyeceğiz:

1252:

*Başlap bazda yattım,
Annan utta yandım,
Yene standa kaldım,
Frontka ozatıldım,
Yaralanıp öyge kayttım,
Bolnitsiada yeşedém.
Beraz gına yeşerdém,
Tagın eşke yaradım;
Ozaklamıy ħasta buldım,
Muyınım sındı, üldém;
Söyeklerém kayda? - Bélmim,
Ĥezér nige de yaramıym,
Karga çukımıy itémné,
Büré aşamıy söyegémné,
Min kém? - eyt süzénné!*

(Çülmek)**(Çömçe)**

*Yerken pek gerek,
Yemeyince niçin gerek?*

(Kaşık)

*Boynuz saplı,
Demir kaşlı,
Gön kaplı,
Onu bilen bin yaşlı.*

(Bıçak)

*Önce çukurda yattım,
Daha sonra ateşte yandım,
Yine ... kaldım,
Cepheye uğurlandım,
Yaralanıp eve döndüm,
Bolnitsa 'da yaşadım.
Biraz daha gençleştim,
Daha işe yaradım;
Az sonra hasta oldum,
Boynum kırıldı, öldüm;
Kemiklerim nerede? - Bilmiyorum,
Şimdi niye de yaramıyorum,
Karga gagalamaz etimi,
Kurt yemez kemiğimi,
Ben kimim? - söyle sözünü!*

(Çömlék)

“Kazan, hayvancı Türklerde büyük bir rol oynar. Çok değerli bir eşyadır.”

Altayların kuzeyindeki şamanlar dua esnasında, büyük dağların yanında, kutlu şeyler

kapsamında *kazanı* da zikrederlerdi.⁴⁷² İşte Türklerin geleneksel mutfak gereci olan *kazandestan*, atasözü, deyim, masal, fıkra ve elbette bilmece gibi pek çok sözlü türe konu olmuştur:

1862:

*Bötén tatar öyénde bar,
Üzé dönyada bér géne.*

“Kazan”

(şehher hem savıt)

*Bütün Tatar evinde var,
Kendi dünyada sadece bir.*

“Kazan”

(Şehir ve Çanak)

1254:

*Kolağı bar - işétmi,
Tigéz cirge utırmıy.*

(Kazan)

*Kulağı var - işitmez,
Yassı yere oturmaz.*

(Kazan)

Kazan asmak veya *askıdan kazan almak* Tatar Türklerinin bilmecelerine konu olan kültürel birmotiftir. N. İsenbet’in bildirdiğine göre çok eski zamanlardaki göçebe hayatta kazan kirlenmesin diye özel bir kapı yapılır, kazan buraya asılır, yüklenir ve gidilen yere götürülürdü. Gerektiğinde ise yere oturtulup içindekiler kaynatılırdı.⁴⁷³ Aşağıdaki bilmece, çok eski devirlerde gerçekleştirilen bu uygulamayı tasvir etmektedir:

1256:

*Kara meçé koyrıgınnan asılğan.
(Taganga asılğan kazan)*

*Kara kedi kuyruğundan asılmış.
(Salıncak Sehпасına Asılan Kazan)*

1257:

*Karabay attan yığıldı,
İlé-yortı cıyıldı.*

(Kazannı tagannan alu)

*Karabay attan yıkıldı,
Vatanı toplandı.*

(Kazanı Salıncak Sehпасından Alma)

Kazan ve *tava* tasvirlerinde renk -kara- vurgusu dikkati çeker:

1260:

*Kara ét koyrıgın kızıl ét yalıy.
(Kazan astında ut yanu)*

*Kara itin kuyruğunu kızıl it yalar.
(Kazan Altında Ateş Yanması)*

1275:

*Kara bitlé kızım bar,
Yortan-yortka yögré.*

*Kara yüzlü kızım var,
Evden eve koşar.*

⁴⁷² Ögel, a.g.e., c.II, s.585.

⁴⁷³ Urmançı, a.g.e., s.191.

(Taba)

Kültürel iletişim çerçevesinde pek çok milleti etkileyen Kazan Tatar Türkleri, bu süreçte, doğal olarak, iletişim hâlinde olduğu uluslardan etkilenmiştir de. Rusça bir kelime olan *semaver*⁴⁷⁴, Türk insanının tüketmeyi çok sevdiği çay bitkisinin demlenmesinde kullanılan bir araçtır. Çulpan Zaripova Çetin bir makalesinde, çayı semaverden içme ve çay bittikten sonra fincanı kapatmanın Tatar Türklerinin günlük hayatındaki kültürel değerlerden olduğunu belirtir.⁴⁷⁵ Bu yüzden Kazan Tatar bilmecelelerinde *semaver*, *çaydanlık*, *tepsi* ve *porselenle* ilgili tasvirlerle sıkça rastlanması bizi şaşırtmamaktadır:

1288:

Üzé yaltırıy,
Éçénde su kaltırıy,
Kolagı bar - işétmi,
Ayagı bar - yörmi,
Tatar ansız kön kürmi.

(Samavır)

1286:

Kéçérek kéne kül éçénde
Dörli-dörli ut yana,-
Utı sunı kiptérmi,
Suvi utnı sündérmi.
Kildé bér törkém ħ alık,
Utırdılar uftanıp;
Utı sündé - yanmadı,
Suvi kipté - kalmadı.

(Samavır)

1305:

Éçé kaynar,
Borıninnan agar,
Bér kulı bar,-

(Tava)

Kendisi parlar,
İçinde su titrer,
Kulağı var - işitmez,
Ayağı var - yürümez,
Tatar onsuz gün görmez.

(Semaver)

Küçücük göl içinde
Gürler gürlere ateş yanar,-
Ateşi suyunu kurutmaz,
Suyu ateşini söndürmez.
Geldi bir grup kalabalık,
Oturdular acıyıp;
Ateşi söndü - yanmadı,
Suyu kurudu - kalmadı.

(Semaver)

İçi kaynar,
Burnundan akar,
Bir kolu var,-

⁴⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türkçe Sözlük*. (2005). TDK, Ankara, s.1727.

⁴⁷⁵ Çulpan Zaripova Çetin. (2007). Alimcan İbrahimov'un Eserlerinde Tatar Türklerinin Kültürel Değerleri. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı 9-15 Nisan 2006 (Çeşme-İzmir) Bildiri Kitabı-II*, İzmir, s.633.

Ul da arkasında.

(Çeynək)

1306:

Kéçkéne géne kızım bar,-

Kérgen-çıkkan übedér.

(Çınayak)

O da arkasında.

(Çaydanlık)

Küçücüük kızım var,-

Giren çıkan öper.

(Porselen)

1301:

Ataları - ciz kükrek,

Anaları - kiñ kükrek,

Balaları - çeldér-çöldér.

(Samavır, podnos, çınayaklar)

Babaları - metal göğüs,

Anaları - geniş göğüs,

Çocukları - çeldir çöldür

(Semaver, Tepsi, Porselenler)

Sosyal hayatın niteliklerini görebileceğimiz bilmecelerde Kazan Tatarlarının, bilhassa köyde yaşayanların, her gün kullandığı eşyalar dikkat çekmektedir. Bu eşyalar bilmecelerde fiziksel özelliklerine, kullanılış biçimlerine, hammaddelerine bakılarak tasvir edilmiştir:

1316:

Anı bötén kürdém,

Uñ bélekke éldém.

(Kercin)

Onu bütün gördüm,

Sağ bileğe taktım.

(Sepet)

1317:

Aç bulsa - yata,

Tuk bulsa - torıp utıra.

(Kapçık)

Aç olsa - yatar,

Tok olsa - durup oturur.

(Çuval)

1311:

Bilén biş cirden bugan,

Üzé urmanda tugan.

(Göbé)

Belini beş yerden boğmuş,

Kendisi ormanda doğmuş.

[Yayıık (Ağaç Fıçı)]

Günlük hayatta asla rastlamayacağımız *ileymen, kıramın, sulıyımın* gibi isimler bilmecede ses ahengi oluşturarak onu sanatça yetkinleştirmiştir:

1310:

İlde - ileymén,

Kırda - kıramın,

Suda - sulıyımın.

İlde - ileymen,

Kırda - kıramın,

Suda - sulıyımın.

(İlek, urak, balık)

(Elek, Orak, Balık)

Gelişen teknoloji ile birlikte geleneksel uygulamalar ve bu sebeple kullanılan eşya, araç ve gereçlerde yerlerini elektronik ürünlere bırakmıştır. Elektiğin ve elektronik ürünlerin hayatımıza girmeye başladığı zamanlar düşünüldüğünde bu bilmecelerin çok yakın bir dönemde üretildiği hemen fark edilir. Zaten böyle bilmeceler sayıca azdır:

1321:

*Öy éçénde bazım bar,
Baz éçénde bozım bar;
Kérér idém, sıyalımıym,
Bozlarında şıvalımıym.*

(Suvıtkıç)

*Ev içinde çukurum var,
Çukur içinde buzum var;
Girer idim, sığamam,
Buzlarında kayamam.*

[Soğutucu (Buzdolabı)]

IV.2.2.20. Azık-Yiyecek, Aş-Su Hazırlama, Yeme-İçme ile İlgili Bilmeceler

Kazan Tatar Türklerinin millî yemekleri olan *peremeç*, *Tatar böreği*, *tokmaç*, *beleş* gibi lezzetler; millî kültürün bir başka ifadesi olan bilmecelerde oldukça güzel tasvir edilmiştir. Hamur işlerinin ağırlıkta olduğu Tatar mutfağında, kaz ve ördekle yapılan et yemekleri de meşhurdur. Ancak bilmecelerin bu temasında göze çarpmamaktadır.

1347:

*Miném yalgızımnu aşamıylar,
Emma minnen başka Tatarga aş bulmıy.*

(Tokmaç)

*Beni tek başıma yemezler,
Ama benden başka Tatar'a yemek olmaz.*

(Erişte)

1350:

*Kaşık östénde ayagın salındırıp utıra.(Tokmaç aşav)
Kaşık üstünde ayağımı salındırıp oturur.(Erişte Yeme)*

1344:

*Éçé örélgen,
Yakası börélgen,
Sırlı kepeçén kigen,*

*İçi kabarmış,
Yakası büzülmüş,
Çizgili takke giymiş,*

Tabın türéne ürélgen.

(Belés)

Sofranın başköşesini almış.

(Ekmek Dolması)

“Çay sofrasına Tatar Türklerine özgü olan yemekler konulmaktadır. Tatar Türkleri Türkiye Türklerinden farklı olarak çay sofrasına günümüzde de hamur işi yemekler, tereyağı, bal koyarlar. Bunları hikâyede de görebiliriz; çay sofrasına çayla birlikte qoymaq (krep), pârâmâçlâr (çiğ böreği hatırlatan bir çeşit etli hamur yiyeceği) verilir.”⁴⁷⁶

Halkın günlük yaşamında olduğu gibi Kazan Tatar bilmecelerinde de *yağ, bal, kaymak* ve *Tatar yemekleri* bulunmaktadır:

1345:

Tabışmagım tabı yuk,

Kaşığımniñ sabı yuk.

(Sumsa yaki peremeç)

Bilmecem bili yok,

Kaşığımın sapı yok.

(Sumsa veya Tatar Böreği)

1378:

Baz éçénde ayu ulıy.

(Göbéde may yazı)

Çukur içinde ayı ulur.

(Yayıқта yağ yayma)

1387:

Enisé işékné yapkanda, éçten kızı poşkıra. (Bal miçkeséne böké tıgu)

Annesi kapıyı kapatınca, içeriden kızı fişkırır. (Bal Fıçısına Kapak Tıkma)

Türkiye’deki mantıya benzeyen bir Kazan Tatar yemeği de *pilmendir*:

1352:

Kayçısız kiséle,

Cépséz tégéle.

(Pilmen⁴⁷⁷ yasav)

Makassız kesilir,

İpsiz dikilir.

(Pilmen Yapma)

1360:

Zur uk başın yardım,

Soltan kızın aldım.

(Söyekten cilék çıgarı)

Büyük ok başını yardım,

Sultan kızı aldım.

(Kemikten İlik Çıkarma)

Kazan Tatarlarının yemek yemeyi tasvir eden bilmecelerinde, dişlerin sayısını temsil eden *otuz iki* sayısı ile sıkça karşılaşılır. Yemek yeme ile değirmende buğdayların dövülmesi arasında bir ilişki kurulur:

1392:

Utız iké suga,

Moĥtar babay eylendére.

Otuz iki döver,

Muhtar dede döndürür.

⁴⁷⁶ Çetin, a.g.m., s.629.

⁴⁷⁷ Pilmen: Küçük hamur parçalarına et konularak yapılan yemek.

(Aşav)

1393:

*Cilséz tégérmen tartalar.***(Aşav)****(Yeme)***Yelsiz değirmen çekerler.***(Yeme)**

Kazan Tatarların günlük sofralarında koyun eti bulunmakla beraber bir kısım Tatar Türkü, *at eti* yer ve *kımız* içer:

1362:

*Kızıl kamıt éçénde**Kız rızığı yatadır.***(Kazılık)***Kızıl hamut içinde**Kız rızığı yatadır.***(At Sucuğu)**

1384:

*Péşeler, péşeler,**Annan koyıp éçeler.***(Kımız)***Pişerler, pişerler,**Sonra döküp içerler.***(Kımız)**

Tataristan'da dikkat çeken tarım ürünlerinden biri de şeker pancarıdır. Bilmecelerde şeker pancarı, tarladan sofraya gelene kadarki aşamaları ile tasvir edilmiş; *tuz* tasvirinde ise *toz şekerden* faydalanılmıştır:

1373:

*Kırda üse yeşerép,**Cirde yata kızarıp,**Östelge kile agarıp.***(Şiker)***Kırda biter yeşerip,**Yerde yatar kızarıp,**Masaya gelir ağarıp.***(Şeker)**

1374:

*İkésé de - ak,**İkésé de -vak,**Ayırıym diseñ - kap!***(Şiker komı hem toz)***İkisi de - ak,**İkisi de - ufak,**Ayırayım dersen - ağzına al!***(Toz şeker ve Tuz)**

Kazan Tatarları rakıya Ruslardan alışmışlardır.⁴⁷⁸Bu yüzden *rakı* ile ilgili bilmeceler de mevcuttur. Fakat Kazan Tatarlarının içkiyi konu edinen bilmecelerinin tamamında onun zararları ifade edilmektedir. Bilmecelerde içki kötü bir arkadaşa benzetilmiş, sağlık bakımından zararlarına işaret edildiği gibi maddi olarak da insanları zor duruma düşürdüğü belirtilmiştir:

⁴⁷⁸ Çetin, a.g.m, s.633.

1388:

*Kéşé nefsen aldatkıç,
Aldangannı köldérgéç,
Késelerné böldérgéç.*

(Arakı)

*Kişi nefsinı aldatan,
Aldananı güldüren,
Ceplerini iflas ettiren.*

(İçki)

1389:

*Kızılı başını eylendére,
Ağı télné beylendére.*

(Arakı)

*Kızılı başını döndürür,
Akı dilini bağlandırır.*

(İçki)

1390:

*Bér savıtta bötén eşekélék cıyılğan.(Arakı)
Bir kapta bütün kötükler toplanmış.(İçki)*

Sigara ve pipo da şekilleri ve çıkardıkları duman bakımından bilmecelerde tasvir edilir. Kesinlikle özendirici olmayan bu bilmecelerde söz konusu ürünlerin boş ve zararlı oldukları üzerinde durulur:

1398:

*Kara kayın töbénde
Katorjannar bazı bar.*

(Çélém)

*Kara kayın dibinde
Kürek cezasına mahkûmların çukuru var.*

(Pipo)

IV.2.2.21.El İşleri (Dövme, Eğirme, Dokuma, Dikme-İşleme) ile İlgili Bilmeceler

“Kazan Tatarlarının giyim-kuşam sanatı kendi içine dokuma, süsleme, deri mozaığı gibi başka birçok sanatı da almaktadır. Her toplum gibi Kazan Tatarları da en eski devirlerden itibaren güzelliğe, sanata can atmış ve onları, yaşam mücadelesi içinde geçen zor hayatlarına yansıtmaya çalışmışlardır.”⁴⁷⁹

Halkınkültürünün bir parçası olan bu etkinlikler, onun dilinde de kendini göstermiştir. Bu sebeple Kazan Tatar Türklerinin bilmecelerinde *ip, iplik üretimi, iğne, dikiş, dikiş makinesi, nakış, yumak, makas, işleme* ve *örgü* gibi pek çok el işi gereci, ürünü veya faaliyeti tasvir edilmiştir.

“Eski Bulgar Devleti devrinde, sonra Altın Urda ve Kazan Hanlığı devirlerinde Tatarlar kendileri çuha ve keten yetiştirip dokumacılıkta ilerlemişlerdi. Çok eskiden

⁴⁷⁹ Çulpan Zaripova Çetin. (2008). Kazan Tatarlarında Giyim-Kuşam Kültürü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2):72.

köylerde her ailede diyebiliriz dokuma tezgâhları olmuş ve Tatar kızları saatlerce dokuma tezgâhında kendilerine çeyiz hazırlamışlardır.”⁴⁸⁰

1403:

Yükege uturdım,

Öreñgege karadım.

(Kaba)

Ihlamura oturdum,

Akça ağaca baktım.

(İplik Eğirme Aleti)

1410:

Bérev sava,

Bérev ime,

İden buylap yöğere,

İme-ime simére.

(Orçık bélen yon érlev)

Biri sağar

Biri emer,

Döşeme boyunca koşar,

Emer emer semirir.

(İğ ile yün Eğirme)

Tatarlarda kendir yapma işi için öncelikle kendir yapılacak yer ve gün belirlenir. Uğurlu sayıldığından genellikle pazartesi ve çarşamba günleri kendir tezgâhı kurulur. Kendir yıkanır ve kar altında bırakılır. Kiri tamamen çıksın diye imece usulüyle kendir dövülür. Kendir dövme aletinin çıkardığı sesler konu komşuyu oraya toplar. Dövülen kendirden damat pantolonu ve gömleği, yastık, başörtüsü gibi ürünler dikilir.⁴⁸¹ Kazan Tatar bilmecelerinde de *kendir dövme vekendir lifleme aleti* konu edilmiştir. Kendir dövme aletinin çıkardığı ses izlenimlerinden de yararlanılmıştır:

1427:

Çıldır külge çıldır tayak taşladım.

(Kindér sugu)

Çıldır göle çıldır değnek bıraktım.

(Kendir Dövme)

“*Ayı başı*” ile ilgili aşağıdaki bilmecelerde, Mecusi bakışın izleri belirgin olarak görülmektedir. Burada totemizmin bir yansıması olarak ayı kültü, ayıya tapma ve onu ata olarak görme düşüncesi hatıra gelmektedir. Çünkü söz konusu bilmecelerin bir varyantı da “*Artında atañ başı*” diye bilinmektedir.⁴⁸²

1429:

Törkmen başı dürt küzl.

(Tuku stanogında ayu başı)

Türkmen başı dört gözlü.

(Dokuma tezgâhında ayı başı)

1430:

Bér ayuññ dürt küzé.

Bir ayının dört gözü.

⁴⁸⁰ Çetin, a.g.m., s.73.

⁴⁸¹ Çulpan Zaripova Çetin. (2006). Tatar Türklerinin Mevsimlerle İlgili Gelenekleri. <http://turkoloji.cu.edu.tr>. (21.12.2006), s.15.

⁴⁸² Urmançı, a.g.e., s.192.

(Tuku stanogında ayu başı)

1399:

*Bér étém bar öç ayaklı,
Üzé aç, üze korsaksız,
Koyrıgın tartsañ, nak-nak öre.*

(Talkı)**(Dokuma tezgâhında ayı başı)**

*Bir itim bar üç ayaklı,
Kendisi aç, kendisi karınsız,
Kuyruğunu çeksen, nak-nak ürür.*

(Kendir Lifleme Aleti)

“En eski devirlerden beri hem kuzeyden hem güneyden çeşitli ülkeler ile ticarî ilişkilerde bulunan Tatarlar kendilerini çeşitli kürkler, Çin ipeği, İran basması, kaşmir gibi kumaşlar ile temin etmişlerdir. Bunlar hariç elbiseleri şeritlemek için ipek kaytanlar ve kordonlar, nakış işlemek için altın ve gümüş telden iplikler satınalmaktaydılar. Bu tür malları tabii daha çok zengin kısım kullanabilmekteydi. Köylüler ise evlerde üretilen kumaşlarla ve çarşıdan satın aldıkları ucuz renkli ipliklerle yetinmek zorundaydılar.”⁴⁸³

1415:

Eylengen sayın kalınaya.

(Yomgak)

Her döndüğünde kalınlaşır.

(Yumak)

1435:

*Üze bér karış,
Sakalı biş karış.*

(İne bélen cép)

*Kendi bir karış,
Sakalı beş karış.*

(İğne ile İp)

1452:

*Yeş kilénnéñ ménderénde
Yeşel-ala kort yöri.*

(Çigü, kayu)

*Yeni gelinin minderinde
Yeşil kırmızı kurt yürür.*

(İşleme, Nakış)

1443:

*Ciñgi kuş barmagın açsa,
Abziy avızın açsa,
Ciñgi yomsa - yoma.*

(Kayçı)

*Yengeciğim çift parmağımı açsa,
Ağabey ağzını açar,
Yengeciğim yumsa - yumar.*

(Makas)

1457:

*İrten de şakı-şokı,
Kiçén de şakı-şokı;
Kön de bér eş,
İrte tor da kéréş.*

(Çabata yasav)

*Sabahleyin de şak şak,
Akşamleyin de şak şak;
Günde bir iş,
Sabah kalk da giriş.*

⁴⁸³Çulpan Zaripova Çetin. (2008). Kazan Tatarlarında Giyim-Kuşam Kültürü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2):73.

(İhlamur Ağacından Elde Edilen İplerle Pabuç Yapma)

Kazan Tatarlarında kıyafetler genellikle eldedikilir, dikiş makineleri ise Tatarlar arasında XX. yüzyılın başında görünmeye başlar.⁴⁸⁴ Zamanımıza yakın dönemde doğduğunu düşündüğümüz *dikiş makinesini* tasvir eden bir bilmece şöyledir:

1448:

Kulı yuk, küzé yuk, üzé tége.

Eli yok, gözü yok, kendisi diker.

(Tégü maşinası)

(Dikiş Makinesi)

Kazan Tatarları bilmecelelerini oluştururken başka sözlü türlerden de faydalanmışlardır. Örneğin aşağıdaki bilmece “*Ay gittim, yıl gittim*” ifadesi bir masal motifidir:

1449:

Ay kittém, yıl kittém,

Ay gittim, yıl gittim,

İne buyı cir kittém.

İğne boyu yer gittim.

(Tégü)

(Dikiş)

IV.2.2.22. Giyim-Kuşam, Bezenme-Düzünme Eşyaları ile İlgili Bilmeceler

Tatar Türklerinin düğün geleneklerini anlatan bir hikâyeden alıntı yapan Çulpan Zaripova Çetin; onların giyim kuşama, süse, takıya ne derece önem verdiklerini gözler önüne sermiştir:

Gelini güvey evine getirme geleneği bu eserde de ayrı bir bayram havası alır: “Bu nedenle köyün kızları kadınları yeni elbise diktirdi, yeni şal aldırdı, buna gücü yetmeyenler ise sadece bu tür bayramlarda giyilen elbise ve şallarını sandıktan çıkardılar, ayaklarına beyaz kendir çorap, üzerinden de deri çizmeler giydiler. Deri çizme yoksa ihlamur kabuğundan elde edilen ipten örülmüş ayakkabılarının daha düzgün, daha küçük olanını veya yenisini seçtiler. Yüzlerine pudra, yanaklarının tam orta bir yerine ise allık, gözlerine de sürme sürdüler. Çulpa⁴⁸⁵, küpe, bilezik ve yüzük ile süslandiler. Sadece kadınlar değil, bugün için erkekler de kimi çizme, kimi ihlamurdan ayakkabı giydi, başına da börkü olan börk, olmayanı da kelepüş⁴⁸⁶ giydi. Sadece bayrama giydikleri bişmet’i⁴⁸⁷ veya kamzol’u⁴⁸⁸ temizlediler, sevgilisi hediye ettiği kırmızı beyaz yeşil mendili oyalı kenarı ile cepten gözükecek şekilde sarkıttılar. Aralarından kimi, istediğim kızı görüp belki de söz katarım, belki de gizli görüşüp kırmızı yanağından ve alev gibi dudağından öperim, belki de söz kesişiriz diye heyecanlandı, hayal etti.” Bu satırlardan biz dış görünüşlerine çok düşkün olan köylü Tatar kızlarının ve erkeklerin sadece giyim-kuşamını, süs eşyalarını, makyaj ürünlerini değil, hatta hayallerini de güzel bir şekilde öğrenebiliyoruz.⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ Çetin, a.g.m, s.73.

⁴⁸⁵ Beliklerin ucuna takılan gümüş paralar.

⁴⁸⁶ Tatar erkeklerinin taktığı bir şapka türü.

⁴⁸⁷ Pamuk dolgulu kısa palto.

⁴⁸⁸ Uzun veya kısa kollu yelek.

⁴⁸⁹ Çulpan Zaripova Çetin. (2007). Alimcan İbrahimov’un Eserlerinde Tatar Türklerinin Kültürel Değerleri. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı 9–15 Nisan 2006 (Çeşme-İzmir) Bildiri*

Kazan Tatar Türklerinin *millî kıyafetleri, çizme, şapka ve süs eşyaları* bilmecelerinde konu edilmiştir.

“Erkeklerde ve kadınlarda giyimin önemli kısımları gömlek (elbise) veyektir. Bunun yanında başa takılan millî şapka çeşitleri (erkeklerde tübetey veyakelepüş, kadınlarda qalfaq ve şal), ayağa giyilen millî çizmeler (renkli derileribirleştirip elde dikilen çitekler) ve takılar Kazan Tatarlarının giyim-kuşamkültürünü en güzel nitelikte tamamlamaktaydılar.”⁴⁹⁰

1460:

*Üñeçé bar, muyını yuk,
Gevdesé bar, buyı yuk,
Ciñneré bar, kulı yuk.*

(Kiyém)

*Yemek borusu var, boynu yok,
Gövdesi var, boyu yok,
Kolu var, eli yok.*

(Giyim)

1461:

*Burası tuza,
Baganası kala.*

(Kiyém, gevde)

*Duvarı eskir,
Direği kalır.*

(Elbise, Vücut)

1469:

*Baş-ayaksız - buyı bar,
Gevdesé yuk - kulı bar.*

(Külmek)

*Baş-ayaksız - boyu var,
Gövdesi yok - kolu var.*

(Gömlek)

1471:

Ayrı iké, töbé bér.

(Çalbar)

Ayrı iki, dibi bir.

(Pantolon).

1465:

Bilé bormalı, üzénéñ kulı yuk.

(Kamzul)

Beli burmalı, kendinin kolu yok.

(Yelek)

Pek çok ülkede olduğu gibi Tataristan'da da şehirde yaşayan zenginlerin giyimi ile köyde yaşayan halkın giyimi farklılık arz eder. Bu durum Kazan Tatar Türklerinin bilmecelerine de yansımıştır:

1467:

Bi-bi balası,

Bey beyi yavrusu,

Kitabı-II, İzmir, s.631.

⁴⁹⁰Çulpan Zariyova Çetin. (2008). Kazan Tatarlarında Giyim-Kuşam Kültürü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2):74.

Bike soltan anası;

Anıñ da bar çaması,

Yöz méñ altın behasé.

(Edres kamzul)

Zengin sultan anası;

Onun da var yaklaşık,

Yüz bin altın pahası.

(İpek Kumaş Karışık Dokunan Yelek)

“Kışın hafif iç giyimin üstüne Kazan Tatarları eskiden ve günümüzde kışlık kürk (tun) giyerler. O, genelde hayvan kürkünden dikilir. Kürkü iç tarafa alıp dikilen kaban da giyilir. Kürk Kazan Tatarlarında genelde dizlerin altına kadar uzanmaktadır. Bayanlar ise daha kısa kesimli kürkleri tercih etmişlerdir. Köylü kadınlar da kürk yerine kalın kadifeden dikilen kısa palto giymişlerdir.”⁴⁹¹

1463:

Teke tunın saldırdım,

Şunu üzém yabındım.

(Tun)

Teke kürküne saldırdım,

Onu kendim kapandım.

(Kürk)

“Ellere kışın koyun veya keçi yününden örülen ya da pöstekiden yapılan eldivenler giyerler. Onlara nakışla süslemeler de yapılır. Bu eldivenlerde yalnızca başparmak ayrı tutulmaktadır.”⁴⁹²

1521:

Dürtev öyge uza,

Bérev çolanga kére.

(Biyeley kiyü)

Dördü eve geçer,

Biri kilere girer.

(Parmaksız Eldiven Giyme)

Tatar kızları saçlarına *kalfak* adlı sim veya inci ile süsledikleri bir çeşit şapka dikerler;Tatar erkekleri ise *bürek, tübetey, kelepüş* denilenşapkalar kullanırlar:⁴⁹³

1484:

Öy tübesénde - bozlı kilé,

Anı bélmegen tilé.

(Kalfak)

Ev tepesinde - buzlu havan,

Onu bilmeyen deli.

(Kalpak)

1487:

Kéçkéne géne lapas astında iké ayaklı bagana. (Bürék kigen kéşé)

Küçücük hayvan damı altında iki ayaklı direk.[Börk (başlık) takan kişi]

1489:

Ul nidér, eyt: aktan ak,

Kazık başındağı kap.

(Çalma)

O nedir, söyle: aktan ak,

Kazık başındaki kutu.

(Sarık)

Ruslar, ıhlamur ağacının kabuğundan elde ettikleri iplerden hazırlanan pabuçlarla gezerken Tatarlar, İdil Bulgar Devleti zamanında, yumuşak deriden

⁴⁹¹ Çetin, a.g.m., s.74.

⁴⁹² Çetin, a.g.m., s.75.

⁴⁹³ Çetin, a.g.m., s.77.

ürettikleri deri çizmeler giymekteydiler. Kazan Tatarlarına özgü bu çizmeler, daha sonra dış ticaretteki yerini almıştır. Kazan Tatar bilmecelerinde ise *çizmeler*, hammaddelerine göre çeşitlilik göstermiştir.⁴⁹⁴

1493:

*Arkası bar, korsacı yuk,
Başı bar, miyé yuk,
Kolakları bar, işétmi.*

*Sırtı var, karnı yok,
Başı var, beyni yok,
Kulakları var, işitmez.*

(Çabata)

(Ihlamur Ağacından Elde Edilen İpten Örülen Pabuç)

1498:

*Avızı-borını böréşken,
İrenler bélen yöréşken.*

*Ağzı burnu büzüşmüş,
Erenler ile gidip gelmiş.*

(Boringı kevéş)

(Çok Evvelki Ayakkabı)

1501:

Kara tavuk kar yıra.

Kara tavuk kar açar.

(Kiyéz iték)

(Keçe çizme)

1499:

*Éçé kızıl yon, tışı kara it,
Üzénéñ canı yuk, üzé yöri.*

*İçi kızıl yün, dışı kara et,
Kendinin canı yok, kendi yürür.*

(Rézin kevéş)

(Lastik Ayakkabı)

Ustaların yaptığıyaka zinciri, bilezik, küpe, belik uçlarına takılan çulpılgibi süs eşyaları Kazan Tatar kadınları tarafından sık kullanılan süs eşyalarıdır. Tatar erkekleri de kadınlarının süslenip güzel kıyafetler giymesini desteklerler; çünkü ailedeki huzurun, kadının güzelliği ile doğru orantılı olduğunu düşünürlermiş. Bu sebepten Tatar erkekleri kazançlarının hemen hemen üçte birini kadınına süs eşyaları almak için kullanırmış. Öyle ki eski zamanlarda hanımları süsleyen *göğüslük* (*kükrekçe*), *yaka zinciri*, *hasite*, *çulpı*, *muyınsa*, *mercen* (*kolye*), *küpe*, *bilezik* gibi süs eşyalarının ağırlığı neredeyse sekiz kiloyu bulmaktaymış.⁴⁹⁵

1535:

*Kügerçén kayda görüldér? -
Tav başında görüldér.
Oçlap işken kıl arkan,*

*Güvercin nerede gürlüyordur?
Dağ başında gürlüyordur.
Arka arkaya burmalı kıl kement,*

⁴⁹⁴ Çetin, a.g.m., ss.77-78.

⁴⁹⁵ Çetin, a.g.m., s.79.

Oçı anda bornıydır.

(Çulpi, çeç tolımı)

Ucu onda cücüklenir.

(Toka, saç örgüsü)

1539:

Tamçı tama, cirge citmi,

Han bilbavı bilge citmi.

(Alka hem bélezék)

Damla damlar, yere ulaşmaz,

Han kemeri bele ulaşmaz.

(Küpe ve Bilezik)

1543:

Timér kırşav, it çilek.

(Baldak-yözék hem barmak)

Demir çember, et kova.

(Halka-Yüzük ve Parmak)

1547:

Kéçkéne eteç tavşuva.

(Tarak)

Küçük horoz dağ kayar.

(Tarak)

1552:

Bagana başına kar yavgan,

Kar östéne kan tamgan.

(İnnék-kérşen yagını)

Direk başına kar yağmış,

Kar üstüne kan damlamış.

[Allık-Krem Sürmek(Makyaj Yapma)]

IV.2.2.23. Dünya Gözetmek, Zenginlik-Fakirlik, Para, Plan-Hesap ile İlgili Bilmeceler

“Bu dünyaya gönül viren son-ucı pişman olısar

Dünya benüm didükleri hep ana düşman olısar”⁴⁹⁶

Yunus Emre yukarıdaki beyitiyle dünyanın gelip geçici zevklerine aldananların elbet bir gün pişman olacaklarını ifade eder. Dünyayı kendisinin olarak görenlere onun bir gün düşman olacağını hatırlatır. Zira ebed memleketine yapılacak yolculukla her şeyin hesabı sorulacaktır.⁴⁹⁷

Tasavvufun en önemli esaslarından birisi dünyayı terk etmek yani onun manevi esaretinden kurtulmaktır. Dünya sevgisinin fazla olduğu yerde insan bencilleşir ve hep daha fazlasını ister. Bilmecelerde de belirtildiği gibi kendini çekici gösteren dünya, bir gün ona bu derece bağlanmış olanları helak eder. İşte Kazan Tatar bilmecelerinde dünya nimetlerine ulaşma gayesinde olan insanın durumu tasvir

⁴⁹⁶Yunus Emre. (2004). *Yunus Emre Divânından Seçmeler*. (Ed.) Turan Dikmetaş, Eflatun Yayıncılık, İstanbul, s.106.

⁴⁹⁷ Yunus Emre, a.g.e., s.107.

edilmiş ve dünyanın cazibeli ancak geçici bir mekân olduğu vurgulanmıştır. Lohusa şerbetiyle gelen her can bir gün dünyadan geçer; ne de olsa gelimli gidimli dünyadır bu:

1554:

*Bér öy bar, éçé timér, tışı altın,
Éçénde yörseñ,- cılı, yatsañ - salkın;
Elven törlé nigmet bélen sıylap-sıylap,
Helak itép ciberedér kérgen ħ alkın.*

(Dönya)

*Bir ev var, içi demir, dışı altın,
İçinde yürüsen,- sıcak, yatsan - soğuk;
Lohusa şerbetini türlü nimet ile ikram edip edip,
Helak edip gönderir giren halkı.*

(Dünya)

1553:

*Aldaştıra çıtırman,
Adaştıra çıtırman,
Yul taptıra çıtırman.*

(Dönya)

*Yoldan saptırır sık orman,
Yoldan çıkar sık orman,
Yol çektirir sık orman.*

(Dünya)

Dünyada maddi ve manavi bakımdan sıkıntısız yaşamının zorluğu bilmecelere yansımıştır:

1556:

*İké unikege citmi,
Unike utız ikége citmi.*

(Dönya kötünéñ avırlığı)

*İki on ikiye ulaşmaz,
On iki otuz ikiye ulaşmaz.*

(Dünya Gözetmenin Ağırlığı)

Kazan Tatar Türkleri bilmeceler vasıtasıyla toplumda yer edinmiş sınıf farklarını da ifade etmiştir. *Semaverin* tasvir edildiği bir bilmecede de bu kinaye kendini göstermektedir:⁴⁹⁸

*İké çité su bulır,
Urtasında ut bulır,
Baylarnı köldérér,
Yarlılarnı böldérér.*

*İki yanı su olur,
Ortasında ot olur,
Zenginleri güldürür,
Fakirleri batırır.*

⁴⁹⁸Tatar ħalık İcatı Tabısmaklar. ss.17-18.

*(Samavır)⁴⁹⁹**(Semaver)*

Bilmecenin poetik kuruluşunda fikri gizleyerek söyleme yani kinayeyle bildirme esastır. Bu sebeple Kazan Tatar bilmecelerinde, toplumda var olan sosyal denksizliği göstermek için ironiden ustaca faydalanılır. Bunu anlatan bir bilmece şöyledir:

*Baynuñ yuka, yarlınıñ kalın. (Külmek)**Zengin inçe, fakirin kalın. (Gömlek)⁵⁰⁰*

Başta tuhaf bir anlamı olduğu düşünülen bu bilmecede fakirin durumu zengine kıyasla daha iyi tasvir edilmiş gibi görünür. Ancak cevabımız gömlektir ve zenginlerin gömleği ipektен olduğu için ince, fakirlerinki ise kendirden olduğu için kalın olacaktır. İpek ve kendirin maddi değeri dikkate alındığında mevcut fark kendini hemen göstermektedir.⁵⁰¹

Kısaca halk, bilmecelerde nesnelere veya görünüşleri tasvir ederken onlarla sosyal tabaka temsilcilerini, toplumsal ilişkileri de açığa çıkarmıştır. Halk bunu hem ezici sınıflara nefret bildirmek, sosyal adaletsizliği vurgulamak hem de gülüp eğlenmek amacıyla yapmıştır.⁵⁰² Parayı tasvir eden bir bilmecede onun hanlara ve beylere yoldaş olduğu belirtilmiştir ki bu da toplumda tabakalaşmanın hissedildiğine işaret eder:

1564:

*Kéçkéne géne nel taşı,****Hannar, biler** yuldaşı.**(Teñke akça)**Küçüçük ... taşı,****Hanlar, beyler** yoldaşı.**(Madeni Para)*

Aşağıdaki bilmecede ömür boyu çalışmasına rağmen muhtaçlıktan, sefaletten kurtulamamış hizmet kişinin parayı arayışı tasvir edilmiştir:

1561:

*Sin anı tota barasıñ,**Ul sinnen kaçā bara.**(Akça)**Sen onu tutar gidersin,**O senden kaçā gider.**(Para)*

Halk, bilmecelerde *fakirliğin* kurtulması nasıl da zor bir illet olduğunu net bir şekilde ifade etmiştir:

⁴⁹⁹Tatar *Halıq İcatı Tabışmaklar.* s.163.

⁵⁰⁰Tatar *Halıq İcatı Tabışmaklar.* s.17.

⁵⁰¹Tatar *Halıq İcatı Tabışmaklar.* ss.17-18.

⁵⁰²Tatar *Halıq İcatı Tabışmaklar.* ss.17-18.

1558:

*Çakırsañ da kilmi,**Çağırsan da gelmez,**Kusañ da kitmi.**Kovsan da gitmez.***(Baylık hem fekıyrlék)****(Zenginlik ve fakirlik)**

Bilmecelerde *akçe*, altın veya gümüşten olmasına göre tasvir edilmiştir ve ona herkesin ihtiyaç duyduğu vurgulanmıştır. *Kâğıt para* ise kavak ağacındaki yapraktır; fakat bu ağacın yaprakları seyrek. Bu durum paranın zor kazanılan ve az bulunan bir şey olduğunu ifade eder.

1566:

*Sarı-sarı, sap-sarı,**Sarı sarı, sapsarı,**Sağışla da tap anı.**Düşün de bul onu.***(Altın akça)****(Altın Akçe)**

1568:

*Yuka da ak,**İnce ve ak,**Kéckéne de tügerek,**Küçük ve yuvarlak,**Herkémge kirek.**Herkese gerek.***(Kömés akça)****(Gümüş Akçe)**

1562:

*Yalan cirde bér tirek,**Ağaçsız yerde bir kavak,**Yafıragı bik sirek.**Yaprağı pek seyrek.***(Kegaz' akça)****(KâğıtPara)**

“*Altın akçe*” ile ilgili bilmecelerde Kazan Hanlığı döneminin ticari ilişkileri hakkında da bilgilere ulaşılabilmektedir. “*Zer*” Farşçada “*altın*” demektir. Buradan eski Bulgar-Kazan’da İran ile ticaret yapıldığı anlaşılmaktadır⁵⁰³:

1567:

*Belekey géne zer**Küçücük altın**Cihan cırné gizer.**Cihan yerini gezer.***(Altın akça)****(Altın akçe)**

Alım satım işlerinde sıkça kullanılan *ölçü birimve aletleri* bilmecelere yansımıştır:

1572:

*Aklı bar, canı yuk.**Aklı var, canı yok.*

⁵⁰³Urmançı, a.g.e., s.286.

(Ülçev)

1573:

*Altı ayak,**İké toyak,**Cilkesé pél,**Urtası tél,**Akıllı añlar,**Aħmak tıñlar**Altmış altı yıl.***(Ülçev)****(Ölçü)***Altı ayak,**İki toynak,**Ensesi fil,**Ortası dil,**Akıllı anlar,**Aħmak dinler,**Altmış altı yıl.***(Ölçü)****IV.2.2.24. Yol-Sefer, Ulaşım Vasıtaları ile İlgili Bilmeceler**

Konumu itibarıyla Tataristan Cumhuriyeti'nde gelişmiş bir ulaşım ağı bulunmaktadır. Özellikle de Kazan şehri, devletlerarası bir kavşak durumundadır. Tataristan Cumhuriyeti ulaşımında kara yolları, demir yolları ve hava yollarıyla birlikte; Volga, Kama, Belaya ve Vyatka Nehirlerinden de faydalanmaktadır. Ülkede ırmak limanları vasıtasıyla düzenli yolcu taşımacılığı yapılmaktadır.⁵⁰⁴

1638:

*Sukır döye suda yöze.***(Köyme)***Kör deve suda yüzer.***(Kayık)**

1644:

*Cil öre - üzé bara.***(Cilkenlé köyme)***Yel üfürür - kendisi gider.***(Yelkenli Kayık)**

1645:

*Ağaçtan atı,**Taştan katı,**Ademnén minneté,**ħodaynıñ kodreté.***(Paroħod)***Ağaçtan atı,**Taştan sert,**İnsanın minneti,**Hüda'nın kudreti.***(Vapur)**

Gerek savaşta gerekse bir yerden bir yere gitmek, yük taşımak gibi günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılamak üzere yahut eğlenmek, spor veya savaş antrenmanı

⁵⁰⁴ Garipov, a.g.t., s.34.

yapmak gibi amaçlarla Türk insanının tarihine damgasını vurmuş binek hayvanı olan *at*, ulaşımı konu edinen bilmecelere de yansımıştır. Kazan Tatar bilmecelerinde *at*, *ata binen kişi* ve binicilikte kullanılan *kamçı*, *üzengi*, *eyer* ve *dizgin* gibi araç gereçlere sıkça rastlanır ki bu durum bilmecelerin ne denli millî olduklarının birer kanıtıdır:

1599:

Dürt kolak,

Altı ayak,

İké başka bér koyrık.

(Atka atlangan kéşé)

Dört kulak,

Altı ayak,

İki başa bir kuyruk.

(Ata Binen Kişi)

1597:

Bélegéme yılan yabışkan,

Koyrığı bélen atımnı çaga.

(Kamçı)

Bileğim yılan yapışmış,

Kuyruğu ile atımı ısırır.

(Kamçı)

1594:

Utırgan cirém - uy çokır,

Baskan cirém - bay çokır,

Bér kulımda - kıptırım,

Bér kulımda - sıptırım.

(İyer, özeñgé, tézgén, kamçı)

Oturduğum yerim - ova çukur,

Bastığım yer-zengin çukur,

Bir elimde - kıptırım,

Bir elimde - şaplattığım.

(Eyer, Üzengi, Dizgin, Kamçı)

Kazan Hanlığı zamanında Tatarlar, çeşitli devletlerle ticari münasebette bulunmuştur. Harezm, Buhara, Mısır ve Mekke'ye kadar deve ile kervanlar geçmektedir. Deve ve ata binmeyi tasvir eden bilmecelerin de o devirlerden günümüze ulaştığı düşünülmektedir⁵⁰⁵:

1598:

Tiptém - tirekke méndém,

Oçtım - ocmaĥka méndém.

(Atka hem tevege atlanu)

Teptim - kavağa çıktım,

Uçtum - cennete çıktım.

(Ata ve deveye binme)

Tekerleğin bulunuşu ile birlikte at arabaları da Türk insanının hayatındakidolayısıyla da sözlü kültüründeki yerini alır. Bilmecelerde *at arabası*; *atı*, *tekerlekleri*, *okları*, *koşum yayları* gibi kendini oluşturan öğelerle birlikte tasvir edilmiştir:

⁵⁰⁵Urmançı, a.g.e., s.286.

1621:

*Döbér-döbér dürtev,
Agay-éné ikev,
İvan agay yap-yalgız.*

*Gümbür gümbür dört tane,
Ağabey kardeş iki tane,
İvan köylü yapıyalmız.*

(Arba tegermeçleré, terteler, at) (Araba Tekerlekleri, Terteler, At)

İlerleyen teknoloji bizi otomobil, tren, uçak gibi ulaşım araçlarıyla tanıştırır. Konu ettikleri araçların doğuşu ve hayatımıza girişi dikkate alındığında bu temadaki bilmecelerin zamanımıza yakın bir dönemde oluşturulduğu söylenebilir.

Yüzyıllar boyu Türk insanına yoldaş olan at savaşta, sporda, eğlencede, ulaşımında, yük taşımada kullanılagelmiştir. Elbette daha sonraki zamanlarda atın bu işlevlerini gören çeşitli araçlar üretilmiştir. Fakat Türk insanının tahayyülünde daima at olmuştur. Bu yüzden Kazan Tatar bilmecelerinde de *araba, bisiklet, tren* gibi vasıtaların şekil, işlev ve sesleri bakımından çoğu kez at ile karşılaştırıldığını, ilişkilendirildiğini görmekteyiz:

1630:

*Dürt ayaklı,
Kara toyaklı,
Öç küzlé,
Öçésé de yaraklı,
Utırsañ alıp kite,
Köçé un atka cite.*

(Avtomobil')

*Dört ayaklı,
Kara toynaklı,
Üç gözlü,
Üçü de işe yarar,
Otursan alıp gider,
Gücü on ata yeter.*

(Otomobil)

1632:

*İké tegermeçlé arba,-
Atsız da alga çaba.*

(Vélosipéd)

*İki tekerlekli arba,-
Atsız da ileriye koşar.*

(Bisiklet)

Pek çok merkezle kara yolu bağlantısı bulunan ülkenin kuzeybatı ve güneydoğu ucundan Moskova ve Urallara iki demir yolu hattı geçer.⁵⁰⁶*Tren*, Kazan Tatar bilmecelerine çıkardığı ses, yakıtı ve fiziksel özellikleri bakımından yansımıştır. Tren sesi, bu bilmecede Türk insanının millî bineği olan atın kişnemesi ile karşılaştırılmıştır:

1634:

⁵⁰⁶*Anabritannica*. (2004). Tataristan. c.20, Ana Yayıncılık, İstanbul, s.477.

*Heyran anıñ yörüyé,
Bik yıraktan kilüyé,
Ay-hay, anıñ kэшnevé,
Ayagında timéré,
Tamagında küméré,
Cirné yarıp kilüyé.*

(Parovoz, poyézd)

1637:

*Kılga asılına,
Timérge tayana,
Utırtıp çaba
Téleseñ kaya.*

(Tramvay)

*Hayran onun yürümesi,
Pek ıaktan gelmesi,
Ay hay, onun kişnemesi,
Ayağında demiri,
Damağında kömürü,
Yeri yarıp gelmesi.*

(Lokomotif, Tren)

*Kıla asılır,
Demire dayanır,
Oturtup koşar
Nereye dilersen.*

(Tramvay)

Uçağı konu alan bilmecelerde ulaşım aracımız kuş ve rüzgârla karşılaştırılır:

1651:

*Tavışlana - cil tügél,
Kanatı bar - koş tügél,
Havada oça,
Bolıtlar koça.*

(Samolyot)

*Seslenir - yel değıl,
Kanadı var - kuş değıl,
Havada uçar,
Bulutlar kucaklar.*

(Uçak)

1653:

*Baş oçımda çatırım,
Oçım altı çakırım,
Oçıp töşkeç kaytırım.*

(Paraşyut)

*Baş ucumda çadırım,
Uçtum altı devirim,
Uçup inince dönerim.*

(Paraşüt)

“Ulaşımında daha çok nehirlerden faydalanılır. Moskova ve İdil havzasının diğer şehirlerine ırmak limanlarıyla düzenli yolcu taşımacılığı yapılır.”⁵⁰⁷ Karasal ikliminin etkin olduğu Tataristan’da kış ayları oldukça sert geçmektedir. Tataristan’ın iklim şartları düşünüldüğünde kış aylarında nehirlerin buza dönüştüğünü tahmin etmek zor olmayacaktır. Ulaşım, spor ve eğlence gibi maksatlarla buzda kullanılan vasıtalar da Kazan Tatar bilmecelerinde tasvir edilmiştir:

1587:

⁵⁰⁷Güner, a.g.m., s.163.

*Samarga bardı atım,
Samardan kayttı atım.
Solu birdém - aşamadı,
Su birdém - éçmedé.*

(Çañğı)

1623:

*“Na!” - diseñ, barmıy,
“Tpru!” - diseñ, tuktamıy,
Péçen salsañ, aşamıy.*

(Çana)

1613:

*Bérsé: “Ceyné yaratam”, - di,
İkénçésé: “Kışnı yaratam”, - di,
Öçénçéséne ikésé de bér.*

(Arba, çana, at)

*Samar’a vardı atım,
Samar’dan döndü atım.
Yulağ verdim - yemedi,
Su verdim - içmedi.*

(Kayak)

*“Deh!” - desen, gitmez,
“Tır!” - desen, durmaz,
Ot versen, yemez.*

(Kızak)

*Birisi: “Yazı severim”, - der,
İkincisi: “Kışı severim”, - der,
Üçüncüsüne ikisi de bir.*

(Araba, Kızak, At)

IV.2.2.25. Edebiyat, Okuma-Yazma, Mektup-Haberleşme ile İlgili Bilmeceler

Sözün değerini bilen Türk insanı bunu bilmecelerine de yansıtmıştır. Çünkü dil dünyanın hem en tatlı hem de en acı şeyidir. Bilmecede de belirtildiği gibi ağızdan çıkan bir sözün geri alınması mümkün değildir:

1655:

*Bér çıkarıp ciberseñ, niñ etlé çakırsañ sa kiré kaytmıy. (Süz)
Bir çıkarıp göndersen, kaç çağırsan da geri dönmez. (Söz)*

1656:

*Sörmegen cirde tumagan kuyan balası. (Yalğan süz)
Kazılmamış yerde doğmayan tavşan yavrusu. (Yalan Söz)*

Anonim Halk Edebiyatı ürünlerinden olan atasözü, türkü, masal, bilmece gibi sözlü türler; insan ruhunda uyandırdıkları duygular, ata mirası olmaları, tüm halka yayılıp aktarılmaları, içerikleri ve çeşitli hususiyetleri bakımından Türk insanının hayatında ve Kazan Tatar bilmecelerinde yerini almıştır:

1657:

*Utız téşten çıkkan - utız ademge ceyéle. (Mekal)
Otuz diştän çıkan - otuz adama dağılır. (Atasözü)*

1658:

Küñélsézge - yuvaniç,

Küñéllége - kuvaniç.

(Cır)

1659:

İşéttém bér çın yalğan,

Ata-babadan kalğan,

Şundıy kızık ul yalğan -

Töbén bélmisén aldan,

Min söylesem, sin ısan,

İşanmasañ, üzéñ kargan.

(Ekiyet)

1661:

Akıllıga eyttém,-

Uyladı da bédé;

Akılsızga eyttém,-

Tıñladı da köldé.

(Tabışmak)

Dertliye - teselli,

Neşeliye - kıvanç.

(Türkü)

İşittim bir gerçek yalan,

Baba-dededen kalan,

Onun gibi ilginç o yalan -

Esasını bilmesen önceden,

Ben söylersem, sen inan,

İnanmasan, kendin beddua et.

(Masal)

Akıllıya söyledim,-

Düşündü ve bildi;

Akılsıza söyledim,-

Dinledi ve güldü.

(Bilmece)

Kazan Tatar bilmecelelerinin tematik hususiyetlerini gösteren unsurlardan birisi de halkın *okuma ve yazmayla* bağlantılı bilmeceleleridir. Kazan Tatar Türkleri IX ve X. asırlara kadar run karakterindeki eski Türk yazısını kullanmaktaydı. Nitekim geçmişle ilgili pek çok eserin üzerinde bu karakterdeki yazılara rastlanmaktadır. IX ve X. asırlarda ise İslamiyet'in kabulüne bağlı olarak Arap alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. İbn Rüşd'ün bildirdiğine göre X. asrın başlarında Bulgar köylerinde öğretimi geliştirmek maksadıyla başlangıç kolejleri kurulur. İşte okuma ve yazmaya dair bilmeceleler, sanırız, o dönemlerde inşa edilmiş. Bunların arasında çok eski dönemlerde yaşayan şairlere ait kitaplaştırılmış eserlere de rastlanır. Ancak halkın bizzat kendi ürünü olan bilmeceleler de sayıca dikkat çekici boyuttadır.⁵⁰⁸

Altay dil ailesinin Kıpçak grubundan olan Kazan Tatar Türkçesi, kısaca Tatarca olarak bilinmektedir. Kazan Tatarlarının Latin alfabesine geçmesi noktasında da birçok engelle karşılaşılmaktadır:

“Geçen yüzyıl ortalarına kadar yazı dili olarak Çağatayca'yı kullanan Tatarlar bu dönemde kendi yerli diyalektleri ile yazmaya başlamışlar ve bugünkü Tatar yazı dilinin temelini atmışlardır. Tatarca 1927'ye kadar Arap, 1927 ile 1939 yılları arasında

⁵⁰⁸Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.15.

da Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1939'dan başlayarak Tatarca Kiril asıllı yeni Tatar alfabesi ile yazılmaktadır.⁵⁰⁹

İki resmî dili bulunan ve eğitim-öğretim faaliyetlerinde Tatarca ve Rusçanın kullanıldığı Tataristan'da okuma-yazma bilmeyen yoktur.⁵¹⁰ Kazan Tatar Türkleri, okuma-yazma sürecinikonu alan bilmecelerin çoğunda okuma ve yazmayı ziraatçının ekin ekme ve hasat etme hizmetine benzeterek tasvir etmiştir. Bu durum bize Tataristan'da çiftçilik faaliyetlerinin günlük uğraşlar içinde ne denli önemli bir yere sahip olduğunu hatırlatmaktadır:

1683:

Ak cir, kara tarı,

Kém çeçse, şul urır.

(Kegaz', yazu, uku)

Ak yer, kara darı,

Kim saçarsa, o biçer.

(Kâğıt, Yazma, Okuma)

1684:

Tufragı ak,

Orlığı kara;

Meĥmüt çeçe,

Eĥmet cıya.

(Kegaz', yazu, uku)

Toprağı ak,

Tohumu kara;

Mahmut saçar,

Ahmet biriktirir.

(Kâğıt, Yazma, Okuma)

1682:

Kul bélen çeçeséñ,

Küz bélen cıyasın.

(Yazu, uku)

El ile saçarsın,

Göz ile toplarsın.

(Yazma, Okuma)

1671:

Sabanım ak cir söre.

(Kalem, yazu)

Sabanım ak yer sürer.

(Kalem, Yazı)

Kazan Tatar Türklerinin bilime ve okumaya verdikleri değeri, bilmecelerinde de görmekteyiz; bilmecelerde *bilim*, zenginlik; *okul* ise hazine bulunan bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır:

1690:

Akçasız kéreséñ,

Ĥezine alıp çıgasın.

(Mektep)

Parasız girersin,

Hazine alıp çıkarsın.

(Mektep)

⁵⁰⁹ Er, a.g.t.,s.9.

⁵¹⁰ Devlet, a.g.m., s.20.

1691:

*Bér baylık bar - yanmıy,
Karak ta urlıy almıy,
Töşép te yugalmıy.*

(Bélém)

*Bir zenginlik var - yanmaz,
Hırsız da çalamaz,
Düşüp de kaybolmaz.*

(Bilim)

Eğitim ve öğretim sürecinde kullanılan *tahta, tebeşir, kalem, kitap, harita, pergel* gibi araç-gereçler Kazan Tatar bilmecelerinde dikkat çekecek kadar çoktur:

1685:

*Ağaç tügél - yafraklı,
Tun tügél - tégélgen.*

(Kitap)

*Ağaç değil - yapraklı,
Kürk değil - dikilmiş.*

(Kitap)

1686:

Télé yuk - üzé añlata.

(Kitap)

Dili yok - kendisi anlatır.

(Kitap)

1693:

Kara kır buylap ak kuyan çaba.

(Kara takta, akbur)

Kara kır boyunca ak tavşan koşar.

(Kara Tahta, Tebeşir)

1694:

*Şehirler bar, öyler yuk,
Diñgézler bar, sular yuk,
Kırlarda ni ülen-çüp,
Dalasında komı yuk.*

(Géografiye kartası)(

*Şehirler var, evler yok,
Denizler var, sular yok,
Kırlarda ne ot-çöp,
Bozkırında kumu yok.*

Coğrafya haritası)

1697:

Eylenép çıksa, şar yasıy.

(Tsirkül)

Dönüp çıksa, yuvarlak yapar,

(Pergel)

Kalem çeşitleri bilmecede hammaddelerine, fizikî özelliklerine ve kullanılışlarına göre *tüy, kamyş ve tükenmezkalem* olarak varlık göstermiştir:

1665:

Kaz kanatı boyırık bire.

(Kavrıy kalem)

Kaz kanadı buyruk verir.

(Kuş teleğinden kalem)

N. İsenbet, eski zamanda sadece kuş teleğinden kalemlerin kullanılmadığını belirtir ve kamyş kalemlerin de yapıldığını söyler. XVI. yüzyıla ait Çingizname adlı

eserde “*Bunu yazarken kış idi, kalemim kamyş idi...*” alıntısı ile sözlerini kanıtlar. İşte halkın hayatına giren kamyş kalem, nihayetinde sözüne de yansımıştır⁵¹¹:

1667:

*Ozundur, kamyştır, karıştır başı,
Kéredér, çigadır, agadır yeşé.*

(Kamyş kalem)

*Uzundur, kamyştır, karıştır başı,
Girerdir, çıkardır, ağadır yaşı.*

(Kamyş Kalem)

1668:

*Béryuli éçem,
Tamçıláp birem.*

(Avtoruçka)

*Birden içerim,
Damla damla veririm.*

(Tükenmez Kalem)

Mektup, telgraf ve telefon gibi haberleşme vasıtalarını konu edinen bilmeceleer yakın zamanlarda doğmuştur. Bu vasıtalar, teknolojinin en son ürünleri olmasa da ananevi dönem eserlerinde kaydedilmiş haberleşme araçlarına kıyasla oldukça yenidir. Fiziksel özellikleri, hangi amaçlarla kullanıldıkları ve işlevleri bakımından tasvir edilen bilmeceleerden bazıları şöyledir:

1698:

*Ak cir açtım,
Kara boday çeçtém,
Canıy bélen söyleştém.*

(Ĥat)

*Ak yer açtım,
Kar buğday saçtım,
Sevdiğimle söyleştım.*

(Mektup)

1704:

*Agaç di atı,
Timér di zati,
Éçénde bar di ĥ atı.*

(Télégramma)

*Ağaçdenir adı,
Demir denir kökü,
İçinde var denir mektubu.*

(Telgraf)

1706:

*Dalada torgan ku ağaç
Yafrak yarsa - yaramas,
Kılıç çapsañ - kanamas;
Bér botagin karasañ,-
Pétérbur bélen çamalaş;
Bér botagin karasañ,-*

*Bozkırda duran kurumuş ağaç
Yaprak çıksa - yeşeremez,
Kılıç koşsan - kanamaz;
Bir budağımı baksan,-
Petersburg ile yakınlaş;
Bir budağımı baksan,-*

⁵¹¹Urmançı, a.g.e., s.286.

Kazan bélen aralaş.

(Télégramm baganası)

1707:

Üzé monda utıra,

Süzne tégende tutıra.

(Téléfon)

Kazan ile seyrek.

(Telgraf direği)

Kendi burada oturur.

Sözünü ötede doldurur.

(Telefon)

Eskiden Tatar hanlarının kalem odalarında al mühür ve al damga kullanılmaktaydı. Aşağıdaki bilmecelerde yer alan “al” ve “gül” sözcüklerinin bu sebepten kullanılmış olması büyük ihtimaldir. Yine Bulgar zamanında “Zebir”, han olduğunda onun adına da akçeler basılmaya başlanmıştır, bilmecelerde geçen “Alzebire” ve “Gölzebire” sözcükleri ile de Zebir Han’ın hâkimiyeti ifade edilmektedir. Sultan sözcüğü ise Kazan’da bey kızları için kullanılmaktaydı ve onların tahta çıkmalarının da kendi içinde bir hukuku vardı. Bilmecelerin bu bilgiler ışığında değerlendirilmesi, sözlü malzemenin eski dönemlere ait yaşam tarzını ne denli açık yansıttığını da kanıtlamaktadır.⁵¹²

1700:

Urman,

Urman éçende Gölzebire soltan,

Gölzebire soltannıñ,

İşégene piçet sukkan.

(Surguçlı ħat)

Orman,

Orman içinde Gülzebire Sultan,

Gülzebire Sultan’nın,

Kapısına mühür basmış.

(Mühürlü mektup)

1701:

Alzebire soltan,

Gölzebire soltan,

Gölzebire soltannıñ

İşégene möhér sukkan.

(Surguçlı ħat)

Alzebire Sultan,

Gülzebire Sultan,

Gülzebire Sultan’ın

Kapısına mühür basmış.

(Mühürlü mektup)

IV.2.2.26. Müzik Aletleri, Radyo, Televizyon Alıcısı ile İlgili Bilmeceler

Halkın müzik aletleri de bilmecelere konu olmuştur. Halk kendi müziğini, kendini en iyi ifade eden vasıtalarla icra etmiş ve bunları diline de yansıtmıştır. Yani

⁵¹²Urmançı, a.g.e., s.285.

kültürün bir göstergesi ve sanatın önemli bir kolu olan müziği ve müzik aletlerini, başka bir kültürel ifadeyle, bilmeceyle, sunmuştur.

Kazan Tatar bilmecelerinde *müzik aletlerinin* hammaddeleri, biyografileri, ne şekilde icra edildikleri ve ses izlenimleri sanatça yetkin bir biçimde tasvir edilmiştir:

1711:

Ayagın-başın kistém,

Korsagın tiştém,

Éçéne ördém,

Moñayganın kürdém.

(Kuray)

Ayağını başını kestim,

Karnını deştim,

İçine üfürdüm,

Bunalanını gördüm.

(Kaval)

Türklerin millî ve geleneksel çalgı aleti olan *kopuz*, hammadesinin ağaç veya demir olma durumuna göre şekli ve sesi bakımından bilmecelerde yerini almıştır:

1713:

Dır-dır, dır imen,

Nik dırıldıı bu imen,

Elle bizgek totamı?

(Ağaç kubız)

Gür gür, gür meşe,

Niçin güürülder bu meşe,

Yoksa sıtma mı tutar?

(Ağaç kopuz)

1714:

Kekré cedeç kiré sikére.

(Timér kubız)

Eğri lades geri sıçrar.

(Demir Kopuz)

1716:

Kolagı - kolagınıñ karşında,

Éçegé - korsagınıñ tışında,

Üzé bér köle de bér cılıy.

(Dumbra)

Kulağı - kulağının karşısında,

Bağırsağı - karnını dıışında,

Kendi bir güler de bir ağlar.

(Dombra)

Türk insanının düğün, bayram, asker uğurlamagibi geleneksel eğlence ve etkinliklerinin vazgeçilmez çalgısı *davul*, sesinin şiddeti ve insanın onu icra ederkenki hâli bakımından tasvir edilir:

1721:

Canlı cansızın kıynıy,

Cansız kıçkırıp cılıy.

(Baraban)

Canlı cansız şiddetli döver,

Cansız bağırıp çağırarak ağlar.

(Davul)

Bilmecelerde *akordeon*, kişileştirilerek şekli bakımından tasvir edilmiştir:

1720:

*Tené cıyırçıklı, küzé yuk,
Üzé téllé, lekin süzé yuk;
Barmagı küp te, az da,
Kızıga aña yeş te, kart ta,
Yégét te, kız da.*

(Garmun)

*Teni kırışıklı, gözü yok,
Kendi dilli, lakin sözü yok;
Parmağı çok da, az da,
İlginçtir o genç de, yaşlı da,
Yiğit de, kız da.*

(Akordeon)

Kazan Tatar bilmecelerinin folklor derlemeleri sonucunda toplanan ve kaydedilenlerinin büyük çoğunluğu ananevi, yani inkılaba kadar olan dönemde doğmuştur. Ancak Sovyet zamanında doğan, zamanımıza yakın bir dönemde inşa edilen bilmecelerle de sıkça karşılaşmaktayız. Oktyabr İnkılabı'nın⁵¹³ ardından halkın hayatında gerçekleşen büyük değişimler; bilim, teknik, fen alanlarındaki gelişmeler içtimai hayata dolayısıyla da sözlü kültüre sirayet etmiştir.⁵¹⁴

1731:

Bér közgege dönya sıygan.

(Télévizor)

Bir aynaya dünya sığmış.

(Televizyon Alıcısı)

Teknolojik gelişmelerle toplumun gündelik hayatındaki yerini alan elektronik ürünleri konu edinen bilmecelerde, halkın bu ürünlere bakışını, belki hayretini, ürünlerin şekil ve işlev özelliklerini bulabiliriz:

1728:

*Kéçkéne géne öy,
Éçé tulı köy.*

(Radioalgıç)

*Küçücük ev,
İçi dolu beste.*

(Radyo)

1732:

*Ak aşyavlık yaptık,
Éçéne baktık,
Bér segatte kışın da taptık,
Yazın da taptık.*

(Ékran)

*Ak sofrı örtüsü örttük,
İçine baktık,
Bir saatte kışın da bulduk,
İlkbaharda da bulduk.*

(Ekran)

1727:

Popugay tügél - canı yuk,

Papağan değil - canı yok,

⁵¹³ Ekim 1917 Rus İhtilali.

⁵¹⁴ Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.13.

Eytken süzné kabatlıy.

(Magnitofon)

Söylediğin sözü tekrarlar.

(Teyp)

IV.2.2.27. Savaş Silahları ile İlgili Bilmeceler

Kazan Tatar bilmeceleri halkın yaşam tarzı ve materyal kültürü hakkında çok tarihi detaylar sunmaktadır. İlk zamanlarda av ve savaş silahı olarak üretilen ve kullanılan *ok* ileyaya dair bir bilmece şöyledir:

1733:

Kiyérép torgan nisé iken?

Oçıp kitken nisé iken?

Barıp tigen nisé iken?

Kan çırgan nisé iken?

(Ceye, uk)

Gerip duran nesi imiş?

Uçup giden nesi imiş?

Gidip değen nesi imiş?

Kan çıkaran nesi imiş?

(Yay, Ok)

Av ve savaş silahı olarak kullanılan *yay okları* Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nden elde edilen bilgilere göre üç kısımdan oluşur: sap kısmı, uçluk ve kuş teleği. Sap kısmı, düz tabakalı ağaçlardan yahut kamıştan hazırlanırken uçluklar, demirden yapılmaktadır. Ancak Taş ve Bronz Çağlarında sert taştan veya kemikten hazırlandığına ilişkin malumatlar da bulunmakta ve bilmecelerde de yer almaktadır. Kuş telekleri ise okun hedefe, doğru yönelmesi ve dönerek uçuşu maksadıyla sapın başına kısıtılır. Kaynaklara göre Rus oklarına iki kuş teleği yerleştirilirken Tatarların ve bazı doğu halklarının okları üç ya da dört tüylü olabilmekteymiş. Tatar bilmecelerinde kuş teleklerinin sayısı ile ilgili bilgilere ulaşabilmekteyiz.⁵¹⁵

Ul ne koşdır, üç kanat bérle oçar?..

O nasıl kuştur, üç kanat birlikte uçar?..⁵¹⁶

Şimdi okun kısımlarını bilmece üzerinde analiz edelim:

Yartısınıñ yartısı -

Kayın ağaç yartısı,

Yartısınıñ yartısı -

Tuñ timérnéñ yartısı,

Yartısınıñ yartısı -

Oçar koşniñ yartısı.

Yarisının yarısı -

Kayın ağacı yarısı,

Yarisının yarısı -

Don demirin yarısı,

Yarisının yarısı -

Uçan kuşun yarısı.⁵¹⁷

⁵¹⁵Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.16.

⁵¹⁶Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.16.

Bu bilmecede ok, daha evvel söylediğimiz gibi üç kısımdan meydana gelir. Sapı düzdür ve sapın hammaddesi kayın ağacıdır. Uçluğu demirden üretilmiş olup oka kuş teleği de yerleştirilmiştir. Aynı bilmecenin başka bir varyantı da şöyledir:⁵¹⁸

1735:

Suda balık yartısı,-

Yartısınıñ yartısı;

Urmandagı ağaçnıñ

Yartısınıñ yartısı;

Oçar koşnıñ yartısı,-

Yartısınıñ yartısı.

(Uk)

Suda balık yarısı,-

Yarısının yarısı;

Ormandaki ağacın

Yarısının yarısı;

Uçan kuşun yarısı,-

Yarısının yarısı.

(Ok)

Bilmecenin bu varyantında daha evvel analiz ettiğimiz bilmecenin aksine demirin yer almaması ilgimizi çekmiştir. Demir yerine “*Suda balık yarısı, - / Yarısının yarısı*”ifadesi kullanılmıştır. Bu dizelerden okun uçluğunun balık kemiğinden üretildiği anlaşılmaktadır.İhtimaldir ki bu bilmece, demir henüz bulunmadan yani demirin kullanılmadığı bir dönemde doğmuştur.⁵¹⁹

1734:

Ul nedérkém: başı ayırı, tögé bar,

Başı üzre ak timérden bürké bar,

Eger Alladan ferman bulsa,

Can alırga irké bar.

(Uk)

O nedir ki: başı ayırı, tüyü var,

Başı üzre ak demirden börkü var,

Eğer Allah'tan emir olsa,

Can almaya gücü var.

(Ok)

Sınıf ideolojisinin olmadığı zamanlarda *silah*, avcılık ve savaş ihtiyaçlarını tatmin etmekteydi. Ancak devletin ortaya çıkışı ile birlikte iktidar tarafından vatandaşa boyun eğdirmek, güç göstermek gibi farklı amaçlarla kullanılmaya başlandı. İşte hizmet kişinin silahla olan münasebetinin tasvir edildiği aşağıdaki bilmecede *tüfeğin* ayrıcalıklı, üstün sınıf mensuplarının kolunda-zira han ve beylerin elindedir- halkı ezme vasıtası olarak kullanıldığı pek güzel ifade edilir:⁵²⁰

1744:

Bér kansız malay

Bigé de yarıy,

Bir kansız oğlan

Beye de yarar,

⁵¹⁷Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.16.

⁵¹⁸Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.16.

⁵¹⁹Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.16.

⁵²⁰Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.17.

Hanga da yarıy,
Üzé gél kan yalıy.

(Miltık)

1758:

Şav-şav, şav kamış,
Şav kamışınıñ arasında
Altın başlı bér kamış.

(Soldatlar hem général)

Hana da yarar,
Kendi her vakit kan yalar.

(Tüfek)

Uğultulu gürültülü baştan başa kamış,
Baştan başa kamışın arasında
Altın başlı bir kamış.

(Asker ve General)

Savaş aletleri son zamanlarda daha çok güvenlik amaçlı kullanılmaktadır. Bunlar savaşlarda, millî bütünlüğü korumada, düşman güçlerini uzaklaştırmada önemli bir işlev görmektedir. Savaş aletlerini kullanma amacını gördüğümüz bilmecelerde, bu aletlerin nasıl çalıştığı ve fiziksel özellikleri hakkında da tasvirler yer almaktadır:

1754:

Aşaganı timér, tökérgené ut,
Annan doşmanga tıngı yuk.

(Tup, puşka)

1756:

Ayaksız-kulsız,
Urman-sular kiçer,
Doşman kilép çıksa,
Ayak-kulın kiser.

(Tank)

Yediği demir, tükürdüğü ateş,
Ondan düşmana rahat yok.

(Top)

Ayaksız elsiz,
Orman sular geçer,
Düşman gelip çıksa,
Ayağını elini keser.

(Tank)

IV.2.2.28. Din, Mit, Ruhaniler ile İlgili Bilmeceler

“Milleti millet yapan faktörler arasında dil faktörü başta gelmekle beraber, din faktörü de mühim yer tutar, işte bu noktadan baktığımızda genelde eski Sovyetler Birliği’nde inanç hürriyetinin kısıtlanmış olduğunu görürüz.”⁵²¹

Kazan Tatar Türkleri, X. yüzyılda İslamiyeti kabul etmiş ve Türkistan’ın İslamlaşmasında önemli katkılar sağlamışlardır.⁵²² Ancak Kazan Hanlığının Rus egemenliğine girmesinin ardından (1552) kültürün en önemli unsuru olan din

⁵²¹Nadir Devlet. (2002). Tataristan Cumhuriyeti. *Türkler*, c.20, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s.56.

⁵²²Kafesoğlu, a.g.e., s.208.

konusunda da Ruslar tarafından çeşitli zorlamalara ve özden uzaklaştırma çabalarına maruz kalmışlardır.⁵²³

Kazan Türklerinin halk edebiyatında Rusların bıraktığı dinî tazyiğin derin izleri şu manzum eserde de kendini gösterir:

“Biz Allaktan tiledik musulmanga çığarga
Bizge xoday yazgan iken iski dinden çığarga
Cağfar kagiz yazdırgan padişaga birirge

Padişahdan üküm kilgen zindan içine kirirge
Kagiz birdik padişaga islâm dinin sorarga
Gubernatır kilup tüşkeç mümkün tuğil çıdarga...”⁵²⁴

Kırım, Başkurt ve Kırgız-Kazak Türklerinin ünlü destanlarından biri “*Çora Batır*”dır. Bir gün Kazan Müslümanları “*Çora*”ya gider ve ondan bir şey ister: “*Sen bir azizsin. Şu ivan rusu öldür.*”Görüldüğü gibi Kazan Türklerinin yaşadığı acılar diline, sözlü edebiyatına yansımıştır. Kazanlıların Ruslarla ilgili intibalarını onlar arasında ünlü olan şu atasözünde de görebiliriz: “*Rus baban olsun, belinde kara baltan olsun.*”⁵²⁵

“Tatar Türklerinin en başta cami, medrese gibi dinî ve millî eserleri yıkılıp yok edilmiş, ardından da ileri gelenler zorla veya menfaat karşılığı Hıristiyanlaştırılmışlardır. Her şeyin din ve ümmet esasına göre değerlendirildiği bir dönemde Hıristiyanlığı kabul etmek, milliyet olarak da Rusluğu seçmek anlamına geliyordu. Ruslar, Kazan Tatar Türklerini Hıristiyanlığa ve Rus kimliğine alıştırmak için, soy isimlerinin sonuna -ev, -ov, -ski gibi Rusça ekler getirmişlerdir.”⁵²⁶

Zorla Hıristiyanlaştırılan bir kısım Tatar Türk’ü yeniden Müslümanlığa dönmüşse de bir kısmı Hıristiyanlıkta kalmıştır. Hıristiyanlıkta kalan Tatarlara *Kreşin Tatarı* denmektedir.⁵²⁷Tatarların çoğunluğu ise Müslüman’dır. Kazan Tatar Türkleri Müslümanlığı koruyan ve en iyi şekilde yaşayan Türk topluluklarından biridir. Müslüman bir toplum olarak hoşgörüyü merkeze alan Kazan Tatarları, farklı inançlara saygılı ve evrensel değerlere bağlı bir millettir.⁵²⁸Halk, inancının gereklerini yerine getirmektedir ki kültürün önemli değerlerinden olan dinî inanç ve ibadetler de bilmecelere yansımıştır:

1760:

Kém üzéne tiñ tapmıy?

(Alla)

Kim kendine denk bulmaz?

(Allah)

⁵²³Özkan, a.g.e., ss.205-208.

⁵²⁴İnan, a.g.e., c.II, ss.117-124.

⁵²⁵İnan, a.g.e., c.II, ss.117-124.

⁵²⁶Er, a.g.t., s.8.

⁵²⁷Devlet, a.g.m., s.48.

⁵²⁸Garipov, a.g.t., ss.62-63.

IX. Asrın ilk yarısında İslam dininin devlet dini olarak ilanının ardından BulgarTatarlarında dinî motifler, efsane ve rivayetler dışında bilmecelerde de kendini göstermiştir. Dünyadaki ilk insanın balçıktan yaratıldığını belirten ifadeler mitoloji, folklor ve edebiyatta konu edilmiştir. Cevabı “*Adem Peygamber*” olan aşağıdaki bilmece de bunların arasındadır: ⁵²⁹

1761:

Tumadı, üldé.

(Adem Peygamber)

Doğmadı, öldü.

(Adem Peygamber)

İslam dininin Bulgar Devleti tarafından kabul edilmesiyle birlikte “*Muhammed sallallahu aleyhi vessellem*” adı da halkın gönlüne olduğu gibi günlük hayatına, diline dolayısıyla da şiirine, rivayetlerine, efsanelerine, destanlarına ve elbette bilmecelerine girmiştir. Peygamber efendimizi ve onun dört yoldaşını anlatan aşağıdaki bilmece destan tarzındadır. Bu benzerlikle ilgili olarak N. İsenbet; eski zamanlarda halk ozanlarının mollalar tarafından cahillik ile suçlandığını, onların da dombra eşliğinde söylediklerini hece bilmecelerine dönüştürdüklerini bildirir. Bu bilgidен hece bilmecelerinin de çok eski zamanlarda doğduğu anlaşılmaktadır. ⁵³⁰

1762:

Bar iken, di, dönyada bér baytirik, ⁵³¹

Gevherden dürt botagı aña térek;

Tabışmagım uyla da tap, uyna da tap,

Monı tapkan kэшéneñ akılı zirek.

(Möhemmet peygamber, anıñ dürt yuldaşı)

(Muhammet Peygamber, Onun Dört Yoldaşı)

Var imiş, denir, dünyada bir baydirek,

Cevherden dört budağı ona direk;

Bilmecemi düşün de bul, oyna da bul,

Bunu bulan kişinin akılı keskin.

1763:

Altın bélen uralgan,

Kömés bélen çornalğan,

Küp illerde yöreğen,

Küp kэшége timegen.

(Kor'en)

Altın ile sarılmış,

Gümüş ile sarınmış,

Çok memleketlerde yürümüş,

Çok kişiye değmemiş.

(Kur'an)

Rus kültürü ile iç içe olan Kazan Tatar Türkleri, onlarla aralarındaki kültürel farkı oruçla ilgili bir bilmecede de dile getirir. Ruslar, Hristiyan oldukları için oruç

⁵²⁹Urmançı, a.g.e., s.192.

⁵³⁰Urmançı, a.g.e., s.193.

⁵³¹ Baytirik: Kökü yedi kat derinlerde, başı yedi kat gökte olan ağaç.

tutmazlar ve gündüz yemek yerler. Fakat Müslüman olan Kazan Tatarları, oruç-bilmecede de belirtildiği gibi otuz gün- tutmaktadır ve ancak iftar vaktinde yani akşam yemek yiyebilir:

1766:

Ramazan ayında bér canvar kileçek,

Ozınlığı utız arşın,

Kiñlégé dürt arşın bulaçak:

Köndéz rus aşayaçak,-

Kiç tatar aşayaçak,-

Ul canvarniñ isémé niçék?

(Uraza)

Ramazan ayında bir canavar gelecek,

Uzunluğu otuz arşın,

Genişliği dört arşın olacak:

Gündüz Rus yiyecek,-

Akşam Tatar yiyecek,-

O canavarın ismi nasıl?

(Oruç)

Bilmeceler konuları bakımından halkın sosyal-içtimai tarihi ve yaşanan ortamda varsa sınıf ideolojisi hakkında önemli ayrıntılar verir. Halk, sayıca fazla olmamakla birlikte, sosyal adaletsizliği ve ezici sınıf temsilcilerini de bilmecelerine konu etmiştir. Bu tür bilmecelerde dikkati en fazla çekenler din adamlarıdır. Ruhanilerin dış görünüşünde, giyim kuşamında, hareket ve tavırlarında tuhaf olan yanlar halkın nazarından kaçmamış, halk tarafından ustaca tasvir edilmiştir. Sınıf ayrımı olduğuna hükmeden halk, *ruhanilerin görünüş ve tavırlarını* tasvir edip gülmüş, keyiflenmiştir.⁵³²

1793:

Arttan - at koyrığı,

Aldan - keçe sakalı.

(Pop)

Arkadan - at kuyruğu,

Önden - keçi sakalı.

(Papaz)

1794:

Miné uki uñnan sulga, suldan uñga,

Barıbér min üzgermemén haman şunda;

Ye eyt indé, söyékklé dus, min kém bulam? -

Eremtamak kém soñ, ye, eyt?

- Min şul bulam.

(Pop)

Beni oku sağdan sola, soldan sağa,

Nasıl olsa ben değişmem devamlı şurada;

⁵³²Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.17.

Ya söyle şimdi, sevgili dost, ben kim olurum? -

Otlakçı kim ya, ya, söyle?

- Ben o olurum.

(Papaz)

1776:

Ozun kolga başında

Añgıra sarık kışkıra.

(Manara, mezin)

1785:

Yözlep adem kotırta,

Art yagına utırta,

Herbérénnen tutırta.

(İşan)

1789:

İşekten kére,

Ménderge ménép utıra.

(Mulla)

1792:

Bér ayağı cirde,

Bér ayağı güilde,

Kaysı öyge kéirse de,

Urını türde.

(Mezin)

Uzun direk başında

Koyun beyinli bağırır.

(Minare, müezzin)

Yüze yakın insan kudurtur,

Arka tarafına oturtur,

Her birinden doldurtur.

(Mürşit)

Kapıdan girer,

Mindere çıkıp oturur.

(İmam)

Bir ayağı yerde,

Bir ayağı mezarda,

Hangi eve girse de,

Yeri başköşede.

(Müezzin)

Tufan ile ilgili aşağıdaki bilmeceye mitteki balık tasvir edilmiştir:

1784:

Tufanda Nuḥ kimesénde bar ḥ an iyesé de bulgan, bérésé bulmıyça kalgan.

Üzé elé de yeşi. Nerse?

(Miftağı balık)

Tufanda Nuh gemisinde var han sahibi de olmuş, biri olmayınca kalmış.

Kendi öyle yaşar. Ne ise?

(Mitteki Balık)

IV.2.2.29. Çeşitli Temaları İçeren Bilmeceler

Konuları bakımından oldukça zengin olan Kazan Tatar bilmeceleri, geniş bir yelpazede analiz edilmiştir. Ancak insan hayatına ve onun ait olduğu Evren'e dair soyut, somut her şeyin konu edilebileceği bilmecelerde bu tasnif dışında kalan ve muhtelif temaları içeren bilmeceler de mevcuttur:

1806:

Kéşésé bar, canı yuk.

(Fotoresém)

Kişisi var, canı yok.

(Fotoğraf)

Bilmecelerde nesnelere, fiziksel özelliklerine ve işlevlerine göre tasvir edilmiştir:

1795:

Canı yuk, kanı yuk,

Üzé timérné tarta.

(Magnit)

Canı yok, kanı yok,

Kendi demiri çeker.

(Miknatis)

1811:

Yögré bélmi, sikére béle.

(Uyınçık tup)

Koşar bilmez, sıçrar bilir.

(Oyuncak top)

1810:

Tüm-tügerék, kıp-kızıl,

Eylenedér zır da zır.

(Bötérçék)

Yusyuvarlak, kıpkızıl,

Dönüyordur fır da fır.

(Topaç)

Aşağıdaki bilmecede çeşitli meslek mensuplarına ilişkin özellikler ve işlevler verilmiştir. Bu mesleklerin, Kazan Tatar Türklerinin temel meşguliyetleri ve geçim kaynakları olduğu hatırlanmalıdır:

1802:

Timér-koriç bulatnı

Kamır itken bar miken?

Ozın, ozın, ozın yul,

Oçına çıkkan bar miken?

Arka avılñın utınnan

At utlatkan bar miken?

Tibéngésén tirletép

Tönle yurtkan bar miken?

Demir-çelik çeliği

Hamur eden var mıymış?

Uzun, uzun, uzun yol,

Ucuna çıkan var mıymış?

Arka köyün otundan

At otlatan var mıymış?

Atın eyeri altına konan keçeyi terletip

Gece vakti rahvan yürüyen var mıymış?

Kunan kuyniñ koyrığın

Yalgız cigen bar miken?

İdél bélen Cayéknıñ

Bilén bugan bar miken?

(Timérçé, sevdeger, kervançı, yulavçı, sunarçı, balıkçı)

(Demirci, Tüccar, Kervancı, Yolcu, Avcı, Balıkçı)

İki yaşında koyunun kuyruğunu

Yalnız yiyen var mıymış?

İdil ile Cayık'ın

Belini bağlayan var mıymış?

IV.2.2.30. Ses-Harf, Söz-Hece, Metagramlar ve Hece Bilmeceleri

Bu tür bilmeceler, kelime oyunu esasında oluşturulmuştur. Bilmecede içerisinde verilen ipuçları vasıtasıyla bilmeceye sindirilmiş *sözcükler* veya kelime içerisine gizlenmiş *harf* ve *heceler* bulunur. Bu sebeple bilmecede yer alan sözcükleri, harf veya heceleri bakımından iyi analiz etmek gerekir.

1813:

Meskeüde bér de yuk, Kazanda ikev.

(“A” heréfé)

Moskova'da hiç yok, Kazan'da iki tane.

(“A” harfi)

1819:

Cirnéñ urtasında ni bar?

(“İ” heréfé)

Yerin ortasında ne var?

(“İ” harfi)

1824:

Urmanda bar, kırdada yuk,

Munçada bar, öyde yuk.

(“M” heréfé)

Ormanda var, kırdada yok,

Hamamda var, evde yok.

(“M” harfi)

1827:

Meskeü ile Kazanda yuk,

Pitérbur ile Orénburda bar;

Taşkénit ile Ufada yuk,

Estérhan ile Samarda bar.

(“R” heréfé)

Moskova ile Kazan'da yok,

Piterbur ile Orenburg'da var;

Taşkent ile Ufa'da yok.

Esterhan ile Samar'da var.

(“R” harfi)

1817:

Kazanniñ urtasında ni bar?

(“Z” heréfé)

Kazanın ortasında ne var?

(“Z” harfi)

1838:

*Ul nidérkém: ikédér insanda,
Öçten artık bulmadı ħayvanda,
Sinde bar, minde bar, galemde yuk,
Cömlede bardır disem, ademde yuk;
Kémsede bulmas, veli her şeyde bar,
Bulır aniñ bélen galem de vekar;
Unbiş bulmuş aniñ menzilleré,
Béréne kadir tügél barmak béré;
Bér-iké-öçten ziyade bulmadı,
Dürtné bér kémse kürmedé;
Şama bargan öçné kürdé,
Mısırğa bargan hiçbériné kürmedé.*

(Garep ħeréfleréndegé noktalar)

*O nedir ki: ikidir insanda,
Üçten fazla olmadı hayvanda,
Sende var, bende var, âlemde yok,
Cümlede vardır desem, insanda yok;
Kimsede olmaz lakin her şeyde var,
Olur onunla âlem vakar;
On beş olmuş onun menzilleri,
Birine kadir değil varmak biri;
Bir-iki-üçten ziyade olmadı,
Dördünü bir kimse görmedi;
Şam'a giden üçünü gördü,
Mısır'a giden hiçbirini görmedi.*

(Arap Harflerindeki Noktalar)

Bazen bilmede sorulan bir kelimeyi oluşturan heceler, münferit olarak veya birkaç hece grubu şeklinde değerlendirildiğinde her bir hece ya da grubun ayrı bir kelime olduğu fark edilir:

1874:

*Bérénçé icégé - ħayvan,
İkénçé icégé - boyırık figil',
İkésé bérge - koş isémé.*

“Sıyrıcık”

(“sıyr” hem “çık”)

*Birinci hecesi - hayvan,
İkinci hecesi - emir fiili,
İkisi birlikte - kuş ismi.*

“Sığırıcık”

(“inek” ve “çık”)

1876:

İsémé iké süzden kuşılğan. Bérénçésé - cir yözénde iñ küp bér nerse, ikénçésé - kéçkéne bér ħayvan; ikésén bérge cıyğanda, öyén üzé bélen yörte torgan bér ħayvanniñ isémé çıksın.

“Taşbaka”

(“taş” hem “baka”)

İsmi iki sözden oluşmuş. Birincisi - yeryüzünde çok geniş bir şey ikincisi - küçük bir hayvan; ikisini beraber toplayınca, evini kendisi ile yürüten bir hayvanın ismi çıksın.

“Kaplumbağa”

(“taş” ve “kurbağa”)

1878:

Atlar añlıy torgan iké süznéñ aǵırına “k” ħeréfén kuşsañ, ademnéñ kisseñ de avırtmıy torgan bér eg'zasınıñ isémé çıgar. Ul nerse?

“Tırnak”

(“tır-r” hem “na-a”)

Atların anladığı iki sözün sonuna “k” harfini koysan, insan kesince bile ağrımayan bir uzvunun ismi çıkar. O ne ise?

“Tırnak”

(“çüş” ve “deh”)

IV.2.2.31.Soru Bilmeceler

Bilmeceyi kinayeli şekilde söylemek için kullanılan bir yöntem de bilmeceyi soru ile oluşturmaktır. Soru bilmecelerinde asıl hüner sorunun manasını, çetrefilli ve hileli makyajından sıyrıp kavrayabilmektedir.⁵³³ Kafa karıştırmak üzere kullanılan ifadeleri ayırıştırmak ve hızlı düşünmek bu bilmeceleri çözenin altın kurallarıdır. Soru bilmeceleri genellikle nesir formunda olmalarıyla da dikkati çeker:

1923:

— *Bér kэшé utırıp tora, di. Ul torıp kitse de, sin anıñ urınınautıra almıysıñ. Ul kэшé kayda utıra?*

— **Sinéñ tézende.**

— *Bir kişi oturup durur, der.O durup gitse de, sen onun yerine oturamazsın. O kişi nerede oturur?*

— **Senin dizinde.**

1906:

— *Dönyada öç kэшé ħayvan bélen söyleşe. Kémner?*

— **Avıl agayé atı bélen, avçité bélen, yalgız karçık pésiyé bélen.**

— *Dünyada üç kişi hayvan ile konuşur. Kimler?*

— **Köy ağası atı ile, avcıköpeği ile, yalnız yaşlı kadın kedisi ile.**

1914:

— *Nersené kürü iñ ciñél?*

— *Neyi görmek en kolay?*

— **Kэшé gayébén.**

— **Kişi ayıbını.**

⁵³³Tatar Җалық Ысаты Табышмактар. s.5.

Soru bilmecelerinde cevapların bu derece basit olabileceği çoğu kez akla gelmez. Zihin bu kadar kolay bir sonuçla karşılaşacağına ihtimal vermediği için farklı yerlerde oyalanır durur. Asıl espri buradadır; cevap çok basittir:

1925:

— *Remziye cidé yeşé tulgaç nişli?*

— **Sigézge çıga.**

— *Remziye yedi yaşı doluncane yapar?*

— **Sekize çıkar.**

1902:

— *Kaysı ay kaléndar'da yuk?*

— **Havadagı ay.**

— *Hangi ay takvimde yok?*

— **Havadaki Ay.**

1929:

— *At ni öçén ulak yanına kile?*

— **Ulak anıñ yanına kilmegenge.**

— *At niçin oluk yanına gelir?*

— **Oluk onun yanına gelmediği için.**

1930:

— *Sıyır ni öçén yata?*

— **Utra almaganga.**

— *İnek niçin yatar?*

— **Oturamadığı için.**

1968:

— *Suda nindi taş bulmıy?*

— **Korı taş.**

— *Suda hangi taş olmaz?*

— **Kuru taş.**

IV.2.2.32. Aritmetik Bilmeceler

Bu tür bilmeceler matematikteki sayı problemlerini anımsatmaktadır. Dört işlem becerisi gerektirir. Cevap basit bir hesaplama neticesinde sizi sonuca götürecektir. Fakat içeriğindeki hileler, bilmeceyi cevaplayacak olan kişiyi şaşırtıp izden saptırabilir. Kişi bu çeldiricilere takılmazsa mantık yürüterek ve dört işlem yaparak cevabı kolayca bulabilir.

Aritmetik bilmeceler karşımıza şiirî formda çıkabilir:

2010:

İké sigéz - unaltı,

Yene sigéz, yine altı.

İké altı, bér sigéz,

Bér yégérmé, bér utız.

(Yöz)

İki sekiz - on altı,

Yine sekiz, yine altı.

İki altı, bir sekiz,

Bir yirmi, bir otuz.

(Yüz)

2012:

Öçev-öçev öç töşte,
Bérev géne bér töşte.

(Un)

Üçü üçü üç köşede,
Biri yalnızbir köşede.

(On)

2013:

Kırda kırık bagana,
Baganalar sayın kırigar bocra,
Bocra sayın kırigar at,
Barısı niçe at?

(Altmış dürt méñ at)

Kırda kırk direk,
Her direğe kırkar zincir,
Her zincire kırkar at,
Hepsi kaç at?

(Altmış dört bin at)

2014:

Utira, di, dürt meçé,
Her meçé aldında - öç meçé,
Her meçénéñ koyrığında - bér meçé,
Barısı niçe meçé bulgan?

(Dürt meçé bulgan. Alar öyénéñ - dürt poçmagında utıralar. Her meçé üzénéñ koyrığında utira.)

(Dört kedi olmuş. Onlar evinin dört köşesinde oturur. Her kedi kendi kuyruğunda oturur.)

Oturur, der, dört kedi,
Her kedi önünde - üç kedi,
Her kedinin kuyruğunda - bir kedi,
Hepsi kaç kedi olmuş?

Aritmetik bilmecelelerin pek çoğunda şahıs kadrosu, olay, yer ve zaman gibi unsurları rahatlıkla tespit edebiliriz. Çünkü genellikle nesir formunda gördüğümüz bu bilmecelelerde öyküleyici anlatıma başvurulmuştur:

1996:

İkmek töyep kalaga baruçı öç kréstyan yulda bér yortka çey éçerge tuktagannar. Alar ħucaĥatınga durmuşlar. Bereñgé péşérerge kuşıp, yoklarga yatkannar. ħucaĥatın péşken bereñgélerné tabak bélen östelge kuygan da, üzé yort arasına eşler kararga çıgıp kitken. Ul çıgıp kitkeç, yulavçılarnıñ bérsé torıp bereñgélerné sanagan da, üzéne tiyéşlé öleşné aşap, yañadan yokıgayatkan. Annansoñ ikénçésé torgan. Ul ipteşénéñ aşaganın bélmegen, kalgan bereñgélerné tagın öçke bülép, bér öleşén aşagan da, şulay uk yokıga yatkan. Annan soñ öçénésé torıp, ipteşleré aşap yatkannı bélmice, kalganbereñgélerné tagın öçke bülgen hem üzéne tigen bereñgélerné aşap yatkan. Bérazdan öçésé de uyanıp karasalar, tabakta sigéz bereñgé kalgan bulgan. ħucaĥatın yulavçılarga niçe bereñgé péşergen?

(Yégérmé cidé bereñgé péşérgen.)

Ekmek yükleyip kaleye varacak öç köylü yolda bir eve çay içmeye durmuşlar. Onlar ev sahibi kadına patates pişirmesini emredip, uyumaya yatmışlar. Ev sahibi kadın pişen patatesleri tabak ile masaya koymuş ve kendi ev arasına işlere bakmaya çıkıp gitmiş. O çıkıp gidince yolcuların biri durup patatesleri saymış ve kendine düşen payı yiyip, yeniden uykuya yatmış. Ondan sonra ikincisi durmuş. O arkadaşının yediğini bilmemiş, kalan patatesleri yine üçe bölüp, bir payını yemiş ve onun gibi uykuya yatmış. Ondan sonra üçüncüsü durup arkadaşlarının yiyip yattığını bilmediğinden, kalan patatesleri yine üçe bölmüş ve kendine düşen patatesleri yiyip yatmış. Birazdan üçü de uyanıp baksalar, tabakta sekiz patates kalmış. Ev sahibi kadın yolculara kaç patates pişirmiş?

(Yirmi yedi patates pişirmiş.)

2015:

Biş almanı biş kéşége bérer almadan bülégéz de, bérsé kercinde kalsın.

(Bér kéşé almanı kerciné bélen ala.)

Beş elmayı beş kişiye birer elmadan bölünüz ama birisi sepette kalsın.

(Bir kişi elmayı sepeti ile alır.)

2007:

Bér samolyot “A” şeherénnen “B” şeheréne bér segat yégérmé minut oça. Şul uk samolyot kiré “B” şeherénnen “A” şeheréne siksenminut oça. Monı niçék añlatırğa?

(Siksen minut - bartbér bér segat yégérmé minut.)

Bir uçak “A” şehrinden “B” şehrine bir saat yirmi dakikada uçar. Aynı uçak geri “B” şehrinden “A” şehrine seksen dakikada uçar. Bunu nasıl anlatmalı?

(Siksen dakika eşittir bir saat yirmi dakika.)**IV.2.2.33. Cevapları Belli Olmayan Bilmeceleler**

H. Mehmetov,yapılan derlemeler dolayısıyla enstitü arşivinde cevabı bilinmeyen bilmecelelerin de olduğunu belirtirken cevabı bulanların enstitüyle iletişim kurmalarını istemiştir. Ancak poetik bakımdan dikkat çeken, orijinal bilmecelelerin,

cevapları belli olmamasına rağmen, seçilerek bu cilde eklendiğini de ifade etmiştir.⁵³⁴

Cevabı bilmeyen bu bilmeceler manzum yahut mensur şekilde olabilir:

2033:

Bér öyde öç kéşé tora. Herbérsénéñüzénéñ yozagı, aña yaraklı üz açkıçı bar.Yozaklar törlésé törlülçevde. Öçésé de bér ük işékke öç yozak salıp kiteler. Kaysı kaytsa da, işékné açıp kére ala. İşékné niçék biklegenner hem niçék açıp kére alalar?

(?)

Bir evde üç kişi durur. Herbirinin kendisinin kilidi, ona uygun kendi anahtarı var. Kilitlerinherbiritürlüölçüde. Üçü de bir kapıya üçkilit koyup giderler. Hangisi dönse de,kapıyı açıp girebilir. Kapıyı nasılıkapamışlar ve nasıl açıp girebilmişler?

(?)

2025:

Ak tavıgım kölde avnıy.

Ak tavuğum külde dalgalanır.

(?)

(?)

2027:

*Astı péçen, östé péçen,
Urtasında - yögrék tıçkan.*

*Altı ot, üstü ot,
Ortasında - hızlı sıçan.*

(?)

(?)

2026:

*Alay ittém, bolay ittém,
Kükey saldım, yugarı méndém.*

*Öyle ettim, böyle ettim,
Yumurta saldım, yukarı çıktım.*

(?)

(?)

IV.2.3. Bilmecelerin Yaratım ve Aktarım Bağlamı Özellikleri

Milletler ilkel zamanlardan beri bilmecelere sahiptir ve bilmeceler, okuma ve yazma bilmeyen insanlar tarafından yaratılmıştır. Zaman içinde hayat şartlarının değişmesi, uygarlığın gelişmesiyle birlikte bilmeceler çoğalmış ve yeni bilmeceler varlık göstermiştir.⁵³⁵Naki Tezel'in de belirttiği gibi bilmecelerin çok eski, ilkel, zamanlarda doğduğu tartışmasız olarak kabul edilmektedir.

⁵³⁴Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.33.

⁵³⁵ Tezel, a.g.e., s.VI.

Kazan Tatar bilmeceleri de sözü edilen ilkel zamanlarda mitolojinin tesiri ile ortaya çıkmıştır. O dönem toplumunun sosyal ve ekonomik durumları ile insanların üretmeye ve çalışmaya olan düşkünlükleri de bilmecelerin doğuşunu hazırlamıştır. Balıkçılık, avcılık ve tarım ile meşgul olan eski insanlar, tabiattaki her varlığın bir iyesi olduğuna inanmışlardır. Zira animizm gereği, o devir insanı tabiat varlıklarını canlı olarak düşünmektedir. Bu *tabiat iyeleri* orman, kır, yerleşim yerleri gibi pek çok mekânı tutmuş olabilir. İnsanların başına gelen hastalık, kaza ve belalar da, inanışa göre, söz konusu tabiat iyelerinin kızdırılmasından kaynaklanmaktadır. Tabiat iyelerinin gazabından korkan insan, onları sakinleştirmek ve onlara hoş görünmek adına günlük faaliyetlerini yürütürken gizli bir dil kullanmaya ve tabiat iyelerine övgü dolu sözler söylemeye başlar. Sözde var olduğuna inanılan tılsım etkisi, bu iyeler üzerinde olumlu sonuçlar verir. Fakat yasaklı yani tabu sözlerin kullanımı hâlinde tabiat varlıkları öfkelenecek ve insanlara kötü şekillerde musallat olacaktır. İşte bu sebeplerden ötürü kimi sözcükleri tabu olduğu için diline almayan insan, onlar yerine birtakım *takma sözler* kullanır. Kazan Tatar Türklerinin “*yeşérén tél*” veya “*tabu süz*” olarak belirttiği bu ifade biçimi “*gizli dil*” ve “*tabu sözler*”dir.⁵³⁶

“Burada önemli olan iptidai devir insanların kendilerinin yarattığı dil yardımıyla nasıl iş yaptıkları, başta büyü, oyun gibi hünelerini dil ile birleştirerek tabiatı, dinî şarkı, masal, bilmece gibi sözlü yaratılar ile nasıl kontrol ettikleri ve bu şekilde folklor türlerini faaliyete geçirdikleridir.”⁵³⁷

Sovyet Folklorcularından başta D. K. Zelenin olmak üzere İ.M. Kolesnitskaya ve V. P. Anikin bilmecelerin başlangıcının gizli dille düğümlendiği sonucuna ulaşmışlardır. Elbette gizli dil ile bilmeceler arasında bir eşitlik işareti konulamaz ve gizli dilin folklorun bir türü olduğu da söylenemez; ancak bilmecenin gizli dilden tohum aldığı ve sözlü ortamın epey eski bir türü olarak zaman içinde şekillendiği, filiz verdiği ve yeni tasvirlerle zenginleşerek bir kültür hazinesine dönüştüğü yargısına ulaşılabilir.⁵³⁸

Dilek Türkyılmaz da, bilmecelerin gizli dille oluştuğunu ve zaman içinde günümüz formunu aldığını belirtir:

“Bilmeceler bugünkü hâlini almadan önce, insanların içtimai hayatlarında gizlice konuşma, gizli dil, yani şartlı konuşma ihtiyacı duyulması noktasında meydana

⁵³⁶ *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. ss.7-8.

⁵³⁷ Türkyılmaz, a.g.m.,s.43.

⁵³⁸ *Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. s.9

gelmiştir. Bu gizli dil, eski inanışlara, sihir, tabu ve mistik törenlere bağlı bir şekilde doğmuştur.”⁵³⁹

N. İsenbet bilmecelerin nasıl var olduğunu açıklamak için “*yomak*” teriminin kökünden, “*yum-*”tan, yola çıkmış; aynı kökten türetilen “*yumuşa-*”, “*yumuşat-*” ve “*yumuş*” sözcükleri üzerinde durmuştur. “*Yumuş*” sözcüğü, “*emir, iş*” anlamlarına gelmektedir. “*Yumuş buyurma*”, “*emredip çalıştırma ve iş buyurma*” demektir. N. İsenbet; burada büyücü şamanların doğaya etki etme, onların sahiplerine boyun eğdirme, onları kızdırmama, yumuşatma ve onlara yumuş buyurma yani onlardan bir şeyler dileme gibi maksatlarla sözün tılsım gücünden faydalandıklarını, büyücülük ve sihir yaptıklarını ifade eder. N. İsenbet’e göre bu anlamdaki “*yum-*” fiilinden de “*yomak*” yani “*bilmece*” terimi doğmuştur.⁵⁴⁰ Dolayısıyla bilmeceler gizli dille beraber halkın hayatına girmiştir. Bilmecelerin gizli dille olan genetik yakınlığı, her ikisinin de varlığı kendi öz adıyla değil de takma sözlerle ifade etmesinden kaynaklanmaktadır:

“*Tavşan - ak teke.*”

“*Ak tekede boynuz yok. (Tavşan)*”

“*Yılan - kamçı.*”

“*Metal kamçıyı tutmak olmaz. (Yılan)*”

“*Mezarlık - dumansız köy.*”

“*Dumansız köy - o nedir? (Mezarlık)*”⁵⁴¹

“*Yerin kulağı vardır.*”⁵⁴² sözü animistik anlayışın bir özeti sayılır. İşte bu inanış, ağızdan çıkan sözlere dikkat etme ihtiyacını doğurmuş ve gizli dili, tabu sözleri ortaya çıkarmıştır.

Esmâ Şimşek de bilmecelerin doğuşunu gizli dile duyulan ihtiyaç ile ilişkilendirmiş ve gelişimini bu bağlamda oluşan gelenek ve göreneklere bağlamıştır. Örneğin gelinin belli kişilerin yanında konuşmaması, belli kelimeleri kullanmasının yasaklanmış olması veya büyüklerin yanında saygısızlık olur düşüncesinden ötürü çocukların isimlerinin söylenmemesi gizli dilin sosyal hayattaki devamlılığına işaret etmektedir.⁵⁴³

“... bilmecelerin doğuşu, mitolojinin etkisiyle, çeşitli tabiat hadiselerine bağlı olarak ortaya çıkan felaketlerden korunmak gayesiyle gizli konuşmalar şeklinde başlamış; gelenekler ise bu konuşmaları kuvvetlendirmiştir.”⁵⁴⁴

⁵³⁹ Türkyılmaz, a.g.t., s. 190.

⁵⁴⁰ Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.9.

⁵⁴¹ Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. ss.7-9.

⁵⁴² Türkyılmaz, a.g.t., s.191.

⁵⁴³ Şimşek, a.g.md., s 226.

⁵⁴⁴ Şimşek, a.g.md., s 226.

P. Naili Boratav, bilmecelerin anonim bir tür olduğunu onun yaratıcıları hakkında söylediği şu sözlerle ifade eder:

“Bilmeceler de, başka halk edebiyatı ürünleri gibi, kökenlerinde birey yaratmalarıdır; ama onların ilk yaratıcılarının kim olduğunu bulmak, bilmek mümkün değildir; çünkü bir bilmece söylenip halk içinde yayılmaya çıkar çıkmaz sahihsizlik onun bir niteliği olmuştur. Yakın bir zamanda bir rastlantı ile yaratıcısı öğrenilmiş bir bilmece bulsak bile onun bir halk edebiyatı ürününün alın yazısını sürdürerek yaşayıp yaşamayacağı üzerine kesin bir yargıya varamayız.”⁵⁴⁵

Naki Tezel de P. N. Boratav gibi bilmecelerin halkın ortak ürünü olduğunu ve nesilden nesile aktarılarak sözlü bir gelenek oluşturduğunu ifade etmiştir:

“... Bilinmeyen zamanlarda, bilinmeyen yerlerde, içimizden birçokları bilmeceler uydurmuşlar; bunlar, herkes tarafından beğenilmiş; dilden dile ve nesilden nesile geçerek milletin malı haline gelmiştir.”⁵⁴⁶

Mehmet Yardımcı, “*Bilmeceler, iki fikri mukayese edebilecek düzeydeki çocukların ya da halk kesiminin yaşayan dilleri arasında doğmuştur.*”⁵⁴⁷ sözyle bilmecelerin kaynağına ve halktan yansımalar olduklarına vurgu yapmıştır.

Araştırmacılar bilmecelerin kaynağının Doğu olduğu konusunda hemfikirdir. Bilmecelerin ilk yazılı örneklerine kutsal kitaplarda rastlanmaktadır. Brahmanizm’in temel yapıtı olan Vedaların dördüncü kitabı *Rig-Veda*’da Sanskritçe bilmecelerin bulunması, *Eski Ahit*’te ise Saba Melikesi Belkıs ve Hz. Süleyman arasında gerçekleşen bilmece yarışmasının zuhuru ile eserdeki diğer bilmeceler, bu durumu örneklendirmektedir.⁵⁴⁸

Mitoloji kahramanı Sphinks (Sfenks)’in, Kral Oidipus (Gedipus)’a sorduğu ve cevabı insan ömrünün merhaleleri olan bilmece oldukça ünlüdür. Yunan mitolojisine ait bu bilmece evrensellik kazanmıştır. Öyle ki tüm Türk sahasında bilinmekte ve söylenmektedir. Hikâyeye göre yüksek bir dağın tepesinde bulunan kuş bir bilmece sorar:

“*Ol nedir ki, seher dörd
Gün orta iki
Akşam ise üç ayaklı olur.*”

Kuş, söz konusu bilmeceyi çözemeyenleri öldürür. Nihayet bir gün, bilginin biri bilmecenin yanıtını bulur:

⁵⁴⁵ Boratav, a.g.e., s.115.

⁵⁴⁶ Tezel, a.g.e., s.VI.

⁵⁴⁷ Yardımcı, a.g.e., s. 89.

⁵⁴⁸ Doğan Kaya, a.g.md., s.434.

“O insandır. Bebekliğinde ellerini de yere dayayarak emeklediği için dört ayaklıdır. Gençliğinde yürür, iki ayaklı olur. Yaşlanınca, eline asa alarak yürüdüğü için üç ayaklıdır.” der.⁵⁴⁹

Türk sahasında söz konusu bilmecenin çeşitli varyantları mevcuttur. Bu bilmece çalışmamızın konusu Kazan Tatar Türkleri arasında şöyle geçmektedir:

892:

İrten dürt ayak,

Sabahleyin dört ayak,

Töşte iké ayak,

Öğleyin iki ayak,

Kiç öç ayak,

Akşam üç ayak,

Östénde bula mayak.

Üstünde olur işaret.

“Toplumların dinamik bir değişim sürecinden geçmesi ve pek çok eski geleneğin değişmesi ya da yok olması kaçınılmazdır. Hal böyle iken bilmecelerin de eski fonksiyonları sürdürmesini ve geleneğin kendini aynı yoğunlukta hissettirmesini beklemek de doğru olmaz. Nasıl ki destan, efsane, mitik anlatılar zaman içinde masalsı bir hal almışlarsa, öldürücü silahlarla savaşmak kadar ciddi, tehlikeli bir ölüm kalım savaşı olan bilmeceler de birtakım kültürel ve bilimsel gelişmelere paralel olarak değişmiş ve bir oyun ve eğlence şeklini almıştır. Durum böyle olunca da bilmecelerde sorulan “şey”ler büyüsünü, sosyal ve dini önemini kaybeder. Bilmeceler herkesçe bilinen bilmeceler halini alıp, anonimleştiği zaman bir zekâ oyunu ve eğlence vasıtası halini alır.”⁵⁵⁰

Animizm ile bağlantılı eski işlevini yitiren bilmeceler bilgi yarışmalarında, sorulu-cevaplı gece eğlencelerinde, imece ile gerçekleştirilen çeşitli etkinlikler sırasında, mevsimlerle ilgili uygulamalarda ve çeşitli bayramlarda eğlenme ve zihni keskinletme amacıyla kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde daha çok pedagojik maksatlara hitap eden bilmeceler, genellikle çocuklar ve yaşlılar arasında eğlenmek üzere söylenir.

“Sözlü gelenekte yer alan tamamen söz ile, kısmen söz ile ve tamamen sözsüz yaratılan, ama sözlü geçiş ve iletişimle fertler arasında dolaşan ve nesilden nesle geçen tüm unsurları, yapı, muhteva, biçim ve fonksiyonları ne olursa olsun, **sözlü kültür**ün kapsamına alacağız. Bunların her biri oluştukları sözlü ortam toplumunun “ortak” kabulleri olarak, kendilerine mahsus birer **gelenek** yaratmışlardır.”⁵⁵¹

Sözlü kültür ürünü olan bilmeceler de kendilerine has bir yöntem ve geleneğe göre sorulur. Bilmecenin cevabını bulamayan muhakkak bir bağışta bulunur. Bilmecayı çözmek, ipucu istemek, soruya karşılık vermek, ortaya sürülen şartlar, cezalar ve ödüller geleneğin bir gereği ve sonucudur. Bilmeceler ortama, yaş

⁵⁴⁹ Esmâ Şimşek, a.g.md.,s. 226.

⁵⁵⁰ Türkyılmaz, a.g.t., ss.217-218.

⁵⁵¹ Dursun Yıldırım. (1998). *Türk Bitiği*. Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara, s.39.

grubuna, kültür seviyesine, inanç ve değerler sistemine, topluluğun kadınlar/erkekler veya karışık olup olmamasına göre seçilir ve sorulur.⁵⁵²

Bilmeceyi sormadan önce, ortamın hazırlanması; sessizliğin sağlanması, dikkatlerin bilmeceyi soran kişinin üzerinde toplanması gerekmektedir. Bu amaçla, Adana’da bilmece sorulmadan evvel, dinleyicileri meraklandırmak ve onların dikkatini çekmek üzere “*İndim kuyu dibine, sildim süpürdüm; silkindim çıktım.*” gibi tekerlemeler söylenirdi. Tekerlemeyi duyanlar bilmece sorulacağını anlardı. Bilmeceyi soranlar anlatımı süslemek, dikkatleri kendi üzerlerinde toplamak veya karşı tarafı yanıltmak gibi maksatlarla jest ve mimikler yaparlardı; ip, mendil, sopa gibi nesnelere kullanırlardı. Yere serilen mendil, “*Bilmeceyi sordum, cevabını içine koydum.*” sözüyle katlanır ve bilmececiye cevaplandırılması beklenirdi.⁵⁵³

Erman Artun, Tekirdağ’da bilmece sormak üzere özel toplantılar düzenlenmediğini; bilmece sorma geleneğinin evlenme ve sünnet törenlerinde, akşam sohbetlerinde, bulgur çekme, salça yapma, hasat zamanı, yufka açma gibi imce ile gerçekleştirilen işlerde ve arkadaş toplantılarında devam ettiğini belirtir. Bu gelenek, kültürel alışverişin yoğun olduğu yerlerde ve şehirlerde eskiye oranla azalmış ve değişimlere uğramış olsa da kapalı toplum özelliği gösteren köylerde varlığını sürdürmektedir.⁵⁵⁴

Bilhassa kadınların ve genç kızların beraberce yaptıkları erişte kesme, ceviz kırma, salamura yapma gibi işlerde bilmece sorma geleneksel bir eğlence hâline gelmiştir. Bilmece atışmaları iki kişi arasında olabildiği gibi iki grup arasında da gerçekleşebilir. Grup üyeleri bilmece çözmeye mahir olanları kendi grubuna dâhil etmek ister. Grubun bir sözcüsü yoktur, grup içindeki her birey bilmece sorma ve bilmeceye cevap verme hakkına sahiptir. Taraflar oluşunca bilmece atışması başlar. Bu eğlenceli atışmaya çocuklar da rahatlıkla iştirak edebilir, oyun nezaket ve terbiye sınırları içinde sürdürülürdü.⁵⁵⁵

Bilmeceyi çözmeye zorlanan taraf “*Yenir mi, içilir mi?*”, “*Uçar mı, kaçır mı?*”, “*Canlı mı, cansız mı?*”, “*Sizde veya bizde var mı?*”, “*Bu odada bulunur mu?*” türünden sorular sorar ve karşılık alırdı. Bilmece çözülmezse bilmeceyi soran

⁵⁵² Erman Artun. (2008).*Seyirlik Köy Oyunları ve Anonim Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss.262-263.

⁵⁵³ Erman Artun. (1997). Adana’da Bilmece Sorma Geleneği. *Balıkesir Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü I. Halk Bilimi Bilgi Şöleni Bildirileri (2-4 Haziran 1997)*, Ankara, ss.159-169.

⁵⁵⁴ Artun, a.g.e., ss.263-264.

⁵⁵⁵ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e.,ss.8-10.

taraf “*Bana nereyi veriyorsun?*” der ve bilmecenin cevabını bulamayan taraf “*Nereyi istiyorsun?*” diye karşılık verir. Cevaben birkaç köy; Bursa, Konya, İstanbul gibi büyük şehirler; Şam, Tebriz, İsfahan şehirleri; hatta Cennet anahtarı veya bina gibi son derece kıymetli şeyler talep edilirdi.⁵⁵⁶

“Karşılıklı nezaket ve terbiye ile yoğrulmuş bu edebî zihin sporu boyunca şehir, memleket veya meyvelerden birini en çok kazanan üstün sayılır.”⁵⁵⁷

İstekleri karşılanmadıkça bilmeceyi soran, cevabı söylemez. Bilmeceyi soran kişi isteğini şöyle ifade eder:

“Gel Adana benim ol
Yiyeyim içeyim
Gezeyim tozayım”

“Gel Adana gel seni alayım
Yiyeyim içeyim içinde güller açayım
Seni istediğim gibi tepe tepe kullanayım”⁵⁵⁸

Ahmet Tacemen; Bulgaristan’da bilmece sorma geleneği ve ortamı ile ilgili şunları aktarır:

“Babalarımıza, dedelerimize şimdi bile sormuş olsak; imecelerde, arkadaş toplantılarında, bilmece havalarını bize, heyecanla anlatırlar. Bilmece sorulur. Cevaplayamayan, o yörede yürürlükte olan âdetlere göre, cezasını alır. Bulgaristan’ın Kırcalı Sancağı Yeri yöresinin Yapılar köyünde, bundan 40-50 yıl evvel, yürürlükte olan ananelere göre, bilmeceler bilinemediklerinde; zorluklarına göre, bilmeceyi bilene şehirler, kasabalar ve köyler “bağışlanarak”, cevapları öğrenilirdi. Bu; bilmece cevabına şehir, köy bağışlama âdeti bilmecenin değerine ve bu mevzuda çok eski âdetlere işaret etmektedirler. Bundan başka, bilmece sorma toplantılarında; bilmecenin cevabını öğrenme karşılığında, bilmeyen, gece gündüz demeden suya gönderilirdi. Çerez getirip, bilmeceyi bilene ikramda bulunurdu. Ya da bir mendilin ucu düğümlenerek avucu dövülürdü.”⁵⁵⁹

İbrahim Özkan, Bulgaristan’da bilmece sorma ve cevaplama bağlamının imecelerde, düğünlerde erkek tarafından gelen alayın karşılanması sırasında, televizyon gibi teknolojik araçların yaygın olmadığı zamanlarda vekış gecelerinde tütün pastallarken oluştuğunu aktarıyor. İbrahim Özkan yaptığı derlemeler sonucunda bilmece icra ortamlarının canlı ortamlar olduğunu söyler ve bağlamın Türkiye’dekilerle olan benzerliğine işaret eder: Bilmece atışmak üzere çocuklardan bazıları anne, bazıları ise babalarının tarafına geçerek iki grup oluştururlar. Anne ve baba çocukların zorlandığı yerlerde ipuçları verir. Cevap

⁵⁵⁶ Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., ss.8-9.

⁵⁵⁷ Şükrü Elçin. (2000). *Halk Edebiyatına Giriş*. Akçağ Yayınları, Ankara, s.616.

⁵⁵⁸ Artun, a.g.e., s.167.

⁵⁵⁹ Ahmet Tacemen. (1998). *Halk Edebiyatı Verileri Zemininde Türk Kimliği*. Niğde Üniversitesi Yay.,2. Baskı, Niğde, s.240.

bulununca bilmece sorma sırası karşı gruba geçer. Çocuklar sorulan bilmecenin cevabını bulmakta güçlük çekerse grubun en yaşlı üyesi devreye girer ve cevabı bulur. Cevabı bulunamayan bilmecelerin sayısı, hangi tarafın galip geldiğini belirler. Yenik gruptaki çocuk veya çocukların cezası, odanın kirliliğine takılı olarak aşağı sarkan ve sallanan soğan başını ağızlarıyla tutmalarındır. Zira bu durumu izlemek ve soğanı ısırma çalışmak aile içinde bir şenlik havasının oluşmasına vesile olur. Ancak değişen hayat şartları, eğlence anlayışında da farklılıklar oluşturmuş ve bilmece sorma geleneği de bu durumdan etkilenmiştir.⁵⁶⁰

Lûtfullah Sami Akalın; Erzurum’da uzun kış gecelerinde konu komşu, hısım akrabanın birbirlerine mesel sattıklarını bildirir.

“... Mesel satanın meseli bulunmadan biri daha mesel satarsa, veya, herhangi biri uzun müddet içinde kendine sorulan meselin cevabını bulamazsa ve oradakiler de onu satarlar:

En büyüklerine:
 — Gıdı gıdı bir geçim var alırsan?..
 — Alıram.
 — Neresini?..
 — Saçlarını.
 — Nedecahsan?..
 — Süpürge edecağam...⁵⁶¹

Kollarından kazma, ayaklarından köprü, burnundan oluk yapmak üzere kişinin her tarafı satılır. Mesel bulunamadığında, mesel satana hazineler teklif edilir; mesel satan ise cennetin anahtarlarını talep eder. Ardından da meselin cevabını bulamayana bir tekerleme söyleyerek meselin cevabı verilmiş olur:

“Diyemedin, diyemedin,
 Peynir eymek yiyemedin,
 Ben binerem gır ata,
 Sen binersen gurtlu-mutlu bir eşşeğe,
 Ben bütün dünyayı gezerem,
 Kâbe hurmalarını ye gelerem ki;
 Sen daha eşşeğin gurtlarını temizlirsen.
 Diyemedin ki, meselâ, makarna”.⁵⁶²

Konya’da da bilmecenin cevabı bulunamadığında bir tekerleme söylenir ve ardından cevabı açıklanırdı:

“Beri gelsin beri gelsin bağıyla, behçeleriyle, bütün güzellik ve düzenliliğiyle bana gelsin, ben yiyeyim, içeyim, zevk ve sefa edeyim, sen karşıma el pençe divan dur”.⁵⁶³

Cevabı bilemeyenleri hicveden sözler içeren bir tekerleme de şöyledir:

“... Oradan yıkıl,

⁵⁶⁰ Özkan, a.g.t., ss.544-548.

⁵⁶¹ Akalın, a.g.e., s.23.

⁵⁶² Akalın, a.g.e., s.23.

⁵⁶³ İçel, a.g.t.,s.316.

Buradan yıkıl,
Gel bizim eve tıkl,
Anan baban adı ne?
Ahmet!
Ahmedi Muhammed
Anan baban rahmet,
Niye demedin ki...?

Gel İstanbul'um gel!
Camilerinle saraylarınla,
Beyaz gelinlerinle gel!
.....değil mi?"⁵⁶⁴

Bilmeceler Tatar Türklerinin de ömür boyu muhabbet, fikir yürütme gibi maksatlarla kullanageldikleri ve bir gelenek dairesinde aktardıkları türler arasındadır. Öyle ki anne ve babaları işe yahut misafiriğe giden yakın arkadaşlar içlerinde en büyük olan kızın önderliğinde bir evde toplanırlardı. Bu toplanma âdet hâline gelmişti. Bu toplantılarda dört-beş yaşından başlayarak on iki-on üç yaş grubuna kadar pek çok çocuk yer alırdı. Gündüz “*urnaş*” pişirirler ki bu yiyecek onların evlerinden gelirken getirdikleri malzemelerle pişirdikleri bir yiyecektir. Geceleri ise günümüz çocuklarının bilmediği *ülek*⁵⁶⁵ gibi oyunlar oynarlar. Ateşi söndürüp sekiye dizilir ve uyumaya başlarlar. Gecenin en ilgi çeken kısmı ise bilmece söyleme kısmıdır. Bilmece söyleme geleneği çerçevesinde yaşça diğerlerinden büyük olan çocuk bu etkinliği idare eder. Bu sayede cevap verme sırası da bozulmamış olur. Kendisine sorulan bilmecenin cevabını bulmadığı hâlde, yeni bir bilmece söyleyen kişiyi *satarlar*. Satma görevi ise idare eden kişiye düşer.⁵⁶⁶ Satış merasimi şöyle olur:

Satıcı: Satam. Kém ala?	Satıcı: Satarım. Kim alır?
Alıcı: Min alam.	Alıcı: Ben alırım.
Satıcı: Sattım.	Satıcı: Sattım.
Alıcı: Aldım.	Alıcı: Aldım.
Satıcı: Kay cirén?	Satıcı: Hangi yerini?
Alıcı: Borının.	Alıcı: Burnunu.
Satıcı: Nersege?	Satıcı: Neye?
Alıcı: Sıbızgıga.	Alıcı: Düdüğe. ⁵⁶⁷

Bu şekilde satış işlemi sürer gider. *Hamur tahtası yapmak için sırtını, tahlilteknesi olarak karnını, saçlarını fırça niyetiyle, gözlerini ise top yapmak üzere* alırlar. Satılan kişi bu şekilde hor görülmüş olur.⁵⁶⁸ Benzer etkinliklerin Bulgaristan ve Türkiye’de de görüldüğünden söz etmiştik. Bu durum bilmecelerin belli bir gelenek dairesinde icra edildiğini ve bu şekliyle aktarıldığını kanıtlamaktadır.

⁵⁶⁴Çelebioğlu ve Öksüz, a.g.e., s.9.

⁵⁶⁵Ölü, ölüm.

⁵⁶⁶H. Ş. Meĭ mütov, a.g.m.,ss.50-51.

⁵⁶⁷H. Ş. Meĭ mütov, a.g.m.,ss.50-51.

⁵⁶⁸H. Ş. Meĭ mütov, a.g.m.,ss.50-51.

Tatarlar bilmece atışmalarına dayalı özel oyunlar oynarlar. Örneğin eski Tatar köylerinde bilmece atışma toplantıları yapılırmış. 1967’de Novosibirsk ili Kargat ilçesi Musa ve Terene köylerinde “*Satışlı*” isminde bir bilmece oyunu kayıtlara düşmüştür. Yiğitler ve kızlar bir yerde gizlice oturduklarında içlerinden birisi sorar: “*Tabışmak eytem, kém taba?*” (*Bilmece söylerim, kim bulur?*). Aralarından cesur olanı cevap verir: “*Min.*” (*Ben.*). Böylece bilmece söylenir. Cevabı bulursa bilmece sorma hakkı, cevap verene geçer. Yok, cevap bulunmazsa o kişiyi “*satarlar*” (*satarlar*):

— Méne felenné satam. Kém ala?	— İşte falanı satarım. Kim alır?
— Min.	— Ben.
— Kay töşén?	— Hangi düşü?
— Başım.	— Başımı.
— Ni eşlerge?	— Ne yapmaya?
— Şar itép tegeterétérge!	— Top yapıp tekerletmeye!
— Tagın kém ala?	— Daha kim alır?
— Min.	— Ben.
— Kay töşén?	— Hangi düşü?
— Borımın.	— Burnunu.
— Ni eşlerge?	— Ne yapmaya?
— Sıbzıgi itép sızgırtırğa!	— Düdük yapıp ses çıkartmaya! ⁵⁶⁹

Derken evde başlar bir gürültü, gülmece. Sonra miskini satarlar. *Dişlerini kazık diye kakarlar, elleriyle tarla tırmıklarlar, saçından kendir yaparlar* vs. Kısaca birlikte eğlenmenin ve hoşça vakit geçirmenin en güzel sebebi olur bilmeceler.⁵⁷⁰

Fevzi Karademir’, “*Halk Bilmecelerinin Oluşum ve Biçimlenmesindeki Etkenler Üzerine*” isimli çalışmasında bilmecelerin yaratım, aktarım bağlamı ve varyantlarının oluşması ile ilgili şu sonuçlara ulaşmıştır:

- “1. Bilmecelerin oluşumunu hazırlayan en önemli etkenler, insanın gizemi sevmesi ve onu çözmekle merak duygusunu tatmin etmesi; hayat ve çevre şartlarıdır.
2. Bilmecelerin oluşumuna katkı sunan ve imgelerini anlamlı kılan hayat ve çevre şartları değişmiş; sosyo-kültürel değişim yeni kavramları öne çıkarmıştır. Dolayısıyla o günün insanı için çağrışım alanları güçlü olan kadı, halayık, derviş, bey ve molla, bit, kağı gibi varlıklar bugünün insanı için büyük ölçüde anlamını yitirmiş, tarihî birer kavram haline gelmiştir.
3. Bilmecelerin, yapı, dil ve üslup bakımından biçimlenmesini sağlayan en önemli etkenler sorucu ve gösterim ortamı ile sözelliktir. Çoğu zaman gösterim ortamında vücut bulduğu için bilmecelerin kurgusu, üslup örgüsü ve dil özellikleri, geleneksel bilmece sorucusunun ve gösterim ortamının derin izlerini taşır.
4. Bilmecelerin sözlü olarak ortaya çıkmaları ve yayılmaları, çeşitlemelerin ve ara türlerin oluşumunda önemli bir etkidir.
5. Sözellik, aynı zamanda, bilmecelerin üslubunda tabiiilik; imlasında ise tutarsızlığı doğurmuştur.”⁵⁷¹

⁵⁶⁹Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.12.

⁵⁷⁰Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.12.

⁵⁷¹Fevzi Karademir. (2008). Halk Bilmecelerinin Oluşum ve Biçimlenmesindeki Etkenler Üzerine. *Akademik Bakış*, S.14, s.16. (<http://www.akademikbakis.org>)

Bir ihtiyacın ürünü olarak ortaya çıkan bilmeceler, halkın öz yaşamını tasvir eden kültürel bir ayna olarak kendini güncellemeyi başarmıştır. Değişen hayat şartları, ihtiyaçları da değişime uğrattığından ötürü bilmece sorma ortam ve bağlamında da gayri ihtiyari farklılıklar meydana gelmiştir. Hâlen gözlenebilen bazı etkinlikleri saymazsak günlük uygulamalarda animizm ile bağlantılı kullanımına yahut bilmeceyi bilemediği için cezalandırılan bir kişiye günümüzde rastlamak ancak kurgusal bir oyun düzeni içinde mümkün olabilmektedir. Böyle olsa da okullarda, çocukların eğlenme ve yarışma faaliyetlerinde, halkın imece ile gerçekleştirdikleri işlerinde, hasat zamanlarında, düğün ve sünnet gibi kalabalıkla yürütülen geleneksel törenlerde, uzun kış gecelerinde ve bilhassa küçük yerleşim yerlerinde bilmece söyleşmelerine denk geliyor olmamız; ortamların ve ihtiyaçların değişmesine, teknolojik gelişmelerin hayatlarımıza hızla nüfuz etmesine inat kültürün yaşatıldığını ve farklı coğrafyalarda bile benzer niteliklerin korunarak aktarıldığını kanıtlar niteliktedir.

IV.2.4. Kazan Tatar Bilmecelerinin İşlev Özellikleri

Bir düşünceye göre; her şey, insanın sözün gücünü anlaması ile bağlantılıdır. İnsanlar söz ile anlaşmış ve bir arada sosyal bir yaşama başlamışlardır. Sözle insanlar emretmiş, rica etmiş, işini gücünü halletmiştir. Söz ile kişiler gönül açmış, muhabbeti tatlandırmıştır. Eski insanın dili açılmış, çözülmüştür bir kere, tıpkı bir çocuk gibi. Bir çocuğun dili açıldığında söylemeye çalıştığı ne kadar söz varsa hepsini zevkle dinler ve hatırlarız. İşte K. Marks'a göre eski zamanlarda yaşamış insanlarımızın sözleri yani dili de bizim için öyle kıymetlidir. Eski insanlar hayale, şakaya dair her şeyi olabildiğince zevk alarak konuşmaya çalışmıştır. Bu zevkin bir kanadı atasözleri, bir kanadı masallar ve bir kanadı da bilmeceler olarak günümüze ulaşmıştır.⁵⁷²

“Bilmecelerin çoğu, şüphesiz ki çok eski zamanlarda meydana gelmiştir. İlk örnekler, zamanla insanların toplum anlayışına ve kültür düzeyine göre, değişip yeni koşullara uyum sağlamıştır. Geçmişte, halk kültürünün zeminini, uzun bir müddet sözlü ifadenin oluşturduğu düşünülürse bu ifadenin bir parçası olan bilmeceler de doğal olarak belirli işlevler üstlenmiştir.”⁵⁷³

William R. Baskom halk bilgisi ürünlerinin işlevlerini şu şekilde açıklamaktadır:

⁵⁷² Z. Mecutov. (1986). Tabışmakların Eçtelégé. *Folklor Janrların Analizlav*. Kazan Üniversitesi Neşriyatı, Kazan, s.78.

⁵⁷³ Hasan, a.g.e., s.3.

1. Eğlenme, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme işlevi
2. Toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme işlevi
3. Eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevi
4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi⁵⁷⁴

“William R. Baskom’un saydığı yukarıdaki işlevlere ek olarak özellikle Marksist düşünceye mensup halk bilimciler son bir işlev daha eklemektedirler ki bu da “protesto işlevi” olarak adlandırılmaktadır. Aslında dördüncü maddede belirtilen toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi içinde de değerlendirilebilecek olan protesto işlevine göre, normal şartlar altında gerçekleştirilemeyen zengin-fakir, yönetici-yönetilen mücadelesindeki sınıf çatışması halk bilgisi yaratmalarında yansıtılır. Böylece pek çok hikâye, masal ve fıkrada, türkü ve manide bu çatışmanın veya alt sınıftan kişilerin kendilerine yapılan haksızlıkların ifadesini bulmak mümkündür. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde Rusya’da yapılan pek çok halk bilimi araştırmasının da bu düşünce çerçevesinde gerçekleştirildiğini belirtelim.”⁵⁷⁵

Uzaktan bakıldığında sadece bir oyun, hoşça vakit geçirmeyi sağlayan bir eğlence aracı gibi görülen bilmece, en eski zamanlardan bu yana toplum hayatında dinî, siyasi ve sosyo-kültürel bakımdan ciddi sorumluluklar üstlenmiş bir sözlü kültür hazinesidir.

*“İşlev her zaman bir ihtiyacın doyurulmasını ifade eder, bu en basit yeme edimiyle başlar ve kutsal eyleme kadar gider...”*⁵⁷⁶ İnsanlar günlük hayatlarını idame ettirmeye çalışırken inançlarından ve düşüncelerinden bağımsız olamayan birtakım somut edimler gerçekleştirmiştir. Bu inanç sistemi belli bir gruba ait olmaya başlamış, bunun sonucu olarak halklar, yani aynı inanç ve düşünce sisteminin bireyleri, olaylara benzer tepkiler vermeye devam etmiş; buna has maddi ürünler üretmiş; o sisteme göre davranmış ve diliyle de bunu grubu için anlamlı semboller olacak şekilde ifade etmiştir.

“Kültür süreci somut tezahürlerinden herhangi birinde incelendiğinde, her zaman, birbiriyle belirli ilişkiler içinde bulunan, yani örgütlenmiş olan, insan elinin ürünü nesnelere kullanan ve birbiriyle dil ya da başka bir tür bir sembolizmin aracılığıyla ilişki kuran insanların varlığını gerektirdiği görülür. El ürünleri, örgütlü gruplar ve sembolizmler kültür sürecinin üç boyutudur ve bu üç boyut birbirine sıkıca bağlıdır... Sembolizmin en önemli yanı doğaldır ki dilsel olandır...”⁵⁷⁷

Bilmece ve gizli dil arasındaki genetik yakınlık, onların çok evvelki toplum hayatında benzer rol oynamalarına neden olmuştur. Animist görüşe sahip eskitopumlarda gizli dilin kullanılma amacı, var olduğuna inanılan “*tabiat iyeleri*”ni kandırmaktır. N. İsenbet; büyücü şamanların doğaya etki etme, onların sahiplerine boyun eğdirme, onları kızdırmama, yumuşatma ve onlara yumuş buyurma yani

⁵⁷⁴ William R. Bascom. (2005). Folklorun Dört İşlevi. *Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Geleneksel Yay., Ankara, ss.137-142.

⁵⁷⁵ Ekici, a.g.e., ss.125-126.

⁵⁷⁶ Malinowski, a.g.e., s.28.

⁵⁷⁷ Malinowski, a.g.e., ss.22-24.

onlardan bir şeyler dileme gibi maksatlarla sözün tılsım gücünden faydalandıklarını, büyücülük ve sihir yaptıklarını ifade eder. N. İsenbet'e göre bu anlamdaki "yum-" fiilinden "yomak" yani "bilmece" terimi oluşmuştur.⁵⁷⁸

Ünlü Sovyet Etnografı ve Folklorcusu D. K. Zelenin *tabu sözlerin* avcılık ve balıkçılık faaliyetleri dolayısıyla ortaya çıktığını belirtir. Bu görüşe göre; hayvanlarda, insan konuşmasını uzaktan işitme ve anlama yetisi bulunmaktadır. İnanişe göre, vahşi hayvanlar insanların konuşmalarını korkunç şekliyle algılayarak oradan kaçarlarmış. Kar zamanı geyik avına çıkan avcılar da bu inanışta oldukları için *geyik* ismini dile almayı yasaklamışlar. Geyik yerine hayvanların anlayamadığı *takma isimler* kullanmışlar ki bu da *tabu sözleri* ve *gizli dili* oluşturmuştur. Avcılar, gizli dilden faydalandıklarında başarılı bir av süreci geçireceklerine inanmışlardır. Tabu sözleri kullanmayanlar ise ağır şekilde cezalandırılmıştır.⁵⁷⁹

Bilmecelerin tılsımcılıkla ilgili işlevi, sonraki devirlerde de avcılar tarafından kullanılmıştır. Bu işlev halkın bazı âdet, gelenek ve göreneklerinde de görülmektedir. Karda ava çıkanlar bu geleneği icra ederler, tılsımlı sözlerden oluşan bilmece atışmaları yaparlardı. Folklor gezileri sırasında öğrenildiğine göre yılın ilk karı düştüğünde yaşlılar geçlere hitaben "*Yarın gün güzel olursa, renye çıkarız, haydaladır, çocuklar, tamarsık atışabiliriz*" derlerdi. Bu bilgiyi 1967 yılında yapılan folklor araştırma gezisi vesilesiyle Novosibirsk ili, Kargat ilçesi, Kışlav köyünden Gabdelhay Dede Monasıypov aktarmıştır. İnsanların bu sözleri söyleyerek geyikleri veya orman iyelerini etkilemeye çalıştıkları düşünülmektedir.⁵⁸⁰

Yurt iyesi öfkelenip kendilerine zarar verir diye vahşi hayvanların ismini kullanmayı *tabu* sayan anlayış, zaman içinde şekil değiştirerek halk inanışlarında ve sözlü gelenekte yerini muhafaza etmeyi başarmıştır. Benzer durumlardan birisi de Tatar Türklerinin koyun ve kuzularının yanında "*kuyan*" yani "*tavşan*" isminin kullanılmaması kesin olarak yasaklamalarıdır. Tatarlar bu ismi kullandıklarında kuzularının öleceğine dair bir inanışa sahip olmuşlardır. Bu sebeple de tavşanı "*uzun kulak, kır tekesi, ak teke, şiş kulak*" gibi takma adlarla ifade etmişlerdir.⁵⁸¹ Bu uygulamaya dair, incelediğimiz Tatar bilmece metinlerinden bir örnek verelim:

628:

⁵⁷⁸Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.9.

⁵⁷⁹Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. ss.7-8.

⁵⁸⁰Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. ss.9-10.

⁵⁸¹Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.8.

Eytim bér yomak:

Ceyén sorı, kışın ak,

Töyme koyruk, şés kolak.

(Kuyan)

Söyleyim bir bilmece:

Yazın gri, kışın ak,

Düğme kuyruk, şiş kulak.

(Tavşan)

Kazan Tatarlarıyılan, ayı,tahtakurusu, sıtma, mezarlıkgibi, insanların tehlikeli bulduğu yahut kendisine musallat olmasını istemedikleri varlıklar veya durumlar için de gizli dili kullanmışlardır. Çünkü düşünceye göre; asıl adı söylendiğinde zararı dokunacak varlık, takma adlarla nitelendirildiğinde bu sıkıntı ortadan kalkacaktır:

Yılan yerine “kamçı, kara değnek, kayış” takma adları kullanılmıştır.

546:

Yul östénde maylı kayış.

(Yılan)

Yol üstünde yağlı kayış.

(Yılan)

549:

Ciz kamçısın totıp bulmıy,

Ciz atına utırıp bulmıy.

(Yılan hem büré)

Metal kamçısını tutmak olmaz,

Metal atına oturmak olmaz.

(Yılan ve Kurt)

Ayı “padişah, batur, alp” gibi adlarla övülmüştür:

620:

Ceyén urmanga patşa,

Kışın kardan da asta.

(Ayu)

Yazın ormana padişah,

Kışın kardan da altta.

(Ayı)

621:

Kile bér batır atlap,

Ayağı basa lap-lap;

Urmanda yöri,

Umartadan bal köri.

(Ayu)

Gelir bir batur adımlayıp,

Ayağı basar lap-lap;

Ormanda yürür,

Arı kovanından bal kürer.

(Ayı)

Ene kile Alıp,

İké kolagın salıp;

Timér anıñ köregé,

Diñgéz anıñ yöregé.

İşte gelir Alp,

İki kulağını salıp;

Demir onun küreği,

Deniz onun yüreği.

(Ayu)⁵⁸²

(Ayu)

Kabristan “*dumansız köy*”, kabir “*kapalı sandık*” takma adlarıyla ifade edilmiştir:

905:

*Cir astında - yabık sandık.**Yeraltında kapalı sandık.***(Kabér)****(Kabir)**

907:

*Avılı bar, töténé yuk.**Köyü var, dumanı yok.***(Zirat)****(Kabristan)**

Eski insanlar kaza ve belalardan korunmak, tarımsal faaliyetleri neticesinde bereketli ürünler elde etmek, sorunsuz ve verimli bir av süreci geçirmek gayesiyle gizli dile başvurmuştur. İşte bilmecelelerin ortaya çıkışı, tam da bununla ilgilidir. Halk takvimi ile ilgili olan geleneksel uygulamalarda da insanların bu niyeti kendini gösterir. Bu uygulamalar sırasında insan; gizemli bulduğu, hayranlıkla baktığı, gazabından korktuğu “*güneş, ay, yıldızlar, yıldırım, yağmur, yel, yer-su*” gibi tabiat varlıklarına övgü dolu bilmeceleler söylemiştir. Bundan kasıt, onların merhametini kazanarak onları sakinleştirmek ve o yıl içinde gerçekleştirecekleri tarım, av gibi faaliyetlerinden bereketli neticeler almaktır.⁵⁸³ Bu amaçla düzenlenen törenlerde söylenen bilmeceleleri, folklorun toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme işlevi ile açıklamak uygun olacaktır. Bu işlevde olan, tabiat varlıklarını öven bilmecelelere birkaç örnek verelim:

59:

*Simézdén siméz - ni siméz?**Semizden semiz - ne semiz?***(Cir)****(Yer)**

14:

*Ul bulsa kön bula,**O olsa gün olur,**Ul bulmasa kém bula?**O olmasa kim olur?***(Koyaş)****(Güneş)**

37:

*Kükte de yögerék,**Gökte de çabuk,**Cirde de yögerék,**Yerde de çabuk,**Bérsén de uzalmassiñ yögerép.**Birisini de geçemezsin koşup.*⁵⁸²Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.102.⁵⁸³Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.10.

(Koyaş, ay, cil, su)

(Güneş, Ay, Rüzgâr, Su)

P. Naili Boratav kâhinlerin gizemli sözler söyleyerek rüya yorumlamalarını veya gelecekle ilgili çıkarımlarda bulunmalarını bazı bilmecelerle ilişkilendirir. Hatta Oğuzların destansı hikâyelerinden oluşmuş Dede Korkut Kitabı'nda da benzer rüya yorumları olduğunu ifade eder.⁵⁸⁴

Elbette gizli dil farklı amaçlara da hizmet etmiştir.

“Toplumların eski zamanlarına ait bu sembolik dil, sosyal işlevini zamanla genişletmiş ve değiştirmiştir. Toplumlara önderlik eden insanlar zaman içinde kendi menfaatleri doğrultusunda bu dili kullanmaya başlamışlardır. Bazı önemli meseleleri halktan gizlemek, halktan gizli birtakım işler yapmak konusunda bu ifade aracından faydalanılmıştır. Bazen de topluluklar arasındaki ilişkiler bu yolla belirlenmiş, şu veya bu topluluğun, milletin savaş gücü, askerleri hakkında bilgi edinilmiştir.”⁵⁸⁵

Geniş bir coğrafyaya dağılan bilmecelerin kendine has birtakım özellikleri vardır ve bilmece, tıpkı bir sanatçı gibi insanın dünyaya bakışını kendi türüne özgü bir şekilde ifade eder. Hemen her halkta var olduğunu bildiğimiz bilmeceler, insan doğasına, insanın gizemine ve bu gizemi sanatlı bir üslupla anlatma istek ve ihtiyacına cevap verebilmektedir. Bu işlevlerinden ötürü de yarınlara kalabilmektedir.

Günümüzde sanatsal ve estetik yönü ağır bassa da bilmeceler, tüm dünyada olduğu gibi Kazan Tatar Türklerinde de belli pratik ihtiyaçların tatmininde önemli görevler üstlenmiştir. Gizli dil ile sıkı ilişki hâlindeki bilmecenin baştaki sihir, büyü özelliği değişen hayat şartları ve dünya görüşü ile birlikte önemini kaybetmiştir. Gizli dil ile bağlantıları kopan bilmeceler, sözlü kültürün sanatça çok yetkin bir türü olarak halkın hayatında varlık göstermeye devam etmiştir. Bunun sonucu olarak da bilmecenin bünyesindeki tılsımlı sözcüklerin yerini gerçekteki varlıkların tasvirleri almıştır. N. İsenbet'e göre, zaman içinde kabile hayatı zorlaşınca aksakallılar ve şamanlar halkın dil, tecrübe ve hikmet zenginliğinin sözlü olarak kendilerinde toplayamamıştır. Bu işiyine düşüncenin ve sanatın farklı usatları olan şair-âşıklara vermeye başlamışlardır. Soru ve cevap kısmından mürekkep atışmalı bilmeceler, artık âşıklar tarafından icra edilmeye başlamıştır. Âşıklar bilmece ustaları olarak karşımıza çıkar. Bu tür bilmeceler Kazan Tatar folklorunda da mevcuttur.⁵⁸⁶

Çiçen, çiçen, di, kéşé,

Âşık, âşık, der, kişi,

Yomak, yomak, di, kéşé,

Yomak, yomak, der, işi.

⁵⁸⁴ Boratav, a.g.e., s.114.

⁵⁸⁵ Türkyılmaz, a.g.m., s.45.

⁵⁸⁶ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar.* s.11.

*Yomak eytép télé açılğan,
Yene çıkkan, di, téşé.*

*Yomak söyleyip dili açılmış,
Yeniden çıkmış, der, dişî.⁵⁸⁷*

Bilmeceyi oluşturan tasvirler sayesinde insan, suretlerin tüm sıfatlarını görür ve yaşadığı dünyadaki güzelliklerin farkına varır. Çünkü bilmecelerde varlıklar türlü şekillerde sanatça yetkin bir dille betimlenmiştir:

29:

*İke nerse kavışıp
Bér-bérséne citmidér;
Bér-bérséne citmese de,
Ayrılıp ta kitmiler.*

(Kön hem tön)

*İki nesne kavuşup
Birbirine ulaşmıyordur;
Birbirine kavuşmasa da,
Ayrılıp da gitmiyorlar.*

(Gün ve Gece)

45:

*Ay bélen kile,
Kön bélen kite,
Altın başlı,
Kömés çeçlé,
Méñ de bér yeşlé.*

(Yoldız)

*Ayla gelir,
Günle gider,
Altın başlı,
Gümüş saçlı,
Bin ve bir yaşlı.*

(Yıldız)

183:

*Yalt-yolt yaltıry,
Cirnéñ östé kaltıry,
Encé kébék tézéle,
Efek kébék suzıla.*

(Yeşén yeşnev, yağır yavu)

*Pırıl pırıl parlar,
Yerin üstü titrer,
İnci gibi dizilir,
İpek gibi uzanır.*

(Yıldırım Çakması, Yağmur Yağması)

Halk masallarında, destanlarında, hikâyelerinde, efsanelerinde ve menkıbelerinde de kişileri sınamak maksadıyla bilmecelere başvurulduğunu görüyoruz. Hatta o kadar ki kimin haklı, kimin haksız olduğu kararı bile bilmeceler vasıtasıyla verilmiştir. Pek çok masalda, padişah kızıyla evlenmeyidileyen yiğitlere bilmece sorulur, doğru cevabı bulan delikanlı padişah kızını alır ve tahta çıkar. Cevabı bulamayanlar ise cezalandırılır ve zavallıların kelleleri vurulur. Bu motifin masallarda yer etmiş olması çok eski zamanlardaki padişahların sihre ve olağanüstü güce sahip olmasına dayandırılmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde bilmece

⁵⁸⁷Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.11.

yarışlarında galip olan, ihtimaldir ki, kendisinin sihre, tılsımaolan maharetini de kanıtlamıştır. Yenilenlerin cezalanmasıyla ilgili olarak edebiyatta da bazı bilgilere ulaşılır: Gavay Adalarında yaşayan kabileler bilmece çözemeyeni ateşte yakmışlar, Hindistan’da ise benzer yarışlarda yenilen kişileri suya batırma âdeti mevcutmuş. ⁵⁸⁸

Masallarda savaşların kansız, söz ve bilgi yarışları şeklinde olduğundan bahsetmiştik.

“Yine anlatı kahramanı kendisinden güçlü olağanüstü varlıkların bilmecelerine verdiği yanıtla ölümünden kurtulabilir. Çoğu kez Keloğlan (ya da başka bir kahraman) padişahın bilmeceli sorusuna verdiği karşılıklarla kızı ile evlenmeye hak kazanır.”⁵⁸⁹

“Eski hikâye ve menkıbelerin anlattığı kimi sınamalar günümüzdeki bilmeceleri hatırlatır: Belkıs’ın Süleyman Peygamber’e, Sfenks’in Oidipos’a, Babil ve Mısır hükümdarlarının birbirlerine sordukları muammalar gibi...”⁵⁹⁰

Kişiyi sınaama, onun kişisel özelliklerine değer verme ihtiyacından dolayı bilmece sorup, cevap buldurmak bir gelenek hâline gelmiştir. Hâl böyle olunca bilmece, kişiyi değerli veya değersiz gösterebilen bir tür olarak da kullanılmıştır. Cevabı çözen kişiyeye övgüler yağarken çözemeyenin vay hâline:

“... onu bilen yüz yaşlı”, “... onu bulan yiğitlere bir cepkenlik çuha”, “... onu bilsensen tufi kuş, bilmesen baykuş”, “... onu bilmeyen eşek”, “... onu bilmeyen kişinin arkasına söğüt ağacı dayak”...⁵⁹¹

Bilmeceler Kazan Tatar Türklerinin hayatında öyle ciddi tesirler oluşturmuştur ki ona cevap bulmakla kişiyeye verilen değer, doğru orantılı hâle gelmiştir. Zaman içinde ilk fonksiyonundan sıyrılarak insanları sınaama amacıyla kullanılmaya başlanan bilmeceler, kişiyeye üstün sıfatlar yüklenmesine vesile olmuştur. Elbette bilmeceye cevap bulamayanlar da aksi bir teşhirin hedefi olmaktan kurtulamamıştır. Bu değer biçmeler bilmece metinlerine de yansımıştır. Bilmeceyi çözen kişi türlü övgülere mazhar olurken çözemeyenler hor görölmüş, alay konusu olmuşlardır. Aşağıdaki metinlerde de belirttiğimiz üzere bilmecelerde övgü ve alay maksadıyla birtakım kalıp sözler kullanılmıştır:

1:

Al téđermen taşı

Al değerirmen taşı

Göl téđermen taşı

Gül değerirmen taşı

Anı bélgen yöz yéđermi yeřlé.

Onu bilen yüz yirmi yaşlı.

(Kük Yözé)

(Gökyüzü)

119:

⁵⁸⁸Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s. 10.

⁵⁸⁹Batur, a.g.e., ss. 141-142.

⁵⁹⁰Boratav, a.g.e., ss.113-114.

⁵⁹¹Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.10.

Öç yöz altmış bala kaz,
Kırık sigez ana kaz,
Uniké akkoş, bér torna,-
Anı bélmeseñ cir tırna.

(Tevlékler, atnalar, aylar, yıl)

(Bir Gün Bir Geceler, Haftalar, Aylar, Yıl)

120:

Öç yöz altmış biş sıyırçık,
Kırık sigez tekerlek,
Uniké torna, öç akkoş,
Anı bélseñ, sin - tutty koş,
Bélmeseñ - baygış.

(Tevlékler, atnalar, aylar, beyremner)

(Bir Bün Bir Geceler, Haftalar, Aylar, Bayramlar)

811:

İké iyer kaş,
Artı tirmen taş,
Koyrığı tüşek,
Anı bélmegen işek.
(İrénner, téşler, tél)

812:

İşék,
İşék artında tişék;
Anı bélmegen kéşéněñ
Tamak astı tişék.
(Avíz hem bugaz)

865:

Eylenesé altı kat,
Akılıñ bulsa, anı tap;
Kına kébék kızıl kat,
Kılıklı bulsañ, anı tap;
Bélev kébék böp-bötén,
Béléklé bulsañ, anı tap.
(Üpke, bavır)

Üç yüz altmış yavru kaz,
Kırk sekiz ana kaz,
On iki kuğu, bir turna,-
Onu bilmesen yer tırmala.

Üç yüz altmış sıyırçık,
Kırk sekiz tavuşçuk,
On iki turna, üç kuğu,
Onu bilsen, sen - papağan kuş,
Bilmesen - baykuş.

İki eyer kaş,
Ardı değırmen taş,
Kuyruğu döşek,
Onu bilmeyen eşek.
(Dudaklar, Dişler, Dil)

Kapı,
Kapı ardında delik;
Onu bilmeyen kişinin
Gerdanı delik.
(Ağız ve Boğaz)

Etrafi altı kat,
Akıllı isen, onu bul;
Kına gibi kızıl kat,
Mizaçlı isen, onu bul;
Bileği gibi büsbütün,
Âlim isen, onu bul.
(Akcığer, Bağır)

Bilmeceler; insanın psikolojik gelişimine katkıda bulunan ve insanı sosyalleştiren ürünlerdir. İnsanlar gelin alayının önünü keserek bilmece sorarlar. Bilmecenin cevabı bilinmezse bilmece sorana bahşış verilmesi gerekir. Öyle ki bilmece sorma, sadece Anadolu sahasında değil, Türk sahasının tamamında işlerliği bulunan bir gelenektir. Örneğin Nevruz törenlerinde bilmece sormanın bereket getireceği inancı mevcuttur. Böyle etkinliklerde bilmecenin cevabını bilemeyen, bilene çadır ve at gibi değerli hediyeler sunar. ⁵⁹²

Alevî âdetlerine göre de kişilere, bilmeceye çok benzer -Pertev Naili Boratav bunlara bilmecenin gelişmiş şekilleri der- şiir şeklinde ya da tekerlememsi birtakım kalıplaşmış sorular sorulur. Bundan maksat o kişinin Alevî olup olmadığını anlamaktır. Grup üyelerine âdap öğretmek, temel kuralları kavratmak için de aynı yola başvurulur. ⁵⁹³

Doğan Kaya'nın bildirdiğine göre ise; Türkmenistan'da düşmanın beklenmeyen saldırılarına karşı uyanık kalmak maksadıyla bilmeceler geceleri sorulur. ⁵⁹⁴

Günümüzde bilmecelerin, buraya kadar saymaya çalıştığımız işlevlerinden çok bir oyun ve eğlence vasıtası olarak kullanıldığına tanıklık etmekteyiz. P. Naili Boratav'a göre bilmeceler bugün, bilhassa şehirlerde, çocukların tekelinde kalmış bir türdür. Halk geleneklerinin korunup yaşatıldığı köy gibi küçük yerleşim yerlerinde ise kış geceleri toplantılarında, imecelerde, fındık kırma, mısır başaklarını soyma, kabuk ayıklama gibi topluca yapılan işlerde bilmece yüzünü gösterir. İki gruba ayrılan yetişkinler bilmece söyleşmeye başlarlar. Bilmece böyle zamanlarda tıpkı türkü, fıkra ve masal gibi işi renklendirir, yükü hafifletir ve zamanı mutlu geçirmeyi sağlar. ⁵⁹⁵ Kısaca birlikte eğlenmenin ve hoşça vakit geçirmenin en güzel sebebi olur bilmeceler. Poetik bakımdan şaşırtan, hazırcı cevap bekleyentasıvirler halkın gönlünde hayranlık doğurmuş, estetik haz uyandırmıştır. Bilgi yarışmaları, soru-cevaplı gece ziyafetleri programlarına bilmecelerin organik hisse bulması onun halkın estetik zevklerine hitap ettiğinin açık bir göstergesidir. ⁵⁹⁶ İncelediğimiz Tatar bilmecelerinden güldüren, eğlendiren soru bilmecelere birkaç örnek verelim:

1944:

⁵⁹² Esmâ Şimşek, a.g.md., s.246.

⁵⁹³ Boratav, a.g.e., s.114.

⁵⁹⁴ Kaya. *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. s.163.

⁵⁹⁵ Boratav, a.g.e., s.115.

⁵⁹⁶ *Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*. s.12.

—*Kara meçé nindi işekten kére?*

—*Kara kedi hangi kapıdan girer?*

—*Açık işekten.*

—*Açık kapıdan.*

1945:

—*Eteç kıçkırganda ni öçenküzén yoma?*

—*Horoz öterken niçin gözünü yumar?*

—*Sabagın yattan bélgenén kürsetü öçén.*

—*Dersini ezbere bildiğinigöstermek için.*

1946:

—*Kaz nige yöze?*

—*Kaz niye yüzer?*

—*Ayağı su töbéne timegenge.*

—*Ayağı su dibine değmediği için.*

1929:

—*At ni öçén ulak yanına kile?*

—*At niçin oluk yanına gelir?*

—*Ulak anıñ yanına kilmegenge.*

—*Oluk onun yanına gelmediği için.*

1941:

—*Ni öçén kecenéñ söté salkın?*

—*Niçin keçinin sütü soğuk?*

—*Hervakıt koyrıgın küterép yörgenge.*

—*Her zaman kuyruğunu kaldırıp gittiğinden.*

Abdullah Demirci de bilmecelelerin işlevinin eğlendirmek, düşündürmek ve vakit geçirmek olduğunu belirtmiş; ancak bu işlevlerin daha çok, küçük yerleşim yerleri için geçerli olduğunu ifade etmiştir. Günümüzde ise bu işlevlerin daraldığını ve bilmecelelerin hitap kitlesinin genellikle çocuklar olduğunu vurgulamıştır.⁵⁹⁷

Bilmeceleler şakalaşmak, eğlenmek, dünya meşakkatlerini unutmak için söylense de, onların bütün işlevini bu amaçlarla sınırlandırmak doğru değildir. Bilmeceleler vesilesiyle kişiler, zekâ pratği yapmış; kendilerine ve diğer pek çok varlığa farklı bir açıdan bakmış; onların çeşitli niteliklerini öğrenmiş olur. Bilmece salt zaman geçirmek üzere değil zihinsel melekeleri harekete geçirmek Kazan Tatarlarının ifadesiyle *zihni keskinlemek* maksadıyla da kullanılmaktadır. Durumun böyle olduğunu yani bilmecelelerin hem güldürme hem de düşündürme fonksiyonuyla kullanıldığını Kazan Tatar Türkleri bilmecelelerinde şöyle ifade ederler:

1661:

Akıllıga eyttém,-

Akıllıya söyledim,-

Uyladı da béldé;

Düşündü ve bildi;

Akılsızga eyttém,-

Akılsıza söyledim,-

⁵⁹⁷ Demirci, a.g.m., ss.78-85.

Tıñladı da köldé.

(Tabışmak)

Dinledi ve güldü.

(Bilmece)

Bilmeceler; çocukların zihinsel, dilsel, ruhsal ve sosyal gelişimine katkıda bulunmakta, kişiye özgüven kazandırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bilmecelerin eğitim öğretim fonksiyonu bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Bilmecelerin bu işlevini vurgulayan Hatice İçel “*Almanca rät(h)sel, Yunanca aininigma, İngilizce riddle kelimelerinin hepsi nasihat vermek anlamına gelmektedir.*”⁵⁹⁸ der ve çocuğun toplumsal değer yargılarını, dünyada olup bitenlerle ilgili tutumunu da bilmeceler vasıtasıyla öğrendiğini; dolayısıyla hayata da hazırlanmış olduğunu belirtir.⁵⁹⁸

Ahmet Tacemen de bilmecelerin çocuğun eğitiminde kullanılan edebî bir tür olduğunu söyler:

“Bilmece çocuğun zekâsını geliştirir, bilgi birikimini pekiştirir, diğer taraftan kendine olan güveni artırır. Bilmeceyi cevaplayan çocuklar “akıllı” olarak bilinirler ve arkadaşları tarafından, öyle kabul edilirler.”⁵⁹⁹

Fevzi Karademir; bilmecelerin insanın gizleme meyline, merak duygusuna ve eğitim-öğretim ihtiyacına cevap verdiğini söyler ve bilmecelerle saklambaç oyunu arasındaki ilgiye dikkati çeker:

“Her ikisinde de insanoğlunun en değerli duygularından biri olan merak duygusunun tatmini gizlenenin bulunmasıyla sağlanır. Bilmeceye saklılık olgusu eğlenmenin yanında bilgiye de vasıtaadır. Zira bilmecelerde evren kitabının satır aralarındaki gizlilikleri çözmenin yanında, eşyanın yeniden tanınması da söz konusudur. Bu ise kişiyi bilgiye ulaştırır. Zaten “bilmece” teriminin kökünde de bu yatmıyor mu?”⁶⁰⁰

Kazan Tatar bilmeceleri zihni çok boyutlu düşünmeye sevk eder. Böyle bilmecelerde tasvir edilen varlığın özellikleri ile kelime içinde yer alan harf veya hecelerin bağlantılarını saptamak gerekir. Harf, hece ve kelime üzerine kurulu bu bilmeceler, çocukların iki zeminde düşünebilmesine hem de sözcük dağarcığını zenginleştirmesine yardım eder. Örnekler:

1881:

Tütelde nindi iké nota üse?

“Fasol”

(“fa” hem “sol”)

Sebze tarhında hangi iki nota biter?

“Fasulye”

(“fa” ve “sol”)

1815:

⁵⁹⁸ İçel, a.g.t.,ss.266-269.

⁵⁹⁹ Ahmet Tacemen. (2005). *Türk Çocuk Edebiyatı Dersinin Esasları*. Tekten Ofset Matbaacılık, 1. Baskı, Niğde, s.14.

⁶⁰⁰ Karademir, a.g.t., s.10.

Derés başında béz nerse işétebéz?

“D” avazı

1883:

“Öç” digende - iké bula,

“İké” digende - öç bula.

“Öç” hem “iké” süzleréndegé heréfler sanı

“Üç” ve “iki” sözlerindeki harflerin sayısı

1880:

“U” bélen yazsañ, tav bula,

“A” bélen yazsañ, diñgéz bula.

“Ural, Aral”

Ders başında biz ne işitiriz?

“D” sesi

“Üç” diyince - iki olur,

“İki” diyince - üç olur.

“U” ile yazarsan, dağ olur,

“A” ile yazarsan, deniz olur.

“Ural, Aral”

Tasvirler kişinin hazır cevaplılığını, zekâsını, eğitimini, dünyaya poetik bakışını ölçmek ve kişiyi terbiye etmek gibi maksatlara hizmet etmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde bilmece, eğitim maksadıyla, en çok çocukların dünyasında yer tutmaktadır. En azından günümüz işlevi için bunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Oyunlaştırılan bilmece etkinlikleri vesilesiyle çocuklar arkadaşları ile yarışmayı, sıkı ilişkiler kurmayı, grup oluşturularak oynanan bilmece oyunlarında ise bir gruba ait olmayı öğrenirler ki kişilik gelişiminde bu son derece önemlidir. Bireyin kendisiyle ve çevresindekilerle ilişkisini kuvvetlendiren ve insan psikolojisine önemli tesirlerde bulunan bilmece, okul ve öğretim sürecinde önemli görevler üstlenir.

Öğrenciler arasında daha çok soru bilmece yaygındır. Onlar bilmece vasıtasıyla sözün çok manalılığına girer, düşünce ve hayal dünyasıyla birlikte güzel söz söyleme yeteneğini de geliştirmiş olurlar. Soru bilmecelelerinde yer alan şakacı ifadeler çocukları terbiye etmek açısından da önemlidir. Bilmece soran ve bilmeceyi çözen çocuk dilinin inceliklerini iyice kavrar, ahenk unsurları sayesinde dilinin müziğini, estetik yanlarını özümser. Toplumsal kodları çözer ve aidiyet hissederek millî kimliğini inşa eder. Bu bilmecelelerle birey mantıklı düşünmeyi öğrenir. Bilmecedeki şaşırtmacayı bulmak ve onu makyajından sıyırmak hünerini kazanır:

1952:

—Almaniñ yartısı nersege oñ şagan?

—İkénçé yartısına.

—Elmanın yarısı neye benzemiş?

—İkinci yarısına.

1955:

—Tabışmak süzén niçék ukırğa kirek?

—Suldan uñğa taba.

—Bilmece sözünü nasıl okumak gerek?

—Soldan sağa doğru.

Kazan Tatar bilmecelerinin bir kısmı *aritmetik bilmeceler*dir ki bunlar matematiksel yeterliliği sınyayan bilmecelerdir. Bu bilmeceler okullarda ders konusu olarak öğrencilere verilmeye çalışılan problemleri hatırlatmaktadır. Matematiksel işlem gerektiren bu bilmeceler; bilhassa çocukların kazanmaları gereken, öğretime dayalı birtakım kuralları oyun içinde ve eğlenerek edinmelerini sağlamaktadır. Örneğin:

1999:

Abzardadı kazlar hem kuyular sanı - altmış öç baş iken. řularnıñ barısına iké yöz un ayak. Abzarda niçe kuy, niçe kaz bulgan?

— ***Kırık iké kuy, yéđerme bér kaz bulgan.***

Pazardaki kazların ve koyunların sayısı - altmış üç baş imiş. Bunların hepsi iki yüz on ayak. Pazarda kaç koyun, kaç kaz olmuş?

— ***Kırk iki koyun, yirmi bir kaz olmuş.***

1994:

Uniké kéře bérgelep cidé karbız algannar da, yul buyında bülerge utırgannar. Herkaysı bértigéz öleş alsın öçén, karbızlarını niçék bülerge bélmiçe aptırap torganda, mekteptenkayta torgan bér bala oçrap, niçék itép bülgende herkaysına tigéz tiyeçegenöyretép kitken. Bu kéřeler şulay eşlegenner hem herkaysı kanegat kalgan. Ukuçı bala alarga nindi kiñeřbirgen?

— ***Dürt karbızını öçer kisekke (unikékisek bula), öç karbızını dürterkisekke (şulay uk uniké kisek bula)bülerge kuşkan. Uniké kéřenéñherkaysı ikéřer kisek (bérné zurnı,bérné kéçkénené) karbız algan.***

On iki kişi birleşip yedi karpuzalmışlar ve yol boyunda paylaşmayaoturmuşlar. Her birinin aynı payıalması için, karpuzları nasıl böleceklerinibilmediklerinden şaşırıp kalırlar, okuldandönen bir çocuk rastlar, nasıl edipböldüklerinde her birine eşit düşeceğiniöğretip gitmiş. Bu kişiler öyle yapmışlar ve her biri kanaat etmiş. Öğrenci çocuk almayı nasıl tavsiye etmiş?

— ***Dört karpuzu üçer parçaya (on iki parça olur), üç karpuzu dörder parçaya (onun gibi on iki parça olur) bölmeye koşmuş. On iki kişinin her biri ikişer parça (biri büyüğü, biri küçüğü) karpuz almış.***

2001:

Ağačka uniké karga kungan. Avcı kilép ikésén atkan. Ağaçta niçe karga kalğan?

— **Bérev de kalmagan. İkésé yığılptöşken, başkaları oçıp kitken.**

Ağaca on iki karga konmuş. Avcı gelip ikisini atmış. Ağaçta kaç karga kalmış?

— **Biri bile kalmamış. İkisi yıkılıp düşmüş, diğerleri uçup gitmiş.**

Bilmecelerde okuma-yazmanın önemi anlatan Kazan Tatar Türkleri, ilmin nedenli büyük hazine olduğunu da keşfeder. Kazan Tatar Türkleri eğitim ve öğretime öyle önem verir ki Tataristan'da okuma-yazma oranı %100'dür. Bu sebeple bilmecelerde *okul, okuma-yazma, ilim, akıl, kalem, harita* gibi öğrenmeile ilgili eylem ve araç-gereçler bol miktarda tasvir edilmiş; öğrenmenin gereği ve ehemmiyeti ile ilgili mesajlar bilmeceler vasıtasıyla toplumun tüm fertlerine ulaşmıştır:

1690:

Akçasız kéreséñ,

Ĥezine alıp çıgasın.

(Mektep)

Parasız girersin,

Hazine alıp çıkarsın.

(Mektep)

1691:

Bér baylık bar - yanmıy,

Karak ta urlıy almıy,

Töşép te yugalmıy.

(Bélém)

Bir zenginlik var - yanmaz,

Hırsız da çalamaz,

Düşüp de kaybolmaz.

(Bilim)

1692:

Akıllı çeçe barır,

Akılsız cıya barır.

(Bélém)

Akıllı saçar gider,

Akılsız toplar gider.

(Bilim)

1663:

Canı yuk, üzé kırık törlé tél béle.

(Kalem)

Canı yok, kendi kırk türlü dil bilir.

(Kalem)

1675:

Ul nedérkém, zerre-zerre kuyan irér,

Zerre töĥ mé mivesé çendan irér;

Avızı bér, télé iké, canı yuk,

Anı bélmi küp kéşé ĥeyran irér.

O nedir ki, zerre zerre cevher kuyusu olur

Zerre tohum meyvesi pek çok olur;

Ağzı bir, dili iki, canı yok,

Onu bilmez çok kişi hayran olur.

(Kara savutu, kara, kalem)

(Hokka, Mürekkep, Kalem)

“Sözlü kültür, boyun tarihsel macerasını belli kalıplar halinde tutan ve aktaran bir karaktere sahiptir. Bu saklama ve aktarma esnasında zamana ve yeni sosyal ve kültürel şartların etkisiyle adapte değişiklikler yapılabilir.”⁶⁰¹

Zamanımıza yakın dönemde oluşturulan bilmecelerde toplumsal hayata yansıyan bilim-teknik ve fen alanlarındaki gelişmeler varlık gösterir. Bu da halkın yeniliğe ve gelişmeye açık olduğunu kanıtlamaktadır:

1731:

Bér közgege dönya sıygan.

Bir aynaya dünya sığmış.

(Télévizor)

(Televizyon Alıcısı)

Üzé - yoldızga tugan

Kendisi - yıldıza kardeş,

Üzé bu Cirde tugan.

Kendisi bu yerde doğmuş.

(Yasalma iyerçén)

(Yapay Uydu)⁶⁰²

W. R. Baskom'un ifade ettiği folklorun dört işlevine “protesto işlevi” olarak ifade edilen beşinci işlevin eklendiğinden söz etmiştik. Burada Metin Ekici'nin konuyla ilgili şu sözlerini hatırlatma ihtiyacı hissediyoruz:

“... Aslında dördüncü maddede belirtilen toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi içinde de değerlendirilebilecek olan protesto işlevine göre, normal şartlar altında gerçekleştirilemeyen zengin-fakir, yönetici-yönetilen mücadelesindeki sınıf çatışması halk bilgisi yaratmalarında yansıtılır. Böylece pek çok hikâye, masal ve fıkra, türkü ve manide bu çatışmanın veya alt sınıftan kişilerin kendilerine yapılan haksızlıkların ifadesini bulmak mümkündür. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde Rusya'da yapılan pek çok halk bilimi araştırmasının da bu düşünce çerçevesinde gerçekleştirildiğini belirtelim.”⁶⁰³

Kazan Tatar halkı da bilmeceyi içini dökme, gönül açma, teselli bulma ümidi olarak görmeye başlar. Sosyal denksizliği, ezici sınıf temsilcilerini bilmeceler vasıtasıyla hicveder; onlara ve onların göze çarpan bu hâllerine güler; geçer. Halk bu şekilde çeşitli sosyal tabaka temsilcilerine nefret bildirir ve sosyal adaletsizliği, ekonomik farklılıkların yaşam kalitesine olan tesirini vurgular. Bu amaçla oluşturulan bilmeceler fazla olmasa da halkın duygu ve düşüncelerini dile getirmesinin iyi bir aracı olur. Açıkça söylenemeyen birtakım gerçekler ve sıkıntılar kinaye ile ifade edilmiş olur.⁶⁰⁴

Bilmeceler kimi zaman zengin ile fakir arasındaki sınıf farkını ifade eder:

⁶⁰¹ Ersoy, a.g.e., s.40.

⁶⁰² Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.13.

⁶⁰³ Ekici, a.g.e., ss.125-126.

⁶⁰⁴ Tatar Halk İcatı Tabışmaklar. s.17.

*İké çité su bulır,
Urtasında ut bulır,
Baylarnı köldérér,
Yarlılarnı böldérér.
(Samavır)⁶⁰⁵*

*İki yanı su olur,
Ortasında ot olur,
Zenginleri güldürür,
Fakirleri batırır.
(Semaver)*

*Bayniñ yuka, yarlınıñ kalın.
(Külmek)⁶⁰⁶*

*Zenginin ince, fakirin kalın.
(Gömlek)*

Cevabı *gömlek* olan bilmece, zihinleri önce karıştırır. Çünkü fakir kalın, zengin ise ince giyinmektedir. Ancak zenginlerin gömleği ipekten olduğu için ince, fakirlerinki ise kendirden olduğu için kalındır. İpek ve kendirin maddi değeri dikkate alındığında mantık ilkelerine dönülmüş olur. Elbette zengin ve fakir aynı şekilde giyinmeyecektir.⁶⁰⁷

Parayı tasvir eden bir bilmece de onun hanlara ve beylere yoldaş olduğu belirtilmiştir ki bu da toplumda tabakalaşmanın hissedildiğine işaretler:

1564:

*Kéçkéne géne nel taşı,
Hannar, biler yuldaşı.
(Teñke akça)*

*Küçücük ... taşı,
Hanlar, beyler yoldaşı.
(Madeni Para)*

Kazan Tatar bilmeceleriyle halk gönül kapılarını açar, sıkıntılarını dile getirerek bir parça rahatlamış olur. *Fakirliğin* halk gözünde nasıl bir durum olduğu bilmecelerden anlaşılmaktadır:

1561:

*Sin anı tota barasıñ,
Ul sinnen kaçça bara.
(Akça)*

*Sen onu tutar gidersin,
O senden kaçır gider.
(Para)*

1558:

*Çakırsañ da kilmi,
Kusañ da kitmi.
(Baylık hem fekiyrlék)*

*Çağırsan da gelmez,
Kovsan da gitmez.
(Zenginlik ve fakirlik)*

⁶⁰⁵Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.163.

⁶⁰⁶Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.17.

⁶⁰⁷Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. ss.17-18.

Bilmeceler tarihî birer kaynak olarak düşünülebilir. Çünkü halk ancak yaşadıklarını ve hissettiklerini sözüne yansıtır. Örneğin savaş gereği kullanılan *silahlar* halkı ezme vesilesi olarak bilmecelerdeyerini alır. Sınıf ideolojisinin olmadığı zamanlarda *silah*, avcılık ve savaş ihtiyaçlarını tatmin için kullanılırken zamanla iktidar tarafından vatandaşa boyun eğdirmek, güç göstermek, baskı yapmak gibi farklı niyetlerle kullanılmaya başlanmıştır. İşte hizmet kişinin silahla olan münasebetinin tasvir edildiği aşağıdaki bilmecelerde *tüfeğin* ayrıcalıklı, üstün sınıf mensuplarının kolunda-zira han ve beylerin elindedir- halkı ezme vasıtası olarak kullanıldığı pek güzel ifade edilir.⁶⁰⁸

1744:

Bér kansız malay

Bigé de yarıy,

Hangá da yarıy,

Üzé géł kan yalıy.

(Miltık)

Bir kansız oğlan

Beye de yarar,

Hana da yarar,

Kendi her vakit kan yalar.

(Tüfek)

1758:

Şav-şav, şav kamış,

Şav kamışniñ arasında

Altın başlı bér kamış.

(Soldatlar hem général)

Uğultulu gürültülü baştan başa kamış,

Baştan başa kamışın arasında

Altın başlı bir kamış.

(Asker ve General)

Bilmeceler bazen, toplumun idareciler tarafından gördüğü muamelenin dili olmuştur:

624:

Ene bara han,

Avızı-borını kan.

(Büré)

İşte gider han,

Ağzı burnu kan.

(Kurt)

Sınıf ayrımını hicveden bilmeceler arasında dikkati en fazla çekenlerden biri dedin adamları ile ilgili bilmecelerdir. Ruhanilerin dış görünüşünde, giyim kuşamında, hareket ve tavırlarında tuhaf olan yanlar halkın nazarından kaçmamış, halk tarafından ustaca tasvir edilmiştir. Halk, duygularını sömüren kimi din adamlarının görünüş ve tavırlarını tasvir edip gülmüş; keyiflenmiştir.⁶⁰⁹

1793:

⁶⁰⁸Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.17.

⁶⁰⁹Tatar Halık İcatı Tabışmaklar. s.17.

*Arttan - at koyruğı,
Aldan - kece sakalı.*

(Pop)

1794:

*Miné uki uñnan sulga, suldan uñga,
Barıbér min üzgermemén hamam şunda;
Ye eyt indé, söyékklé dus, min kém bulam? -
Eremtamak kém soñ, ye, eyt?
— Min şul bulam.*

(Pop)

*Beni oku sağdan sola, soldan sağa,
Nasıl olsa ben değışmem devamlı şurada;
Ya söyle şimdi, sevgili dost, ben kim olurum? -
Otlakçı kim ya, ya, söyle?
— Ben o olurum.*

(Papaz)

1776:

*Ozın kolga başında
Añgıra sarık kıçkıra.*

(Manara, mezin)

1785:

*Yözlep adem kotırta,
Art yağına utırta,
Herbérénnen tutırta.*

(İşan)

*Arkadan - at kuyruğı,
Önden - keçi sakalı.*

(Papaz)

*Uzun direk başında
Koyun beyinli bağırır.*

(Minare, müezzin)

*Yüze yakın adam kudurtur,
Arka tarafına oturtur,
Her birinden doldurtur.*

(Mürşit)

Buraya kadar söylediklerimizden yola çıkarak Kazan Tatar bilmecelerini işlevleri bakımından üç devirde analiz edebiliriz.⁶¹⁰

Birinci devir animizm ile ilgilidir. Bu devirde eski insanlar tabiattaki her şeyi canlı olarak düşünmüş ve onların birer iyesi olduğuna inanmıştır. Tabiatın bu güçlü sahipleri karşısında korkuya kapılan insan hileye başvurur ve gizli dil kullanmaya başlar, böylece bilmecelerin temelleri de atılmış olur.

⁶¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.Z. Mecutov, a.g.m.,ss.77-78.

İkinci devirde insan canlı ile cansızı ayırt eder ve animizmin etkilerinden kurtulur. Daha gerçekçi bir zeminde düşünür. Animizm ile bağlantıları kopsa da bilmeceler, sözlü bir gelenek olarak toplum hayatında varlık göstermeye devam eder; fakat farklı maksatlarla kullanılır. Bilmeceler artık kişinin rüştünü ispatlamasında, zekâyı sınamada, yeteneği ifade etmede ve eğlenmek üzere kullanılmaya başlar.

Üçüncü devirdeki işlevi ikincisine benzemekle birlikte bilmecelerin daha çok çocuklar için ve pedagojik maksatlarla kullanıldığını belirtmeliyiz. Çünkü bu devrin işlevi büyüklerin dikkatini fazla çekmemektedir.

Bilmecelerin işlevleri oyun ve dinlenme zamanlarında şakalaşp gülüşmek, dünya meşakkatlerini unutmak, vaktini huzurlu geçirmekle sınırlı değildir. İnsan aklını pratikleştiren, zihni keskinleştiren, eşya ve görünüşleri karşılaştırma ve onların yepyeni sıfatlarını tanımayı öğreten bir türdür bilmeceler. Bilmeceler, poetik bakımdan estetik lezzet verir ve insanlar hazırcevap olanlara hayranlıkla bakarlar. İşte burada bilmecelerin pedagojik işlevi ön plana çıkmaktadır. Bilmecelerde işlev ve şekil bakımından belirgin bir değişim görülmemekle birlikte, bilmecelerin kullanım dairesinde ve repertuarında bazı değişiklikler görmek mümkün. Gençlerin gönül açma, kültürel dinlenme, estetik ihtiyacı karşılama gibi maksatlarla edebiyat, tiyatro ve sinema gibi sanatlardan faydalandığını biliyoruz. Bilmecelerin de bu işlevlere sahip olduğunu hatırlatmak istiyoruz.⁶¹¹

⁶¹¹H. Ş. Meĭ mütov, a.g.m.,ss.51-52.

SONUÇ

Bilmece en eski zamanlardan bu yana insanın merak ettiği, algıladığı, algılamaya çalıştığı, yaşadığı ve dili ile ifadeye döktüğü, evrendeki somut veya soyut her şeyi ve her durumu konu edinen; sosyal, ekonomik, siyasî, dinî ve pedagojik işlevleri bulunan; avcılık, balıkçılık, tarım gibi faaliyetlerde, imecelerde, arkadaş toplantılarında, okullarda günlük hayatın tam merkezine konuk olan; genellikle şiir formunda olan ancak nesir şekilleri de bulunan; millî hususiyetler içermesi ve sözlü bir tür olması sebebiyle kültürel kodların aktarılmasında önemli görevler üstlenen anonim halk edebiyatı türüdür.

Çalışma konumuz olan Kazan Tatar bilmeceleeri şekil bakımından manzum ve mensur olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Manzum bilmeceleerde daha çok Türk nazmında en sık rastlanan 7'li hece ölçüsü kullanılmaktadır. Bir, iki, üç ve dört dizeli bilmeceleer çoğunlukta olmakla birlikte beş, altı ve daha çok dizeden oluşan bilmeceleer de mevcuttur. Ses ahengi ve sözün ezgisi redif ve kafiyelerle sağlanır; bilmeceleerde seci, aliterasyon ve asonanslara da yer verilir. Edebî sanatlar bakımından zengin olan Kazan Tatar bilmeceleerinde metafor, metonimi ve karşılaştırmalardan örölü tasvirlerle sıkça karşılaşılr.

Kazan Tatarlarının mensur yapıda olan bilmeceleeri arasında ses-harf, hece-söze dayalı bilmeceleer, soru bilmeceleeri ve aritmetik bilmeceleer vardır. Mensur yapıdaki bilmeceleerin bir kısmında öykümeden faydalanılır ki bu bilmeceleerde hikâye unsurları -kişi, olay, yer, zaman- kolayca analiz edilebilir ve bir hikâye haritası çıkarılabilir. Mensur bilmeceleerin bir kısmında ise matematik problemleri misali hesaplama yapılması gerekmektedir.

Kazan Tatar bilmeceleerini yaratım sürecinde *tasvir etme*, *şaşırtma* ve *dört işlemden* faydalanılır. Bilmeceleer iki bölümden, şiirî suret veya çetrefilli soru, hesaptan ve onun cevabından oluşur. Kazan Tatar bilmeceleeri tasvir edilişlerine, kuruluşlarına ve oluşturulurken kullanılan usullere bakılarak üç türe ayrılmaktadır: *metaforik bilmeceleer*, *soru bilmeceleeri* ve *aritmetik bilmeceleer*.

Bilmecelerde hiçbir varlık açıkça, doğrudan doğruya söylenmez; varlıklar belli nitelikleri bakımından tasvir edilir. Kazan Tatar bilmecelerinde varlıkları tasvir etmek için çeşitli sanatlardan faydalanılır. Bunlar *metafor*, *karşılaştırma* ve *metonim*dir. Hayvan, makine gibi varlıkların tasvirinde *ses izlenimlerine* yer verilir. Metaforik bilmecelerde bu hususiyetlerden daha fazla istifade edilir.

Kazan Tatar bilmecelerinin kuruluşu bağlamında dikkat edilen bir husus da onun *şaşırtıcılık* vasıflarını taşımasıdır. Zira bilmeceler bu özelliği sayesinde insanların ilgisini çekmektedir. Bilmecelerin yaradılışındaki *açıkça söylenmeme*, *şaşırtıcılık*, *akla sığmazlık* gibi hususiyetler sayesinde insanlar eğlenmenin yanında zekâ pratiği de yapmış olurlar. Şaşırtıcılık özelliği daha çok soru bilmecelerde görülmektedir.

Dört işlem yapmaya ihtiyaç duyulan bilmece türü ise aritmetik bilmecelerdir. Bu bilmeceler çocuklar arasında öğretim amaçlı olarak da kullanılmaktadır. Burada önemli olan sorunun mantığını kavrayıp matematiksel işlemlere müracaat etmektir.

Türk dünyası bilmecelerinde olduğu gibi Kazan Tatar bilmecelerinde de kalıplaşmış ifadeler bulunmaktadır. Bunların birkaçı şu şekildedir: *Nerse? (Ne ise?)*, *Nidér ul? (Nedir o?)*, *Ul nidérkém? (O nedir ki?)*, *Ye, bu nerse, kém eytér? (Ya, bu şeyi, kim söyler?)*, *Ul ni bulır, mullalar? (O ne olur, mollalar?)*, *Özé... (Kendi...)*, *Öy ... (Ev ...)*, *Bér ...bar ... (Bir ... var...)*, *... yuk, ... bar. (... yok, ... var.)*, *Ayağı yuk ... (Ayağı yok ...)*, *Ayaksız-kulsız ... (Ayaksız-elsiz ...)*, *Tışı ..., écé ... (Dışı ..., içi ...)* *Béreüse ... di. (Birisi ... der.)...*

Kalıplaşmış ifadelerden bir kısmı bilmecelerin toplumsal işlevi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Zaman içinde insanları sınamak amacıyla kullanılan bilmeceler, onu cevaplandıran ve cevaplandıramayanların toplum nazarındaki konumunu yansıtmaktadır. Cevap verenler âlim olur, övgüye boğulur; cevap veremeyenler ise deli, eşek gibi unvanlarla tahkir edilir: *Anı bélmegen tilé. (Onu bilmeyen deli.)*, *Béléklé bulsañ, anı tap. (Âlim isen, onu bul.)*, *Anı bélgen yöz yaşlé. (Onu bilen yüz yaşlı.)...*

İçerik bakımından Kazan Tatar bilmeceleri son derece zengindir. İncelediğimiz eserde bilmeceler ince ve ayrıntılı bir biçimde tasnif edilmiştir. Örneğin *kuşlar*, *sürüngenler*, *böcekler* hayvanlar temasında incelenmemiş farklı bir başlıkta varlık göstermiştir. Bu durum, bilmecelerin konu ve nicelik bakımından geniş bir yelpazede dağılım gösterdiğini ifade etmektedir. Gök cisimleri, yer ve yeryüzü şekilleri, yılın bölümleri, tabiat hadiseleri, ağaçlar, meyveler, orman işleri,

bitkiler, biçim işleri, çiftçilik, sebzeler, böcekler, balıklar, yer-su hayvanları, sürüngenler, kuşlar, hayvanlar, insanlar, kardeşlik-aile bağları, köy-bina, ev ve parçaları, ev cihazları, çanak çömlek, yemek ve su, yemek hazırlama, el işleri, giyim kuşam ve süs eşyaları, zenginlik ve fakirlik, ulaşım araçları, okuma-yazma, müzik aletleri, savaş silahları, din, mit, din adamları, ses-harf-hece ve söze dayalı bilmeceler, soru bilmeceleri, aritmetik bilmeceler Kazan Tatar bilmecelerinin konularındandır.

Bilmecelerdeki tasvirler Kazan Tatarlarının ekonomik, sosyal, dinî hayatı ve dünya görüşüyle ilgili önemli ipuçları vermektedir. Kazan Tatar bilmecelerinde halkın geçim kaynakları yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu sebeple çiftçilikle ilgili terimlere, çiftçilik teması dışında da sıkça rastlanmaktadır; çünkü halk en çok ne ile uğraşıyorsa zihnini de onunla meşgul etmiş ve bunu sözüne de yansıtmıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte halkın günlük hayatında olduğu gibi bilmecelerinde de değişiklikler görülmüştür. Zamanımıza yakın tarihlerde doğduğunu düşündüğümüz bu bilmeceler uçak, radyo, buzdolabı, telgraf, elektrikli lamba gibi pek çok teknoloji ürününü tasvir etmektedir. Nadiren rastlansa da bilmecelerde geçen Rus kişi isimleri, Kazan Tatarlarının etkileşimde bulunduğu kültüre dair izleri de muhafaza etmektedir. İyilik, kötülük ve insan ömrünü konu edinen bilmeceler, kişinin iç dünyasını gözden geçirmesine neden olacak mesajlar içermektedir. Eğitim ve öğretimin değerini anlatan bilim, okuma-yazma, okul, kalem gibi konuları içeren bilmeceler ise Kazan Tatar Türklerinin ilme olan münasebetini göstermektedir. Kazan Tatar bilmecelerinde dikkatimizi çeken bir diğer konu da insana ve doğaya zararlı olan sigara ve içki gibi maddelerin bilmecelerde tasvir edilmiş şeklidir. Bilmeceler söz konusu maddelerin zararlarını vurgular ve onlardan uzak durulması gerektiğini net bir şekilde hissettirir. Bu da halkın bu konulardaki duyarlılığını göstermektedir.

Kazan Tatarlarının bilmecelerinde millî hususiyetler kendini göstermektedir. Eserde *kazan, bal, koymak, peremeç, tokmaç, kımız, kopuz, değirmen, börk,at* gibi Tatar Türklerini ifade eden kültürel elementlere dair pek çok bilmece yer almaktadır.

Divan edebiyatında gördüğümüz muamma ve lügazler Türk halk edebiyatına da tesir etmiştir. İncelediğimiz metinlerde, taşıdıkları özellikler itibarıyla muamma ve lügaz kabilinden olanlara rastlanmıştır. Kültürel etkileşimle birlikte türler de kimi zaman değişikliklere uğramaktadır. Aynı şekilde atasözü, masal, fıkra, tekerleme gibi

halkın diğerk sözlü kültür ürünleride bilmece türüne yakınlığı ile dikkat çeken ürünlerdendir.

Bilmecelerin insan hayatında pek çok işlevi bulunmaktadır. Yaradılışı ile ilgili ilk işlevi tabiat iyelerini kızdırmamak, onlara övgü dolu sözler söyleyerek onları kandırmaktır. Bu işlevi Kazan Tatar Türklerinin “*yeşérén tél*” veya “*tabu süz*” olarak belirttiğı “*gizli dil*” ve “*tabu sözler*” ile ilgilidir. Animizm ile bağlantılı inanişaya göre bu dili kullanan insan doğada verimli, bereketli çalışmalar yapmış; sıkıntısız bir hayat yaşamıştır. Elbette bilmeceler, mitoloji ile bağlantılı bu ilk işlevini zaman içinde dünya görüşünün de değışmesiyle kaybetmiştir. Sosyal hayat içinde bilmecelerin insanları sınama, onlara değer verme, zekâsını ölçme fonksiyonları belirlemeye başlamıştır. İnsanlar bilmece atışmalarıyla halkın takdirini kazanmış ve önemli görevlere getirilmiştir.

Kimi zaman doğrudan söylenemeyen duygu ve düşünceleri aktarmanın en etkili yolu olmuştur bilmeceler. Halk bilmecelerle sınıf farklılıklarını dile getirmiş, gönlünü açmış, teselli bulmuştur. İdeolojik bilmeceler -sayıca çok olmakla birlikte- siyasî, toplumsal ve ekonomik sıkıntıları, sınıf farklılıklarını dile getirmiş; kimi zaman halkın çığılığı olmuştur.

Bilmeceler belli bir geleneğe göre sorulur ve cevaplandırılır. Aktarım bağlamı dikkate alındığında ortamın önceden hazırlanması, ödül ve cezaların biliniyor olması geleneksel yöntemlerin kullanıldığının kanıtıdır. Bilmeceler milletlerin hayatında önemli rol oynayan çeşitli etkinliklerde, imece ile gerçekleştirilen işlerde, arkadaş toplantılarında ve çocuklar arasında atışmalı olarak söylenen edebî bir türdür. Bilmece ile ilgili oyunlarda cevabı bulanlar ödül, bulamayanlar ise ceza alırlar ki insanları en fazla heyecanlandıran ve güldüren kısmı da budur. İnsanları kaynaştıran, kaliteli vakit geçirmeyi sağlayan, eğlenmenin yanında fikir yürütmeye de olanak tanıyan bilmeceler, çok işlevli olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ise daha ziyade çocuklar arasında yaygın olan bu tür çocukların eğitim ve öğretiminde önemli görevler üstlenmektedir.

Şekil, içerik, yaratım-aktarım ve işlev özellikleri bakımından incelediğimiz Kazan Tatar bilmeceleri ile Türkiye’deki bilmeceler arasındaki benzerliklerden yola çıkarak kültürel bağlantıların korunduğunu bir vesile ile daha görmüş bulunuyoruz. Nitekim bilmeceye dair ilk çalışmalara baktığımızda bilmecelerin gerek adı gerekse şekil, içerik, yaratım-aktarım bağlamı ve işlevi ile ilgili tüm Türk topluluklarında ortak olan ve güncelliğini muhafaza eden unsurlar tespit edilmiştir. Yaşanılan çağa,

tarihî olaylara, coğrafyaya ve iletişimde bulunulan etnik gruplara da bağlı olarak değişiklik arz eden sözlü kültür ürünleri, ananevî zamanlardan bu yana birtakım gizli zincir halkalarıyla toplumların öz kimliğini geleceğe taşımaya devam etmektedir. Umudumuz ve dileğimiz,sözlü kültür ürünleri üzerine yapılacak daha kapsamlı çalışmalarla Türk toplulukları arasındaki bu kadim bağlantıların yankı bulması, ilgi uyandırması ve farkındalık doğurmasıdır.

KAYNAKLAR

- Akalın, L. S. (1954). *Erzurum Bilmeceleri*. San Basımevi, İstanbul.
- Akalın, L. S. (1970). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. 2. Baskı, Varlık Yayınevi, İstanbul, s.31.
- Akalın, L. S. (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*. Ersa Matbaası, Ankara, s.59.
- Aksan, D. (1997). *Türkçenin Gücü*. 4. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, ss.175-181.
- Akyüz, Y., Ayhan, H., Devlet, N., Doğan, İ., Ersoy, A., Kamacıoğlu, F., Öztürk, C., Salman, H., Tabakoğlu, A., Yazıcı, N., Aliş, Ş., Gedikli, F., Kaçar, M., Töre, E., Aksoy, M., Oral, E., Tozlu, S., Yılmaz, A. ve Öztürk, A. E. (2004). *Türk Tarihi ve Kültürü*. 1. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara, ss.195-196.
- Albayrak, N. (2010). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*. 2. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, s.519.
- Alperen, A. (1996). Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru: Bilmeceler. *Millî Folklor*, 31/32(4):117-125.
- Ana Britannica*. (1987). Bilmeceler. c.4, Ana Yayıncılık, İstanbul, s.167.
- Anabritannica*. (2004). Tataristan. c.20, Ana Yayıncılık, İstanbul, s.477.
- Artun, E. (1997). Adana'da Bilmeceler Sorma Geleneği. *Balıkesir Üniversitesi (1.Halkbilimi Bilgi Şöleni Bildirileri)*, Ankara, ss.159-170.
- Artun, E. (1998). Tekirdağ 'da Bilmeceler Sorma Geleneği. *Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları 1*, Tekirdağ, ss.117-139.
- Artun, E. (2004). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.1.
- Artun, E. (2008). *Seyirlik Köy Oyunları ve Anonim Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss.261-284.
- Artun, E. (2014). *Ansiklopedik Halkbilimi / Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler Motifler-Kavramlar*. Karahan Kitabevi, Adana, s.99.
- Atalay, B. (1939). *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi I*. TDK, Ankara, s.30.
- Atalay, B. (1992). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. c.I, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, ss.462, 489, 502.
- Atalay, B. (1992). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. c.II, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, s.164.
- Azaat, M. H. (2009). *Kerkük Türkleri Bilmecelerinde Yapı ve Konu*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bada, G. (1999). *Türkmen Matalları (Bilmeceleri) (SesBilgisi, Şekil Bilgisi İncelenmesi, Metin ve Çeviri)*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Bascom, William R. (2005). Folklorun Dört İşlevi. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Geleneksel Yayıncılık, Ankara, ss.137-142.
- Başgöz, İ. (1993). *Türk Bilmeceleri I-II*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Batur, S. (1998). *Açıklamalı- Örnekli Türk Halk Edebiyatı*. 1. Baskı, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Bayat, F.(2007). *Türk Mitolojik Sistemi*. c.I,1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Eren E. (Çev.), Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1. Baskı, ss.217-218.
- Biray, N. (2002). Türkiye'ye Yerleşen Afganistan Kazaklarından Derlenmiş Tekerleme, Bilmeceler ve Atasözleri. *Millî Folklor*, 53(7):71-77.
- Boratav, P. N. (1982). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. 4. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul,ss.109-117.
- Boratav, P. N. (1968). Bilmeceler. *Türk Ansiklopedisi*, c.VI, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, s.394.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. (1992). Tataristan Özerk Cumhuriyeti. c.22, Milliyet Yayınları, İstanbul, s.11299.
- Caferoğlu, A. (2001). *Türk Dili Tarihi I-II*. 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, s.85.
- Cankara, M. (2002). Metafor Yaratma Eylemi Olarak Bilmeceler. *Millî Folklor*, 55(7):70-75.
- Çelebioğlu, Â., Öksüz, Y. Z. (1995). *Türk Bilmeceler Hazinesi*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Ü. (1994). Altay Bilmecelerinden Örnekler. *Millî Folklor*,21(6):81-84.
- Çetin, Ç. Z. (2006). Tatar Türklerinin Mevsimlerle İlgili Gelenekleri. <http://turkoloji.cu.edu.tr>. (21.12.2006).
- Çetin, Ç. Z. (2007). Alimcan İbrahimov'un Eserlerinde Tatar Türklerinin Kültürel Değerleri. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı 9-15 Nisan 2006 (Çeşme-İzmir) Bildiri Kitabı-II*, İzmir, ss.625-638.
- Çetin, Ç. Z. (2008a). Kazan Tatarlarında Giyim-Kuşam Kültürü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2:72.
- Çetin, Ç. Z. (2008b). Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17):155-168.
- Çetin, Ç. Z. (2009). Tatar Folklor ve Halk Edebiyatında Kayın. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(3):583-599.
- Çobanoğlu, Ö. (2002). Türk Mitolojisi. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. c.1, AKM Yayınları, Ankara, s.7.
- Davudoğlu, A. (1980). *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. c.7, Sönmez Neşriyat, İstanbul, s.700.
- Demirci, A. (2001). Türkiye ve Azerbaycan Sahasında Bilmeceler Türü. *Millî Folklor*, 50(7):78-85.
- Devellioğlu, F., (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 19. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, s.554,658.
- Devlet, N. (1999). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*. 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, ss.3-4.
- Devlet, N. (2002a). Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri. *Türkler*, c.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.16-21.
- Devlet, N. (2002b). Tataristan Cumhuriyeti. *Türkler*, c.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.52-53.
- Dilçin, C., (1999). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. 5. Baskı, TDK, Ankara, ss.489-490.
- Ekici, M. (2011). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. 4. Baskı, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, ss.11, 13, 131-136.
- Ekiner, O. (1996). *Türklerde Hayvan Kültü ve Bilmecelere Yansıması*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Elçin, Ş. (1983). *Türk Bilmeceleri (Seçmeler)*.2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,Ankara, s.VII.

- Elçin, Ş. (1992). Bilmece. *Türk Dünyası El Kitabı*. 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, ss.358-368.
- Elçin, Ş. (2000). *Halk Edebiyatına Giriş*. 6. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, ss.607-622.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. Arslan, L. (Çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1. Baskı, ss.61-63, 329-332.
- Emre, Y. (2004). *Yunus Emre Divânından Seçmeler*. Dikmetaş, T. (Ed.), Eflatun Yayıncılık, İstanbul, ss.106-107.
- Er, M. (2010). *Tataristanlı Yazar ve Şair Nekiy İsenbet*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss.8-9.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı-1*. 7. Baskı, TDK, Ankara, s.101.
- Ergun, P. (2009). Altay Destanlarında Tayga, Kutlu ve Kutsuz Ağaçlarla İlgili Terimler Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.27, s.78.
- Ersoy, F. (2003). Çuvaş Bilmeceleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.13, ss.367-379.
- Ersoy, R. (2009). *Sözlü Tarih Folklor İlişkisi*. 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, ss.36-48.
- Ganiyev, F., Ahmet'yanov, R. ve Açıkgoz, H. (1997). *Tatarça-Törékçe Sözlük*. İnsan Neşriyatı, Kazan-Möskeü.
- Garipov, R. (2012). *Tataristan'da Sosyal ve Dini Hayat (Kazan Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss.47-49.
- Gökalp, C. (1973). *Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz'in Zahuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolstanda Kabileler*. Sevinç Matbaası, Ankara, s.85.
- Görkem, İ. (1999). Sözlü Kültür Geleneği Açısından Elazığ Bilmeceleri. *Millî Folklor*, 43(6):13-18.
- Güleç, H. (2002). *Türk Halk Edebiyatı*. 1. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya, ss.34-45.
- Gültekin, M. (2010). *Tataristan Masalları Üzerinde Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s.1.
- Gültekin, M. (2006). Tatar Folklorunun Derlenmesinde Bir Öncü İsim: Gabor Balint ve Tatar Folkloru Derlemeleri. *Uluslararası İdil-Ural Araştırmaları Sempozyumu*, Yayınlanmamış Bildiri, Kütahya, s.1.
- Güner, İ. (2011). Tataristan. *İslâm Ansiklopedisi*. c.40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss.162-163.
- Hasan, H. (2005). *Makedonya Türklerince Söylenen Bilmeceler ve Tekerlemeler*. 1. Baskı, AKMB Yayınları, Ankara, s.1.
- İçel, H. (2005). *Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerinde Bir Araştırma I. Cilt*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- İçel, H. (2007). Batı Türklerinin Bilmecelerinde Şekil Değişikliği ve Varyantlaşma. *Millî Folklor*, 76(10):157-163.
- İçel, H. (2010). *Türk Bilmecelerinin Şiirsel Yapısı*. 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, ss.32-35.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. c.I, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, s.354, 259-267, 491-495.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. c.II, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, s.117-124, 253-259.
- İslâm Ansiklopedisi* (1964 - 1988). Kazan. c.6, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, ss.518-519.

- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Millî Kültürü*. 16. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.208,302,347.
- Karademir, F. (2007a). Halk Bilmecelerinde Renklerin Kullanım Sıklığı ve İşlevselliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(6):192-211.(www.e-sosder.com ISSN: 1304-0278)
- Karademir, F. (2007b). Kalıp Kullanımları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri.*Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2(VII):103-132.
- Karademir, F. (2007c). *Türk Halk Bilmecelerinin Yapı, Dil ve Üslup Özellikleri*. Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Karademir, F. (2008a). Halk Bilmecelerindeki İmgesel Anlatım Üzerine. *Millî Folklor*, 78(10):75-87.
- Karademir, F. (2008b). Halk Bilmecelerinin Oluşum ve Biçimlenmesindeki Etkenler Üzerine. *Akademik Bakış*, 14:1-18. (<http://www.akademikbakis.org>)
- Karademir, F. (2010). *Türk Halk Bilmeceleri Yapı-Dil-Üslup Özellikleri*. 1. Baskı, Şahinbey Belediyesi Yayınları, Gaziantep.
- Karataş, T. (2004). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, s.74.
- Kaya, D. (2004). *Anonim Halk Şiiri*. 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, ss.469-527.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, ss.160-169.
- Kayhan, G. Ç. (2009). *Hakkâri/Yüksekova 75.Yıl Yatılı İlköğretim Bölge Okulu İlköğretim 7.Sınıf Düzeyinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Deyim, Atasözü ve Bilmeceler Dağarcıklarının Belirlenmesi ve Bunların Öğretilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Keleş, M. (2007). *Orta Öğretim Türk Dili ve Edebiyatı Derslerinde Bilmecelerin Öğretim Aracı Olarak Kullanılma Biçim ve Düzeyleri*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Korkmaz, E. (2010). *Ansiklopedik Simgeler Sözlüğü*. 1. Baskı, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, s.703.
- Kowalski, T. (1961). Bilmeceler. *İslâm Ansiklopedisi*, c.16, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, s.615.
- Koz, S. (1977). Bilmeceler. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.1, Dergâh Yay., İstanbul, s.432.
- Kurban, R. (2012). 21 Mart 1992 Tarihinde Tataristan'da Yapılan Referandum ve Sonrası. <http://www.turkocagi.org.tr>. (21.03.2012)
- Kuzucu, K., Leylak, H., Karaköse, H., Koçer, M., Kuruca, N., Aksoy, N. D. ve Birol, N. (2009). *Türk Tarihi ve Kültürü*. 1. Baskı, Lisans Yayınevi, İstanbul, s.228.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. Saadet Ö. (Çev.), 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, ss.22, 24, 28, 33.
- Mehmütov, H. Ş. (1988). *Hezergé Çorda Aforistik Janrlar. Tatar Halık Poetik İcatınıñ Hezergé Torışı*. SSSR Fenner Akademiyası, Kazan Filialı, Kazan.
- Mehmütov, H. (2005). *Kayum Nasyri Saylanma Eserler*. c.3, Tatarstan Kitap Neşriyatı, c.3, Kazan, ss.3-22.
- Mecutov, Z. (1986). Tabışmaklar. *Folklor Janrların Analizlav*. Kazan Üniversitesi Neşriyatı, Kazan.
- Mıdık, N. (1989). *Türk ve Alman Bilmecelerindeki İmajlar*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Oruç, M. (2011). *Bilmecelerin Kelime Öğrenimine Etkisi (Hatay İli Dört Yol İlçesi Yeniyurt İlköğretim Okulu Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.

- Ögel, B. (2010a). *Türk Mitolojisi*. c.I, 5. Baskı (Tıpkıbasım), TTK Basımevi, Ankara, s.42.
- Ögel, B. (2010b). *Türk Mitolojisi*. c.II, 4. Baskı (Tıpkıbasım), TTK Basımevi, Ankara.
- Önal, M. N. (1997). Dobruca Türklerinin Bilmeceleri. *Folklor/Edebiyat*, 10:33-107. (<http://turkoloji.cu.edu.tr>)
- Öner, M. (2007). Tatar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Ercilasun, A. B. (Ed.), Akçağ Yayınları, Ankara, 1. Baskı, ss.681-748.
- Öner, M. (2009). *Kazan - Tatar Türkçesi Sözlüğü*. TDK, Ankara, s.268.
- Öztürk, Ö. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. Phoenix Yayınevi, Ankara, s.150.
- Özkan, İ. (2008). *Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özkan, N. (2000). *Türk Dilinin Yurtları*. Akçağ Yayınları, Ankara, ss.205-208.
- Öztürk, A. (1986). *Türk Anonim Edebiyatı*. 2. Baskı, Bayrak Yayıncılık-Matbaacılık, İstanbul, ss.288-315.
- Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. 5. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, ss.257-258, 288.
- Parlan, N. (2004). *KKTC'de Derlenen Bilmeceler Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Roux, J. P. (1997). *Türklerin Tarihi*. Üstün G. (Çev.), 5. Baskı, Ad Yayıncılık, İstanbul, s.242.
- Roux, J. P. (2000a). Ateş. Türklerde ve Moğollarda Ateş Kültü. *Antik Dünya ve Geleneksek Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Gönül Y. (Çev), c.I, Dost Kitabevi, Ankara, s.84.
- Roux, J. P. (2000b). Gök-tanrı (Tengri). *Antik Dünya ve Geleneksek Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Gönül Y. (Çev), c.I, Dost Kitabevi, Ankara, s.342.
- Roux, J. P. (2000c). Türkler ve Moğollarda Kişileşen Yıldırım. *Antik Dünya ve Geleneksek Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Gönül Y. (Çev), c.II, Dost Kitabevi, Ankara, s.1106.
- Şaul, M. (1974). Dünyada Bilmece Araştırmaları. *Folklor Doğru*, S.37, Bilmece Sayısı, İstanbul, ss.80-86. (<http://turkoloji.cu.edu.tr>)
- Şimşek, E. (2003). Bilmeceler. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, c.III, AKMB Yayınları, Ankara, ss.222-251.
- Tacemen, A. (1998). *Halk Edebiyatı Verileri Zemininde Türk Kimliği*. 2. Baskı, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde, ss.239-253.
- Tacemen, A. (2005). *Türk Çocuk Edebiyatı Dersinin Esasları*. 1. Baskı, Tekten Ofset Matbaacılık, Niğde, ss.14-19.
- Tatar Halk İcatı Tabışmaklar*. (1977). Tomni Tözüvçé, Kérés Mekale Yazuvçı, İskermeler Hezerlevçé Hucieĥ metMeĥ mütov. SSSR Fenner Akademiyaséneĥ Kazan Filialı, Galimcan İbrahimov İseméndegé Tél, Edebiyat hem Tarih İnstitutı, Kazan.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Yazıtları*. 3. Baskı, Yıldız Dil ve Edebiyat 1 Yayınları, İstanbul, ss.34-74.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. 4. Baskı, TDK, Ankara, s.53,63.
- Tezel, N. (2004). *Türk Halk Bilmeceleri*. 2. Baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s.VI.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. 1. Baskı, c.1, Simurg Yayıncılık, İstanbul, s.345.
- Tokatlı, S. (1994). Tapmaca. *Millî Folklor*, 24(3):42-44.

- Tokmak, E. (2010). *Uygur Bilmeceleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Kaya, D. (2001). *Bilmece. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. c.1, AKMB Yayınları, Ankara, ss.434-444.
- Türkyılmaz, D. (2007). *Türk Dünyasında Bilmece*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss.75-76.
- Türkyılmaz D. (2009). Ortak Sır Kalıplarımız: Türk Dünyası Bilmeceleri Üzerine. *Millî Folklor*, 81(10):40-53.
- Türkçe Sözlük*. (2005). 10. Baskı, TDK, Ankara, s.272, 1727.
- Uçarol, R. (2008). *Siyasi Tarih (1789-2001)*. 7 Baskı, Der Yayınları, İstanbul, ss.1049-1054.
- Urmançı, F. (2005). *Tatar Halk İcatı*. Megarif Neşriyatı, Kazan.
- Yabgu, M. Â. (1992). Kayseri / Talas'ta Söylenen Bilmeceler. *Millî Folklor*, 15(2):38-40.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk Bitiği*. 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, ss.37-42.
- Yardımcı, M. (2002). *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*. 4. Baskı, Ürün Yayınları, Ankara, ss.89-90.
- Yarmi, H. (1967). *Tatar Halkının Poetik İcatı*. Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan.
- Yılmaz, M. (2010). *Tarihi, Siyasi ve Kültürel Yönleriyle Türklerin Dünyası ve Türkiye'nin Dış Türkler Politikası*. 1. Baskı, Kripto Kitaplar, Ankara, ss.347-350.
- Zekiyev, M. Z. (2007). *Türklerin ve Tatarların Kökeni*. Batur, D. A. (Çev.), Selenge Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, ss.213-236.
- Zelyut, R. (2007). *Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği*. 1. Baskı, Fark Yayınları, Ankara, s.407.

Çalışmamızda incelemiş olduğumuz bilmece metinleri, “*Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*”⁶¹² adlı Kazan Tatar Türklerine ait kaynaktan alınmış olup eserdeki sıralamaya uygun olarak verilmiştir. Halk arasından derlenen 4072 bilmece metninin bulunduğu çalışmanın her bir alt başlığını temsil edecek şekilde ve belirleyici olduğuna inanarak seçtiğimiz 2042 bilmece metni, önce Kiril harflerinden Latin harflerine transkribe edilmiş; ardından Türkiye Türkçesine aktarılmak suretiyle iki sütun hâlinde verilmiştir. Bazı kelimelerin ise Türkiye Türkçesine aktarımı yapılamamıştır. Arkaik kelimelerle çeşitli seslerin karıştırılarak vücuda getirildiğini veya özel isim olduğunu düşündüğümüz bu kelimeler, ilgili sütunda noktalarla ifade edilmiştir. Metinler tarafımızdan da numaralandırılmış olmakla birlikte parantez içinde, italik olarak metinlerin eserdeki orijinal numaraları da belirtilmiştir.

⁶¹²*Tatar Halık İcatı Tabışmaklar*. (1977). Tomnı Tözüvçé, Kérés Mekale Yazuvçı, İskermeler Hézérlevçé Hucieĥ met Meĥ mütov. SSSR Fenner Akadémiyasénéñ Kazan Filialı, Galimcan İbrahimov İseméndegé Tél, Edebiyat hem Tarih İnstitutı, Kazan.

METİNLER

1. Kük Cisemnere (Gök Cisimleri)

1. (1)

Al téğermen taşı,
Göl téğermen taşı,-
Anı bélgen yöz yégérmi yeşlé.

(Kük Yözé)

Al değirmen taşı,
Gül değirmen taşı,-
Onu bilen yüz yirmi yaşlı.

(Gökyüzü)

2. (4)

Zeñger aşyavlık bötén dönyanı kaplagan.

(Kük Yözé)

Mavi sofra örtüsü bütün dünyayı kaplamış.

(Gökyüzü)

3. (6)

Yastık östénde yartı kaşık.

(Kük hem ay)

Yastık üstünde yarım kaşık.

(Gök ve ay)

4.(9)

Zur palas,
Töbénde yomrı kalaç.

(Kük hem ay)

Büyük palas
Dibinde yuvarlak simit.

(Gök ve ay)

5.(13)

Bozga boday sibélgen.

(Kük hem yıldızlar)

Buza buğday serpilmiş.

(Gök ve yıldızlar)

6.(16)

Kül tulı altın balık.

(Kük hem yıldızlar)

Göl dolu altın balık.

(Gök ve yıldızlar)

7.(25)

Bolın tulı sarıkka tik ber gene kötövçé.

(Kük, yıldızlar, ay)

Çayır dolusu koyuna tek biricik çoban.

(Gök, yıldızlar, ay)

8.(27)

Miç tulı peremeç,

Urtasında bér kalaç.

(Kük, yıldızlar, ay)

Kuzine dolu peremeç⁶¹³,

Ortasında bir simit.

(Gök, yıldızlar, ay)

9.(29)

Bér çatır bar,-

Baganasız, bavsız;

Éçénde iké şem,-

Filtéséz, maysız.

(Kük, koyaş, ay)

Bir çadır var,-

Direksiz, bağısız;

İçinde iki mum,-

Fitilsiz, yağsız.

(Gök, güneş, ay)

10.(30)

Kiregeséz kük tirmenéñ

Tönlégénde iké ak taş,

Kiyézénde méñ- méñ vak taş.

(Kük, koyaş, ay, yıldızlar)

İskeletsiz mavi çadırın

Geceliğinde iki ak taş,

Keçesinde bin bin ufak taş.

(Gök, güneş, ay, yıldızlar)

11.(31)

Bér tügerek öy éçénde

Öç tügerek şar yöze.

Bir yuvarlak ev içinde

Üç yuvarlak bilye yüzer.

⁶¹³ Et ve hamurla pişen bir Tatar yemeği.

(Kük, koyaş, ay, cil)

12. (32)

Zeñger diñgézde akkoşlar yöze.

(Kük hem bolıt)

13.(33)

Zeñger diñgézde çilken,-

Uka bélen tékken,

Kömés bélen çikken.

(Kük hem bolıt)

14.(34)

Ul bulsa kön bula,

Ul bulmasa kém bula?

(Koyaş)

15.(42)

Öy başında sarı may.

(Koyaş)

16.(50)

Terezené kakmıy,

Açmıy, vatmıy,

Pıyala aşa öyge kére.

(Koyaş nurı)

17.(52)

Tereze aşa altın tayaq kére.

(Koyaş nurı)

18.(61)

Urman üte utlı yançık berdém.

(Koyaş çıgu)

(Gök, güneş, ay, rüzgâr)

Mavi denizde kuğular yüzer.

(Gök ve bulut)

Mavi denizde rüzgârmış,-

Sırma ile dikmiş,

Gümüş ile işlemiş.

(Gök ve bulut)

O olsa gün olur,

O olmasa kim olur?

(Güneş)

Ev başında sarı yağ.

(Güneş)

Pencereyi kakmaz,

Açmaz, bozmaz,

Kâse yükselir eve girer.

(Güneş ışığı)

Pencere yükselir altın değnek girer.

(Güneş ışığı)

Orman aşıp odlu küçük çantaya çarptım.

(Güneşin çıkması)

19.(62)

Ak sandığım açıldı,
Éçénnen yéfek çeçéldé.

(Koyaş çıgu, tañ atu)

Ak sandığım açıldı,
İçinden ipek saçıldı.

(Güneşin çıkması, tan atması)

20.(64)

Kirege⁶¹⁴ başında al yavlık.

(Koyaş çıgu, tañ atu)

İskeletbaşında al yağlık.

(Güneşin çıkması, tan atması)

21.(65)

Altın kapka açıla,
Teñkeleré çeçéle;
Altın kapka yabıla,
Teñkeleré cıyıla.

(Koyaş çıgu hem koyaş bayu)

Altın kapı açılır,
Paraları saçılır;
Altın kapı kapatılır,
Paraları toplanır.

(Güneşin çıkması ve güneşin batması)

22.(67)

İRte kilér, kiç kiter.

(Koyaş çıgu hem koyaş bayu)

Sabah gelir, akşam gider.

(Güneşin çıkması ve güneşin batması)

23.(68)

Altın kapka açıla,
Kömés kapka yabıla,
Merdi babay kıçkıra,
Ülgen késéler téréle.

(Koyaş çıgu, ay batu, eteç kıçkırı, késéler yokıdan toru)

(Güneşin çıkması, ayın batması, horozun ötmesi, kişilerin uykudan uyanması)

Altın kapı açılır,
Gümüş kapı kapatılır,
Merdi dede bağırır,
Ölü kişiler dirilir.

24.(69)

Tavda takta yarıla,
Bazda baka kıçkıra,
Sazda yılan sızgıra.

Dağda tahta yarılır,
Çukurda kurbağa bağırır,
Sazda yılan ıslık çalar.

⁶¹⁴ Kirege: Çadırın ince çıtalarını çatarak yapılan iskeleti.

(Tañ atu, eteç kışkıru, azan eytü)

(Tan atması, horoz ötmesi, ezan okumak)

25.(70)

Kük çıbıldık éçénde
Tügerék közgém yugaldı.

(Koyaş bayu)

Mavi cibinlik içinde
Yuvarlak aynam kayboldu.

(Güneşin batması)

26.(71)

Kara kece utta yana.

(Kiç citü, tön)

Kara keçi ateşte yanar.

(Akşam olması, gece)

27.(72)

Ay bélen kile,
Kön kilgeç kite.

(Kiç citü, tön)

Ayla gelir,
Gün gelince gider.

(Akşam olması, gece)

28.(74)

İrten yaktı yöz bélen karıy,
Kiçén karañgı yöz bélen karıy.

(Yaktıru, karañılanu)

Sabah vakti aydınlık yüzle bakıyor,
Akşamleyin karanlık yüzle bakıyor.

(Aydınlanmak, kararmak)

29.(75)

İké nerse kavışıp
Bér-bérséne citmidér;
Bér-bérséne citmese de,
Ayrılıp ta kitmidér.

(Kön hem tön)

İki nesne kavuşup
Birbirine ulaşmaz;
Birbirine kavuşmasa da,
Ayrılıp da gitmez.

(Gün ve gece)

30. (76)

İké tujan:
Bérsé ak bulgan,
Bérsé kara bulgan.

(Kön hem tön)

İki kardeş:
Biri ak olmuş,
Biri kara olmuş.

(Gün ve gece)

31.(82)

Koyaşlı könde artıñnan kalmıy,
Bolıtlı könde ézlep te tabıp bulmıy.

(Külege)

Güneşli günde ardından kalmaz,
Bulutlu günde arayıp da bulamaz.

(Gölge)

32.(84)

Aylı tönde,
Koyaşlı könde
Ye aldan bara,
Ye artta kala.

(Külege)

Aylı gecede,
Güneşli günde
Ya önden varır,
Ya arkada kalır.

(Gölge)

33.(99)

Altın kitté,
Köméş kildé.

(Koyaş hem ay)

Altın gitti,
Gümüş geldi.

(Güneş ve ay)

34.(100)

Köndéz - kız, tönle - yégét.

(Koyaş hem ay)

Gündüz - kız, geceleyin - yiğit.

(Güneş ve ay)

35.(102)

Bér atası, bér anası
Niçe yöz méñ balası.

(Koyaş, ay, yıldızlar)

Bir atası, bir anası
Kaç yüz bin çocuğu.

(Güneş, ay, yıldızlar)

36.(103)

Méñ- méñ çeçegé,
İké yalpak yafragı.

(Koyaş, ay, yıldızlar)

Bin bin çiçeği,
İki geniş yaprağı.

(Güneş, ay, yıldızlar)

37.(104)

Kükte de yögérék,
Cirde de yögérék,

Gökte de çabuk,
Yerde de çabuk,

Bérsén de uzalmassiñ yögérep.

(Koyaş, ay, cil, su)

38.(105)

Íké bulgan öç bulmas,

Uniké unöç bulmas.

(Koyaş, ay hem yıldagı uniké ay)

39.(106)

Nerse karıy küzlékséz?

Nerse aşıy avızsız?

(Koyaş, tégírmén)

40.(107)

Ak alaşa-kabak ⁶¹⁵aşa.

(Ay)

41. (109)

Tönle kalka, köndéz yata.

(Ay)

42.(120)

Suga töşe, üzé batmıy.

(Ay şevlesé)

43.(123)

Aru boday éçénde altın yozak.

(Ay hem yıldızlar)

44.(124)

Méñ şırpıga bér lampa.

(Ay hem yıldızlar)

Birisini de yenemezsin koşup.

(Güneş, ay, rüzgâr, su)

İki olan üç olmaz,

On iki on üç olmaz.

(Güneş, ay ve yıldaki on iki ay)

Ne ise bakar gözlüksüz?

Ne ise yer ağızsız?

(Güneş, değírmén)

Ak alaşa ⁶¹⁶- kapı aşar.

(Ay)

Geceleyin kalkar, gündüz yatar.

(Ay)

Suya düşer, kendi batmaz.

(Ay şulesi)

Saf buğday içinde altın kilit.

(Ay ve yıldızlar)

Bin kibrite bir lampa.

(Ay ve yıldızlar)

⁶¹⁵ Kabak: Altın üstü açılmış kapı.

⁶¹⁶ Alaşa: İğdiş edilmiş at.

45.(132)

Ay bélen kile,
Kön bélen kite,
Altın başlı,
Kömés çéçlé,
Méñ de bér yeşlé.

(Yoldız)

Ay ile gelir,
Gün ile gider,
Altın başlı,
Gümüş saçlı,
Bin ve bir yaşlı.

(Yıldız)

46.(133)

Üzé yaltırıy, üzé kaltırıy.

(Yoldız)

Kendisi parlar, kendisi titrer.

(Yıldız)

47.(139)

Öy başına seylon çéçtém.

(Yoldızlar)

Ev başına boncuk saçtım.

(Yıldızlar)

48.(141)

Öy tübesénde kömés akça.

(Yoldızlar)

Ev tepesinde gümüş akçe.

(Yıldızlar)

49.(145)

Biş kız bér köyente kütergen, -
Tön buyına su taşıy.

(Köyente yoldız)

Beş kız bir terazi kaldırmış, -
Gece boyunca su taşır.

(Terazi yıldız)

50. (146)

Altı kız her tön sayın
Köyentelep su kitére,
Unbér yégét, béрге cıyılıp,
Çitten küzlep tön kiçére.
(Ölker hem köyente yoldızlar)

Altı kız her gece her
Terazileyip su getirir,
On bir yiğit, beraber toplanıp,
Kenardan gözleyip gece geçirir.
(Ülker ve terazi yıldızları)

51.(147)

Öy başında saplı çüméc.

Ev başında saplı çömçe.

(Cidégen Yıldız)**(Büyük Ayı Yıldızı)**

52.(148)

Kazıkka beylengen iké atım dulıy,
Dulasa da bér tireden kite almıy.

Kazığa bağlanmış iki atım kuduruyor,
Kudursa da bir civardan gidemez.

(Timér kazık, akbüzat, kükbüzat yıldızları)**(Demirkazık, Akbozat, Gökbozat yıldızları)**

53.(149)

Tav arkılı uk attım,
Atkan ugım yugalttım.

Dağ üstünden ok attım,
Attığım okumu kaybettim.

(Yıldız atılı)**(Yıldız kayması)**

54.(150)

Éncé muyınsam koyıga töşté,
Yéfek bavı suzıla töşté.

İnci kolyem kuyuya düştü,
İpek bağı uzanıp düştü.

(Yıldız şevlesé)**(Yıldız şulesi)**

55.(151)

Ul nidérkém - üzé sansız küp bulır,
Ul nidérkém - yuntmıyınça uk bulır,
Ul nidérkém - kul timesten yuk bulır.

O nedir ki - kendisi sayısız çok olur,
O nedir ki - yontmadan ok olur,
O nedir ki - el değmeden yok olur.

(Yıldız, yeşén, acagan)**(Yıldız, yıldırım, şimşek)**

56.(152)

Koyıklı yıldız,
Kürénedér köndéz.

Kuyruklu yıldız,
Görünür gündüz.

(Cirnėñ yasamla iyerçéné)**(Yerin suni uydusu)**

57.(153)

Üzé yıldızlar tuganı,
Tik cir tudırgan anı.

Kendisi yıldızlar kardeşi,
Tek yer doğurmuş onu.

(Cirnėñ yasamla iyerçéné)**(Yerin suni uydusu)**

2. Cır ve anıñ Rélyéfi; Faydalı Kazılmalar, Sular

(Yer ve Yeryüzü Şekilleri; Faydalı Çukurlar, Sular)

58.(154)

Yata torgan yastığım,
Şunda tarım, yasmıgım.

(Cır)

Yatıp duran yastığım,
Şurada darım, mercimeğim.

(Yer)

59.(155)

Simézden siméz - ni siméz?

(Cır)

Semizden semiz - ne semiz?

(Yer)

60.(156)

Kış buyı yoklıy,
Cey buyı éçe.

(Cır)

Kış boyunca uyur,
Yaz boyu içer.

(Yer)

61.(157)

Éçe de éçe - bér de kanmıy,
Yögére de yögére - bér de armıy,
Aşıy da aşıy - bér de tuymıy.

(Cır, su, ut)

İçer de içer - hiç kanmaz,
Koşar da koşar - hiç yorulmaz,
Yer de yer - hiç doymaz.

(Yer, su, od)

62.(158)

Karımı tuk,
Kületkesé yuk.

(Çokır, baz)

Karnı tok,
Gölgesi yok.

(Çukur, mahzen)

63.(159)

Kötép yata, kötép yata,
Kilép iñgenné totıp yata.

(Çokır, baz)

Gözetip yatar, gözetip yatar,
Gelip yan yana tutup yatar.

(Çukur, mahzen)

64.(161)

Minnen ni çaklı alsalar,

Benden ne kadar alsalar,

Şulkader zuraya baram.

(Çokır kazu)

65.(162)

Alsañ - kübeye, kuşsañ - ezeye.

(Çokır kazu)

66.(164)

Olı kazannı küterép bulmıy,

Ozın bavını cıyıp bulmıy.

(Tav hem yul)

67.(165)

Öy artında darım bar,

Kütere alsañ, barın da al.

(Tufrak)

68.(166)

Tap tabışmak:

Ayakka yabışmak.

(Balçık)

69.(167)

Yandagısı yantaygan,

Sazdagısı çüñkeygen,

Ağaları turı utırgan,

Türdegése tüñkeygen.

(Tümgekler)

70.(168)

Bérevse: “Yatıyk”, - di,

Bérevse: “Toriyk”, - di.

(Tümgekler)

O kadar büyür giderim.

(Çukur kazma)

Alsan - çoğalır, yanına koysan - azalır.

(Çukur kazma)

Koca kazanı kaldırmak olmaz,

Uzun bağını yığmak olmaz.

(Dağ ve yol)

Ev ardında barutum var,

Kaldırabilirsen, hepsini de al.

(Toprak)

Bul bilmece:

Ayağa yapışmaca.

(Balçık)

Yandakisi yana yatmış,

Sazlıktaki yere batmış

Ağaları doğru oturmuş,

Başköşedeki yükselmiş.

(Tümsekler)

Birisi: “Yatalım”, der,

Birisi: “Duralım”, der.

(Tümsekler)

71.(169)

Saz töbénde sarı éncé.

(Kom)

Saz dibinde sarı inci.

(Kum)

72.(170)

Dönyada nerse tamırsız üse?

(Taş)

Dünyada ne köksüz biter?

(Taş)

73.(171)

Kodikka töştém, taş çıgardım, -

Taş digeném ut boldı.

(Taşkümér)

Kuyuya düştüm, taş çıkardım, -

Taş dediğim ateş oldu.

(Taş kömürü)

74.(172)

Yatsa - taş,

Yaksa - utın.

(Taşkümér)

Yatsa - taş,

Yaksa - odun.

(Taş kömürü)

75.(173)

Koyım töbé - kara may.

(Néft')

Kuyumun dibi - kara yağ.

(Petrol)

76.(174)

Bulmagan cire sirek,

Üzé hervakit kirek.

(Su)

Olmadığı yer seyrek,

Kendisi her vakit gerek.

(Su)

77.(177)

İsé yuk, tösé yuk,

Annan başka tormış yuk.

(Su)

Kokusu yok, rengi yok,

Ondan başka hayat yok.

(Su)

78.(180)

Nerse yögére ayaksız?

Ne ise koşar ayaksız?

Nerse oça kanatsız?

Nerse üse tamırsız?

(Su, cil, taş)

79.(181)

Öç ozın,

Öçésé de bik ozın.

(Su, yul, töté)

80.(182)

Dünyada öç nersenéñ oçı yuk.

(Su, yul, töté)

81.(184)

Cir iñgen cirde şoma pıyala.

(Su östé)

82.(185)

Yartı yıl at bélen yöriler, yartı yıl yözeler.

(Su östé)

83.(186)

Bal-bal, bal ayagı,

Muyıl tayagı;

Yögérep cite almıy.

Adem ayagı.

(Dulkın)

84.(187)

Bavır kisem - urını yuk.

(Su alu)

85.(188)

Balta çaptım - urını yuk.

Ne ise uçar kanatsız?

Ne ise biter köksüz?

(Su, rüzgâr, taş)

Üç uzun,

Üçü de pek uzun.

(Su, yol, duman)

Dünyada üç şeyin ucu yok.

(Su, yol, duman)

Yer indiği yerde dümdüz cam.

(Su üstü)

Yarıyıl at ile yürürler, yarıyıl yüzerler.

(Su üstü)

Bal bal, bal ayağı,

Kuş üzümü dayağı;

Koşarak ulaşamaz.

İnsan ayağı.

(Dalga)

Bağır keserim - yeri yok.

(Su alma)

Balta vurdum - yeri yok.

(Su alu)**86.(189)**

Agıp akmıy,
Suda batmıy.

(Kübék)**87.(190)**

Tavdan tuva, diñgézge kuva.

(Çişme)**88.(191)**

Tavdan tusa da tavnı yaratmıy.

(Çişme)**89.(195)**

Atı yuk, tertese yuk,
Kön-tön bara, yulı kala.

(Yılga)**90.(203)**

Ay kitté de yıl kitté,
Kıçe-köndéz yul kitté;
Ni yulı özélmedé,
Ni üzé özélmedé.

(Yılga)**91.(205)**

Başı - tavda,
Ayagı - diñgézde.

(Yılga)**(Su alma)**

Akar akmaz,
Suda batmaz.

(Köpük)

Dağdan doğar, denize kovar.

(Çeşme)

Dağdan doğsa da dağı sevmez.

(Çeşme)

Atı yok, tertesi⁶¹⁷yok,
Gece gündüz gider, yolu kalır.

(Akarsu)

Ay gitti de yıl gitti,
Gece-gündüz yol gitti;
Ne yolu sona erdi,
Ne kendisi sona erdi.

(Akarsu)

Başı - dağda,
Ayağı - denizde.

(Akarsu)

⁶¹⁷Terte: Araba ya da kızağın ortasında hayvanları koşmak için kullanılan uzun ağaç.

92.(206)

Atı bara, tertesé kala.

(Yılga hem aniñ yarları)

Atı gider, tertesi kalır.

(Akarsu ve onun kıyıları)

93.(207)

Terteleré kaldı, büreneleré aktı.

(Yılga hem aniñ yarları)

Terteler kaldı, tomrukları aktı.

(Akarsu ve onun kıyıları)

94.(208)

Bérsé eyte: “Kaçayık, kaçayık”;

İkénçésé eyte: “Torayık, torayık”;

Öçénçésé eyte: “Yöriyik, yöriyik”.

(Yılga, taş, kamış)

Birisi der: “Kaçalım, kaçalım”;

İkincisi der: “Duralım, duralım”;

Üçüncüsü der: “Yürüyelim, yürüyelim.”

(Akarsu, taş, kamış)

95.(209)

Bérsé eyte: “Kitik”, - di,

İkénçésé : “Yatıp kalıyk”, - di,

Öçénçésé: “Kıymıl-kıymıl itik”, - di.

(Yılga, taş, kamış)

Birisi söyler: “Gidelim” der,

İkincisi: “Yatıp kalalım” der,

Üçüncüsü: “Kımıl kımıl edelim” der.

(Akarsu, taş, kamış)

96.(210)

Bu dünyada bar dürt agay:

Bérsé haman yögere, bér de armıy,

İkénçésé gél aşıy, bér de tuymıy,

Öçénçéségél eçe, bér de kanmıy,

Dürténçésé gél köyli,

Tavışı bér de kilmi.”

(Yılga, ut, cir, cil)

Bu dünyada var dört köyli:

Birisi devamlı koşar, hiç yorulmaz,

İkincisi her vakit yer, hiç doymaz,

Üçüncüsü her vakit içer, hiç kanmaz,

Dördüncüsü her vakit şarkı mırıldanır,

Sesi de hiç gelmez.

(Akarsu, ateş, yer, yel)

97.(211)

Bérsé kite,

Bérsé utırıp tora,

Bérsé yata.

(Yılga, ağaç, cir)

Birisi gider,

Birisi oturup durur,

Birisi yatar.

(Akarsu, ağaç, yer)

98.(212)

Çit-çité - tallık,
Urtası - sazlık,
Kérseñ - batarsıñ,
Çıgalmıy yatarsıñ.

(Kül)

Kenarları - söğütlük,
Ortası - sazlık,
Girsen - batarsın,
Çıkamaz yatarsın.

(Göl)**99.(213)**

Tustak tulı su,
Sunıñ östé bu.

(Kül)

Küçükçe tabak dolu su,
Suyun üstü buhar.

(Göl)**100.(214)**

Kiñ géne bér ana,
Balaların tarata;
Tarata da kiré ala,
Bötén cirné çılata.

(Diñgéz hem yañır)

Genişçe bir ana,
Yavrularını dağıtır;
Dağıtır da geri alır,
Bütün yeri nemlendirir.

(Deniz ve yağmur)**3. Yıl Fasılları, Yıl, Ay, Atna, Tevlékler****(Yılın Mevsimleri, Yıl, Ay, Hafta, Bir Gece Bir Günler)****101.(215)**

Tını da yuk, canı da yuk,
Tınıp torgan çağı da yuk;
Cırlıy bara, yögere bara,-
Uñga-sulga borılışı yuk.

(Vakit)

Nefesi de yok, canı da yok,
Dinip duran çağı da yok;
Türkü söyler gider, koşar gider,-
Sağa sola dönemeci yok.

(Vakit)**102.(216)**

Yıl da kile dürt batır,
Dürtésé de yat töslé,
Dürtésé de bik matur.

(Yılın dört fasılı)

Yılda gelir dört batur,
Dördü de yabancı gibi,
Dördü de pek güzel.

(Yılın dört mevsimi)

103.(217)

Bér kartnıñ uniké ulı bar:
 Öçésé sarı köpé kiye,
 Öçésé yeşél külmek kiye,
 Öçésé sarı çikmen kiye,
 Öçésé ak tun kiye.

(Yılın dört fasılı)

Bir ihtiyarın on iki oğlu var:
 Üçü sarı kaftan giyer,
 Üçü yeşil gömlek giyer,
 Üçü sarı cepken giyer,
 Üçü ak kürk giyer.

(Yılın dört mevsimi)

104.(218)

Du-du ite dürt büré,
 Dürtésé de kük büré,
 Dürtésé de yon tété,
 Téşleré söyekke üte.

(Kış ayları)

Gürültü yapar dört börü⁶¹⁸,
 Dördü de gök börü,
 Dördü de yün dider,
 Dişleri kemiğe geçer.

(Kış ayları)

105.(219)

Babay kilgen sagınıp,
 Ak çikmenén yabınıp.

(Kış kilü)

Dede gelmiş özleyip,
 Ak cepkenini kapanıp.

(Kış gelmesi)

106.(220)

Kara sıyırım yatıp kaldı,
 Ak kiyézém yabıp kaldı.

(Kış kilü)

Kara ineğim yatıverdi
 Ak keçemi örtüverdi.

(Kış gelmesi)

107.(221)

Ak sıyr: “Torıp kitik”,- di,
 Kara sıyr: “Yatıp torıyk” ,- di.

(Kış ütép, yaz kilüye)

Ak sığır: “Durup gidelim” der.
 Kara sığır: “Yatıp duralım” der.

(Kışın geçip, ilkbahar gelmesi)

108.(223)

Ak yorganımını alıp kuydım,

Ak yorganımı alıp koydum.

⁶¹⁸Börü: Kurt

Yeşél yurganımnı ceyip kuydum.
(Kış ütép, yaz kilüye)

109.(224)

Cil-cil cile kilér,
İké ciñén sélke kilér,
Kayınsarga kére kilér,
Kayın suvın éçe kilér;
Kömés başlı, altın kaşlı,
Tuksan yeşlé.

(Yaz ayları)

110.(225)

Kara mıyıklı ciznem
Sagınıp-sagınıp kilgen.

(Yaz ayları)

111.(227)

Yeşél cilen ceyip kuydı,
Bar kaygını alıp kuydı.

(Cey)

112.(228)

Köznéñ azagına kader
Köyezlene bér apa.

(Cey)

113.(229)

Üzé tuk kébék,
Kaygısı yuk kébék,
Cılıy başlasa - tuktamıy.

(Köz)

Yeşil yorganımı yayıp koydum.
(Kışın geçip, ilkbahar gelmesi)

Yel-yel yele gelir,
İki kolunu silker gelir,
Kayın korusuna girer gelir,
Kayın suyunu içer gelir;
Gümüş başlı, altın kaşlı,
Doksan yaşlı.

(İlkbahar ayları)

Kara bıyıklı eniştem
Özleyip özleyip gelmiş.

(İlkbahar ayları)

Yeşil cübbe yayıp koydu,
Var kaygını alıp koydu.

(Yaz)

Güzün sonuna kadar
Güvezlenir bir abla.

(Yaz)

Kendisi tok gibi,
Kaygısı yok gibi,
Ağlamaya başlasa - durmaz.

(Güz)

114.(230)

Bér kürke, uniké akkoş,

Kırık sigéz ana kaz,

Öç yöz altmış biş bala kaz.

Bir hindi, on iki kuğu,

Kırk sekiz ana kaz,

Üç yüz altmış beş yavru kaz.

(Yıl, aylar, atnalar, tevlékler)

(Yıl, aylar, haftalar, bir gün bir geceler)

115.(231)

Bér töp borçak, uniké kuzak, şular éçénde öç yöz altmış biş borçak.

(Yıl, aylar hem tevlékler)

Bir dip burçak, on iki fasulye, onların içinde üç yüz altmış beş burçak.

(Yıl, aylar ve bir gün bir geceler)

116.(232)

Hu alla hu,

Hu alla hu,

Yılına iké balası.

(Yıl, beyremner)

Hu Allah hu,

Hu Allah hu,

Yılına iki yavrusu.

(Yıl, bayramlar)

117.(233)

Şeñgereynéñ indırında

Bér koşı bar - alalıy.

Kükey salmıy, oya basmıy,

Yılına iké balalıy.

(Yıl, beyremner)

Şeñgerey'in harmanında

Bir kuşu var - alalı.

Yumurta salmaz, kuluçka yatmaz,

Yılına iki yavrulu.

(Yıl, bayramlar)

118.(234)

Dönyada bér ağaç bar; öç yöz altmış altı yafragı bar, bér yağı ak, bér yağı kara.

(Yıl,tevlékler, kön, tön)

Dünyada bir ağaç var; üç yüz altmış altı yaprağı var, bir yanı ak, bir yanı kara.

(Yıl, bir gün bir geceler, gün, gece)

119.(235)

Öç yöz altmış bala kaz,
Kırık sigez ana kaz,
Uniké akkoş, bér torna,-
Anı bélmeseñ cir tırna.

Üç yüz altmış yavru kaz,
Kırık sekiz ana kaz,
On iki kuğu, bir turna,-
Onu bilmesen yer tırmala.

(Tevlékler, atnalar, aylar, yıl)

(Bir gün bir geceler, haftalar, aylar, yıl)

120.(236)

Öç yöz altmış biş sıyrıçık,
Kırık sigez tekerlék,
Uniké torna, öç akkoş,
Anı bélseñ, sin - tutıy koş,
Bélmeseñ - baygış.

Üç yüz altmış sığırçık,
Kırık sekiz tavuşçuk,
On iki turna, üç kuğu,
Onu bilsen, sen - papağan kuş,
Bilmesen - baykuş.

(Tevlékler, atnalar, aylar, beyremner)

(Bir gün bir geceler, haftalar, aylar, bayramlar)

121.(237)

Dıgır-dıgır dıgırçık,
Kırık sigez tıgırçık,
Uniké kaz, iké akkoş,-
Anı tapkan tutıy koş.

Dıgır dıgır dıgırçık,
Kırık sekiz tıgırçık,
On iki kaz, iki kuğu,-
Onu bulan papağan kuş.

(Atnalar, aylar, beyremner)

(Haftalar, aylar, bayramlar)

122.(238)

Bér ağaç, uniké botak, botak sayın utız yafrak.

(Yıl, aylar, aydağı tevlékler)

Bir ağaç, on iki budak, her budak otuz yaprak.

(Yıl, aylar, aydaki bir gün bir geceler)

123.(241)

Bér avılda uniké öy,
Her öyde utız kız,

Bir köyde on iki ev,
Her evde otuz kız,

Her kızınıñ bér bité ak, bér bité kara. Her kızın bir yüzü ak, bir yüzü kara.

(Yıl, aylar, aydağı tevlékler, tön, kön)

(Yıl, aylar, aydaki bir gün bir geceler, gece, gün)

124.(242)

Min bér kart: ullarım uniké, ullarımınıñ utızar kızları - yartısı kara, yartısı aklar.

(Yıl, aylar, aydağı tevlékler, tön, kön)

Ben bir ihtiyarım: oğullarım on iki, oğullarımın otuzar kızları - yarısı kara, yarısı aklar.

(Yıl, aylar, aydaki bir gün bir geceler, gece, gün)

125.(243)

Bér tirek,

Bir kavak,

Uniké botak,

On iki budak,

Her botakta dürt sabak,

Her budakta dört sap,

Her sabakta cidé yafrak.

Her sapta yedi yaprak.

(Yıl, aylar, aydağı atnalar, atnadağı tevlékler)

(Yıl, aylar, aydaki haftalar, haftadaki bir gün bir geceler)

126.(244)

Bér ağaçta uniké botak,

Bir ağaçta on iki budak,

Botagı sayın dürter çém,

Her budağı dörder sap,

Çémé sayın cidéşer çıpçık.

Her sapı yedişer serçe.

(Yıl, aylar, aydağı atnalar, atnadağı tevlékler)

(Yıl, aylar, aydaki haftalar, haftadaki bir gün bir geceler)

127.(246)

Uniké yıldızga bér ay.

On iki yıldızga bir ay.

(Yıl, uniké ay)

(Yıl, on iki ay)

128.(247)

Uniké akkoş kuvişa,

On iki kuğu kovalaşır,

Bérsén-bérsé uzalmıy.

Birisinden birisi geçemez.

(Yıl, uniké ay)**129.(248)**

Uniké çülmek,
 Çülmek sayın utız yözém,
 Utız yözémge bér isém.

(Ay, tevlékler)**(Yıl, on iki ay)**

On iki çömlek,
 Her çömlek otuz üzüm,
 Otuz üzüme bir isim.

(Ay, bir gün bir geceler)**130.(250)**

Torıyk-torıyk tornalar,
 Torkıldeşip⁶¹⁹ toralar,
 Utızlagan kükeyné
 Bér oyaga salalar.

(Ay, tevlékler)

Duralım duralım turnalar,
 Torkıldeşipdururlar,
 Otuzlayan yumurtayı
 Bir yuvaya salarlar.

(Ay, bir gün bir geceler)**131.(251)**

Bér oyada - cidé kükey.

(Atna hem tevlékler)

Bir yuvada - yedi yumurta.

(Hafta ve bir gün bir geceler)**132.(252)**

Bér tavık astında altmış yomırka.

(Segat hem minutlar)

Bir tavuk altında altmış yumurta.

(Saat ve dakikalar)**4. Tabıgat Kürénéşleré (Tabiat Hadiseleri)****133.(253)**

İpi tügél, su tügél,
 Avır tügél, az tügél,
 Ansız yeşev mömkin tügél.

(Hava)

Ekmek değil, su değil,
 Ağır değil, az değil,
 Onsuz yaşamak mümkün değil.

(Hava)**134.(254)**

Üzé şuşında,

Kendisi tam burada,

⁶¹⁹Tork: Turna sesini bildiren sözcük.

Üzé bélénmi,
Tinga béléne,
Küzge kürénmi.
(Hava)

Kendisi bilinmez,
Nefese bilinir,
Göze görünmez.
(Hava)

135.(255)

Tenséz tora,
Télséz söyleşe,
Hiçkém anı kürmi,
Herkém anı işéte.
(Yañgırav, kaytavaz)

Tensiz durur,
Dilsiz söyleşir,
Hiç kimse onu görmez,
Herkes onu işitir.
(Yankı, eko)

136.(258)

“E” disem, “e...” - di,
“Me” disem, “me...” - di,
Üzé birimi, birsem - almıy,
Süzge cevap kaytarmıy.
(Yañgırav, kaytavaz)

“E” desem, “e...” der,
“Me” desem, “me...” der,
Kendi vermez, versem almaz,
Söze cevap vermez.
(Yankı, eko)

137.(260)

Ayaksız-kulsız kapka açá,
Açá da artına kaçá.
(Cil-davıl)

Ayaksız elsiz kapı açar,
Açar da ardına kaçar.
(Yel-fırtına)

138.(262)

Üzé ayaksız-kulsız,
Üzé ağaç sındıra.
(Cil-davıl)

Kendi ayaksız-elsiz,
Kendi ağaç kırar.
(Yel-fırtına)

139.(267)

Kırda yöri, urmanda yata.
(Cil-davıl)

Kırda yürür, ormanda yatar.
(Yel-fırtına)

140.(288)

Oça kanatsız,
Yögére ayaksız.

(Cil hem su)

Uçar kanatsız,
Koşar ayaksız.

(Yel ve su)

141.(289)

Cögené yuk totarga
Avızı yuk yılarga,
Télé yuk söylerge,
Bötén eşné eşleteler.

(Cil yaki su)

Eli yok tutmaya,
Ağzı yok ağlamaya,
Dili yok söylemeye,
Bütün işi çalışırlar.

(Yel veya su)

142.(290)

Kırda kırık kışte.

(Toman)

Kırda kırk raf.

(Duman)

143.(291)

Utı yuk, töténé bar.

(Toman)

Ateşi yok, dumanı var.

(Duman)

144.(294)

Ak çibıldık éçénde
Aynı niçék tabayım?
Kük çibıldık éçénde
Könné niçék tabayım?

(Toman)

Ak cibinlik içinde
Ayı nasıl bulurum?
Mavi cibinlik içinde
Günü nasıl bulurum?

(Duman)

145.(295)

Kük tana koyrıgı bélen su éçe.

(Sudan par küterélü)

Mavi dana kuyruğu ile su içer.

(Sudan buhar yükselmesi)

146.(296)

Cirde çakta kükke aşkına,
Kükke méngeç cirge aşkına.

Yerde olduğu zaman göğe acele eder,
Göğe çıkınca yere acele eder.

(Su parı hem yañgir)**147.(297)**

Kül eylene yögérdém,
 Künçégémné töşérdém,-
 Ay kürép kaldı,
 Koyaş töşép aldı.

(Çık yaki kırav)**148.(298)**

Öy eylene yögérdém,
 Açkıçımını töşérdém,-
 Ay kürdé, koyaş aldı.

(Çık yaki kırav)**149.(306)**

Öy artında - ak mük.

(Çık yaki kırav)**150.(308)**

Tönén tuva, köndézén üle.

(Çık yaki kırav)**151.(311)**

Bela kile, bela kile,
 İké ciñén sala kile,
 Karlıgan suvın éçe kile,
 Kara tizegén çıgara kile.

(Kırav)**152.(312)**

Cém-cém itken nidér ul?
 Yalmap algan nidér ul?
 Bilé bökré nidér ul

(Su buharı ve yağmur)

Göl çevresinde koştum,
 Broşumu düşürdüm,-
 Ay görüp kaldı,
 Güneş düşüp aldı.

(Çiy veya kırağı)

Ev çevresinde koştum,
 Anahtarımı düşürdüm,-
 Ay gördü, güneş aldı.

(Çiy veya kırağı)

Ev ardında - ak yosun.

(Çiy veya kırağı)

Gecede doğar, gündüzün ölür.

(Çiy veya kırağı)

Bela gelir, bela gelir,
 İki kolunu salar gelir,
 Frenk üzümü suyunu içer gelir,
 Kara tezeğini çıkarır gelir.

(Kırağı)

Pırıl pırıl eden nedir o?
 Ağız dolusu alıp yutan nedir o?
 Beli kambur nedir o?

Yavnı kırgan nidér ul?

(Çık hem çalgı)

153.(313)

Cile kile, cile kile,
Kayınlıkka cite kile.
Kayın suvın éçe kile.

(Bolıt)

154.(314)

Tübesé bar, öyi yuk.

(Bolıt)

155.(319)

Ayağı yuk - il gize,
Küzé yuk - yeş tüge.

(Bolıt)

156.(328)

Sıyırımniñ ciléné tulgan, söté yuk.

(Yañırsız bolıt)

157.(329)

Tübe arkılı kazlar ütté,
Bötén cirné sazlar itté.

(Bolıt, yañgır)

158.(330)

Kime yöri, kime yöri,
Artınnan su sibe yöri.

(Bolıt, yañgır)

159.(333)

Albastı kükné bastı,

Orduyu kıran nedir o?

(Çiy ve tırpan)

Yele gelir, yele gelir,
Karanlığa yetip gelir,
Kayın suyunu içer gelir.

(Bulut)

Tepesi var, evi yok.

(Bulut)

Ayağı yok - il gezer,
Gözü yok - yaş döker.

(Bulut)

İneğimin memesi dolmuş, sütü yok.

(Yağmursuz bulut)

Tepe üstünden kazlar geçti,

Bütün yeri sazlar yaptı.

(Bulut, yağmur)

Gemi gider, gemi gider,
Ardından su serper gider.

(Bulut, yağmur)

Albastı göğü bastı,

Koyaşnı yottı,
Cır postı,
Avızın açmıy albastını uptı.
(Bolıt, yañgr, cir)

Güneşi yuttu,
Yer pustı,
Ağzını açmaz albasytı ağzına aldı.
(Bulut, yağmur, yer)

160.(334)

Kükte - kügerçén,
Cirde - ebérçén.
(Bolıt, ülen)

Gökte - güvercin,
Yerde - orman güvercini.
(Bulut, ot)

161.(335)

Cil, cil, cile kilér,
İké ciñén sélke kilér,
Kayınsarga kére kilér,
Kayın suvın éçe kilér,
Köméş başlı, altın kaşlı,-
Yöz yégérmé biş yeşlé.

Yel, yel, yele gelir,
İki kolunu silker gelir,
Kayın korusuna girer gelir,
Kayın suyunu içer gelir,
Gümüş başlı, altın kaşlı,-
Yüz yirmi beş yaşlı.

(Bolıt çıgu, kük kükrev, yeşén yeşnev, yañgır yavu, cil örü)

(Bulut çıkması, gök gürültüsü, yıldırım çakması, yağmur yağması, rüzgârın esmesi)

162.(336)

Nikader ozın, nezék bulsa da, çiremge utırsa, kürénmi.
(Yañgır)

Ne kadar uzun, ince olsa da, çimene otursa, görünmez.

(Yağmur)

163.(340)

Kükten kildé, cirge kitté.
(Yañgır)

Gökten geldi, yere gitti.
(Yağmur)

164.(342)

İlek bélen su taşıylar.

Elek ile su taşırlar.

(Yağır)**165.(343)**

Bérsé çeçe,

Bérsé éçe,

Bérsé üse.

(Yağır, cir, ülen)**166.(344)**

Öy artında söt érégen,

Kece taptap bétérgen,

Eni koymak péşérgen,

Eti aşap bétérgen.

(Yağır yavu, bıçırak, koyaş kiptéri)**(Yağmur yağma, balçık, güneşin kurutması)****167.(345)**

Çokır éçénde bér cılan

Tüben taba yögré.

(Ulaktan yağır suvı agu)**168.(346)**

Yul tulı borçak çeçéldé, cıyuçı yuk.

(Boz yavu)

Yol dolu burçak saçıldı, toplayan yok.

(Buz yağması)**169.(347)**

Kışteden borçak koyıla,

İdenge töşkeç cuyıla.

(Boz yavu)**(Yağmur)**

Birisi saçar,

Birisi içer,

Birisi yeşerir.

(Yağmur, yer, ot)

Ev ardında süt erimiş,

Keçi ayağıyla ezip bitirmiş,

Anne gözleme pişirmiş,

Baba yiyip bitirmiş.

Çukur içinde bir yılan

Aşağı doğru koşar.

(Oluktan yağmur suyu akması)

Raftan burçak dökülür,

Döşemeye düşünce kaybolur.

(Buz yağması)

170.(348)

Borinsız çıpçık boz tişe.

(Tamçı)

Burunsuz serçe buz deler.

(Damla)

171.(350)

Öy artında ozın agay

İne bélen koyı kazıy.

(Tamçı)

Ev ardında uzun köylü

İğne ile kuyu kazar.

(Damla)

172.(356)

Ayaksız-kulsız aldır tiştém.

(Tamçı)

Ayaksız-elsiz ağaç çanak deştım.

(Damla)

173.(359)

Ural tavdan kılıç orsam,

İdélda çabagım uynıy.

(Yeşén)

Ural Dağı'ndan kılıç vursam,

İdil'de balıgım oynar.

(Yıldırım)

174.(360)

Urman aşā çılıbır suzdım.

(Yeşén)

Orman aşarak zincir uzattım.

(Yıldırım)

175.(367)

Öy töbesénde çatlı kamçı.

(Yeşén)

Ev tepesinde çatallı kamçı.

(Yıldırım)

176.(374)

Sakmardagı sarı aygırım

Sıgındırıp kéşnidér;

Biltérdegé biş biyem

Bişésé de kolınlıy;

Kolınnarı sarala,

Yak-yagina tarala,

Anı kürgen kéşénéñ

Sakmar'daki sarı aygırım

Sıgındırıp kişner;

Zincirdeki beş kısragım

Beşi de tay doğurur;

Tayları sarılır,

Yan yana dağılır,

Onu gören kişinin

Zihénneré tarala.
(Kük kükrev, yeşén, yañgır)

Zihinleri dağılır.
(Gök gürültüsü, yıldırım, yağmur)

177.(375)

Sakmarda sarı alaşam bar,
Pitérde biş biyem bar;
Bérsé torıp kéşnese,
Bişésé de kolınlar.
(Kük kükrev, yeşén, yañgır)

Sakmar'da sarı alaşam var,
Piter'de beş kırsrağım var;
Birisı durup kişnese,
Beşi de tay doğurur.
(Gök gürültüsü, yıldırım, yağmur)

178.(376)

Borıslan tav başınnan cigülé at-arba tegeri.
(Kük kükrev)

Borıslan Dağı başından koşumlu at arabası tekerlenir.
(Gök gürültüsü)

179.(377)

Hu-hu iter,
Pıyala çardak dérélder,
Gazrail muyının suzar,
Feréşte kanatın ceyer.
(Kük kükrev, yeşén)

Hu hu eder,
Cam çardak zangırdar,
Azrail boynunu uzatır,
Melek kanadını açar.
(Gök gürültüsü, yıldırım)

180.(381)

Kara kazım "kak" itté,
Kanat onı yalt itté.
(Kük kükrev, yeşén)

Kara kazım "kak" etti,
Kanat yünü parladı.
(Gök gürültüsü, yıldırım)

181.(393)

Ayu akıra, büré bakıra,
Yonın koya,
Halk suga tuya.
(Kük kükrev, yañgır)

Ayı bağırır, kurt bağırır,
Yününü döker,
Halk suya doyar.
(Gök gürültüsü, yağmur)

182.(394)

Yugarıda uynıylar,
Tübende yılıylar.

(Kük kükrev, yañgır)

Yukarıda oynarlar,
Aşağıda ağlarlar.

(Gök gürültüsü, yağmur)

183.(395)

Yalt-yolt yaltırıy,
Cirnéñ östé kaltırıy,
Éncé kébék tézéle,
Yéfek kébék suzıla.

(Yeşen yeşnev, yañgır yavu)

Pırıl pırıl parlar,
Yerin üstü titrer,
İnci gibi dizilir,
İpek gibi uzanır.

(Yıldırım çakması, yağmur yağması)

184.(396)

Sélki arış kamçısı,
Altın nurlar tamçısı.

(Acagan)

Silkeler çavdar kamçısı,
Altın nurlar damlası.

(Şimşek)

185.(397)

Yalman yalap ala,
Yalagan ciré yanmıy kala.

(Acagan)

Fare yalayıp alır,
Yaladığı yer yanmaz kalır.

(Şimşek)

186.(400)

Öy arkılı arkan attım.

(Salabat küpéré)

Ev üstünden kement attım.

(Gökkuşağı)

187.(404)

Yılga arkılı küpér saldım.

(Salabat küpéré)

Akarsu üstüne köprü saldım.

(Gökkuşağı)

188.(409)

İşekten kéréér,
Türeñe ménép utırır.

(Suvık)

Eşikten girer,
Evde başköşene çıkıp oturur.

(Soğuk)

189.(414)

Ayağı yuk, kulu yuk,
İşék açuga, öyge basıp kéré.

(Suvık)

Ayağı yok, eli yok,
Kapı açmaya, eve basıp girer.

(Soğuk)

190.(416)

Kort ta tügél,
Ét te tügél,
E üzé téşli.

(Suvık)

Kurt da değil,
İt de değil,
Lakin kendi ısırır.

(Soğuk)

191.(422)

Baltasız-pıçaksız küpér yasıy.

(Yılgada boz katu)

Baltasız-bıçaksız köprü yapar.

(Akarsuda buz tabakası)

192.(427)

Kara tölké kar astınnan çaba.

(Yılgada boz katu)

Kara tilki kar altından koşar.

(Akarsuda buz tabakası)

193.(428)

Tönle terezesé biklene,
Köndéz açıla.

(Beké⁶²⁰)

Gecede penceresi kapanır,
Gündüz açılır.

(Buz üstüne açılan delik)

194.(429)

Köndéz vatılğan pıyala
Tön cittémé - tözele.

(Beké)

Gündüz bozulan kâse
Gece yetti mi - düzelir.

(Buz üstüne açılan delik)

195.(431)

Kaltır-koltur küç bara,
Kara yurga buş bara.

Şangır şungur göç gider,
Kara yorga⁶²¹ boş gider.

⁶²⁰ Beké: Buz üstüne su almak için açılan delik.

⁶²¹ Yorga: At.

(Boz kitü)**196.(433)**

Akkoşım oçıp kitté,
Kara tölké yatıp kaldı.

(Boz kitü, yılga açılı)**197.(434)**

Kara tavık yatıp kaldı,
Ak tavık oçıp kitté.

(Boz kitü, yılga açılı)**198.(435)**

Adem timedé - çigem yarıldı.

(Boz çatnav)**199.(436)**

Közén tuva, yazın üle.

(Boz)**200.(437)**

Su östéne yattı,
Üzé su bulıp aktı.

(Boz)**201.(443)**

Ayaksız-kulsız resém yasıy.

(Tereze bozı)**202.(444)**

Tışta tuñmıy,
Izbada tuña.

(Tereze bozı)**(Buzun erimesi)**

Kuğum uçup gitti,
Kara tilki yatıp kaldı.

(Buzun erimesi, akarsuyun açılması)

Kara tavuk yatıp kaldı,
Ak tavuk uçup gitti.

(Buzun erimesi, akarsuyun açılması)

İnsan değmedi - şakağım yarıldı.

(Buz çatlaması)

Güzün doğar, yazın ölür.

(Buz)

Su üstüne yattı,
Kendi su olup aktı.

(Buz)

Ayaksız-elsiz resim yapar.

(Pencere buzu)

Dışarıda donmaz,

Evde donar.

(Pencere buzu)

203.(447)

Üzé tuña, üzé kérmi,
Üzé yılıy da yılıy.
(Kernizge katkan boz)

Kendi donar, kendi girmez,
Kendi ağlar da ağlar.
(Kornişte donan buz)

204.(448)

Öy artında ak tana
Mögézém bar dip maktana.
(Kernizge katkan boz)

Ev ardında ak dana
Boynuzum var diye övünür.
(Kornişte donan buz)

205.(449)

Élék üzé sudan tudı,
Hézér üzé su tudıra;
Ak mamık kébék,
Yaltırıy almaz kébék.
(Kar)

Önce kendi sudan doğdu,
Şimdi kendi su doğurur;
Ak pamuk gibi,
Parlayamaz gibi.
(Kar)

206.(460)

Uramda - batır,
Öyde - cılak.
(Kar)

Sokakta - batur,
Evde - ağlak.
(Kar)

207.(464)

Yatkan-yatkan da su bulıp kaçkan.
(Kar)

Yatmış yatmış da su olup kaçmış.
(Kar)

208.(467)

Méne yata cevher taş,
Alıym diseñ, yuk bula.
(Kar céméldégé)

İşte yatar cevher taş,
Alayım desen, yok olur.
(Kar pırılıtı)

209.(468)

Yeş kilén suga bara,
Teñkeleré koyılıp kala.

Genç gelin suya varır,
Pulları dağılıp kalır.

(Kar yavu)**(Kar yağması)**

210.(470)

Uramda ayu ulıy.

Sokakta ayı ulur.

(Buran, öyérme)**(Boran, hortum)**

211.(473)

Du-du-du ite,

Du du du eder,

Hıywannarnı yögérte,

Hayvanları koşturur,

Ademnerné tilmérte.

İnsanları şefkat bekleyerek baktırır.

(Buran, öyérme)**(Boran, hortum)****5. Ağaç-Kuvaklar, Cilek-Cimés, Urman Éşé****(Ağaç-Çalılar, Meyveler, Orman İşi)**

212.(479)

Ataydan kalgan iské tun,

Atadan kalma eski kürk,

Yabın da cılısında kun.

Kapan da sıcağına kon.

(Urman)**(Orman)**

213.(480)

Méñ sanat, méñ soldat,

Bin senatör, bin asker,

Her soldatta méñ kanat.

Her askerde bin kement.

(Urman)**(Orman)**

214.(483)

Töbé bér, başı méñ.

Dibi bir, başı bin.

(Ağaç)**(Ağaç)**

215.(490)

Yazın yeşél, közén sarı, kışın ak,

İlkbaharda yeşil, güzün sarı, kışın ak,

Üzé kansız, ozak yeşi, - uylap tap

Kendi kansız, uzak yaşar, - düşün bul.

(Ağaç)**(Ağaç)**

216.(493)

Ay üse, yıl üse,
Üzé küzge kürénmi.

(Ağaç tamırları)

Ay biter, yıl biter,
Kendi göze görünmez.

(Ağaç kökleri)

217.(494)

Ayağı altmış,
Kulı citmés,
Üzé bér,
Bité méñ.

(Ağaçniñ tamırı, botağı, yafragı)

Ayağı altmış,
Eli yetmiş,
Kendi bir,
Yüzü bin.

(Ağacın kökü, budağı, yaprağı)

218.(495)

Ayağı bélen kolagınıñ sanı yuk,
Hiçbér cirénde kanı yuk.

(Ağaçniñ tamırı, botağı, yafragı)

Ayağı ile kulağının sayısı yok,
Hiçbir yerinde kanı yok.

(Ağacın kökü, budağı, yaprağı)

219.(496)

Ayağın aldım tayakka,
Üzén aldım koçakka.
Kolagın aldım tüşemge,
Başın aldım buyavga.

(Ağaçniñ tamırı, yafragı, çeçkesé)

Ayağını aldım dayağa,
Kendini aldım kucağa.
Kulağını aldım tavana,
Başını aldım boyamaya.

(Ağacın kökü, yaprağı, çiçeği)

220.(497)

Yafrak ta tügél,
Botak ta tügél,
Üzé ağaçta üse.

(Ağaç kayrısı)

Yaprak da değıl,
Budak da değıl,
Kendi ağaçta biter.

(Ağaç kabuğu)

221.(498)

Yeşél kaz, başı taz.

(Ağaç kayrısı)

Yeşil kaz, başı kel.

(Ağaç kabuğu)

222.(501)

Köngə kürénmes,
Ayga kürénmes,
Agaç bélen törélgén.

(Agaç üzegé)

Güne görünmez,
Aya görünmez,
Ağaç ile sarmalanmış.

(Ağaç gövdesi)

223.(502)

Cirde reh et yeşese de,
Ayga-koyaşka kürénmi.

(Agaç üzegé)

Yerde rahat yaşasa da,
Aya-güneşe görünmez.

(Ağaç gövdesi)

224.(505)

Bolan teke, boga teke,
Kuşar mögez kaşka teke.
Aklav, uklav,
Başı çuklav.

(Agaç botakları)

Erkek geyik, erkek boğa,
Çift boynuzlu erkek kaşka⁶²².
Aklama, oklava,
Başı püskülleme.

(Ağaç budakları)

225.(506)

Agaçtan biyék,
Ülennen kéçkéne.

(Yafrak)

Ağaçtan büyük,
Ottan küçük.

(Yaprak)

226.(507)

Yazın dönyaga kile,
Közén sargayıp üle.

(Yafrak)

İlkbaharda dünyaya gelir,
Güzün sararıp ölür.

(Yaprak)

227.(508)

Ayaksız, kulsız,
Üzé ağaçtan sikérep töşe.

(Yafrak)

Ayaksız, elsiz,
Kendi ağaçtan atlayıp düşer.

(Yaprak)

⁶²² Alın akıtması olan at.

228.(509)

Tönle yaktı, köndéz yuk.

(Tıçkan utı)

Geceleyin parlak, gündüz yok.

(Fosforlu ağaç)

229.(510)

Utı bar - kızdırmıy.

(Tıçkan utı)

Ateşi var - ısıtmaz.

(Fosforlu ağaç)

230.(511)

Öy karşında ak çikmenlé soldat.

(Kayın)

Ev karşısında ak cepkenli asker.

(Kayın)

231.(512)

Ak çikmeném arkavlı,

Astı kızgılt astarlı.

(Kayın)

Ak cepkenim argaçlı,

Altı kırmızımtırak astarlı.

(Kayın)

232.(515)

Nindi ağaç cilséz şavlıy?

(Usak)

Hangi ağaç yelsiz uğuldar?

(Titrek kavak ağacı)

233.(516)

Anası tulgana,

Balaları kul-çaba.

(Usak)

Anası dolanır,

Yavruları el çırpar.

(Titrek kavak ağacı)

234.(517)

İñkeygen de borılğan,

Yantaygan da yığılğan;

Başına kuvış korılğan.

(Öyenké)

Çökmüş de kıvrılmış,

Yana yatmış da yıkılmış;

Başına kovuk kurulmuş.

(Salkım söğüt)

235.(518)

Tért ite de mért ite,

Tert eder de mert eder,

Suga karap kön ite.

(Zirék)

236.(522)

Urmanda - kara teke,

Basuda - kaşka teke,

Öyde - ak teke.

(Yüke töşerü)

237.(524)

Tun bélen kére,

Tunın salıp çıga.

(Yüke töşerü)

238.(525)

Bér saray bar - bürenesé imen,

Başı kükke tigen.

İldar ħ annıñ balaları

Bar da altın takıya kigen.

(İmen hem anıñ çiklevégé)

239.(527)

Atası - alama bürékten,

Balası - altın takıyadan

(İmen hem anıñ çiklevégé)

240.(528)

Yul östénde ciz büken.

(İmen çiklevégé)

241.(529)

Kışın-ceyén bér töslé çeçegéñ.

Suya bakarak yaşar.

(Kızıl ağaç)

Ormanda - kara teke,

Tarlada - kaşka teke,

Evde - ak teke.

(İhlamur düşürme)

Kürk ile girer,

Kürkünü koyup çıkar.

(İhlamur düşürme)

Bir saray var - tomruğu meşe,

Başı göğe değmiş.

İldar Han'ın çocukları

Hepsi de altın takke giymiş.

(Meşe ve onun palamudu)

Babası - eski börkten⁶²³,

Yavrusu - altın takkeden.

(Meşe ve onun palamudu)

Yol üstünde metal kütük.

(Meşe palamudu)

Kışın-yazın bir renkli çiçeği.

⁶²³Börk: Genellikle hayvan postundan yapılan başlık.

(Çırışı yaki narat)**242.(537)**

Çit-çitlep méner,
 Çit-çitlep töşer,
 Yeşél kıtat ⁶²⁴tun tışlar.

(İls)**243.(542)**

Belekey géne çuyında
 Temlé géne aşım bar.

(Çiklevék)**244.(543)**

Kéçkéne kazanıñ aşı temlé.

(Çiklevék)**245.(544)**

Kéçkéne géne bakraç,
 Éçé tulı temlé aş.

(Çiklevék)**246.(554)**

Tışı timér,
 Éçé memér.

(Çiklevék)**247.(563)**

Yonım bar,
 Yonım éçénde kınım bar,
 Kınım éçénde tunım bar,
 Tunım éçénde temlém bar.

(Kök nar veya çam)

Kenar çerçeveleyip çıkar,
 Kenar çerçeveleyip düşer,
 Yeşil ipek dokuma kürk örter.

(Çam iğnesi)

Küçükcük demir tencerede
 Tatlıca aşım var.

(Fındık)

Küçük kazanın aşı tatlı.

(Fındık)

Küçükçe bakraç,
 İçi dolu tatlı aş.

(Fındık)

Dışı demir,
 İçi yumuşak.

(Fındık)

Yünüm var,
 Yünüm içinde kınım var,
 Kınım içinde kürküm var,
 Kürküm içinde tatlım var.

⁶²⁴Kıtāt: Çin'den gelen sıkı ipek dokuma.

(Çiklevék)**(Fındık)****248.(564)**

Nikader kübrek aşasam, şulkader östelde kübrek kala.

(Çiklevék)

Ne kadar çokça yesem, o kadar masada çokça kalır.

(Fındık)**249.(568)**

Bérsé bula ağaçta,-

Anısı da bik temlé;

Bérsé bula ülende,-

Çeçkesé de bik yem'lé,

Orlıgı da bik temlé.

(Çiklevék hem mek)

Birisi olur ağaçta,-

O sizin dediğiniz de pek tatlı;

Birisi olur otlu yerde,-

Çiçeği de pek güzel,

Tohumu da pek tatlı.

(Fındık ve haşhaş)**250.(569)**

Dürt kiléndeş bér külmeknéñ éçénde.

[Yaňak (kuzı) çiklevégé]

Dört elti bir gömleğin içinde.

[Yanak (koza) cevizi]**251.(570)**

Bér bik temlé nerse kürdém

Söyegenéñ éçénde,

Bér bik temlé nerse kürdém

Söyegenéñ tışında.

(Yaňak çiklevégé hem örék)

Bir pek tatlı şey gördüm

Kemiğinin içinde,

Bir pek tatlı şey gördüm

Kemiğinin dışında.

(Yanak cevizi ve kayısı)**252.(571)**

Taş kuyunında aşı bar,

Aş kuyunında taşı bar.

Taşnı taşka berdiseñ,

Taş yarılrsa, aşı bar.

(Yaňak çiklevégé hem örék)

Taş koynunda aşı var,

Aş koynunda taşı var.

Taşı taşa vurdun,

Taş yarılrsa, aşı var.

(Yanak cevizi ve kayısı)

253.(572)

Tıışı tatlı it,
Éçé katı taş.
Taşnıñ éçénde
Tagı temlé aş.

(Örék)

Dışı tatlı et,
İçi sert taş.
Taşın içinde
Daha tatlı aş.

(Kayısı)

254.(573)

Aş,
Aş éçénde taş,
Taş éçénde tagın aş.

(Örék)

Aş
Aş içinde taş,
Taş içinde yine aş.

(Kayısı)

255.(574)

İt,
İt éçénde söyek,
Söyek éçénde yene it.

(Örék)

Et,
Et içinde kemik,
Kemik içinde yine et.

(Kayısı)

256.(575)

Cépséz éne,
Tişékséz gerebe.
Adem özer,
Çıbıgı tüzer.

(Yözém)

İpsiz iğne,
Deliksiz kehribar.
İnsan ayırır,
Çubuğu dayanır.

(Üzüm)

257.(576)

Atası - bökré Gali,
Anası - ceyéncé Cemile,
Kızı - kızıl altın,
Ulı - tilé baş.

(Yözém)

Babası - Kambur Ali,
Anası - Geniş Cemile,
Kızı - kızıl altın,
Oğlu - delibaş.

(Üzüm)

258.(577)

Astı tiré, östé tiré,
Éçénde tatlı tiré.

(Kipken incir)

Altı deri, üstü deri,
İçinde tatlı deri.

(Kuru incir)

259.(578)

Tégérmen taşımında
Tartmagan tarım bar.

(Kipken incir)

(Salma cimés)

Değirmen taşımında
Çekilmeyen darım var.

(Kuru incir)

(Katkısız dürüm yemiş)

260.(579)

İyéle, bögele,
Ak mamıgı tügéle,
Kara küzé küréne.

(Şomırt)

Eğilir, bükülür,
Ak pamuğu dökülür,
Kara gözü görünür.

(Kuş kirazı)

261.(580)

Çöyde kara biyeley.

(Şomırt)

Çivide kara parmaksız eldiven.

(Kuş kirazı)

262. (582)

Cidé yulniñ çatında
Tulgan aytirek utıra.
Kanatınnan kan tamıp,
Kargıy-tirgi utıra.

(Mileş)

Yedi yolun çatında
Dolmuş Aytirek oturur.
Kanaından kan damlayarak,
Beddua eder, azarlar oturur.

(Üvez)

263.(584)

Çöyde kızıl çitlék.

(Mileş)

Çivide kızıl kafes.

(Üvez)

264.(586)

Kanı bar, canı yuk.

Kanı var, canı yok.

(Balan)**265.(589)**

Kara orman urtasında
Kızıl eteç utıra;
Kagına da sugına,
Kanatınnan kan tama.

(Balan)**266.(590)**

Urmanga bardım, ayu ütédém,
Öyge kanın kitédém.

(Balan)**267.(595)**

Tışı kabık, éçé mamık.

(Gölcimés)**268.(596)**

Al yavlıgın yabıngan,
Başına ut kabıngan.

(Gölcimés)**269.(598)**

Yar buyında kara teke
Ayagın salındırıp utıra.

(Karlıgan)**270.(599)**

Kara gına, kéçkéne géne büréklé,
Üzé bötén dönyaga küréklé.

(Karlıgan)**(Kartopu bitkisi)**

Kara orman ortasında
Kızıl horoz oturur;
Çırpınır ve vurulur,
Kanaından kan damlar.

(Kartopu bitkisi)

Ormana vardım, ayı öldürdüm,
Eve kanını getirdim.

(Kartopu bitkisi)

Dışı kabuk, içi pamuk.

(Kuşburnu)

Al baş örtüsünü örtünmüş,
Başında ateş alev almış.

(Kuşburnu)

Kıyı boyunda kara teke
Ayağını sarkıtıp oturur.

(Frenk üzümü)

Epey kara, küçükcük börklü,
Kendi bütün dünyaya görkemli.

(Frenk üzümü)

271.(600)

Çın-çın-çıntak,
Çın firuze tak,
Çın firuze takmasañ;
Érép-çérép ak.

(Börlégen)

Çın çın çıntak,
Hakiki firuze tak,
Hakiki firuze takmazsan;
Eriyip çürüyüp ak.

(Bögürtlen)

272.(601)

Nedér ul kém - rengé kara,
Tené baştan-başı pare-pare.

(Kara börlégen)

Nedir o ki - rengi kara,
Teni baştan başa pare pare.

(Kara bögürtlen)

273.(602)

Kınalı barmak, ciz uymak.

(Kura cilegé)

Kınalı parmak, metal dikiş yüzük.

(Ağaç çileği)

274.(608)

Kéçkéne géne kapçık,
Kapçık éçénde karçık,
Avızı bar, téşé yuk,
Anı söymes kéşé yuk.

(Kura cilegé)

Küçükcük çuval,
Çuval içinde yaşlı kadın,
Ağzı var, dişi yok,
Onu sevmeyen kişi yok.

(Ağaç çileği)

275.(614)

Kara cirge kazan astım,
Kaynamıyça péşté;
Bér akıllıya eyttém,-
Añladı da béldé,
Bér cülerge eyttém,-
Hahıldadı, köldé.

(Cir cilegé)

Kara yere kazan astım,
Kaynamadan pişti;
Bir akıllıya söyledim,-
Anladı ve bildi,
Bir ahmağa söyledim,-
Kahkaha attı, güldü.

(Yer çileği)

276.(616)

Kızıl töyme taptım,

Kızıl düğme buldum,

Avızıma kaptım.

(Cir cilegé)

277.(617)

Üzé şarday,

Suvı kanday.

(Çiye)

278.(620)

Biyék tavnıñ başında

Biki soltan utıra,

Kanatınnan kan tama.

(Çiye)

279.(622)

Kanı bar, canı yuk,

Canı bar, kanı yuk.

(Çiye hem çébén)

280.(625)

Kön töşkende - péşem, di,

Cil tigende - töşem, di.

(Alma)

281.(630)

Utıra ağaç başında kız, soltan kébék,

Tügerek şalkan kébék,

Kızıl kan kébék,

Tatlı bal kébék.

(Alma)

282.(631)

Tügerek,

Tügerek éçénde sigéz kэшé.

Ağzıma aldım.

(Yer çileği)

Kendi top gibi,

Suyu kan gibi.

(Kiraz)

Yüksek dağın başında

Biki Sultan oturur,

Kanadından kan damlar.

(Kiraz)

Kanı var, canı yok,

Canı var, kanı yok.

(Kiraz ve sinek)

Gün düşünce - pişerim, der,

Yel değince - düşerim, der.

(Elma)

Oturur ağaç başında kız, sultan gibi,

Yuvarlak şalgam gibi,

Kırmızı kan gibi,

Tatlı bal gibi.

(Elma)

Yuvarlak,

Yuvarlak içinde sekiz kişi.

(Alma hem anıñ töşleré)

283.(632)

İ ileylé,ileylé,
Cép tagarga uñaylı;
İ ileyséz, ileyséz,
Cép tagarga uñaysız.

(Alma hem yomırka)

284.(637)

Urmannan kayta,
Miç astına kérép yata.

(Urman kisü, balta)

285.(640)

Belekey géne ét kükke karap öre.

(Urman kisü, balta)

286.(642)

Kiske östénde kisegém kaldı.

(Urman kisü, balta)

287.(643)

Urmanga barganda öyge karıy,
Öyge kaytkanda urmanga karıy.

(Bilge kıstırılğan balta)

288.(644)

Tişék timérge kayın üsken.

(Balta hem anıñ sabı)

289.(645)

Kém üz tuganın üzé kise?

(Balta sabı)

(Elma ve onun çekirdekleri)

Ey İleyli, İleyli,
İp takmaya elverişli;
Ey İleysiz, İleysiz,
İp takmaya elverişsiz.

(Elma ve yumurta)

Ormandan döner,
Soba altına girip yatar.

(Orman kesme, balta)

Küçükçük it göğe bakıp ürür.

(Orman kesme, balta)

Kütük üstünde parçam kaldı.

(Orman kesme, balta)

Ormana varınca eve bakar,
Eve dönünce ormana bakar.

(Bele kıstırılan balta)

Delik demirde kayın bitmiş.

(Balta ve onun sapı)

Kim kendi doğduğu canı keser?

(Balta sapı)

290.(646)

Ozın idém - kistéler,
Yuvan idém - yardılar.

(Bürene)

Uzun idim - kestiler,
Kalın idim - yardılar.

(Tomruk)

291.(649)

Ayagım yuk, kulım bar,
Avızım yuk, téşém bar,
Ağaç bélen eşém bar.

(Pıçkı, ağaç kisü, takta yaru)

Ayağım yok, kolum var,
Ağzım yok, dişim var,
Ağaç ile işim var.

(Bıçkı, ağaç kesme, tahta yarma)

292.(654)

İkev kizene, bérev yılıy,-
Tükken yeşé tamçı tügél,
Kizengené kamçı tügél.

(Pıçkı, ağaç kisü, takta yaru)

İkisi vurmaya hazırlanır, biri ağlar,-
Döktüğü gözyaşı damla değil,
Vurmaya hazırlananı kamçı değil.

(Bıçkı, ağaç kesme, tahta yarma)

293.(655)

Kekré-bökré töz kitken.

(Borav)

Eğri büğrü düz kitmiş.

(Burgu)

294.(656)

Koyruk oçı çuvar,
Urman üte çıgar.

(Borav)

Kuyruk ucu çapar,
Orman geçip çıkar.

(Burgu)

295.(657)

Kük tekemné kön de bérev tübeli.

(Ötérgé)

Gök tekemi günde biri tepeler.

(Keski)

296.(658)

Kara ayu öyénde
Kara azık ezérli.

(Dégét kaynatu)

Kara ayı evinde
Kara azık hazırlar.

(Katran kaynatma)

297.(660)

Kızıl sıyırım kitép bara,
Kara sıyırım yatıp kala.

(Dégét kaynatu)

Kızıl ineğim gidip varır,
Kara ineğim yatıp kalır.

(Katran kaynatma)

6. Ülen-Üsémlekler. Péçen Éşé (Ot-Bitkiler. Biçim İşi)

298.(661)

Yeşél-yeşél periler
Terezeden karıylar.

(Göller)

Yeşil yeşil periler
Pencereden bakarlar.

(Güller)

299.(662)

Bér tayakta - kırık çıpta.

(Fikus gölé)

Bir değnekte - kırık hasır.

(Fikus gülü)

300.(663)

Üzé kulın kütergen,
Kulı borının kütergen.

(Çeçke)

Kendi elini kaldırmış,
Eli burnunu kaldırmış.

(Çiçek)

301.(664)

Patşa tügelmén - tacım bar,
Kéşélerge birér nazım bar.

(Çeçke)

Padişah değilim - tacım var,
Kişilere verecek nazım var.

(Çiçek)

302.(666)

Ut tügél, üzé yandıra.

(Kıçıtkan)

Ateş değil, kendi yakıcı.

(Isırgan)

303.(669)

Öy artında yeşél ut,
Üzé ülen, üzé mut.

(Kıçıtkan)

Ev ardında yeşil ateş,
Kendi ot, kendi dolandırıcı.

(Isırgan)

304.(672)

Üsse - bagana buyı üse,
Üsmese - cirden de kalıkmıy,-
Bormalı da sırmalı.

(Ét éçegésé)

Bitse - direk boyu biter,
Bitmese - yerden kalkmaz,-
Burmali da sırmalı.

(Çit sarmaşığı)

305.(673)

Cir astında ciz бүken.

(Sarana)

Yer altında metal kütük.

(Sarana)

306.(674)

Kazıy-kazıy alma taptım,
Kazıp töşkeç, kömеш taptım.

(Sarana)

Kaza kaza elma buldum,
Kazıp düşünce gümüş buldum.

(Sarana)

307.(675)

Énelerén totkan,
Yul buyına çıkkan.

(Bilçen)

İğnelerini tutmuş,
Yol boyuna çıkmış.

(Dikenli yabani ot)

308.(676)

Bér yomgakta méñ éne.

(Tigenek-kırmavık)

Bir yumakta bin iğne.

(Dulavrat otu-yapışkan bir ot)

309.(679)

Kabara, kabara, kabara kük,
Kabarıp péşken kümeç kük;
Ciz mıyıklı ciznem kük,
Sagınıp kilgen kiyev kük.

(Tigenek-kırmavık)

Kabarır, kabarır, kabarır gibi,
Kabarıp pişen küçük ekmeç gibi;
Metal bıyıklı eniştem gibi,
Özleyip gelen güvey gibi.

(Dulavrat otu-yapışkan bir ot)

310.(688)

Yul buyında bér malay
Tigenné de karmalıy,

Yol boyunda bir oğlan
Değeni de elle yoklar,

Timegenné de karmalıy.

(Tigenek-kırmavık)

311.(689)

Ayak astı - kıl yılan.

(Kılğan)

312.(690)

İyéldém, üréldém,

Ebi çeçén min ürdém.

(Kılğan)

313.(691)

Alman ayak,

Altmış tayak,

Kusa, citmes

Yalanayak.

(Peri arabası)

314.(692)

Ayu kolak, altın baş,

Tamırı zeḥ metten aş.

(Andız)

315.(693)

Ayağı alıptay,

Gevdesé tayaktay,

Korsagı köbektey,

Başı tabaktay.

(Ayu köpşesé)

316.(694)

Ayaktay kolagı bar,

Tayaktay gevdésé bar.

Değmeyi de elle yoklar.

(Dulavrat otu-yapışkan bir ot)

Ayakaltı - kıl yılan.

(Bozkır otu)

Eğildim, el uzattım,

Nine saçını ben ördüm.

(Bozkır otu)

Paytak ayak,

Altmış dayak,

Kovsa, ulaşmaz

Yalın ayak.

(Şeyta arabası otu)

Ayı kulak, altın baş,

Kökü zahmetten aş.

(Andız)

Ayağı alp gibi,

Gövdesi değnek gibi,

Karnı tüfek gibi,

Başı tabak gibi.

(Ayı kamışı)

Çanak gibi kulağı var,

Değnek gibi gövdesi var.

(Ayu köpşesé)

317.(695)

Kırda - kırayman.

(Kuray)

318.(696)

Kırda üsken bér bala

Öyge kilép moñlana.

(Kuray)

319.(697)

Ak çalmalı mullalar

İRte-kiçén allalar.

(Takıya başlı kuraylar)

320.(698)

Yeşél kılıçım kul kiser.

(Kıyak ülen)

321.(699)

Yeşél babaynıñ sakalı

Su östénde cılferdi.

(Kamış)

322.(701)

Yaka başında yeşél çuk.

(Kamış)

323.(705)

Ayağı suda, başı könde.

(Tönboyık)

(Ayı kamışı)

Kırda - kırayman.

(Kaval)

Kırda biten bir yavru

Eve gelip bunalır.

(Kaval)

Ak sarıklı mollalar

Sabah akşam Allah der.

(Takke başlı kavallar)

Yeşil kılıcım kol keser.

(Uzun ve dar yapraklı ot)

Yeşil dedenin sakalı

Su üstünde yelpirdi.

(Kamış)

Yar başında yeşil püskül.

(Kamış)

Ayağı suda, başı günde.

(Nilüfer)

324.(706)

Su östénde sarı may.

(Tönboyık)

Su üstünde sarı yağ.

(Nilüfer)

325.(707)

Bér ağaçnıñ başında

Bér asıl koş utıra;

Bügén tağı da kilmese,

Kitem di-di utıra.

(Kolmak)

Bir ağacın başında

Bir asil kuş oturur;

Bugün yine de gelmese,

Giderim der, der oturur.

(Şerbetçi otu)

326.(718)

Yugarı üstém,

Üsép cittém,

Oçıp kittém.

(Kolmak)

Yukarı filizlendim,

Filizlenip yettim,

Uçup gittim.

(Şerbetçi otu)

327.(720)

Kulsız-ayaksız,

Artı bélen ağaçka méne.

(Kolmak)

Elsiz-ayaksız,

Sırtı ile ağaca çıkar.

(Şerbetçi otu)

328.(723)

Kırda da, urmanda da

Kızıl bürék kigen bér kart utıra.

(Gömbe)

Kırda da, ormanda da

Kızıl börk giyen bir ihtiyar oturur.

(Mantar)

329.(724)

Urman éçénnen

Başına çalma çornagan mulla çığıp kile.

(Gömbe)

Orman içinden

Başına sarık saran molla çıkıp gelir.

(Mantar)**330.(728)**

Gevdesé bar - canı yuk,
Üzé éşlepe kigen - başı yuk.

(Gömbe)**331.(729)**

Bagana başında ak kalaç.

(Gömbe)**332.(730)**

Ayağı yörmi, tayagı yöri.

(Çalgı, péçen çabu)**333.(732)**

Üzé téşsez,
Tormıy éşsez.

(Çalgı, péçen çabu)**334.(739)**

Yalt-yolt ite,
Yastık taşlap kite.

(Çalgı, péçen çabu)**335.(743)**

Kara yılan yar cimére.

(Çalgı, péçen çabu)**336.(744)**

Yaltırıy yılan,
Utıra İmam,
İñ olısı - Emirĥ an.

Gövdesi var - canı yok,
Kendi şapka takmış - başı yok.

(Mantar)

Direk başında ak simit.

(Mantar)

Ayağı yürümez, değneği yürür.

(Tırpan, ot biçme)

Kendi dişsiz,
Durmaz işsiz.

(Tırpan, ot biçme)

Pırıl pırıl parlar,
Yastık atıp gider.

(Tırpan, ot biçme)

Kara yılan yar bozdurur.

(Tırpan, ot biçme)

Parlar yılan,
Oturur İmam,
En ulusu - Emirhan.

(Çalgi, çümele, kiben)

337.(745)

Yatsa - yılan kük,

Utırsa - olan kük,

Bassa - bolan kük.

(Péçen pakusı, kübe, çümele)

338.(746)

Plotniklar kildéler,

Izbanrı eşlep kittéler.

Baltasızlar, nisézler,

Nüyéksézler, çitsézler.

(Çümele)

339.(747)

İnesénen élék balası tuvar.

(Çümele bélen kiben)

340.(749)

Avızı yuk, télé yuk,

Üzénéñ öç tésé bar,

Késé bélen eşé bar.

(Senek)

341.(750)

Bér tıçkanda öç koyrık.

(Senek)

7. İgénçélék (Çiftçilik)

342.(752)

Ozak-ozak,

(Tırpan, tınaz⁶²⁵, dokurcun⁶²⁶)

Yatsa - yılan gibi,

Otursa - çocuk gibi,

Bassa - geyik gibi.

(Ot ..., küçük ot yığını, tınaz)

Dülgerler geldiler,

Evimi yapıp gittiler.

Baltasızlar, nesizler,

Yosunsuzlar, kenarsızlar.

(Tınaz)

Anasından önce yavrusu doğar.

(Tınaz ile dokurcun)

Ağzı yok, dili yok,

Kendisinin üç dişi var,

Kişi ile işi var.

(Dirgen)

Bir sıçanda üç kuyruk.

(Dirgen)

Uzak-uzak,

⁶²⁵Tınaz: Dövülerek savrulmaya hazırlanan ekin yığını.

⁶²⁶Dokurcun: Büyük ot yığını.

Yulga tozak.

(Basu-ızan)

343.(753)

Dikiy kırda ozın agay.

(Izan)

344.(754)

Kış köné öyéle,

Cey köné ceyéle.

(Tirés-aşlama)

345.(755)

Siḡ ércé karçık, çenéçké ayakçık;

Bötén dönyanı tuydırsa da, üzé aç.

(Suka)

346.(756)

Sarık kötüge bara,

Mögézleré öyge baga.

(Suka)

347.(757)

Cir astında - yıltırık.

(Tören)

348.(758)

Cir astında ay yöri.

(Tören)

349.(759)

Timér kazım cir yırtar.

(Saban sörü)

Yola tuzak.

(Tarla-sürülmüş bir sıra toprak)

Sakin kırda uzun köylü.

(Sürülmüş bir sıra toprak)

Kış günü üst üste yığılır,

Yaz günü dağılır.

(Gübre)

Büyücü yaşlı kadın, diken ayakçık;

Bütün dünyayı doyursa da, kendi aç.

(Kara saban)

Koyun sürüye gider,

Boynuzları eve bakar.

(Kara saban)

Yer altında - pırıltı.

(Saban demiri)

Yer altında ay yürür.

(Saban demiri)

Demir kazım yer yırtar.

(Saban sürmek)

350.(764)

Ay astınnan kaytkan,
Altın kuray tartkan;
Kön astınnan kaytkan,
Kömész kuray tartkan.

(Saban sörü)

Ay altından dönen,
Altın kargı çekmiş;
Gün altından dönen,
Gümüş kargı çekmiş.

(Saban sürmek)

351.(765)

Kırğa sıyar, urmanga sıymas.

(Cir tırması)

Kıra sığar, ormana sığmaz.

(Yer Tırmağı)

352.(767)

Kırda ayağı bélen yörse de,
Öyge arkası bélen kayta.

(Cir tırması)

Kırda ayağı ile yürüse de,
Eve sırtı ile döner.

(Yer Tırmağı)

353.(768)

Naçar gına çıpta
Bötén dönyanı yaba.

(Tırmalav)

Kötüce hasır
Bütün dünyayı kapatır.

(Tırmıklama)

354.(769)

Kap-kara cir urtasında
Kırık ayaklı sıyr yöri.

(Tırmalav)

Kap-kara yer ortasında
Kırık ayaklı inek yürür.

(Tırmıklama)

355.(776)

At tügél kэшnemi,
Yöz attan kim eşlemi;
Üzé yöri tır da tır,
Ye, bu nerse, kém eytér?

(Traktor)

At değıl kışnemez,
Yüz attan hangisi işlemez;
Kendi yürür tır da tır,
Ya, bu şeyi, kim söyler?

(Traktör)

356.(778)

“Tır-r”, - diseñ tuktamıy,
 “Na-a”, - diseñ atlamıy,
 Péçen salsañ aşamıy.

(Traktor)

“Çüş-ş”, desen durmaz,
 “Deh-h”, desen atlamaz,
 Ot koysan yemez.

(Traktör)

357.(780)

Miç başında kortlı kiyéz.

(Orlık şıttıru)

Soba başında kurtlu keçe.

(Tohum çatlatma)

358.(781)

Anasın ütér de cirge küm,-
 Hâk tegale yarıy kılşa,
 Yene téréler balası.

(Çeçü, orlıknñ tişélüyé)

Anasını öldür de yere göm,-
 Hak tealâ izin verse,
 Yine dirilir yavrusu.

(Tohum saçma, tohumun fişkırması)

359.(783)

Baz astında yatıp bala tudıra.

(Çeçü, orlıknñ tişélüyé)

Çukur altında yatıp yavru doğurur.

(Tohum saçma, tohumun fişkırması)

360.(784)

Yaz köné ceygen ceymemné
 Közge cıyıp aldılar;
 Bér kéletke saldılar,
 Karañgına yaptılar.

(Çeçü, uru, ambardagı aşlık)

(Tohum saçma, ekin biçme, ambardaki ekin)

İlkbahar vaktinde yaydığım çarşafımı
 Güze toplayıp aldılar;
 Bir kilere koydular,
 Karanlığa kapattılar.

361.(785)

İyélem de bögélem,
 Karıymın da ürélem;
 Bugén tanda kilmeseñ,
 Çéçélem de tügélem.

(Arpa)

Eğilirim de bükülürüm.
 Bakarım da örülürüm;
 Bugün tan vaktinde gelmezsen,
 Saçılırim da dökülürüm.

(Arpa)

362.(786)

Ozın-ozın yégétler,
Başlarında bürékler.

(Kukuruz)

Uzun uzun yiğitler,
Başlarında börkler.

(Mısır)

363.(787)

Uk,
Başı altın çuk.

(Boday)

Ok,
Başı altın püskül.

(Buğday)

364.(788)

Bér çıbıkta yöz çıpçık,-
Küzé küp te küralmıy,
Ansız kéşé tüzalmıy.

(Boday)

Bir çubukta yüz serçe,-
Gözü çok da göremez,
Onsuz kişi dayanamaz.

(Buğday)

365.(789)

Kaynégeçémnéñ karını yarık.

(Boday orlığı)

Görümcemin karnı yarık.

(Buğday tohumu)

366.(790)

Bér kapçıkta iké karçık.

(Boday orlığı)

Bir çuvalda iki yaşlı kadın.

(Buğday tohumu)

367.(794)

Cey ceyler,
Kış kışlar,
Yeşél kamka tun tışlar;
Hetfe kébék küpérér,
Başın iyép utırır.

(Arış ucımı)

Yaz yazlar,
Kış kışlar,
Yeşil ipek dokuma kürk örter;
Kadife gibi kabarıp,
Başını eğip oturur.

(Çavdar ekini)

368.(796)

Üzé yeşél külmek kigen,

Kendisi yeşil gömlek giymiş,

Arkası cirge tigen.

(Arış ucımı)

369.(798)

Başı utta, ayağı suda.

(Tarı)

370.(799)

Tebenek tirek,

Altmış botak,

Botak sayın ulak,

Ulak sayın kolak,

Kolak sayın yöz yégérmé yomırka.

(Tarı)

371.(801)

Ayağında kara kata⁶²⁷,

Tepiyénde⁶²⁸ kızıl oyık,

Yeşél külmeklé, ak yavlıklı.

(Karaboday)

372.(802)

Öç poçmaklı kélet saldı,-

Kérérge işégé yuk.

(Karaboday orlıgı)

373.(803)

Öç poçmaklı kéletém,

Öç poçmaklı kéletémde

Ak külmeklé bikeçém.

(Karaboday orlıgı)

Arkası yere değmiş.

(Çavdar ekini)

Başı ateşte, ayağı suda.

(Darı)

Kısa kavak,

Altmış budak,

Her budak oluk,

Her oluk kulak,

Her kulak yüz yirmi yumurta.

(Darı)

Ayağında kara çizme,

Ayağında kızıl çorap,

Yeşil gömlekle, ak yağlıklı.

(Karabuğday)

Üç köşeli kiler saldı,-

Girmeye kapısı yok.

(Karabuğday tohumu)

Üç köşeli kilerim,

Üç köşeli kilerimde

Ak gömlekle yeni gelinim.

(Karabuğday tohumu)

⁶²⁷Kata: Kısa konçlu keçe çizme.

⁶²⁸Tepi: Hayvan ve çocuk ayağı.

374.(805)

Ak yavlıklı ciñgem,
Ciz mıyıklı ciznem.

(Karaboday, arış)

Ak yağlıklı yengem,
Metal bıyıklı eniştem.

(Karabuğday, çavdar)

375.(806)

Kırda bér alaçık,
Alaçık éçénde kapçık,
Kapçık éçénde karçık.

(Soh)

Kırda bir çadır,
Çadır içinde çuval,
Çuval içinde yaşlı kadın.

(Yulaf)

376.(807)

Uklav, çuklav,
Teñkelé bay ħ atını.

(Soh)

Oklava, püskülleme,
Pullu zengin hatunu.

(Yulaf)

377.(808)

Kort-kopşañğı tibrenér,
Altın kapka açılır.

(Soh başağı yarılı)

Kurt - ... dalgalanır,
Altın kapı açılır.

(Yulaf başağının çatlaması)

378.(809)

Bara idém, atım arıdı,
Kamçım ordım - barmadı,
Tamagina
Ciz kadak kaktım - bardı.

(Soh orlığı)

Gidiyordum, atım yoruldu,
Kamçımı vurdum - gitmedi,
Boğazına
Metal çivi kaktım - gitti.

(Yulaf tohumu)

379.(812)

Narat, narat, narat botak,
Narat sayın altı botak,
Botak sayın oya,
Oya sayın kükey,
Kükey sayın bebey-bebey,

Çam, çam, çam budak,
Her çam altı budak,
Her budak yuva,
Her yuva yumurta,
Her yumurta bebek-bebek,

Bebey sayın memey-memey.

(Borçak)

380.(814)

Ozın-ozın ağaçlar,
Ağaç sayın botaklar,
Botak sayın oyalalar,
Oya sayın balalar,
Alar nerse bulalar?

(Borçak)

381.(817)

Botak,
Botakta - kıtak,
Kıtakta - oya,
Oyada - kükey.

(Borçak)

382.(821)

Yeşél bolın,
Urtasında dürt kolin.

(Borçak kuzagı)

383.(823)

Kulga alsañ, yıldıry,
Şarçıkları çıltıry.

(Borçak kuzagı)

384.(824)

Ozın buylı,
Zeñger küzlé.

(Citén)

Her bebek meme-meme.

(Burçak)

Uzun uzun ağaçlar,
Her ağaç budaklar,
Her budak yuvalar,
Her yuva yavrular,
Onlar ne olurlar?

(Burçak)

Budak,
Budakta - gıtğıdak,
Gıtğıdakta - yuva,
Yuvada - yumurta.

(Burçak)

Yeşil çayır,
Ortasında dört tay.

(Burçak meyvesi)

Ele alsan yaldızlanır.
Bilyecikleri zil sesi çıkarır.

(Burçak meyvesi)

Uzun boylu,
Mavi gözlü.

(Keten)

385.(825)

Başın aşılılar,
Tenén taşlıylar,
Tirésén kiyéler.

(Citén)

Başını yerler,
Tenini atarlar,
Derisini giyerler.

(Keten)

386.(826)

Urmannan çıgar,
Koyrığı çıbar,
Meḥ müt tartır,
Mihri yolkr.

(Citén)

Ormandan çıkar,
Kuyruğu çapar,
Mahmut çeker,
Mihri yolar.

(Keten)

387.(827)

Yul buyında narat,
Narat sayın oya,
Oya sayın yomırka.

(Kindér)

Yol boyunda çam,
Her çam yuva,
Her yuva yumurta.

(Kendir)

388.(831)

Tabagaç⁶²⁹ başında tatlım bar.

(Kindér)

Kanca başında tatlım var.

(Kendir)

389.(834)

Küterép bula ,
Irgıtıp bulmıy.

(Mamık)

Kaldırmak olur,
Fırlatmak olmaz.

(Pamuk)

390.(836)

Sarı kaşlı Gölbahar,
Ay tulganda ay bagar,
Kön tulganda kön bagar.

Sarı kaşlı Gölbahar,
Ay dolunca ay bakar,
Gün dolunca gün bakar.

⁶²⁹Tabagaç: Tavayı fırına koymak veya fırından çıkarmak için kullanılan kanca.

(Könbagış)

391.(840)

Tayak,
Tayak başında tabak,
Tabak eçénde kibét,
Kibét eçénde iké méñ yégét.

(Könbagış)

392.(846)

Diñgéz tügél - dulkınlana.

(İgén kırı)

393.(850)

Bökré babay kırmı bétére.

(Urak, igén uru)

394.(853)

Kamıl töbénnen
Yaña tугan ay yögére.

(Urak, igén uru)

395.(854)

Üzé ura, üzé suga,
Üzé kapçıkka sala;
Şavlap-görlep eşlegende,
Kır maturlanıp kala.

(Kombayn)

396.(855)

Üzé ura,
Üzé suga,
Üzé suvıra.

(Kombayn)**(Günebakan)**

Dayak,
Dayak başında tabak,
Tabak içinde dükkân,
Dükkân içinde iki bin yiğit.

(Günebakan)

Deniz değıl - dalglanır.

(Ekin kırı)

Kambur dede tıraş olur.

(Orak, ekin biçme)

Anız dibinden
Yeni doğan ay koşar.

(Orak, ekin biçme)

Kendi biçer, kendi döver,
Kendi çuvala koyar;
Uğuldayıp gürüldeyip işlerken,
Kır güzelleşip kalır.

(Biçerdöver)

Kendisi biçer,
Kendisi döver,
Kendisi ekin savurur.

(Biçerdöver)

397.(856)

Ebezüni, ebetüni,
Tartkalaşı, aşı, péşi, küşi.
(Uru, sugu, tartu, péşerü, aşav)

Ebezüni, ebetüni,
Çekişir, yer, pişer, geviş getirir.
(Biçme, dövme, çekme, pişirme, yeme)

398.(857)

Yuk ayağı, yuk kulu,
Borgıçlap bilbay budı.
(Költe)

Yok ayağı, yok eli,
Burup kemer boğdu.
(Demet)

399.(858)

Yöz tугan
Bér kayış bugan.
(Költe)

Yüz kardeş
Bir kayış boğmuş.
(Demet)

400.(861)

Altın baş, kamaş ayak, néçke bil,-
Ni ikenén min eytmimén, üzéñ bél!
(Boday költesé)

Altın baş, kamaş ayak, ince bel,-
Ne olduğunu ben söylemem, kendin bil!
(Buğday demeti)

401.(862)

Kéçkéne géne Pétra
Bilén buvıp utra.
(Solı költesé)

Küçücük Petra
Belini bağlayıp oturur.
(Yulaf demeti)

402.(863)

Belekey géne marca kızı,
Bilén buva da suga sikére.
(Süs költesé)

Küçükçe Marca kızı,
Belini bağlayıp da suya atlar.
(Lif demeti)

403.(864)

Çıltır-çıltır Melike,
Öç séltevge - bér költe,-
Elle niçék ölgérte.

Çoldur çoldur Melike,
Üç sallamaya - bir demet,-
Bilmem nasıl yetiştirir.

(Költe beylev maşinası)**404.(865)**

Enisénnen alda kızı tuva.

(Költe, çümele)**405.(866)**

Enisénnen elék bebisé tuva,

Bebisénnen enisé tuva.

(Költe, çümele)**406.(867)**

Bér miçkede kırık kırşav.

(Kiben)**407.(868)**

Kükte yoldız nikader,

Cirde tişék şulkader.

(Kaml)**408.(871)**

Kırık ayaknıñ başı bér.

(Evén)**(Ekin demetlerini kurutmak için yapılan özel dam)****409.(873)**

Kara kiyéz östénde

Karman babañ utıra.

(Evén)**(Ekin demetlerini kurutmak için yapılan özel dam)****410.(874)**

Terezesé yuk, tübesé tişék,

Yañgır ütmi, cil örmi.

(Demet bağlama makinesi)

Anasından önde kızı doğar.

(Demet, tınaz)

Anasından önce bebeği doğar,

Bebeğinden anası doğar.

(Demet, tınaz)

Bir fıçıda kırık çember.

(Dokurcun)

Gökte yıldız ne kadar,

Yerde delik o kadar.

(Anız)

Kırık ayağın başı bir.

(Evén bazı)

(Ekin demetlerini kurutmak için kazılan özel çukur)

411.(875)

Anı h ansaray dimiler,

Ona hansaray demezler,

Baş imiçe kérmiler.

Baş eğmeden girmezler.

(Evén bazı)

(Ekin demetlerini kurutmak için kazılan özel çukur)

412.(877)

Borın zamannan kalgan altın tabak, altmış kéşé köçke kütere.

(İndir tabağı)

Evvel zamandan kalan altın tabak, altmış kişi zor kaldırır.

(Temizlenmiş harman yeri)

413.(878)

Kartataydan kalgan kara kalay koştacak⁶³⁰ kırık kéşéné tuydır.

(İndir tabağı)

Dededen kalma kara kalaydan küçük tabak kırk kişiyi doyurur.

(Temizlenmiş harman yeri)

414.(879)

Ceyén aç, kışın tuk.

Yazın aç, kışın tok.

(Erbelék)

(Samanlık)

415.(880)

Kışın siméz, cey arık.

Kışın semiz, yaz zayıf.

(Erbelék)

(Samanlık)

⁶³⁰ Koştacak: Küçük derin tabak.

416.(881)

Başı imen, kevsesé söyek,
Urtası ügéz sırtı.

(Çabagaç)

Başı meşe, gövdesi kemik,
Ortası öküz sırtı.

(El döveni)

417.(882)

Arı da lap-lap,
Biré de lap-lap,
Söñgé saplap,
Kiyéz kaplap,
Uka taptap,
Baştan başka
Çıktık çak-çak.

(Çabagaçlap aşlık sugu)

Geri de lap lap,
Beri de lap lap,
Süngü sap takıp,
Keçe kaplayıp,
Sırma çiğneyip,
Baştan başa
Çıktık ucu ucuna.

(Eklemeli sopa ile ekin dövme)

418.(887)

Boz östénde bolan uynıy,
Koyrığında yılan uynıy.

(Çabagaçlap aşlık sugu)

Buz üstünde geyik oynar,
Kuyruğunda yılan oynar.

(Eklemeli sopa ile ekin dövme)

419.(888)

Oçtılar kazlar,
Oyık başları - imen,
Tatıl-tatıl cırlap baralar.

(Çabagaçlap aşlık sugu)

Uçtular kazlar,
Çorap başları - meşe,
Tatıl tatıl⁶³¹ türkü söyleyip giderler.

(Eklemeli sopa ile ekin dövme)

420.(889)

Eylene ul zırıldap,
Zırıldap ta pırıldap,
Aşy salam, tökére boday,
Taviş bire tırıldap.

(Aşlık sugu maşinası)

Döner o fırldayıp,
Fırldayıp da fırlayıp,
Yer saman, tükürür buğday,
Ses verir tırlayıp⁶³².

(Ekin dövme makinesi)

⁶³¹ Bebek gibi konuşma şekli.

⁶³² Motorsiklet sesi.

421.(890)

Döp-döp Döbërgali bolgalıy,
Şıp-şıp Şıbırgali borgalıy;
Altın küpër astında
Ciz kalaga barabız.

(Aşlık sugu, cilgerü)

Güm güm gümbürder sallanır,
Hışır hışır hışırdar her tarafa döner;
Altın köprü altında
Pirinç metal kaleye gideriz.

(Ekin dövme, savurma)

422.(891)

Döp-döp döbengéli bengéli,
Köş-köş köşengéli bengéli.
Tav astında tonık sunı
Tondırıp éçe bengéli.

(Aşlık sugu, cilgerü, tartu)

Güm güm gümbürder bengili,
Kış kış kışırdar bengili.
Dağ altında donuk suyu
Vurup içer bengili.

(Ekin dövme, savurma, çekme)

423.(893)

Tégérém-ték,
Tézden kört,
Kildé bolıt,
Yavdı yañgır,
Hölt-hölt

(Aşlık cilgerü)

Dikerim-dik
Dizden yukarı kar yığını,
Geldi bulut,
Yağdı yağmur,
Hölt hölt.

(Ekin savurma)

424.(894)

Öy artında kört,
Aña bar da tört,
Cil iser, yañgır yavar.

(Aşlık cilgerü)

Ev ardında büyük kar yığını
Ona git de dürt,
Yel eser, yağmur yağar.

(Ekin savurma)

8. Yeşélçeler (Sebzeler)

425.(897)

İ töçegen, öşegen,
Bazda sakal üstergen.

(Şıtkan bereñgé)

Ey mayasızmış, üşümüş,
Çukurda sakal bitirmiş.

(Filizlenen patates)

426.(900)

Çeçegé ağaçında,
Alması tamırında.
(Tüteldegé bereñgé)

Çiçeği ağacında,
Elması kökünde.
(Tarhtaki patates)

427.(907)

Bérné berdém,
Unnı aldım.
(Tüteldegé bereñgé)

Birini vurdum,
Onunu aldım.
(Tarhtaki patates)

428.(908)

İ reḥ meté, reḥ meté,
Reḥ meténeñ danesé;
Danesén alıp cirge kümseñ,
Görlep çıgar balası.
(Tüteldegé bereñgé)

Ey rahmeti, rahmeti,
Rahmetinin tanesi;
Tanesini alıp yere gömsen,
Fışkırıp çıkar yavrusu.
(Tarhtaki patates)

429.(910)

Bazda - badayman,
Türde - tütmen,
İşék katında - sütmen.
(Bereñgé, seké, sébérké)

Çukurda -badayman,
Evin başköşesinde -tütmen,
Eşik katında -sütmen.
(Patates, seki, süpürge)

430.(911)

Ayaksız-kulsız, méñ kat kigen.
(Kebéste)

Ayaksız-kolsuz, bin kat giymiş.
(Lahana)

431.(912)

Kat-kat tunlı,
Karış buylı.
(Kebéste)

Kat kat kürklü,
Karış boylu.
(Lahana)

432.(917)

Öy artında kenefi,

Ev ardında kanepi,

Kenefide Şerefi;
Şerefinéñ östénde
Kıska gına tunı bar.
(Kebéste)

Kanepede Şerefi;
Şerefi'nin üstünde
Kısacık kürkü var.
(Lahana)

433.(928)

Ak kazım kırık kat kanatlı bulsa da oçalmıy.
(Kebéste)

Ak kazım kırık kat kanatlı olsa da uçamaz.
(Lahana)

434.(929)

Cir astında altın kazık.
(Kişér)

Yer altında altın kazık.
(Havuç)

435.(930)

Utıra almaday kız törmede,
Çeçé uramda, -
Yarıy ürmege.
(Kişér)

Oturur elma gibi kız hapishanede,
Saçı sokakta, -
Yarar örgüye.
(Havuç)

436.(931)

Kızıl kızı cir éçénde,
Çeçleré cir östénde.
(Kişér)

Kızıl kızı yer içinde,
Saçları yer üstünde.
(Havuç)

437.(934)

Kéçkéne géne buyı bar,
Öç kat sarı tunı bar.
(Sugan)

Küçücük boyu var,
Üç kat sarı kürkü var.
(Soğan)

438.(944)

Başta başın kiserler,

Önce başını keserler,

Koyrıgınnan asarlar;
Başın kiskeç, kızganıp,
Cılap küñél basarlar.

(Sugan)

439.(950)

Kéçkéne géne mişer kızı
Yörerémné köydére.

(Boriç)

440.(951)

İ endere, endere,
Enderede mendere
Kéçkéne géne mişer kızı
Yörerémné yandıra.

(Boriç)

441.(952)

Ciren babam öyde,
Sakalları tıšta.

(Çögéndér)

442.(953)

Cir astında kızıl eteç.

(Çögéndér)

443.(956)

Epe siméz, mayı yuk,
Tirésé kalın, comı yuk.

(Şalkan)

444.(958)

Tügerék - ay tügél,
Sarı - may tügél,

Kuyruğundan asarlar;
Başını kesince, acıyıp,
Ağlayıp gönül rahatlatırlar.

(Soğan)

Küçücük Mişer kızı
Yüreğimi yandırır.

(Biber)

Ey hazine hazine,
Hazine de mazine
Küçücük Mişer kızı
Yüreğimi yandırır.

(Biber)

Kestane rengi dedem evde,
Sakalları dışarıda.

(Pancar)

Yer altında kırmızı horoz.

(Pancar)

Epey semiz, yağı yok,
Derisi kalın, tüyü yok.

(Şalgam)

Yuvarlak - ay değil,
Sarı - yağ değil,

Koyrığı bar - tıçkan tügél.

(Şalkan)

445.(959)

Kırğa bara börçe kük,
Kırdan kayta kölçe kük.

(Şalkan orlığı hem uñışı)

446.(960)

Cir astında ciz бүken.

(Torma)

447.(961)

Tügerék kéne kızıl yort,
Éçé tulı kort.

(Pomidor)

448.(962)

Bér kismekte méñ yégét.

(Kıyar)

449.(968)

Altın-altın yafırak,
Yatkan ciré tufırak;
Altın bélen kaplagan,
Kömésş bélen saplagan.

(Kıyar)

450.(975)

Üzé - bér börték,
Éçé - méñ börték,
Başı - cirde,
Koyrığı - koymada.

(Kabak)

Kuyruğu var - sıçan değıl.

(Şalgam)

Kıra gider fasulye gibi,
Kırdan döner küçük ekmek gibi.

(Şalgam tohumu ve ürünü)

Yer altında metal kütük.

(Turp)

Yuvarlakça kızıl yurt.

İçi dolu kurt.

(Domates)

Bir teknede bin yiğit.

(Salatalık)

Altın altın yaprak,
Yattığı yer toprak;
Altın ile kaplamış,
Gümüş ile sap takmış.

(Salatalık)

Kendi - bir tane,

İçi - bin tane,

Başı - yerde,

Kuyruğu - tahta duvarda.

(Kabak)

451.(976)

Kaynatamniñ başmagın
Zemet aşa taşladım.

(Kabak)

Kaynatamın paşmağını⁶³³

Tahta duvar aşıp bıraktım.

(Kabak)

452.(983)

Tışı taş, écé boz.

(Karbız)

Dışı taş, içi buz.

(Karpuz)

453.(986)

Écé kızıl, tışı yeşél,
Akça bélen alalar;
Anı kürgen balalar
İmsınışıp kalalar.

(Karbız)

İçi kırmızı, dışı yeşil,
Para ile alırlar;
Onu gören çocuklar
İştahlanıp kalırlar.

(Karpuz)

454.(989)

Bér öy,-
Terezesé de yuk, işégé de yuk, -
Écé tulu ħ alık.

(Karbız)

Bir ev,-
Penceresi yok, kapısı da yok, -
İçi dolu kalabalık.

(Karpuz)

455.(991)

Ĥan,
Ĥan éçénde kan,
Kan éçénde méñ can.

(Karbız)

Han,
Han içinde kan,
Kan içinde bin can.

(Karpuz)

456.(998)

Tenén kisseñ, kan taşır,
Balaları yılaşır.

(Karbız kisü)

Tenini kessen, kan taşar,
Yavruları ağlaşır.

(Karpuz kesmek)

⁶³³Paşmak: Ayakkabı, takunya, terlik.

457.(999)

Leb-lebinur, Bibinur,
Bibinur da Şhrinur;
Al yavlıkka salgançı,
Derya suvı koyılır.

(Karbız kisü)

Tap Lebinur, Bibinur,
Bibinur da Şhrinur;
Al yağlığa koyuncaya kadar,
Derya suyu dökülür.

(Karpuz kesmek)

458.(1003)

Ayagınnan asa kuymışlar anı,
El orsañ, saçélér östéñe kanı.

(Baklajan)

Ayağından asıp koymuşlar onu,
El vursan, saçılır üstüne kanı.

(Patlıcan)

459.(1007)

Tavık suydım - ak kanlı.

(Kavın)

Tavuk kestim - ak kanlı.

(Kavun)

460.(1008)

Bér koşım bar, canı yuk,
Muyının özseñ kanı yuk;
Yomırkası laylalı,
Cöyleréñeñ sanı yuk.

(Kavın)

Bir kuşum var, canı yok,
Boynunu koparsan kanı yok;
Yumurtası salyalı,
Yara izlerinin sayısı yok.

(Kavun)

461.(1016)

Uk,
Uk östénde çuk;
Siksen iké kibét,
Altmış iké yégét.

(Mek)

Ok,
Ok üstünde püskül;
Siksen iki dükkân,
Altmış iki yiğit.

(Haşhaş)

462.(1019)

Beni, beni, beni iken,
Beni bézge kile iken,
Beni bézge kilgen çakta

Beni beni beni imiş,
Beni bize gelir imiş,
Beni bize geldiği zaman

Tufli-iték kigen iken,
 Tufli-iték éçende
 Tartmalı ħ at kile iken.
(Mek)

İskarpın çizme giymiş imiş,
 İskarpın-çizme içinde
 Çekmeli mektup gelir imiş.
(Haşhaş)

9. Böcekler (Böcekler)

463.(1022)

Biş küzé bar,
 Altı ayagı,
 İké kanatı,-
 Ul ni bayagı?
(Bal kortı)

Beş gözü var,
 Altı ayağı,
 İki kanadı,-
 O ne deminki?
(Arı)

464.(1031)

Çır-çır ite, çitenge kuna,
 Elleva tuva, altın kosa
 Anı kéşé aşıy.
(Bal kortı)

Cır cır eder, çite konar,
 Elleva doğar, altın kusar,
 Onu insan yer.
(Arı)

465.(1032)

Ayaz könné köle,
 Cil könné üle.
(Bal kortı)

Ayaz günü güler,
 Rüzgâr günü ölür.
(Arı)

466.(1039)

Alpavıtniñ bakçası,
 Bakçasında munçası;
 Munçasına su kitere
 Néçke billé tutası.
(Bal kortınıñ bal taşuv)

Derebeyinin bahçesi,
 Bahçesinde hamamı;
 Hamamına su getirir
 İnce belli ablası.
(Arının bal taşması)

467.(1042)

Bigrek matur bakçası bar,
 Bakçasında kisası bar;

Aşırı güzel bahçesi var,
 Bahçesinde çerçevesi var;

Temlé rızık aşıylar,
Bik avır yök taşıylar.

(Bal kortınıñ bal taşuv)

468.(1050)

Buva-buva buvalar,
Buva östénde tornalar;
Íté ħ eram, kanı ħ elel,
Bu ni gacep, mullalar?

(Bal kortı, bal, balavız)

469.(1052)

Oçalar, oçalar
Havadagı kargalar;
Íté ħ eramga kite,
Söté ħ elelge kite.

(Bal kortı, bal, balavız)

470.(1057)

Kap-karañgı bülmede
Aşyavlık beyli kız bala.

(Bal kortınıñ kerezge bal cıyuv)

471.(1061)

Su,
Su östénde kime,
Kime östénde yöz yégérmé yégét.

(Bal kortınıñ kerezge bal cıyuv)

472.(1063)

Çakır-çokır sayıskan
Bürenege yabışkan.

Tatlı rızık yerler,
Pek ağır yük taşırlar.

(Arının bal taşması)

Büğet ⁶³⁴büğet büğetler,

Büğet üstünde turnalar;

Eti haram, kanı helal,

Bu ne acaba, mollalar?

(Arı, bal, bal mumu)

Uçarlar, uçarlar

Havadaki kargalar;

Eti harama gider,

Sütü helale gider.

(Arı, bal, bal mumu)

Kapkaranlık odada

Sofra örtüsü örer kız çocuk.

(Arının peteğe bal biriktirmesi)

Su,

Su üstünde gemi,

Gemi üstünde yüz yirmi yiğit.

(Arının peteğe bal biriktirmesi)

Çakur çukur saksagan

Tomruğa yapışmış.

⁶³⁴Büğet: Gölet.

(Küç ayrılıu)**473.(1064)**

Çalma-çalma çeçekke,
 Çalıp aldım bélekke;
 Tuksan yégét yögére,
 Tugız kuçkar méngére.

(Küç ayrılıu)**474.(1066)**

Cir östénde bér büken,
 Kém tözetken, kém sütken.

(Umarta)**475.(1067)**

Öç bagana kakkan,
 Başın kıya yapkan.

(Umarta)**476.(1068)**

Yalgız öyde kız yılıy.

(Umartada yeş kort anası)**477.(1069)**

Bazda - batırmin,
 Türde - türemén,
 İşék töbénde - aptırganmın,
 Suda - Söleymanmın.

(Umarta, tüşek, sébérké, sölék)**478.(1070)**

Poçmaksız aranga koyıksız sarıklar yaptım.

(Umartaga bal kortları yabu)**(Arı oğlu ayrılma)**

Şakayık-şakayık çiçeğe,
 Çelip aldım bileğe;
 Doksan yiğit koşar,
 Dokuz koç asar.

(Arı oğlu ayrılma)

Yer üstünde bir kütük,
 Kim düzeltmiş, kim sökmüş.

(Arı kovanı)

Üç direk kakmış,
 Başını kaya kapatmış.

(Arı kovanı)

Yalnız evde kız ağlar.

(Arı kovanında genç arı anası)

Çukurda - baturum
 Evin başköşesinde -başkanım,
 Eşik dibinde - şaşkınlım,
 Suda -Süleyman'ım

(Arı kovanı, döşek, süpürge, sülük)

Köşesiz arana⁶³⁵kuyruksuz koyunlar kapattım.

(Arı kovanına arıları kapatma)

479.(1071)

Kéçkéne géne kélet,
Écé tulı késé,
Bérsénéñ de yuk tésé.

(Umarta hem bal kortı)

Küçücük kiler,
İçi dolu kişi,
Birisinin de yok dişi.

(Arı kovanı ve arı)

480.(1072)

Öy artında éz bar,
Bödre çeçlé kız bar;
Alır idém, malım yuk,
Késé alır dip canım yuk.

(Umarta hem bal kortı)

Ev ardında iz var,
Kıvırcık saçlı kız var;
Alır idim, malım yok,
Kişi alır diye gönlüm yok.

(Arı kovanı ve arı)

481.(1074)

Çeyde - çeydeş,
Mayga ipteş,
Aña yuk tiñdeş.

(Bal)

Çayda -çaydaş,
Yağa yoldaş,
Ona yok denkteş.

(Bal)

482.(1075)

İneyémnéñ ilegé,
İlegénde çilegé,
Çilegénde sarı cilegé.

(Kerezlé bal)

Annemin eleği,
Eleğinde kovası,
Kovasında sarı çileği.

(Petekli bal)

483.(1076)

Bodayınnan salamı kıybat.

(Balavız)

Buğdayından samanı pahalı.

(Bal mumu)

⁶³⁵At ve inek ahırındaki her göz.

484.(1077)

Piçke salsañ cébi,
Suga salsañ kory.

(Balavız)

Sobaya koysan ıslanır,
Suya koysan kurur.

(Bal mumu)

485.(1078)

Dul-dul ite,
Dugaga kuna,
Efefi conlı,
Altın kanatlı.

(Töklétura)

Du du eder,
Koşum yayına ⁶³⁶konar,
Şerit tüylü,
Altın kanatlı.

(Yabani arı)

486.(1079)

Boĥ aradan kilgen montık,
Koyrıĥı çontık.

(Töklétura)

Buhara'dan gelen kolye,
Kuyruĥu demirden.

(Yabani arı)

487.(1081)

“Tottum” digende tora da kite.

(Çikértke)

“Tuttum” derken durur da gider.

(Çekirge)

488.(1082)

At başlı,
Bolan mögézlé,
Büré gevdelé,
Büken sınılı,
Koş kanatlı,
Kırmıska ayaklı.

(Çikértke)

At başlı,
Geyik boynuzlu,
Kurt gövdeli,
Kütük boylu,
Kuş kanatlı,
Karıncı ayaklı.

(Çekirge)

489.(1088)

Kanatı bar, kanı yuk.

Kanadı var, kanı yok.

⁶³⁶Koşum yayı: Boyunduruk.

(Kübelek)**490.**(1089)

Al da göl,
Üzé oça, anı bél!

(Kübelek)**491.**(1093)

Kéçkéne géne bér kort,
Aşaganı - tut,
Ademné kiyéndere,
Kızlarını söyéndere.

(Yéfek kortı)**492.**(1094)

Bela-bela-bela kile,
İké ciñén sala kile,
Karlíganga töşe kile,
Karlıgan suvın éçe kile,
Kamış töbén kise kile.

(Köye kortı)**493.**(1095)

Canlı cirde tora kilér,
İtek-ciñén suza kilér,
Yon-tiréné ciye kilér,
Yortka zıyan kıla kilér.

(Köye kortı)**494.**(1096)

Meném, meném, meneve,
Mene kaşım seneve,
Gomérém éçénde bér nerse kürem:
Başı ügéz, borını duñgız,

(Kelebek)

Hepsi güzel,
Kendisi uçar, onu bil!

(Kelebek)

Küçücük bir kurt,
Yiyeceği - dut,
İnsanı giyindirir,
Kızları sevindirir.

(İpek böceği)

Bela-bela-bela gelir,
İki kolunu salar gelir,
Frenk üzümüne düşer gelir,
Frenk üzümü suyunu içer gelir,
Kamış dibini keser gelir.

(Güve)

Canlı yerde durur gelir,
Etek-yenini uzatır gelir,
Yünü deriyi yer gelir,
Yurda ziyan eder gelir.

(Güve)

Özüm, özüm, meneve,
Öze kaşım seneve,
Ömrüm içinde bir şey görürüm:
Başı öküz, burnu domuz,

Meskeüskiy yarkanat.

(Péçen çırşığı)⁶³⁷

495.(1097)

Üzé kara - karga tügél,
Mögézé bar - ügéz tügél,
Altı ayagı bar - toyaksız.
(Koñgız)

496.(1099)

Çém kara - yılan tügél,
Mögézlé - sözgek tügél,
Kanatlı - pésnek tügél;
Oçkanda mış-mış kile,
Tufrakka yeşérene,
Bu nerse, ye, kém béle?
(Koñgız)

497.(1100)

Oça, akıra, bakıra,
Cirné kazıp utıra.
(At koñgızı)

498.(1101)

Kara - karga şikéllé,
Mıyıklı - maymıl şikéllé.
(At koñgızı)

499.(1104)

Billé-billé bilen at,
Bilé néçke kören at,
Tavga méense - taymas at,

Moskovalı yarasa.

(Ot çırşığı)

Kendi kara - karga değıl,
Boynuzu var - öküz değıl,
Altı ayağı var - toynaksız.
(Sert kanatlı böcek)

Tel kara - yılan değıl,
Boynuzlu - süsücü değıl,
Kanatlı - isket değıl;
Uçarken yavaş yavaş gelir,
Toprağa gizlenir,
Bu ne ise, ya, kim bilir?
(Sert kanatlı böcek)

Uçar, bağırır, bağırır,
Yerini kazıp oturur.
(At böceğı)

Kara - karga gibi.
Bıyıklı - maymun gibi.
(At böceğı)

Belli-belli yassı tipli at,
Beli ince kahverengi at,
Dağa çıksa - kaymaz at,

⁶³⁷ Péçen çırşığı: Böcek ismi

Suga töşse - batmas at,
Bu ni bulır, ézlep tap!
(Kırmıska)

500.(1111)

Biyék tavga méneler,
Yögén yöklep kileler.
(Kırmıska)

501.(1112)

İlek-ilek tarım bar,
Küteralsañ barın da al.
(Kırmıska oyası)

502.(1113)

Kırda kara kazanım kaynıy.
(Kırmıska oyası)

503.(1117)

Çi-çi ite, çitenge kuna,
Du-du ite, dugaga kuna,
Monı bélmegen kéşé
Karañgı munçada kuna.
(Kigeván)

504.(1118)

Üzé bér de armas,
At artınnan kalmas,
Dugadan da uzmas.
(Kigeván)

505.(1121)

Öyé - öy éçénde,
Hucası üz éşénde.

Suya düşse - batmaz at,
Bu ne olur, arayıp bul!
(Karınca)

Yüksek dağa çıkarlar,
Yükünü yükleyip gelirler.
(Karınca)

Elek elek darım var,
Kaldırabilirsene hepsini de al.
(Karınca yuvası)

Kırda kara kazanım kaynar.
(Karınca yuvası)

Vız vız vızıldar, çite konar,
Du du eder koşum yayına konar,
Bunu bilmeyen kişi
Karanlık hamamda konar.
(At sineği)

Kendisi hiç yorulmaz,
At arkasından kalmaz,
Koşum yayından da geçmez.
(At sineği)

Evi - ev içinde,
Sahibi kendi işinde.

(Ürmeküç, perevéz)

506.(1123)

Kürér-kürmes küzleré,
Çéltér beyli üzleré,
Çéltérleré tügerék,
Éşli alar ürmelep.

(Ürmeküç, perevéz)

507.(1125)

Canı bar da kanı yuk,
Yök tartırlık h̄ elé yuk.

(Çébén)

508.(1126)

Üzé ézden,
Ayakları tézden.

(Çébén)

509.(1130)

Nerse ayagı bélen yugarı taba?

(Tüşemdegé çébén)

510.(1131)

Bézz-bézz, bész tüben,
Béznéñ öste - yöztüben

(Tüşemdegé çébén)

511.(1136)

Borını ozın - fil tügél,
Üzé şavlıy - cil tügél.

(Çérki yaki ozınborın)

(Örümcek, örümcek ağı)

Görür görmez gözleri,
Dandel örer kendileri,
Dantelleri yuvarlak,
İşler onlar sarmaşıp.

(Örümcek, örümcek ağı)

Canı var da kanı yok,
Yük çekmeye hâli yok.

(Sinek)

Kendisi izinden,
Ayakları dizinden.

(Sinek)

Ne ise ayağı ile yukarıyı bulur?

(Tavandaki sinek)

Vızz-vızz, vız aşağı,
Bizim üstümüze - yüzükoyun

(Tavandaki sinek)

Burnu uzun - fil değil,
Kendi uğuldar - yel değil.

(Sivrisinek veya uzunburun)

512.(1137)

Ni canvar tügél, ni çipçık,
Yörér ciré anıñ balçık;
Üzé tağı bik arık,
Aşamaganga küre azık.
(Çérki yaki ozınborn)

Ne canavar değıl, ne serçe,
Yürüdüğü yer onun balçık;
Kendisi de pek zayıf,
Doymayana göre azık.
(Sivrisinek veya uzunburun)

513.(1139)

Astı takta, östé takta,
Kızıl yégét karap yata.
(Kandala)

Altı tahta, üstü tahta,
Kızıl yiğit bakıp yatar.
(Tahtakurusu)

514.(1143)

Üzé yassı, üzédér sası.
(Kandala)

Kendisi yassı, kendisidir pis kokulu.
(Tahtakurusu)

515.(1145)

Ayağı bar, kulu yuk,
Borını bar, küzé yuk,
Tışı yaltırıy.
(Tarakan)

Ayağı var, eli yok,
Burnu var, gözü yok,
Dışi parlar.
(Hamam böceğı)

516.(1146)

Kémnéñ mıyığı ayagınnan ozınrak?
(Tarakan)

Kimin bıyığı ayağından daha uzun?
(Hamam böceğı)

517.(1153)

Yüvéşte yörér ħ elé bar,
Kırık törlé tené bar,
İsémé bélen cisémé bér.
(Kırgayak)

Yaşta yürüyecek gücü var,
Kırk türlü teni bar,
İsmi ile cismi bir.
(Kırkayak)

518.(1154)

Bér ħ ayvan kırık egzadan tora.

Bir hayvan kırık azadan oluşur.

(Kırgayak)**519.(1162)**

Kıtır-kıtır kaşınam,
 Karmaşınam, totınam,
 Yeşél taşka salınam,
 Yanbaşına orınam.

(Borça)**520.(1163)**

Seké astında çirü yöri.

(Borça)**521.(1164)**

Bazda - batman,
 Türde - tütmen,
 İşék töbénde - Gabdraḥ man

(Borça, tüşek, sébérké)**522.(1165)**

Alpan-tilpennéñ ayağı çalış.

(Bét)**523.(1167)**

Ademné söye,
 Emma lekin azaplıy;
 Adem anı söymi,
 Emma lekin ézli.

(Bét)**(Kırkayak)**

Kıtır kıtır kaşınırım,
 El yordamıyla tutunurum,
 Yeşil taşa salınırım,
 Yan tarafına dokunurum.

(Pire)

Seki altında ordu yürür.

(Pire)

Çukurda - batman⁶³⁸

Evin başköşesinde -tütmen,
 Eşik dibinde - Abdurrahman

(Pire, döşek, süpürge)

Paytak paytağın ayağı yamuk.

(Bit)

İnsanı sever,
 Ama lakin azap verir.
 İnsan onu sevmez,
 Ama lakin arar.

(Bit)

⁶³⁸Batman: Ağırılık ölçü birimi.

10. Balıklar, Cir-Su Hayvannarı, Söyrelüçeler

(Balıklar, Yer-Su Hayvanları, Sürüngenler)

524.(1169)

Kanadı bar - oçmıyladır,
Kükke karamıydr,
Ayakları yuk - yöridér,
Cirde tormıydr,
Kéşélerné bélmidér.

(Balık)

Kanadı var - uçamazdır,
Gökyüzüne bakmazdır,
Ayakları yok - yürüyordur,
Yerde durmazdır,
Kişileri bilmezdir.

(Balık)

525.(1180)

Suda tudı, cirde üldé

(Balık)

Suda doğdu, yerde öldü.

(Balık)

526.(1185)

Kömés tenlé,
Íté temlé.

(Balık)

Gümüş tenli,
Eti lezzetli.

(Balık)

527.(1188)

Kéçkéne bendede
Yöz illé biş yomırka.

(Balık uvıldığı)

Küçük kulda
Yüz elli beş yumurta.

(Balık yumurtası)

528.(1189)

Avçılar kildéler,
Hucaların tottılar,
Öyé çıgıp kaçtı.

(Cılım bélen balık totu)

Avçılar geldiler,
Sahipleri tuttular,
Evi çıkıp kaçtı.

(Ağ ile balık tutmak)

529.(1190)

Yamavı yuk - tişék-tişék,
Çıgıp bulmıy - yuk işék.

(Cılım)

Yaması yok - delik delik,
Çıkmak olmaz - yok kapı.

(Balık tutma ağı)

530.(1191)

Yöz kapka, bér işék.

(Cılım)

Yüz kapı, bir eşik.

(Balık tutma ağı)

531.(1195)

İké mögézé, altı ayagı,

Bérsénéñ de yuktur toyagı.

(Kısla)

İki boynuzu, altı ayağı,

Birisinin de yoktur toynağı.

(Yengeç)

532.(1196)

Munçaga kérem kara bulıp,

Munçadan çıgam kızıl bulıp.

(Kısla péşérü)

Hamama girerim kara olup,

Hamamdan çıkarım kızıl olup.

(Yengeç pişirmek)

533.(1197)

Kisüçésé bulmasa da, kayçısı bar,

Tégüçésé bulmasa da, şçetinası bar.

(Kısla, duñgız)

Kesicisi olmasa da, makası var,

Dikicisi olmasa da, kılı var.

(Yengeç, domuz)

534.(1201)

Goméréne sudan çıkmıy,

Koyruk töbéne yon çıkmıy.

(Baka)

Ömründe sudan çıkmaz,

Kuyruk dibinde yün çıkmaz.

(Kurbağa)

535.(1203)

Cey buyı akıl sata,

Kışın boz bulıp kata.

(Baka)

Yaz boyu akıl satar,

Kışın buz olup donar.

(Kurbağa)

536.(1205)

Ayagın-başın yeşere

Taş külmegé éçéne.

(Taşbaka)

Ayağını başını gizler

Taş gömleği içine.

(Kaplumbağa)

537.(1207)

İ taş kapka, taş kapka,
Aslı-öslé kuş kapka.
Anı bérkém açalmıy,
Hıucası da çıgalmıy,
Muyının suzıp karasa da,
Kapkasınnan uzalmıy.

(Taşbaka)

Ey taş kapı, taş kapı,
Altı üstlü çift kapı.
Onu hiç kimse açamaz,
Sahibi de çıkamaz,
Boynunu uzatıp baksa da,
Kapısından geçemez.

(Kaplumbağa)

538.(1211)

Pıyala çardak éçénde
Kara kızlar éşénde.

(Sölék)

Cam çardak içinde
Kara kızlar işinde.

(Sülük)

539.(1213)

İté bar - söyegi yuk,
Avızı bar - télé yuk.

(Sölék)

Eti var - kemiği yok,
Ağzı var - dili yok.

(Sülük)

540.(1214)

Gevdesé bélen karışlap cir ülçi.

(Karışlavık)

Gövdesi ile karışlayıp yer ölçer.

(Tırtıl)

541.(1216)

Ganber ana,
Üz buyı bélen cir ülçep, hı acga bara.

(Karışlavık)

Ganber ana,
Kendi boyu ile yer ölçüp, hacca gider.

(Tırtıl)

542.(1217)

Kém üz oyası östénde yöri?

(Ekem-tökem)

Kim kendi yuvası üstünde gider?

(Sümüklü böcek)

543.(1218)

Borma-borma bormadır,

Burma-burma burmadır,

Şul torbada toradır.

(Ekem-tökem)

544.(1220)

Urmannan ıgar,
Tüşé bélen şuvar,
Kéşéné kürse - kuvar,
Efelem törlé,
Köméş sırlı,
Töyme başlı,
Toz küzlé.

(Yılan)

545.(1222)

Ayağı yuk -tav aş.

(Yılan)

546.(1225)

Yul östénde maylı kayış.

(Yılan)

547.(1231)

Suda yöze,
Cirde şuva,
Koyrığı oçlı,
Ciz başlı.

(Tuzbaş yılan)

548.(1232)

Cir astında - ciren atım,
Boz astında - büz atım.

(Yılan hem balık)

Şu torbada duruyordur.

(Sümüklü böcek)

Ormandan çıkar,
Döşü ile sürüklenir,
İnsanı görse - kovar,
Alışılmamış türde,
Gümüş çizgili,
Düğme başlı,
Tuz gözlü.

(Yılan)

Ayağı yok - dağ aşar.

(Yılan)

Yol üstünde yağlı kayış.

(Yılan)

Suda yüzer,

Yerde sürüklenir,

Kuyruğu uçlu,

Metal başlı.

(Su yılanı)

Yer altında - kestane renkli atım,

Buz altında - mat beyaz atım.

(Yılan ve balık)

549.(1233)

Ciz kamçısın totıp bulmıy,
Ciz atına utırıp bulmıy.

(Yılan hem büré)

Metal kamçısını tutmak olmaz,
Metal atına oturmak olmaz.

(Yılan ve kurt)

11. Koşlar (Kuşlar)

550.(1235)

Yugarı méne çilbırsız,
Tüben töşe baskıçsız,
Öyler sala baltasız.

(Koş)

Yukarı çıkar zincirsiz,
Aşağı iner merdivensiz,
Evler yapar baltasız.

(Kuş)

551.(1236)

İké kéşé baltasız-kulsız yasagan yortka toralar.

(Koş)

İki kişi baltasız, elsiz yapılan evde dururlar.

(Kuş)

552.(1237)

Küterép bula,
Öy arkılı ırgıtıp bulmıy.

(Koş mamığı)

Yükseltmek olur,
Ev üstünden fırlatmak olmaz.

(Kuş pamuğu)

553.(1238)

Baltasız-pıçaksız kéçkéne géne öy éşlengen.

(Koş oyası)

Baltasız, bıçaksız küçücük ev yapılmış.

(Kuş yuvası)

554.(1240)

Agaç başında beylé bukça.

(Koş oyası)

Ağaç başında bağlı bohça.

(Kuş yuvası)

555.(1241)

Kolga başında bér öy,
Kunagım terezésennen yöri.
(Sıyrıcık oyası hem sıyrıcık)

Direk başında bir ev,
Konuğum penceresinden yürür.
(Sığırıcık yuvası ve sığırıcık)

556.(1242)

Koymada öy, öyde cırçı.
(Sıyrıcık oyası hem sıyrıcık)

Tahta duvarda ev, evde şarkıcı.
(Sığırıcık yuvası ve sığırıcık)

557.(1243)

Arı da çüt, biré de çüt,
İhi le, mihi le,
Ul nerse, ye, söyle?
(Sandugaç)

Öte de cik, beri decik,
Vay canına, hele bak,
O ne ise, ya, söyle?
(Bülbül)

558.(1244)

Yıraktan kilgen kunak bulsa da, tereze artında tora.
(Karlgaç)

Iraktan gelen konuk olsa da, pencere ardında durur.
(Kırlangıç)

559.(1246)

Tüşé - ap-ak,
Koyrıgı - kayçıday.
(Karlgaç)

Döşü - apak,
Kuyruğu - makas gibi.
(Kırlangıç)

560.(1247)

Yalt-yolt yöreşlé,
Yanı bula kılıçlı,
Biderkey muyınlı,
Ayağı çiték-keveşlé⁶³⁹.

Çakmak çakmak yürüyüşlü,
Yanı olur kılıçlı,
Bezekli boyunlu,
Ayağı çizme-çarıklı.

⁶³⁹ Kevés: Kolay giyilen hafif ayakkabı.

(Kügerçén)**561.(1249)**

Göldér-göldér göldér bu,

Kızıl tepi - kémdér bu?

(Kügerçén)**(Güvercin)**

Gümbür, gümbür gümbür bu,

Kızıl ayak - kimdir bu?

(Güvercin)**562.(1251)**

Çuvar kiyémlé uram malayı borçak cıya, kırdá kuna.

(Çıpçık)

Ala bula elbiseli sokak çocuğu burçak toplar, kırdá konar.

(Serçe)**563.(1252)**

Urmıy, çeçmi,

İl östénde kón ite.

(Çıpçık)

Biçmez, saçmaz,

El üstünde gün eder.

(Serçe)**564.(1253)**

İlek kümér il küçép bara.

(Çevke kötüyé)

Elek kömür memleket göçüp gider.

(Alaca karga sürüsü)**565.(1254)**

Savıtınnan sabı ozın.

(Sayıskan)

Çanağından sapı uzun.

(Saksağan)**566.(1265)**

Urmannan çıgar,

Tüşé çuvar,

Altın sırtlı,

Ciz koyırlı.

(Sayıskan)

Ormandan çıkar,

Döşü çapar,

Altın sırtlı,

Metal kuyruklu.

(Saksağan)

567.(1276)

Ağı astay,
Karası kéştey,
Borını bozday,
Küzé tozday,
Yögérgené kızday.

(Sayıskan)

Akı gelincik gibi,
Karası samur kürkü gibi,
Burnu buz gibi,
Gözü tuz gibi,
Koşması kız gibi.

(Saksağan)

568.(1283)

Kazannan kara,
Kardan ak;
Uraktan kekré,
Uktan töz.

(Sayıskanniñ kungan, oçkan vakıtı)

Kazandan kara,
Kardan ak;
Oraktan eğri,
Oktan düz.

(Saksağanın konuğu, uçtuğu zaman)

569.(1284)

Ak kéletné vatıp kére,
Sarı maynı çömére.

(Sayıskanniñ yomırka éçüyi)

Ak kileri kırıp girer,
Sarı yağı sömürür.

(Saksağanın yumurta içmesi)

570.(1285)

Ak uymagım suga töşté,
Baldakları uyıla töşté.

(Akçarlık)

Ak yüzüğüm suya düştü,
Halkaları oyulup düştü.

(Martı)

571.(1286)

Bér koşım bar: tınnıy,
Ağaça oya kormıy;
Öyé - cirde,
Cırı - kükte.

(Turgay)

Bir kuşum var: dinmez,
Ağaca yuva yapmaz;
Evi - yerde,
Şarkısı - gökte.

(Turgay)

572.(1287)

Üzé yomırka basmıy,

Kendisi kuluçkaya yatmaz,

Balasin da bakmıy.

(Kekkük)

573.(1288)

Urmannan ıgar,
Koyrik astı uvar,
Efelem türlü,
Altın sırlı,
Drt kırılı,
Tyme başlı,
Bz kzle.

(Kekkük)

574.(1289)

Urmannan ıgar,
Tş uvar,
Borav botlı,
Yar kanatlı.

(Tukran)

575.(1290)

Kara urmannıñ ende
Agaç kiñgıray şaltırıy.

(Tukran)

576.(1294)

Sin eytesñ, ul kabatlıy.

(Tutıy koş)

577.(1295)

Kndz yoklıy, tnle cılıy.

(Me başlı yabalak)

Yavrusuna da bakmaz.

[Guguk (kuşu)]

Ormandan ıkar,
Kuyruk altı apar,
Alışılmamış türde,
Altın izgili,
Drt kenarlı,
Düğme başlı,
Biz⁶⁴⁰ gözle.

[Guguk (kuşu)]

Ormandan ıkar,
Dş apar,
Burgu butlu,
Yar kanatlı.

(Ağaçkakan)

Kara ormanın içinde
Ağaç çıngırağı ıngırdar.

(Ağaçkakan)

Sen konuşursun, o tekrarlar.

(Papağın)

Gündüz uyur, gece vaktinde ağlar.

(Kedi başlı ak baykuş)

⁶⁴⁰Biz: Sivri uçlu alet.

578.(1296)

Kara atım cile kile,
Yul uñayı tibe kile.

(Börkét)

Kara atım koşar gelir,
Yol boyunca teper gelir.

(Kartal)

579.(1297)

Üzé ozın, çabuvı kıska.

(Torna)

Kendi uzun, çubuğu kısa.

(Turna)

580.(1298)

Ul ne koştır: kiskeç başın - avgımak bulır,
Ayağın kisseñ, kilgen kేశé kunak bulır.

(Torna)

O ne kuştur: kesince başını - av sesi olur
Ayağını kessen, gelen kişi konuk olur.

(Turna)

581.(1299)

Ay artınnan yuvirtkan yégét,
Kön artınnan yuvirtkan yégét,
Altın kuray tartkan yégét,
Kömés kuray tartkan yégét.

(Akkoş)

Ay ardından koşturan yiğit,
Gün ardından koşturan yiğit,
Altın kargı çeken yiğit,
Gümüş kargı çeken yiğit.

(Kuğu)

582.(1300)

Urmannan çıgar, üzé çuvar.

(Bocır yaki körtlék)

Ormandan çıkar, kendisi çapar.

(Fındık tavuğu veya keklik)

583.(1301)

Urmannan çıgar,
Östé-başı çuvar,
Timérbay kuvar,
Biktimér suyar,

Ormandan çıkar,
Üstü başı çapar,
Temirbay kovalar,
Biktemir soyar,

Ĥucası öter,
İsé dönyaga tulır.
(Bocır avlap, utta ötü)

584.(1302)

Biyék kayın tübesénde aĥ -uĥ iteler.
(Körtlék)

585.(1304)

Ĥannıñ kızın alır idém,
Kaşım kızıl bulmasa.
(Körtlék)

586.(1305)

Urannan çıgar,
Tüşé çuvar,
Bikeneyé kuvar,
Bikmemeté totar,
Biktiméré suyar;
Soltan başlı,
Kızıl kaşlı,
Anı bélgen yöz yeşlé.
(Körtlék avlav)

587.(1307)

Kabara, kabara, kabara kük,
Kabarıp citken kamır kük;
Yasana, yasana, yasana kük,
Yasanıp kilgen kiyev kük.
(Kürke)

588.(1312)

Kar östénde kara kazan
Kabardı da méndé.

Sahibi üter,
Kokusu dünyaya dolar.
(Fındık tavuĥı avlayıp, ateşte ütmek)

Yüksek kayın tepesinde ah oh ederler.
(Keklik)

Hanın kızını alır idim,
Kaşım kızıl olmasa.
(Keklik)

Ormandan çıkar,
Döşü çapar,
Bikene'yi kovar,
Bikmehmet'i tutar,
Biktemir'i soyar;
Sultan başlı,
Kızıl kaşlı,
Onu bilen yüz yaşlı.
(Keklik avlamak)

Kabarır, kabarır, kabarır gibi,
Kabarıp yeten hamur gibi;
Süslenir püslenir süslü gibi.
Süslenip gelen güvey gibi.
(Hindi)

Kar üstünde kara kazan
Kabardı ve çıktı.

(Kürke)**589.(1322)**

Cir astına kazan astım,-
 Kabardı da méndé;
 Olısına sabak birdém,-
 Tıñladı da béldé;
 Kéçéséne sabak birdém,-
 Tıñladı da köldé.

(Kürke, kaz, ürdek)**590.(1323)**

Binaları ak,
 Baganaları kızıl.

(Kaz)**591.(1326)**

Suda yöze,
 Kükte oça,
 Cirde yöri,
 İt bélen sıylıy.

(Kaz)**592.(1327)**

Kekré kayın astında
 Kekmi agañ ézé bar.

(Kaz ézé)**593.(1328)**

Ĥan kızıl suga bara,
 Bélezégé yulda kala.

(Kaz tizegé)**(Hindi)**

Yer altına kazan astım,-
 Kabardı da çıktı;
 Yaşlısına ders verdim,-
 Dinledi de bildi;
 Küçüğüne ders verdim,-
 Dinledi de güldü.

(Hindi, kaz, ördek)

Binaları ak,
 Direkleri kızıl.

(Kaz)

Suda yüzer,
 Gökte uçar,
 Yerde yürür,
 Eti ile ikram eder.

(Kaz)

Eğri kayın altında
 Kekomeyen (ötmeyen) ağanın izi var.

(Kaz izi)

Han kızıl suya gider,
 Bileziği yolda kalır.

(Kaz tezeği)

594.(1329)

Kıy-kıy itté - kıykıltadı;
Çi-çi itté - çikéltédé de yugaldı.
(Kaz hem bebkeleré)

Gak gak etti - gakladı;
Çıt çıt etti, çikıltadı da kayboldu.
(Kaz ve yavruları)

595.(1330)

Su östénde sarı kübék.
(Kaz bebkése)

Su üstünde sarı köpük.
(Kaz yavrusu)

596.(1331)

Yeşél palas östénde
Sarı comgak teğeri.
(Kaz bebkése)

Yeşil palas üstünde
Sarı yumak yuvarlar.
(Kaz yavrusu)

597.(1341)

Su töbéne töşe,
Çılanmıyça çıga.
(Ürdek)

Su dibine iner,
Nemlenmeden çıkar.
(Ördek)

598.(1344)

Yeşél başlı,
İké ayaklı,
Baraban korsaklı,
Vakıtını ütkermi,
Dönyanı yotam, di.
(Ürdek)

Yeşil başlı,
İki ayaklı,
Davul karınlı,
Vaktini geçirmez,
Dünyayı yutarım, der.
(Ördek)

599.(1345)

Zeñgerlin, ħ lutin-ħ lutin,
Min şarik-şarik kuşkaltin.
(Ata ürdek)

Mavili, kareli kareli,
Min şarik şarik kuşkaltin.
(Baba ördek)

600.(1346)

Con comgagım - bödére,

Tüy yumağım - kıvrılır,

Su kürdémé - yögére.

(Ürdek bebkesé)

601.(1347)

Başı tarak,

Koyrığı urak,

Anı bélmegen durak.

(Eteç)

602.(1349)

Uktalı da çuktalı,

Muyını yeşél nuktalı,

Tübesénde taragı,

Koyrığında uragı,

Tepiyénde senegé,

Şul ni bulır, ye, elé?

(Eteç)

603.(1354)

Nindi tarak tararga yaramıy?

Nindi urak urırğa yaramıy?

(Eteçnéñ kikirigé hem koyrığı)

604.(1355)

Bazda baka kıçkırır,

Tavda takta yarıla.

(Eteç, tañ atu)

605.(1356)

Azañcısın suyarlar,

Suymaganın aşarlar.

(Eteç, balık)

Su gördü mü - koşar.

(Ördek yavrusu)

Başı tarak,

Kuyruğu orak,

Onu bilmeyen ahmak.

(Horoz)

Oktalı da çoktalı,

Boynu yeşil yularlı,

Tepesinde tarağı,

Kuyruğunda orağı,

Ayağında dirgeni,

Bu ne olur, ya, hele?

(Horoz)

Hangi tarak taramaya yaramaz?

Hangi orak biçmeye yaramaz?

(Horozun ibiği ve kuyruğu)

Çukurda kurbağa bağıırır,

Dağda tahta yarıılır.

(Horoz, tan atma)

Müezzini keserler,

Kesilmeyeni yerler.

(Horoz, balık)

606.(1357)

Ekiyetém, yomagım:
Miç artında kunagım.

(Tavık)

Masalım, bilmecem:
Soba arkasında konuğum.

(Tavuk)

607.(1361)

Kanadı bar,
Ayagı bar,-
Yöze almıy.

(Tavık)

Kanadı var,
Ayağı var,-
Yüzemez.

(Tavuk)

608.(1363)

Öy artında kortlı kiyéz
Kort-kort diyép utıra.

(Kértlegen tavık)

Ev ardında kurtlu keçe
Gurk gurk deyip oturur.

(Gurklayan tavuk)

609.(1364)

Kıt-kıtyık, kayda salam - anda yuk.
(Tavıknıñ yomırka saluv)

Gıt gıdak, nerede saman - onda yok.
(Tavuğun yumurta salması)

610.(1365)

Yögérdé-yögérdé,
Ciréne citkeç utırdı.

(Tavıknıñ yomırka saluv)

Koştu, koştu,
Yerine ulaşınca oturdu.

(Tavuğun yumurta salması)

611.(1366)

Ak tav östénde ak mulla utıra,
Üléklernéñ térélüyén köte.

(Tavıknıñ oyada utıruv)

Ak dağ üstünde ak molla oturur,
Ölülerinin dirilmesini bekler.

(Tavuğun yuvada oturması)

612.(1367)

Yomrı, yomşak sarı yomgak
Yögérep yöri çirémde.

(Çébi)

Yumru, yumuşak sarı yumak
Koşup gider çimende.

(Civciv)

613.(1369)

İké tuva, bér üle.

(Yomırka, çébi)

İki doğar, bir ölür.

(Yumurta, civciv)

614.(1371)

Kéçkéne géne pél taşı,

Éçénde baylar aşı;

Anı péşérseñ aş bulır,

Péşermeseñ koş bulır.

(Yomırka, çébi)

Küçücük fil taşı,

İçinde zenginler aşı;

Onu pişirirsen aş olur,

Pişirmesen kuş olur.

(Yumurta, civciv)

615.(1375)

Bér kismekte iké törlé bal.

(Yomırka)

Bir teknede iki türlü bal.

(Yumurta)

616.(1384)

Taş pulat,

Kömés pulat,

Éçénde sarı balavız.

(Yomırka)

Taş palas,

Gümüş palas,

İçinde sarı bal mumu.

(Yumurta)

617.(1387)

Ak kül,

Ak kül éçénde sarı kül.

(Yomırka)

Ak göl,

Ak göl içinde sarı göl.

(Yumurta)

618.(1400)

Ak tabağımniñ aşı tatlı.

(Yomırka péşérép aşav)

Ak tabağımın aşı lezzetli.

(Yumurta pişirip yemek)

619.(1405)

Bér kabıkniñ éçénde

İké elven suvı bar;

Suga salsañ, su bula,

Bir kabuğun içinde

İki türlü suyu var;

Suya koysan, su olur,

Utka salsañ, boz bula.

(Yomırka pëshérép aşav)

Ateşe koysan, buz olur.

(Yumurta pişirip yemek)

12. Hıyvanнар (Hayvanlar)

620.(1410)

Ceyén urmanga patşa,

Kışın kardan da asta.

(Ayu)

Yazın ormana padişah,

Kışın kardan da aşağıda.

(Ayı)

621.(1413)

Kile bér batır atlap,

Ayağı basa lap-lap;

Urmanda yöri,

Umartadan bal köri.

(Ayu)

Gelir bir batur adımlayıp,

Ayağı basar lap-lap;

Ormanda yürür,

Arı kovanından bal kürer.

(Ayı)

622.(1414)

Tavda Talayman kürdém,

Suda Söleyman kürdém,

İt sakallı ir kürdém,

Koyaşka pëshken aş kürdém,

Kübék koskan taş kürdém.

(Ayu, balık, eteç, baklajan, sabın)

Dağda Dalayman ⁶⁴¹gördüm.

Suda Süleyman gördüm,

Et sakallı er gördüm,

Güneşte pişen aş gördüm,

Köpük kusan taş gördüm.

(Ayı, balık, horoz, patlıcan, sabun)

623.(1415)

Cizni atın ménép bulmıy,

Ciz kamçısın totıp bulmıy.

(Ayu hem yılan)

Enişte atına binmek olmaz,

Metal kamçısını tutmak olmaz.

(Ayı ve yılan)

624.(1418)

Ene bara hı an,

Avızı-borını kan.

İşte gider han,

Ağzı burnu kan.

⁶⁴¹Dalayman: "Dala-" sözcüğünden isme benzetilerek yapılmış.

(Büré)**625.(1419)**

Sorıdır tösé,
Ütkéndér tésé,
Urmanda yöri,
Bozavlar ézli.

(Büré)**626.(1421)**

Urmannan çıgar,
Korsak astı çuvar;
Koyrıgı sırlı,
Heylesé küp törlé.

(Tölké)**627.(1422)**

Néçke billé,
Költe koyrıklı.

(Tölké)**628.(1424)**

Eytim bér yomak:
Ceyén sorı, kışın ak,
Töyme koyrık, şés kolak.

(Kuyan)**629.(1429)**

Urmannan çıgar, üzé çabar.

(Kuyan)**630.(1433)**

Çal tekede mögéz yuk,
Çalt ayazda bolıt yuk.

(Kurt)

Gridir rengi,
Keskindir dişi,
Ormanda yürür,
Buzağılar arar.

(Kurt)

Ormandan çıkar,
Karın altı çapar;
Kuyruğu çizgili,
Hilesi çok türlü.

(Tilki)

İnce belli,
Demet kuyruklu.

(Tilki)

Söyleyim bir bilmece:

Yazın gri, kışın ak,
Düğme kuyruk, şiş kulak.

(Tavşan)

Ormandan çıkar, kendisi postacı.

(Tavşan)

Ak saçlı tekede boynuz yok,
Tam açık havada bulut yok.

(Kuyan, közgé)**631.(1434)**

Urmannan çıgar,
 Koyrığı çuvar,
 Vecmi totar,
 Eptéri suyar,
 Kart kiléné péşérér,
 Yeş kiléné tōşérér,
 Balaları işérér.

(Kuyan, ét, pıçak, kazan, tabak, kaşıklar)**(Tavşan, it, bıçak, kazan, tabak, kaşıklar)****632.(1435)**

Urmannan çıgar,
 Koyrığı çuvar,
 Mehdi totar,
 Kebi suyar,
 Olı ħ atın péşérér,
 Kéçé ħ atın ciyer.

(Kuyan, miltık, pıçak, kazan, tabak)**633.(1436)**

Ben, ben, ben iken,
 Parmakları un iken;
 Şomirt kara küzé bar,
 Ak östénde miñé bar.

(As)**634.(1437)**

Ben, ben, benéké,
 Parmakları uniké;
 Ağı barnıñ miñé bar,
 Korban kara küzé bar.

(Tavşan, ayna)

Ormandan çıkar,
 Kuyruğu çapar,
 Vecmi tutar,
 Epteri keser,
 Yaşlı gelini pişirir,
 Genç gelini düşürür,
 Yavruları aşırır.

Ormandan çıkar,

Kuyruğu çapar,

Mehdi tutar,

Kebi keser,

Yaşlı hatun pişirir,

Küçük hatun yer.

(Tavşan, tüfek, bıçak, kazan, tabak)

Ben, ben, ben imiş,

Parmakları on imiş;

Kuş üzümü kara gözü var,

Ak üstünde beni var.

(Gelincik)

Ben, ben, beneke,

Parmakları on iki;

Akı varın beni var,

Kurban kara gözü var.

(As)**635.(1438)**

Boĥ aradan kilgen möntér,
 Koyrık oçı çentér;
 Kayda moniñ kırtışı,
 Éret-éret ak tışı.

[Koralay (Tav tekesé)]**636.(1439)**

Yar yaġalay biyeley.
(Şeşké)

637.(1440)

Çut-çut çunlı,
 Östé cılı tunlı,
 Yéfek iştanlı.
(Yomran)

638.(1441)

Kekré yégét altın kazıy.
(Yomran)

639.(1442)

Cir astında ciznem atı kéşni,
 Su astında babam atı kéşni.
(Yomran, baka)

640.(1443)

Yalanda énelé yomgak yadır.
(Kérpé)

641.(1446)

Östéne şav énelé külmek kiye,

(Gelincik)

Buhara'dan gelen ...
 Kuyruk ucu kısa;
 Nerede bunun ağaç kabuġu,
 ... ak dışı.

[... (Daġ tekesi)]

Yar kenarında parmaksız eldiven.
(Bataklık Samuru, vizon)

Çut çut yünlü,
 Üstü sıcak kürklü,
 İpek iç donlu.
(Tarla sincabı)

Eġri yiġit altın kazar.
(Tarla sincabı)

Yer altında eniştemin atı kişner,
 Su altında dedemin atı kişner.
(Tarla sincabı, kurbaġa)

Geniş yerde iġneli yumak yatar.
(Kirpi)

Şulay da anı enisé “yomşagım” dip söye.

(Kérpé)

Üstüne baştan başa iğneli gömlek giyer,

Öyleyken bile onu annesi “yumşagım” diye sever.

(Kirpi)

642.(1452)

Koş tügél, oça,

Yabalaktan kurka,

Çiklevékné yarata,

Sızgırsa, urmannı yañrata.

(Tiyén)

Kuş değil, uçar,

Ak baykuştan korkar,

Fındığı sever,

Islık çalarsa, ormanı çınlatır.

(Sincap)

643.(1453)

Tap-tap, tabagaç⁶⁴²,

Tabagaçka mén ağaç,

Koyrığı bér kolaç.

(Tiyén)

Kap kap kanca,

Kancaya çık ağaç,

Kuyruğu bir kulaç.

(Sincap)

644.(1454)

Bay tunına bér yamav.

(Tiyén tirésé)

Zengin kürküne bir yama.

(Sincap gübresi)

645.(1466)

Kéçkéne géne yomrı şar,

Annan yavız nerse bar?

(Tıçkan, küsé)

Küçükcük yumru top,

Ondan saldırgan ne var?

(Sıçan, fare)

646.(1470)

Koyrığı ozın,

Üzé kısa,

Kuyruğu uzun,

Kendisi kısa,

⁶⁴² Tabagaç: Tavayı fırına koymak veya fırından çıkarmak için kullanılan kanca.

Meçéden kurka.

(Tıçkan, küsê)

647.(1474)

Urmannan çıgar,
Koyrığı çuvar,
Eytégéz İsh akka,
Kérép kitté poçmakka.

(Tıçkan, meçé)

648.(1475)

Cir astında ciren atım,
Yar astında burlı atım.

(Tıçkan, balık)

649.(1477)

Tönle yörérgé yarata,
Köndéz yörmi, yokıga yata.

(Yarkanat)

650.(1478)

Koyrığı bar - butıy almıy,
Ayağı bar - yöri almıy.

(Yarkanat)

651.(1479)

Kért-kért tavga méne,
Kért-kért tavidan töşe;
İ ayavlı, ayavlı,
Koyrık oçı buyavlı.

[Yalman (Kuşayak)]

652.(1480)

Çilt-çilt küzlé,

Kediden korkar.

(Sıçan, fare)

Ormandan çıkar,

Kuyruğu çapar,

Söylersiniz İshak'a,

Girip gitti köşeye.

(Sıçan, kedi)

Yer altında kestane rengi atım,

Yar altında akli kırmızı atım.

(Sıçan, balık)

Geceleyin yürümeyi sever,

Gündüz yürümez, uykuya yatar.

(Yarasa)

Kuyruğu var - karıştıramaz.

Ayağı var - yürüyemez.

(Yarasa)

Kırt-kırt dağa çıkar,

Kırt-kırt dağdan iner;

Ey merhametli, merhametli,

Kuyruk ucu boyalı.

[Köstebek (Tarla faresi)]

Parıl parıl gözlü

Adem töslé yözlé,
Üçékleşér üzé,
Hodayniñ boyrığı,
Bardır koyrığı.

(Maymıl)

653.(1481)

Yuvaş yatar,
Deşmi totar.

(Kapkın, tozak)

654.(1482)

Akılı yuk, e h eyleker.

(Kapkın, tozak)

655.(1483)

Timércé de tügél,
Balta ostası da tügél,
Üzé avılda bérénçé eşçé.

(At)

656.(1486)

Koyrığı salpı,
İké kolağı kayçı,
Anı bélmegennéñ sırtına - kayış kamçı.

(At)

657.(1487)

Dürt karıy,
Dürtésénéñ de sakalı artka karıy.

(At bekelleré)

658.(1488)

Döbér-döbér - dürtev,

İnsan gibi yüzlü,
Kin duyurur kendisi,
Hüda'nın buyruğu,
Vardır kuyruğu.

(Maymun)

Sakin yatar,

Çağırılmaz tutar.

(Kapan, tuzak)

Aklı yok, lakin hilekâr.

(Kapan, tuzak)

Demirci de değil,

Balta ustası da değil,

Kendisi köyde birinci işçi.

(At)

Kuyruğu sarkık,

İki kulağı makas,

Onu bilmeyenin sırtına - kayış kamçı.

(At)

Dört ihtiyar,

Dördünün de sakalı arkaya bakar.

(Atın toynak boğumları)

Gümbür gümbür - dört tane,

Séleüsén agay - ikev,
Yuvan agay - yap-yalgız.
(At ayakları, kolakları, koyırığı)

Selevsenağabey- iki tane
Yuvanağabey - yapayalınız.
(Atın ayakları, kulakları, kuyruğu)

659.(1489)

Dürtevé köşél tarta,
Bérevé cilgere.
(At ayakları hem koyırığı)
(Çapkan vakıtta)

Dördü ekin yığınımı çeker,
Biri savurur.
(At ayakları ve kuyruğu)
(Yatma vaktinde)

660.(1490)

Döbér-döbér dürtev,
Töyme kazak bişev,
Cilkelégé ikev,
Yafragı yalgız.

Gümbür gümbür dört tane,
Düğme kazak beş tane,
Enseliği iki tane,
Yaprağı yalnız.

(At ayakları, çana tabanı téşleré, kamıt bavı, çöyeldérék)

(At ayakları, kızak tabanı dişleri, hamut bağı, araba okunu homuta bağlama kayışı)

661.(1491)

Kara urmanda seneklék ceplé ağaç tabalmıym.

(At koyırığı)

Kara ormanda dirgenlik parmaklı ağaç bulamam.

(At kuyruğu)

662.(1492)

Suga kérse - méñ,
Sudan çıksa - bér.

Suya girse - bin,
Sudan çıksa - bir.

(At koyırığı)

(At kuyruğu)

663.(1493)

Katıdan katı ni katı?
Açıdan açı ni açı?

Katıdan katı ne katı?
Acıdan acı ne acı?

Tatlıdan tatlı ni tatlı?
(At toyacı, ülém, öylenü)

664.(1494)

Bér ay astında altı yoldız.
(Daga hem kadakları)

665.(1495)

Dürt yaña tугan ay,
Yégérmé dürt yoldız.
(Daga hem kadakları)

666.(1496)

Dürt ayaklı yögére,
Sigéz ayaklı kuva, cite almıy.
(At hem çana)

667.(1497)

Döbér-döbér dürtev,
Döbéedevçé bişev,
Ívan agay altav,
Şıban agay şıp yalgız.
(At, arba, küpér)

668.(1498)

Béznéñ öç dusıbiz bar:
Bérsé aşata,
Íkénçésé éçérte,
Öçénçésé yort saklıy.
(At, sıyr, ét)

669.(1499)

Büré tügél - kören,
Kuyan tügél - ozın kolaklı,

Tatlıdan tatlı ne tatlı?
(At toynağı, ölüm, evlenmek)

Bir ay altında altı yıldız.
(Nal ve çivileri)

Dört yeni doğmuş ay,
Yirmi dört yıldız.
(Nal ve çivileri)

Dört ayaklı koşar,
Sekiz ayaklı kovalar, ulaşamaz.
(At ve kızak)

Gümbür gümbür dört tane,
Gümbürdeyici beş tane,
Ívan köylü altısı birden,
Şıban köylü sessiz yalnız.
(At, arba, köprü)

Bizim üç dostumuz var:
Birisini geçindirir,
İkincisini içirtir,
Üçüncüsü evi korur.
(At, inek, köpek)

Kurt değil - kahverengi,
Tavşan değil - uzun kulaklı,

At tögél - toyaklı.

(İşek)

670.(1500)

Attır atası,

İşektér anası,

Üzénéñ ni anası bar, ni balası.

(Kaçır)

671.(1501)

Ülen aşy, may taşıy.

(Sıyır)

672.(1502)

İşék aldında çümele;

Artında - sébérké, aldında - senek.

(Sıyır, anıñ koyrığı hem mögézleré)

673.(1504)

Dürt térevéç,

İké kılıç,

Bér bolgaviç.

(Sıyırnıñ ayakları, mögézleré, koyrığı)

674.(1505)

İké sözgéç,

Dürt yörgéç,

Bér séltevéç.

(Sıyırnıñ ayakları, mögézleré, koyrığı)

675.(1506)

Dürt térevéç,

Bér bolgaviç,

Kekré kubız,

At değıl - toynaklı.

(Eşek)

Attır babası,

Eşektir anası,

Kendisinin ne anası var, ne yavrusu.

(Katr)

Ot yer, yağ taşır.

(İnek)

Eşik önünde tınaz;

Arkasında - süpürge, önünde - dirgen.

(İnek, onun kuyruğu ve boynuzları)

Dört dayanak,

İki kılıç,

Bir karıştırıcı.

(İneğın ayakları, boynuzları, kuyruğu)

İki süzgeç,

Dört yürügeç,

Bir sallangaç.

(İneğın ayakları, boynuzları, kuyruğu)

Dört dayama,

Bir karıştırıcı,

Eğri kopuz,

Yaktı yoldız.

Parlak yıldız.

(Sıyrıniñ ayakları, koyrığı, mögézleré, küzleré)

(İneğin ayakları, kuyruğu, boynuzları, gözleri)

676.(1507)

İles agay ikevé,

İles köylü iki tane,

Yapay agay yalgızı.

Yapay köylü tek.

(Sıyr mögézleré hem koyrığı)

(İnek boynuzları ve kuyruğu)

677.(1508)

İké koda kapka açá,

İki dünür kapı açar,

Dürt kodagıy kére.

Dört dünür kadın girer.

(Sıyr mögézleré hem ayakları)

(İnek boynuzları ve ayakları)

678.(1510)

Bér yomrıda iké ağaç.

Bir yumruda iki ağaç.

(Sıyr mögézleré)

(İnek boynuzları)

679.(1511)

Bér cirde bar kuş ağaç,

Bir yerde var çift ağaç,

Buran sırmaz, kar times.

Boran sarmaz, kar değmez.

(Sıyr mögézleré)

(İnek boynuzları)

680.(1517)

İké kıya arası -

İki kaya arası -

Turgay koşniñ oyası.

Turgay kuşunun yuvası.

(Sıyr mögézleré arasındagı yon)

(İnek boynuzları arasındaki yün)

681.(1518)

İké tişékke bér bolgaviç.

İki deliğe bir karıştırıcı.

(Sıyrıniñ télé bélen borınnın yalavı)

(İneğin dili ile burnunu yalaması)

682.(1519)

İké öyge bér kisev⁶⁴³.

(Sıyrınıñ télé bélen borınnın yalavı)

İki eve bir maşa.

(İneğın dili ile burnunu yalaması)

683.(1520)

Halıkka faydalı bér ħ ayvan bar,- sigéz ayagı bar: dürtésén küterép yöri, dürtésé bélen üzé yöri.

(Sıyrınıñ ayakları hem imçekleré)

Halka faydalı bir hayvan var,- sekiz ayağı var: Dördünü kaldırıp yürür, dördü ile kendi yürür.

(İneğın ayakları ve memeleri)

684.(1521)

Tursıkta⁶⁴⁴ sötém oyışmıy.

(Sıyr ciléné)

Testide sütüm kesilmez.

(İnek memesi)

685.(1522)

Östel astında dürt şeşe.

(Sıyr imçekleré)

Masa altında dört şişe.

(İnek memeleri)

686.(1526)

Dürt yapançı bér yabınça astında yañırdan kaçıp utıra.

(Sıyr imçekleré)

Dört ... bir yağmurluk altında yağmurdan kaçıp oturur.

(İnek memeleri)

687.(1527)

Göbér-göbér, göbértav,

Göbértavnıki dürttev,

İlémeynéké ikev.

Gümbür gümbür, gümbürdağ,

Gümbürdağınki dört tane,

İlimeyinki iki tane.

⁶⁴³Kisev: Ocak ateşini karıştırmaya yarayan demir alet.

⁶⁴⁴Tursık: Kayın ağacı urundan yapılma testi.

(Sıyr hem kece imçekleré)

688.(1528)

Döbér-döbérnéké dürt,
İlemennéké iké,
Silemennéké uniké.

(Sıyr, biye, duñgız imçekleré)

689.(1529)

Dürt milavay,
Sigéz sılavay,
İké marmış ħ atını.

(Sıyr, duñgız, kece imçekleré)

690.(1530)

Dürt tatar,
Dürtésé de bér çilek töbéne atar.

(Sıyr savu)

691.(1532)

Dürt kiléndeş bér kiyevge uk atar.

(Sıyr savu)

692.(1533)

Su tügél - sıyık,
Kar tügél - ak.

(Söt)

693.(1534)

Sıyık bulsa da su tügél,
Ak bulsa da kar tügél,
Yomşak bulsa da yon tügél.

(Söt)

(İnek ve keçi memeleri)

Gümbür gümbürdeğinki dört,
Hizmetseverinki iki,
Silemeninki on iki.

(İnek, kısırak, domuz memeleri)

Dört milavay,
Sekiz sürücü,
İki anahatun.

(İnek, domuz, keçi memeleri)

Dört er,
Dördü de bir kova dibine atar.

(İnek sağma)

Dört elti bir güveye ok atar.

(İnek sağma)

Su değil - sıvı,
Kar değil - ak.

(Süt)

Sıvı olsa da su değil,
Ak olsa da kar değil,
Yumuşak olsa da yün değil.

(Süt)

694.(1535)

Lap itté, tabak eylendé.

(Sıyr tizeg )

Lap etti, tabak d nd .

( nek tezeği)

695.(1536)

Tap itté - taba yarıldı,

Sud'yalar cıyıldı.

(Sıyr tizeg ,  eb nner)

Tap etti - tava yarıldı.

Hakemler toplandı.

( nek tezeği, sinekler)

696.(1537)

Arkası bar - avnamas,

Avızı bar - k yşemes.

(Sıyr hem at)

Arkası var - yıkılmaz,

Ağzı var -  iğnemez (geviş getirmez).

( nek ve at)

697.(1540)

Sakallı kız.

(Kece)

Sakallı kız.

(Keçi)

698.(1545)

S t  agıp torgan bolak,

  e tulı ılak,

 t  tamagiņa bap,

Tir s  ayađiņa kap,

M g z  pı ađiņa sap,

  eg s n arşinga tart,

 skripke eğe sat.

(Kece)

S t  akıp duran  ay,

 ci dolu oğlak,

Eti damağına layık,

Derisi ayağına kap,

Boynuzu bı ağına sap,

Bağırsağını arşına  ek,

Eskiciye sat.

(Keçi)

699.(1551)

T k rden t k, t zden k rt,

K ter p al da  yge k rt,

Ayakları  aldıyk-boldıyk.

(Kece betiy )

Tıkırda tık, dizden kırt

Kaldırıp al da eve sok,

Ayakları şaldur şuldur.

(Oğlak)

700.(1555)

Kéçkéne géne tatar,
Yazın tunın satar.

(Sarık)

Küçücük er,
İlkbaharda kürkünü satar.

(Kuyruksuz koyun)

701.(1556)

Aşata, tuyındıra,
Cılıta, kiyéndere,
Kéşéné söyéndere.

(Sarık)

Yedirir, doydurur,
Isıtır, giyindirir,
Kişiyi sevindirir.

(Kuyruksuz koyun)

702.(1559)

Üzé kiyém, üzé tun,
Üzé tégélmege.

(Sarık tirésé)

Kendi giyim, kendi kürk,
Kendi dikilmemiş.

(Koyun derisi)

703.(1560)

Urmannı kırkalar, yomiçkası töşmi.

(Sarık yonın alu)

Ormanı kırparlar, yongası düşmez.

(Koyun yünü alma)

704.(1561)

Aşka - katık,
Artka - kapık.

(Kuy⁶⁴⁵ koyırığı)

Aşa - yoğurt,
Arkaya - kapak.

(Koyun kuyruğu)

705.(1562)

Miç yanında ak iték,

(Sarık berené)

Soba yanında ak çizme.

(Koyun kuzusu)

706.(1563)

Açmagan sandık éçénde tékmegen tunım yata.

(Sarık berené)

⁶⁴⁵ Kuy: Kuyruklu koyun.

Açılmayan sandık içinde dikilmeyen kürküm yatar.

(Koyun kuzusu)

707.(1565)

İyeré de, dugası da üzénde.

(Döye)

Eyeri de, koşum yayı da kendinde.

(Deve)

708.(1566)

Tiren-tiren çokırğa

Tirek niçék üsmegen?

Ozın muyın kuçkarga

Mögéz niçék üsmegen?

(Döye)

Derin derin çukura

Kavak nasıl bitmemiş?

Uzun boyun koça

Boynuz nasıl bitmemiş?

(Deve)

709.(1568)

Bér nersesé de avırtmıy, e üzé haman ıñgıraşa.

(Duñgız)

Hiçbir şeyi de ağrımaz, lakin kendisi devamlı inilder.

(Domuz)

710.(1571)

Tören tanav cir söre.

(Duñgız)

Saban demirinden burun deliği yer sürer.

(Domuz)

711.(1573)

Kéşénéñ dustı, yortniñ sakçısı.

(Ét)

Kişinin dostu, evin bekçisi.

(Köpek)

712.(1574)

Sakbayım télé salınıp töşse de, koyırığı yugarı.

(Ét)

Sakbayım dili salınıp düşse de, kuyruğu yukarı.

(Köpek)

713.(1577)

Dürt kolgaga bér karmak.

(Étnéñ ayakları hem koyırığı)Dört göndere⁶⁴⁶ bir olta.**(Köpeğin ayakları ve kuyruğu)**

714.(1578)

Dürt tal ağaç töbende

Kekré koyı sirtmesé.

(Étnéñ ayakları hem koyırığı)

Dört söğüt ağacı dibinde

Eğri kuyu kaldıracı.

(Köpeğin ayakları ve kuyruğu)

715.(1579)

Vavgıl sigéz, möngél dürt.

(Ét hem sıyr imçekleré)

Havgıl sekiz, mögil dört.

(Köpek ve inek memeleri)

716.(1580)

Altı iranay, dürt tiranay.

(Ét hem sıyr imçekleré)

Altı iranay, dört tiranay.

(Köpek ve inek memeleri)

717.(1581)

Mıyığı bar, sakalı yuk,

Tunı bar, çapanı yuk;

Faydası öyde bulgaç,

Yalanga seferé yuk.

(Meçé)

Bıyığı var, sakalı yok,

Kürkü var, kaftanı yok;

Faydası evde olunca,

Ağaçsız yere seferi yok.

(Kedi)

718.(1594)

Miç başında sırlı belek.

(Meçé)Soba başında çizgili tokuç⁶⁴⁷.**(Kedi)**

719.(1597)

Bérsé öyné saklıy,

Birisı evi korur,

⁶⁴⁶ Gönder: Uzun direk.⁶⁴⁷ Tokuç: Çamaşır tokmağı, tokaç.

Bérsé tışnı saklıy,
 Üzleré bér-bérséne kan doşmanı.
(Meçé hem ét)

Birisi dışarıyı korur,
 Kendileri birbirlerine kan düşmanı.
(Kedi ve köpek)

720.(1598)

Bérevlernéñ östénde
 Téğélgen cılı tun,-
 Téleseñ kayda yatıp kun.
(Hayvan östéndeğé tiré)

Birilerinin üstünde
 Dikilmiş sıcak kürk,-
 Nerede istersen yatıp kon.
(Hayvan üstündeki deri)

721.(1599)

Camavı bar, cöyé yuk.
(Ala tiré)

Yaması var, dikiş yeri yok.
(Ala deri)

722.(1600)

Yamav salam, cöyé yuk
 Palasımñ kırı yuk.
(Ala tiré)

Yama yaparım, dikiş yeri yok
 Palasımın kenarı yok.
(Ala deri)

723.(1601)

Borın tugannan soñ tujan uzgan.
(Hayvannıñ kolağı hem mögézé)

Evvel doğandan geç doğan geride kalmış.
(Hayvanın kulağı ve boynuzu)

724.(1602)

Zurlığı baş Һ etlé,
 Avırlığı kalem Һ etlé⁶⁴⁸.
(Kuvık)

Büyüklüğü baş kadar,
 Ağırılığı kalem kadar.
(Kovuk)

⁶⁴⁸ Kalem Һ etlé: Tüy kalem kastedilir.

725. (1603)

- Kanı, kayda kışladıñ?
- Ağıydélde kışladım.
- Kanı niçék timedé?
- Urtasında kışladım.

(Cilék)

- Hani, nerede kışladım?
- Ak İdil’de kışladım,
- Hani nasıl deĝmedi?
- Ortasında kışladım.

(İlik)

13. Késé (Kişi)

726.(1604)

Kırık barmak, kırık tırnak,
İké canga bér sulış.

(Ana hem karındaki bala)

Kırk parmak, kırk tırnak,
İki cana bir soluk

(Ana ve karındaki çocuk)

727.(1605)

Astı diñgéz, östé nur.

(Bebi)

Altı deniz, üstü nur.

(Bebek)

728.(1606)

Kunak kildé, çıgıp aldığımız:
Ayağı bar - yörmi,
Kütermiçe öyge kérmi.

(Bebi)

Konuk geldi, çıkıp aldınız:
Ayağı var - yürümez,
Kaldırmayınca eve girmez.

(Bebek)

729.(1607)

Biyék tavidan ilçé kilgen, di,
İlçeleréneñ sanı yuk,
İlçé méngen atniñ canı yuk;
İlçége iké kuy birgenner, di,
Kuylarınıñ ité bar, tirésé bar,
Söyge yuk.

(Bebi, bişék, imçek)

Yüksek dağdan elçi gelmiş, denir,
Elçilerinin sayısı yok,
Elçinin bindiği atın canı yok;
Elçiye iki koyun vermişler, denir,
Koyunlarının eti var, derisi var,
Kemiği yok.

(Bebek, beşik, emzik)

730.(1608)

Tabakka töşmi,

Tabağa düşmez,

Anı aşamagan kéşé üsmi.

(İmçek söté imü)

731.(1609)

Ak ciméş,

Östelge kuyılmıy,

Üzén herkéım aşıy.

(İmçek söté imü)

732.(1612)

Kükten tubal seléngen.

(Bişék)

733.(1613)

Töşe-töşe, cirge citmi,

Méne-méne, kükke citmi.

(Bişék)

734.(1615)

Tübesénnen astım,

Koyrıgınnan bastım.

(Bişék prujinası)

735.(1617)

Yugarı méner hü-hü,

Tüben töşer hü-hü,

Urtasında bilbil koş

Sayrıdır la hü-hü.

(Bişektegé bala)

736.(1618)

Öste de kü-kü,

Asta da kü-kü,

Urtasında sandugaç.

Onu yemeyen kişi yetişmez.

(Anne sütü emmek)

Ak yemiş,

Masaya koyulmaz,

Kendisini herkes yer.

(Anne sütü emmek)

Gökten kova salınmış.

(Beşik)

İner iner, yere ulaşmaz,

Çıkar-çıkır, göğe ulaşmaz.

(Beşik)

Tepesinden astım,

Kuyruğundan bastım.

(Beşik yayı)

Yukarı çıkar hü hü,

Aşağı iner hü hü,

Ortasında bülbül kuş

Ötüyordur ya hü hü.

(Beşikteki çocuk)

Üste de kü kü,

Alta da kü kü,

Ortasında bülbül.

(Bişéktegé bala)

737.(1626)

İké bagana,
 İké bagana östénde miçke,
 Miçke östénde böké,
 Böké östénde yomrı tup,
 Tup östénde kuvaklık,
 Kuvaklık éçénde ɥ ayvanlık.

(Kéşé gevdesé)

738.(1627)

Zur miçke,
 Zur miçke östénde kéçkéne miçke,
 Kéçkéne miçke östénde kara urman.

(Kéşé gevdesé)

739.(1630)

Bér ağaçta iké yafrak.

(Gevde hem kolaklar)

740.(1631)

Ölken öy,
 Ölken öy éçénde kéçé öy,
 Kéçé öy éçénde balvan bii.

(Gevde, avız, tél)

741.(1632)

Bér bükende cidé tişék.

(Baş)

742.(1634)

Bér çolanda cidé işék.

(Baş)**(Beşikteki yavru)**

İki direk,
 İki direk üstünde soba,
 Soba üstünde kapak,
 Kapak üstünde yuvarlak top,
 Top üstünde çalılık,
 Çalılık içinde hayvanlık.

(Kişi gövdesi)

Büyük soba,
 Büyük soba üstünde küçük soba,
 Küçük soba üstünde kara orman.

(Kişi gövdesi)

Bir ağaçta iki yaprak.

(Gövde ve kulaklar)

Büyük ev,
 Büyük ev içinde küçük ev,
 Küçük ev içinde pehlivan oynar.

(Gövde, ağız, dil)

Bir kütükte yedi delik.

(Baş)

Bir kilerde yedi kapı.

(Baş)

743.(1635)

Kište östénde solı ikmek.

(Taz baş)

Raf üstünde yulaf ekmeği.

(Kel baş)

744.(1636)

Bagana başında kindéraš kümeçé.

(Taz baş)

Direk başında kendir tohumu ekmeği.

(Kel baş)

745.(1638)

Tal başına kara cılan asılğan.

(Çeç tolımı)

Söğüt başına kara yılan asılmış.

(Saç örgüsü)

746.(1639)

Tetellé bozav koyırığı.

(Çeç tolımı)

... buzağı kuyruğu.

(Saç örgüsü)

747.(1640)

Karı kürénmegen kara urman.

(Çeç, kavık)

Karı görünmeyen kara orman.

(Saç, kepek)

748.(1641)

Kara urmanda kırık ürdek.

(Çeç, bét)

Kara ormanda kırık ördek.

(Saç, bit)

749.(1642)

Urman botaksız,

Cenlégé söyeksez

(Çeç, bét)

Orman budaksız,

Vahşi hayvanı kemiksiz.

(Saç, bit)

750.(1643)

Öy tübesénde çañğı yulı.

(Çeç yulı)

Ev tepesinde kayak yolu.

(Saç yolu)

751.(1645)

Kara sıyrır tav yalıy.

(Çeç alu)

Kara inek dağ yalar.

(Saç kesme)

752.(1646)

Karurmannı bér balta bélen kırıp soldım.

(Çeç alu)

Karormanı bir balta ile kazıyıp soldım.

(Saç kesme)

753.(1648)

Kéçkéne géne marca kızı öy tübesénen çana şuva.

(Çeç tarav)

Küçücük Marca kızı ev tepesinden kızak kayar.

(Saç tarama)

754.(1649)

Kuyı urman, takır basu, yıldıravık, şapıldavık, yomrı tav.

(Çeç, mañgay, küz, avız, iyek)

Koyu orman, boş tarla, pırılıtlı, şapırtılı, yumru dağ.

(Saç, alın, göz, ağız, çene)

755.(1650)

İñ evelé kara urman,

Annan arı şoma tav,

Annan arı kéçé urman,

Annan arı yıldıravık,

Annan arı mışlıpıy,

Annan arı tetéldék,

Annan arı oçlıkıy.

(Çeç, mañgay, kaş, küz, borm, tél, iyek)

İlk önce kara orman,

Ondan sonra dümdüz dağ,

Ondan sonra küçük orman,

Ondan sonra pırılıtlı,

Ondan sonra şıpırtılı,

Ondan sonra çabuk ve çok konuşan,

Ondan sonra sivri uçlu.

(Saç, alın, kaş, göz, burun, dil, çene)

756.(1651)

Kara urman, şoma tav, kiñ yalan, mışkılık, çepélték, oçlıkay.

(Çeç, mañgay, bit, borın, avız, iyek)

Kara orman, dümdüz dağ, geniş ağaçsız yer, şıyrıtlı, çepiltili, sivri uçlu.

(Saç, alın, yüz, burun, ağız, çene)

757.(1652)

Kara urman, şoma tav, mijmıldık, mışmıldık, şapıldık, oçlıkay.

(Çeç, mañgay, küz, borın, avız, iyek)

Kara orman, dümdüz dağ, mijmiltılı, şıyrıtlı, şapırtılı, sivri uçlu.

(Saç, alın, göz, burun, ağız, çene)

758.(1653)

Kara urman,

Kara urnannan sarı urman,

Sarı urmannan mıymıldık,

Mıymıldıktan şırkıldık,

Şırkıldıktan şapıldık,

Şapıldıktan dérkédék.

(Çeç, bit, küz, borın, avız, iyek)

Kara orman,

Kara ormandan sarı orman,

Sarı ormandan mijmiltılı,

Mijmiltılıdan şıyrıtlı,

Şıyrıtlıdan şapırtılı,

Şapırtıdan dirkitili.

(Saç, yüz, göz, burun, ağız, çene)

759.(1654)

Kara urman, kiré urman, yalt-yolt, şış-pış.

(Çeç, kaş, küz, borın)

Kara orman, geri orman, çakmak çakmak, şıp şıp.

(Saç, kaş, göz, burun)

760.(1655)

Evvel kara urman,

Annan arı kiré urman,

Annan arı yılkıldık,

Önce kara orman,

Ondan sonra geri orman,

Ondan sonra parıltılı,

Annan arı şırkıldık,

Ey, şapıldık.

(Çeç, kaş, küz, borın, avız)

Ondan sonra şıyrıtlı.

Hey, şapırtılı.

(Saç, kaş, göz, burun, ağız)

761.(1658)

İñ evvelé dev urman,

Annan tüben kéçé urman,

Annan tüben yaltırık,

Annan tüben mışkıldık,

Annan tüben lapıldık,

Annan tüben şakıldık,

Annan tüben tetéldék.

(Çeç, kaş, küz, borın, avız, téşler, tél)

İlk önce dev orman,

Ondan aşıağı küçük orman,

Ondan aşıağı pıyrıtlı,

Ondan aşıağı şıyrıtlı,

Ondan aşıağı lapırtılı,

Ondan aşıağı şakıltılı,

Ondan aşıağı çabuk ve çok konuşan.

(Saç, kaş, göz, burun, ağız, dişler, dil)

762.(1661)

Olı urman, olı urman artınnan kéçé urman, annan lépéldék, annan yaltıravık, annan pışıldavık, annan şıkıldavık, annan lıpıldavık.

(Çeç, kaş, küz kabacı, küz, borın, téş, tél)

Büyük orman, büyük orman ardından küçük orman, ondan lipildik, ondan yaldızlı, ondan fisıldavık, ondan şıkıldavık, ondan lıpıldavık.

(Saç, kaş, göz kapağı, göz, burun, diş, dil)

763.(1662)

Kara urman, kéçé urman, yomıldık, oçlıkay, ışkıldık-mışkıldık, tiren baz.

(Çeç, kaş, küz, kérfék, borın, avız)

Kara orman, küçük orman, yumuluk, sivri uçlu, ışkıldık mışkıldık, derin çukur.

(Saç, kaş, göz, kirpik, burun, ağız)

764.(1663)

Olı urman,

Olı urman artında kéçé urman,

Kéçé urman artında yaltıravık,

Büyük orman,

Büyük orman artında küçük orman,

Küçük orman artında yaldızlı,

Yaltıravık artında mışıldavık,
 Mışıldavık artında şapıldavık,
 Şapıldavık artında yomrı tavık.
(Çeç, kaş, küz, borın, avız, iyek)

Yaldızlı ardında şıptırtılı,
 Şıptırtılı ardında şapıltılı,
 Şapıltılı ardında yumru tavuk.
(Saç, kaş, göz, burun, ağız, çene)

765.(1664)

Kara orman,
 Kara orman artınnan kiré orman,
 Kiré orman artınnan célkéldék,
 Célkéldék artınnan mırkıldık,
 Mırkıldık artınnan şarkıldık,
 Şarkıldık artınnan sélkénçek,
 Sélkénçek artınnan tertéşke,
 Tertéşke artınnan tırma.

Kara orman,
 Kara orman ardından geri orman,
 Geri orman ardından cilkıldık,
 Cilkıldık ardından mırkıldık,
 Mırkıldık ardından şakrak,
 Şakrak ardından sarkıntılı,
 Sarkıntılı ardından tertişke,
 Tertişke ardından tırmık.

(Çeç, kaş, küz, borın, avız, iyek, kul, barmaklar)

(Saç, kaş, göz, burun, ağız, çene, el, parmaklar)

766.(1665)

Olı orman da kéçé orman,-
 Bérsén kırılar,
 Bérsén saklap toralar.

Büyük orman ve küçük orman,-
 Birisini kazırlar,
 Birisini koruyup dururlar.

(Çeç, kaş)

(Saç, kaş)

767.(1666)

Orman astı ilénde,
 Kamışlı kül töbénde
 İké karavıl utıra,
 İkésé bér kiyémde.

Orman altı ilinde,
 Kamışlı göl dibinde
 İki nöbetçi oturur,
 İkisi bir giyimde.

(Çeç, kérfékler, iké küz)

(Saç, kirpikler, iki göz)

768.(1667)

İké batır,
 Ayak yulı yatar.

İki batur,
 Ayak yolu yatar.

(Kaş)

(Kaş)

769.(1668)

Kiré urmannıñ astında
Urazbaktı koyısı.

(Kaş hem küz)

Gerı ormanın altında
Urazbaktı ⁶⁴⁹kuyusu.

(Kaş ve göz)

770.(1669)

Yözlék astında yöz éne.

(Kérfékler)

Yüzlük altında yüz iğne.

(Kirpikler)

771.(1670)

Yalt-yolt yabıla,
Yozaksız biklene.

(Kérfékler)

Çakmak çakmak kapatılır,
Kilitsiz kapanır.

(Kirpikler)

772.(1673)

Kıl-kıl, kıl saray,
Kıl saraynıñ éçlerénde,
Kılıklı atlarım uynıdır.

(Kérfékler hem küz)

Kıl-kıl, kıl saray,
Kıl sarayın içlerinde,
Huylu atlarım oynuyordur.

(Kirpikler ve göz)

773.(1676)

Sandığımı açtım- yaptım,
Çaçakları tıšta kaldı.

(Kérfékler hem küz)

Sandığımı açtım, kapattım,
Saçakları dışarıda kaldı.

(Kirpikler ve göz)

774.(1677)

Astında - takta, östénde - takta,
Urtasında - cedri bebke⁶⁵⁰.

(Küz bebegé hem küz)

Altında - tahta, üstünde - tahta,
Ortasında - gülle yavru

(Göz bebegi ve göz)

775.(1679)

Öy éçénde turgay uynıy.

Ev içinde turgay oynar.

⁶⁴⁹Uraz: Mecusilikte mutluluk tanrısı, himayeci tanrı.

⁶⁵⁰Bebke: Kaz ve ördek yavrusu.

(Küz)**776.(1680)**

Kéçkéne géne çülmekte
Yıltır-yıltır may kaynıy.

(Küz)**777.(1688)**

Yıltır-yıltır iké taş,
Urtasında kara taş.

(İké küz)**778.(1690)**

İké kürşé bér-bérsén küre almıy.

(İké küz)**779.(1697)**

İké tujan hervakitnı
Ayırılıp tormıylar,
Yul arkılı torsalar da,
Bér-bérené kürmiler.

(İké küz hem borın)**780.(1699)**

Bürene aşa iké eteç sugışa.

(İké küz hem borın)**781.(1700)**

İkev karap tora,
İkev tıñlap tora,
Bérev sayrap tora.

(Küzler, kolaklar, tél)**(Göz)**

Küçücük çömlekte
Pırıl pırıl yağ kaynar.

(Göz)

Pırıl pırıl iki taş,
Ortasında kara taş.

(İki göz)

İki komşu birbirini göremez.

(İki göz)

İki kardeş hiçbir zaman
Ayrılarak durmazlar,
Yol üstünde dursalar da,
Birbirini görmezler.

(İki göz ve burun)

Tomruk aşıp iki horoz dövüşür.

(İki göz ve burun)

İkisi birden bakıp durur,
İkisi birden dinleyip durur,
Biri ötüp durur.

(Gözler, kulaklar, dil)

782.(1701)

İké yangan yoldız bar,

İké kara kondız bar.

(Küz hem kaş)

İki yanan yıldız var,

İki kara kunduz var.

(Göz ve kaş)

783.(1703)

İké karagat,

İké kara at.

(Küz hem kaş)

İki frenk üzümü,

İki kara at.

(Göz ve kaş)

784.(1705)

İké tişék, bér işék,

Kiter, kilmes bu yeşlék;

Su misalı ul tişék,

Hak birmése ul işék.

(Küzler hem avız)

İki delik, bir kapı,

Gider, gelmez bu gençlik;

Su misali o delik,

Hak vergisi o kapı.

(Gözler ve ağız)

785.(1706)

Yıltıldık,

Mışkıldık,

Tetéldék,

Çepéldék,

Oçlı tav,

Tırmavıç,

Kisev agaçı.

(Küz, borm, tél, irén, iyek, kul, ayak)

(Göz, burun, dil, dudak, çene, el, ayak)

Pırılıtlı,

Şırpırtlı,

Çabuk ve çok konuşan,

Çepiltili,

Sivri dağ,

Tırmık,

Yarı yanmış odun.

786.(1707)

Küllerné toman algan,

Tavlarğa kırav töşken,

Tégérmene kort töşken.

(Küz, çeç, téş)

Göllerini duman almış,

Dağlara kırığı düşmüş,

Değirmene kurt düşmüş.

(Göz, saç, diş)

787.(1708)

Ul nidérkém, tama-tama kül bulır?
Ul nidérkém, aga-aga sil bulır?
Ul nidérkém, tavga-taşka yul bulır?

(Küz, yeş, küñgél)

O nedir ki, damlar damlar göl olur?
O nedir ki, akar akar sel olur?
O nedir ki, dağa taşa yol olur?

(Göz, gözyaşı, gönül)

788.(1709)

Min itékné kigençé,
Agayım Ayda bula.
(Küz karaşı yaki uy)

Ben çizmeyi giyince,
Ağabeyim Ay'da olur.
(Bakış veya düşünce)

789.(1710)

Tügerék külém taşıy.
(Küz yeşé)

Yuvarlak gölüm taşar.
(Gözyaşı)

790.(1711)

Tügerék külge su tulgan,-
Köyentelep alıgız.
(Küz yeşé)

Yuvarlak göle su dolmuş,-
Terazileyip alırsınız.
(Gözyaşı)

791.(1712)

Bér küçerde iké köpçek.
(Küzlék)

Bir milde iki teker.
(Gözlük)

792.(1714)

Üzé atka atlangan,
Ayağı cirge tigen.
(Küzlék)

Kendi ata binmiş,
Ayağı yere değmiş.
(Gözlük)

793.(1717)

Yar buyında yartı alaçık.
(Kolak)

Yar boyunda yarım çadır.
(Kulak)

794.(1719)

Bér tav tireli iké tişék çüméc éléngen.

(Kolak)

Bir dağ etrafında iki delik çömçe ilinmiş.

(Kulak)

795.(1720)

İşétmésněñ işék töbénde iké turı at beyledém.

(Kolak hem alka)

İşitenin kapı dibinde iki doru at bağladım.

(Kulak ve küpe)

796.(1721)

İşétér işék aldında

İké teke beylevlé.

(Kolak hem alka)

İşitir eşik önünde

İki teke bağlı.

(Kulak ve küpe)

797.(1722)

Üz buyında dürt karak.

(Kolak, kul, küz, avız)

Kendi üzerinde dört hırsız.

(Kulak, el, göz, ağız)

798.(1723)

Tav biténde bér ambar,

Anıñ iké işégé bar,-

Bérvakıtta yabılmıy,

Köné-töné cil uynıy.

(Borın)

Dağ yüzünde bir ambar,

Onun iki kapısı var,-

Aynı anda kapatılmaz,

Gündüz gece yel oynar.

(Burun)

799.(1724)

Tav astında - Rezile koyısı.

(Borın tişékleré)

Dağ altında - Rezile kuyusu.

(Burun delikleri)

800.(1725)

Yoklaganda bürene tartalar.

(Borın tişékleré)

Uyuyunca tomruk çekerler.

(Burun delikleri)

801.(1726)

İké yılgada su aga.

(Borın suvı)

İki ırmakta su akar.

(Burun suyu)

802.(1728)

İké kirte arasınnan

Ak töyénçék taşladım.

(Borın suvı)

İki delikli duvar arasından

Ak bohça bıraktım.

(Burun suyu)

803.(1734)

İşék yabılğan,

Kéçé morcadan cil uynıy.

(Borın bélen sulav)

Kapısı kapatılan,

Küçük bacadan yel oynar.

(Burun ile solumak)

804.(1735)

Borınnan kére, avızdan çıga.

(Borın bélen sulav)

Burundan girer, ağızdan çıkar.

(Burun ile solumak)

805.(1736)

Başı ulakta,

Koyrıgı kolakta.

(Mıyık)

Başı olukta,

Kuyruğu kulakta.

(Bıyık)

806.(1737)

Ukamıdır, yéfekmé,

Anı sorav kirekmé?!

İrén bélen iyekte,-

Anı sorav kirekmi.

(Mıyık hem sakal)

Sırma mıdır, ipek mi,

Onu sormak gerek mi?!

Dudak ile çenede,-

Onu sormak gerekmez.

(Bıyık ve sakal)

807.(1738)

Kart atayım urmanında
At kérmege yulı yuk.

(Sakal)

İhtiyar babamın ormanında
At girmeye yolu yok.

(Sakal)

808.(1739)

Aldan - malay,
Arttan - babay.

(Küse)

Önden - oğlan,
Arkadan - dede.

(Köse)

809.(1741)

“Aç!” diseñ, açıla,
“Yap!” diseñ, yabıla.

(Avız, irénner)

“Aç!” desen, açılır,
“Kapat!” desen, kapanır.

(Ağız, dudaklar)

810.(1744)

“Min”, - digende tiye,
“Sin”, - digende timi.

(Avız, irénner)

“Ben”, dediğinde değer,
“Sen”, dediğinde değmez.

(Ağız, dudaklar)

811.(1745)

İké iyer kaş,
Artı tirmen taş,
Koyrıgı tüşek,
Anı bélmege işek.

(İrénner, téşler, tél)

İki eyer kaş,
Ardı değerimen taş,
Kuyruğu döşek,
Onu bilmeyen eşek.

(Dudaklar, dişler, dil)

812.(1746)

İşék,
İşék artında tişék;
Anı bélmege keshénéñ
Tamak astı tişék.

(Avız hem bugaz)

Kapı,
Kapı ardında delik;
Onu bilmeyen kişinin
Gerdanı delik.

(Ağız ve boğaz)

813.(1747)

Kap-kap, mış-mış, yilt-yilt, çélt-çélt, kalem, urman, canvar.

(Avız, borın, küz, kérfék, kaş, çeç, bét)

Kap kap, şıp şıp, pırıl pırıl, çıt çıt, kalem, orman, canavar.

(Ağız, burun, göz, kirpik, kaş, saç, bit)

814.(1754)

Karañğı öyde - kanlı balta.

(Avız hem tél)

Karanlık evde - kanlı balta.

(Ağız ve dil)

815.(1755)

Astı tav, östé tav,
Urtasında berĥ ét tav.

(Avız hem tél)

Altı dağ, üstü dağ,
Ortasında kadife dağ.

(Ağız ve dil)

816.(1758)

Üzé söyeksez,
Söylegen süze ĥ isapsız.

(Tél)

Kendisi kemiksiz,
Söylediği söz hesapsız.

(Dil)

817.(1760)

Söydérgen de şul,
Bizdérgen de şul,
İñ tatlı da şul,
İñ açı da şul.

(Tél)

Sevdiren de o,
Bezdiren de o,
En tatlı da o,
En acı da o.

(Dil)

818.(1762)

Avızı açık, töbé tişék,
Éçé tulı ĥ alık.

(Avız hem téşler)

Ağzı açık, dibi delik,
İçi dolu halk.

(Ağız ve dişler)

819.(1764)

Kéçkéne géne kélette utız iké kapçık.

(Avız hem téşler)

Küçücük kilerde otuz iki çuval.

(Ağız ve dişler)

820.(1770)

Kabık alaçık,

Kabık alaçıkta söyek alaçık,

Söyek alaçıkta ciren alaçık.

(Avız, téşler, tél)

Kabuk çadır,

Kabuk çadırda kemik çadır,

Kemik çadırda kestane rengi çadır.

(Ağız, dişler, dil)

821.(1772)

İt saray,

İt saray éçénde ak kalay,

Ak kalay éçénde yögérék malay.

(Avız, téşler, tél)

Et saray,

Et saray içinde ak teneke,

Ak teneke içinde hızlı oğlan.

(Ağız, dişler, dil)

822.(1773)

Kişte östénde ak tavık.

(Urt hem téşler)

Raf üstünde ak tavuk.

(Avurt ve dişler)

823.(1777)

Kéçkéne géne kunaça,

Utız iké kodaça,

Utıralar kunakta.

(Urt hem téşler)

Küçücük tünek,

Otuz iki dünürün kızları,

Otururlar misafirlikte.

(Avurt ve dişler)

824.(1779)

Üzé utız, urını kızıl,

Hiçkém annan buş bulmas.

(Téşler)

Kendisi otuz, yeri kızıl,

Hiç kimse ondan boş olmaz.

(Dişler)

825.(1782)

Kıya taşka kara yokmas.

(Téşler)

Kaya taşta kara bulaşmaz.

(Dişler)

826.(1783)

Béz-béz, béz idék,
Utız iké kız idék,
İké retke tézédék,
Bérem-bérem özédék.

(Téşler töşü)

Biz-biz, biz idik,
Otuz iki kız idik,
İki sıraya dizildik,
Birer birer bozulduk.

(Dişlerin düşmesi)

827.(1784)

Söyek kélet, it bastırık.

(Téşler hem tél)

Kemik kiler, et bastırık⁶⁵¹.

(Dişler ve dil)

828.(1785)

Yortım tulı ak tavık,
Urtasında kart tavık.

(Téşler hem tél)

Evim dolu ak tavuk,
Ortasında kart tavuk.

(Dişler ve dil)

829.(1795)

Söyek abzar, kabık işék.

(Téşler, irénner)

Kemik ahır, kabuk kapı.

(Dişler, dudaklar)

830.(1796)

Koyma koyılğan,
Kaplap kuyılğan,
Emma cil tormıy.

(Téşler, irénner, söyleşü)

Tahta duvar dağılmış,
Kapatıp koyulmuş,
Ama yel durmaz.

(Dişler, dudaklar, söyleşme)

831.(1797)

Ak yözlé,
Altmış küzlé.

(Tökérék)

Ak yözlü,
Altmış gözlü.

(Tükürük)

⁶⁵¹ Bastırık: Araba ile taşınan otları üstten bastırmak için bağlanan ağaç.

832.(1798)

Ak köçégém yulda kaldı.

(Tökérék)

Ak eniğim yolda kaldı.

(Tükürük)

833.(1804)

Ülgençé üzëñ bélen,

Kürmisëñ küzëñ bélen.

(İñse)

Ölünceye kadar kendin ile,

Görmezsın gözün ile.

(Ense)

834.(1805)

Bér anada biş bala.

(Kul hem barmaklar)

Bir anada beş yavru.

(El ve parmaklar)

835.(1807)

Bér anaga biş tujan,

Bişésé de iş tujan;

Arada bérsé baş tujan,

Buyları gına tiñ tügél.

(Kul hem barmaklar)

Bir anaya beş doğan,

Beşi de eş doğan;

Arada birisi baş doğan,

Sadece boyları denk değıl.

(El ve parmaklar)

836.(1815)

Öy éçénde biş bala,

Bişésénde biş tana.

(Kul, barmaklar, tırnaklar)

Ev içinde beş yavru,

Beşinde beş dana.

(El, parmaklar, tırnaklar)

837.(1816)

Megri, megri, megri tal,

Megri talda biş botak,

Biş botakka kar yavgan,

Kar östéne kan tamgan.

(Kul, barmaklar, tırnaklar, kına)

Megri, megri, megri söğüt,

Megri söğütte beş budak,

Beş budağa kar yağmış,

Kar üstüne kar damlamış.

(El, parmaklar, tırnaklar, kına)

838.(1817)

Uklav,

Oklava,

Uklav başı çuklav,
 Çuklav başı biş tarmak,
 Biş tarmaktan kar yavar,
 Kar östéne kan tamar.
(Kul, barmaklar, tırnaklar, kına)

Oklava başı püskülleme,
 Püskülleme başı beş dal,
 Beş daldan kar yağar.
 Kar üstüne kan damlar.
(El, parmaklar, tırnaklar, kına)

839.(1818)

İké tugan igéz,
 İkésé de tigéz.
(İké kul)

İki kardeş ikiz,
 İkisi de eşit.
(İki el)

840.(1819)

İké anada bişer bala,
 Herkaysına bér isém.
(İké kul hem barmaklar)

İki anada beşer çocuk,
 Her birine bir isim.
(İki el ve parmaklar)

841.(1820)

İké ananıñ un balası
 Bar da bér isémlé.
(İké kul hem barmaklar)

İki ananın on yavrusu,
 Hepsi de bir isimli.
(İki el ve parmaklar)

842.(1823)

Ak kayında sarı bilbay.
(Bélek hem bélezék)

Ak kayında sarı kemer.
(Bilek ve bilezik)

843.(1824)

Biş tugan béрге yeşi,
 Bérsennen-bérsé kéçérek.
(Bér kuldagı barmaklar)

Beş kardeş beraber yaşar,
 Birisinden birisi daha küçük.
(Bir eldeki parmaklar)

844.(1825)

İké uçımda un bala.
(İké kuldagı barmaklar)

İki avucumda on yavru.
(İki eldeki parmaklar)

845.(1826)

Béz - un agay,
Unıbızga bér isém.

(İké kuldagı barmaklar)

Biz - on ağa,

Onumuza bir isim.

(İki eldeki parmaklar)

846.(1827)

Taralgaç - biş,
Cıyılgaç - bér.

(Barmaklar, yodrik)

Dağılınca - beş,

Toplanınca - bir.

(Parmaklar, yumruk)

847.(1828)

Biş tarmak ta biş bornak,
Yomarlasañ bér bula.

(Barmaklar, yodrik)

Beş dal ve beş filiz,

Yumruk yapsan bir olur.

(Parmaklar, yumruk)

848.(1829)

Küzséz, télséz,
Barısın da öyrete.

(İmen barmak)

Gözsüz, dilsiz,

Hepsini de öğretir.

(İşaret parmağı)

849.(1830)

Biş tireknéñ töbénde
Bibéş matur utıra.

(Barmaklar hem yözék)

Beş kavağın dibinde

Bibiş güzel oturur.

(Parmaklar ve yüzük)

850.(1831)

İt büken, timér kırşav.

(Barmaklar hem yözék)

Et kütük, demir çember.

(Parmaklar ve yüzük)

851.(1833)

Biş malay kére çolanga,
Herbésé bér çolanga.

(Barmaklar hem pérçatka)

Beş oğlan girer kilere,

Her birisi bir kilere.

(Parmaklar ve eldiven)

852.(1834)

Un bagana, un işék.

(Barmaklar hem pérçatka)

On direk, on kapı.

(Parmaklar ve eldiven)

853.(1835)

Seké astında bélev,

Anı bélmegen séleü.

(Tırnak astındaki kér)

Seki altında bileği,

Onu bilmeyen

(Tırnak altındaki kir)

854.(1836)

Un at ciktém, saban sördém,

Şiker çeçtém, toz bétté.

(Kaşını)

On atı koştum, saban sürdüm,

Şeker saçtım, tuz bitti.

(Kaşınmak)

855.(1837)

Un at ciktém, pödret çaptım,

Şiker çeçtém, toz iktém.

(Kaşını)

On atı koştum, ihale yaptım,

Şeker saçtım, tuz ekтім.

(Kaşınmak)

856.(1838)

Cirde tora - tik tormagay,

Kükte tora - arbagay da tırbagay.

(Ayak, kul)

Yerde durur - tek turp gibi,

Gökte durur - dara⁶⁵² gibi.

(Ayak, el)

857.(1839)

Cirde tora çatlı-botlı,

Küktegesé - ceplé-ceplé.

(Ayak, kul)

Yerde durur çaprazlı,

Gökteki - parmaklı parmaklı.

(Ayak, el)

858.(1840)

Dürt tayak,

Bişer tarmak.

Dört değnek,

Beşer dal.

⁶⁵² Dara: Terazide dengeyi sağlamak için hafif gelen kefeye ağırlık olarak konulan taş, demir, çivi vb.

(Ayak, kul, barmaklar)

859.(1841)

Cirde tora iké agay,
Tarbagay da tarbagay.

(Ayaklar)

860.(1842)

Arkası alda, korsagi artta,
Üzé miné alga tarta.

(Sıyrak)

861.(1843)

Bişevé kaçıp bara,
Biktimér kuvıp bara.

(Ayak barmakları, ükçe)

862.(1844)

Métégen, métégen,
Ak cép bélen métégen,
Kara bélen métégen.

(Tendegé kük kan tamırları)

863.(1845)

Cereḡ eté yuk - avırtta,
Töténé yuk - yana.

(Yörek)

864.(1846)

Hiç vakıtta buş bulmagan dürt gaceyép bülme bar,
Aslı-öslé iké kat, östen töşerge yul da bar;
Suldagılar hervakit yaktı kızıl yaktı bélen,

(Ayak, el, parmaklar)

Yerde durur iki ağa,
Tarba⁶⁵³ gibi, tarba gibi.

(Ayaklar)

Arkası önde, karnı arkada,
Kendisi beni öne çeker.

(Kaval kemiği yönü)

Beşi kaçıp gider,
Biktemir kovalayıp gider.

(Ayak parmakları, topuk)

Mitimiş, mitimiş,
Ak ip ile mitimiş,
Kara ile mitimiş.

(Tendeki mavi kan damarları)

Yarası yok - ağrır,
Dumanı yok - yanar.

(Yürek)

⁶⁵³Tarba: Tahta bölme, tahta perde.

Uñdagıları karañğı, - ul üzé herkémde bar.

(Yörek)

Hiçbir zaman boş olmayan dört acayıp oda var,
 Altı üstlü iki kat, üstten düşmeye yol da var;
 Soldakiler her zaman parlak kızıl parlak ile,
 Sağdakileri karanlık,- o kendisi herkeste var.

(Yörek)

865.(1847)

Eylenesé altı kat,
 Akılıñ bulsa, anı tap;
 Kına kébék kızıl kat,
 Kılıklı bulsañ, anı tap;
 Bélev kébék böp-bötén,
 Béléklé bulsañ, anı tap.

(Üpke, bavır)

Etrafı altı kat,
 Akıllı isen, onu bul;
 Kına gibi kızıl kat,
 Mizaçlı isen, onu bul;
 Bileği gibi büsbütün,
 Âlim isen, onu bul.

(Akciğer, bağır)

866.(1848)

Bér çokır bar - tulmas,
 Bérkönné de buş tormas;
 Buş torsa, tınmas,
 Ansız kéşé tormas.

(Aşkazanı)

Bir çanak var - dolmaz,
 Bir gün bile boş durmaz;
 Boş dursa, dinmez,
 Onsuz kişi durmaz.

(Mide)

867.(1849)

Avızın börgen kapçık,
 Éçé tulı balçık.

(Éç)

Ağzını büzmüş çuval,
 İçi dolu balçık.

(İç)

868.(1851)

Yalan-yapan cirde
 At toyacı ézé.

(Kéndék)

Ağaçsız, ıssız yerde
 At toynağı izi.

(Göbek)

869.(1853)

Üz buyıñda - bér uymak.

(Kéndék)

Kendi üzerinde - bir dikiş yüzük.

(Göbek)

870.(1856)

Başta tora mullagay.

(Mi, akıl)

Başta durur molla gibi.

(Beyin, akıl)

871.(1857)

Söyek saray éçénde

İsley agay utıra;

Ay da dimi, kön de dimi,

İsep birép utıra.

(Mi, akıl)

Kemik saray içinde

İsley Ağa oturur;

Ay da demez, gün de demez,

Hesap verip oturur.

(Beyin, akıl)

872.(1858)

Altın sandık éçénde

Açılmagan ħ atım bar.

(Mi hem ħ etér)

Altın sandık içinde

Açılmayan mektubum var.

(Beyin ve hatır)

873.(1859)

Açılmagan sandığım éçénde

Kisélmegen kiteném yata.

(Mi hem ħ etér)

Açılmayan sandığım içinde

Kesilmeyen ketenim yatar.

(Beyin ve hatır)

874.(1860)

Töyme töydém, töpke saldıım.

(Ĥetérge bérkétü)

Düğme dövdüm, dibe saldıım.

(Hatıra almak)

875.(1861)

Sandık töbémnen töyénçék aldım,

Çişép karap, yañadan saldıım.

(İske töşérü)

Sandık dibimden bohça aldım,

Çözüp bakıp, yeniden koydım.

(Akla düşürmek)

876.(1862)

Yögérek-yögérek - ni yögérek?

(Uy-fikér, küñél)

Hızlı hızlı - ne hızlı?

(Düşünce-fikir, gönül)

877.(1866)

Üzé bara - urında tora,

Üzé bötén dönyanı eylene.

(Uy-fikér, küñél)

Kendi gider - yerinde durur,

Kendi bütün dünyayı döner.

(Düşünce-fikir, gönül)

878.(1870)

Sörmegen cir östénde,

Üsmegen kayın astında,

Tumagan kuyan yögére.

(Hıyal)

Sürmeyen yer üstünde,

Yeşermeyen kayın altında,

Doğmayan tavşan koşar.

(Hayal)

879.(1871)

Bér koş bar:

Bér tında galemge oçar,

Bér tında üz yanıña töşer.

(Hıyal)

Bir kuş var:

Bir nefeste âleme uçar,

Bir nefeste kendi yanına düşer.

(Hayal)

880.(1873)

Ülçevséz yörtéle, herkémdé bula.

(Akıl)

Ölçüsüz yürütülür, herkeste olur.

(Akıl)

881.(1874)

Ülçevlerde ülçenmi,

Bazarlarda satılmıy.

(Akıl)

Ölçülerde ölçülmez,

Pazarlarda satılmaz.

(Akıl)

882.(1875)

Ülçevlerde ülçenmi,

Bazarlarda tabılmıy,

Üzéñnéké bulmasa,

Ölçülerde ölçülmez,

Pazarlarda bulunmaz,

Kendininki olmasa,

Kéşéden satıp alınmıy.

(Beñ ét)

883.(1876)

Toz tügél - açı,

Kılıç tügél - ütkér,

Ut tügél - yandıra.

(Kaygı)

884.(1877)

Éremi de, çérémi de.

(Usallık)

885.(1879)

Bazarda satılmıy,

Bizmenge salınmıy,

Mamıktan yomşak,

Baldan tatlı.

(Yokı)

886.(1882)

Baltadan avır,

Baldan tatlı.

(Yokı)

887.(1885)

Baş astında ballı kaşık.

(Yokı)

888.(1891)

Ülgen kéşeler téréle kile,

Altın taktalar yarıla kile.

(Uyanu, koyaş çıgu)

Kişiden satıp alınmaz.

(Baht)

Tuz değıl - acı,

Kılıç değıl - keskin,

Ateş değıl - yandırır.

(Kaygı)

Erimez de, çürümez de.

(Kötülük)

Pazarda satılmaz,

Kantara koyulmaz,

Pamuktan yumuşak,

Baldan tatlı.

(Uyku)

Baltadan ağır,

Baldan tatlı.

(Uyku)

Baş altında ballı kaşık.

(Uyku)

Ölü kişiler dirilir gelir,

Altın tahtalar yarılr gelir.

(Uyanma, güneş çıkması)

889.(1892)

Uf-uf iter,
Ülgen kortlar kıymıldar,
Gazrail muyının suzar,
Altın tabak yarılır.

(Uyanu, eteç kıkıru, koyaş çıgu)

(Uyanma, horozun ötmesi, güneşin çıkması)

Uf uf eder,
Ölü kurtlar kımıldanır,
Azrail boynunu uzatır,
Altın tabak yarılır.

890.(1893)

Herkémde bar.

(İsém)

Herkeste var.

(İsim)

891.(1895)

Canlıga da yabışkan,
Cansızga da yabışkan,
Yabışkanga da yabışkan.

(İsém)

Canlıya da yapışmış,
Cansıza da yapışmış,
Yapışmışa da yapışmış.

(İsim)

892.(1904)

İrtten dürt ayak,
Töşte iké ayak,
Kiç öç ayak,
Östénde bula mayak.

(Kéşé goméré)

Sabahleyin dört ayak,
Öğleyin iki ayak,
Akşam üç ayak,
Üstünde olur işaret.

(İnsan ömrü)

893.(1905)

İsémde yuk, sizmim, bélmim - bu nesre?

(Tuv, üsü, ülém)

İsimde yok, sezmem, bilmem - bu ne ise?

(Doğma, büyüme, ölüm)

894.(1906)

Şırt itmi, pırt itmi,

Şırt etmez, pırt etmez,

Kéşé kürmi, ét örmí.

(Üsü)

Kişi görmez, it ürmez.

(Büyüme)

895.(1907)

Kéndégéne timér kéndék kuyılğan - nerse?

(Taza kéşé)

Göbeğine demir göbek koyulmuş - ne ise?

(Güçlü kişi)

896.(1908)

Dönyada iñ kirek,

Iñ kirekten ni kirek?

(Savlık)

Dünyada en gerek,

En gerekten ne gerek?

(Sağlık)

897.(1909)

Buşka kile, akçağa kite.

(Çir)

Boşa gelir, paraya gider.

(Hastalık)

898.(1911)

Kéşéden bize, kéşé de annan bize,

Şulay bulsa da, kéşé kuyınına kérép yata.

(Bizgek)

Kişiden bezer, kişi de ondan bezer,

Böyle olsa da, kişi koynuna girip yatar.

(Sıtma)

899.(1912)

Açıdan aç - ni aç?

Tatlıdan tatlı -ni tatlı?

Katıdan katı - ni katı?

(Ülém, yokı, at toyagı)

Acıdan acı - ne acı?

Tatlıdan tatlı - ne tatlı?

Sertten sert - ne sert?

(Ölüm, uyku, at toynağı)

900.(1913)

Yakası bar, ciñé yuk.

(Kefén)

Yakası var, kolu yok.

(Kefen)

901.(1914)

Yasıylar, satarlar,
Kirekmegen kéşé ala,
Kirek kéşé almıy.

(Tabut)

Yaparlar, satarlar,
Gerekmeyen kişi alır,
Gereken kişi almaz.

(Tabut)

902.(1915)

Satıp aluçı ala,
Üzéne tügél, kéşége,-
Kéşésé béрни éndeşmi.

(Tabut)

Satıp alıcılar alır,
Kendisine değil, kişiye,-
Kişisine hiçbir şey hitap etmez.

(Tabut)

903.(1916)

Uradım, çornadım,
Çatırmanga taşladım.

(Meyét kümü)

Kuşattım, sardım,
Çadıra bıraktım.

(Ölü gömmek)

904.(1918)

Başsız atka méngen,
Ciñséz külmek kigen,
Aşıga-aşıga yırak seferge kitép bara.

(Meyét kümü)

Başsız ata binen,
Yensiz gömlek giyen,
Acele-acele uzak sefere gidip varır.

(Ölü gömmek)

905.(1924)

Cir astında - yabık sandık.

(Kabér)

Yer altında kapalı sandık.

(Kabir)

906.(1925)

Bérev bılıtır bézden kitken,
Tigéz cirné tümgek itken.

Biri geçen yıl bizden gitmiş,
Yassı yeri tümsek etmiş.

(Kabér)**(Kabir)****907.(1926)**

Avılı bar, töténé yuk.

Köyü var, dumanı yok.

(Zirat)**(Kabristan)****908.(1927)**

Avıl utırgan, eteç kıçkırmıy, h alık tormıy.

(Zirat)

Köy hapse girmiş, horoz ötmez, kalabalık durmaz.

(Kabristan)**14. Tuganlık - Gaile Beylenéşleré (Kardeşlik - Aile Bağları)****909.(1929)**

Üzé miném etinéñ ulı,

Kendisi benim babamın oğlu,

Üzé miña tugan tügél.

Kendisi bana kardeş değıl.

(Kéşé üzé)**(Kişinin kendisi)****910.(1931)**

Eniyéñnéñ séñlésénéñ ciznesé kém bula?

(Ata)

Annenin kız kardeşinin eniştesi kim olur?

(Baba)**911.(1934)**

Çıgıp kittém bér zaman yulga,

Oçradı bér mulla:

Mulla utırgan tarantaska⁶⁵⁴ türge,

Bér kız utırgan kuçérge,

Şayarışıp, köleşép,

⁶⁵⁴Tarantas: Oturulacak yeri çitli at arabası.

Kitép baralar béрге.

Min:

- Niğe bolay şayarıp barasız?- diğeç kız eyte:
- Béz, - di, – ikev kardeş,- di.
- Séz niçék kardeş? - diğeç,
- Bu kэшéneñ anası miném eninéñ bi anası, - di.

Bélérge tiyéşlé: kardeşlége niçék bula?

(Ata)

Çıkıp gittim bir zaman yola,

Rast geldi bir molla:

Molla oturmuş at arabasında başköşeye,

Bir kız oturmuş arabacıya,

Şakalaşıp, gülüşerek,

Gidip varırlar beraber.

Ben:

- Niye böyle şakalaşıp gidersiziz? deyince kız söyler:
- Biz, der; iki kardeş, der.
- Siz kaç kardeş? deyince,
- Bu kişinin anası benim annemin bey anası, der.

Bilmek gerekli: kardeşliğı nasıl olur?

(Baba)

912.(1936)

Öç kэшéne küpmé ézlep te tabalmıysın. Kémner alar?

(Ata, ana, kardeş)

Üç kişiyi ne kadar arasan da bulamazsın. Kimler onlar?

(Baba, ana, kardeş)

913.(1937)

Ey, yégét, bu niçék bula? Miném öç ikmegém bar. Bérsé bélen alğan burıçımını tülüm, ikénçésén ecetke birem, öçénçésén üzém aşıym.

(Ata-anasına, balasına, üzéne)

Ey, yiğit, bu nasıl olur? Benim üç ekmeğim var. Birisi ile aldığım borcumu öderim, ikincisini ödünç veririm, üçüncüsünü kendim yerim.

(Baba-anasına, yavrusuna, kendisine)

914.(1938)

İré bélen ħ atını,

Ulı bélen atası,

Ul citmi, atası bélen balası,-

Barısı niçev?

(Ata, ana, ul)

Kocası ile karısı,

Oğlu ile babası,

O yetmez, babası ile yavrusu,-

Hepsi kaç tane?

(Baba, ana, oğul)

915.(1939)

Bulgan, di, bér kart bélen karçık; alarnıñ bér kızı, bér malayları bulgan; şul malaylarnıñ kart bélen karçıkları, e şul kart bélen karçıkniñ bér kız, bér malayları bulgan. Bu niçék?

(Ata, ana, kız, ul)

Bir ihtiyar ile yaşlı kadın varmış; onların bir kızı, bir oğulları olmuş; bu oğulların ihtiyar ile yaşlı kadınları, e bu ihtiyar ile yaşlı kadının bir kız, bir oğulları olmuş. Bu nasıl?

(Baba, ana, kız, oğul)

916.(1940)

Méne sézge tabası,

Kümek yortniñ çaması

Atası bélen kızı,

Ĥatını bélen iré,

Kiyevé bélen babası,

Kızı bélen anası,

Kaynatası, kaynanası,

Alarnıñ bérer balası -

Niçevbolar barısı?

(Ata, ana, kız, kiyev)

İşte size doğru,

Ortak evin hesabı:

Babası ile kızı,

Karısı ile kocası,

Güveyi ile dedesi,

Kızı ile anası,

Kayınbabası, kaynanası,

Onların birer çocuğu -

Kaç tane bunların hepsi?

(Baba, ana, kız, güvey)

917.(1941)

Kazıy kızı bélen,
Möfti ħ atını bélen,
Dürtéséne öç yomırka,
Bérer tigen, bu niçék?

(Ata, kız, kiyev)

Kadı kızı ile,
Müftü karısı ile,
Dördüne üç yumurta,
Bírer düşmüş, bu nasıl?

(Baba, kız, güvey)

918.(1944)

Ĥan kızı bélen,
Vezir ħ atını bélen,
Bakçada yörgende bér alma alıp kiseler;
Dürtke bülép,
Herbésé bér çirégén aşıylar,
Almaniñ bér çirégé artıp kalgan.
Niçék ul artıp kalgan?

(Ata, kız, kiyev)

Han kızı ile,
Vezir karısı ile,
Bahçede yürürken bir elma alıp kiseler;
Dörde bölüp,
Her birisi bir çeyreğini yerler.
Elmanın bir çeyreği artıp kalmış.
Nasıl o artıp kalmış?

(Baba, kız, güvey)

919.(1945)

İké eti, iké bala,-
Üzleré öçev géne.

(Babay, ata, ul)

İki baba, iki çocuk,-
Kendileri üçü de birlikte.

(Dede, baba, oğul)

920.(1949)

İké ataga, iké ulga öç yomırkanı tigéz itép bülérge kirek. Bérer yomırka tisén.

(Babay, ata, ul)

İki babaya, iki oğula üç yumurtayı eşit olarak paylaşmalı. Bírer yumurta düşsün.

(Dede, baba, oğul)

921.(1950)

Bér öyde toralar iké ana, iké kız, ebi onıgı bélen. Barısı niçe késé bula?

(Ebi, ana, kız)

Bir evde dururlar iki ana, iki kız, nine torunu ile. Hepsi kaç kişi olur?

(Nine, ana, kız)

922.(1951)

İké ana hem iké kız béрге utız baş kaz üstérgenner. Kóz köné şul kazlarını baş isebénen bölüp, herbérsé unar baş kaz alğan. Şul niçék bula?

(Ebi, ana, kız)

İki ana ve iki kız birlikte otuz baş kaz yetiştirmişler. Güz günü bu kazları baş hesabından bölüp, her birisi onar baş kaz almış. Bu nasıl olur?

(Nine, ana, kız)

923.(1952)

Bér ata bélen bér ananın balası, lekin üzé alarnın ulı tügél.

(Kız bala)

Bir baba ile bir ananın çocuğu, lakin kendisi onların oğlu değil.

(Kız çocuk)

924.(1953)

Bér kése uramnan ütép barganda kéçkéne géne öy yanında basıp toruçını kürép:

– Nige biréde torasıñ? - dip soragan.

Tégé kése:

– Min etinéñ öyén saklıym, lekin min anın ulı tügél,- dip cevap birgen.

Séznéñçe bu kém bulır?

(Kız bala)

Bir kişi sokaktan geçip giderken küçücük ev yanında duranı görüp:

– Niye burada durursun? diye sormuş.

Öteki kişi:

– Ben babamın evini koruyorum lakin ben onun oğlu değilim, diye cevap vermiş.

Sizce bu kim olur?

(Kız çocuk)

925.(1954)

Bér kěşénéñ altı ulı bulgan. Alarnıñ herběrsենéñ bėrer sėnlėsė bulgan. Bu kěşենéñ niçe balası bulgan?

(Cidė bala)

Bir kişinin altı oğlu olmuş. Onların her birisinin birer kőçük kız kardeşi olmuş. Bu kişinin kaç çocuğu olmuş?

(Yedi çocuk)

926.(1955)

Cidė bėr tугan. Her tугan başına bėrer tuta tiye. Niçe tuta?

(Bėr tuta)

Yedisi bir doğmuş. Her kardeş başına birer abla dőşer. Kaç abla?

(Bir abla)

927.(1956)

Ѓatını bėlen ir kitken,

Sėnlėsė bėlen agası kitken,

Őstevėne kiyev bėlen kaynagası kitken.

Barısı niçev?

(Abıy, sėñél, kiyev)

Karısı ile koca gitmiş,

Kız kardeşi ile ağabeyi gitmiş,

İlave olarak güvey ile kaynanası gitmiş.

Hepsi kaç tane?

(Ağabey, kız kardeş, güvey)

928.(1957)

Balamnıñ balası -

İrėmnėñ bėrtугan ėnésė.

Bu niçėk?

(Ana, anıñ ügi kızı hem kaynatası, alardan tугan bala)

(Ana, onun üvey kızı ve kaynatası, onlardan doğan çocuk)

Yavrumun yavrusu -

Erimin bir ana babadan erkek kardeşi.

Bu nasıl?

929.(1958)

İşėk tőbėnde altın tayak.

(Kiyev)

Eşik dibinde altın değnek.

(Güvey)

15. Avıl, Karaltı (Köy, Bina)**930.(1959)**

– Kıyık-mıyık, ni eşliséñ?

– Eğri büğrü, ne iş yapıyorsun?

– Yeşél efendé, siné saklıym.

– Yeşil efendi, seni koruyorum.

(Avıl türeli totılğan çiten hem igén kırı)**(Köy çevresinde kullanılan çit ve ekin kırı)****931.(1960)**

Kekéré de bökéré,

Eğri de büğrü,

Koyrıkların bétérdé.

Kuyruklarını bitirdi.

(Çiten)**(Çit)****932.(1961)**

Yöz de bér brat,

Yüz de bir birader

Barısı da bér ret,

Hepsini de bir sıra,

Kuygannar térep.

Yerleştirmişler direnip.

(Utırtma çiten)**(Seyyar çit)****933.(1962)**

İlmemetnéñ - illé sarık,

İlmehmet'in - elli koyun,

Barısınıñ da başı yarık.

Hepsinin de başı yarık.

(Utırtma çiten)**(Seyyar çit)****934.(1963)**

İké yégétke bér şarf.

İki yiğide bir atkı.

(Kırte kazıkları)**(Duvar kazıkları)****935.(1964)**

İké soldat bér kayış buğan.

İki asker bir kayış bağlamış.

(Kırte kazıkları)**(Duvar kazıkları)****936.(1965)**

Tiren külde balık yuk.

Derin gölde balık yok.

(Koyı)**(Kuyu)**

937.(1966)

Avızı öste, küzé töpte.

(Koyı)

Ağzı üstte, gözü dipte.

(Kuyu)

938.(1970)

Avıl aşā şaytan karıy.

(Koyı sirtmesé)

Köy aşarak şeytan bakar.

(Kuyunun salıncak kaldıracı)

939.(1973)

Ak döyemnéñ muynı ozın.

(Koyı sirtmesé)

Ak devamın boynu uzun.

(Kuyunun salıncak kaldıracı)

940.(1974)

Sıyırım payıt astında,

Koyrıgı payıt başında.

(Koyı çilegé)

İneğim ahır altında,

Kuyruğu ahır başında.

(Kuyu kovası)

941.(1975)

Kük teke koyrıgı bélen su éçe.

(Koyıdan su alı)

Mavi teke kuyruğu ile su içer.

(Kuyudan su alma)

942.(1978)

Yugarıdan töşe gevheri,

Tübennen méne gevheri.

(Koyıdan su alı)

Yukarıdan iner cevheri,

Aşağıdan çıkar cevheri.

(Kuyudan su alma)

943.(1981)

Bér bürékte kırık yamav.

(Munça miçé)

Bir börkte kırık yama.

(Hamam sobası)

944.(1983)

Kızıl ügézneñ kırık tişégé,

Kırık béréncésé üz tişégé.

(Munça miçé)

Kızıl öküzün kırık deliği,

Kırık birincisi kendi deliği.

(Hamam sobası)

945.(1984)

Babay bürké kırık yamav,
Ebi bürké yöz yamav.
(Munça miçé hem öy miçé)

Dede bürkü kırık yama.
Nine bürkü yüz yama.
(Hamam sobası ve ev sobası)

946.(1989)

Yeşél çapanlı,
Sarı kuşaklı.
(Munça sébérkése)

Yeşil kaftanlı,
Sarı kuşaklı.
(Hamam süpürgesi)

947.(1993)

Urmanda üse,
Munçada péşe.
(Munça sébérkése)

Ormanda biter,
Hamamda pişer.
(Hamam süpürgesi)

948.(1998)

Mögézé, mögézé mörelgen,
Mögézé kükke térelgen,
Tarlavına tarı çeçken,
Tatlısına kinengen.
(Munça kéri)

Boynuzu, boynuzu burulan,
Boynuzu göğe dayanan,
Tarlasına darı saçmış,
Tatlısına gönenmiş.
(Hamamda yıkanmak)

949.(1999)

Méñri-méñri méñregen,
Mögézén kükke téregen,
Tanavına darı sipken,
Üzén kıynap kinengen.
(Munça kéri)

Méñri-méñri méñremiş,
Boynuzunu göğe dayamış,
Danasına barut koymuş,
Kendini şiddetli dövüp gönenmiş.
(Hamamda yıkanmak)

950.(2002)

Yaktı vakıtta karañğı bula,
Suvık vakıtta cılı bula,
Cılı vakıtta suvık bula.
(Kar bazı)

Aydınlık zamanda karanlık olur,
Soğuk zamanda sıcak olur,
Sıcak zamanda soğuk olur.
(Kar kuyusu)

951.(2003)

Tüben öyémnéñ külegesé töşmi.

(Kar bazı)

Aşağı evimin gölgesi düşmez.

(Kar kuyusu)

952.(2005)

Ozın-ozın yörmeler,

Annan kéşé ürmeler.

(Baskıç)

Uzun-uzun yürümler,

Ondan kişi örmeler.

(Merdiven)

953.(2006)

Seké-seké sekéldék,

Siksen basıp çak méndék.

(Baskıç)

Seki seki sekeldek,

Seksen basıp tam çıktık.

(Merdiven)

954.(2007)

Lapas astında at tabanı.

(Ulak)

Ahır altında at tabanı.

(Oluk)

955.(2008)

Altmış öyge bér sarık,

Ul da bulsa bik arık.

(Utın kuzlası⁶⁵⁵)

Altmış eve bir koyun,

O da olsa pek zayıf.

(Odun ağacı)

956.(2009)

Ak kéletnéñ aldında kéçkéne géne malay bilén buvıp utıra.

(Yort sébérkésé)

Ak kilerin önünde küçücük oğlan belini bağlayıp oturur.

(Ev süpürgesi)

957.(2010)

Öy tübemde yeşél kaz,

Evimin tepesinde yeşil kaz,

⁶⁵⁵Kuzla: Tomruk oturtulan çatma ağaç.

Yeşél kazniñ başı taz.

(Yafrak sébérkésé)

958.(2014)

Üzém cil, su bélen toram,

Bötén ħ alıknı tuk kılam.

(Tégérmen)

959.(2016)

Gör-gör görledér,

Kören çarlık burlıdır.

(Tégérmen)

960.(2017)

Su buyında büre ulıy.

(Su tégérmené)

961.(2019)

Utıra ebi yılгада,

Ayakların asıp yılгада.

(Su Tégérmené)

962.(2020)

Armas, talmas,

Ayagın sudan almas.

(Çarık)

963.(2021)

Béré kére, béré çıga,

Ardım-taldım, diyeler.

(Çarık kalakları)

964.(2025)

Dürt kanat, altı ayak,

Yeşil kazın başı kel.

(Yaprak süpürgesi)

Kendim yel, su ile dururum,

Bütün halkı tok kılarım.

(Değirmen)

Gür gür gürülder,

Kahverengi martı kireçlidir.

(Değirmen)

Su boyunda kurt ulur.

(Su değirmeni)

Oturur nine akarsuda,

Ayaklarını asıp akarsuya.

(Su değirmeni)

Hiç yorulmaz,

Ayağını sudan almaz.

(Çark)

Biri girer, biri çıkar,

Yoruldu, derler.

(Çark kürekleri)

Dört kanat, altı ayak,

Anı b lmegen k ş n n 
Arkasına tal tayak.
(Cil t g rmen )

965.(2027)

Pır-pır iter, o almas.
(Cil t g rmen )

966.(2030)

D rt kodagıy,
B rs n-b rs  kovalar,-
Cite almıylar.
(T g rmen kanatları)

967.(2031)

D rt aga tav m n şe,
B rs  m ne, b rs  t şe,
Ardım-taldım, diy şe.
(T g rmen kanatları)

968.(2032)

Olı agaynıñ b r g 
K c  agayga yaramıy.
(T g rmen m şkes ⁶⁵⁶)

969.(2035)

 g z  k re tora,
Yonın t k re tora.
(T g rmen tartu, on)

970.(2038)

Boday aşıy, on kosa.

Onu bilmeyen kişinin
Arkasına s g t sopası.
(Yel değirmeni)

Pır-pır eder, u amaz.
(Yel değirmeni)

D rt d n r kadın,
Birbirini kovalar,-
Ulaşamazlar.
(Değirmen kanatları)

D rt ağa dağ  ıkarlar,
Birisini  ıkar, birisini iner,
Yoruldum, derler.
(Değirmen kanatları)

İhtiyar k yl n n b rk 
K  uk k yl ye yaramaz.
(Değirmen oluğu)

 k z b g r r durur,
Y n n  t k r r durur.
[Değirmen(de buğday)  ekmek, un]

Buğday yer, un kusar.

⁶⁵⁶M şke: Değirmen taşından unu tahliye eden oluk,  rt .

(Tégérmen tartu, on)

[Değirmen(de buğday) çekmek, un]

971.(2040)

Zır-zır, zırmatik ketik,
Min pastin-pastin ketik,
Un utızga bire,
Utız Yefimge bire,
Yefim prosit ite.

Fır fir, fırmatik makara,
Ben makara,
On otuza verir,
Otuz Yefim'e verir,
Yefim teşekkür eder.

(Tégérmen tartu, péşerü, aşav)

[Değirmen(de buğday) çekmek, pişirmek, yemek]

972.(2041)

Zır-zır tüki,
Zırmaday tüki,
Eleşki, péşki tüki,
Elleléki tütéki.

Fır fir döker,
Fırmalı döker,
..., ... döker,
... ..

(Tégérmen tartu, péşerü, aşav)

[Değirmen(de buğday) çekmek, pişirmek, yemek]

16. Öy hem Aniñ Kisekleré (Ev ve Onun Bölümleri)

973.(2042)

Terezesé yuk, tübesé tişék ,
Yañgır ütmi, cil örmi.

Penceresi yok, tepesi delik,
Yağmur geçmez, yel üfürmez.

(Kiyéz öy, tirme)

(Keçe ev, göçebe çadırı)

974.(2044)

Utız iké umırtka, kırık kabırğa.

Otuz iki omur, kırık kaburga.

(Tirmenēñ kiregeleré)

(Göçebe çadırının iskeletleri)

975.(2045)

Citmēş yılan cir tēşli.

Yetmiş yılan yer dişler.

(Tirmenēñ kiregeleré)

(Göçebe çadırının iskeletleri)

976.(2046)

Agaç saray,
Agaç saray éçénde söyek saray,
Söyek saray éçénde ciren at
Hervakit kıymıldap tora.

(Öy, baş söyegé, tél)

Ağaç saray,
Ağaç saray içinde kemik saray,
Kemik saray içinde kestane rengi at
Her vakit kimıldayıp durur.

(Ev, kafa kemiği, dil)

977.(2047)

Agaç pulat,
Taş pulat,
Timér pulat,
Kamır pulat,
Tamır pulat.

(Öy, miç, taba, belés)

Ağaç palas,
Taş palas,
Demir palas,
Hamur palas,
Kök palas.

(Ev, soba, tava, ekmek dolması)

978.(2049)

Agaç öy,
Agaç öy éçénde taş öy,
Taş öy éçénde timér öy,
Timér öy éçénde kül,
Kül éçénde ürdekler yözép yöri.

(Öy, miç, taba, may, koymak)

Ağaç ev,
Ağaç ev içinde taş ev,
Taş ev içinde demir ev,
Demir ev içinde göl,
Göl içinde ördekler yüzüp gider.

(Ev, soba, tava, yağ, gözleme)

979.(2050)

Agaç kala,
Agaç kala éçénde taş kala,
Taş kala éçénde timér kala,
Timér kala éçénde söyeksez bala.

(Öy, miç, taba, may, koymak)

Ağaç kale,
Ağaç kale içinde taş kale,
Taş kale içinde demir kale,
Demir kale içinde kemiksiz yavru.

(Ev, soba, tava, yağ, gözleme)

980.(2052)

Dev etiden kalgan iské kazan.

Dev atadan⁶⁵⁷ kalan eski kazan.

⁶⁵⁷ Dev ata: Dede.

(Öy bazı)

981.(2053)

Bazda batman tarım bar,

Küteralsañ barın da al.

(Bazdağı çüp-çar)

982.(2054)

Bazda - batman,

Türde - türtmén,

Sendérede - sermen,

İşék katında - Gaptraḥ man,

Miç başında - day srök.

(Bazdağı çüp, tüşek, ménder, sébérké, ipi köregé)

(Çukurdaki çöp, döşek, minder, süpürge, ekmek küreği)

983.(2056)

Kunak sayın bér tüşek.

(Öy nigézé)

984.(2057)

Öy artında karavat,

Suzılıp yatkan Salavat.

(Öy nigézé)

985.(2058)

Kendi östénde kendi.

(Öy poçmagındağı bürene başları)

986.(2059)

Kupı östénde kupı.

(Öy poçmagındağı bürene başları)

(Evin altındaki mahzen)

Çukurda batman darım var.

Götürebilirsén hepsini de al.

(Çukurdaki çöp leş)

Çukurda - batman,

Evin başköşesinde -türtmén,

Tahta yatakılıkta - sermen,

Kapı katında -Abdurrahman,

Soba üstünde - ...

Her konuğa bir döşek.

(Ev temeli)

Ev ardında kerevet,

Uzanıp yatmış Salavat.

(Ev temeli)

Çanak üstünde çanak.

(Ev köşesindeki tomruk başları)

Kâse üstünde kâse.

(Ev köşesindeki tomruk başları)

987.(2060)

Yomrıdır tıştan,
Éçké yağı yıştan,
Ostalar şulay kuştan.

(Sténa bürenesé)

Yuvarlaktır dıştan,
İç tarafı rendelenmiş,
Ustalar öyle yerleştirmiş.

(Duvar tomruğu)

988.(2061)

İşekten kerdém -
Kaynigeçémné kürdém.

(Sténa yarığı)

Eşikten girdim -
Görümce mi gördüm.

(Duvar yarığı)

989.(2062)

Artında atañ küzé.
(Sténadağı botak ézé)

Ardında babanın gözü.
(Duvardaki budak izi)

990.(2064)

Öy kéréş h elém yuk,
Babay barmak kürsete.
(Sténadağı botak ézé)

Eve girecek hâlim yok.
Dede parmak gösterir.
(Duvardaki budak izi)

991.(2067)

Öy artında sarı arkan.
(Öy sténaları arasındaki mük)

Ev arkasında sarı kement.
(Ev duvarları arasındaki yosun)

992.(2072)

Astı takta, östé takta
Urtasında bagrıy pakta.
(Öy sténaları arasındaki mük)

Altı tahta, üstü tahta
Ortasında bakır renginde pamuk.
(Ev duvarları arasındaki yosun)

993.(2073)

Öy tireli kızıl bilbay,
Urtasında bér yégét.
(Sténa mügé hem morca)

Ev çevresinde kızıl kuşak,
Ortasında bir yiğit.
(Duvar yosunu ve baca)

994.(2074)

Tışta sanadım - sigéz,

Öyde sanadım - dürt.

(Öy poçmakları)

Dışarıda saydım - sekiz,

Evde saydım - dört.

(Evin köşeleri)

995.(2075)

Dır-dır, dırskiy,

Dır barabanskiy,

İké yégét satu ite,

Satuları sızranskiy.

(Drança)

.....

.....

İki yiğit ticaret yapar,

Ticaretleri

(Ağaç kiremit)

996.(2076)

Öy başında télém-télém ikmek.

(Tübe taktaları)

Ev başında dilim dilim ekmek.

(Tepe tahtaları)

997.(2077)

Öy başında drança,

Drança sayın bér akça.

(Tübe taktaları)

Ev başında ağaç kiremit,

Her ağaç kiremite bir akçe.

(Tepe tahtaları)

998.(2078)

Sıyırım aranda,

Koyrıgı aran başında.

(Salam tübedegé bastırık)

İneğim aranda⁶⁵⁸,

Kuyruğu aran başında.

(Saman tepesindeki bastırık⁶⁵⁹)

999.(2079)

Ayı bar, şevlesé yuk.

(Küzlevék)

Ayı var, şulesi yok.

(Mazgal)

1000.(2080)

Atası östénde balaları.

Babası üstünde çocukları.

⁶⁵⁸ At ve inek ahırındaki her göz.

⁶⁵⁹ Araba ile taşınan otları üstten bastırmak için bağlanan ağaç.

(Örlék hem iden taktaları)**1001.(2081)**

İşekten kérgen de suzılıp yatkan.

(İden taktası)**1002.(2082)**

Ozın bulgan - kisélgen,

Yuvan bulgan - yarılğan,

Ni belage tarıgan -

Bar da anı tapagan.

(İden taktası)**1003.(2083)**

Östel astında yeş kilén köle.

(İden yarığı)**1004.(2084)**

Ebiyém ülép yata

Üzé külép yata.

(İden yarığı)**1005.(2085)**

Merile ile Hediçe

Bér-bérséne karıylar,

Emma küréşe almıylar.

(İden hem tüşem)**1006.(2088)**

Astı takta, östé takta,

Möret babañ karap yata.

(İden, tüşem, matça)**(Kiriş ve döşeme tahtaları)**

Eşikten girmiş de uzanıp yatmış.

(Döşeme tahtaları)

Uzun olan - kesilmiş,

Kalın olan - yarılmış,

Ne belaya rastlayan -

Hepsi de onu bulurmuş.

(Döşeme tahtaları)

Masa altında genç gelin güler.

(Döşeme yarığı)

Ninem ölüp yatar,

Kendisi gülüp yatar.

(Döşeme yarığı)

Merile ile Hediçe

Birbirlerine bakarlar,

Ama görüşemezler.

(Döşeme ve tavan)

Altı tahta, üstü tahta,

Möret deden bakıp yatar.

(Döşeme, tavan, hatıl)

1007.(2089)

Endri öyde,
Başı tışta.

(Matça)

Endri evde,
Başı dışarıda.

(Hatıl)

1008.(2090)

Altmış tatar,
Ayak oçlaş yatar.

(Tüşem taktaları)

Altmış erkek,
Ayak uçlarına yatar.

(Tavan tahtaları)

1009.(2092)

Ozın agay suzılıp yata,
Balaları tézélép yata.

(Matça hem түşem taktaları)

Uzun köylü uzanıp yatar,
Çocukları dizilip yatar.

(Hatıl ve tavan tahtaları)

1010.(2097)

Altmış atka bér yögen.

(Matça hem түşem taktaları)

Altmış ata bir yular.

(Hatıl ve tavan tahtaları)

1011.(2098)

İşék,
İşék östénde bişék.

(Sendére)

Eşik,
Eşik üstünde beşik.

(Tahta yataklık)

1012.(2099)

Buy-buy külmek kigen,
Ayağı cirge tigen.

(Seké)

Boy boy gömlek giyen,
Ayağı yere değen.

(Seki)

1013.(2100)

Göl-göl, gölbede,
İké ayağı bülmede.

(Seké)

Gül gül gülbede,
İki ayağı bölmede (odada).

(Seki)

1014.(2101)

İké soldat méñ soldatnı kütere.

(Kışte)

İki asker bin askeri kaldırır.

(Raf)

1015.(2102)

Kittém dip kite, kiré kile.

(İşék)

Gittim deyip gider, geri gelir.

(Kapı)

1016.(2105)

İrten tordım,

Açıp ordım.

(İşék)

Sabah vaktinde durdum,

Açıp vurdum.

[Eşik (Kapı)]

1017.(2106)

İké yégét buy ülçeşe.

(İşék yañakları⁶⁶⁰)

İki yiğit boy ölçüşür.

(Kapı sökeleri)

1018.(2107)

İké kilén tik utıra,

Kaynanası eşlep yöri.

(İşék yañakları hem işék)

İki gelin tek oturur,

Kaynanası çalışıp durur.

(Kapı sökeleri ve kapı)

1019.(2108)

İkevsé yatkan, ikevsé baskan,

Bérsé gél yörep tora.

(İşék östé hem busaga, işék yañakları, işék)

(Kapı üstü ve eşik, kapı sökeleri, kapı)

İkisi yatmış, ikisi basmış,

Birisi her vakit yürüyüp durur.

1020.(2109)

Bér cirde bar biş agay:

İkésé yata,

İkésé tora,

Bir yerde var beş ağa:

İkisi yatar,

İkisi durur,

⁶⁶⁰Yañak: (Pencere, kapı vb.) İki yan tarafından her biri, söke.

Bérsé arlı-birlé yöri.

Birisi oraya buraya gider.

(İşék östé hem busaga, işék yañakları, işék)

(Kapı üstü ve eşik, kapı sökeleri, kapı)

1021.(2110)

İkevé ayagüre,

İkisi ayaküstü,

İkevé yatıp tora,

İkisi yatıp durur,

Bişénçésé yöri,

Beşincisi yürür,

Altınçısı yörte,

Altıncısı yürütür.

Cidénçésé cır eyte.

Yedincisi türkü söyler.

(İşék yañakları, işék östé hem busaga, işék, kügen)

(Kapı Sökeleri, kapı üstü ve eşik, kapı, menteşe)

1022.(2111)

Élék - tart

Önce - çek!

Annan - şart!

Sonra - pat!

(İşék açıp yabu)

(Kapı açıp kapama)

1023.(2112)

Ayu sırtına alma yabışkan.

Ayı sırtına elma yapışmış.

(İşék hem yozak)

(Kapı ve kilit)

1024.(2113)

İşék açá,

Kapı açar,

İşék artına kaçá.

Kapı ardına kaçar.

(İşék kügené)

(Kapı menteşesi)

1025.(2114)

İşék artında uratma,

Kapı ardında dolaştırma,

Anı ézlerséñ bér atna.

Onu ararsın bir hafta.

(İşék kügené)

(Kapı menteşesi)

1026.(2117)

Halık uzıp bara,

Halk geçip gider,

Tölké yatıp kala.

(Busaga)

1027.(2118)

Öyde de yuk, tışta da yuk.

(Busaga)

1028.(2120)

Bér totarnı méñ totar.

(İşék totkası)

1029.(2121)

Öy aldında kaynigeçém bar,-
Kilgen-kitgen kul bire.

(İşék totkası)

1030.(2122)

Kérgen bélen kére,
Çıkkın bélen çıga.

(İşék bavı)

1031.(2124)

Bér kece kolagın méñ kéşé söyri.

(İşék bavı)

1032.(2127)

Karañgı öyde kart agay
Karmak salıp utıra.

(İşék élgécé)

1033.(2128)

İrten kitken kara teke, kiç kaytıp, tokınlık ézli.

(İşék élgécé)

Tilki yatıp kalır.

(Eşik)

Evde de yok, dışarıda da yok.

(Eşik)

Bir tutarı bin tutar.

(Kapı kolu)

Ev önünde görümcem var,-
Gelen giden el verir.

(Kapı kolu)

Giren ile girer,
Çıkan ile çıkar.

(Kapı bağı)

Bir keçi kulağını bin kişi sürükler.

(Kapı bağı)

Karanlık evde yaşlı ağabey,
Olta atıp oturur.

(Kapı rezesi)

Sabah vakti giden kara teke, akşam dönüp, ahır arar.

(Kapı rezesi)

1034.(2129)

Kéçkéne géne ét,-
Örmi de, cibermi de.

(Yozak)

Küçücük köpek,-
Ürümez de, göndermez de.

(Kilit)

1035.(2133)

Bu dönyada bér ét bar,-
Öy karydır, örmidér,
Ayağı yuk, yörmidér,
Tamagin tıksaň, söylidér,
Adem télén bélmidér,
Şul étten soravsız
Öyge adem kérmidér.

(Yozak)

Bu dünyada bir it var,-
Ev bakıyordur, ürümezdir,
Ayağı yok, yürümezdir,
Boğazını tıksan, söylerdir,
İnsan dilini bilmezdir,
Bu itten izinsiz
Eve insan girmezdir.

(Kilit)

1036.(2144)

Kélt-kélt ite,
Öyéne kérép kite.

(Yozaknı biklev-açu)

Tık tık eder,
Evine girip gider.

(Kilidi kapama-açma)

1037.(2154)

Cil ütmi, küz üte.

(Tereze)

Yel geçmez, göz geçer.

(Pencere)

1038.(2156)

Cey bulsa, yabılmıy,
Kış bulsa, açılmıy.

(Tereze)

Yaz olsa, kapanmaz,
Kış olsa, açılmaz.

(Pencere)

1039.(2157)

Öyge de kérmegen,

Eve de girmeyen,

Tışka da ıkmağan,-
İkė bitėn yarı kaplagan.

(Karındık tereze)

1040.(2158)

Öy tiresėnde al yavlık.

(Karındık tereze)

1041.(2159)

Arı şap, birė şap,
Urtasında sőngė sap.

(Aılmalđ tereze)

1042.(2160)

Tap ittė - taba yarıldı,
şap ittė - şem sėndė.

(Aılmalđ tereze)

1043.(2162)

Öy tőrėnde dűrt tabak,
Dűrtėsé de kűk tabak.

(Terezeler)

1044.(2163)

Altı bebek akayđan,
Sakal ıkmđy kartayđan.

(Terezeler)

1045.(2164)

Tűrde dűrtev utra - tűremėn dip,
İřėk tőbėnde ikev utra - űlemėn dip.

(Tereze hem iřėk yađnaklarđ)

Dışarı da ıkmağan,-
İki yűzűnű perde kaplayan.

(Pencere)

Ev çevresinde al yağlık.

(Pencere)

Oraya şap, buraya şap,
Ortasında sűngű sap.

(Açılacak pencere)

Tap etti - tava yarıldı,
řap etti - mum sėndű.

(Açılacak pencere)

Evin bařkőřesinde dűrt tabak,
Dűrdű de mavi tabak.

(Pencereler)

Altı (göz) bebeği fal tařđ gibi açılmış,
Sakal çıkmaz yaşlanmış.

(Pencereler)

Bařkőřede dűrdű oturur - bařkanım diye,
Kapđ dibinde ikisi oturur - űlűrűm diye.

(Pencere ve kapđ sökeleri)

1046.(2165)

Öy tireli ak tavuk.

(Tereze perdesé)

Ev etrafında ak tavuk.

(Pencere perdesi)

1047.(2166)

Öy artında ak tana,

Mögézém bar dip maktana.

(Tereze kapkaçı)

Ev ardında ak dana,

Boynuzum var diye övünür.

(Pencere kapağı)

1048.(2167)

Öy artında dürt büré,

Dürtésé de kük büré;

Küteréldé, beréldé,

Şatır-çatır yarıldı.

(Tereze kapkaçı)

Ev ardında dört bürü,

Dördü de gökbörü;

Yükseldi, çarpıldı,

Çatır çatır yarıldı.

(Pencere kapağı)

1049.(2170)

Öy artında kaşka teke,

Kuş mögézlé kuçkar teke.

(Tereze hem anıñ kuçkarı⁶⁶²)

Ev ardında kaşka⁶⁶¹ teke,

Çift boynuzlu koç teke.

(Pencere ve onun rafı)

17. Öyné Cıltu hem Yaktırtu Eybérleré

(Evi Isıtma ve Işıklandırma Eşyaları)

1050.(2174)

Üzé ak külmek kigen,

İzüyé açık,

Tüşé kara.

(Miç)

Kendi ak gömlek giymiş,

Gömlek ağzı açık,

Döşü kara.

[Soba(Kuzine)]

1051.(2191)

Öy poçmagında ozın h atın utıra.

(Miç)

Evin köşesinde uzun hatun oturur.

[Soba(Kuzine)]

⁶⁶¹ Alın akıtması olan at.

⁶⁶²Kuçkar: Soba ağzının üstündeki raf.

1052.(2196)

Kış köné kızu,
Cey köné salkın.

(Miç)

Kış günü sıcak,
Yaz günü soğuk.

[Soba(Kuzine)]

1053.(2197)

Éçéne ut kapkan,
Avızınnan tötén akkan.

(Miç)

İçine ateş yutmuş,
Ağzından duman akmış.

[Soba(Kuzine)]

1054.(2198)

Arı lap-lap,
Biré lap-lap,
Söñgé saplap,
Kiten kaplap.

(Miç çigaru)

Oraya lap lap,
Buraya lap lap,
Süngü sap takıp,
Keten kaplayıp.

(Soba çıkarma)

1055.(2199)

Gevdesé öyde, muyını tışta.

(Miç ve morca)

Gövdesi evde, boynu dışarıda.

(Soba ve baca)

1056.(2200)

Éçé kuviş, tışı taş,
Orçık baş.

(Miç ve morca)

İçi kovuk, dışı taş,
İğ baş.

(Soba ve baca)

1057.(2202)

Aslı-öslé ak kélet,
Kulım kıstı kart ület.

(Miç hem morca, morca yapkıçı)

Altı üstlü ak kiler,
Kolumu sıktı kart salgın hastalık.

(Soba ve baca, baca kapama aleti)

1058.(2203)

Ĥatını kalın - gél bér töşte,
İré ozın - başı tışta,

Karısı kalın - her vakit bir köşede,
Kocası uzun - başı dışarıda,

Kızı köyez - gél yöri.

(Miç, morca, tötén)

1059.(2204)

Enisé illé yamav,

Kızı kırık yamav.

(Miç, uçak)

1060.(2205)

Taş öyde sarı tölké sikére.

(Miç, yalkın)

1061.(2206)

Kuviş taşnñ éçénde

Kızıl tunlı kız bii.

(Miç, yalkın)

1062.(2208)

Ercem tulı çın aḡ ak,-

Kulım tıgıp alalmıym.

(Miçtegé utlı kümér)

1063.(2211)

Tabak tulı tarım bar,

Kütersañ, barın da al.

(Miçtegé utlı kümér)

1064.(2212)

Üzé öyde, çeçé uramda.

(Miç, tötén)

1065.(2213)

Tolıbı öyde,

Ciñé uramda;

Kızı güvez - her vakit yürür.

(Soba, baca, duman)

Annesi elli yama,

Kızı kırık yama.

(Soba, ocak)

Taş evde sarı tilki sıçrar.

(Soba, yalım)

Kovuk taşın içinde

Kızıl kürklü kız oynar.

(Soba, yalım)

Küfem dolu hakiki akik,-

Elimi sokup alamam.

(Sobadaki ateşli kömür)

Tabak dolusu darım var,

Kaldırabilirsen, hepsini de al.

(Sobadaki ateşli kömür)

Kendisi evde, saçı sokakta.

(Soba, duman)

Gocuğu evde,

Kolu sokakta;

Bézné saklıym, di,
Salkın buranda.

(Miç, tötén)

1066.(2217)

Anası - yuvan,
Kızı - kızıl,
Ulı kıyu - kükte oça.

(Miç, ut, tötén)

1067.(2221)

Üzé kalın - öyde tora,
Kızı küréklé - kunak yöri,
Íré tilé - kükke méne.

(Miç, ut, tötén)

1068.(2222)

Anası yuvan, kızı kızıl,
Ulı uñgan, atası bökéré.

(Miç, ut, tötén, kisev agaçı)

1069.(2223)

Bér kéçkéne taş pulat bar,
Éçé kiñ de avızı tar,-
Akı salalar,
Karanı alalar.

(Miç, utın, kümér alu)

1070.(2224)

Şkafi zur,
İşégé kéçkéne,-
Akı salalar,
Karanı alalar.

(Miç, utın, kümér alu)

Bizi korurum, der,
Soğuk boranda.

(Soba, duman)

Anası - şişman,

Kızı - kızıl,

Oğlu cesur - gökte uçar.

(Soba, ateş, duman)

Kendi kalın - evde durur,

Kızı güzel - konuk gider,

Kocası deli - göğe çıkar.

(Soba, ateş, duman)

Anası şişman, kızı kızıl,

Oğlu rengini atmış, babası kambur.

(Soba, ateş, duman, yarı yanmış odun)

Bir küçük taş palas var,

İçi geniş de ağzı dar-

Akı salarlar,

Karayı alırlar.

(Soba, odun, kömür alma)

Dolabı büyük,

Kapısı küçük-

Akı salarlar,

Karayı alırlar.

(Soba, odun, kömür alma)

1071. (2225)

Zim-zim zimlenke,
Zimlenkede bér teke.

(Miç hem çülmek)

Ma ma mağara,
Mağarada bir teke.

(Soba ve çömlek)

1072.(2226)

Élék balçık tavı,
Annarı timér tavı,
Annarı boray ciré,
Annarı sıyır koyrığı.

(Miç, taba, koymak)

Önce balçık tavı,
Sonra demir tavı,
Sonra buğday yeri,
Sonra inek kuyruğu.

(Soba, tava, gözleme)

1073.(2227)

Bu kiç yatıp bér töş kürdém,
Alat-mulat tav kürdém;
Alat-mulat tav yanında
Tügerék kül min kürdém,
Tügerék kül yanında
Íké akkoş min kürdém,
Íké akkoş yanında
Uniké tutty koş kürdém,
Uniké tutty koş yanında
Altın ürdek min kürdém.

(Miç, kazan, ata-ana, tugannar, yar-yuldaş)

(Soba, kazan, ana baba, kardeşler, yar yoldaş)

Bu akşam yatıp bir düş gördüm,
Alat mulatdağ gördüm;
Alat mulatdağ yanında
Yuvarlak göl ben gördüm,
Yuvarlak göl yanında
Íki kuğu ben gördüm,
Íki kuğu yanında
On iki papağan gördüm,
On iki papağan yanında
Altın ördek ben gördüm.

1074.(2228)

Dürt ayaklı kara kuy,-
Törépkésé artında.

(Timér miç)

Dört ayaklı kara koyun,-
... arkasında.

(Demir soba)

1075.(2229)

Astı kalay, östé kalay,
Urtasında yögérék malay.

Altı kalay, üstü kalay,
Ortasında hızlı oğlan.

(Timér miç hem ut)

1076.(2230)

Öy tübesénde kilé,
Anı bélmegen tilé.

(Morca)

1077.(2232)

Ayagı yuk, üre baskan.

(Morca)

1078.(2233)

Atası alman kuça,
İnesé yalbak biçe,
Balaları vak-vak çaltırak.

(Morca, miç, kümér)

1079.(2236)

Öy kıyığında bér kart,
Çélém tartıp utıra.

(Morca, tötén)

1080.(2238)

Kük étém kükke karap öre.

(Morca, tötén)

1081.(2241)

Dönyada ni nerse iñ kara?

(Morca écé, yullık)

1082.(2242)

Babay taşlıkta tuva.

(Morca yapkıçları)

(Demir soba ve ateş)

Ev tepesinde dibek,
Onu bilmeyen deli.

(Baca)

Ayağı yok, dimdik basmış.

(Baca)

Babası paytak ağabey,
Annesi geniş beyi karısı,
Çocukları ufak ufak şingirdak.

(Baca, soba, kömür)

Ev çaprazında bir ihtiyar,
Tütün çekip oturur.

(Baca, duman)

Mavi köpeğim gökyüzüne bakıp ürür.

(Baca, duman)

Dünyada hangi nesne en kara?

(Baca içi, soba borusu)

Dede taşlıkta doğar.

(Baca kapama aletleri)

1083.(2244)

Katlı-katlı katlama,
Katlaması kap-kara.

(Morca yapkıkları)

Katlı katlı katlama,
Katlaması kapkara.

(Baca kapama aletleri)

1084.(2248)

Kirtlé-kirtlé Ehliulla,
Kirté bétse ni bula?

(Miçke utın kisü)

Kertikli kertikli, Ehliulla,
Kertiği bitse ne olur?

(Sobaya odun kesme)

1085.(2249)

Utınlıkta dürt ayı,
Dürtésé de kük ayı;
Küteréldé, beréldé,
Cidége ayrıldı.

(Miçke utın yarı)

Odunlukta dört ayı,
Dördü de mavi ayı;
Kaldırıldı, çarpıldı,
Yediye ayrıldı.

(Sobaya odun yarma)

1086.(2251)

Ordım, berdém,
Karnın yardım.

(Miçke utın yarı)

Vurdum, çarptım,
Karnını yardım.

(Sobaya odun yarma)

1087.(2253)

Başı-artı kıyıldı,
Çuvaratka ⁶⁶³sıyıldı.

(Utın kisép, miç artına tutıru)

Başı sırtı kıyıldı,
Soba arkasına sığdı.

(Odun kesip, soba arkasına doldurma)

1088.(2254)

Timér balık tavşuva.
(Çıra télü)

Demir balık dağ kayar.
(Çıra dilmek)

⁶⁶³Çuvarat: Balçık soba arkası.

1089.(2255)

Sikérép tordı,
Atka utırdı,
Kuvışını tutırdı,
Açısın oçırdı,
Cılısın kaldırdı.

(Utını alıp kaytu, miçte yandıru)

Atlayıp durdu,
Ata oturdu,
Kovuğunu doldurdu,
Acısını uçurdu,
Sıcağın bıraktı.

(Odunu alıp dönme, sobada yakma)

1090.(2258)

Ozın idém - kiséldém,
Yuvan idém - yarıldım,
İndé utka tarıdım.

(Miçke utın yagu)

Uzun idim - kesildim,
Kalın idim - yarıldım,
Şimdi ateşe rastladım.

(Sobada odun yakma)

1091.(2259)

İşekten kére, tişekten çıga.

(Miçke utın yagu)

Kapıdan girer, delikten çıkar.

(Sobada odun yakma)

1092.(2264)

Atası utın kiskeñé,
Ulı urmanga barıp cite.

(Utınıñ yana başlavı hem tötén)

(Odunun yanmaya başlaması ve duman)

Babası odun keserken,
Oğlu ormana yetip ulaşır.

1093.(2266)

Taş tirmenéñ éçénde
Sarı çeçlé kız yata.

(Çakma taş, ut)

Taş çadırın içinde
Sarı saçlı kız yatar.

(Çakmak taşı, ateş)

1094.(2267)

Zaman aĥ ırı bulganda
Taş östéne taş kubar,
İké taşnıñ éçénen
Bödre çeçlé kız çıgar.

Zaman ahir olunca
Taş üstüne taş kopar,
İki taşın içinden
Kıvırcık saçlı kız çıkar.

(Çakma çağıp ut kabızu)

1095.(2268)

Biş agay sugıştı,
Bişésénnen de kan çıktı.

(Çakma çağıp ut kabızu)

(Çakmak çakıp ateş yakmak)

Beş ağa dövüştü,
Beşinden de kan çıktı.

(Çakmak çakıp ateş yakmak)

1096.(2272)

Kéçkéne géne öy éçénde
Kızıl éşlepe kigen
Citméş biş yégét utra.

(Kaplı şırpı)

Küçücük ev içinde
Kızıl şapka giymiş
Yetmiş beş yiğit oturur.

(Kaplı Kibrit)

1097.(2275)

Karavıl öyénde altmış yangınçı.

(Kaplı şırpı)

Karakol evinde altmış itfaiye eri.

(Kaplı Kibrit)

1098.(2276)

Bér yort éçénde citméş biş yégét. Bérsén éşke kuşsañ, öyéñné de cılıta, aşını da péşére.

(Şırpı kabızu)

Bir ev içinde yetmiş beş yiğit. Birini işe koşsan, evini de ısıtır, aşını da pişirir.

(Kibrit çakma)

1099.(2277)

Bér belekey géne malaynıñ başı kanıy.

(Şırpı kabızu)

Bir küçücük oğlanın başı kanar.

(Kibrit çakma)

1100.(2278)

Kürérge kürkem,
Totarga kurkam.

(Ut)

Görmeye görkem,
Tutmaya korkarım.

(Ateş)

1101.(2279)

Zeñger-zeñger, zeñger çeçek,
Kük-kük, kük çeçek;
Kürér küzge matur çeçek,
Küterérge avır çeçek.

(Ut)

Mavi mavi, peygamber çiçeği,
Mavi mavi, mavi çiçek;
Görür göze güzel çiçek,
Kaldırmaya ağır çiçek.

(Ateş)

1102.(2292)

Bér cansız
Bér cansıznıñ canın ala.

(Ut, utın, yanu)

Bir cansız
Bir cansızın canını alır.

(Ateş, odun, yanmak)

1103.(2293)

Kızıl gına meçé balası ağaç östénde uynıy.

(Ut, utın, yanu)

Kızılca kedi yavrusu ağaç üstünde oynar.

(Ateş, odun, yanmak)

1104.(2296)

Öy tübesénde kızıl eteç kıçkır.

(Yangın)

Ev tepesinde kızıl horoz bağırır.

(Yangın)

1105.(2297)

Kızı çiber - aşka yöri,
Anası yuvan - öyde utıra,
Atası méskén - tıšta tora.

(Ut, miç, morca)

Kızı güzel - aşgider,
Anası şişman - evde oturur,
Babası miskin - dışarıda durur.

(Ateş, soba, baca)

1106.(2298)

Kızı kızıl, malayı ozın, anası yuvan.

(Ut, töten, miç)

Kızı kızıl, oğlu uzun, anası şişman.

(Ateş, duman, soba)

1107.(2299)

Kızıl sıyrır kara sıyrırnı yalıy.

(Ut hem kazan)

Kızıl inek kara ineği yalar.

(Ateş ve kazan)

1108.(2300)

Sarı at tipken cirde ülen üsmi.

(Uçak yakkan urın)

Sarı atın teptiği yerde ot bitmez.

[Ateş (ocak) yakılan yer]

1109.(2301)

Kızıl ügéz yatkan cirge

Kırık yılsız ülen çıkmaz.

(Uçak yakkan urın)

Kızıl öküz yatmış yere

Kırk yılsız ot çıkmaz.

[Ateş (ocak) yakılan yer]

1110.(2302)

Estérh anda utın kise,

Yomıçkası monda töşe.

(Oçkın)

Esterhan'da odun keser,

Yongası burada düşer.

(Kıvılcım)

1111.(2303)

Çıbırkısı çart-çart ite,

Keceleré sikérép kite.

(Oçkın)

Kırbacı çatır çatır eder,

Keçileri sıçrayıp gider.

(Kıvılcım)

1112.(2306)

Miç éçénde kara meçé.

(Tötén)

Soba içinde kara kedi.

(Duman)

1113.(2317)

Ayağı yuk - kaçadır,

Kanadı yuk - oçadır.

(Tötén)

Ayağı yok - kaçardır,

Kanadı yok - uçardır.

(Duman)

1114.(2318)

– Esselamegaleykém, ozın agay, kaya barasıñ?

– Hey, tuzgak baş, kanı disem, sin ni béleséñ?

(Tötén hem péçen çümelesé)

– Esselamüaleyküm, uzun ağabey, nereye gidersin?

– Hey, dağınık baş, ne desem, sen ne bilirsin?

(Duman ve biçilmiş ot demeti)

1115.(2319)

– Ozın agay, kaya barasıñ?

– Kara peri, sin ni béleséñ!

(Tötén, morca)

– Uzun ağabey, nereye gidersin?

– Kara peri, sen ne bilirsin!

(Duman, baca)

1116.(2320)

– Ozın agay, kaya barasıñ?

– Kızılbaş arttan töрте, tırpıça avız, sin ni béleséñ?

(Tötén, ut, morca)

– Uzun ağabey, nereye gidersin?

– Kızılbaş arkadan dürter, ... ağız sen ne bilirsin?

(Duman, ateş, baca)

1117.(2321)

Çıpçık oçtı - tizegé kaldı.

(Tötén, köl)

Serçe uçtu - tezeği kaldı.

(Duman, köl)

1118.(2322)

Diyü periyé kükke aşı,

Aşı-suvı cirde kala.

(Tötén, köl)

Dev perisi gökyüzüne yükselir,

Aşı suyu yerde kalır.

(Duman, köl)

1119.(2323)

Kükte oça, cirge töşmi,

Cirge töşe, kükke ménmi.

(Tötén, yañgır)

Göğe uçar, yere düşmez,

Yere düşer, göğe çıkmaz.

(Duman, yağmur)

1120.(2324)

Totıym diseñ - oçıp kite,

Totalmasam - kaçıp béte.

Tutayım desen - uçup gider,

Tutamasam - kaçıp biter.

(Tötén yaki is)**1121.(2325)**

Boringa kére,
Kulga totılmıy.

(Tötén yaki is)**(Duman veya koku)**

Burna girer,
Elle tutulmaz.

(Duman veya koku)**1122.(2327)**

Üzé küvez, küterérge avır.

(Utlı kümér)

Kendi güvez, kaldırmaya ağır.

(Ateşli kömür)**1123.(2328)**

Miç aldında altın,-
Uçlap alıp bulmıy.

(Utlı kümér)

Soba önünde altın,-
Avuçlayıp almak olmaz.

(Ateşli kömür)**1124.(2329)**

Utta tuvam, utta ülem.

(Süngen kümér)

Ateşte doğarım, ateşte ölürüm.

(Sönmüş kömür)**1125.(2332)**

Kazısañ - çérémes,
Suga taşlasañ - batmas.

(Süngen kümér)

Kazısan - çürümez,
Suya bıraksan - batmaz.

(Sönmüş kömür)**1126.(2334)**

Olı abzardan kéçé abzarga sarık kudım.

(Miçten uçakka kümér tartu)

Büyük ahırdan küçük ahıra kuyruksuz koyun kovdum.

(Sobadan ocağa kömür çekme)**1127.(2336)**

Olı miçten kéçé miçke

Büyük sobadan küçük sobaya

Kuva-kıynıy: “Heş-tot, heş-tot!”
(Miçten uçakka kümér tartu)

Kovar-döver: “Heş tut, heş tut!”
(Sobadan ocağa kömür çekme)

1128.(2341)

Kekré soldat altın kazıy.
(Kisev agaçı, kümér alu)

Eğri asker altın kazar.
(Yarı yanmış odun, kömür alma)

1129.(2343)

Saldım anı kügertép,
Aldım anı kızartıp.
(Kisev agaçı, kümér alu)

Saldım onu göğertip,
Aldım onu kızartıp.
(Yarı yanmış odun, kömür alma)

1130.(2345)

– Kekéré koyrık, kaya barasıñ?
– Soraşma, üzéñ de şunda barırsıñ.
(Kisev agaçı, tötén)

– Eğri kuyruk, nereye gidersin?
– Soruşma, kendin de o anda gidersin.
(Yarı yanmış odun, duman)

1131.(2346)

Miç artında çeçlé pup.
(Pumala)

Soba ardında saçlı köpek yavrusu.
(Soba borusu temizleme fırçası)

1132.(2349)

Çeçén-başın tuzdırgan,
Atasınnan uzdırgan.
(Pumala)

Saçını başını tozdurmuş,
Babasından geçirmiş.
(Soba borusu temizleme fırçası)

1133.(2352)

Bér yalbır ét abzardan bötén sarıknı kuva.
(Pumala, tötén)

Bir kıllı it ahırdan bütün koyunları kovar.
(Soba borusu temizleme fırçası, duman)

1134.(2353)

– Kara agay, kaya barasıñ?

– Şılkı, nik köleséñ?

Tukta, bérgé barırsıñ.

(Pumala, tötén)

(Soba borusu temizleme fırçası, duman)

– Kara ağabey, nereye gidersin?

– Geveze, niçin gülersin?

Dur, birlikte gidersin.

1135.(2354)

Kéçé dimegéz bézné,

Çémétép alırbız sézné.

(Kümér kıskıç)

Küçük demeyin bizi,

Çimdikleyip alırsız sizi.

(Kömür maşası)

1136.(2355)

Garmun kébék sırlı ul,

Miç şikéllé cılı ul.

(Cılıtkıç batarye)

Akordeon gibi çizgili o,

Soba gibi sıcak o.

(Isıtıcı bataryası)

1137.(2356)

Tiren bazda timér éçek.

(Su, gaz torbaları)

Derin çukurda demir bağırsak.

(Su, gaz bacaları)

1138.(2357)

Öy éçénde ni kürénmi?

(Cılılık)

Ev içinde ne görünmez?

(Sıcaklık)

1139.(2358)

Méne tora, min kürmim.

(Cılılık)

Çıkar durur, ben görmem.

(Sıcaklık)

1140.(2359)

Su östénde çijlap tora bér yılan,

Tönnerénde utlar çeçe avzınnan.

(Çırac)

Su üstünde cızlayıp durur bir yılan,

Gecelerinde ateşler saçır ağzından.

(Çıra)

1141.(2360)

Üzé köye,
Üzgelerné yaktırta.

(Çıra yaki şem)

Kendi güve,
Başkalarını yandırır.

(Çıra veya mum)

1142.(2362)

Kızıl soldat it turıy.

(Çıra yaki şem)

Kızıl asker et doğrar.

(Çıra veya mum)

1143.(2363)

Bagana yana, küméré-kölé yuk.

(Şem)

Direk yanar, kömürü külü yok.

(Mum)

1144.(2364)

Külmegé éçénde,
Gevdesé tışında.

(Şem)

Gömleği içinde,
Gövdesi dışında.

(Mum)

1145.(2374)

Köndéz yoklıy,
Kiç karıy,
İrte bélen üle -
İkénçége almaşına.

(Şem)

Gündüz uyur,
Akşam bakar,
Sabahleyin ölü -
İkinciye değişir.

(Mum)

1146.(2378)

Ayağı katlı,
Başı çatlı.

(Şemdel)

Ayağı katlı,
Başı çatallı.

(Şamdan)

1147.(2379)

Ésék yégét, ésék yégét,
Éřlepe tübesé tiřék yégét.

(Şemdel)

... yiğit, ... yiğit,
Şapkasının tepesi delik yiğit.

(Şamdan)

1148.(2380)

Tené tışta,
Külmegé éçte,
Meliĥ esé başında,
Ul sinéñ de karşında.

(Şemdel hem şem)

Teni dışta,
Gömleĝi içte,
... başında,
O senin de karşında.

(Şamdan ve mum)

1149.(2381)

Bagana yana, bazı kala.

(Şemdel hem şem)

Direk yanar, çukuru kalır.

(Şamdan ve mum)

1150.(2384)

Eltéri de beltéri,
Borının sörtseñ, yaltırıy,
Uf dip eytseñ, kaltırıy.

(Şemdel, şem, ut)

Elterirde titrer,
Burnunu silsen, parlar,
Uf diye söylesen, titrer.

(Şamdan, mum, ateş)

1151.(2385)

Tabak,
Tabak éçénde tayak,
Tayak oçında dürt barmak,
Dürt barmak oçında yalt ta yolt.

(Şemdel, şem, ut)

Tabak,
Tabak içinde dayak,
Dayak ucunda dört parmak,
Dört parmak ucunda pırıl da pırıl.

(Şamdan, mum, ateş)

1152.(2389)

Pıyala saray éçénde
Sarı taviĝim utıra.

(Kérosin lampası)

Cam saray içinde
Sarı tavuĝum oturur.

(Motorin lambası)

1153.(2391)

Öyé de pıyala,
Terezésé de pıyala,
Kernizé çéltér,
Terezésé méñ.

Evi de cam,
Penceresi de cam,
Kornişi dantel,
Penceresi bin.

(Kérosin lampası)**1154.(2395)**

Su östénde ut yana.

(Kérosin lampası)**1155.(2405)**Atasınnan ulı ozın,
Çikmennénen kulı ozın.**(Abajurlı lampa)****1156.(2406)**Atası ,
Atası östénde malayı,
Malayinde éşlepe.**(Abajurlı lampa)****1157.(2408)**

Atası ulına, ulı mullasına asılıngan.

(Asılmalı lampa)**1158.(2409)**Katlav-katlav katlangan,
Kéçé matçağa atlangan.**(Asılmalı lampa)****1159.(2412)**Bér başı - suda,
Bér başı - utta.**(Filde)****1160.(2413)**

Ebiyém başına ut kapkan.

(Filde)**(Motorin lambası)**

Su üstünde ateş yanar.

(Motorin lambası)Babasından oğlu uzun,
Cepkeninden kolu uzun.**(Abajurlu lamba)**Babası,
Babası üstünde oğlu,
Oğlunda şapka.**(Abajurlu lamba)**

Babası oğluna, oğlu mollasına asılınmış.

(Asmalı lamba)Katman katman katlanmış,
Küçük hatılaatlanmış.**(Asmalı lamba)**Bir başı - suda,
Bir başı - ateşte.**(Fital)**

Ninem başına ateş kapmış.

(Fital)

1161.(2414)

Barmagıñnı tört,

Borınıñnı sört.

(Fılte kümérén alu)

Parmağını sok,

Burnunu sil.

(Fıtıl kömürünü alma)

1162.(2415)

Béznéñ öyde ut yana,

Anıñ mayı yılгада.

(Éléktr lampası)

Bizim evde ateş yanar,

Onun yağı ırmakta.

(Elektrik lambası)

1163.(2416)

Üzé yana - yandırmıy.

(Éléktr lampası)

Kendi yanar - yandırmaz.

(Elektrik lambası)

1164.(2420)

Östelémde bér gömbe,

Yaktırtıp tora tönle.

(Östel lampası)

Masamda bir mantar,

Parlayıp durur gece vaktinde.

(Masa lambası)

1165.(2441)

Uçlasam - uçka sıya,

Cibersem - öyge sıymıy.

(Lampa yatkısı)

Avuçlasam - avuca sığar,

Göndersem - eve sığmaz.

(Lamba ışığı)

18. Öy Cihazları (Ev Cihazları)

1166.(2422)

Babay barmagı tun kütere,

Küterép tön ütkere.

(Kiyém élgéc, çöy-kadak)

Dede parmağı kürk kaldırır,

Kaldırıp gece geçirir.

(Elbise askısı, ağaç çivi, çivi)

1167.(2423)

Gevdesé éçte, başı tışta.

(Kiyém élgéc, çöy-kadak)

Gövdesi içte, başı dışta.

(Elbise askısı, ağaç çivi, çivi)

1168.(2424)

Arkılı da torkılı
Béznéñ babay boldırı.

(Şkaf)

Çaprazlama

Bizim dedenin merdivenli eşiği.

(Dolap)

1169.(2425)

Yort tügél - üzé biş étajlı,
Kéşé yeşemi - kéşénéñ tormıışı yeşi.

(Étajérka)

Ev değıl - kendisi beş katlı,

Kişi yaşamaz - kişinin geçimi yaşar.

(Etajer)

1170.(2426)

Dürt ayağı baskan,
Bér ayağı yatkan.

(Éskemiye)

Dört ayağı basmış,

Bir ayağı yatmış.

(İskemle)

1171.(2428)

Dürt tatar ħ atını bér şel börkengen.

(Östel)

Dört Tatar hatunu bir şal örtünmüş.

(Masa)

1172.(2437)

Bér çatırınıñ éçénde
Dürt kodagıy utıra.

(Östel)

Bir çadırın içinde

Dört dünür kadın oturur.

(Masa)

1173.(2445)

Türde - törékmen,
İden urtasında - polbatman,
İşék töbénde - day srok.

(Östel, miç, sébérké)

Başköşede - Türkmen,

Döşeme ortasında - ...

Kapı dibinde - ... süre.

(Masa, soba, süpürge)

1174.(2446)

Yolkındım, talkındım,
Suzıldım, tartıldım,
Çiremde ceyledém,

Yolundum, lifim çıkarıldı,

Uzandım, çekildim,

Çimende yayladım,

Sandıkta kışladım,
Östelge ceyéldém.
(Östel ceymesé)

1175.(2449)

Tüterem, tüterem,
Kunaknı min küterem.
(Urındık)

1176.(2450)

Ayağı bar, kulu yuk,
Arkası bar, töşé yuk.
(Urındık)

1177.(2452)

Éçé saray, tışı kalay, üzé ağaç.
(Sandık)

1178.(2454)

Avızı bik kéne,
Artı nık kına,
Açıym nık kéne.
(Sandık)

1179.(2458)

Kara sıyırnıñ karının yardım.
(Sandık açu)

1180.(2459)

Zır bara,
Zır-zırbanu kayta,
Elleli, kétikü.
(Sandık açu, biklev)

Sandıkta kışladım,
Masaya yayıldım.
(Masa örtüsü)

Çeyrek, çeyrek,
Konuğu ben kaldırım.
(Sandalye)

Ayağı var, eli yok,
Sırtı var, döşü yok.
(Sandalye)

İçi saray, dışı teneke, kendi ağaç.
(Sandık)

Ağzı pekçe,
Arkası berkçe,
Ancak niçin açayım.
(Sandık)

Kara ineğin karnını yardım.
(Sandık açma)

Fır gider,
Fır-fır gelin döner,
... makara.
(Sandık açma, kapama)

1181.(2460)

Çélt itté, mélt itté,
Kéltékiyé diñk itté.

(Sandık açu, biklev)

Çilt etti, milt etti,
... tınk etti.

(Sandık açma, kapama)

1182.(2461)

Dürt ayaklı, iké başlı, bér korsaklı.

(Karavat)

Dört ayaklı, iki başlı, bir karınlı.

(Kerevet)

1183.(2462)

İrte seyran, kiç veyran.

(Karavat)

Sabah seyran, akşam viran.

(Kerevet)

1184.(2463)

Dürt ayaklı - mal tügél,
Mamıgı bar - koş tügél.

(Karavat, tüşek)

Dört ayaklı - mal değil,
Pamuğu var - kuş değil.

(Kerevet, döşek)

1185.(2464)

Dürt kolaklı,
İké korsaklı,
İdenge töşmes,
Türden kitmes.

(Ménder-yastık)

Dört kulaklı,
İki karınlı,
Döşemeye düşmez,
Başköşeden gitmez.

(Minder-yastık)

1186.(2472)

Köndéz - bökken,
Kiç - peremeç.

(Ménder-yastık)

Gündüz - ay çöreği,
Akşam - Tatar böreği.

(Minder-yastık)

1187.(2474)

Karçıga bélen korçıga -
Bérsé asta, bérsé öste.

(Tüşek hem yastık)

Atmaca ile ... -
Birisi altta, birisi üstte.

(Döşek ve yastık)

1188.(2475)

Tür başında - törékmen,
Miç başında - sarı tarḥ an.

(Tüşek, tarakan)

Evin başköşesinde - Türkmen,
Soba başında - sarı tarhan⁶⁶⁴.

(Döşek, hamam böceği)

1189.(2476)

Türde - türmen,
Miç başında - işmen,
Sendérede - Gabdraḥ man,
İşék katında - day srok.

(Tüşek, tarakan, ménder, sébérké)

(Döşek, hamam böceği, minder, süpürge)

Başköşede - türmen
Soba başında - işmen
Tahta yataklıkta - Abdurrahman,
Kapı huzurunda - ... süre.

1190.(2477)

Tür başında - tüşemen,
İşék töbénde - Gaptéri.
Miç başında - Mayserver,
Miç éçénde - Bildemen.

(Tüşek, sébérké, tarakan, belés)

(Döşek, süpürge, hamam böceği, ekmek dolması)

Evin başköşesinde - tavanım,
Kapı dibinde - Gapteri,
Soba başında - Mayserver,
Soba içinde - Bildemen.

1191.(2478)

Köndéz kısır, kiç buvaz.

(Yurgan)

Gündüz kısır, akşam gebe.

(Yorgan)

1192.(2479)

Köndéz - ḥ örmette,
Kiç - ḥ ézmette.

(Yurgan)

Gündüz - hürmette,
Akşam - hizmette.

(Yorgan)

1193.(2482)

Ak öyém bar - işékséz,

Ak evim var - kapısız,

⁶⁶⁴Tarhan: Devlet konseyi üyesi

Çébéñ kérmese de, kéşé kére.

(Çııldık)

1194.(2484)

Baltasız çolan kuydım.

(Çııldık)

1195.(2485)

Üzé ozın gına,

Başı kızıl gına.

(Sölgé)

1196.(2487)

Ak tavıknıñ koyırığına kan tigen.

(Sölgé)

1197.(2489)

Kéçkéne géne tügerek kül,

Tirek anıñ éçénde,

Çatma kigen, kakma kigen

Kızlar anıñ éçénde,

Biléne kılıç beylegen

Yégétler anıñ éçénde.

(Közzgé)

1198.(2494)

Ağaç saray,

Ağaç saray éçénde pıyala saray,

Pıyala éçénde öy bar, östel bar,

Bötén nerse bar, ul nerse?

(Közzgé parlanu)

Sinek girmese de, kişi girer.

(Cibinlik)

Baltasız kiler yerleştirdim.

(Cibinlik)

Kendi uzunca,

Başı kızılca.

(Havlu)

Ak tavuğun kuyruğına kan değımiş.

(Havlu)

Küçücük yuvarlak göl,

Kavak onun içinde,

Çatma⁶⁶⁵ giyen, süslü ipek kumaş giyen

Kızlar onun içinde,

Beline kılıç bağlayan

Yiğitler onun içinde.

(Ayna)

Ağaç saray,

Ağaç saray içinde cam saray,

Cam içinde ev var, masa var,

Bütün nesne var, o ne ise?

(Aynanın buharlanması)

⁶⁶⁵ Çatma: Çatma dokuma.

1199.(2512)

Çalt ayazda bolıt bar.

(Közgé parlanu)

Aydınlık ayazda bulut var.

(Aynanın buharlanması)

1200.(2513)

Başı bér, küzé uniké.

(Segat)

Başı bir, gözü on iki.

(Saat)

1201.(2520)

Üzé cansız,

Kön bara, tön bara,

Bér karış cir bara.

(Segat)

Kendi cansız,

Gündüz gider, gece gider,

Bir karış yer gider.

(Saat)

1202.(2522)

Avızı yuk, télé bar.

(Segat)

Ağzı yok, dili var.

(Saat)

1203.(2559)

Alpavıtıñ kürkesé,

Göldér-göldér itedér;

Muyınındağı çılırı

Çéltér-çéltér itedér.

(Segat)

Derebeyinin hindisi,

Gümbür gümbür eder;

Boynundaki zinciri

Şırıl şırıl eder.

(Saat)

1204.(2565)

Çélt-çélt ite,

Çitlégene kérép kite.

(Kükélé segat)

Gözünü kırpar,

Kafesine girip gider.

(Guguklu saat)

1205.(2568)

Şakmakları şaktıy,

Bité tabaktıy,

Canı bar kük sélkéne,

Dörtgenleri epeyce,

Yüzü tabak gibi,

Canı var gök silkinir,

Yaktan-yakka tilpéne.

(Gérlé segat)

1206.(2569)

Yök salsañ yöri,

Yökné alsañ tukty.

(Gérlé segat)

1207.(2572)

Cansız canlını uyata.

(Budilnik)

1208.(2575)

Sténada bér tukmak,

Bélmim nerse söylidér.

(Segat Mayatnigi)

1209.(2577)

Bér agay yulga çıkkan, bara-bara, kön bara, tön bara, haman da barıp cite almy.

(Segat Mayatnigi)

Bir köylü yola çıkmış, gider gider, gündüz gider, gece gider, daha da gidip ulaşamaz.

(Saat Sarkacı)

1210.(2578)

Cidé çatnıñ başında

Bér ahahay utıra,

Kanatına kar katkan,

Kagalmıyça utıra.

(Segat çilbirındağı kaş-asıltaş)

Taraftan tarafa kanat çırpar.

(Ağırlıklı saat)

Yük koysan gider,

Yükünü alsan durur.

(Ağırlıklı saat)

Cansız canlıyı uyandırır.

(Çalar saat)

Duvar da bir tokmak,

Bilmem ne söylüyordur.

(Saat Sarkacı)

Yedi çatın başında

Bir ahahay oturur,

Kanadında kar donmuş,

Çırpınmadan oturur.

(Saat zincirindeki kaş-mücevher)

1211.(2579)

Cidé yulnıñ çatında

Galemetperek utıra,

Yedi yolun çatında

Alametperek oturur,

Kanatına boz tuňgan,
Kuzgalmıyça utira.

(Segat çilbırındağı kaş-asıltaş)

1212.(2580)

Kibét,
Kibét éçénde iké yégét.

(Segat hem anıñ iké télé)

Kanadında buz donmuş,
Kımıldatmadan oturur.

(Saat zincirindeki kaş-mücevher)

Dükkân,
Dükkân içinde iki yiğit.

(Saat ve onun iki dili)

1213.(2581)

Ĥat ĥ at éçénde,
Ĥat Söleyman éçénde;
Söleymannıñ iké kızı
Altın saray éçénde.

(Segat hem anıñ iké télé)

Mektup mektup içinde,
Mektup Süleyman içinde;
Süleyman'ın iki kızı
Altın saray içinde.

(Saat ve onun iki dili)

1214.(2584)

İsamıy hem Ĥisamıy
Éçmi-aşamıy,
Kön-tön yürüyénen buşamıy.

(Segat télleré)

İsamıy ve Hisamıy
İçmez, yemez,
Gün-gece yürümekten boş kalmaz.

(Saat dilleri)

1215.(2585)

İké agay-éné: bérsé torgançı, ikénçésé uram eylenép kayta.

(Segat télleré)

İki ağabey-kardeş: birisi duruncaya dek, ikincisi sokağa geri döner.

(Saat dilleri)

1216.(2586)

Çakta, çakta,
Min ikéde çakta,
Eti unikéde idé ul çakta.

(Segat 2 tulgan çak)

Zamanda, zamanda,
Ben ikide zamanda,
Baba on ikide idi o zamanda.

(Saat 2 dolduğu zaman)

1217.(2587)

Urmanda tuva,
İdende şuva,
Kulda yılıy.

(İden munçalası)

Ormanda doğar,
Döşemede kayar,
Elde ağlar.

(Döşeme lifi)

1218.(2588)

Varvaranıñ barmagı,
Citmêş iké tırnağı.

(Sébérké)

Varvara'nın parmağı,
Yetmiş iki tırnağı.

(Süpürge)

1219.(2597)

Méñ tugan
Bér kayış bugan.

(Sébérké)

Bin kardeş
Bir kayış boğmuş.

(Süpürge)

1220.(2609)

Köndéz eşén-köşen bétére,
Kiç poçmakka kérép utıra.

(Sébérké)

Gündüz işini gücünü bitirir,
Akşam köşeye girip oturur.

(Süpürge)

1221.(2617)

Öyde - Öyleyman,
Türde - Türeyman,
İlde - İleyman,
Kırda - Kırayman,
Suda - Söleyman,
Cirde - Cireyman,
Külde - Küleyman,
Yulda - Yulayman.

Evde - Evleyman
Başköşede -Başköşeyman,
İlde -İleyman,
Kırda -Kırayman,
Suda - Süleyman,
Yerde - Yereyman
Gölde - Göleyman
Yolda - Yolayman

(Sébérké, tüşek, ilek, kuray, sölék, yılan, kamaş, yomran)

(Süpürge, döşek, elek, kaval, sülük, yılan, kamaş, sincap)

19. Savıt-Saba (Çanak Çömlek)**1222.(2618)**

Üzé yomrı, üzénde su tora.

(Çilek)

Kendisi yuvarlak, kendisinde su durur.

(Kova)**1223.(2619)**

Su arkılı timér küpér.

(Çilek totkası)

Su üstünde demir köprü.

(Kova sapı)**1224.(2620)**

Kiyérme kaşlı,

Kirték başlı.

(Köyente)

Germe kaşlı,

Kertik başlı.

(Su taşımakta kullanılan terazi)**1225.(2621)**

Baş-başında kirték,

Urtasında birték.

(Köyente)

Baş başında kertik,

Ortasında kambur.

(Su taşımakta kullanılan terazi)**1226.(2622)**

İké agay-éné su koyınırğa baralar.

(İké çilek bélen suga baru)

İki ağabey-kardeş su dökünmeye giderler.

(İki kova ile suya gitme)**1227.(2623)**

İké tugañ suga bara,

Bérsén-bérsé uza bara.

(İké çilek bélen suga baru)

İki kardeş suya gider,

Birisinden birisi geçer gider.

(İki kova ile suya gitme)**1228.(2625)**

Kola atım suga töşté,

Kolakları salpaya töşté.

Kula atım suya düştü,

Kulakları sarkarak düştü.

(Çilek bélen su alu)**1229.**(2626)

Barganda cırlıy-cırlıy bara,
Kaytkanda cılıy-cılıy kayta.

(Susuz hem sulı çilekler)**1230.**(2627)

Öyden çıkkanda cip-ciñél bulalar,
Öyge kérgende möldérep tulalar;
Parlaşıp-cırlaşıp baralar,
Yılaşıp-iñıraşıp kaytalar.

(Susuz hem sulı çilekler)**1231.**(2629)

Öç tугan su kéréрге bargan,-
İkésé kérgen,
Öçençésé yarda kalgan.

(Köyentelep suga baru)**1232.**(2630)

Bérsé karap tora, ikésé koyına.

(Köyentelep suga baru)**1233.**(2635)

Kırık töşten bilén bugan,
Utız çilek aş aşıy.

(Kismek)**1234.**(2636)

Bilé bilendey,
Avızı aranday,
Éçé balanday.

(Kismek)**(Kova ile su alma)**

Giderken türkü söyleye söyleye gider,
Dönerken ağlaya ağlaya döner.

(Susuz ve sulu kovalar)

Evden çıkarken haphafif olurlar,
Eve girereken ağızlarına kadar dolarlar;
Çift olarak şarkı söyleyip giderler,
Ağlayıp inleyip dönerler.

(Susuz ve sulu kovalar)

Üç kardeş suya girmeye gitmiş,-
İkisi girmiş,
Üçüncüsü kıyıda kalmış.

(Terazi ile suya gitme)

Birisi bakıp durur, ikisi su dökünür.

(Terazi ile suya gitme)

Kırk taraftan belini boğmuş,
Otuz kova yemek yer.

[Tekne (yalak)]

Beli yassı gibi,
Ağzı aran gibi,
İçi kartopu gibi.

[Tekne(yalak)]

1235.(2637)

Kara sıyrırnıñ kabırgası tişék.

(Miçke)

Kara ineğin kaburgası delik.

(Fıçı)

1236.(2638)

Abzarda kara tanam bar idé,

Anıñ da korsagı tişélgen.

(Miçke)

Ahırda kara daman var idi,

Onun da karnı delinmiş.

(Fıçı)

1237.(2639)

Bér öy,

Öy biténde çöy;

Çöyén küzéné tıgar,

Suvırıp alır, su çıkar.

(Miçkeden su agızu)

Bir ev,

Ev yüzünde ağaç çivi;

Ağaç çiviye gözüne sokar,

Emip alır, su çıkar.

(Fıçıdan su akıtma)

1238.(2640)

Yalkav yata,

Borınınnan tartsañ, su ata.

(Miçkeden su agızu)

Tembel yatar,

Burnundan çeksen, su atar.

(Fıçıdan su akıtma)

1239.(2641)

Bilén biş cirden bugan,

Üzé şaytannan tугan.

(Arakı, sıra miçkesé)

Belini beş yerden boğmuş,

Kendi şeytandan doğmuş.

(Rakı, bira fıçısı)

1240.(2642)

Nik böktém min siné faydañ timegeç!

(Kırşav)

Niçin büktüm ben seni faydan değmeyince!

(Çember)

1241.(2643)

İké küzlé,
Öç ayaklı,
Olı korsaklı.

(Lakan)

İki gözlü,
Üç ayaklı,
Koca karınlı.

(Dağar)

1242.(2644)

İké kolaklı,
Öç ayaklı,
Altıncısı korsagi.

(Lakan)

İki kulaklı,
Üç ayaklı,
Altıncısı karnı.

(Dağar)

1243.(2645)

Cey arıgaya, kış simére.

(Yalgaş, tagarak)

Yazın zayıflar, kışın semirir.

(Yalak, dağar)

1244.(2646)

Arkası bar - éçé yuk.

(Yalgaş, tagarak)

Arkası var - içi yok.

(Yalak, dağar)

1245.(2647)

Borını bortas,
Karını kartas,
Atka ménmes,
Ceyev yörmes,
Tik tormas.

(Komgan)

Burnu bortas,
Karnı kartas,
Ata binmez,
Yayan gitmez,
Yalnız durmaz.

(İbrik)

1246.(2653)

Ayaksız bulsa da yörép tora.

(Komgan)

Ayaksız olsa da yürüyüp durur.

(İbrik)

1247.(2659)

Törtseñ su çıga,

Dürtsen su çıkar,

Su çıkmasa, süz çıga.

(Yuvıngıç)

1248.(2660)

Kap korsak,

Éçé kara bavırsak⁶⁶⁶.

(Kümér savıtı)

1249.(2662)

Öç ayak,

İké kolak,

Altınçısı korsak.

(Kümér savıtı)

1250.(2663)

Öy éçénde tügerek kül.

(Telinke)

1251.(2664)

Éçé kuviş, tışı taş,

Elelékey orçık baş.

(ÇülmeK)

1252.(2665)

Başlap bazda yattım,

Annan utta yandım,

Yene standa kaldım,

Frontka ozatıldım,

Yaralanıp öyge kayttım,

Bolnitsiada yeşedém.

Béraz gına yeşerdém,

Tagın éşke yaradım;

Su çıkmasa, söz çıkar.

(Lavabo)

Kap karın

İçi kara yemek.

(Kömür çanağı)

Üç ayak,

İki kulak,

Altıncısı karın.

(Kömür çanağı)

Ev içinde yuvarlak göl.

(Tabak)

İçi kovuk, dışı taş,

... iğ baş.

(Çömlek)

Önce çukurda yattım,

Daha sonra ateşte yandım,

Yine ... kaldım,

Cepheye uğurlandım,

Yaralanıp eve döndüm,

Bolnitsa'da yaşadım.

Biraz daha gençleştim,

Yine işe yaradım;

⁶⁶⁶ Bavırsak: Hamurdan yapılma yuvarlakça yemek.

Ozaklamıy h asta buldım,
 Muynım sındı, üldém;
 Söyeklerém kayda? – Bélmim,
 Hézér nige de yaramıym,
 Karga çukımıy itémné,
 Büré aşamıy söyegémné,
 Min kém? – eyt süzéñné!
(ÇülmeK)

1253.(2666)

Kolağı bar, başı yuk,
 Aşamagan aşı yuk.
(Miski)

1254.(2667)

Kolağı bar - işétmi,
 Tigéz cirge utırmıy.
(Kazan)

1255.(2670)

Kara sıyırımniñ karını yuvan.
(Kazan)

1256.(2672)

Kara meçé koyrıgnnan asılğan.
(Taganga asılğan kazan)

1257.(2673)

Karabay attan yığıldı,
 İlé-yortı cıyıldı.
(Kazannı tagannan alu)

1258.(2674)

Karañğı öyde kara kalpak.

Az sonra hasta oldum,
 Boynum kırıldı, öldüm;
 Kemiklerim nerede? – Bilmiyorum,
 Şimdi niye de yaramıyorum,
 Karga gagalamaz etimi,
 Kurt yemez kemiğimi,
 Ben kimim? – Söyle sözünü!
(Çömlek)

Kulağı var, başı yok,
 Yenilmeyen aşı yok.
(Tencere, tas)

Kulağı var - işitmez,
 Yassı yere oturmaz.
(Kazan)

Kara ineğimin karnı şişman.
(Kazan)

Kara kedi kuyruğundan asılmış.
(Salıncak sehpasına asılan kazan)

Karabay attan yıkıldı,
 Vatani toplandı.
(Kazanı salıncak sehpasından alma)

Karanlık evde kara kalpak.

(Kapka salıngan kazan)**1259.**(2675)

Uttan sunı söydére,
Totsañ kulnı köydére.

(Kazan astında ut yanu)**1260.**(2676)

Kara ét koyrıgın kızıl ét yalıy.

(Kazan astında ut yanu)**1261.**(2681)

Ürdegé diñgézde, koyrıgı koymada.

(Çüméç)**1262.**(2689)

Söleyman suda yatar,
Koyrıgı kırdı yatar;
Alıp attım havaga,
Töşép kitté deryaga;
Derya suvın korıttı,
Balıkların çérétté;
Anıñ kanın kém yuvar?
Gaşye-Fatıyma yuvar.

(Çüméç)**1263.**(2698)

Aşaganda bik kirek,
Aşamaganda nik kirek?

(Kaşık)**1264.**(2700)

Bér yurgam bar,
Koyrıgın totmasam, suga kérmi.

(Kaba konulan kazan)

Ateşten suyu sevdırir,
Tutsan elini göyündürür.

(Kazan altında ateşin yanması)

Kara itin kuyruğunu kızıl it yalar.

(Kazan altında ateşin yanması)

Ördeği denizde, kuyruğu duvarda.

(Çömçe)

Süleyman suda yatar,
Kuyruğu kırdı yatar;
Alıp attım havaya,
Düşüp gitti deryaya;
Derya suyunu kuruttu,
Balıklarını çürüttü;
Onun kanını kim yıkar?
Ayşe, Fatma yıkar.

(Çömçe)

Yerken pek gerek,
Yemeyince niçin gerek?

(Kaşık)

Bir yorgam var,
Kuyruğunu tutmasam suya girmez.

(Kaşık)**1265.(2701)**

Öy éçénde bér çista.

(Kazan munçalası)**1266.(2702)**

Kazan yanında kart baka.

(Kazan munçalası)**1267.(2703)**

Tabışmak eytem, taba tüş,

Tabalmasañ utka tüş,

Kaynañ birgen ak yavlıkı

Sarı mayga mana tüş.

(May kanatı)**1268.(2705)**

Alama tay,

Éçé tulı may.

(May kanatı)**1269.(2706)**

Mögéz saplı,

Timér kaşlı,

Kün kaplı,

Anı bélgen méñ yeşlé.

(Pıçak)**1270.(2707)**

Kügertép çaldım,

Kızartıp tartım aldım.

(Kaşık)

Ev içinde bir temiz.

(Kazan lifi)

Kazan yanında kart kurbağa.

(Kazan lifi)

Bilmece söylerim, bulup düş,

Bulamazsan ateşe düş,

Kaynanan vermiş ak yağlığı⁶⁶⁷

Sarı yağa banıp düş.

(Yağ kanadı)

Kötü tay,

İçi dolu yağ.

(Yağ kanadı)

Boynuz saplı,

Demir kaşlı,

Gön kaplı,

Onu bilen bin yaşlı.

(Bıçak)

Gөгertip kestim,

Kızartıp çektim aldım.

⁶⁶⁷ Yağlık: Baş örtüsü.

(Sugım pıçığı)**1271.(2708)**

Singan tirek başında
Bökré karçık uynıdır.

(Peké)**1272.(2709)**

Dır-dır dırıy ketek,
Dıraski ketek,
Eçtéri-péçtéri ketek.

(Kayrak)**1273.(2710)**

Çért-çért ite üzé,
Öç ayagı, bér küzé.

(Öçayak)**1274.(2712)**

Ayagı bar - atlamıy,
Éçéndegésén saklamıy.

(Öçayak)**1275.(2715)**

Kara bitlé kızım bar,
Yortan-yortka yögere.

(Taba)**1276.(2717)**

Kara tay - toyagı may.

(Taba)**1277.(2720)**

Kaynar külde kayak uynıy.

(Kesim bıçağı)

Kırılmış kavak başında
Kambur yaşlı kadın oynuyordur.

(Çakı)

Hızlı hızlı dönen makara,
Dönüp duran makara,
Kederli, tozlu makara.

(Bileği taşı)

Çirt çirt eder kendisi,
Üç ayagı, bir gözü.

(Sacayak)

Ayagı var - atlamaz,
İçindekini saklamaz.

(Sacayak)

Kara yüzlü kızım var,
Evden eve koşar.

(Tava)

Kara tay - toynağı yağ.

(Tava)

Kaynar gölde kayak oynar.

(Taba, kabartma)

1278.(2721)

Timér indır tabagında

Sırlı kiben utıra.

(Taba, belés)

1279.(2722)

Kara çégen kızı miçten koymak urlıy.

(Tabagaç)

Kara çingene kızı sobadan gözleme çalar.

(Kanca)

1280.(2726)

Tabışmak eytem, tap:

Koymaklı tabanı kap.

(Tabagaç)

1281.(2727)

Atı - ağaç,

Arbası - timér.

(Tabagaç, taba)

1282.(2728)

Su östénde kara yılan,

Avızında veli kor'en.

(Tabagaç, taba)

1283.(2729)

Comak eytem, cömle tap:

Comabike bitén kap;

Tagı da eyttém, tagı tap,

Tagı da barıp bérer kap.

(Tava, kabartma yemeği)

Demir harman yerinde

Çizgili dokurcun oturur.

(Tava, ekmek dolması)

1284.(2723)

Demir harman yerinde

Çizgili dokurcun oturur.

Demir harman yerinde

Çizgili dokurcun oturur.

1285.(2724)

Bilmece söylerim, bul:

Gözlemeli tavayı kap.

(Kanca)

1286.(2725)

Atı - ağaç,

Arbası - demir.

(Kanca, tava)

1287.(2726)

Su üstünde kara yılan,

Ağzında veli Kur'an.

(Kanca, tava)

1288.(2727)

Bilmece söylerim, cümleliz bulun:

Comabike sayfasını yut;

Yine de söyledim, yine bul,

Yine de varıp birer yut.

(Tabagaç, taba, koymak)

1284.(2731)

Élektérgéç⁶⁶⁸, kaptırgıç,
 Hıatınnarga tarttırgıç;
 Çıj-j ittérép salalar,
 Kıp ittérép alalar.

(Tabagaç, taba, koymak)

1285.(2743)

Boh aradan kilgen kunak
 Ut aşıy da su éçe.

(Samavır)

1286.(2747)

Kéçerek kéne kül éçénde
 Dörli-dörli ut yana,-
 Utı sunı kiptérmi,
 Suvı utnı sündermi.
 Kildé bér törkém h alık,
 Utırdılar uftanıp;
 Utı sündé - yanmadı,
 Suvı kipté - kalmadı.

(Samavır)

1287.(2764)

Sarı biye borınınnan su tüge.

(Samavır)

1288.(2778)

Üzé yaltırıy,
 Éçénde su kaltırıy,

(Kanca, tava, gözleme)

Elektirgiç, mandal,
 Hatunlara çektirmeç;
 Cız-z ettirip salarlar,
 Kıp ettirip alırlar.

(Kanca, tava, gözleme)

Buhara'dan gelen konuk
 Ot yer ve su içér.

(Semaver)

Küçücük göl içinde
 Gürler gürlér ateş yanar,-
 Ateşi suyunu kurutmaz,
 Suyu ateşini söndürmez.
 Geldi bir grup kalabalık,
 Oturdular acıyıp;
 Ateşi söndü - yanmadı,
 Suyu kurudu - kalmadı.

(Semaver)

Sarı kısrak burnundan su döker.

(Semaver)

Kendisi parlar,
 İçinde su titrer,

⁶⁶⁸ Élektérgéç: İlmek işi yapılan alet.

Kolağı bar - işétmi,
 Ayağı bar - yörmi,
 Tatar ansız kön kürmi.
(Samavır)

1289.(2794)

Aşarına birseñ - cılıy,
 Birmeseñ - tukty.
(Samavır yaki taba)

1290.(2795)

Miç aldında töpséz iték.
(Samavır morcası)

1291.(2796)

Ak yükegaç östénde
 Ak tekerlék utıra;
 İteğeme kan tigen dip,
 Karıy-karıy utıra.
(Samavır, çeynék)

1292.(2797)

Altın bagana östénde
 Kük kügerçén utıra.
(Samavır, çeynék)

1293.(2800)

Sarı tavık, ak çébéş.
(Samavır, çeynék)

1294.(2805)

Ut aşıy, su kosa,
 Su aşıy, kan kosa.
(Samavır, çeynék, çey yasav)

Kulağı var - işitmez,
 Ayağı var - yürümez,
 Tatar onsuz gün görmez.
(Semaver)

Yemeğini versen - ağlar,
 Vermesen - durur.
(Semaver veya tava)

Soba önünde dipsiz çizme.
(Semaver bacası)

Ak ıhlamur ağacı üstünde
 Ak tavus kuşu oturur;
 Eteğime kan değmiş diye,
 Bakar bakar oturur.
(Semaver, çaydanlık)

Altın direk üstünde
 Mavi güvercin oturur.
(Semaver, çaydanlık)

Sarı tavuk, ak civciv.
(Semaver, çaydanlık)

Ot yer, su kusar,
 Su yer, kan kusar.
(Semaver, çaydanlık, çay yapma)

1295.(2807)

Sarı külémnéñ suvı ak,
Ak külémnéñ suvı sarı.

(Samavır, çeynék, çey yasav)

Sarı gölümün suyu ak,
Ak gölümün suyu sarı.

(Semaver, çaydanlık, çay yapma)

1296.(2808)

Ataları ciz büken,
Balaları çıldır-mıldır.

(Samavır, çınayaklar)

Babaları metal kütük,
Çocukları çıldır mıldır.

(Semaver, porselenler)

1297.(2809)

Balaları térérek,
Anaları ħ uş küñéllérek.

(Samavır, çınayaklar)

Çocukları daha canlı,
Anaları daha hoş gönüllü.

(Semaver, porselenler)

1298.(2811)

Tip-tip, tip, tavık,
Altın tavga mén, tavık,
Çébileréñ cıy tavık.

(Samavır, çeynék, çınayaklar)

Tip tip, tip, tavuk,
Altın dağa çık, tavuk,
Civcivlerini topla tavuk.

(Semaver, çaydanlık, porselenler)

1299.(2812)

Méne kızık, méne kızık,
Méne kitté kodalar kızıp,-
Bérsé méne, bérsé töşe,
Bérsé tora sızgırıp.

(Samavır, çeynék, çınayaklar)

İşte ilginç, işte ilginç
İşte gitti dünürler kızıp,-
Biri çıkar, biri iner,
Biri durur ıslık çalıp.

(Semaver, çaydanlık, porselenler)

1300.(2813)

Atası - altırmak,
Anası - kiñ korsak,
Balaları - çeltérmek.

(Samavır, podnos, çınayaklar)

Babası -altırmak,
Anası - geniş karın,
Çocukları -çıtırmak.

(Semaver, tepsi, porselenler)

1301.(2814)

Ataları - ciz kükrek,
 Anaları - kiñ kükrek,
 Balaları - çeldér-çöldér.

(Samavır, podnos, çınayaklar)

Babaları - metal göğüs,
 Anaları - geniş göğüs,
 Çocukları -şıldır şoldur.

(Semaver, tepsi, porselenler)

1302.(2815)

Atası - sam-samavat,
 Anası - ceye itek,
 Agası - kiñ kükrek,
 Balaları - çıldır-mıldır.

(Samavır, aşyavlık, podnos, çınayaklar)

(Semaver, sofra örtüsü, tepsi, porselenler)

Babası - semsemavat
 Anası - yay etek,
 Ağabeyi - geniş göğüs,
 Çocukları - çıldır mıldır.

1303.(2816)

Belekey géne tana
 Borınım bar dip maktana.

(Çeynék)

Küçücük dana
 Burnum var diye övünür.

(Çaydanlık)

1304.(2819)

Tenénde - munça,
 Borınında - reşetke,
 Arkasında - bér kul.

(Çeynék)

Teninde - hamam,
 Burnunda - parmaklık,
 Arkasında - bir kol.

(Çaydanlık)

1305.(2820)

Éçé kaynar,
 Borınınnan agar,
 Bér kulu bar,-
 Ul da arkasında.

(Çeynék)

İçi kaynar,
 Burnundan akar,
 Bir kolu var,-
 O da arkasında.

(Çaydanlık)

1306.(2829)

Kéçkéne géne kızım bar,-

Küçücük kızım var,-

Kérgen-çıkkan übedér.

(Çınayak)

1307.(2830)

Şar çaklı küzé bar,
Yodrik çaklı üzé bar.

(Çınayak)

1308.(2832)

Urmanda kistém,
Yulda böktém,
Öyge kaytıp téktém,
Urtasında löp-löp.

(İlek)

1309.(2838)

Bér avızlı, méñ küzlé.

(İlek)

1310.(2840)

İlde - ileymén,
Kırda - kıramın,
Suda - sulıymın.

(İlek, urak, balık)

1311.(2841)

Bilén biş cirden bugan,
Üzé urmanda tujan.

(Göbé)

1312.(2842)

Alap⁶⁶⁹ avız, başı yuk.

Giren çıkan öper.

(Porselen)

Bilye kadar gözü var,
Yumruk kadar özü var.

(Porselen)

Ormanda kestim,
Yolda büktüm,
Eve dönüp diktim,
Ortasında löp löp.

(Elek)

Bir ağızlı, bin gözlü.

(Elek)

İlde - ileyman,
Kırda - kıramın,
Suda - sulıymın.

(Elek, orak, balık)

Belini beş yerden boğmuş,
Kendisi ormanda doğmuş.

[Yayık (ağaç fıçı)]

Büyük ağız, başı yok.

⁶⁶⁹Alap: Büyük ağızlı kutu.

(Kilé)**1313.(2843)**

Tap-tap, tabansız,
Arka-sırsız, tanavsız.

(Kilé)**(Havan)**

Tap tap, tabansız,
Arka-sırsız, burun deliksiz.

(Havan)**1314.(2845)**

Olısı tora,
Kéçésé ora.

(Kilé hem kisap, orlık töyü)**(Havan ve havan tokmağı, tohum ufağı)**

Büyüğü durur,
Küçüğü vurur.

1315.(2846)

Téşséz kortka koyı kazıy.

(Kilé hem kisap, orlık töyü)**(Havan ve havan tokmağı, tohum dövme)**

Dişsiz yaşlı kadın kuyu kazar.

1316.(2860)

Anı bötén kürdém,
Uñ bélekke éldém.

(Kercin)

Onu bütün gördüm,
Sağ bileğe taktım.

(Sepet)**1317.(2861)**

Aç bulsa - yata,
Tuk bulsa - torıp utıra.

(Kapçık)

Aç olsa - yatar,
Tok olsa - durup oturur.

(Çuval)**1318.(2862)**

Tuk,
Külegesé yuk.

(Kapçık)

Tok,
Gölgesi yok.

(Çuval)

1319.(2864)

Kindér itlék, yüke yozak.

(Kapçık hem bavi)

Kendir ambar, ıhlamur⁶⁷⁰ kilit.

(Çuval ve bağı)

1320.(2865)

Kéleté süs,

İşégé munçala.

(Kapçık hem bavi)

Kileri iplik,

Kapısı lif.

(Çuval ve bağı)

1321.(2866)

Öy éçénde bazım bar,

Baz éçénde bozım bar;

Kérér idém, sıyalmıym,

Bozlarında şuvalmıym.

(Suvıtkıç)

Ev içinde mahzenim var,

Mahzen içinde buzum var;

Girer idim, sığamam,

Buzlarında kayamam.

[Buzdolabı (Soğutucu)]

20. Azık-Tölek, Aş-Su Ezérlev, Aşav-Éçü

(Azık-Yiyecek, Aş-Su Hazırlama, Yeme-İçme)

1322.(2869)

Öyde büre ulıy.

(Yargıçta yarma yardırı)

Evde kurt ulur.

(Patozda yarma yardırma)

1323.(2871)

İké torna ızgışa,

Tuzgan yonı ırgışa.

(Yargıçta yarma yardırı)

İki turna ağız kavgası eder,

Tozan yünü zıplaşır.

(Patozda yarma yardırma)

1324.(2872)

Tırt-mırt,

Bérsén çeynep, bérsén yot.

(Kızdırgan tarı)

Tırt-mırt,

Birisini çığneyip birisini yut.

(Kızartılan darı)

⁶⁷⁰Çuval bağı ıhlamur ağacından elde edilen liflerden oluşur.

1325.(2873)

Kuy kötüm suga töşté,
Söleyman aksak kuva töşté,
Karagay kalpak kaplıy töşté,
Torımtay ezli töşté.

(Botka péşérü)

Koyun sürüm suya düştü,
Süleyman aksak kava düştü,
Çam kalpak kapatıverdi,
Boz turgay kuşu arayıverdi.

(Lapa pişirme)

1326.(2874)

Tebenek kükten kar yava.

(On ilev)

Alçak gökten kar yağar.

(Un elemek)

1327.(2888)

Bolıtı yuk, toman bar,
Yüvésé yuk, yağır bar.

(On ilev)

Bulutı yok, duman var,
Nemi yok, yağmur var.

(Un elemek)

1328.(2893)

Uñnan da çalt çigeme,
Suldan da çalt çigeme;
Bu ciñgiden yödep bétém,
Ni dip miña kizene?

(On ilev)

Sağdan da çat şakağım,
Soldan da çat şakağım;
Bu yengeden bıyıp bittim,
Ne diye bana vurmaya kalkar?

(Un elemek)

1329.(2897)

Miç başında biçura
Bilén buvıp utıra;
Başı lemge tıgilgan,
Alalmıyça utıra.

(Küveste kamır eçétü)

Soba üstünde ev ruhu
Kuşanıp oturur;
Başı tortuya tıklımış,
Alamadan oturur.

(Hamur kovasında hamur mayalama)

1330.(2898)

Ayaksız-kulsız ağaçka méne.

(Küveste kamır eçétü)

Ayaksız elsiz ağaca çıkar.

(Hamur kovasında hamur mayalama)

1331.(2902)

Arı da lap-lap,
Bire de lap-lap,
Kindér kaplap,
Körek saplap,
Ménder kaplap,
Etü-ti!
(İpi evelev)

Geri de lap lap,
Beri de lap lap,
Kendir kaplayıp,
Kürek saplayıp,
Minder kaplayıp,
Otur der!
(Ekmek yuvarlama)

1332.(2903)

Arı lap, bire lap, küpçép yat.
(İpi evelev)

Geri lap, beri lap ekşiyerek kabarıp yat.
(Ekmek yuvarlama)

1333.(2904)

Astı kızıl galemet,
Östé kızıl galemet;
Yüvésş saldım, korı aldım,
Sella gale Möh emmet.
(Miçte ikmek pészéri)

Altı kızıl alamet,
Üstü kızıl alamet;
Yaş saldım, kuru aldım,
Salli âla Muhammet.
(Kuzinede ekmek pişirme)

1334.(2905)

Tışı galemet,
Éçé kıyamet;
Yomarlap éçéne attım,
Kilép çıktı selamet.
(Miçte ikmek pészéri)

Dışı alamet,
İçi kıyamet;
Yuvarlayıp içine attım,
Gelip çıktı selamet.
(Kuzinede ekmek pişirme)

1335.(2907)

Anda da tag,
Monda da tag,
Urtalıkta saru yağ.
(Katlamlı kümeç)

Orada da dağ,
Burada da dağ,
Ortalıkta sarı yağ.
(Katlı küçük ekmek)

1336.(2908)

Törgek,
Anıñ éçénde tagın törgek.

(Katlamlı kümeç)

Dürüm,
Onun içinde yine dürüm.

(Katlı küçük ekmek)

1337.(2909)

Katı da, yomşak ta,
Kızıl da, kara da, ak ta,
Avır da, yaña da,
Temlé de, temséz de, açı da, töçé de,
Bar késege kadérlé de.

(İkmek)

Sert de, yumuşak da,
Kızıl da, kara da, ak da,
Ağır da, hafif de,
Tatlı da, tatsız da, acı da, tuzsuz da,
Her kişiye kıymetli de.

(Ekmek)

1338.(2914)

Kisem-kisem - kanı yuk.

(İkmek)

Keserim keserim kanı yok.

(Ekmek)

1339.(2918)

Péşe-péşe péšemén,
Péšeménde çišemén,
Abav, barmağım -
Özélép kaldı tırnağım.

(Koymak péşérü)

Pişer-pişer pişerim,
Pişerimde çözerim,
Abov, parmağım -
Kopup kaldı tırnağım.

(Gözleme pişirme)

1340.(2920)

Aynı bolıt kaplagan,
Kuyan balta saplagan.

(Koymak péşérü)

Ayı bulut kaplamış,
Küçük balta saplamış.

(Gözleme pişirme)

1341.(2921)

Yomarlasam canı yuk,
Bugazlasam kanı yuk.

(Eneçe yasav)

Yuvarlasam canı yok,
Boğazlasam kanı yok.

(Hamuru ufak parçalara bölme)

1342.(2922)

Östé takta, astı takta,
Urtasında maylı turta.

(Yakmış)

Üstü tahta, altı tahta,
Ortasında yağlı tortu.

(Yufka ile yapılan bir cins börek)

1343.(2823)

Tar avızlı, kiñ töplé.

(Belés)

Dar ağızlı, geniş dipli.

(Ekmek dolması)

1344.(2927)

Éçé örélgen,
Yakası börélgén,
Sırlı kepeçén kigen,
Tabın türéne ürélgen.

(Belés)

İçi kabarmış,
Yakası büzülmüş,
Çizgili takke giymiş,
Sofranın başköşesini almış.

(Ekmek dolması)

1345.(2929)

Tabışmagım tabı yuk,
Kaşıgımniñ sabı yuk.

(Sumsa yaki peremeç)

Bilmecem bulu yok,
Kaşıgımın sapı yok.

(Smsa veya Tatar böreği)

1346.(2930)

Egeri,
Egeri de tegeri,
Tegeri de suga töşe,
Küñélém şunı yarata.

(Tokmaç)

Eğrilir,
Eğrilir de yuvarlanır,
Yuvarlanır da suya düşer,
Gönlüm onu sever.

(Erişte)

1347.(2931)

Miném yalgızımni aşamıylar,
Emma minnen başka Tatarga aş bulmıy.

(Tokmaç)

Beni tek başıma yemezler,

Ama benden başka Tatar'a yemek olmaz.

(Erişte)

1348.(2932)

Tügerék kéne külge yafrak yava.

(Tokmaç yaki salma⁶⁷¹ salu)

Yuvarlakça göle yaprak yağar.

(Erişte veya salma gönderme)

1349.(2933)

Kéçkéne géne başmagım,

Koyma arkılı taşladım.

(Tokmaç yaki salma salu)

Küçücük paşmagım,

Duvar üstünde bıraktım.

(Erişte veya salma gönderme)

1350.(2935)

Kaşık östénde ayagın salındırıp utıra.

(Tokmaç aşav)

Kaşık üstünde ayağımı salındırıp oturur.

(Erişte yeme)

1351.(2936)

Bér bekége⁶⁷² kırık teke sikére.

(Çumar salu)

Bir su deliğine kırık teke atlar.

(Çorbaya hamur kesigi gönderme)

1352.(2937)

Kayçısız kiséle,

Cépséz tégéle.

(Pilmen⁶⁷³ yasav)

Makassız kesilir,

İpsiz dikilir.

(Pilmen yapma)

1353.(2938)

Ak alaşa battı,

Kolakları kalıktı.

Ak alaşa battı,

Kulakları kalktı.

⁶⁷¹Salma: Katkısız dürüm.

⁶⁷²Beké: Buz üstüne su almak için açılan delik.

⁶⁷³Pilmen: Küçük hamur parçalarına et konularak yapılan yemek.

(Pilmen péşéri)

1354.(2943)

Abzardagı sarıklarınıñ kolakları yugarı karagan.

(Pilmen péşéri)

Ahırdaki koyunların kulakları yukarı bakmış.

(Pilmen pişirme)

1355.(2944)

Sarı kuylar suga battı,
Şeşéndé de öske kalıktı.**(Bavırsak)**Sarı koyunlar suya battı,
Şişindi de üste çıktı.**(Yuvarlakça ekmek)**

1356.(2945)

Şapılt itép suga çuma,
Küzé eylenép, su östéne çıga.**(Şulpaga salıngan may)**Şapılt edip, suya dalar,
Gözü dönüp, su üstüne çıkar.**(Çorbaya koyulan yağ)**

1357.(2947)

Kızartıp saldım,
Buzartıp aldım.**(İt péşéri)**Kızartıp gönderdim,
Bozartıp aldım.**(Et pişirme)**

1358.(2948)

Aşasañ, téske kére,
Aşamasañ, töşke kére.**(İt péşéri)**Yersen dişe girer,
Yemezsen düşe girer.**(Et pişirme)**

1359.(2949)

Üzémné péşereleler - aşamıylar.

(Söyek)

Kendimi pişirirler - yemezler.

(Kemik)

1360.(2950)

Zur uk başın yardım,
Soltan kızın aldım.
(Söyekten cilék çıgaru)

Büyük okla başını yardım,
Sultan kızını aldım.
(Kemikten ilik çıkarma)

1361.(2951)

Kekré-bökré çükey.
(Kazılık)

Eğri büğrü
(At sucuğu)

1362.(2952)

Kızıl kamıt éçénde
Kız rızığı yatadır.
(Kazılık)

Kızıl hamut içinde
Kız rızığı yatadır.
(At sucuğu)

1363.(2953)

Cir astında tun tışladım,
Östelge méndém - tunım taşladım.
(Kabıklap péşérelgen bereñgé)

Yer altında kürk örttüm,
Masaya çıktım - kürkü bıraktım.
(Kabuklu pişirilen patates)

1364.(2954)

Suda tuva, sudan kurka.
(Toz)

Suda doğar, sudan korkar.
(Tuz)

1365.(2958)

Su éçénde kıyası,
Üzénendér mayası;
Ansız aş-su ciyélnes,
Anı yaman diyélmes.
(Toz)

Su içinde kayası,
Kendindendir mayası;
Onsuz aş su yenilmez,
Ona kötü denilmez.
(Tuz)

1366.(2967)

Anı aşap bulmıy,
Ansız aş bulmıy.
(Toz)

Onu yemek olmaz,
Onsuz yemek olmaz.
(Tuz)

1367.(2970)

İdél töbéne taş saldım.

(Aşka toz salu)

İdil dibine taş attım.

(Yemeğe tuz atma)

1368.(2971)

Zér-zér, zértéki,

Zértéki de pértéki,

Epéçtéki -péçtéki,

Annan tujan kéçtéki.

(Boriç tartu)

Zer zer, zerteki

Zerteki de perteki,

Epeçteki peçteki,

Ondan doğan mini mini.

(Biber çekme)

1369.(2972)

Aşka salsañ - tem kérte,

Borınga salsañ - töçkérte.

(Boriçni aşka salu)

Yemeğe koysan - lezzet verir,

Burna koysan - hapşırır.

(Biberi yemeğe atma)

1370.(2973)

Eptüçi de heptüçi,

Tışka kuysañ, ét cimi.

(Boriçni aşka salu)

Eptüçi de heptüçi,

Dışarıya koysan, it yemez.

(Biberi yemeğe atma)

1371.(2974)

Péşermeseñ - aşarga yaramıy,

Péşérseñ - taşlarga turı kile.

(Lavr yafragı)

Pişirmesen - yemeye yaramaz,

Pişirsen - taşlara doğru gelir.

(Defne yaprağı)

1372.(2978)

Kar tügél - ak,

Boz tügél - katı,

Toz tügél - éri.

(Şiker)

Kar değil - ak,

Buz değil - katı,

Tuz değil - erir.

(Şeker)

1373.(2980)

Kırda üse yeşerép,

Kırda biter yeşerip,

Cirde yata kızarıp,
Östelge kile agarıp.

(Şiker)

1374.(2982)

İkésé de - ak,
İkésé de - vak,
Ayırıym diseñ - kap!

(Şiker komı hem toz)

1375.(2983)

Çeyge salgannı - aşka salmıylar,
Aşka salgannı - çeyge salmıylar.

(Şiker komı hem toz)

1376.(2984)

Köçék zeñ-zeñ zele kak,
Anı tapmasañ, érép-çérép ak.

(Kak)

1377.(2985)

Miç astında bétlé kiyéz.

(Salat)

1378.(2987)

Baz éçénde ayu ulıy.

(Göbéde may yazu)

1379.(2993)

Tavga méndém tayaksız,
Tayak kistém pıçaksız.
Olan taptım korsaksız,
Ul da buldı kolaksız.

(Göbéde may yazu)

Yerde yatar kızarıp,
Masaya gelir ağarıp.

(Şeker)

İkisi de - ak,

İkisi de - ufak,

Ayırayım dersen - ağzına al!

(Toz şeker ve tuz)

Çaya koyduklarını - yemeğe koymazlar,

Yemeğe koyduklarını - çaya koymazlar.

(Toz şeker ve tuz)

Enikzeñ-zeñ zele kak,

Onu bulmazsan, eriyip çürüyüp ak.

(Kak)

Soba altında bitli keçe.

(Arpa)

Çukur içinde ayı ulur.

(Yayıқта yağ ayırmak)

Dağa çıktım dayaksız,

Dayak kestim bıçaksız.

Beşik buldum karınsız,

O da oldu kulaksız.

(Yayıқта yağ ayırmak)

1380.(2994)

Ak sıyırım - kuş içmek,
Bér imçegénnen söt bire,
İkénçésénnen - kaymak.
(Séparatta ⁶⁷⁴söt ayırtu)

Ak ineğim - çift emzik,
Bir emziğinden süt verir,
İkincisinden - kaymak.
(Makinede süt ayırtma)

1381.(2995)

Dürtten töşken bélen
Sötten töşken.
(Séparatta ⁶⁷⁵söt ayırtu)

Dörtten düşen ile
Sütten düşen.
(Makinede süt ayırtma)

1382.(2996)

Ebi akıra,
Babay şapıra.
(Göbéde kıımız şapıru)

Nine bağıırır,
Dede şapırdatır.
(Ağaç fiçıda kıımız ...)

1383.(2997)

Ozın-ozın uparım,
Éçéndege cofarım⁶⁷⁶.
(Göbéde kıımız şapıru)

Uzun uzun ...,
İçindeki kokulu su hayvanım.
(Ağaç fiçıda kıımız ...)

1384.(2998)

Péşeler, péşeler,
Annan koyıp éçeler.
(Kımız)

Pişerler, pişerler,
Sonra döküp içerler.
(Kımız)

1385.(2999)

Bazda sarı aygırım kéşni.
(Köregede bal éçü)

Çukurda sarı aygırım kişner.
(İçki kabında bal içme)

⁶⁷⁴ Séparat: Sütten yağ ayıran makine.

⁶⁷⁵ Séparat: Sütten yağ ayıran makine.

⁶⁷⁶ Cofar: Kendisinden kokulu madde alınan küçük bir cins su hayvanı.

1386.(3000)

Sarı-sarı balavız,
Balavızniñ kanı bar,
Usal digen danı bar.

(Köregede bal éçü)

Sarı sarı bal mumu,
Bal mumunun kanı var,
Keskin diye şöhreti var.

(İçki kabında bal içme)

1387.(3001)

Enisé işékné yapkanda, éçten kızı poşkıra.

(Bal miçkeséne böké tıgu)

Annesi kapıyı kapatınca,içeriden kızı püskürür.

(Bal fıçısına tıpa tıkma)

1388.(3003)

Kéşé nefsén aldatkıç,
Aldangannı köldérgéç,
Késelerné böldérgéç.

(Arakı)

Kişi nefsinin aldatan,
Aldananı güldüren,
Ceplerini iflas ettiren.

(İçki)

1389.(3008)

Kızılı başını eylendére,
Ağı télné beylendére.

(Arakı)

Kırmızısı başını döndürür,
Akı dilini bağlandırır.

(İçki)

1390.(3009)

Bér savıtta bötén eşekélék cıyılğan.

(Arakı)

Bir kapta bütün kötülükler toplanmış.

(İçki)

1391.(3010)

Çolt ite da çalt ite,
Soñga taba yalt ite.

Şolt eder de çat eder,
Sonra tava parlar.

(Aşamlık, aşav)**1392.(3014)**

Utız iké suga,
Moḥ tar babay eylendére.

(Aşav)**1393.(3036)**

Cilséz tégérmen tartalar.

(Aşav)**1394.(3043)**

Ésketérdén aldım,
Tégérméngé saldım,
Kapçıgımını tutırdım,
Kapçıgımını tutırğaçtın
Aḥ -vah kilép utırdım.

(Aşav)**1395.(3044)**

Avızdan kére, borınnan çıga.

(Temeké tartu)**1396.(3046)**

Munça miçémnéñ öç morcası bar,
İkésé tötén kaytara.

(Temeké tartu)**1397.(3047)**

Ağaç kazanda botkam köye,
Étke kuysam, ét cimi.

(Çélém)**(Yemek, yeme)**

Otuz iki döver,
Muhtar Dede döndürür.

(Yeme)

Yelsiz değirmen çekerler.

(Yeme)

Sofra örtüsünden aldım,
Değirmene gönderdim,
Çuvalımı doldurdum,
Çuvalımı doldurduktan sonra
Ah vah gelip oturdum.

(Yeme)

Ağızdan girer, burundan çıkar.

(Sigara içmek)

Hamam sobamın üç bacası var,
İkisi duman çıkarır.

(Sigara içmek)

Ağaç kazanda lapam yanar,
İte koysam, it yemez.

(Pipo)

1398.(3048)

Kara kayın töbende
Katorjannar bazı bar.
(Çélém)

Kara kayın dibinde
Kürek cezasına mahkûmların çukuru var.
(Pipo)

21. Kul Éşé: Talku, Érlev, Tuku, Tégü-Çigü

(El İşi: Dövme, Eğirme, Dokuma, Dikme-İşleme)

1399.(3049)

Bér étém bar oç ayaklı,
Üzé aç, üzé korsaksız,
Koyrığın tartsañ, nak-nak öre.
(Talkı)

Bir köpeğim bar üç ayaklı,
Kendisi aç, kendisi karınsız,
Kuyruğunu çeksen, nak nak ürür.
(Kendir lifleme aleti)

1400.(3052)

Avıldagı kart ebi
Tay söyegé sındıra.
(Kindér, citén talku)

Köydeki ihtiyar nine
Tay kemiği kırdırır.
(Kendir, keten dövme)

1401.(3054)

Çiten artınnan ét söyek tarta.
(Kindér, citén talku)

Çit arkasından köpek kemik çeker.
(Kendir, keten dövme)

1402.(3058)

Döp-döp, eñgeli-meñgeli,
Köş-köş, köşeñgeli-meñgeli,
Ukaz-mukaz, torna-kaz,
Siksen cidé barmagı,
Utız iké tırnağı.
(Süs töyü)

Tıp tıp, eñgeli-meñgeli,
Kış kış, köşeñgeli-meñgeli,
Ukaz mukaz, turna-kaz,
Seksen yedi parmağı,
Otuz iki tırnağı.
(Lif dövme)

1403.(3059)

Yükege utırdım,
Öreñgege karadım.
(Kaba)

Ihlamura oturdum,
Akça ağaca baktım.
(İplik eğirme aleti)

1404.(3061)

Ebi tarağı - illé téş.

(Kaba)

Nine tarağı - elli diş.

(İplik eğirme aleti)

1405.(3062)

Kırık kirte arasına

Ét éçegé kısılgan.

(Kaba hem köncele)

Kırk engel arasına

Köpek bağırsağı kısılmış.

(İplik eğirme aleti ve öreke)

1406.(3064)

Ebiyém başında - ak töyénçék.

(Kaba hem köncele)

Ninemin başında - ak bohça.

(İplik eğirme aleti ve öreke)

1407.(3066)

Tékme aşa sıyır sava.

(Kabada süs yaki con érlev)

(İplik eğirme aletinde ip veya tüy eğirme)

Çit aşar inek sağar.

1408.(3077)

Zur ak töyén éçénnen,

Tartsañ, sansız kıl çıga.

(Kabada süs yaki con érlev)

(İplik eğirme aletinde ip veya tüy eğirme)

Büyük ak düğüm içinden,

Çeksen, sayısız kıl çıkar.

1409.(3082)

Utırdım töpke,

Karadım mükke,

Tottım ak kayın,

Yaladım mayın.

(Orçık bélen yon érlev)

Oturdum kütüğe,

Baktım yosuna,

Tuttum ak kayın,

Yaladım yağını.

(İğ ile yün eğirme)

1410.(3083)

Bérevsava,

Bérev ime,

Biri sağar

Biri emer,

İden buylap yöğere,

İme-ime simére.

(Orçık bélen yon érlev)

1411.(3088)

Belekey géne malay yök taşıy.

(Orçık)

1412.(3093)

Üzé yöri - atlamıy,

Öyérelüden tuktamıy.

(Orçık)

1413.(3099)

Écé kuviş, tışı taş,

Anıñ tabışı: orçıkbaş,

(Orçıkbaş)

1414.(3100)

Belekey géne yomrı baş,

Écé kuviş, tışı taş.

(Orçıkbaş)

1415.(3102)

Eylengen sayın kalmaya.

(Yomgak)

1416.(3104)

Koyrıgnnan küterép bulmıy.

Üрге taba tegeterép bulmıy.

(Yomgak)

1417.(3108)

Dürt agay tik tora,

Döşeme boyunca koşar,

Emer emer semirir.

(İğ ile yün eğirme)

Küçücük oğlan yük taşıy.

(İğ)

Kendi yürür - adımlamaz,

Fırıldamaktan durmaz.

(İğ)

İçi kovuk, dışı taş,

Onun kârı: ağırşak.

(Ağırşak)

Küçücük yuvarlak baş,

İçi kovuk, dışı taş.

(Ağırşak)

Her döndüğünde kalınlaşır.

(Yumak)

Kuyruğundan kaldırmak olmaz,

Yokuşa doğru tekerletmek olmaz.

(Yumak)

Dört köylü yalnız durur,

Bérevsé bürene taşıy.
(Oyık-biyeley beylev)

1418.(3112)

Bişésé de bér töste,
Bişésé de bér éşte,
Bişésé de bér buyda,
Bişésé de nép-néçke.
(Oyık-biyeley beylev)

1419.(3123)

Zır ketik, zırmalı ketik.
(Kaldırça)

1420.(3124)

Kıldır-kıldır kodaça,
Barmagına cép asa.
(Kaldırça)

1421.(3125)

Dürt kodaça kuvişa,
Bérsén-bérsé totalmıy.
(Evérne)

1422.(3126)

Bassam, barıklı,
Tisem, tırıklı⁶⁷⁸.
(Tebeldérék)

1423.(3127)

Mögri başlı, méñ téşlé.
(Kılıç)

Birisi tomruk taşıy.
(Çorap-parmaksız eldiven örme)

Beşi de bir renkte,
Beşi de bir işte,
Beşi de bir boyda,
Beşi de ipince.
(Çorap-parmaksız eldiven örme)

Fır makara, fırıldayan makara.
(Kaldırça⁶⁷⁷)

Kıldır kıldır dünür kızları,
Parmağına ip asar.
(Kaldırça)

Dört dünür kızını kovalaşır,
Birisinden birisi tutamaz.
(Kelep yapma aleti)

Bassam, gidişli,
Değsem, tırıklı.
(Pedal)

Eğri başlı, bin dişli.
(Kılıç)

⁶⁷⁷Kaldırça: Kendir dövmek için masuraya ip saran yapı.

⁶⁷⁸Tır: At durdurma ünlemi.

1424.(3128)

Al buyavga buyadım,
Anañ aldına tayadım.

(Şüré)

Al boyaya boyadım
Ananın önüne dayadım.

(Masura)

1425.(3129)

Saldım-saldım salakka,
Salıp éldém bélekke;
Teke mögézéne urıy-urıy,
Yene saldım bélekke.

(Bayalaga cép salu)

Saldım saldım ...,
Salıp taktım bileğe;
Teke boynuzuna sarar sarar,
Yine saldım bileğe.

(... ip salma)

1426.(3130)

Kırık kırılı, iké başlı, bér tayaklı.

(Torbıça)

Kırk keskin kenarlı, iki başlı,bir deĝnekli.

(...)

1427.(3132)

Çıldır külge çıldır tayak taşladım.

(Kindér sugu)

Çıldır göle çıldır deĝnek bıraktım.

(Kendir dövme)

1428.(3138)

Urmanda ağaç kirtéklé,
Kirtéklésé minéké,
Kirtéksézé sinéké;
Kiyérélép tartkan çakta,
Tuzıp töşe minéké.

(Kindér sugu)

Ormanda ağaç kertikli,
Kertiklisi benimki,
Kertiksizi seninki;
Gerilip çektiği zaman,
Tozup düşer benimki.

(Kendir dövme)

1429.(3140)

Törkmen başı dürt küzl.

(Tuku stanogında ayu başı)

Türkmen başı dört gözlü.

(Dokuma tezgâhında ayı başı)

1430.(3141)

Bér ayunıñ dürt küzé.

(Tuku stanogında ayu başı)

Bir ayının dört gözü.

(Dokuma tezgâhında ayı başı)

1431.(3142)

Sukır teke tékme üteli sikére.

(Tuku stanogındağı sosa)

Kör teke çit geçerken sıçrar.

(Dokuma tezgâhındaki mekik)

1432.(3143)

Yar buyında çürekey ürdek

Borını bélen boz tişe;

Uñnan çuma - suldan çıga,

Suldan çuma - uñnan çıga.

(Tuku stanogındağı sosa)

Yar kenarında küçük yabani ördek

Burnu ile buz deşer;

Sağdan dalar - soldan çıkar,

Soldan dalar - sağdan çıkar.

(Dokuma tezgâhındakimekik)

1433.(3145)

Bér kéçkéne bizer

Dönyanı bizer,

Üzé yalangaç gizer.

(İne)

Bir küçük bezemeci

Dünyayı bezer,

Kendi çıplak gezer.

(İğne)

1434.(3147)

Üzgelerné örter,

Üzé yalangaç kalır.

(İne)

Başkalarını örter,

Kendi çıplak kalır.

(İğne)

1435.(3152)

Üzé bér karış,

Sakalı biş karış.

(İne bélen cép)

Kendi bir karış,

Sakalı beş karış.

(İğne ile ip)

1436.(3166)

Kömés sölek şuvıp bara,

Bér kérép, bér çıgıp bara.

Gümüş sülük sürüklenip gider,

Bir girip, bir çıkıp gider.

(İne bélen cép)**1437.**(3167)

Üzé bér, küzé méñ.

(Uymak)**1438.**(3169)

Bér işégé,

Kırık tişégé.

(Uymak)**1439.**(3175)

Kazık başında karçıga.

(Uymak kiyü)**1440.**(3176)

Urtançı ulım sugışka barsa,

Timér bürégén onıtmıy.

(Uymak kiyü)**1441.**(3177)

Çırt-çırt ite, ineséne kaba.

(Uymak bélen téğü)**1442.**(3178)

İké oç, iké baldak,

Urtasında bér kadak.

(Kayçı)**1443.**(3181)

Ciñgi kuş barmagın açsa,

Abzıy avızın aç,

Ciñgi yomsa - yoma.

(Kayçı)**(İğne ile ip)**

Kendi bir, gözü bin.

(Dikiş yüzüğü)

Bir kapısı,

Kırk deliği.

(Dikiş yüzüğü)

Kazık başında atmaca.

(Dikiş yüzük giyme)

Ortancı oğlum savaşa gitse,

Demir börkünü unutmaz.

(Dikiş yüzük giyme)

Çırt çırt eder, iğnesine kapar.

(Dikiş yüzüğü ile dikiş)

İki uç, iki halka,

Ortasında bir çivi.

(Makas)

Yengeciğim çift parmağını açsa,

Ağabey ağzını açar,

Yengeciğim yumsa - yumar.

(Makas)

1444.(3183)

Agası turıy,
Énésé yalgıy.

(Kayçı hem ine)

Ağabeyi doğrar,
Kardeşi ekler.

(Makas ve iğne)

1445.(3184)

Agası kıya torır,
Énésé cıya torır.

(Kayçı hem ine)

Ağabeyi keser durur,
Kardeşi toplar durur.

(Makas ve iğne)

1446.(3185)

Ebi kulında - açalak ta yomalak,
Babay kulında - şakı-şokı.

(Kayçı hem şöşlé)

Nine elinde - açılık da yumuluk,
Dede elinde - şak şak.

(Makas ve biz)

1447.(3186)

Ték-ték iter,
Tékméşten kiter.

(Tégü maşınası)

Tık tık eder,
Dikişten gider.

(Dikiş makinesi)

1448.(3187)

Kulı yuk, küzé yuk, üzé tége.

(Tégü maşınası)

Eli yok, gözü yok, kendisi diker.

(Dikiş makinesi)

1449.(3188)

Ay kittém, yıl kittém,
İne buyı cir kittém.

(Tégü)

Ay gittim, yıl gittim,
İğne boyu yer gittim.

(Dikiş)

1450.(3189)

Timér çıpçık, süs koyırık,
Eylene de boz tişe.

(Tégü)

Demir serçe, ip kuyruk,
Döner de buz deşer.

(Dikiş)

1451.(3190)

Çıtır-mıtır östénen
Timér tayak ırkıttım.

(Çigü, kayu)

Çalı çırpı üstünden
Demir değnek fırlattım.

(İşleme, nakış)

1452.(3192)

Yeş kilénnéñ ménderénde
Yeşél-ala kort yöri.

(Çigü, kayu)

Yeni gelinin minderinde
Yeşil ala kurt yürür.

(İşleme, nakış)

1453.(3193)

Kılıçsız, köréséz⁶⁷⁹ kindér suktım.

(Tasma ürü)

Kılıçsız, çerçevesiz kendir dövdüm.

(Kurdele örme)

1454.(3194)

Alam-salam özdém,
Çıtır-mıtır ürdém.

(Kercin ürü)

Eskiyenlerin liflerini ayırdım,
Çalı çırpı ördüm.

(Sepetörme)

1455.(3195)

Timér teke tavşuva.
(Şöşlé bélen çabata⁶⁸⁰ yasav)

Demir teke dağ kayar.
(Biz ile pabuç yapma)

1456.(3196)

Kéçkéne géne bökré
Bötén yulnı béle.

(Şöşlé bélen çabata yasav)

Küçücük kambur
Bütün yolu bilir.

(Biz ile pabuç yapma)

1457.(3199)

İrten de şakı-şokı,
Kiçén de şakı-şokı;
Kön de bér éş,

Sabahleyin de şak şak,
Akşamleyin de şak şak;
Gün de bir iş,

⁶⁷⁹Köré: Dokuma tezgâhında boy ipi kaldırmak, düşürmek için ip-ilmikler yapıstırılan çerçeve.

⁶⁸⁰Çabata: Ihlamur ağacından elde edilen iplerden örölmüş pabuçlar.

İRte tor da kérés.

(Çabatayasav)

Sabah kalk da giriş.

(Pabuç yapma)

1458.(3202)

Bér kôn, bér tön utırdım,
Şakmaklı kindér tukıdım.

(Çabatayasav)

Bir gün, bir gece oturdım,
Kareli kendir dokudım.

(Pabuç yapma)

22. Kiyém-Salım, Bizenü-Tözenü Eybérleré

(Giyim-Kuşam, Bezenme-Düzünme Eşyaları)

1459.(3203)

Hiçkayçan da ul késéden kalmıdır,
Hem késé de annan üzé kalmıdır.

(Kiyém)

Hiçbir zaman bile o kişiden kalmıyordur,
Ve kişi de ondan kalmıyordur.

(Giyim)

1460.(3204)

Üñeçé bar, muyını yuk,
Gevdesé bar, buyı yuk,
Ciñneré bar, kulı yuk.

(Kiyém)

Yemek borusu var, boynu yok,
Gövdesi var, boyu yok,
Kolu var, eli yok.

(Giyim)

1461.(3205)

Burası tuza,
Baganası kala.

(Kiyém, gevde)

Duvarı eskir,
Direği kalır.

(Elbise, vücut)

1462.(3206)

Bér yağı kır, bér yağı urman.

(Tun)

Bir yanı kır, bir yanı orman.

(Kürk)

1463.(3208)

Teke tunın saldırdım,
Şunı üzém yabındım.

(Tun)

Teke kürküne saldırdım,
Onu kendim kapandım.

(Kürk)

1464.(3209)

Kara kayrı kabık,
Şuñardan cılına ħ alık.

(Kün kiyém)

Kara sert kabuk,
Bununla ısınır halk.

(Gön ⁶⁸¹elbise)

1465.(3210)

Bilé bormalı, üzénéñ kulı yuk.

(Kamzul)

Beli burmalı, kendisinin kolu yok.

(Yelek)

1466.(3211)

Bilé bormalı,
Çité ukalı,
Üzé behalé.

(Kamzul)

Beli burmalı,
Kenarı sırmalı,
Kendisi pahalı.

(Yelek)

1467.(3212)

Bi-bi balası,
Bike soltan anası;
Anıñ da bar çaması,
Yöz méñ altın behasé.

(Edres kamzul)

Bey bey yavrusu,
Zengin sultan anası;
Onun da var yaklaşık,
Yüz bin altın pahası.

(İpek kumaş karışık dokunan yelek)

1468.(3213)

Ciñé bar - külmek tügél,
Bavı bar - alyapkıç tügél.

(Ĥalat)

Kolu var - gömlek değil,

Bağı var - önlük değil.

(...)

1469.(3214)

Baş-ayaksız - buyı bar,
Gevdesé yuk - kulı bar.

(Külmek)

Baş ayaksız - boyu var,
Gövdesi yok - kolu var.

(Gömlek)

⁶⁸¹Gön: İşlenmiş deri.

1470.(3215)

Bér işekten kéreseñ,
Öç işekten çıgasın.
(Külmek kiyü)

Bir kapıdan girersin,
Üç kapıdan çıkarsın.
(Gömlek giyme)

1471.(3216)

Ayrı iké, töbé bér.
(Çalbar)

Ayrı iki, dibi bir.
(Pantolon)

1472.(3217)

İké tavık bér töpte,
Ayrılmıylar börték te.
(Çalbar)

İki tavuk bir dipte,
Ayrılmazlar tane de.
(Pantolon)

1473.(3219)

İrten tordım,
İké ayırı yulga töştém.
(Çalbar kiyü)

Sabahleyin kalktım,
İki ayrı yola düştüm.
(Pantolon giyme)

1474.(3220)

Bér kéşe iké yuldan bara.
(Çalbar kiyü)

Bir kişi iki yoldan gider.
(Pantolon giyme)

1475.(3222)

Bér tügerekte dürt tişék.
(Töyme)

Bir yuvarlakta dört delik.
(Düğme)

1476.(3223)

Tügerék külde dürt beké.
(Töyme)

Yuvarlak gölde dört delik.
(Düğme)

1477.(3224)

Yırtığına yomalak.
(Töyme, élgéc yırığı)

Yırtığına yumuluk.
(Düğme, elbise askısının açığı)

1478.(3225)

Tügerék çeyge bav éldém.

(Töyme, élgéc yırığı)

Yuvarlak çaya bağ taktım.

(Düğme, elbise askısının açığı)

1479.(3226)

Élektérdé, kaptırdı,

Çabuyımnı tarttırdı.

(Kaptırma)

Kancaladı, kopçaladı,

Pardösümün eteğini çektirdi.

(Kopça)

1480.(3227)

Başında miyé bulmasa da, késege kirek.

(Bulavka)

Başında beyni olmasa da, insana gerek.

(Toplu iğne)

1481.(3228)

Aldı da koyrık,

Artı da koyrık.

(Şarf)

Önü de kuyruk,

Arkası da kuyruk.

(Eşarp/Atkı)

1482.(3229)

Ul ni bulır, ademnëñ desténdedér,

Koyrığı anıñ kulu astındadır.

(Bilbay)

O ne olur, insaninelindedir,

Kuyruğu onun elinin altındadır.

(Kemer)

1483.(3230)

İké oçı cirde,

İké oçı iñde.

(Kuşyavlık)

İki ucu yerde,

İki ucu iki omuz arasında.

(Büyük baş örtüsü)

1484.(3231)

Öy tübesénde - bozlı kilé,

Anı bélmegen tilé.

(Kalfak)

Ev tepesinde - buzlu havan,

Onu bilmeyen deli.

(Kalpak)

1485.(3233)

Kolaklı yabalak kıştan saklıy.

(Kolakçın bürék)

Kulaklı ak baykuş kıştan korur.

(Kulağı örten börk)

1486.(3234)

Tönle élülé,

Köndéz kiyülé.

(Kolakçın bürék)

Geceleyin ilikli,

Gündüz giymeli.

(Kulağı örten börk)

1487.(3236)

Kéçkéne géne lapas astında iké ayaklı bagana.

(Bürék kigen kéşé)

Küçücük hayvan damı altında iki ayaklı direk.

[Börk (başlık) giyen kişi]

1488.(3237)

İ höndi koş, höndi koş,

Höndi östéne méndé koş.

(Çalma)

Ey ... kuş, ... kuş,

... üstüne bindi kuş.

(Sarık)

1489.(3238)

Ul nidér, eyt: aktan ak,

Kazık başındağı kap.

(Çalma)

O nedir, söyle: aktan ak,

Kazık başındaki kutu.

(Sarık)

1490.(3240)

Östen su aga,

Astan kéşé bara.

(Zontik)

Üstten su akar,

Alttan insan gider.

(Şemsiye)

1491.(3241)

Tayak,

Tayak oçında tübe,

Değnek,

Değnek ucunda çatı,

Tübe astında baş.

(Zontik)

1492.(3242)

Bér tıçkanga iké koyırık.

(Çabata)

1493.(3256)

Arkası bar, korsagi yuk,

Başı bar, miyé yuk,

Kolakları bar, işétmi.

(Çabata)

1494.(3260)

Yul buyında çuvar yastık.

(Çabata ézé)

1495.(3266)

Yuldan bargan apası,

Tézép şaḥ mat taktası.

(Çabata ézé)

1496.(3267)

Miç astında par köçék.

(Kiyéz kata, başmak, kevés)

(Kısa konçlu keçe çizme, paşmak, hafif ayakkabı)

1497.(3268)

Kara sarık,

Karını yarık.

(Kiyéz kata, başmak, kevés)

(Kısa konçlu keçe çizme, paşmak, hafif ayakkabı)

Çatı altında baş.

(Şemsiye)

Bir sıçana iki kuyruk.

(Pabuç)

Sırtı var, karnı yok,

Başı var, beyni yok,

Kulakları var, işitmez.

(Pabuç)

Yol boyunda alaca yastık.

(Pabuç izi)

Yoldan giden ablası,

Dizip satranç tahtası.

(Pabuç izi)

Soba altında çift enik.

Kara koyun,

Karnı yarık.

1498.(3271)

Avızı-borını bõrêşken,
İrenler bélen yõrêşken.

(Borıngı kevêş)

Ağzı burnu büzüşmüş,
Erenler ile gidip gelmiş.

(Çok evvelki ayakkabı)

1499.(3272)

Éçé kızıl yon, tışı kara it,
Üzénéñ canı yuk, üzé yõri.

(Rézin kevêş)

İçi kızıl yün, dışı kara et,
Kendsinin canı yok, kendisi yürür.

(Lastik ayakkabı)

1500.(3273)

Éçé kızıl, tışı kara,
Ul ni bulır, atlap kara,
Tabalmasañ, taptap kara.

(Rézin kevêş)

İçi kızıl, dışı kara,
O ne olur, atlayıp bak,
Bulamazsan, çiğneyip bak.

(Lastik ayakkabı)

1501.(3274)

Kara tavık kar yıra.

(Kiyéz iték)

Kara tavuk kar açar.

(Keçe çizme)

1502.(3275)

Karañgı öyém éçénde
Karını yarık kuy yata.

(Kiyéz iték)

Karanlık evim içinde
Karnı yarık koyun yatar.

(Keçe çizme)

1503.(3277)

Başı bar - miyé yuk,
Bilé bar - bavı yok,
Gevdesé bar - éçé yuk.

(İték)

Başı var - beyni yok,
Beli var - bağı yok,
Gövdesi var - içi yok.

(Çizme)

1504.(3278)

Başı bar, avızı yuk,
Cılısı bar, miçé yuk.

Başı var, ağzı yok,
Isısı var, sobası yok.

(İték)**1505.(3280)**

İké agay bér-bérsénnen kalışmıylar.

(Par iték)**1506.(3281)**

Bértugan iké garep,-

Buyları tézden,

Bér de bézden kalmıylar,

Bézné saklıylar.

(Par iték)**1507.(3282)**

Bazı tuza, baganası kala.

(İték hem ayak)**1508.(3283)**

Üzé ayakta,

Başı bélen yöri.

(Ükçe kadagı)**1509.(3285)**

Yörüm min yalanayak,

Yörsem de iték bélen.

Yörüm min baş bélen,

Yörsem de ayak bélen.

(Ükçe kadagı)**1510.(3286)**

Çıtır-mıtır,

Çip-çi kutır.

(Çizme)

İki köylü birbirinden geri kalmazlar.

(Çift çizme)

Aynı ana babadan doğan iki Arap,-

Boyları dize kadar,

Hiç de bizden kalmazlar,

Bizi korurlar.

(Çift çizme)

Çukuru eskir, direği kalır.

(Çizme ve ayak)

Kendi ayakta,

Başı ile yürür.

(Ökçe çivisi)

Yürürüm ben yalınayak,

Yürüsem de çizme ile.

Yürürüm ben başile,

Yürüsem de ayak ile.

(Ökçe çivisi)

Çalı çırpı,

Çipçi⁶⁸²çıbanbaşı.

⁶⁸²Çi: Tarlada sürülmemiş otlı toprak parçası.

(Çigülé çiték)

1511.(3287)

Iğırdama, çığırdama,
Kiyesémné kiyermén.

(Çiték kiyü)**(İşlemeli çizme)**

.....

Giysimi giyerim.

(Çizme giyme)

1512.(3288)

Yak-yagınnan tarttım,
Urtasına battım.

(İtéek yaki oyık kiyü)

İki yanından çektim,
Ortasına battım.

(Çizme veya çorap giyme)

1513.(3289)

Bérsé aşagançı ikénçésé kötép tora.

(İtéek yaki oyık kiyü)

Birisi yiinceye kadar ikincisi bekleyip durur.

(Çizme veya çorap giyme)

1514.(3290)

Sıyr sarıknı yotkan.

(Yon oyık östénnen kün iték kiyü)**(Yün çorap üstünden gön çizme giyme)**

İnek koyunu yutmuş.

1515.(3291)

Baganasın ala,
Bazı kala.

(İtéek salu)

Direğini alır,
Çukuru kalır.

(Çizme çıkarma)

1516.(3292)

İRte mişi, kiççişi.

(Ayak kiyénü hem çışénü)

Sabah ..., akşam çözer.

(Ayak giyinme ve soyunma)

1517.(3293)

İrten de mıştır,

Kiç te mıştır,

Sin de mıştır,

Min de mıştır.

(Ayak kiyénü hem çışénü)

Sabahleyin de ...,

Akşam da ...,

Sen de ...,

Ben de ...

(Ayak giydirme ve soydurma)

1518.(3295)

Éçé mamık, tışı kabık.

(Tiré biyeley)

İçi pamuk, dışı kabuk.

(Deri parmaksız eldiven)

1519.(3296)

Avızı - yon,

Borını - barmakça.

(Yon biyeley)

Ağzı - yün,

Burnu - eldiven parmağı.

(Yün parmaksız eldiven)

1520.(3299)

Biş agayga bér külmek.

(Yon biyeley)

Beş köylüye bir gömlek.

(Yün parmaksız eldiven)

1521.(3300)

Dürtev öyge uza,

Bérev çolanga kére.

(Biyeley kiyi)

Dördü eve geçer,

Biri kilere girer.

(Parmaksız eldiven giyme)

1522.(3302)

Bér ağaçta biş tarmak,

Tarmak sayın barmak.

(Pirçetke)

Bir ağaçta beş dal,

Her dal parmak.

(Eldiven)

1523.(3303)

Bér atım bar meñgé-meñgé,

Kolakları şeñgé-şeñgé;

Bazarga çıkarıp sattım, babay,

Bir atım var bengi bengi,

Kulakları şengi şengi;

Pazara çıkarıp sattım, dede,

Kırık kopéykañını davay.

(Pırçetke)

1524.(3304)

Deryalıy, külli, baĥ alıy,

Çiĥ i de miĥ i, yuĥ mak.

(Kér çaykav)

1525.(3306)

Şap-şap şapıldık,

Basma östénde tapıldık.

(Belek)

1526.(3307)

Seké başında siméz pési.

(Belek)

1527.(3308)

Ak taşım kübék kosa.

(Sabın, anıñ kübége)

1528.(3309)

Suda izseñ - agara,

Éçéne örseñ - kabara,

Allı-göllé tup bula,

Cirge töşse, yuk bula.

(Sabın, anıñ kübége)

1529.(3310)

Attım taş,

Tottım koş;

Atkanım taş tügél,

Totkanım koş tügél,

Taş digeném kübék buldı,

Kırk kopeĥini haydı.

(Eldiven)

Deryalı, göllü, deĥerli,

.....

(Kir yıkama)

Şap şap şapıldık.

Basma üstünde bulunduk.

(Tokuç)

Seki başında semiz pisi.

(Tokuç)

Ak taşım köpük kusar.

(Sabun, onun köpüğü)

Suda ezsen - aĥarır,

İçine üfürsen - kabarır,

Allı güllü top olur,

Yere düşse, yok olur,

(Sabun, onun köpüğü)

Attım taş,

Tuttum kuş;

Attıĥım taş deĥil,

Tuttuĥum kuş deĥil,

Taş dediĥim köpük oldu,

Koş digeném ülék buldı.

(Sabın, balık)

1530.(3311)

Attım taş,

Tottım koş;

Atkanım taş tügél,

Totkanım koş tügél,

Torgan ilé il tügél,

Utırgan ciré cir tügél.

(Sabın, balık, köyme)

1531.(3312)

Belekey géne bér ebi

Koyma buylap yögére.

(Ütü)

1532.(3316)

Timér teke boz şuva.

(Ütü)

1533.(3317)

Sili-sili,silisa,

Silisa sa filisa,

Küterise, kümise,

Nitudi, nitudi,

Niznayskiy kufturi.

(Çulpı, çeçtakma, sapma teñkeler)

1534.(3318)

Çuk-çukladım, tézge citmi,

Tamçı tama, cirge citmi.

(Çulpı, çeçtakma, sapma teñkeler)

Kuş dediğim ceset oldu.

(Sabun, balık)

Attım taş,

Tuttum kuş;

Attığım taş değil,

Tuttuğum kuş değil,

Durduğu memleket memleket değil,

Oturduğu yer yer değil.

(Sabun, balık, kayık)

Küçücük bir nine

Duvar boyunca koşar.

(Ütü)

Demir teke buz kayar.

(Ütü)

.....

.....

.....

.....

.....

(Toka, ..., ... paralar)

Püskül püskülledim, dize ulaşmaz,

Damla damlar, yere ulaşmaz.

(Toka, ..., ... paralar)

1535.(3319)

Kügerçen kayda görüldér? -

Tav başında görüldér.

Oçlap işken kıl arkan,

Oçı anda bornıdır.

(Çulrı, çeç tolını)

Güvercin nerede gürlüyordur?

Dağ başında gürlüyordur.

Arka arkaya burmalı kıl kement,

Ucu onda cücüklenir.

(Toka, saç örgüsü)

1536.(3320)

İké soldat bér bilbay beylegen.

(Çeçürgéc tasma)

İki asker bir kemer bağlamış.

(Kurdele kordon)

1537.(3322)

Kara urmannıñ oçların

Yéfek bélen çukladım.

(Çeçürgéc tasma)

Kara ormanın uçlarını

İpek ile püskülledim.

(Kurdele kordon)

1538.(3323)

Tamçıları yaltırıy,

Tamalımıyça kaltırıy.

(Alka)

Damlaları parlar,

Damlamadan titrer.

(Küpe)

1539.(3324)

Tamçı tama, cirge citmi,

Ѓan bilbavı bilge citmi.

(Alka hem bélezék)

Damla damlar, yere ulaşmaz,

Han kemeri bele ulaşmaz.

(Küpe ve bilezik)

1540.(3325)

Ѓan kızınıñ bilbavı

Bil buvarga citmidér.

(Bélezék)

Han kızının kemeri

Bel bağlamaya yetmezdir.

(Bilezik)

1541.(3327)

İt bükende ciz kırşavım,

Ul da bulsa özélgen.

Et kütükte metal çemberim,

Öyle de olsa ayrılmış.

(Bélezék)**1542.(3328)**

Bilbavı biléne citmi,
Koyrıgı tézéne citmi.

(Bélezék hem çulpı)**1543.(3331)**

Timér kırşav, it çilek.

(Baldak-yözék hem barmak)**1544.(3333)**

Üzé tügerek, éçé kuvıış,
Éçénde kéşé tora.

(Baldak-yözék hem barmak)**1545.(3334)**

Kéşé késeséne kulım tıktım.

(Yözék kiyü)**1546.(3335)**

Kunagımnıñ tişégéne bargagımnı tıktım.

(Yözék kiyü)

Konuğumun deliğine parmağımı tıktım.

(Yüzük takma)**1547.(3337)**

Kéçkéne eteç tavşuva.

(Tarak)**1548.(3347)**

Bézde bér kéşé bar,-
Citmés iké tésé bar,

(Bilezik)

Kemeri beline ulaşmaz,
Kuyruğu dizine ulaşmaz.

(Bilezik ve toka)

Demir çember, et kova.

(Halka-yüzük ve parmak)

Kendi yuvarlak, içi kovuk,
İçinde insan durur.

(Halka-yüzük ve parmak)

Kişi cebine elimi tıktım.

(Yüzük takma)

Küçük horoz dağ kayar.

(Tarak)

Bizde bir kişi var,-
Yetmiş iki dişi var,

Miném bélen éşé bar.

(Tarak)

1549.(3348)

Téşleré bar bész kébék,
Şop-şomadır boz kébék;
Yem'sézné matur iter,
Unbiş yeşer kız kébék.

(Tarak)

Benim ile işi var.

(Tarak)

Dişleri var biz gibi,
Dümdüzdür buz gibi;
Az güzeli güzel eder,
On beş yaşında kız gibi.

(Tarak)

1550.(3349)

Érélé-vaklı,
Dürt yañaklı.

(Ağaç tarak)

İrili ufaklı,
Dört yanaklı.

(Ağaç tarak)

1551.(3350)

Akka kızıl tama.

(İnnék-kérşen yağını)

Aka kızıl damlar.

[Allık-krem sürme (makyaj yapma)]

1552.(3351)

Bagana başına kar yavgan,
Kar östéne kan tamgan.

(İnnék-kérşen yağını)

Direk başına kar yağmış,
Kar üstüne kan damlamış.

[Allık-krem sürme (makyaj yapma)]

23. Dönya Kötü, Baylık-Yarlılık, Akça, İsep-Ĥisap

(DünyaGözetmek, Zenginlik-Fakirlik, Para, Plan-Hesap)

1553.(3354)

Aldaştıra çıtırman,
Adaştıra çıtırman,
Yul taptıra çıtırman.

(Dönya)

Çok aldatır sık orman,
Yoldan saptırır sık orman,
Yol çektirir sık orman.

(Dünya)

1554.(3355)

Bér öy bar, écé timér, tışı altın,

Éçénde yörseñ, - cılı, yatsañ - salkın;
 Elven törlé nigmet bélen sıylap-sıylap,
 Helak itép ciberedér kérgen ħ alkın.

(Dönya)

Bir ev var, içi demir, dışı altın,
 İçinde yürüsen, sıcak; yatsan, serin;
 Lohusa şerbetini türlü nimet ile ikram edip edip,
 Helak edip gönderir giren halkı.

(Dünya)

1555.(3356)

Ul nidérkém, kul timiçe bar bulgan?
 Ul nidérkém, başı bélen kön kürgen?
 Ul nidérkém, téşe bélen kiçéngen?

(Dönya, kéşe, büré)

O nedir ki, el değmeden var olmuş?
 O nedir ki, başı ile gün görmüş?
 O nedir ki, dişi ile geçinmiş?

(Dünya, kişi, kurt)

1556.(3357)

İké unikege citmi,
 Uniké utız ikége citmi.

(Dönya kötünéñ avırlığı)

İki on ikiye ulaşmaz,
 On iki otuz ikiye ulaşmaz.

(Dünya gözetmenin ağırlığı)

1557.(3358)

Hi-hi iter hikeçém,
 Kaya kitté irkeçém?

(Baylık)

Vay vay eder ...,
 Nereye gitti ...?

(Zenginlik)

1558.(3359)

Çakırsañ da kilmi,
 Kusañ da kitmi.

(Baylık hem fekıyrlék)

Çağırsan da gelmez,
 Kovsan da gitmez.

(Zenginlik ve fakirlik)

1559.(3360)

Bérsé - bér aylık,

Birisi - bir aylık,

Bérsé - saklap totsañ gömérlek.

(Baylık hem fekiyrlék)

1560.(3362)

Küzé yuk, tézé yuk,

Yörmegen ciré yuk,

Kérmegen kulı yuk.

(Akça)

1561.(3365)

Sin anı tota barasıñ,

Ul sinnen kaçā bara.

(Akça)

1562.(3372)

Yalan cirde bér tirek,

Yafıragı bik sirek.

(Kegaz' akça)

1563.(3377)

Kéçkéne géne bala

Yögérep-yögérep tuymas;

Üzé tınmas, adenné tındırmas,

Ézletüyén kuymas.

(Teñke akça)

1564.(3379)

Kéçkéne géne nel taşı,

Ĥannar, biler yuldaşı.

(Teñke akça)

1565.(3381)

Tiyén sikére,

Koyrığın tottırmıy.

Birisi - az az harcarsan ömürlük.

(Zenginlik ve fakirlik)

Gözü yok, dizi yok,

Gitmediği yeri yok,

Girmedigi eli yok.

(Para)

Sen onu tutar gidersin,

O senden kaçā gider.

(Para)

Ağaçsız yerde bir kavak,

Yaprağı pek seyrek.

(Kâğıt para)

Küçücük yavru

Koşar koşar doymaz;

Kendi dinmez, insanı dindirmez,

Aratmadan koymaz.

(Madenî para)

Küçücük ... taşı,

Hanlar, beyler yoldaşı.

(Madenî para)

Kuruş sıçrar,

Kuyruğunu tutturmaz.

(Bér tiyén akça)**1566.**(3382)

Sarı-sarı, sap-sarı,
Sığışla da tap anı.

(Altın akça)**1567.**(3383)

Belekey géne zer
Cihan cirné gizer.

(Altın akça)**1568.**(3385)

Yuka da ak,
Kéçkéne de tögerek,
Herkémge kirek.

(Kömés akça)**1569.**(3387)

Tögerek kéne ak nerse,-
Hıalık söyüyé h ak nerse.

(Kömés akça)**1570.**(3388)

Çiber kızınıñ avızı böréşken.

(Yançık)**1571.**(3389)

Bay kulında şiltırmak,
Sanap-sanap ultırmak.

(Şçét)**1572.**(3390)

Aklı bar, canı yuk.

(Bir kuruş para)

Sarı sarı, sapsarı,
Düşün de bul onu.

(Altın akçe)

Küçücük altın

Cihan yerini gezer.

(Altın akçe)

İnce ve ak,

Küçük ve yuvarlak,

Herkese gerek.

(Gümüş akçe)

Yuvarlakça ak nesne,-

Halk sevgisi hak nesne.

(Gümüş akçe)

Ey güzel kızın ağzı büzüşmüş.

(Küçük çanta)

Zengin kolunda çingırdak,

Sayıp sayıp

(Hesap)

Aklı var, canı yok.

(Ülçev)**1573.(3395)**

Altı ayak,
 İké toyak,
 Cilkesé pél,
 Urtası tél,
 Akıllı añlar,
 Aḡ mak tñlar
 Altmış altı yıl.

(Ülçev)**1574.(3404)**

İké taba talaşa,
 Bérsé: “Ménem”, - di,
 Bérsé: “Töşem”, - di;
 Télleré söyli,
 Üzleré kürmi.

(Ülçev)**1575.(3407)**

Öç ayaklı, bér kullı.

(Sıñar tabaklı ülçev)**1576.(3408)**

Kür, ḡ odaynıñ boyırığı, -
 Tübesénde koyırığı;
 Öç ayağı bar,
 Sıñar tabanı bar.

(Sıñar tabaklı ülçev)**1577.(3409)**

Bér baynıñ kırık balası,
 Her balasınıñ tuksan altı balası.

(Ölçü)

Altı ayak,
 İki toynak,
 Ensesi fil,
 Ortası dil,
 Akıllı anlar,
 Ahmak dinler,
 Altmış altı yıl.

(Ölçü)

İki tava dalaşır,
 Birisi: “Çıkarım”, der,
 Birisi: “İnerim”, der;
 Dilleri söyler,
 Kendileri görmez.

(Ölçü)

Üç ayaklı, bir elli.

(Çift tabaklı ölçü)

Gör, Hüda'nın buyruğu, -
 Tepesinde kuyruğu;
 Üç ayağı var,
 Çift tabanı var.

(Çifttabaklı ölçü)

Bir zenginin kırk çocuğu,
 Her çocuğunun doksan altı çocuğu.

[Gér (pot, kadak, mıska)]

[Ağırlık (pud⁶⁸³, 409 gramlık ağırlık ölçüsü, 4,25 gramlık ağırlık ölçüsü)]

24. Yul-Sefer, Transport Çaraları

(Yol-Sefer, Ulaştırma Vasıtaları)

1578.(3418)

Baram-baram - oçı yuk.

(Yul)

Giderim, giderim - ucu yok.

(Yol)

1579.(3420)

Abzardan çıkkán,
Bötén dönyanı uratkan.

(Yul)

Ahırdan çıkmış,
Bütün dünyayı dolaştırmış.

(Yol)

1580.(3427)

Ozın-ozın oçkalak,
Oçına-başına kém çıgar?
Çuvar-ala kigennéñ
Yomurkasın kém tabar?

(Yul, kübelek)

Uzun uzun ucalak,
Ucuna başına kim çıkar?
Ala bula giyenin
Yumurtasını kim bulur?

(Yol, kelebek)

1581.(3428)

İ ulamlı, ulamlı,
Oçna citép bulamı;
Yulda yatkan tabaknı
Alıp kitép bulamı?

(Yul, toyak ézé)

Ey,
Ucuna ulaşmak olur mu;
Yolda yatan tabağı
Alıp gitmek olur mu?

(Yol, toynak izi)

1582.(3429)

Ozın arkannı cıyalmadım,
Zur kazannı avdaralmadım.

(Yul, çokır)

Uzun kemendi toplayamadım,
Büyük kazanı yıkamadım⁶⁸⁴.

(Yol, çukur)

⁶⁸³Pud: Yaklaşık 16 kiloluk Rus ağırlık ölçüsü.

⁶⁸⁴Yıkamak, devirmek anlamında kullanılmış.

1583.(3430)

Üzé kürmese de, bütengerge kürsete,
Télséz, kolaksız bulsa da, sanarga öyrete.

(Çakrım baganası)

Kendi görmese de, başkalarına gösterir,
Dilsiz, kulaksız olsa da, saymayı öğretir.

(Kilometre direği)

1584.(3431)

Üzé sukır, kéşége yul kürsetéрге osta.

(Kompas)

Kendisi kör, kişiye yol göstermede usta.

(Pusula)

1585.(3432)

Üzé bara, uymak-uymak ézé kala.

(Tayak)

Kendi gider, dikiş dikiş izi kalır.

(Değnek)

1586.(3436)

Atlasam - atlıy,
Tuktasam - tuktıy,
Barıp kërsem, öyge söyele de tik tora.

(Tayak)

Atlasam - atlar,
Dursam - durur,
Varıp girsem, eve dayanır ve tek durur.

(Değnek)

1587.(3438)

Samarga bardı atım,
Samardan kayttı atım.
Solı birdém - aşamadı,
Su birdém - içmedé.

(Çañğı)

Samar'a vardı atım,
Samar'dan döndü atım.
Yulaf verdim - yemedi,
Su verdim - içmedi.

(Kayak)

1588.(3439)

İké teke ték iter,
Éterép ciberseñ, kiter.

(Çañğı)

İki teke dik eder,
İttirip göndersen, gider.

(Kayak)

1589.(3444)

İñ kile, ziñ kile,
İké teke tiñ kile;

En gelir, zen gelir,
İki teke denk gelir;

Bérsén-bérsé kuva kile,
Toyakları şuva kile.

(Timérayak)

1590.(3445)

Ít kazanda timér kaynıy.

(Avızlık)

1591.(3446)

Íké yakka ayırgan,
At avızın kayırgan.

(Avızlık)

1592.(3447)

Attan biyéék,
Étten tebenek.

(İyer)

1593.(3448)

Kıldan çigélgen turman,
Hakı tu biyye ⁶⁸⁵torgan.

(İyer sırması)

1594.(3449)

Utırgan cirém - uy çokır,
Baskan cirém - bay çokır,
Bér kulımda - kıptırım,
Bér kulımda - sıptırım.

(İyer, özeñgé, tézgén, kamçı)

Birisinden birisi kovar gelir,
Toynakları kayar gelir.

(Patén)

Et kazanda demir kaynar.

(Gem)

İki yana ayırmış,
At ağzını kanırmış.

(Gem)

Attan yüksek,
İtten kısa.

(Eyer)

Kıldan işlenmiş donatım,
Hakkı bayrak durmuş.

(Eyer sırması)

Oturduğum yer - ova çukur,
Bastığım yer - zengin çukur,
Bir elimde - kıptırdığım,
Bir elimde - şaplattığım.

(Eyer, üzengi, dizgin, kamçı)

⁶⁸⁵Tu biyye / Tu beyesé / bayrak. Çok eski zamanlarda kıldan işlenen bayraklar olmuştur. Türkçedeki "tu" (doğmak) sözcüğü burada "yabu" (kapatma, örtme) anlamında ifade edilmiştir. Burada bayrak ifadesini at (biye) üstüne kapatılan eşya anlamında düşünmek gerek.

1595.(3450)

Tiptém - timér,

Utırdım - uyık.

(Özeñgé, iyer)

Teptim - demir,

Oturdum - oyuk.

(Üzengi, eyer)

1596.(3451)

Gevdesénen koyrıǵı ozın.

(Kamçı)

Gövdesinden kuyruǵu uzun.

(Kamçı)

1597.(3452)

Bélegéme yılan yabıǵkan,

Koyrıǵı bélen atımnı çaga.

(Kamçı)

Bileǵime yılan yapıǵmıǵ,

Kuyruǵu ile atımı sokar.

(Kamçı)

1598.(3454)

Tiptém - tirekke méndém,

Oçtıım - ocmaǵ ka méndém.

(Atka hem tevege atlanu)

Teptim - kavaǵa çıktım,

Uçtıım - cennete çıktım.

(Ata ve deveye binme)

1599.(3458)

Dürt kolak,

Altı ayak,

İké başka bér koyrık.

(Atka atlangan késé)

Dört kulak,

Altı ayak,

İki başa bir kuyruk.

(Ata binen kişi)

1600.(3460)

Altı ayaklı, iké canlı,

İkésé de añlı,

İkésé bérge yul aldı.

(Atka atlangan késé)

Altı ayaklı, iki canlı,

İkisi de düşünceli,

İkisi birlikte yol aldı.

(Ata binen kişi)

1601.(3462)

Ul çapkanda - min basıp toram,

Ul atlaganda - min utırıp toram,

O koşarken - ben gidip dururum,

O adımlarken - ben oturup dururum,

Ul tuktaganda - min yörép toram. O dururken - ben yürüyüp dururum.

(At üstünde çabıp baru, atlatıp baru, attan töşép ceyev baru)

(At üstünde koşarak gitme, adımlatarak gitme, attan inip yaya gitme)

1602.(3463)

Attan yugarı, köçekten alaşa.

Attan yukarı, enikten at.

(İñgırçak)

(At arabası oklarını kolona bağlamaya yarayan küçük eyercik)

1603.(3464)

İñgırlı da şıñgırlı,

İngırlı da şingırlı,

Atka méense, şıldırlı.

Ata binse, şıldırlı.

(İñgırçak)

(At arabası oklarını kolona bağlamaya yarayan küçük eyercik)

1604.(3466)

İşekten söyrelép kére,

Kapıdan sürüklenip girer,

Ozın çöyge méne.

Uzun çiviye biner.

(Kamıt)

(Hamut)

1605.(3467)

Kiyérgé kaşlı, kirtékbaşlı,

Gergef kaşlı, kertik başlı,

Kil, kitérik kara-karşı.

Gel, ... kara karşı.

(Kamıt)

(Hamut)

1606.(3468)

At başında kara köyente.

At başında kara terazi.

(Duga)

(Araba okunun ucundaki koşum yayı)

1607.(3469)

Atka atlanır,

Ata biner,

Üzé utırmaz.

Kendi oturmaz.

Arbaga ménmes,

Arabaya binmez,

Ceyev yörmes.

Yayan yürümez.

(Duga)**1608.**(3470)

Tırıs-tırıs, tırıstan,

Tırıs kile urıstan.

(Duga kulçası)**1609.**(3471)

Ciz saraynıñ eçénde

Ciznem atı kэшnidér.

(Kıñgırav)**1610.**(3481)

Altın ayak kübelek,

Yomırkası tügerek.

(Kıñgırav)**1611.**(3484)

İké küçer -

Dönya kiçer.

(Arba)**1612.**(3485)

Armıy, talmıy,

At artınnan kalmıy.

(Arba)**1613.**(3486)

Bérsé: “Ceyné yaratam”, - di,

İkéncésé: “Kışnı yaratam”, - di,

Öçéncéséne ikésé de bér.

(Arba, çana, at)**(Araba okunun ucundaki koşum yayı)**

Küçük, küçük, küçük kovadan,

Küçük kova gelir Rus'tan.

(Koşum yayı ...)

Metal sarayın içinde

Eniştemin atı kişniyordur.

(Büyük çingırak)

Altın ayak kelebek,

Yumurtası yuvarlak.

(Büyük çingırak)

İki mil -

Dünya gezer.

(Araba)

Yorulmaz, usanmaz,

At ardından kalmaz.

(Araba)

Birisi: “Yazı severim”, der,

İkincisi: “Kışı severim”, der,

Üçüncüsüne ikisi de bir.

(Araba, kızak, at)

1614.(3489)

Bérsé ceyge yılıy,
Bérsé kışka yılıy,
Bérsé gomérge yılıy.

(Arba, çana, at)

Biri yaza ağlar,
Biri kışa ağlar,
Biri ömre ağlar.

(Araba, kızak, at)

1615.(3490)

İşék,
İşék östénde bişék,
Uramda yöri -
Kabırgası tişék.

(Arba hem anıñ östéndege miçke)

Kapı,
Kapı üstünde beşik,
Sokakta yürür -
Kaburgası delik.

(Araba ve onun üstündeki fıçı)

1616.(3491)

İşék,
İşék başında bişék,
Bii torgan ügézémnéñ
Kabırğa arası tişék.

(Arba hem anıñ östéndege miçke)

Kapı,
Kapı başında beşik,
Oynayıp duran öküzümün
Kabırğa arası delik.

(Araba ve onun üstündeki fıçı)

1617.(3492)

Ceyén may éçer,
Cirné-sunı kiçer,
Kışın yal iter.

(Arba küçeré)

Yazın yağ içer,
Yerini suyunu geçer,
Kışın istirahat eder.

(Araba mili)

1618.(3493)

Dürt agay yulga çıkkannar: ikésé alda, ikésé artta baralar; arttagıları aldagılarınnan
bér de kalmıylar.

(Arba tegermeçleré)

Dört köylü yola çıkmışlar: ikisi önde, ikisi arkada giderler; arkadakileri
öndekilerinden hiç geri kalmazlar.

(Araba tekerlekleri)

1619.(3498)

İgéz ulı aldan bara,
Ata-anası arttan bara,
Malayları citkézmi.

(Arba tegermeçleré)

İkiz oğlu önden gider,
Baba-anası arkadan gider,
Oğulları ulaştırmaz.

(Araba tekerlekleri)

1620.(3499)

Döbér-döbér dürtev,
Döbérçégé bişev,
İvan agay ikev,
Şaban agay şıp yalgız.

(Arba tegermeçleré, terteler, at)

Gümbür gümbür dört tane,
Gümbürtücü beş tane,
İvan köylü iki tane,
Şaban köylü şıp yalnız.

(Araba tekerlekleri, terteler, at)

1621.(3501)

Döbér-döbér dürtev,
Agay-éné ikev,
İvan agay yap-yalgız.

(Arba tegermeçleré, terteler, at)

Gümbür gümbür dört tane,
Ağabey kardeş iki tane,
İvan köylü yapayalnız.

(Araba tekerlekleri, terteler, at)

1622.(3504)

Tubır-tubır dürtev,
İmen ağaç ikev,
Mıymıldığı bérev,
Şıbagası şıp yalgız.

(Arba tegermeçleré, terteler, dilbége, at)

(Araba tekerlekleri, terteler, dizgin, at)

Ur ur dördü,
Meşe ağacı ikisi,
Mıjmıltılı biri,
... şıp yalnız.

1623.(3505)

“Na!” - diseñ, barmıy,
“Tpru!” - diseñ, tuktamıy,
Péçen salsañ, aşamıy.

(Çana)

“Deh!” - desen, gitmez,
“Çüş!” - desen, durmaz,
Ot versen, yemez.

(Kızak)

1624.(3506)

Ene kile bérev,-
 Kekré imenge térev,
 Yomiçkadan kız yasap,
 Kiyevge birgen bérev.

(Çana)

İşte gelir birisi,-
 Eğri meşeye destek,
 Yongadan kız yapıp,
 Güveye vermiş birisi.

(Kızak)**1625.(3507)**

Bér töpséz kimem bar: kış yöze de, cey tüne.

(Utın çanası)

Bir dipsiz gemim var: kış yüzer de, yaz döner.

(Odun kızağı)**1626.(3508)**

Av étém çabıp bara,
 Yantıgınnan koyaş бага.

(Utın çanası)

Av köpeğim koşup gider,
 Yanından güneş bakar.

(Odun kızağı)**1627.(3509)**

Bérsé: “Aknı yaratam”,- di,
 Bérsé: “Karanı yaratam”,- di,
 Öçénçésé: “Miña ikésé de bér”,- di.

(Çana, arba, at)

Birisi: “Akı severim”, der,
 Birisi: “Karayı severim”, der,
 Üçüncüsü: “Bana ikisi de bir”, der.

(Kızak, arba, at)**1628.(3510)**

Oçkan, di, öç karga,
 Bérsé eyte: “Kış yaḥ şı”,
 İkençésé: “Cey yaḥ şı”,
 Öçénçésé: “İkésé de bér”,- di.

(Çana, arba, at)

Uçmuş, denir, üç karga,
 Biri söyler: “Kış iyi”,
 İkincisi: “Yaz iyi”,
 Üçüncüsü: “İkisi de bir”, der.

(Kızak, arba, at)**1629.(3512)**

Arbası bar, atı yuk,

Arabası var, atı yok,

Terte-mazar zatı yuk;
Totkasına kuliñ tise,
Atını da uzıp kite.

(Avtomobil')

1630.(3513)

Dürt ayaklı,
Kara toyaklı,
Öç küzlé,
Öçésé de yaraklı,
Utırsañ alıp kite,
Köçé un atka cite.

(Avtomobil')

1631.(3515)

İké ayaklı ügéz,
Mañgayında kuş mögéz.

(Vélosipéd)

1632.(3516)

İké tegermeçlé arba,-
Atsız da alga çaba.

(Vélosipéd)

1633.(3517)

Üzé atta bara,
Üzé atlap bara.

(Vélosipédta baru)

1634.(3521)

Heyran anıñ yürüyé,
Bik ıraktan kilüyé,
Ay-hay, anıñ kэшnevé,
Ayagında timéré,

Terte filan şeyi yok;
Sapına elin değse,
Atı da geçip gider.

(Otomobil)

Dört ayaklı,

Kara toynaklı,

Üç gözlü,

Üçü de işe yarar,

Otursan alıp gider,

Gücü on ata ulaşır.

(Otomobil)

İki ayaklı öküz,

Alnında çift boynuz.

(Bisiklet)

İki tekerlekli araba,-

Atsız da ileriye koşar.

(Bisiklet)

Kendi atta gider,

Kendi adımlayıp gider.

(Bisiklette gitme)

Hayran onun yürümesi,

Pek ıraktan gelmesi,

Ay hay, onun kişnemesi,

Ayağında demiri,

Tamagında küméré,
Cirné yarıp kilüyé.
(Parovoz, poyézd)

1635.(3523)

İké par at ciktéler,
Utırdılar, kittéler.
(Parovoz, poyézd)

1636.(3525)

Kara kazannı küteralmadım,
Timér dilbégené cıyalmadım.
(Parovoz, rél'slar)

1637.(3526)

Kılga asılına,
Timérge tayana,
Utırtıp çaba
Téleseñ kaya.
(Tramvay)

1638.(3527)

Sukır döye suda yöze.
(Köyme)

1639.(3531)

Ene bara üzé,
Kürénmidér ézé,
Hodaynıñ kodreté,
Ademnėñ devleté.
(Köyme)

1640.(3533)

Canlı méne cansızga,

Damağında kömürü,
Yeri yarıp gelmesi.
(Lokomotif, tren)

İki çift at koştular,
Oturdular, gittiler.
(Lokomotif, tren)

Kara kazanı kaldıramadım,
Demir dizgini toplayamadım.
(Lokomotif, raylar)

Kıla asılınır,
Demire dayanır,
Oturtup koşar
Nereye dilersen.
(Tramvay)

Kör deve suda yüzer.
(Kayık)

İşte gider kendi,
Görünmezdir izi,
Hüda'nın kudreti,
İnsanın devleti.
(Kayık)

Canlı biner cansıza,

Cansız kite yulsızga.

(Köyme, diñgéz)

1641.(3534)

Ağaçtır açkıçı,

Sudur yozagı;

Av korıldı,

Avçı totıldı.

(Köyme, diñgéz)

1642.(3538)

Kitse - ézé yuk,

Kisse - kanı yuk.

(Köyme, işkek işü)

1643.(3540)

Tégem-tégem, cöyé yuk.

(Köyme, işkek işü)

1644.(3541)

Cil öre - üzé bara.

(Cilkenlé köyme)

1645.(3542)

Ağaçtan atı,

Taştan katı,

Ademnéñ minneté,

Ĥodaynıñ kodreté.

(Paroĥ od)

1646.(3549)

Balık tügél - suda yöze,

Tuktavsız tötén börke,

Éçéne kérép utırsañ,

Cansız gider yolsuza.

(Kayık, deniz)

Ağaçtır anahtarı,

Sudur kilidi;

Av kuruldu,

Avcı tutuldu.

(Kayık, deniz)

Gitse - izi yok,

Kesse - kanı yok.

(Kayık, kürek çekme)

Dikerim dikerim dikiş izi yok.

(Kayık, kürek çekme)

Yel üfürür - kendisi gider.

(Yelkenli kayık)

Ağaçtan atı,

Taştan katı,

İnsanın minneti,

Hüda'nın kudreti.

(Vapur)

Balık değil - suda yüzer,

Durmaksızın duman püskürtür,

İçine girip otursan,

Su buylap alıp kite.

(Paroĥ od)

1647.(3550)

Üzén sorasañ, il tügél,

Utırgan ciré cir tügél.

(Korab)

1648.(3551)

Ene bara arıp,

Kükregéne cil kagıp,

Timér anıñ yöregé,

Diñgéz anıñ köregé.

(Korab)

1649.(3552)

Kirek çakta taşlıylar,

Kirekmegende alalar.

(Yakor')

1650.(3557)

Koş ta tügél, at ta tügél,

Üzé oça, yök taşıy.

(Samolyot)

1651.(3560)

Tavişlana - cil tügél,

Kanatı bar - koş tügél,

Havada oça,

Bolıtlar koça.

(Samolyot)

1652.(3562)

Kéşélemné oçırta,

Su boyunca alıp gider.

(Vapur)

Kendisini sorarsan, il değıl,

Oturduğı yer yer değıl.

(Büyük gemi)

İşte gider yorulup,

Göğsünde yel dövüp,

Demir onun yüreğı,

Deniz onun küreğı.

(Büyük gemi)

Gerektiğı zamanda atarlar,

Gerekmediğinde alırlar.

(Lenger)

Kuş da değıl, at da değıl,

Kendi uçar, yük taşıy.

(Uçak)

Seslenir - yel değıl,

Kanadı var - kuş değıl,

Havada uçar,

Bulutları kucaklar.

(Uçak)

Kişileri uçurtur,

Üzé koşka oĥ şamıy;
Zontik kébék ceyélse de,
Cil-yañğırdan saklamıy.

(Paraşyut)

Kendi kuşa benzemez;
Şemsiye gibi açılsa da,
Yel yağmurdan korumaz.

(Paraşüt)

1653.(3563)

Baş oçımda çatırım,
Oçtım altı çakırım,
Oçıp töşkeç kaytırım.

(Paraşyut)

Baş ucumda çadırım,
Uçtum altı ...,
Uçup inince dönerim.

(Paraşüt)

25. Edebiyat, Uku-Yazu, Hat-Heberleşü

(Edebiyat, Okuma-Yazma, Mektup-Haberleşme)

1654.(3564)

Eytérmén - minnen kiter,
Tıñlamasañ - sinnen kiter.

(Süz)

Söylerim - benden gider,
Dinlemezsen - senden gider.

(Söz)

1655.(3565)

Bér ıgarıp ciberseñ, niĥ etlé çakırsañ da kiré kaytmıy.

(Süz)

Bir ıkarıp göndersen, kaç çağırsan da geri dönmez.

(Söz)

1656.(3566)

Sörmegen cirde tumagan kuyan balası.

(Yalğan süz)

Kazılmamış yerde doğmayan tavşan yavrusu.

(Yalan söz)

1657.(3567)

Utız téşten ıkkkan - utız ademge ceyéle.

Otuz dişten ıkan - otuz insana dağılır.

(Mekal)**1658.**(3568)

Küñélsézge - yuvaniç,

Küñéllége - kuvaniç.

(Cır)**1659.**(3569)

İşettém bér çın yalğan,

Ata-babadan kalğan,

Şundıy kızık ul yalğan -

Töbén bélmisén aldan,

Min söylesem, sin işan,

İşanmasañ, üzéñ kargan.

(Ekiyet)**1660.**(3570)

Monı miña söyledé Aldar,

Eger siña oçrasa,

Ul siné de aldar;

Bolar barsı da yalğan,

Yalğan bulsa da,

Ak kegaz'ge yazılğan.

(Ekiyet)**1661.**(3571)

Akılığa eyttém,-

Uyladı da bédé;

Akılsızga eyttém,-

Tiñladı da köldé.

(Tabışmak)**1662.**(3574)

Yugaltkan eybéréñ tügél,-

(Atasözü)

Dertliye - teselli,

Neşeliye - kıvanç.

(Türkü)

İşittim bir gerçek yalan,

Baba-dededen kalan,

Öyle ilginç o yalan -

Esasını bilmesen önceden,

Ben söylersem, sen inan,

İnanmasan, kendin beddua et.

(Masal)

Bunu bana söyledi yalancı,

Eğer sana rastlarsa,

O seni de aldatır,

Bunların hepsi de yalan,

Yalan olsa da,

Ak kâğıda yazılmış.

(Masal)

Akıllıya söyledim,-

Düşündü de bildi;

Akılsıza söyledim,-

Dinledi de güldü.

(Bilmece)

Kaybettiğin eşyan değil,-

Ézlemiçe tapmıysin.

(Tabışmak)

1663.(3575)

Canı yuk, üzé kırık törlé tél béle.

(Kalem)

1664.(3576)

Üzé bér karış,

Télé méñ karış.

(Kalem)

1665.(3586)

Kaz kanatı boyrık bire.

(Kavriy kale)

1666.(3588)

Ala kazlar, kargalar,

Kar östéne yurgalar;

Avızı bér, télé iké,

Ul ni bulır, mullalar?

(Kavriy kale)

1667.(3592)

Ozındır, kamiştır, karıştır başı,

Kéredér, çıgadır, agadır yeşé.

(Kamış kalem)

1668.(3593)

Béryulı éçem,

Tamçıláp birem.

(Avtoruçka)

Aramadan bulamazsın.

(Bilmece)

Canı yok, kendi kırık türlü dil bilir.

(Kalem)

Kendi bir karış,

Dili bin karış.

(Kalem)

Kaz kanadı emir verir.

(Kuş teleğinden kalem)

Ala kazlar, kargalar,

Kar üstünde yorgalar;

Ağzı bir, dili iki,

O ne olur, mollalar?

(Kuş teleğinden kalem)

Uzundur, kamiştır, karıştır başı,

Girerdir, çıkardır, akardır gözyaşı.

(Kamış kalem)

Birden içerim,

Damla damla veririm.

(Tükenmez kalem)

1669.(3594)

Ak kazım pıyala koyıdan su éçe.

(Kalem hem kara)

Ak kazım cam kuyudan su içer.

(Kalem ve mürekkep)

1670.(3595)

Néçke billé ak tana

Tonık külden su ala.

(Kalem hem kara)

İnce belli ak dana

Donuk gölden su alır.

(Kalem ve mürekkep)

1671.(3596)

Sabanım ak cir söre.

(Kalem, yazı)

Sabanım ak yer sürer.

(Kalem, yazı)

1672.(3597)

Aldan tayak yögére,

Arttan yılan yögére.

(Kalem, yazı)

Önden değnek koşar,

Arkadan yılan koşar.

(Kalem, yazı)

1673.(3598)

Méne tabışmak, uylap kara:

Suvı temséz, yözé kara,

Çilegennéñ töbé yuk,

Faydasınıñ çigé yuk.

(Kara hem kara savıtı)

İşte bilmece, düşünüp bak:

Suyu tatsız, yüzü kara,

Kovasının dibi yok,

Faydasının sınırı yok.

(Mürekkep ve hokka)

1674.(3599)

Yomak eytem - yiyép kara:

Umaç yasadı kap-kara,

Üzé éçedér bér çara,

İneséne kaldıra bér kaşık.

[Kara savıtı, kara, kalem (?)]

Bilmece söylerim - yiyip bak:

Ovmaç yaptı kapkara,

Kendi içer bir büyük ağaç tabak,

Annesine bırakır bir kaşık.

[Hokka, mürekkep, kalem (?)]

1675.(3600)

Ul nedérkém, zerre-zerre kyan irér,

O nedir ki,zerre zerre cevher kuyusu olur

Zerre töĥ mé mivesé çendan irér;
 Avızı bér, télé iké, canı yuk,
 Anı bélmi küp kéşé ĥ eyran irér.
[Kara savıtı, kara, kalem (?)]

Zerre tohum meyvesi pek çok olur;
 Ağzı bir, dili iki, canı yok,
 Onu bilmez çok kişi hayran olur.
[Hokka, mürekkep, kalem (?)]

1676.(3601)

Boĥ aradan kilgen pél,
 Urtasında tasma tél.
 Canlıdan cansız tuvar,
 Ul ni bulır, anı bél.
(Kara savıtı, kalem, yazı)

Buhara'dan gelen fil,
 Ortasında dilbaz.
 Canlıdan cansız doğar,
 O ne olur, onu bil.
(Hokka, kalem, yazı)

1677.(3602)

Tiren kodık,
 Timér korık,
 Bire boyırık.
(Kara savıtı, kalem, yazı)

Derin havan,
 Demir sırık
 Verir buyruk.
(Hokka, kalem, yazı)

1678.(3604)

Aş aşamas,
 Kara su éçer,
 Dönyada koş kébék oçar,
 Küñéllerge nur çéçer.
(Yazu)

Yemek yemez,
 Kara su içér,
 Dünyada kuş gibi uçar,
 Gönüllere nur saçar.
(Yazı)

1679.(3606)

Cir östénde küp kéşéler kar östéne kara solı çéçeler.
(Yazu)

Yer üstünde çok kişiler kar üstüne kara yulaf saçarlar.
(Yazı)

1680.(3607)

Ak kar östéne sarı solı çéçtém.

Ak kar üstüne sarı yulaf saçtım.

(Zegfran kara ⁶⁸⁶bélen yazu)

(Safran mürekkep ile yazı)

1681.(3609)

Bişev çeçe, bérev cıya.

(Yazu, uku)

Beşi saçar, biri toplar,

(Yazma, okuma)

1682.(3610)

Kul bélen çeçesêñ,

Küz bélen cıyasın.

(Yazu, uku)

El ile saçarsın,

Göz ile toplarsın.

(Yazma, okuma)

1683.(3614)

Ak cir, kara tarı,

Kém çeçse, şul urır.

(Kegaz', yazu, uku)

Ak yer, kara darı,

Kim saçarsa, o biçer.

(Kâğıt, yazma, okuma)

1684.(3616)

Tufragı ak,

Orlıgı kara;

Meñ müt çeçe,

Eñ met cıya.

(Kegaz', yazu, uku)

Toprağı ak,

Tohumu kara;

Mahmut saçar,

Ahmet toplar.

(Kâğıt, yazma, okuma)

1685.(3618)

Ağaç tügél - yafraklı,

Tun tügél - tégélgen.

(Kitap)

Ağaç değil - yapraklı,

Kürk değil - dikilmiş.

(Kitap)

1686.(3621)

Télé yuk - üzé añlata.

(Kitap)

Dili yok - kendisi anlatır.

(Kitap)

⁶⁸⁶ Zeffran kara (Safran mürekkep): Safran bitkisi tozundan yapılan kırmızımtrak-sarı renkteki mürekkep. Çok evvelki zamanda yazıda geniş kullanılmış.

1687.(3626)

Ozın-ozın, ozın yul,-
Oçına-başına kém çıgar?
Kar östénnen yul kitken,-,
Kara susar kém tabar?

(Kitap)

Uzun uzun, uzun yol,-
Ucuna başına kim çıkar?
Kar üstünden yol gitmiş,-
Kara sansar kim bulur?

(Kitap)

1688.(3633)

Kabat-kabat,
Bér košta öç yöz altmış biş kanat,
Min toram anı sanap,
Kön de kimi bér kanat.

(KaléNDAR')

Birçok defa,
Bir kušta üç yüz altmış beş kanat,
Ben dururum onu sayıp,
Günde azalır bir kanat.

(Takvim)

1689.(3634)

Bité ak, küzé kara,
Beyremnerde kızara.

(KaléNDAR')

Yüzü ak, gözü kara,
Bayramlarda kızarır.

(Takvim)

1690.(3635)

Akçasız kéreséñ,
Hazine alıp çıgasın.

(Mektep)

Parasız girersin,
Hazine alıp çıkarsın.

(Mektep)

1691.(3636)

Bér baylık bar - yanmıy,
Karak ta urlıy almıy,
Töşép te yugalmıy.

(Bélém)

Bir zenginlik var - yanmaz,
Hırsız da çalamaz,
Düşüp de kaybolmaz.

(Bilim)

1692.(3638)

Akıllı çeçe barır,
Akılsız cıya barır.

(Bélém)

Akıllı saçar gider,
Akılsız toplar gider.

(Bilim)

1693.(3639)

Kara kır buylap ak kuyan çaba.

(Kara takta, akbur)

Kara kır boyunca ak tavşan koşar.

(Kara tahta, tebeşir)

1694.(3640)

Şehirler bar, öyler yuk,

Diñgézler bar, sular yuk,

Kırlarda ni ülen-çüp,

Dalasında komı yuk.

(Géografiye kartası)

Şehirler var, evler yok,

Denizler var, sular yok,

Kırlarda ne ot-çöp,

Bozkırında kumu yok.

(Coğrafya haritası)

1695.(3644)

Şehirler - yortsız,

Diñgézler - susız.

(Géografiye kartası)

Şehirler - evsiz,

Denizler - susuz.

(Coğrafya haritası)

1696.(3646)

Babay bürégé yöz yamav.

(Globus)

Dede başlığı yüz yama.

(Yerküre)

1697.(3647)

Eylenép çıksa, şar yasıy.

(Tsirkül)

Dönüp çıksa, yuvarlak yapar

(Pergel)

1698.(3648)

Ak cir açtım,

Kara boday çeçtém,

Canıy bélen söyleştém.

(Hat)

Ak yer açtım,

Karabuğday saçtım,

Sevdiğimle söyleştım.

(Mektup)

1699.(3655)

Urmanga bargan bérev,

Utın kixsen bérev,

Yomiçkadan kız yasap,

Ormana gitmiş biri,

Odun kesmiş biri,

Yongadan kız yapıp,

Kiyevge birgen bérev.

(Ĥat)

1700.(3657)

Urman,
Urman éçénde Gölzebire soltan,
Gölzebire soltanniñ,
İşégéne piçet sukkan.

(Surguçlı ĥat)

1701.(3658)

Alzebire soltan,
Gölzebire soltan,
Gölzebire soltanniñ
İşégéne möhér sukkan.

(Surguçlı ĥat)

1702.(3659)

Élék yana, péşére,
Soñınnan bar sérné yeşére.

(Surguç)

1703.(3660)

Ul nidérkém, al bulır,
Al irénnen bal bulır,
Kulım suzsam almaga,
Kulım tulı kan bulır.

(Surguç)

1704.(3661)

Ağaç di atı,
Timér di zatı,
Éçénde bar di ĥ atı.

(Télégramma)

Güveye vermiş biri.

(Mektup)

Orman,
Orman içinde Gülzebire Sultan,
Gülzebire Sultan'nın,
Kapısına mühür basmış.

(Mühürlü mektup)

Alzebire Sultan,
Gülzebire Sultan,
Gülzebire Sultan'ın
Kapısına mühür basmış.

(Mühürlü mektup)

Önce yanar, pişirir,
Sonra bütün sırrı gizler.

(Mühür)

O nedir ki, al olur,
Al dudaktan bal olur,
Elim uzatsam almaya,
Elim dolu kan olur.

(Mühür)

Ağaç der adı,
Demir der kökü,
İçinde var der mektubu.

(Telgraf)

1705.(3662)

Olı yulniñ çatında
Vay-vay ağaç utıra,
Yafrak atmıy botagı,
Ükrép cılap utıra
(Télégramm baganası)

Büyük yolun çatında
Vay vay ağaç oturur,
Yaprak vermez budağı,
Bögürüp ağlayıp oturur.
(Telgraf direği)

1706.(3663)

Dalada torgan ku ağaç
Yafrak yarsa - yaramas,
Kılıç çapsañ - kanamas;
Bér botagın karasañ,-
Pétérbur bélen çamalaş;
Bér botagın karasañ,-
Kazan bélen aralaş.
(Télégramm baganası)

Bozkırda duran kurumuş ağaç
Yaprak çıksa - yeşeremez,
Kılıç vursan - kanamaz;
Bir budağını baksan,-
Petersburg ile yakınlaş;
Bir budağını baksan,-
Kazan ile aralaş.
(Telgraf direği)

1707.(3664)

Üzé monda utıra,
Süzne tégende tutıra.
(Téléfon)

Kendi burada oturur.
Sözünü ötede doldurur.
(Telefon)

1708.(3665)

Söylep bire tél bélen,
Süzé kite yul bélen,-
Yulı ağaç başında.
(Téléfon)

Söyleyiverir dil ile,
Sözü gider yol ile,-
Yolu ağaç başında.
(Telefon)

1709.(3666)

Kolagı yuk - işete,
Avızı yuk - söyli.
(Téléfon hem radio)

Kulağı yok - işitir,
Ağzı yok - söyler.
(Telefon ve radyo)

26. Muzika Koralları, Radio, Tlevizor

(Mzik Aletleri, Radyo, Televizyon Alıcısı)

1710.(3667)

Avızı bar - tl yuk,
Tavışı bar - sz yuk.

(Kuray)

Ağzı var - dili yok,
Sesi var - sz yok.

(Kaval)

1711.(3668)

Ayagın-başın kistm,
Korsagın tiştm,
ene rdm,
Moñayganın krdm.

(Kuray)

Ayağını başını kestim,
Karnını deştm,
ine frdm,
Bunaldığını grdm.

(Kaval)

1712.(3669)

Urmanda kistm,
n-bavırın uydım,
Kabırgasın ik tiştm,
Ebi kyn iştttm.

(reñg kuray)

Ormanda kestim,
ini bağrını oyduım,
Kaburgasını iki deştm,
Nine hasretlik duydum.

(Aka ağatan kaval)

1713.(3670)

Dır-dır, dır imen,
Nik dırıldıı bu imen,
Elle bizgek totamı?

(Aga kubız)

Gr gr, gr meşe,
Niin grlr bu meşe,
Yoksa sıtma mı tutar?

(Ağa kopuz)

1714.(3671)

Kekr cede kir sikre.

(Timr kubız)

Eğri lades geri sırr.

(Demir kopuz)

1715.(3672)

Br taktanı uyarlar,
ene megne kuyarlar,

Bir tahtayı oyarlar,
ine mana koyarlar.

Megne yalğan söylese,
Kolagınnan borırlar.

(Dumbra)

1716.(3675)

Kolagı - kolagınñ karşında,
Éçegé - korsagınñ tışında,
Üzé bér köle de bér cılıy.

(Dumbra)

1717.(3676)

Balam, balan ballıdır,
Balan suvı kaynıyır,
Uniké ağaç uynıyır,
Ülem di-di cılıyır.

(Skripka)

1718.(3678)

Ozın ağaç yıgıldı,-
Oçı miném kulımda;
Savıskan sayrıyır,-
Çeçé miném kulımda.

(Skripka)

1719.(3683)

Canı yuk, kanı yuk, üzé cılıy.

(Garmun)

1720.(3687)

Tené cıyırçıklı, küzé yuk,
Üzé téllé, lekin süzé yuk;
Barmağı küp te, az da,

Mana yalan söylese,
Kulağından bururlar.

(Dombra)

Kulağı - kulağının karşında,
Bağırsağı - karnının dışında,
Kendi bir güler de bir ağlar.

(Dombra)

Yavrum, kartopu ⁶⁸⁷ballıdır,
Kartopu suyu kaynıyır,
On iki ağaç oynuyır,
Ölürüm diye diye ağlıyır.

(Keman)

Uzun ağaç yıkıldı,-
Ucu benim elimde;
Saksağan ötüyör,-
Saçı benim elimde.

(Keman)

Canı yok, kanı yok, kendisi ağlar.

(Akordeon)

Teni kırışıklı, gözü yok,
Kendi dilli, lakin sözü yok;
Parmağı çok da, az da,

⁶⁸⁷Kartopu bitkisi.

Kızıga aña yeş te, kart ta,
Yégét te, kız da.

(Garmun)

1721.(3688)

Canlı cansızın kıynıy,
Cansız kıkırıp cılıy.

(Baraban)

1722.(3689)

Éçé bup-buş,
Tavışı dönyaga sıymıy.

(Baraban)

1723.(3691)

Avızı yuk - kıkıra,
Télé yuk - çakıra.

(Bırgı)

1724.(3692)

Üzé cırlıy - késésé yuk.

(Patéfon)

1725.(3693)

Bik çiber kız Melike,
Totkan kara telinke, -
Östé tulı sır iken,
Éçé tulı cır iken.

(Patéfon)

1726.(3694)

Tügerék min, sırlı min,
Uynıyımın da cırlıyımın.

(Patéfon telinkesé)

İlginçtir o genç de, yaşlı da,
Yiğit de, kız da.

(Akordeon)

Canlı cansız şiddetli döver,
Cansız bağırip çağırarak ağlar.

(Davul)

İçi bomboş,
Sesi dünyaya sığmaz.

(Davul)

Ağzı yok - bağırir,
Dili yok - çağırır.

(Boru)

Kendi şarkı söyler - kişisi yok.

(Gramofon)

Pek güzel kız Melike,
Tuttuğu kara çanak,-
Üstü dolu çizgi imiş,
İçi dolu şarkı imiş.

(Gramofon)

Yuvaklak ben, çizgili ben,
Oynarım ve şarkı söylerim.

(Gramofon çanağı)

1727.(3695)

Popugay tgl - canı yuk,
Eytken szn kabatlıy.

(Magnitofon)

Papağan değil - canı yok,
Söylediğin sözü tekrarlar.

(Teyp)

1728.(3696)

Kkne güne y,
 tulı köy.

(Radioalgı)

Küçücük ev,
i dolu beste.

(Radyo alıcısı)

1729.(3697)

Avızı yuk - cırlıy,
Kulı yuk - garmun uynıy.

(Radioalgı)

Ağzı yok - Şarkı söyler,
Eli yok - akordeon oynar.

(Radyo alıcısı)

1730.(3703)

Br pıyala nde mn kŐ.

(Tlevizor)

Bir cam içinde bin kişi.

(Televizyon alıcısı)

1731.(3704)

Br közgege dnya sıygan.

(Tlevizor)

Bir aynaya dnya sığmış.

(Televizyon alıcısı)

1732.(3706)

Ak aşyavlık yaptık,
ne baktık,
Br segatte kışın da taptık, yazın da taptık.

(kran)

Ak sofra örtüsü örttük,
ine baktık,
Bir saatte kıŐını da bulduk, ilkbaharını da bulduk.

(Ekran)

27. Sugaş Koralları (Savaş Silahları)**1733.(3707)**

Kiyérep torgan nisé iken?

Oçıp kitken nisé iken?

Barıp tigen nisé iken?

Kan çığargan nisé iken?

(Ceye, uk)

Gerip duran nesi imiş?

Uçup giden nesi imiş?

Gidip degen nesi imiş?

Kan çıkaran nesi imiş?

(Yay, ok)**1734.(3708)**

Ul nedérkém: başı ayır, tögé bar,

Başı üzre ak timérdén bürké bar,

Eger Alladan ferman bulsa,

Can alırga irké bar.

(Uk)

O nedir ki: başı ayır, tüyü var,

Başı üzre ak demirden bürkü var,

Eğer Allah'tan ferman olsa,

Can almaya gücü var.

(Ok)**1735.(3713)**

Suda balık yartısı,-

Yartısının yartısı;

Urmandagı ağacını

Yartısının yartısı;

Oçar koşını yartısı,-

Yartısının yartısı.

(Uk)

Suda balık yarısı,-

Yarisinin yarısı;

Ormandaki ağacın

Yarisinin yarısı;

Uçan kuşun yarısı,-

Yarisinin yarısı.

(Ok)**1736.(3716)**

Ozın-ozın, oçlıdır,

Oçlı timér başlıdır.

(Söngé)

Uzun uzun, uçludur,

Uçlu demir başlıdır.

(Süngü)**1737.(3717)**

Bér ağaçım bar - yafraksız, botaksız;

Aña karşı çıkkın - kulsız, ayaksız.

(Söngé)

Bir ağacım var - yapraksız, budaksız;

Ona karşı çıkan - elsiz, ayaksız.

(Süngü)

1738.(3718)

Yomrı baş,
Canga kas.

(Çukmar)

Yuvarlak baş,
Cana kast.

(Gürz)

1739.(3720)

Artında atañ başı.

(Çukmar)

Ardında babanın başı.

(Gürz)

1740.(3721)

Ceye diseñ, ağaç tügél,
Urak diseñ, timér tügél,
Ayga oñ şaş, canga kas.

(Kılıç)

Yay desen, ağaç değıl,
Orak desen, demir değıl,
Aya benzer, cana kast.

(Kılıç)

1741.(3725)

Üzé öyde,
Urını çöyde,
Alsañ - yaltıry,
Taksañ - şaltıry.

(Kılıç)

Kendi evde,
Yeri çivide,
Alsan - parlar,
Taksan- çingırdar.

(Kılıç)

1742.(3726)

Çéldér-çéldér çélektin,
Çéldért ite bélektin.

(Borav)

Çıldır çıldır ...,
Çıldır eder

(Burgu)

1743.(3727)

Kérsem bér öyge -
Ügéz sıyrığı çöyde.

(Mıltık)

Girsem bir eve -
Öküzün kaval kemiği yönü çivide.

(Tüfek)

1744.(3731)

Bér kansız malay

Bir kansız oğlan

Bigé de yarıy,
 Hanga da yarıy,
 Üzé géł kan yalıy.
(Mıltık)

1745.(3732)

Agaç agay yırakka tökére.
[Mıltık, pulya (yadre)]

1746.(3739)

Yartısı - ağaç yartısı,
 Yartısı - timér yartısı,
 Yartısınıñ yartısı -
 Kanatlı koş yartısı.
[Mıltık, pulya (Yadre)]

1747.(3748)

Astında bélek bula,
 Kabırgasında iyek bula,
 Östénde küz bula,
 Üzé töz bula.
(Mıltık tözev)

1748.(3749)

Tav görs itté -
 Tana örékté,
 Yılgadağı yılkı örékté,
 Yılışıp kilgen büre örékté.
(Mıltık atu)

1749.(3750)

Kük köyentem kükredé,
 Bötén h alık tétredé.
(Mıltık atu)

Beye de yarar,
 Hana da yarar,
 Kendisi her vakit kan yalar.
(Tüfek)

Ağaç ağabey uzağa tükürür.
[Tüfek, mermi (kurşun)]

Yarısı - ağaç yarısı,
 Yarısı - demir yarısı,
 Yarısının yarısı -
 Kanatlı kuş yarısı.
[Tüfek, mermi (Kurşun)]

Altında bilek olur,
 Kaburgasında çene olur,
 Üstünde göz olur,
 Kendisi düz olur.
(Tüfek nişanı)

Dağ güm güm etti,-
 Dana ürktü,
 İrmaktaki yılkı ürktü,
 Yakınlaşıp gelen kurt ürktü.
(Tüfek atma)

Gök terazim kükredi,
 Bütün halk titredi.
(Tüfek atma)

1750.(3754)

Kéçkéne géne bökéré,
Yırak cirge tökérde.

(Nagan, altatar)

Küçüçük kambur,
Uzak yere tükürdü.

(Toplu tabanca, tabanca)

1751.(3757)

Altı yégét yulga çıkkán,
Altısı da pehlévan;
Altı suktım, altı tiptém,
Uñ biténnen çıktı kan.

(Nagan, altatar)

Altı yiğit yola çıkmış,
Altısı da pehlivan;
Altı vurdum, altı teptim,
Sağ yüzünden çıktı kan.

(Toplu tabanca, tabanca)

1752.(3758)

İrten uyımda,
Köndéz muyında,
Tönle kuyında.

(Avtomat)

Sabahleyin oyukta,
Gündüz boyunda,
Geceleyin koyunda.

(Makineli tüfek)

1753.(3759)

Çöyérép ora kötüné,
Kostırıp adem üténé;
Karınına ut törtseñ,
Kükke çıgar töténé.

(Tup, puşka)

Çevirip vurur sürüyü,
Kusturup insan ödünü;
Karnına ateş dürtsen,
Göge çıkar dumanı.

(Top)

1754.(3764)

Aşaganı timér, tökérgené ut,
Annan doşmanga tıngı yuk.

(Tup, puşka)

Yediği demir, tükürdüğü ateş,
Ondan düşmana rahat yok.

(Top)

1755.(3766)

Bér mögri,
Mögezén kükke téri.

(Zénitka)

Bir böğürür,
Boynuzu göge direnir.

(En yükseğe atan silah)

1756.(3767)

Ayaksız-kulsız,
Urman-sular kiçer,
Doşman kilép çıkısa,
Ayak-kulın kiser.

(Tank)

Ayaksız elsiz,
Orman sular aşar,
Düşman gelip çıkısa,
Ayağını elini keser.

(Tank)

1757.(3768)

Agydélneň iremende,
Padişanıň çiremende
Uniké meň kaz uynıy.

(Soldat uymı)

Ak İdil'in ireminde,
Padişahın çimeninde
On iki bin kaz oynar.

(Asker oyunu)

1758.(3769)

Şav-şav, şav kamış,
Şav kamışınıň arasında
Altın başlı bér kamış.

(Soldatlar hem général)

Baştan başa, baştan başa kamış,
Baştan başa kamışın arasında
Altın başlı bir kamış.

(Asker ve general)

28. Din, Mif, Ruĥ anilar (Din, Mit, Ruhaniler)

1759.(3770)

Artta da yuk, alda da yuk,
Cirde de yuk, kükte de yuk,
Uñda da yuk, sulda da yuk -
Bér cirde de yuk.

(Alla)

Arkada da yok, önde de yok,
Yerde de yok, gökte de yok,
Sağda da yok, solda da yok -
Bir yerde de yok.

(Allah)

1760.(3771)

Kém üzéne tiň tapmıy?

(Alla)

Kim kendine denk bulmaz?

(Allah)

1761.(3772)

Tumadı, üldé.

(Adem peygamber)

Doğmadı, öldü.

(Adem peygamber)

1762.(3773)

Bar iken, di, dönyada bér baytirik,
 Gevherden dürt botagı aña térek;
 Tabışmagım uyla da tap, uyna da tap,
 Monı tapkan kэшéneñ akılı zirek.

Var imiş, denir, dünyada bir baytirik⁶⁸⁸,
 Cevherden dört budağı ona direk;
 Bilmecemi düşün de bul, oyna da bul,
 Bunu bulan kişinin akılı keskin.

(Möñ emmet peygamber, anıñ dürt yuldaşı)

(Muhammet peygamber, onun dört yoldaşı)

1763.(3774)

Altın bélen uralgan,
 Kömés bélen çornalğan,
 Küp illerde yöreğen,
 Küp kэшége timegen.

(Kor'en)

Altın ile sarılmış,
 Gümüş ile sarınmış,
 Çok memleketlerde dolaşmış,
 Çok kişiye nasip olmamış.

(Kur'an)

1764.(3775)

Sürede - “mim”séz,
 Mivede - gölséz.

(Kevser süresé hem incir ciméşé)

Surede - “mim”siz,
 Meyvede - gülsüz.

(Kevser suresi ve incir yemişi)

1765.(3777)

Bézneñ artta tireki bar,
 Ul tirekneñ utız botagı bar;
 Utız botagın tota kalsañ,
 Eñ irette ocmañ i bar.

(Uraza)

Bizim arkada kavağı var,
 O kavağın otuz budağı var;
 Otuz budağı tutuversen,
 Ahirette cenneti var.

(Oruç)

1766.(3778)

Ramazan ayında bér canvar kileçek,
 Ozınlığı utız arşın,
 Kiñlégé dürt arşın bulaçak:
 Köndéz rus aşayaçak,-

Ramazan ayında bir canavar gelecek,
 Uzunluğu otuz arşın,
 Genişliği dört arşın olacak:
 Gündüz Rus yiyecek,-

⁶⁸⁸ Baytirik: Kökü yedi kat derinlerde, başı yedi kat gökte olan ağaç.

Kiç tatar aşayaçak,-
Ul canvarniñ isémé niçék?

(Uraza)

1767.(3780)

Hualla hi, hualla hi,
Yılına utız kükey sala,
Barı iké balalıy.

(Uraza ayı, uraza hem kobran beyremneré)

(Oruç ayı, Oruç ve Kurban Bayramları)

1768.(3781)

Bar, iméş, di, biş ciméş,
İkésé - tön yözé kürméş,
Öçésé - kön yözé kürméş.

(Biş vakıt namaz)

1769.(3782)

Comga köné kön degél,
Mulla mösélman degél,
Herkém mullanı mösélman dise,
Ul da mösélman degél.

(Süz uynatu)

1770.(3785)

Biyék-biyék, diyérler,
Biyék saray, diyérler,
Biyék saray éçlerénde
Gölzegfran, diyérler,
Anı bélgen késéler
İl devası, diyérler.

(Meçét)

Akşam Tatar yiyecek,-
O canavarın ismi nasıl?

(Oruç)

Hu Allah vay, hu Allah vay,
Yılına otuz yumurta salar,
Hepsi iki yavrulu.

Var, âdeta, denir, beş yemiş,
İkisi - gece yüzü gören,
Üçü - gün yüzü gören.

(Beş vakit namaz)

Cuma günü gün değil,
İmam Müslüman değil,
Her kim imamı Müslüman dese,
O da Müslüman değil.

(Söz oynatma)

Büyük büyük, derler,
Büyük saray, derler,
Büyük saray içlerinde
Gülsafran, derler,
Onu bilen kişiler
Memleket devası, derler.

(Mescit)

1771.(3786)

Altın iyer - başlı,
Kömüş yözék - kaşlı;
Anı bélgen késé -
Yöz illéde yeşé.

(Meçét)

Altın eyer - başlı,
Gümüş yüzük - kaşlı;
Onu bilen kişi -
Yüz ellide yaşı.

(Mescit)

1772.(3788)

Bura-bura diyérler,
Bura éçénde Gabdraḥ man diyérler,
Gabdraḥ manını bélgen késé -
Nesélé yaḥ şı diyérler.

(Meçét, mulla)

Kiler kiler derler,
Kiler içinde Abdurrahman derler,
Abdurrahman'ı bilen kişi -
Nesli iyi derler.

(Mescit, imam)

1773.(3789)

Biyék-biyék kıyalar,
Anda koşlar oyalar.

(Meçét manarası)

Yüksek yüksek kayalar,
Onda kuşlar yuvalar.

(Mescit minaresi)

1774.(3790)

Sébi-sébi, sébi taş,
Söbḥ analla, iké taş;
Éçé kuviş, tışı taş,
Tabışmagım - orçıkbaş.

(Meçét manarası)

Sebi sebi, sebi taş,
Süphanallah, iki taş;
İçi kovuk, dışı taş,
Bilmecem - ağırşak.

(Mescit minaresi)

1775.(3791)

Korgan ağaç başında
Kotırgan ayu kıçkıra.

(Manara, mezin)

Kurmuş ağaç başında
Kudurmuş ayı bağırır.

(Minare, müezzin)

1776.(3792)

Ozın kolga başında
Añgıra sarık kıçkıra.

Uzun direk başında
Koyun beyinli bağırır.

(Manara, mezin)

1777.(3793)

Utıra zoba kébék,
Başı yeşél sugan kébék,
Kıçkıra şaytan kébék.

(Çirkev, çañ kagu)

1778.(3794)

Ayu babay akıra,
Balaların çakıra.

(Çirkev, çañ kagu)

1779.(3796)

Bérsé sönnet, bérsé farız,-
Bismillasız başlana,
Bismillası taşlana.

(Çañ kagu)

1780.(3797)

Kildém-kittém, kildém-kittém,
Bér tiyén akça birmi kittém,
Çehennem!

(Çañ kagu)

1781.(3798)

Kayda söyleşseñ de işéte.

(Evliya)

1782.(3799)

İsémé bar, üzé yuk.

(Şaytan)**(Minare, müezzin)**

Oturur zebani gibi,
Başı yeşil soğan gibi,
Bağırır şeytan gibi.

(Kilise, çan çalma)

Ayı dede bağırır,
Yavrularını çağırır.

(Kilise, çan çalma)

Biri sünnet, biri farız,-
Besmelesiz başlanır,
Besmelesi bırakılır.

(Çan çalma)

Geldim-gittim, geldim-gittim,
Bir kuruş para vermez gittim,
Cehennem!

(Çan çalma)

Nerede konuşsan da işitir.

(Evliya)

İsmi var, kendi yok.

(Şeytan)

1783.(3800)

Avızın açar,
Utlar çeçer,
Kürgen herkémm annan kaçar.

(Ajdah)

Ağzını açar,
Ateşler saçar,
Gören herkes ondan kaçar.

(Ejderha)

1784.(3801)

Tufanda Nuḥ kimesénde bar can iyese de bulgan, bérsé bulmıyça kalgan.
Üzé elé de yeşi. Nerse?

(Miftağı balık)

Tufanda Nuh gemisinde var can sahibi de olmuş, biri olmadan kalmış.
Kendi öyle yaşar. Ne ise?

(Mitteki balık)

1785.(3802)

Yözlep adem kotırta,
Art yağına utırta,
Herbérénnen tutırta.

(İşan)

Yüze yakın insan kudurtur,
Arka tarafına oturtur,
Her birinden doldurtur.

(Mürşit)

1786.(3803)

Bugazlığı göbédey,
Éçé temug töbédey,
Aşıydır da taşıydır,
Reḥ et sörép yeşidér.

(İşan)

Boğazlığı yayık gibi,
İçi cehennem dibi gibi,
Yiyordur ve taşıyordur,
Rahat sürüp yaşıyordur.

(Mürşit)

1787.(3804)

Çıkırdıy da bıkırdıy,
Şıtırdıy da bitirdıy,
Yöz méñ kaznı bétérdé.

(İşan korsacı)

Şakırdar da fıkırdar,
Çatırdar da pıtırdar,
Yüz bin kazı bitirdi.

(Mürşit karnı)

1788.(3806)

Başı ak - ħ ayvan tğél,
Koyrığı bar - şaytan tğél;
Télé bélen ikmek suga,
Başkalarga zıyan, aña fayda.

(Mulla)

Başı ak - hayvan değil,
Kuyruğu var - şeytan değil;
Dili ile ekmek döver,
Başkalarına zıyan, ona fayda.

(İmam)

1789.(3808)

İşekten kére,
Ménderge ménép utıra.

(Mulla)

Kapıdan girer,
Mindere çıkıp oturur.

(İmam)

1790.(3809)

Anda yögere, monda yögere,
Nalog cilé nık öre.

(Mullanıñ salım tülevé)

Orada koşar, burada koşar,
Vergi yeli sert eser.

(İmamın vergi ödemesi)

1791.(3810)

Buyı bér arşın,
İñé oç arşın,
Ürdek diseñ, suda yözalmıy,
Kéşé diseñ, ayagın suzalmıy.

(Ostabike)

Boyu bir arşın,
Eni üç arşın,
Ördek desen, suda yüzemez,
İnsan desen, ayağını uzatamaz.

(İmamın hanımı)

1792.(3811)

Bér ayağı cirde,
Bér ayağı gürde,
Kaysı öyge kéirse de,
Urını türde.

(Mezin)

Bir ayağı yerde,
Bir ayağı mezarda,
Hangi eve girse de,
Yeri başköşede.

(Müezzin)

1793.(3813)

Arttan - at koyrığı,
Aldan - kece sakalı.

Arkadan - at kuyruğu,
Önden - keçi sakalı.

(Pop)**(Papaz)****1794.(3814)**

Miné uki uñnan sulga, suldan uñga,
 Baribér min üzgermemén hamam şunda;
 Ye eyt indé, söyéklé dus, min kém bulam? -
 Eremtamak kém soñ, ye, eyt?
 – Min şul bulam.

(Pop)

Beni oku sağdan sola, soldan sağa,
 Nasıl olsa ben değışmem devamlı şurada;
 Ya söyle şimdi, sevgili dost, ben kim olurum? -
 Otlakçı kim ya, ya, söyle?
 – Ben o olurum?

(Papaz)**29. Törlé Témaga Karagan Tabışmaklar****(Çeşitli Temaları İçeren Bilmeceler)****1795.(3815)**

Canı yuk, kanı yuk,
 Üzé timérné tarta.

Canı yok, kanı yok,
 Kendi demiri çeker.

(Magnit)**(Mıknatıs)****1796.(3816)**

Abıysı bulmasa - apası da yuk,
 Apası bulmasa - abıysı da yuk,
 İkesé bérge - bula yeşén, ut.

Ağabeyi olmasa - ablası da yok,
 Ablası olmasa - ağabeyi de yok,
 İki birlikte - olur yıldırım, ateş.

(Éléktr agımı, tok)**(Elektrik akımı, cereyan)****1797.(3818)**

Atası ayagın kiyéngençé,
 Ulı Meskeüğe barıp cite.

Babası ayağını giyinceye kadar,
 Oğlu Moskova'ya varıp ulaşır.

(Éléktr agımı, tok)**(Elektrik akımı, cereyan)**

1798.(3819)

Kayçısız kiséle,
Cépséz tégéle.

(Éléktr bélen érétep yabıstıru)

Makassız kesilir,
İpsiz dikilir.

(Elektrik ile eritip yapıstırma)

1799.(3820)

Adem şul ħ etlége cite:
Taşnı ut ite,
Utnı su ite,
Ul sunı tagın taş ite,
İte de, östéne utırıp kite.

(Koriç koyu)

İnsan şu hadliğe yeter:
Taşnı ateş eder,
Ateşini su eder,
O suyunu yine taş eder,
Eder de, üstüne oturup gider.

(Çelik dökme)

1800.(3821)

Kürér küzge kürénmi,
Kapşıym diseñ, bélénmi;
Tuzan ħ etlé üzé yuk;
Gayreténeñ çigé yuk,
Kuvveténeñ tiñé yuk.

(Atom énérgiyesé)

Gören göze görünmez,
Dokunayım desen, bilinmez;
Toz kadar kendi yok;
Gayretinin sınırı yok,
Kuvvetinin dengi yok.

(Atom enerjisi)

1801.(3822)

Kür küréldi,
Közen sızgıra,
Arık töye bilén bora,
Adırgan yılan avızın açá.

(Timérçé éşé)

Gör görüldü,
Kokarca ıslık çalar,
Az yükle, belini burur,
... yılan ağzını açar.

(Demirci işi)

1802.(3823)

Timér-koriç bulatnı
Kamır itken bar miken?
Ozın, ozın, ozın yul,
Oçına çıkkán bar miken?
Arka avılınñ utınnan

Demir-çelik çeliği
Hamur eden var mıymış?
Uzun, uzun, uzun yol,
Ucuna çıkan var mıymış?
Arka köyün otundan

At utlatkan bar miken?
 Tibéngésén tirletép
 Tönle yurtkan bar miken?
 Kunan kuyniñ koyrıgın
 Yalgız cigen bar miken?
 İdél bélen Cayéknıñ
 Bilén bugan bar miken?

(Timérçé, sevdeger, kervançı, yulavçı, sunarçı, balıkçı)

(Demirci, tüccar, kervancı, yolcu, avcı, balıkçı)

1803.(3824)

Ayu babay akıra,
 Dus-işlerén çakıra.

(Zavod gudogı)

1804.(3825)

Ozın-ozın öç ayak,
 Öç ayağı bér tayak;
 Garmun kürégé kük üzé,
 Mañgayénda bér küzé.

(Fotoapparat)

1805.(3826)

Kéçkéne géne üzé,
 Mañgayénda küzé,
 Kürse, onıtmıy üzé.

(Fotoapparat)

1806.(3827)

Kéşésé bar, canı yuk.

(Fotoresém)

At otlatan var mıymış?

Atın eyeri altına konan keçeyi terletip

Gece vakti rahvan yürüyen var mıymış?

İki yaşında koyunun kuyruğunu

Yalnız yiyen var mıymış?

İdil ile Cayık'ın⁶⁸⁹

Belini bağlayan var mıymış?

Ayı dede bağırrır,

Eşini dostunu çağırır.

(Fabrika düdüğü)

Uzun uzun üç ayak,

Üç ayağı bir sopa;

Akordeon görkemi gibi kendisi,

Alnında bir gözü.

(Fotoğraf makinesi)

Küçücük kendisi,

Alnında gözü,

Görse, unutmaz kendisi.

(Fotoğraf makinesi)

Kişisi var, canı yok.

(Fotoğraf)

⁶⁸⁹Cayık: Ural Nehri'nin Tatarca ismi.

1807.(3828)

Üzé miña karap tora,
Üzé miné kürmi.

(Fotoresém)

Kendisi bana bakıp durur,
Kendisi beni görmez.

(Fotoğraf)

1808.(3829)

Miném bélen uynıylar,
Kullarınnan kuymıylar,
İrkeliler, söyeler,
Yokla, irkem, diyeler.

(Kurçak)

Benim ile oynarlar,
Kollarından düşürmezler,
Okşarlar, severler,
Uyu, canım, derler.

(Bebek)

1809.(3830)

Küzé - möyés,
Kolagı - kiyés.

(Kurçak)

Gözü - boynuz,
Kulağı - keçe.

(Bebek)

1810.(3831)

Tüm-tügerék, kıp-kızıl,
Eylenedér zır da zır.

(Bötérçék)

Yusyuvırlak, kıpkızıl,
Dönüyordur fir da fir.

(Topaç)

1811.(3833)

Yögére bélmi, sikére béle.

(Uyınçık tup)

Koşmayı bilmez, sıçramayı bilir.

(Oyuncak top)

1812.(3835)

Üzé kęp-kéçkéne,
Üzé minnen biyék sikére.

(Uyınçık tup)

Kendi küpküçük,
Kendi benden yükseğe sıçrar.

(Oyuncak top)

30. Avaz-Ĥeréf, Süz-İcék, Métagrammalar Hem Şaradalar

(Ses-Harf, Süz-Hece, Metagramlar ve Hece Bilmeceleri)

1813.(3838)

Meskeüde bér de yuk, Kazanda ikev.

(“A” ĥ eréfé)

Moskova’da hiç yok, Kazan’da iki tane.

(“A” harfi)

1814.(3839)

Ebide bér, babayda iké.

(“B” ĥ eréfé)

Ninede bir, dedede iki.

(“B” harfi)

1815.(3840)

Derés başında béz nerse işétebéz?

(“D” avazı)

Ders başında biz ne işitiriz?

(“D” sesi)

1816.(3842)

Bézde bar,

Sézde bar,

İlde yuk.

(“Z” ĥ eréfé)

Bizde var,

Sizde var,

İlde yok.

(“Z” harfi)

1817.(3844)

Kazanniñ urtasında ni bar?

(“Z” ĥ eréfé)

Kazanın ortasında ne var?

(“Z” harfi)

1818.(3845)

Koyı töbénde nerse bar?

(“É” ĥ eréfé)

Kuyu dibinde ne var?

(“Yı” harfi)

1819.(3846)

Cirnéñ urtasında ni bar?

(“İ” ĥ eréfé)

Yerin ortasında ne var?

(“İ” harfi)

1820.(3847)

Kéşéde bar, ħ ayvanda yuk,

Külde bar, yığada yuk.

(“K” ħ eréfé)

Kişide var, hayvanda yok,

Gölde var, nehirde yok.

(“K” harfi)

1821.(3848)

Kecenéñ başında nerse bar?

(“K” ħ eréfé)

Keçinin başında ne var?

(“K” harfi)

1822.(3849)

Volganiñ urtasında nerse bar?

(“L” ħ eréfé)

Volga'nın ortasında ne var?

(“L” harfi)

1823.(3850)

Balda bar, nanda yuk,

Almada bar, ħ anda yuk.

(“L” ħ eréfé)

Balda var, ekmekte yok.

Elmada var, handa yok.

(“L” harfi)

1824.(3851)

Urmanda bar, kırdada yuk,

Munçada bar, öyde yuk.

(“M” ħ eréfé)

Ormanda var, kırdada yok,

Hamamda var, evde yok.

(“M” harfi)

1825.(3852)

Sinde bar, minde bar - kéşéde yuk,

Kazanda bar, öyde yuk;

Urmanda bar - bér géne,

Cirde-suda bér de yuk.

(“N” ħ eréfé)

Sende var, bende var - kişide yok,

Kazanda var, evde yok;

Ormanda var -sadece bir tane,

Yerde suda hiç yok.

(“N” harfi)

1826.(3853)

Sinde de bar, minde de bar,

Gamelde yuk, galemde yuk, ademde yuk.

(“N” ħ eréfé)

Sende de var, bende de var,

Amelde yok, âlemde yok, insanda yok.

(“N” harfi)

1827.(3854)

Meskeü ile Kazanda yuk,
Pitérbur ile Orénburda bar;
Taşként ile Ufada yuk,
Estérĥ an ile Samarda bar.

(“R” ĥ eréfé)

Moskova ile Kazan’da yok,
Piterbur ile Orenburg’da var;
Taşkent ile Ufa’da yok.
Esterhan ile Samar’da var.

(“R” harfi)

1828.(3855)

Sıyırda bar, atta yuk,
Sarıкта bar, étte yuk.

(“S” ĥ eréfé)

Sığırda var, atta yok,
Koyunda var, itte yok.

(“S” harfi)

1829.(3856)

Tıkırık başında ni bar?

(“T” ĥ eréfé)

Yol başında ne var?

(“T” harfi)

1830.(3857)

Korida yuk, suda bar,
Töténde yuk, buda bar.

(“U” ĥ eréfé)

Kuruda yok, suda var,
Dumanda yok, buharda var.

(“U” harfi)

1831.(3858)

Çigede bar, kaşta yuk,
Çiremde bar, taşta yuk.

(“Ç” ĥ eréfé)

Şakakta var, kaşta yok,
Çimende var, taşta yok.

(“Ç” harfi)

1832.(3859)

Almağaçniñ töbénde nersekey?

(“Ç” ĥ eréfé)

Elma ağacının dibindekinedir?

(“Ç” harfi)

1833.(3860)

Şeherde bar, avılda yuk,
Kéşéde bar, ademde yuk.

(“Ş” ĥ eréfé)

Şehirde var, köyde yok,
Kişide var, insanda yok.

(“Ş” harfi)

1834.(3861)

Barda yuk, yukta bar.

(“Yu” h eréfé)

Varda yok, yokta var.

(“Yu” harfi)

1835.(3862)

Tereze töbénde nerse bar? Şunu tap.

(“E” h eréfé)

Pencere dibinde ne var? Onu bul.

(“E” harfi)

1836.(3863)

Kön bélen tön urtasında nerse bar?

(“Ö” h eréfé)

Gün ile gece ortasında ne var?

(“Ö” harfi)

1837.(3864)

Külde bar, yığada yuk,

Ürdekte bar, kazda yuk.

(“Ü” h eréfé)

Gölde var, nehirde yok,

Ördekte var, kazda yok.

(“Ü” harfi)

1838.(3865)

Ul nidérkém: ikédér insanda,
 Öçten artık bulmadı h ayvanda,
 Sinde bar, minde bar, galemde yuk,
 Cömlde bardır disem, ademde yuk;
 Kémsede bulmas, veli her şeyde bar,
 Bulır anıñ bélen galem de vekar;
 Unbiş bulmuş anıñ menzilleré,
 Béréne kadir tügél barmak béré;
 Bér-iké-öçten ziyade bulmadı,
 Dürtné bér kémse kürmedé;
 Şama bargan öçné kürdé,
 Mısırga bargan hiçbériné kürmedé.
 (Garep h eréfleréndege noktalar)

O nedir ki: ikidir insanda,
 Üçten fazla olmadı hayvanda,
 Sende var, bende var, âlemde yok,
 Cümlede vardır desem, insanda yok;
 Kimsede olmaz lakin her şeyde var,
 Olur onunla âlem vakar;
 On beş olmuş onun menzilleri,
 Birine kadir değil varmak biri;
 Bir-iki-üçten ziyade olmadı,
 Dördünü bir kimse görmedi;
 Şam’a giden üçünü gördü,
 Mısır’a giden hiçbirini görmedi.
 (Arap harflerindeki noktalar)

1839.(3868)

Bézde de bar, sézde de bar,

Bizde de var, sizde de var,

Barçada da bar, cömlede bar;
Şamga barıp öçné taptılar,
Hacga barıp bérné tabıp kayttılar.
(Garep h eréfleréndege noktalar)

Hepsinde de var, cümlesinde var;
Şama gidip üçünü buldular,
Haca gidip biri bulup döndüler.
(Arap harflerindeki noktalar)

1840.(3869)

Kaysı matérik yanındagı atavnıñ isémén kiré yaktan ukısañ, göl isémé kilép çıga?
(“Azor”, “roza”)

Hangi materik yanındaki adanın ismini geri taraftan okusan, gül ismi gelip çıkar?
(“Azor”, “gül”)

1841.(3870)

Bérénçé kisége - cirnėñ iyerçéné; ikénçé kisége - cezalav urını; kuşıp ukıganda - kéşé isémé.

“Aydar”

(“ay” hem “dar”)

Birinci kısmı - yerin uydusu; ikinci kısmı - ceza verme yeri; yanına koyup okuyunca-kişi ismi.

“Aydar”

(“Ay” ve “darağacı”)

1842.(3871)

Bér icégém - tös miném,
İkénçésé - sıyıklık;
Öçénçésé bolay di:
— Béznėñ avıl bik bay,- di.

“Aksubay”

(“ak”, “su” hem “bay”)

Bir hecem - renk benim,
İkincisi - sıyıklık;
Üçüncüsü şöyle der:
— Bizim köy pek zengin, der.

“Aksubay”

(“ak”, “su” ve “zengin”)

1843.(3872)

Çarlak kayçan koş bula?
“Akka buyagaç”

Kara martı ne zaman kuş olur?
“Beyaza boyanınca”

(akçarlak)**1844.(3873)**

Nindi şehir suda yöze?

“Alabuga”**(şehir hem balık isémé)****(ak martı)**

Hangi şehir suda yüzer?

“Alabuga”**(şehir ve balık ismi)****1845.(3874)**

Alma diseñ de alalar,

Nerse soñ ul, balalar?

“Alma”**(boyırık figil' hem ciméş)**

Alma desen de alırlar,

Nedir ya o, çocuklar?

“Alma”**(emir fiili ve meyve)****1846.(3875)**

Aziyedegé bér tavniñ isémén alam: béréncé icégé - eybérnéñ tösén béldére, ikénçé icégé - yort ħ ayvanınıñ isémé.

“Altay”**(“al” hem “tay”)**

Asya'daki bir dağın ismini alırım: Birinci hecesi - eşyanın rengini bildirir, ikinci hecesi - vatan hayvanının ismi.

“Altay”**(“al” ve “tay”)****1847.(3876)**

Béréncé icégé - boyırık figil',

İkénçé icégé - atav cömlé,

İkésé bérgé - kıymmetlé métall isémé.

“Altın”**(“al” hem “tın”)**

Birinci hecesi - emir fiili,

İkinci hecesi - ada cümle,

İkisi birlikte - kıymetli maden ismi.

“Altın”**(“al” ve “tın”)****1848.(3877)**

Nindi süzde altı “N” bar?

“Altın”

Hangi sözde altı “N” var?

“Altın”

1849.(3878)

Ansız miña bu kiñ dönya buldı tar,
Nasıyp miken miña anı kürérge?
Anıñ ħ eréfě bu yazılğan cirde bar,
Miña kirek şul kémlégén béléрге.

“Anam”

(yul başı ħ eréflerénen ukıla)

Onsuz bana bu geniş dünya oldu dar,
Nasip miymiş bana onu görmek?
Onun harfı bu yazılı yerde var,
Bana gerek onun kim olduğunu bilmek.

“Anam”

(satırbaşı harflerinden okunur)

1850.(3879)

Her ħ eréfě bér icék,
İsémé bula niçék?

“Ayu”

(“a” hem “yu”)

Her harfi bir hece,
İsmi olur nasıl?

“Ayi”

(“a” ve “yu”)

1851.(3880)

“B” bélen başlasañ - bik temlé eybér,
“S” bélen başlasañ - büreneler beylemé,
“K” bélen başlasañ - boyırık figil'.

(“Bal”, “sal”, “kal”)

“B” ile başlasan - pek tatlı şey,
“S” ile başlasan - tomruklar örgüsü,
“K” ile başlasan - emir fiili.

(“Bal”, “sal”, “kal”)

1852.(3881)

Bér icégén al umartadan,
İkénçésén ézle partadan;
Bérge kuşkaç kém bulam diseñ?
Uylap kara: min yaram, kisem.

“Balta”

(“bal” hem “ta”)

Bir hecesini al arı kovanından,
İkincisini ara sınıf sırasından;
Beraber yan yana koyulunca kim olurum desen? -
Düşün bak: Ben yararım, keserim.

“Balta”

(“bal” ve “ta”)

1853.(3882)

Babay urmanga bargan,
Babay baltasın alğan.
Babay urmanda bal tapkan,
Anı kaya salıp kaytkan?

“Bal tasına”
(“baltasına”)

Dede ormana varmış,
Dede baltasını almış.
Dede ormanda bal bulmuş,
Onu nereye koyup dönmüş?

“Bal tasına”
(“baltasına”)

1854.(3883)

Üzê biş Һ eréfтен tora torgan süz. Baştağı öç Һ eréfэн гéне ukısañ - tatlı eybér isémé kilép çıga, soñğı iké Һ eréfé -Tatarstandağı yılga isémé. Barısı béрге - suda yeşevcé, bik tiz yözücé.

(“bal” hem “Ik”)
“Balık”

Kendisi beş harften oluşan söz. Sadece baştaki üç harfini okusan - tatlı şey ismi gelip çıkar, sonraki iki harfi-Tataristan'daki ırmak ismi. Hepsi birlikte - suda yaşayan, pek hızlı yüzücü.

“Balık”
(“bal” ve “Ik”)

1855.(3884)

Béz bézge béz dibéz,
Séz bézge ni diséz?

“Bez”
(alışlık hem téğü koralı)

Biz bize biz deriz,
Siz bize ne dersiniz?

“Biz”
(zamir ve dikiş aleti)

1856.(3885)

Urman bélen tav arasında nerse bar?
(“Bélen” beylégé)

Orman ile dağ arasında ne var?
(“İle” edatı)

1857.(3886)

At bér yılga öç taz suvın éçép bétére alamı?

[Yılga suvın éçép bétérép bulmıy (yünelés kiléstegé “yıl” süzé hem “yılga”)]

At bir ırmağın üç ... suyunu içip bitirebilir mi?

[Irmak suyunu içip bitirmek olmaz (yönelme hâlindeki“yıl” sözü ve “ırmak”)]

1858.(3887)

Utız “ya” ħ eréfénnen torgan kéşé isémé.
(“Zoya”)

Otuz “ya” harfinden oluşan kişi ismi.
(“Zoya”)

1859.(3888)

“Z” bélen başlap -Tatarstandağı yılga,
“Ħ” bélen başlap - kéşé isémé,
“Ç” bélen başlap - üsémlek,
“C” bélen başlap - yılınıñ bér vakıtı.
(“Zey”, “Ħey”, “Çey”, “Cey”)

“Z” ile başlayan -Tataristan’daki ırmak,
“H” ile başlayan - kişi ismi,
“Ç” ile başlayan - bitki,
“C” ile başlayan - yılın bir zamanı.
(“Zey”, “Hey”, “Çay”, “Yaz”)

1860.(3889)

“Y” bélen başlasañ - eybérlerné saklıy.
“T” bélen başlasañ - cenlék avlarga yarıy.
(“Yozak”, “tozak”)

“Y” ile başlasan - eşyaları korur.
“T” ile başlasan - vahşi hayvan avlamaya yarar.
(“Kilit”, “tuzak”)

1861.(3890)

SSSRda bér géne,
Tatar-başkortlarda barısında da bar,
Çuvaşlarda sirek-mirek.
“Kazan”
(şehir hem savıt)

SSSR’de sadece bir,
Tatar-Başkurtların hepsinde de var,
Çuvaşlarda seyrek meyrek.
“Kazan”
(şehir ve çanak)

1862.(3891)

Bötén tatar öyünde bar,
Üzé dönyada bér géne.
“Kazan”

Bütün Tatar evinde var,
Kendi dünyada sadece bir.
“Kazan”

(şehher hem savıt)

(şehir ve çanak)

1863.(3893)

Kül buyında şavlarımın,
 “Ş” bélen miné yazsañ;
 At muyınında bulırmın,
 “T” bélen alıştırısañ;
 Ul uringa “R” kuysañ,
 Kise alasıñ tokmaç;
 “L” bélen - kırdá kalam,
 İgenné urıp-cıygaç.

Göl boyunda uğuldarım,
 “Ş” ile beni yazsan;
 At boynunda olurum,
 “T” ile değıştirsen;
 Onun yerine “R” koysan,
 Kesip alırsın erişte;
 “L” ile - kırdá kalırım,
 Ekini biçip toplayınca.

(“Kamış”, “kamıt”, “kamır”, “kamil”)

(“Kamış”, “hamut”, “hamur”, “anız”)

1864.(3894)

Bérsé igén igüçélerge, ikénçésé péçen cıyuçılarga kireklé ikénersenéñ isémén béрге kuşsak, ciñgilerge kireklé bér nersenenñ isémé kilép çıkar.

“Kaptırma”

(“kap” hem “tırma”)

Birisi ekin ekenlere, ikincisi ot toplayanlara gerekli iki nesnenin ismini yan yana koysak, yengelere gerekli bir nesnenin ismi gelip çıkar.

“Kopça”

(Büyük çuval ve tırmık)

1865.(3895)

Kara diseñ, karamıy,
 Ak diyerge yaramıy.

Kara desen, bakmaz,
 Ak demek yaramaz.

“Kara”

“Kara”

(kara tös hem boyırık figil’)

(kara renk ve emir fiili)

1866.(3896)

Kış könénde küp bula torgan iké nersenenñ isémén béрге tézép yazıgız da, cey köné küp bula torgan bér ciméş isémé çıksın.

“Karbız”

(“kar” hem “boz”)

Kış gününde çok olan iki şeyin ismini birlikte dizip yazınız ki, yaz günü çok olan bir meyve ismi çıksın.

“Karpuz”**(“kar” ve “buz”)****1867.(3897)**

“Ç”ga bétse - oçıp kite, koş bula,
“N”ga bétse - bakçada ciméş bula.

(“Karlıgaç”, “karlıgan”)

“Ç” ile bitse - uçup gider, kuş olur,
“N” ile bitse - bahçede meyve olur.

(“Kırlangıç”, “Frenk üzümü”)**1868.(3898)**

“K”den başlap ukısağız,
Cır aşlarga kite,
“G”den başlap ukısağız,
Çeçek atıp üse.

(“Köl”, “göl”)

“K”den başlayıp okusanız,
Yer gübrelemeye gider,
“G”den başlayıp okusanız,
Çiçek açıp yeşerir.

(“Kül”, “gül”)**1869.(3899)**

Külmekné ikége ayırsañ, nesre kilép çıga?

(“Kül” hem “mek”)

Gömleği ikiye ayırsan, ne gelip çıkar?

(“Göl” ve “haşhaş”)**1870.(3900)**

Miném bélen ul adaş:
Min - yaz ayı, e ul - aş.

(“May”)

Benim ile o adaş:
Min - ilkbahar ayı, lakin o - yiyecek.

(“Mayıs” / “Yağ”)**1871.(3901)**

Suda yöri cansız nerse - öç ħ eréflé;
İl isémé tap şuña kuşıp bér ħ eréfné;
Üzé néçke, üzé ozın nerse bulır,-
Şul süzge bér ħ eréf kuşkaç,- biş ħ eréflé.
Süz başınnan bér ħ eréfné alıp taşlap,

Suda gider cansız nesne- üç harfli;
İl ismi bul onun yanına koyup bir harfi;
Kendi ince, kendi uzun nesne olur,-
Bu söze bir harf koyunca,- beş harfli.
Söz başından bir harfi alıp bıraksak,

Figil' yasap h eyran itik bu h alıknı;
Ah ırına kuşarga bér h eréf tapsak,
Ul vakıtta béz eytərbéz yarlılıknı.

(“Sal”, “sala”, “salam”, “alam”, “alama”)

(“Sal”, “büyük köy”, “saman”, “alırım”, “kötü”)

Fiil yapıp hayran edelim bu halkı;
Sonuna eklemeye bir harf bulsak,
O zaman biz söyleriz fakirliği.

1872.(3902)

“S” bélen - h ökém itü urını,

“Ç” bélen - kül isémé.

(“Sud”, “Çud”)

“S” ile - hüküm verme yeri,

“Ç” ile - göl ismi.

(“Mahkeme”, “Çud”)

1873.(3903)

Bérénçé kisége - sıyıklık, ikénçé kisége - Tatarstandağı yılga, kuşıp ukıganda -
tabıgat' kürénéşé.

“Suvık”

(“su” hem “Ik”)

Birinci kısmı - sıvılık, ikinci kısmı - Tataristan'daki ırmak, yan yana koyup
okuyunca - tabiat hadisesi.

“Soğuk”

(“su” ve “Ik”)

1874.(3904)

Bérénçé icégé - h ayvan,

İkénçé icégé - boyırık figil',

İkésé bérge - koş isémé.

“Sıyırçık”

(“sıyır” hem “çık”)

Birinci hecesi - hayvan,

İkinci hecesi - emir fiili,

İkisi birlikte - kuş ismi.

“Sığırçık”

(“inek” ve “çık”)

1875.(3905)

Bérénçé kisége - boyırık figil', ikénçé kisége - igén üse torgan cir, kuşıp ukıganda -
zirek késé.

“Tapkır”

(“tap” hem “kır”)

Birinci kısmı - emir fiili, ikinci kısmı - ekin biten yer, yan yana koyup okuyunca - akıllı kişi.

“Hazırcevap”

(“bul” ve “kır”)

1876.(3906)

İsémé iké süzden kuşılğan. Bérénçésé - cir yözénde iñ küp bér nerse, ikénçésé - kéçkéne bér ħ ayvan; ikésén béрге cıyganda, öyén üzé bélen yörte torgan bér ħ ayvannıñ isémé çıksın.

“Taşbaka”

(“taş” hem “baka”)

İsmi iki sözcükten oluşmuş. Birincisi - yeryüzünde çok geniş bir nesne, ikincisi - küçük bir hayvan; ikisini beraber toplayınca, evini kendisi ile yürüten bir hayvanın ismi çıksın.

“Kaplumbağa”

(“taş” ve “kurbağa”)

1877.(3907)

Tugay ⁶⁹⁰kayçan sayrıy?

Çayırılık ne zaman öter?

“R” ħ eréfé östegeç

“R” harfi eklenince

(“turgay”)

(“turgay”)

1878.(3908)

Atlar añlıy torgan iké süznéñ aħ ırına“k” ħ eréfén kuşsañ, ademnéñ kisseñ de avırtımy torgan bér eg'zasınıñ isémé çıgar. Ul nerse?

(“tır-r” hem “na-a”)

“Tırnak”

Atların anladığı iki sözün sonuna “k” harfini koysan, insanın kesince bile ağrımayan bir uzvunun ismi çıkar. O ne ise?

“Tırnak”

⁶⁹⁰Tugay: Nehir kıvrımları arasında kalan çayırılık.

(“çüş” ve “deh”)

1879.(3909)

Başı - “t”, koyırgı - “n”, doşmanı - “m”. Ul nerse?

(“Tıçkan”)

Başı - “t”, kuyruğu - “n”, düşmanı - “m”. O ne ise?

(“Sıçan”)

1880.(3910)

“U” bélen yazsañ, tav bula,

“A” bélen yazsañ, diñgéz bula.

(“Ural, Aral”)

“U” ile yazarsan, dağ olur,

“A” ile yazarsan, deniz olur.

(“Ural, Aral”)

1881.(3911)

Tütelde nindi iké nota üse?

“Fasol”

(“fa” hem “sol”)

Sebze tarhında hangi iki nota biter?

“Fasulye”

(“fa” ve “sol”)

1882.(3912)

Kön bélen tön bér-bérsénnen nerse bélen ayrılalar?

(Bérençé ħ eréfleré bélen)

Gün ile gece birbirinden ne ile ayrılırlar?

(Birinci harfleri ile)

1883.(3913)

“Öç” digende - iké bula,

“İké” digende - öç bula.

(“Öç” hem “iké” süzleréndegé ħ eréfler sanı)

(“Üç” ve “iki” sözcüklerindeki harflerin sayısı)

“Üç”derken - iki olur,

“İki” derken - üç olur.

1884.(3914)

İké kön retten yañgir yavamı?

İki gün arka arkaya yağmur yağar mı?

[Retten iké kön bulmıy (arada tön bar)]

[Arka arkaya iki gün olmaz (arada gece var)]

1885.(3915)

Şalkannı kayda çeçeler?

Şalgamı nerede saçarlar?

[Şalkannı çeçmiler (orlıgı gına çeçéle)]

[Şalgamı saçmazlar (sadece tohumu saçılır)]

1886.(3916)

Samavır kayçan kaynıy?

Semaver ne zaman kaynar?

[Samavır kaynamıy (suvi gına kaynıy)]

[Semaver kaynamaz (sadece suyu kaynar)]

1887.(3917)

İşékten kéргеç kém ayagın salmıy?

Kapıdan girince kim ayağını koymaz?

[Ayaknı salıp bulmıy (ayak kiyémé géne salına)]

[Ayağını koymak olmaz (sadece ayakkabı konulur)]

1888.(3918)

Radio kayçan söyli?

Radyo ne zaman söyler?

[Radio söylemi (radiodan kéşé söyli)]

[Radyo söylemez (radyodan kişi söyler)]

1889.(3919)

Kayçan tölké bula tölké?

Ne zaman tilki olur tilki?

[Yalgız çakta (küp balsa “tölkéler” bula)]

[Yalnız olduğu zaman (çok olsa “tilkiler” olur)]

1890.(3920)

Ak tavıkka karaganda kara tavıklar nik küp aşıy?

[Küp bulganga (kara tavıklar bérniçe)]

Ak tavuğa bakınca kara tavuklar niçin çok yer?

[Çok olduklarından (kara tavuklar birçok)]

1891.(3921)

Bardım kunak çakırırğa,
Kitken kunak çakırırğa,
Kilér idé kilmese.

(Süzler töşérép söylev)

Vardım konuk çağırırğa,
Gitmiş konuk çağırırğa,
Gelir idi gelmese.

(Söz düşürüp söyleme⁶⁹¹)

1892.(3922)

Bargan idém, öyde yuk,
Eytken idé: "...kilem",- dip,
Kilmese - kilér idé,
Kildé bugay, kilmedé.

(Süzler töşérép söylev)

Varmış idim, evde yok,
Söylemiş idi: "... gelirim", diye,
Gelmese - gelir idi,
Geldi galiba, gelmedi.

(Söz düşürüp söyleme⁶⁹²)

31.Sorav-Tabışmaklar (Soru Bilmeceler)

1893.(3923)

— Nerse östel yanında bigrek kirek?

— **Avız.**

— Ne ise masa yanında daha çok gerek?

— **Ağz.**

1894.(3924)

— Aşyavlık yanına kilép utıruga, nerse kirek bula?

— **Avız.**

— Sofra örtüsünün yanına gelip oturmaya ne gerek olur?

— **Ağz.**

1895.(3925)

— Nindi savıttan eçép bulmıy?

— **Buş savıttan.**

— Hangi küpten içmek olmaz?

— **Boş küpten.**

1896.(3926)

— Kay vakıtta kuyan ité temlé bula?

— Hangi vakitte tavşan eti lezzetli olur?

⁶⁹¹Cevabı: Bunun konuğu çağırırğa dileyen kişisi kendi konuk çağırırğa gitmiş. Eğer kendi konuğu gelmezse, bu kişiye gitmeye söz vermiş.

⁶⁹²Cevabı: Bunun konuğu çağırırğa dileyen kişisi kendi konuk çağırırğa gitmiş. Eğer kendi konuğu gelmezse, bu kişiye gitmeye söz vermiş.

— **Aşaganda.**

— **Yiyince.**

1897.(3927)

— Kayda su kıymmet behage satıla?

— Nerede su kıymmet pahaya satılır?

— **Kabakta.**

— **Çöldeki istasyonda.**

1898.(3928)

— Bérnerse de aşamıyça, niçe yomırka aşap bula?

— **Bérné.**

— Hiçbir şey yemeden, yumurta yemek nasıl olur?

— **Biri.**

1899.(3929)

— Çilekke başta nerse salalar?

— Kovaya önce ne koyarlar?

— **Küz salalar.**

— **Göz koyarlar.**

1900.(3930)

— Nerse soñ ul? Bérkémnéñ de anı buldırası kilmi,

Bérkémnéñ de annan ayrılıası kilmi.

— **Péleş baş.**

— Ne ise sonra o? Hiçkimsenin de onu oldurası gelmez,

Hiç kimsenin de ondan ayrılıası gelmez.

— **Kel baş.**

1901.(3931)

— Kayçan bérnindi taviş ta işétép bulmıy? — Ne zaman hiçbir ses işitilmez?

— **Tıp-tın vakıtta.**

— **Sepsessiz vakitte.**

1902.(3932)

— Kaysı ay kaléndar'da yuk?

— Hangi ay takvimde yok?

— **Havadagı ay.**

— **Havadaki ay.**

1903.(3933)

— Bér yakta pop öyé, ikénçé yakta - çeçtaraş Һ anesé. Arada çığa almaslık sazlık. Pop çeçén aldırırğa aryakka niçék çığa?

— **Pop çeçén aldırmıy.**

— Bir tarafta papaz evi, ikinci tarafta – berber Һ anesi. Arada çıkamayacağı sazlık. Papaz saçını aldırmaya öbür yakaya nasıl çıkar?

— **Papaz saçını kestirmez.**

1904.(3934)

— Patşa kémge baş iye?

— Padişah kime baş eğer?

— **Çeçtaraşka.**

— **Berbere.**

1905.(3935)

— Bér avıl kేశésé at cigép kalaga bargan. Barıp citkeç, iñ başlap ni digen?

— **“Tpru!” - digen.**

— Bir köy insanı at koşturup kaleye gitmiş. Varıp ulaşınca, en önce ne demiş?

— **“Çüşş!” demiş.**

1906.(3936)

— Dönyada öç kేశé Һ ayvan bélen söyleşe. Kémner?

— **Avıl agayé atı bélen, avçı été bélen, yalnız karçık pésiyé bélen.**

— Dünyada üç kişi hayvan ile konuşur. Kimler?

— **Köy ağası atı ile, avcı köpeği ile, yalnız yaşlı kadın kedisi ile.**

1907.(3937)

— Adem başına nerse kuna?

— İnsan başına ne konar?

— **Bürék.**

— **Börk.**

1908.(3938)

— Kేశégeiñ yakın eybér nerse?

— Kişiye en yakın eşya nedir?

— **Külmek.**

— **Gömlék.**

1909.(3939)

- Kémnéñ ayagında iké kat tiré? — Kimin ayağında iki kat deri?
 — **Íté kigen késénéñ.** — **Çizme giyen kişinin.**

1910.(3940)

- Nersené urınınnan küçérép bulmıy? — Neyi yerinden göçürmek olmaz?
 — **Cirné.** — **Yeri.**

1911.(3941)

- Késé, késé bélen savbullaşkaç, niye artına eylenép karıy?
 — **Artında küzé yukka.**

- Kişi, kişi ile vedalaşınca, niye ardına dönüp bakar?
 — **Ardında gözü yok ya.**

1912.(3942)

- Kaysı yılda késéler kübrek aşıy? — Hangi yılda insanlar çokça yer?
 — **Kebise yılda.** — **Kebise yılında.**
 — **(Çönki bér köné artık!)** — **(Çünkü bir gün fazla!)**

1913.(3943)

- Nersené yomık küz bélen de kürép bula?
 — **Töşné.**
 — Neyi yumuk göz ile de görmek olur?
 — **Düşü.**

1914.(3944)

- Nersené kürü iñ ciñél? — Neyi görmek en kolay?
 — **Késé gayébén.** — **Kişi ayıbını.**

1915.(3945)

- Avçı mılıtk atkanda ni öçén bér küzén yoma?
 — **İkésén de yomsa, bérnerse de küre almıy.**

— Avcı tüfek sıkarken niçin bir gözünü yumar?

— **İkisini de yumsa, bir şey göremez.**

1916.(3946)

— Nersené satıp alıp bulmıy?

— Neyi satmak almak olmaz?

— **Ütken gomérné.**

— **Geçen ömrü.**

1917.(3947)

— Yüler kayçan akıllı bula?

— Ahmak ne zaman akıllı olur?

— **Tik torganda.**

— **Tek dururken.**

1918.(3948)

— Baş çaklı taş bélen tereze vatıp bulamı?

— **Yuk. (Taş çébén başı kader géne bulırğa mömkin.)**

— Baş kadar taş ile pencere kırmak olur mu?

— **Yok. (Taşın yalnızca sinek başı kadar olması mümkün.)**

1919.(3949)

— Ul miném ayak astımda, üzé minnen öste; min anıñ ayak astında, min de annan öste. Bu niçék bula?

— **Cir şarınıñ kapma-karşı noktalarında toruçı iké késé.**

— O benim ayak altımda, kendi benim üstümde; ben onun ayak altında, ben de onun üstünde. Bu nasıl olur?

— **Yerkürenin karşılıklı noktalarında duran iki kişi.**

1920.(3950)

— Kém üzénéñ tугan könén dürt yılğa bér géne mertebe uzdıra?

— **29 févral'de tугan késé.**

— Kim kendisinin doğduğu günü yalnızca dört yılda bir kere geçirir?

— **29 Şubat'ta doğan kişi.**

1921.(3951)

— Barganda yartı segatlék, kaytkanda öç segatlék. Bu nindi yul?

— **Kabak yulu.**

— Giderken yarım saatlik, dönerken üç saatlik. Bu nasıl yol?

— **Meyhane yolu.**

1922.(3952)

— Biş yöz baş, méñ ayak, bér koyrık. Nerse?

— **Çirat.**

— Beş yüz baş, bin ayak, bir kuyruk. Nedir?

— **Sıra.**

1923.(3953)

— Bér kేశé utırıp tora, di. Ul torıp kitse de, sin anıñ urımına utıra almıysıñ. Ul kేశé kayda utıra?

— **Sinéñ tézende.**

— Bir kişi oturup durur, denir. O kalkıp gitse de, sen onun yerine oturamazsın. O kişi nerede oturur?

— **Senin dizinde.**

1924.(3954)

— Kేశé yoklıy, tōş küre: bér yağında yulbarıs, ikénçé yağında téke yar, öçénçé yağında diñgéz, dürténçé yağında kuyı urman. Bu kేశé niçék kotıla?

— **Uyanıp.**

— Kişi uyur, düş görür: bir yanında pars, ikinci yanında yalçın kaya, üçüncü yanında deniz, dördüncü yanında koyu orman. Bu kişi nasıl kurtulur?

— **Uyanarak.**

1925.(3955)

— Remziye cidé yeşé tulgaç nişli?

— Remziye yedi yaşı dolunca ne yapar?

— **Sigézge çıga.**

— **Sekize çıkar.**

1926.(3956)

— Üzé şar, üzén bérkém de tegerete almıy. Nerse ul?

— **Cir şarı.**

— Kendisi yuvarlak, kendisini hiç kimse yuvarlayamaz. Nedir o?

— **Yerküre.**

1927.(3957)

— Büré nerse tavışınnan kurka?

— Kurt ne sesinden korkar?

— **Eteç kışkırgannan.**

— **Horoz ötüşünden.**

1928.(3958)

— Kuyan çaba-çaba da, nik artına eylenép karıy?

— **Artında küzé bulmaganga.**

— Tavşan koşup koşup da, niçin arkasına dönüp bakar?

— **Arkasında gözü olmadığından.**

1929.(3959)

— At ni öçén ulak yanına kile?

— At niçin oluk yanına gelir?

— **Ulak anıñ yanına kilmegenge.**

— **Oluk onun yanına gelmediğiden.**

1930.(3960)

— Sıyr ni öçén yata?

— İnek niçin yatar?

— **Utıra almaganga.**

— **Oturamadığıdan.**

1931.(3961)

— Sıyr kaysı yağı bélen yata?

— İnek hangi tarafı ile yatar?

— **Yonlı yağı bélen.**

— **Yünlü tarafı ile.**

1932.(3962)

— Sıyr sudan çıkkaç nişli?

— İnek sudan çıkınca ne yapar?

— **Korı cirge basa.**

— **Kuru yere basar.**

1933.(3963)

— Kece sudan niçék çıga?

— Keçi sudan nasıl çıkar?

— **Yüyüşlenép.**

— **Islanıp.**

1934.(3964)

— İdélde iñ zur balık nindi balık?

— İdil'de en büyük balık hangi balık?

— **Karmaktan töşkené!**

— **Oltadan düşeni!**

1935.(3965)

— Kungan koşni kurkıtmıyça gına niçék itép ağaç botagın kisép taşlarga?

— **Koş üze oçıp kitkeç.**

— Konan kuşu korkutmadan nasıl edip ağaç budağını kesip bırakmalı?

— **Kuş kendisi uçup gidince.**

1936.(3966)

— Nerse östen aska taba üse?

— Ne üstten alta doğru biter?

— **Sakal.**

— **Sakal.**

1937.(3967)

— Kém iké mertebe dönyaga tuva?

— Kim dünyaya iki defa doğar?

— **Çébéş.**

— **Civciv.**

1938.(3968)

— Karga üzén: “Min - koş!” - dip eyte alamı?

— **Yuk. (Ul söyleşe bélmi.)**

— Karga kendisini: “Ben - kuş!” diye söyleyebilir mi?

— **Yok. (O konuşmayı bilmez.)**

1939.(3969)

— Bürégene çipçık kunganda karavılçı nişli?

— **Yokly.**

— Başlığına serçe konunca bekçi ne yapar?

— **Uyur.**

1940.(3970)

— Kémnéñ sakalın kırdırırılık ta akçası yuk?

— **Kecenéñ.**

— Kimin sakalını yok etmeye parası yok?

— **Keçinin.**

1941.(3971)

— Ni öçén kecenéñ söté salkın?

— Niçin keçinin sütü soğuk?

— **Hervakit koyrım küterép yörgenge.**

— **Her zaman kuyruğunu kaldırıp gittiğinden.**

1942.(3972)

— Krokodil ni öçén taş yota?

— Timsah niçin taş yutar?

— **Kabıgın nığıtı öçén.**

— **Kabuğunu sağlamlaştırmak için.**

1943.(3973)

— Yañgır yavganda kuyan nindi kuvak astında utıra?

— **Yüvéşkuvak astında.**

— Yağmur yağınca tavşan hangi çalı altında oturur?

— **Islak çalı altında.**

1944.(3974)

— Kara meçé nindi işekten kére?

— Kara kedi hangi kapıdan girer?

— **Açık işekten.**

— **Açık kapıdan.**

1945.(3975)

— Eteç kıçkırganda ni öçén küzén yoma?

— Horoz öterken niçin gözünü yumar?

- Sabagın yattan bélgenén kúrsetü öçén.
- Dersini ezberediğini göstermek için.

1946.(3976)

- Kaz niye yöze? — Kaz niye yüzer?
- Ayağı su töbéne timegenge. — Ayağı su dibine değmediğinden.

1947.(3977)

- Kayda tavık tilgennen kurıkmıy? — Nerede tavuk çaylaktan korkmaz?
- Kétegende. — Tüneğinde.

1948.(3978)

- Sıyrı cidé yeşé tulgan kön nişli? — İnek yedi yaşı dolduğu gün ne yapar?
- Sigézge kite. — Sekize gider.

1949.(3979)

- At çaba-çaba da, nerseden arı kite almıy?
- Koyrıgnan.

- At koşar koşar neyden daha gidemez?
- Kuyruğundan.

1950.(3980)

- Ét niye öre? — Köpek niye ürür?
- Bakıra belmegenge. — Bağırmayı bilmediğinden.

1951.(3981)

- Kuyannıñ art ayağı niye ozın? — Tavşanın arka ayağı niye uzun?
- Al ayağı kısa bulganga. — Ön ayağı kısa olduğundan.

1952.(3982)

- Almanıñ yartısı nersege oç şagan? — Elmanın yarısı neye benzemiş?
- İkence yartısına. — İkinci yartısına.

1953.(3983)

— Nindi soravga bérvakıtta da “eyé” dip cavap birép bulmıy?

— **“Yoklıysıñmı?” digen soravga.**

(Yoklamasa - “yuk” dip cavap bire, yoklasa - cavap birmi.)

— Hangi soruya hiçbir vakitte “evet” diye cevap vermek olmaz?

— **“Uyuyor musun?” diyen soruya.**

(Uyumasa - “yok” diye cevap verir, uyusa - cevap vermez.)

1954.(3984)

— Cir östénde kéşéler nindi avıru bélen bér de avırmıylar?

— **Diñgéz avıruvı bélen.**

— Yeryüzünde kişiler hangi hasta ile hiç hastalanmaz?

— **Deniz hastası ile.**

1955.(3985)

— Tabışmak süzén niçék ukırğa kirek? — Bilmece sözünü nasıl okumak gerek?

— **Suldan uñga taba.** — **Soldan sağa doğru.**

1956.(3986)

— Bér kilogramm yon avırmı, bér kilogramm timérmé?

— **İkésé de bér.**

— Bir kilogram yün mü ağır, bir kilogram demir mi?

— **İkisi de bir.**

1957.(3987)

— İñ ciñélné kapka arkılı ırgıtıp bulmıy. Nersené?

— **Yonni.**

— En hafifi kapı üstünden fırlatmak olmaz. Neyi?

— **Yünü.**

1958.(3988)

— Tav bélen tav arasında nerse bar?

— **Çokır.**

— Dağ ile dağ arasında ne var?

— **Çukur.**

1959.(3989)

— Nersenêñ aşkazanı tizrek eşli?

— **Kombaynniñ.**

— Neyin midesi tezce çalışır?

— **Bıçerdöverin.**

1960.(3990)

— Kaysı ağaçta iké kat kabık bula?

— **Kayında.**

— Hangi ağaçta iki kat kabuk olur?

— **Kayında.**

1961.(3991)

— Maşınanıñ kaysı tegermeçé eylenmi?

— **Zapas tegermeçé.**

— Makinenin hangi tekeri dönmez?

— **Stok tekeri.**

1962.(3992)

— İpi nereséz bulmıy?

— **Katıksız.**

— Ekmek nesiz olmaz?

— **Yoğurtsuz.**

1963.(3993)

— Nerseséz öy salıp bulmıy?

— **Poçmaksız.**

— Nesiz ev yapmak olmaz?

— **Köşesiz.**

1964.(3994)

— Köñçığış bélen könbatış arası ni çaklı?

— **Koyaş yörése bélen bér könlék yul.**

— Doğu ile batı arası ne kadar?

— **Güneş yürüyüşü ile bir günlük yol.**

1965.(3995)

— Nindi külnêñ töbé kürénmi?

— **Savıttığı sötnêñ.**

— Hangi gölün dibi görünmez?

— **Çanaktaki sütün.**

1966.(3996)

— Sunı kayçan ilek bélen taşıylar?

— Suyu ne zaman elek ile taşırlar?

— **Karga eyelengeç.**

— **Kara dönüşünce.**

1967.(3997)

— Su kayda korig bula?

— Su nerede kuru olur?

— **Géografiye kartasında.**

— **Coğrafya haritasında.**

1968.(3998)

— Suda nindi taş bulmıy?

— Suda hangi taş olmaz?

— **Korig taş.**

— **Kuru taş.**

1969.(3999)

— Kara diñgézge töşken taş nişli?

— Karadenize düşen taş ne yapar?

— **Yüvéşlene.**

— **Islanır.**

1970.(4000)

— İñ evvelgé çölmekné kém yandırgan?

— İlk önce çömleği kim yandırmış?

— **Ut.**

— **Ateş.**

1971.(4001)

— Urta uramnan bérev bargan. Kibétke kérép bér eşlepe satıp algan.Nige satıp algan?

— **Buş birmegenge.**

— Orta caddeden biri varmış. Dükkâna girip bir şapka satıp almış. Niye satıp almış?

— **Boş vermediğinden.**

1972.(4002)

— Urmanga nerse bélen baralar?

— Ormana ne ile giderler?

— **Yul bélen.**

— **Yol ile.**

1973.(4003)

— Bér yeşçikta almalar bar. Almalarını algaç, anda nerse kala?

— **Hava.**

— Bir kasada elmalar var. Elmaları alınca, onda ne kalır?

— **Hava.**

1974.(4004)

— Aşlıkni ni öçén çeçeler?

— Ekini niçin saçarlar?

— **Utırtıp bulmaganga.**

— **Oturtmak olmadığından.**

1975.(4005)

— Nindi segattevlékke iké géne mertebe vakıtını dörös kürsete?

— **Tuktagan segat.**

— Hangi saat bir gece bir günde sadece iki defa vakti doğru gösterir?

— **Duran saat.**

1976.(4006)

— Bér imende öç botak, botak sayın öçer alma. Barısı niçe alma?

— **İmende alma bulmıy.**

— Bir meşede üç budak, her budakta üçer elma. Hepsi kaç elma?

— **Meşede elma olmaz.**

1977.(4007)

— Nindi ağaç utta yanmıy?

— Hangi ağaç ateşte yanmaz?

— **Tabagaç⁶⁹³.**

— **Kanca.**

1978.(4008)

— Nindi ut yandırmıy?

— Hangi ateş yakmaz?

— **Resémdegé ut.**

— **Resimdeki ateş.**

1979.(4009)

— Dönya yözénde cidé nersede cidé yuk. Nerseler?

— **Kügerçénnéñ söté,**

⁶⁹³Tabagaç: Tavayı fırına koymak veya fırından çıkarmak için kullanılan kanca.

**Atnıñ mögézé,
Yomırkanıñ cöyé,
Sıyrımnıñ yalı,
Taşnıñ tamırı,
Yılannıñ ayagı,
Meçénéñ sakalı.**

— Dünya yüzünde yedi şeyde yedi yok. Ne iseler?

— **Güvercinin sütü,
Atın boynuzu,
Yumurtanın dikiş yeri,
İneğin yelesi,
Taşın kökü,
Yılanın ayağı,
Kedinin sakalı.**

1980.(4010)

— Bu dönyada cidé nersege cidé nerse citmi. Nerseler?

— **Atka mögéz, sıyırğa yal, kügerçenge söt, yomırkaga cöy, suga dilbége, kükke baskıç, bolıtka kanat.**

— Bu dünyada yedi şeye yedi şey ulaşmaz. Ne iseler?

— **Ata boynuz, ineğe yele, güvercine süt, yumurtaya dikiş yeri, suya dizgin, gökyüzüne merdiven, buluta kanat.**

1981.(4011)

— Dönyada cidé yuk - cidésé de monda yuk.

— **Yomırkanıñ cöyé yuk,
Kügerçennéñ söté yuk,
Sunıñ botagı yuk,
Sıyrımnıñ yalı yuk,
Atnıñ mögézé yuk,
Yulnıñ tigézé yuk,
Kükke méngen kondız yuk.**

— Dünyada yedi yok - yedisi de burada yok.

— **Yumurthanın dikiş yeri yok,**

Güvercinin sütü yok,

Suyun budağı yok,

İneğin yelesi yok,

Atın boynuzu yok,

Yolun dengi yok,

Göge çıkan kunduz yok.

1982.(4012)

— Bérev, ikev, öçev, dürtev, bişev, altav, cidev, sigéz, tugız, un, unbér? Şular niler - sanap bir?

— **Bérénçésé - borav,**

İkénçésé - igev,

Öçénçésé - öçayak,

Dürténçésé - düréçmak,

Bişénçésé - bişék,

Altınçısı - aşık,

Cidénçésé - cidégen,

Sigézénçésé - sirtme,

Tugızınçısı - tukmak,

Unınçısı - uymak,

Unbérénçésé - yomak.

— Bir tane, iki tane, üç tane, dört tane, beş tane, altı tane, yedi tane, sekiz, dokuz, on, on bir? Onlar neler - sayıver?

— **Birincisi - burgu,**

İkincisi - eğe,

Üçüncüsü - sacayağı,

Dördüncüsü -dörteçmak,

Beşincisi - beşik,

Altıncısı - acele,

Yedincisi - Yedi kardeşler yıldız kümesi

Sekizincisi - kaldıraç

Dokuzuncusu - tokmak,

Onuncusu - yüzük,

On birincisi - yomak

32. Arifmetik Tabışmaklar (Aritmetik Bilmeceler)

1983.(4013)

İkê kêsé, kırdan sarıkların kuvıp kaytıp kilgende, bér su yanında oçraştılar. Bolarnın bérsé kart, bérsé yeş idé. Kartı yeşénéñ sarıklarına karap tordı da eytté: “İşétemséñ, çiber yégét, eger sin miña bér sarığıñnı birseñ, miném sarıklarım sinéké çaklı ikê bula”,- didé. Yégét, başın kaşıp, azrak uylap tordı da eytté: “Yuk, babay, bolay gadélsézlék bulır. Sin üzéñ miña bér sarığıñnı bir, ul çağında ikébéznéñ de tigéz bulıp, arabızda könçélék kalmas”,- didé.

Miném bélesém kile: bolarnıñ niçeser sarığı bar idé?

— **Kartnıñ - cidé, yégétnéñ biş sarığı bar.**

İki kişi, kırdan koyunlarını kovalayarak dönüp gelirken, bir su yanında karşılaştılar. Bunların biri ihtiyar, biri genç idi. İhtiyarı gencin koyunlarına bakıp durdu ve söyledi: “Güzel, yakışıklı yiğit, eğer sen bana bir koyununu verirsen, benim koyunlarım seninkinin iki katı kadar olur”, dedi. Yiğit, başını kaşıyıp, biraz düşünüp durdu ve söyledi: “Yok, dede, böyle adaletsizlik olur. Sen kendin bana bir koyununu ver, o zaman ikimizin de eşit olup, aramızda kıskançlık kalmaz”, dedi.

Ben bilmek isterim: Bunların kaçır koyunu var idi?

— **İhtiyarın yedi, yiğidin beş koyunu var.**

1984.(4014)

— Esselamégaleykém, yöz kaz!

— Vegaleykém esselam, yalğançı taz.

Bézge béznéñ çaklı kuşılса,

Béznéñ yartıbiz kuşılса,

Deñ i çirégébéz kuşılса,

Deñ i kuşılсаñ sin taz -

Méne bulırbız yöz kaz.

— **Utız altı kaz bulgan.**

— Esselâmualeyküm, yüz kaz!

— Vealeykümselâm, yalancı kel.

Bize bizim kadar katılса,

Bizim yarımız katılса,

Dahi çeyreğimiz katılса,

Dahi katılсан sen kel-

İşte oluruz yüz kaz.

— **Otuz altı kaz olmuş.**

1985.(4015)

Bér kэшé bér cirge barırga seferge çıktı. Üzé bélen bér bürésé, bér kecesé, yene bér kebéstesé bar idé. Bara torgaç, bér idél arkılı kiçerge kirek buldı. Kiçü öçén bér kéçkéne köyme géne bar, elégé nerselernéñ barısın bér yulı töyep çıgar ħ el yuk, bérem-bérem çıgarmak kirek. Eger evvel büréné ikénçé yakka çıgarıp kuysa, kece bélen kebéste bu yakta kala da, kece kebésteneé aşıy. Eger kebésteneé élgeré çıgarıp kuysa, büré bélen kece béрге kalıp, kecené büré aşıy. Eger kecené élgeré çıgarıp kuysa, ikénçésénçıgarganda, kece katına ye büréné, ya kebésteneé çıgarırğa kirek bula. Kebésteneé çıgarsa - kece kebésteneéaşıy; büréné çıgarsa - büré kecené aşıy.

Miném bélesém kile: ul kэшé idélné niçék itép kiçer?

— **Tégé yakka başta kecené çıgara. Bu yarda büré bélen kebéste kala. Annarı büréné alıp çıga da, kecené kiré üzé bélen ala. (Büré tégé yarda üzé géne kala.) Şunnan soñ kecené bu yakta kaldırıp, büré yanına kebésteneé çıgarıp kuya. Aħırdan kecené alırğa çıga.**

Bir kişi bir yere vamaya sefere çıktı. Kendisi ile bir kurdu, bir keçisi, yine bir lahanası var idi. Giderken bir ırmak -İdil-üstünden geçmesi gerek oldu. Geçmek için sadece bir küçük kayık var, yukarıda zikredilen şeylerin hepsini bir yol ufak edip çıkaracak hâl yok, birer birer çıkarmak gerek, Eğer önce kurdu ikinci yakaya çıkarıp koysa, keçi ile lahana bu yakada kalır ve keçi lahanayı yer. Eğer lahanayı önce çıkarıp koysa kurt ile keçi birlikte kalır, keçiyi kurt yer. Eğer keçiyi denildiği gibi çıkarıp koysa, ikincisini çıkarınca, keçi huzuruna ya kurdu ya lahanayı çıkarmak gerek olur. Lahanayı çıkarsa - keçi lahanayı yer; kurdu çıkarsa - kurt keçiyi yer.

Ben bilmek isterim: o kişi İdil'i nasıl edip geçer?

— **Öteki tarafa önce keçiyi çıkarır. Bu yakada kurt ile lahana kalır. Sonra kurdu alıp çıkar ve keçiyi geri kendi ile alır. (Kurt öteki yakada sadece kendi kalır.) Ondan sonra keçiyi bu yakaya bırakıp, kurt yanına lahanayı çıkarıp koyar. Sonradan keçiyi almaya çıkar.**

1986.(4016)

İké bik şep atnıñ ħ ucaları çabışmakçı bulgannar. Bu çabışnıñ kızıgı şul: Kémnéñ atı soñrak kilse, şul atka un méñ sum akça birérge bulgannar. İkésé de, atlarına ménép, çabıp kite torgan uringa kilgenner. Çabışırğa emér bulgan, emma çabışuçılar urınnarınnan kuzgalmıylar da iken.

Béraz torgaç, tamaşa kürérge kilgen késélerden bérsé yannarina barıp, çapmavlarınıñ sebeben soragan. Tégeler éşnéñ nersede ikenlégen añlatkannar. Soravçı késé barı iké géne süz eytken. Şunnan soñ çabıuşçılar, atların bötén köçleréne kıynıy-kıynıy, çabıp ta kitkenner. Bérsénéñ atı artta kalgan, şuña un méñ sum akça birgenner. Elégé késé at Һ uclarına nindi süzler eytken?

— **Atlarıgızını alıştırıgız! - digen. (Késé atına küçép atlangaç, her Һ uca anı bérénçé kitéréрге, şulay itép, üz atın artta kaldırırga tırışa.)**

İki pek şahane atın sahipleri at yarışısı olmuşlar. Bu at yarışını ilginç şu: Kimin atı daha sonragelirse, o ata on bin sum⁶⁹⁴ paravermeli olmuşlar. İki de, atların abiner, koşup gidecekleri yeregelmüşler. Koşmaya emir gelmiş, ama koşucular yerlerinden hareket bile etmezlermiş.

Biraz durunca, tamaşa görmeyegelen kişilerden biri, yanlarına gidip, koşmamalarının sebebinı sormuş. Ötekiler işin ne olduğunu anlatmışlar. Soran kişi hepsi sadece iki söz etmiş. Ondan sonra koşucular, atların bütüğüçlerini döve döve, koşarak gitmişler. Birisinin atı arkada kalmış, ona on bin sum para vermişler. Sözü edilen kişi at sahiplerine hangi sözleri söylemiş?

— **Atlarınızı değıştiriniz! demiş. (Kişi atına göçüp binince, her sahip onu birinci getirmeye, böylece, kendi atını arkada bırakmaya çalışır.)**

1987.(4017)

Bér bala un tiyéngé un dane konfét algan. Konfétlar dürt törlé, yegni: danesé iké tiyénlék, bér tiyénlék, yartı tiyénlék hem çirék tiyénlék iken. Herkaysınnan niçeşer konfét algan?

— **İké tiyénlékné - iké dane, bér tiyénlékné - biş dane, yartı tiyénlékné - bér dane, çirék tiyénlékné - iké dane.**

Bir çocuk on kuruşa on tane şekerleme almış. Şekerlemeler dört türlü, yani: tanesi iki kuruşluk, bir kuruşluk, yarım kuruşluk ve çeyrek kuruşluk imiş. Her birinden kaçır şekerleme almış?

— **İki kuruşluğu - iki tane, bir kuruşluğu - beş tane, yarım kuruşluğu - bir tane, çeyrek kuruşluğu - iki tane.**

⁶⁹⁴ Sum: Para birimi, Kazan Tatarlarında ruble karşılığı olarak kullanılmaktadır.

1988.(4018)

Öç kalem - bér tiyén, bér defter - iké tiyén, bér karandaş - öç tiyén tora. Eni miña kırık tiyén akça birdé de, şul akçaga kırık dane eybér alırga kuştı. Min bu akçaga kırık eybér aldım.

Min barlıgı niçe kalem, niçe defter, niçe karandaş aldım?

— **Yégérmé cidé kalem, sigéz defter, biş karandaş.**

Üç kalem - bir kuruş, bir defter - iki kuruş, bir kurşun kalem - üç kuruştur. Annem bana kırık kuruş para verdi ve bu paraya kırık tane eşya almamı talep etti. Ben bu paraya kırık eşya aldım.

Ben hepsinde kaç kalem, kaç defter, kaç kurşun kalem aldım?

— **Yirmi yedi kalem, sekiz defter, beş kurşun kalem.**

1989.(4019)

Bér kése méñ sumga yöz baş mal algan. At - illé sum, sıyır - utız sum, sarık - biş sum tora. Bu kése niçe baş at, niçe baş sıyır hem niçe baş sarık algan?

— **Un at, iké sıyır, siksen sigéz sarık algan.**

Bir kişi bin suma yüz baş mal almış. At - elli sum, inek - otuz sum, koyun - beş sumdur. Bu kişi kaç baş at, kaç baş inek ve kaç baş koyun almış?

— **On at, iki inek, seksen sekiz koyun almış.**

1990.(4020)

Bérev ipteşéne eytken: “Me ciña biş sum akça. Şuniñ bélen bazardan yöz baş koş satıp alıp kayt. Kaz - illé tiyén, ürdek - un tiyén, çıpçık - bér tiyén tora”, - digen.

— **Bér kaz, utız tugız ürdek, altmış çıpçık alırga kirek.**

Biri arkadaşına söylemiş: “Al sana beş sum para. Bununla pazardan yüz baş kuş satın alıp dön. Kaz - elli kuruş, ördek - un kuruş, serçe - bir kuruştur”, demiş.

— **Bir kaz, otuz dokuz ördek, altmış serçe alması gerek.**

1991.(4021)

Bér ukuçı zoologiyeye bakçasına barıp kaytkan. İpteşleré añardan: “Bakçada nerseler kürdéñ?” - dip soragannar. Bu ukuçı:

— Popugaylar, antilopalar, mögézborinnar kürdém. E küpmé ikenén üzégéz iseplep bélégez. Min barısı unaltı baş, unsigéz mögéz hem illé iké ayak kürdém, - dip cavap kaytargan.

Ul niçe popugay, niçe antilopa hem niçe mögézborın kürgen?

— **Altı popugay, sigéz antilopa, iké mögézborın kürgen.**

Bir öğrenci zooloji bahçesine gidip dönmüş. Arkadaşları ondan: “Bahçede neler gördün?” diye sormuşlar. Bu öğrenci:

— Papağanlar, antiloplar, gergedanlar gördüm. E ne kadar olduğunu kendinizhesaplamayı biliniz. Ben hepsi on altı baş, on sekiz boynuz ve elli iki ayak gördüm, diye cevap vermiş.

O kaç papağan, kaç antilop ve kaç gergedan görmüş?

— **Altı papağan, sekiz antilop, iki gergedan görmüş.**

1992.(4022)

Bér kేశé segat magazinına kérép segatler saylıy. Soñınnan, bér segatné kürsetép, Һ ucadan sorıy:

— Kıymmetmé?

— İké yöz sum.

— E monısı?

— Monısı yöz géne sum.

— Törégéz alay bulsa şul yöz sumlıgın.

İşékten ııgıp barganda tuktıy da, yañadan Һ ucaga eyte:

— Yuk, min monısın almıym, miña méne bu zurı oşıy. Küpmé digen idégéz elé?

— İké yöz sum.

— Min sézge bit yöz sum birgen idém.

— Eyé, deҺ i bér yöz sum tiyész.

— Anıñ urınına alıgız bu segatné. Ul da bit yöz sum tora,- di de, baştağı segatén birép, ikénçé segatné alıp ııgıp kite.

Zur segat öçén ul küpmé akça tülegen?

— **Yöz sum tülegen.**

Bir kişi saat mağazasına girip saatler seçer. Sonunda, bir saati gösterip, sahibinden sorar:

- Pahalı mı?
- İki yüz sum.
- E bununki.
- Bunun sadece yüz sum.
- Sarınız öyleyse şu yüz sumluğu.

Kapıdan çıkıp giderken durur ve yeniden sahibine söyler:

- Yok, ben bunu almayayım, bana işte bu büyüğü yakıştır. Ne kadar demiş idiniz hele?
- İki yüz sum.
- Ben size ne de olsa yüz sum vermiş idim.
- Evet, tekrar bir yüz sum gerek.
- Onun yerine alınız bu saati. O da ne de olsa yüz sumdur, der ve önceki saati verip, ikinci saati alarak çıkıp gider.

Büyük saat için o ne kadar para ödemiş?

- **Yüz sum ödemiş.**

1993.(4023)

Bér késeé üzénéñ kéçkéne ulına: “Ey ulım, min siña bér yomış kuşam, yağ şı tıñla. Méne şuşı akçaga bérer tiyénnen tavık yomırkası, ikéşertiyénne ürdék yomırkası, öçer tiyénnen kaz yomırkası satıp alıp kayt. Kara, yalgış ala kürme, yemé!” - dip, kulına bér sum akça tottırıp, anı bazarga ciberdé, di. Ulı da, atasınnan akçanı alu bélen, bazarga taba tır-tır yögérép kitté, di. Barıp şul bér sum akçagabarı altmış dane tavık, ürdék hem kaz yomırkaları alıp kaytıp atasına birdé, di.

Bélesém kile: bu bala tavık, ürdék, kaz yomırkaların niçeserné alıp kayttı iken?

- **Bala utız dane tavık, yégérmé dane ürdék hem un dane kaz yomırkası alıp kaytkan.**

Bir kişi kendinin küçük oğluna: “Ey oğlum, ben sana bir yumuş buyururum, iyi dinle. İşte şu paraya birer kuruştan tavuk yumurtası, ikişer kuruştan ördek yumurtası, üçer kuruştan kaz yumurtası satın alıp dön. Bak, yanlış alıp görme, e mi!” diye, eline bir sum para tutuşturup, onu pazara gönderdi, denir. Oğlu da babasından aldığı para ile pazara doğru zırt pırt yürüyerek gitti, denir. Gidip bu bir sum paraya hepsi altmış tane tavuk, ördek ve kaz yumurtaları alıp döndü babasına verdi, denir.

Bilmek isterim: Bu çocuk tavuk, ördek, kaz yumurtalarından kaçar tane alıp dönmüştür?

— **Çocuk otuz tane tavuk, yirmi tane ördek ve on tane kaz yumurtası alıp dönmüş.**

1994.(4024)

Uniké késé bérgelep cidé karbız algannar da, yul buyında bülerge utırgannar. Herkaysı bértigéz öleş alsın öçén, karbızlarını niçék bülerge béłmiçe aptırap torganda, mektepten kayta torgan bér bala oçrap, niçék itép bülgende herkaysına tigéz tiyeçegen öyretép kitken. Bu késéler şulay eşlegenner hem herkaysı kanegat kalgan.

Ukuçı bala alarga nindi kiñeş birgen?

— **Dürt karbızını öçer kisekke (uniké kisek bula), öç karbızını dürter kisekke (şulay uk uniké kisek bula) bülerge kuşkan. Uniké késénéñ herkaysı ikéşer kisek (bérné zurnı, bérné kéçkenené) karbız algan.**

On iki kişi birleşip yedi karpuz almışlar ve yol boyunda paylaşmaya oturmuşlar. Her birinin aynı payı alması için, karpuzları nasıl böleceklerini bilmediklerinden şaşırıp kalırken okuldan dönen bir çocuğa rastlarlar, çocuk nasıl edip böldüklerinde her birine eşit düşeceğini öğretilmiş. Bu kişiler öyle yapmışlar ve her biri kanaat etmiş.

Öğrenci çocuk onlara ne tavsiye etmiş?

— **Dört karpuzu üçer parçaya (on iki parça olur), üç karpuzu dörder parçaya (onun gibi on iki parça olur) bölmeyi talep etmiş. On iki kişinin her biri ikişer parça (biri büyüğü, biri küçüğü) karpuz almış.**

1995.(4025)

Bér késé, tramvayga utırğaç, cidé tiyénlek bilét öçén konduktorga bér sumlık kegaz' akça birgen de, biş törlé akça kaytarıp algan. Ul niçeşer tiyénlek akçalar kaytarıp algan?

— **İllé, yégérmé, unbiş, biş hem öç tiyénlek akçalar kaytarıp algan.**

Bir kişi, tramvaya binince, yedi kuruşluk bilet için kondüktöre bir sumluk kâğıt para vermiş ve beş türlü para üstü almış. O kaçar kuruşluk para üstü almış?

— **Elli, yirmi, on beş, beş ve üç kuruşluk paralar almış.**

1996.(4026)

İkmek töyep kalaga baruçı öç kréstyan yulda bér yortka çey éçerge tuktagannar. Alar Һ uca Һ atinga bereñgé pészérge kuşıp, yoklarga yatkannar. Һuca Һ atın pëshken bereñgélerné tabak bélen östelge kuygan da, üzé yort arasına eşler kararga çıgıp kitken. Ul çıgıp kitkeç, yulavçılarnıñ bérse torıp bereñgélerné sanagan da, üzéne tiyészlé öleşné aşap, yañadan yokıga yatkan. Annansoñ ikénçésé torgan. Ul ipteşenéñ aşaganın bélmegen, kalgan bereñgélerné tagın öçke bülép, bér öleşén aşagan da, şulay uk yokıga yatkan. Annan soñ öçénésé torıp, ipteşleré aşap yatkannı bélmiche, kalgan bereñgélerné tagın öçke bülgen hem üzéne tigen bereñgélerné aşap yatkan.

Bérazdan öçésé de uyanıp karasalar, tabakta sigéz bereñgé kalgan bulgan.

Һuca Һ atın yulavçılarga niçe bereñgé pészergen?

— **Yégérmé cidé bereñgé pészergen.**

Ekmek yükleyip kaleye varacak öç köylü yolda bir eve çay içmeye durmuşlar. Onlar ev sahibi kadına patates pişirmesini emredip, uyumaya yatmışlar. Ev sahibi kadın pişen patatesleri tabak ile masaya koymuş ve kendi ev arasına işlere bakmaya çıkıp gitmiş. O çıkıp gidince yolcuların biri durup patatesleri saymış ve kendine düşen payı yiyip, yeniden uykuya yatmış. Ondan sonra ikincisi durmuş. O arkadaşının yediğini bilmemiş, kalan patatesleri yine üçe bölüp bir payını yemiş ve onun gibi uykuya yatmış. Ondan sonra üçüncüsü durup arkadaşlarının yiyip yattığını bilmediğinden, kalan patatesleri yine üçe bölmüş ve kendine düşen patatesleri yiyip yatmış.

Birazdan üçü de uyanıp baksalar, tabakta sekiz patates kalmış.

Ev sahibi kadın yolculara kaç patates pişirmiş?

— **Yirmi yedi patates pişirmiş.**

1997.(4027)

Avıldan kilgen bér ukuçı, şherde kvartir ézlep, bér kэшége kérgen. Kvartir Һ ucası aña bolay digen:

— Evvelgé ayda bér sum, ikénçé ayda iké sum, öçénçé ayda öç sum, şulay unikénçé ayda uniké sum tülerséñ,- digen.

Ukuçı şuña riza bulgan, lekin ul da bér şart kuygan:

— Sin,- digen ukuçı,- evvelgé ayda miña iké tiyén, ikénçé ayda dürt tiyén, öçénçé ayda sigéz tiyén, şul revéşçé her ay sayın aldagı aydan iké mertebe arttırıp kaytarıp birérséñ,- digen.

Kvartir ħ ucası monı bik yuk kına akçaga ħ isaplap şuñar riza bulgan. Bér yıldan soñ isepleşkende kémnen küpmé akça çıgarga tiyész bulır?

— **Ukuçıdan - 78 sum, kvartir ħ ucasınnan 81 sum 90 tiyén tiyész bula.**

Köyden gelen bir öğrenci, şehirde daire arayıp, bir kişiye girmiş. Daire sahibi ona şöyle demiş:

— Önceki ayda bir sum, ikinci ayda iki sum, üçüncü ayda üç sum, böylece on ikinci ayda on iki sum ödersin, demiş.

Öğrenci buna razı olmuş, lakin o da bir şart koymuş:

— Sen, demiş öğrenci, önceki ayda bana iki kuruş, ikinci ayda dört kuruş, üçüncü ayda sekiz kuruş, bu şekilde her ay öndeki aydan iki kat arttırıp para üstü verirsin, demiş.

Daire sahibi bunu pek yok gibi paraya hesaplayıp o an razı olmuş. Bir yıldan sonra hesaplaşırken kimden ne kadar para çıkması gerek olur?

— **Öğrenciden - 78 sum, daire sahibinden - 81 sum 90 kuruş borçlu olur.**

1998.(4028)

Bérev ulın bazarga bér kercin yomırka satarga ciberdé. Añar satarga nasıyp bulmadı: bér isérék berélép yomırkaların vattı. Bala yılap, taviş kuptı, kazıyga ħ ökémge kildéler. Kazıy baladan:

— Kercinéñde niçe yomırka bar idé? - dip soradı.

Bala eytté:

— Min niçe bulganın bélmim, anam kercinge salganda ikéşer-ikéşer sanadı - bérev arttı; öçer-öçer sanadı - bérev arttı; dürter-dürter sanadı - bérev arttı; bişer-bişer sanadı - bérev arttı; altışar-altışar sanadı - bérev arttı; cidéşer-cidéşer sanadı - artmadı, tögel kildé, - didé.

Kazıy iseplep, niçe yomırka ikenén béldé de isérékten tületté.

Kercinde barlıgı niçe yomırka bulgan?

— **Öç yöz bér yomırka bulgan.**

Biri oğlunu pazara bir sepet yumurta satmaya gönderdi. Ona satmak nasip olmadı: bir sarhoş çarpıp yumurtaları kırdı. Çocuk ağlayıp, feryat kopardı, kadıya hükme geldiler. Kadı çocuktan:

— Sepetinde kaç yumurta var idi? diye sordu.

Çocuk söyledi:

— Ben kaç olduğunu bilmem, anam sepete koyarken ikişer ikişer saydı - biri arttı; üçer üçer saydı - biri arttı; dörder dörder saydı - biri arttı; beşer beşer saydı - biri arttı; altışar altışar saydı - biri arttı; yedişer yedişer saydı - artmadı, tam geldi, dedi.

Kadı hesaplayıp, kaç yumurta olduğunu bildi ve sarhoştan ödetti.

Sepette toplam kaç yumurta olmuş?

— **Üç yüz bir yumurta olmuş.**

1999.(4029)

Abzardaki kazlar hem kuylar sanı - altmış öç baş iken. Şularnıñ barısına iké yöz un ayak. Abzarda niçe kuy, niçe kaz bulgan?

— **Kırık iké kuy, yégérmé bér kaz bulgan.**

Pazardaki kazların ve koyunların sayısı - altmış üç baş imiş. Bunların hepsi iki yüz on ayak. Pazarda kaç koyun, kaç kaz olmuş?

— **Kırk iki koyun, yirmi bir kaz olmuş.**

2000.(4030)

Diñgéz urtasındağı kékékene bér utravda bér kötövçé üzénen malların kötép yörgende, utravnıñ bér çitennen ut çıgıp, cil uñayına iñlep, kötü östene kile başladı. Uttan kotılırga emel yuk ikenen bélép, kötövçé bér ħ eyle kordı... Utrav böténley yanıp bétté, emma kötövçé bötén kötüné saklap kaldı.

Bu kötövçé nindi ħ eyle korgan?

— **Algarak barıp ut törtken de, şul yanıp ütken urınga kötüné küçergen.**

Deniz ortasındaki küçük bir adada bir çoban kendisinin mallarını bekleyip yürürken, adanın bir tarafından ateş çıkıp, yel sebebiyle genişleyip, sürü üstüne gelmeye başladı. Ateşten kurtulmaya çare olmadığını bilen çoban bir hile kurdu... Ada tamamen yanıp bitti, ama çoban sürüyü koruyup kaldı.

Bu çoban nasıl hile kurmuş?

— **Daha önce gidip ateş dürtmüş ve onun yanıp geçtiği yere sürüyü göçürmüş.**

2001.(4031)

Ağaça uniké karga kungan. Avcı kilép ikésén atkan. Ağaça niçe karga kalgan?

— **Bérev de kalmagan. İkésé yığılıp töşken, başkaları oçıp kitken.**

Ağaça on iki karga konmuş. Avcı gelip ikisini atmış. Ağaça kaç karga kalmış?

— **Biri bile kalmamış. İkisi yıkılıp düşmüş, diğerleri uçup gitmiş.**

2002.(4032)

Sigéz tayakniñ dürtésén sındırğaç, niçe tayak kala?

— **Uniké tayak. (Sındırılğan dürt tayak sigézge eyelene.)**

Sekiz sopanın dördünü kırınca, kaç sopa kalır?

— **On iki sopa. (Kırılan dört sopa sekize döner.)**

2003.(4033)

Öç késé şah mat uynagannar. Barısı öç uyn uynalğan. Her késé niçeşer uyn uynagan?

— **İkéşer uyn.**

Üç kişi satranç oynamışlar. Hepsi üç oyun oynanmış. Her kişi kaçar oyun oynamış?

— **İkişer oyun.**

2004.(4034)

Biş késé biş segatte biş métr kanav kazıgannar. Yöz segatte yöz métr kanav kazıp bétérü öçén niçe késé kirek bulır?

— **Şulay uk biş késé kirek.**

Beş kişi bir saatte beş metre çukur kazmışlar. Yüz saatte yüz metre çukur kazıp bitirmek için kaç kişi gerek olur?

— **Aynen öyle beş kişi gerek.**

2005.(4035)

Eger töngé segat unikéde yañgır yavsa, citmés iké segatten soñ kön koyaşlı bulırmı?

— **Citmés iké segatten soñ yañadan töngé uniké bula. Ayaz bulsa da, koyaş bulmayaçak.**

Eğer gece saat on ikide yağmur yağsa, yetmiş iki saatten sonra gün güneşli olur mu?

— **Yetmiş iki saatten sonra yeniden gece on iki olur. Bulutsuz olsa da güneş olmayacak.**

2006.(4036)

Bér malay vélosipédta şeherge bara iken. Aña karşı maşına oçragan. Anda altı ħ atın utıra iken. Bér ħ atınıñ kercininde iké tavık, e ikénçésénéñ bér par kiyéz itégé bar iken. Varlığı niçe can iyesé şeherge bara?

— **Şeherge malay üzé géne bara. Maşınadağılar şeherden kayta.**

Bir oğlan bisikletle şehre gider imiş. Ona karşı makine rast gelmiş. Onda altı kadın oturur imiş. Bir kadının sepetinde iki tavuk, e ikincisinin bir çift keçe çizmesi var imiş. Toplam kaç can sahibi şehre gider.

— **Şehre sadece oğlanın kendisi gider. Makinedekiler şehirden döner.**

2007.(4037)

Bér samolyot “A” şeherénnen “B” şeheréne bér segat yégérmé minut oça. Şul uk samolyot kiré “B” şeherénnen “A” şeheréne siksen minut oça. Monı niçék añlatırğa?

— **Siksen minut - barıbér bér segat yégérmé minut.**

Bir uçak “A” şehrinden “B” şehrine bir saat yirmi dakikada uçar. Aynı uçak geri “B” şehrinden “A” şehrine seksen dakikada uçar. Bunu nasıl anlatmalı?

— **Seksen dakika eşittir bir saat yirmi dakika.**

2008.(4038)

Balık yarım - tiyén yarım. İké balık niçe tiyén?

— **İké tiyén.**

Yarım balık - yarım kuruş. İki balık kaç kuruş?

— **İki kuruş.**

2009.(4039)

İké sigéz - unaltı,

Tagı sigéz, tagı altı.

— **Utız.**

İki sekiz - on altı,

Sekiz daha, altı daha.

— **Otuz.**

2010.(4040)

İké sigéz - unaltı,

Yene sigéz, yine altı.

İké altı, bér sigéz,

Bér yégérmé, bér utız.

— **Yöz.**

İki sekiz - on altı,

Yine sekiz, yine altı.

İki altı, bir sekiz,

Bir yirmi, bir otuz.

— **Yüz.**

2011.(4041)

Biş bişéñ bér töšte,

İké bişéñ bér töšte,

Bér sigéz de bér tugız,

Bér yégérmé, bér utız.

— **Yöz de iké.**

Beş beşi bir köşede,

İki beşi bir köşede,

Bir sekiz ve bir dokuz,

Bir yirmi, bir otuz.

— **Yüz iki.**

2012.(4042)

Öçev-öçev öç töšte,

Bérevgéne bér töšte.

— **Un.**

Üçü üçü üç köşede,

Sadece biri bir köşede.

— **On.**

2013.(4043)

Kırda kırık bagana ,

Baganalar sayın kırigar bocra,

Kırda kırık direk,

Her direğe kırkar zincir halkası,

Bocra sayın kırığar at,
Barısı niçe at?
— **Altmış dürt méñ at.**

Her halkaya kırkar at,
Hepsi kaç at?
— **Altmış dört bin at.**

2014.(4044)

Utıra, di, dürt meçé,
Her meçé aldında - öç meçé,
Her meçénéñ koyrığında - bér meçé,
Barısı niçe meçé bulgan?

Oturur, der, dört kedi,
Her kedi önünde - üç kedi,
Her kedinin kuyruğunda - bir kedi,
Hepsi kaç kedi olmuş?

— **Dürt meçé bulgan. Alar öynéñ dürt poçmagında utıralar. Her meçé üzénéñ koyrığında utıra.**

— **Dört kedi olmuş. Onlar evin dört köşesinde oturur. Her kedi kendi kuyruğunda oturur.**

2015.(4045)

Biş almanı biş késege bérer almadan bülégéz de, bérsé kercinde kalsın.

— **Bér kése almanı kerciné bélen ala.**

Beş elmayı beş kişiye birer elmadan bölünüz ve birisi sepette kalsın.

— **Bir kişi elmayı sepeti ile alır.**

2016.(4046)

İké külmekné bér ayda öç késege yégérméşer kön kidérérge kirek.

— **İkéşer-ikéşer kése, çiratlaşıp, unar könlep kiyeler.**

İki gömleği bir ayda üç kişiye yirmişer gün giydirmek gerek.

— **İkişer-ikişer kişi, nöbetleşip, onar gün hesabı ile giyerler.**

2017.(4047)

Bér agaçka sandugaçlar kilép kungan. Her botakka ikéşer sandugaç kunsu, bér botak citmi. Öçer kunsu - dürt botak artıp kala.

Niçe sandugaç hem niçe botak bulgan?

— **Undürt botak, utız sandugaç.**

Bir ağaca bülbüller gelip konmuş. Her budağa ikişer bülbül konsa, bir budak yetmez. Üçer konsa - dört budak artıp kalır.

Kaç bülbül ve kaç budak olmuş?

— **On dört budak, otuz bülbül.**

2018.(4048)

Oçkan oç karga,

Kungannar talga,

Öçev kunsalar, bér tal artıp kala,

Béremlep kunsalar, bér karga artıp kala.

Niçe karga, niçe tal?-

Cavabın üzëñ tabıp al.

— **Öç karga, iké tal.**

Uçan üç karga,

Konmuşlar söğüde,

Üçü konsa, bir söğüt artıp kalır,

Birer birer konsalar, bir karga artıp kalır.

Kaç karga, kaç söğüt?-

Cevabı kendin bulup al.

— **Üç karga, iki söğüt.**

2019.(4049)

Yöz arşınlık baganaga tarakan méne. Kön buyına utız arşın öske küteréle, emma tön buyına yégérmé arşın aska töşe. Bu tarakan bagananıñ başına niçe könde ménép citer?

— **Sigéz könde. (Baştağı cidé kön hem cidé tönde citmés arşın yul üte. Sigézénçé könné kalğan utız arşını küteréle de bagana başına ménép cite.)**

Yüz arşınlık direğe hamam böceği çıkar. Gün boyunca otuz arşın üste yükselir, ama gece boyunca yirmi arşın alta düşer. Bu böcek direğin başına kaç günde çıkıp ulaşır?

— **Sekiz günde. (İlk yedi gün ve yedi gecede yetmiş arşın yol aşar. Sekizinci günü kalan otuz arşını yükselir ve direk başına çıkıp ulaşır.)**

2020.(4050)

Bér malay tugan. Etisé anıñ tugan köné sayın dürt sum akça sala bargan. Akça yégérmé sumga citkeç, ulı öylengen. Akça yégérmé sumga citken citüyén, ulı niçe yeşénde öylengen bula soñ?

— **Yégérmé yeşénde. Ul kebise yılda, 29 févral'de tugan bula.**

Bir oğlan doğmuş. Babası onun her doğum gnnde drt sum para koymuş. Para yirmi suma ulaşınca, oğlu evlenmiş. Para yirmi suma ulaştığında oğlu kaç yaşında evlenmiş olur ya?

— **Yirmi yaşında. Oğlu kebise yılında 29 Şubat'ta doğmuş olur.**

2021.(4051)

Br baladan: "Sin nie yeşte?" - dip soragannar. Ul: "Yeşmnñ sannarın alıştırap kuysağız, utız altı yeşte zurayırın", - digen. Bu bala nie yeşte?

— **Unbiş yeşte.**

Bir ocuktan: "Sen kaç yaşındasın?" diye sormuşlar. O: "Yaşımın sayılarını değiştirip koyarsanız, otuz altı yaş byrm", demiş. Bu ocuk kaç yaşında?

— **On beş yaşında.**

2022.(4052)

Brevden: "Sin nie yeşte?" - dip soragannar. Ul: "Eger de minm yeşmnñ yartısına biş sanı kuşılса, monnan un yıl lék miña nie yeş bulganın tabarsız", - digen.

Ul ħ ezr nie yeşte bula?

— **Utız altı yeşte.**

Birisine: "Sen kaç yaşındasın?" diye sormuşlar. O: "Eğer benim yaşımın yarısına beş sayısı koyulса, bundan on  yıl nce benim kaç yaşında olduğumu bulursunuz" demiş.

O şimdi kaç yaşında olur?

— **Otuz altı yaşında.**

2023.(4053)

akta, akta,

Eti utız ikde akta,

Miña sigz yeş id ul akta.

Ĥezr eti minnen ik tapkırga olıraq,

Miña nie yeş? Aña nie yeş?

— **Ygrm drt hem kırık sigz yeş.**

ağda, ağda,

Baba otuz ikide ağda,

Ben sekiz yaşında idi o ağda.

Şimdi baba benden iki katı daha byk

Ben kaç yaşındayım? O kaç yaşında?

— **Yirmi drt ve kırık sekiz yaş.**

2024.(4054)

Bér mujik üz alpavitiniñ cirénde av avlap yörgen çağında Һucasınıñ kulına töşken. Һucası bu eş öçén anı asarga Һökém itken. Mujik yalvarırğa totingan.

Alpavit: “Ene tégende su bélen tup-tulı bér tepen tora. Hiçbér çit aletséz şul sunıñ tögel yartısın tükseñ, kotkarırım”, - digen.

Mujik, béráz iseplep torgaç, tepen yanına kilép, Һucasınıñ küz aldında sunıñ tögel yartısın tükken de kotılğan.

Niçék itép tepennéñ tögel yartı suvın tügerge mömkin?

— **Tepenné ekrén géne avdara, töbé küréne başлагаç tuktıy.**

Bir köylü kendi toprak beyinin yerinde av avlamaya gittiği vakit sahibinin eline düşmüş. Sahibi bu iş için onu asmaya hükmetmiş. Köylü yalvarmaya başlamış.

Toprak beyi: “İşte ötede su ile dopdolı bir fıçı durur. Hiçbir yabancı alet olmadan bu suyun tam yarısını dökersen kurtarırım”, demiş.

Köylü biraz plan yapınca fıçı yanına gelip, sahibinin gözü önünde suyun tam yarısını dökmüş ve kurtulmuş.

Nasıl edip fıçının suyunun tam yarısını dökmek mümkün?

— **Fıçıyı hafifçe yıkar, dibi görünmeye başlayınca durur.**

33. Cavapları Bilgéséz Tabışmaklar (Cevapları Belli Olmayan Bilmeceler)

2025.(4055)

?

Ak tavıgım kölde avnıy.

Ak tavuğum külde ağnar⁶⁹⁵.

2026.(4056)

?

Alay ittém, bolay ittém,
Kükey saldım, yugarı méndém.

Öyle ettim, böyle ettim,
Yumurta saldım, yukarı çıktım.

2027.(4057)

?

⁶⁹⁵ Ağnamak: *Hayvan*, Yere yatıp yuvarlanmak.

Astı péçen, östé péçen,
Urtasında - yögrék tıçkan.

Altı ot, üstü ot,
Ortasında - hızlı sıçan.

2028.(4058)

?

Atta bargan torıp karıy,
Ceyev bargan yatıp karıy.

Atta giden durup bakıyor,
Yaya giden yatıp bakıyor.

2029.(4059)

?

Başı biş, gevdesé dürt,
Ayağı bér, lekin töz. Bu nerse bula?

Başı beş, gövdesi dört,
Ayağı bir, lakin düz. Bu ne olur?

2030.(4060)

?

Başın alıp taşlasañ - at bula, kéçereye;
Yañadan kitérép kuşsañ - zuraya, késege de sıya.
Bu nerse?

?

Başını alıp atsan - at olur, küçülür;
Yeniden getirip koysan - büyür, cebe de sıgar.
Bu nedir?

2031.(4061)

?

Bér malay iké at östénde bara.

Bir oğlan iki at üstünde gider.

2032.(4062)

?

Bér ħ atın üzé eşke kitkende bérsén törtkelep uyata, bérsén irkelepyoklata. Kémnérné şulay ite ul?

?

Bir hatun kendisi işe gidince birisini dürtükleyipuyandırır, birisini okşayıp uyutur. Kimlere böyle yapar o?

2033.(4063)

?

Bér öyde öç kéşé tora. Herbérsénéñ üzénéñ yozagı, aña yaraklı üz açkıcı bar. Yozaklar törlésé törlé ülçevde. Öçésé de bér ük işékke öç yozak salıp kiteler. Kaysı kaytsa da, işékné açıp kére ala. İşékné niçék biklegenner hem niçék açıp kére alalar?

?

Bir evde üç kişi durur. Herbirinin kendisinin kilidi, ona uygun kendi anahtarı var. Kilitlerin hepsi türlü ölçüde. Üçü de bir kapıya üç kilit koyup giderler. Hangisi dönerse kapıyı açıp girebilir. Kapıyı nasıl kapamışlar ve nasıl açıp girebilmişler?

2034.(4064)

?

İnesé - imen aşak,
Atası - aman aşak,
Kızı - kılman aşak,
Ulı - ulman aşak.

Anası - meşe aşağı,
Babası - ... aşağı,
Kızı - ... aşağı,
Oğlu - ... aşağı.

2035.(4065)

?

Kéçrek kéne ħ atın aldım,
Gürniçede toz suyar.

Küçükcük hatun aldım,
Ak evde tuz soyar.

2036.(4066)

?

Méñ sumga satıp aldılar, yöz sumga tunadılar. Anıñ söyegénen söyervesé çeç kaptırması yasap taktı.

?

Bin suma satın aldılar, yüz suma derisini yüzdüler. Onun kemiğinden metresi saç kopçası yapıp taktı.

2037.(4067)

?

Nindi kegaz'neñ yartısı yana, yartısı yanmıy?

?

Hangi kâğıdın yarısı yanar, yarısı yanmaz?

2038.(4068)

?

Nindi ciméşné ölgérmes borın gına aşarga yarıy?

?

Hangi yemişi yeteri kadar olgunlaşmadan evvel yemek olur?

2039.(4069)

?

Çakmasın çaktı,
Barabanın kaktı,
Aldı-kitté bodayını.

Çakmağını çaktı,
Davulunu çaldı,
Aldı gitti buğdayını.

2040.(4070)

?

Çat sayın sakçı.

Her kavşakta bekçi.

2041.(4071)

?

Şehrisebzden kiléptér bér kız,
Kırık kız tuvıptır - henüz hem kız.

Şehrisebz'den⁶⁹⁶ gelmiştir bir kız,
Kırık kız doğmuştur - daha kız.

⁶⁹⁶Şehrisebz: Özbekistan'da bir şehir.

Östénnen irkek çébéñ ütkené yuk,
Yarsız bér kiçe yatkanı yuk.

Üstünden erkek sinek geçtiği yok,
Yârsız bir gece yattığı yok.

2042.(4072)

?

Öç ayaklı, üzè ızbada eşli.

Üç ayaklı, kendisi evde çalışır.

ÖZ GEÇMİŞ

Arzu Ağca 1985 yılında Hollanda'nın Den Haag şehrinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini sırasıyla Mimar Kemal İlkokulu, Ramazanoğlu İlköğretim Okulu ve Hacı Ahmet Atıl, Yabancı Dil Ağırlıklı, Lisesi olmak üzere Adana'da tamamladı. 2003'te Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümünü kazandı. 2007 yılında bölüm ikincisi olarak mezun oldu. Aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığınca Adana'nın Yüreğir ilçesine Türkçe Öğretmeni olarak atandı. 2010 yılında Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Hâlen Adana'da Türkçe Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

VITAE

Arzu Ağca was born in Den Haag, Holland in 1985. She went to Mimar Kemal Primary School, Ramazanoğlu Middle School and Hacı Ahmet Atıl High School, A Foreign Language Intensive School, in Adana. She passed the university exam in 2003 and started Turkish Teaching Department at Education Faculty of Niğde University. She graduated from university with a second degree in 2007. In the same year she was appointed as a Turkish teacher to Yüreğir, Adana by the Ministry of National Education. In 2010 she started to do her master's degree in the Department of Turkish Folklore at the Institute of Social Sciences of Gaziantep University. She is still a Turkish teacher in Adana.